

ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО

Науковий
журнал

Журнал заснований
у 2004 році з ініціативи
генерал-лейтенанта міліції
ВІТАЛІЯ ФЕДОРОВИЧА
ЗАХАРОВА, заслуженого
діяча науки і техніки
України, кандидата
юридичних наук, професора

Свідоцтво про державну
реєстрацію – серія КВ
№ 11724-595 ПР
від 12.09.2006

Офіційний сайт:
www.pravoisuspilstvo.org.ua

Виходить 6 разів на рік

Адреса редакції:
вул. Єрмолової 35а,
49033, м. Дніпро, Україна.
Тел +38 (056) 767-35-24

ISSN 2078-3736

У номері

*РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ*

ЦИВІЛІСТИКА

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

*АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО*

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

*ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА*

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

5
2023

Науковий журнал. Заснований у 2004 році. Засновники: ВВПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», Фонд юридичної науки Академіка права В.В. Сташиса, Національна академія внутрішніх справ. Видавець – ВВПЗ «Дніпровський гуманітарний університет». На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі юридичних наук (081 – Право, 293 – Міжнародне право, 262 – Правоохоронна діяльність).

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Головний редактор М.В. Корнієнко

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора

За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів

Зміни до тексту та скорочення, що не впливають на зміст матеріалів, а також їх перейменування вносяться редакцією без узгодження з автором

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Дніпровського гуманітарного університету (протокол № 2 від 27.10.2023)

Алфьорова Т.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Бандурка О.М. – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України;
Батюк О.В. – кандидат юридичних наук, доцент, член-кореспондент Національної академії наук вищої освіти України;
Бігняк О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Грабовська Сабіна – доктор хабілітований (Жешув, Польща);
Ємець Л.О. – доктор юридичних наук, професор;
Калюжний Р.А. – доктор юридичних наук, професор;
Кириченко О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Кириченко Ю.В. – доктор юридичних наук, професор;
Козін С.М. – кандидат юридичних наук;
Корнута Л.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Легка О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Лежнєва Т.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Монаснко А.О. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;
Мурзановська А.В. – кандидат юридичних наук;
Негодченко В.О. – доктор юридичних наук, професор;
Пеньков С.В. – доктор юридичних наук;
Петруненко Я.В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Самойленко О.С. – кандидат юридичних наук;
Самойлов О.Є. – доктор психологічних наук, доцент;
Скок О.С. – кандидат юридичних наук, доцент;
Торяник В.М. – доктор політичних наук, професор;
Черней В.В. – доктор юридичних наук, професор;
Черноп'ятов С.В. – кандидат юридичних наук;
Чиркін А.С. – кандидат юридичних наук, доцент;
Шамара О.В. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник.

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

АНДРУСЯК І. П.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії права
та конституціоналізму
(Національний університет «Львівська
політехніка»)

УДК 34:316.613.2
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.1>

**УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАПОБІГАННЯ
ТА ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ ПІД ЧАС ВІЙНИ**

Стаття присвячена розробці рекомендацій щодо удосконалення правового регулювання запобігання та протидії домашньому насильству під час війни. Домашнє насильство в умовах війни представляє собою особливий виклик, який стає додатковим обтяжуючим елементом для вже вразливих громадянських популяцій.

Мотивовано, що Державна програма протидії домашньому насильству під час війни є критичним інструментом для забезпечення безпеки, захисту та підтримки постраждалих в умовах військового конфлікту, служить основою для розробки та реалізації конкретних заходів, спрямованих на запобігання та протидію домашньому насильству в умовах війни.

Перш за все, необхідно забезпечити постраждалих цивільних доступом до безперешкодної та ефективної системи екстреного реагування та допомоги. Це забезпечує створення та підтримку безпечних притулків та невідкладних служб, які надають допомогу та захист потерпілим. Крім того, необхідно розробити та впровадити освітні та інформаційні кампанії, спрямовані на підвищення свідомості про шляхи уникнення та запобігання домашньому насильству в умовах конфлікту. Цій кампанії необхідно надати важливу інформацію про права та можливості постраждалих. У цивільних осіб, які опинились у зоні бойових дій, важливо розрізняти спеціальні потреби та ризики, пов'язані з домашнім насильством, надання психологічної підтримки та консультацій, спрямованих на зміцнення резистентності до стресу та травматичних подій, є невід'ємною частиною боротьби з цією проблемою. Також слід акцентувати увагу на створенні прозорих та ефективних механізмах звітності та моніторингу соціального населення. Це включає в себе можливість анонімного звернення та забезпечення захисту потерпілих від помічників і правозахисних організацій. Також важливо наголосити на необхідності співпраці зі структурами правопорядку та судовими органами для ефективного притягнення винних осіб до відповідальності та запобігання повторним випадкам насильства.

У статті узагальнено інформаційно-технологічні заходи забезпечення запобігання та протидії домашньому насильству, що доречно використовувати в умовах війни.

Ключові слова: *військові дії, Програма запобігання та протидії, домашнє насильство, кризові ситуації, інформаційні ресурси, правосвідомість.*

Andrusiak I. P. Improving the legal regulation of prevention and countermeasures against domestic violence during wartime

The article is devoted to the development of recommendations for improving the legal regulation of prevention and countermeasures against domestic violence during war. The domestic population in conditions of war represents a special challenge that becomes an additional aggravating element for already vulnerable civilian populations.

It is motivated that the State Program for Combating Domestic Violence during Wartime is a critical tool for ensuring the safety, protection and support of victims in the conditions of a military conflict, and serves as the basis for the development and implementation of specific measures aimed at preventing and combating domestic violence in conditions of war.

First of all, it is necessary to ensure that affected civilians have access to an unhindered and effective system of emergency response and assistance. This ensures the establishment and maintenance of safe havens and emergency services that provide assistance and protection to victims. In addition, it is necessary to develop and implement educational and information campaigns aimed at raising awareness of ways to avoid and prevent domestic violence in conflict situations. This campaign needs to provide important information about the rights and opportunities of victims. It is important to distinguish between special needs and risks related to domestic violence in civilians who find themselves in a war zone, providing psychological support and counseling aimed at strengthening resistance to stress and traumatic events is an integral part of combating this problem. Attention should also be focused on the created transparent and effective reporting and monitoring mechanisms of the social population. This includes the possibility of anonymous appeal and protection of victims from helpers and human rights organizations. It is also important to emphasize the need for cooperation with law enforcement and judicial authorities to effectively bring perpetrators to justice and prevent recurrence of violence.

The article summarizes the information and technological measures to ensure the prevention and countermeasures against domestic violence, which should be used in wartime conditions.

Key words: *military action, Prevention and Counteraction Program, domestic violence, crisis situations, information resources, legal awareness.*

Вступ. Актуальність вивчення проблем домашнього суспільства є невід'ємною частиною сучасного наукового та соціального дискурсу, оскільки окреслена проблема стосується основних прав та свобод людини, її фізичного та психічного благополуччя, а також впливає на структуру та стабільність сімейного устрою. Домашнє насильство є постійною світовою проблемою, яка впливає на багато осіб незалежно від їх демографічних характеристик [1].

З погляду встановлення державної правової ідеології, дослідження причин та наслідків домашнього суспільства відкриває можливість глибокого аналізу соціокультурних, психологічних та етичних аспектів цього явища, дозволяє проникнути в сутність відносин між особистістю та суспільством, а також розкрити складні взаємодії індивідів та культурних цінностей. Вагомо також врахувати динаміку поширення домашнього насильства при кризових суспільно-політичних подіях, а також аналізувати культурні парадигми, які можуть сприяти формуванню агресивних менталітетів та патологічних моделей поведінки. З нормативно-правової точки зору, проблематика доктринального аналізу домашнього насильства базується на необхідності забезпечення прав та безпеки громадян, а також на створенні ефективних механізмів їх захисту та попередження подібних випадків у майбутньому, оскільки це негативне соціальне явище проникло достатньо глибоко в психосоціальну та

культурну матрицю суспільства. Проблеми потребує аналізу нормативно-правового забезпечення, яке регулює питання запобігання та протидії домашньому населенню із обов'язковим врахування механізмів впровадження та ефективність інструментів правового захисту потерпілих.

Проблема домашнього насильства є актуальною для всіх суспільств, тому окремі аспекти причин поширення, гендерної нерівності як фактору домашнього насильства, дотримання прав і свобод людини як принципу діяльності органів публічної влади досліджували представники національної та іноземної школи права, зокрема І. Хомишин, І. Жаровська, Ф. В. Веніславський, С. П. Погребняка, Н. П. Бортник, А. А. Вознюк та інші. Проте існує ряд невирішених наукових та практичних питань, що зумовлюють додатковий аналіз, серед яких особливої уваги потребує аналіз проблеми захисту жертв домашнього насильства під час військового стану.

Постановка завдання. Метою статті є розроблення рекомендацій щодо удосконалення правового регулювання запобігання та протидії домашньому насильству під час війни.

Результати дослідження. Розглядаючи проблему домашнього насильства з аксіологічного погляду, важливо врахувати, що це соціокультурне явище порушує основні моральні та етичні норми, ставлячи під загрозу вищої цінності гідності та індивідуальної свободи. Основні причини домашнього насильства можуть бути пов'язані з онтологічністю взаємин у родині, коли агресія стає частиною соціальної реальності. Ця онтологічна реальність може бути зумовлена впливом культурних, релігійних чи ідеологічних догм, що складають його уявлення про роль та права членів сім'ї. Дослідження проблем домашнього використання потребує ретельного аналізу та транскрипції відомостей про конкретні випадки, щоб забезпечити об'єктивність та точність подальшого аналізу. Ураховуючи це, можна застосувати стратегію запобігання та протидії домашньому населенню, що відповідає вищим аксіологічним принципам гідності, рівності та загальної свободи в суспільстві.

Вважаємо, що окрім вищевказаного, правова політика у сфері протидії та запобігання домашнього насильства повинна робити методологічний акцент на суспільно-політичні умови життя держави і суспільства. Мотивуємо свою позицію тим, що обов'язковість врахування суспільно-політичних умов для нормативного регулювання проблем домашнього насильства є невід'ємною частиною ефективної стратегії протидії цьому негативному явищу. Науковці (Piquero A. R., Jennings W. G., Jemison E., Kaukinen C., Knaul F. M.) вимагають приділити значну увагу політичним заходам і ресурсам, які необхідні для надання допомоги жертвам домашнього насильства та постраждалим від домашнього насильства, які можуть не отримувати необхідних послуг [2]. Наразі, в контексті сучасних суспільно-політичних реалій, стан проблем домашнього насильства збільшився різноманітними аспектами, які вимагають уваги та регулювання.

Одним із ключових аспектів є залежність від політичного клімату та стану правової системи. Зміцнення правової бази щодо захисту постраждалих та покарання винних у скоєнні домашнього насильства є великим кроком у вирішенні проблеми. Крім того, наявність дієвого механізму регулювання конфліктів та накладення відповідальності на насильників досягає успішності протидії цьому явищу.

До того ж, суспільна свідомість та готовність приймати та підтримувати постраждалих відіграє важливу роль у протидії цій проблемі. Звісно, активна громадська підтримка та свідомість про негативні наслідки домашнього насильства сприяють побудові суспільства, яке не терпить цього явища та готове до солідарності з жертвами. Урахування суспільно-політичних умов також означає адаптацію стратегії до особливостей місцевого контексту та культурних особливостей. Розуміння соціокультурного фону, де існує держава, дозволяє розробити програми та заходи, які найефективніше впливають на скорочення сімейного насильства та надання допомоги постраждалим.

Поряд з цим врахування умов суспільного життя сьогодення має включати й аспект боротьби з проблемою враховуючи військово-політичну реальність, демографічні та психологічні чинники суспільства. Домашнє насильство в умовах війни представляє собою

особливий виклик, який стає додатковим обтяжуючим елементом для вже вразливих громадянських популяцій. Воєнна обстановка створює агресивне, нестабільне середовище, де насильство може стати способом виявлення стресу та невпевненості. Водночас, це розвиток рефлексії щодо природи людської агресії та можливих шляхів подолання конфліктів у військовому контексті.

При нормотворчому регулюванні проблеми, а особливо в контексті правозастосування необхідно врахувати особливі аспекти, пов'язані із захистом прав та інтересів постраждалих від домашнього населення під час війни. У цій складній ситуації важливо врахувати всі аспекти, починаючи від психологічного впливу війни на психіку людини та завершуючи розробку ефективних юридичних механізмів захисту прав та свободи потерпілих.

На нашу думку, вказане повинно включати розробку та реалізацію спеціальних програм та заходів, спрямованих на попередження та протидію домашньому насильству під час війни, зокрема назріла суттєва необхідність розробки Державної програми попередження та протидії домашньому насильству в умовах воєнного стану. Нині правове регулювання проблематики включає наявність спеціального законодавчого акту – ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та й урядової програми «Державна програма запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року» [3]. Проти сьогоднішнього правового регулювання та інституційно-організаційні гарантії не відповідають новим викликам часу, тому адаптація програм має відбуватися відповідно до умов воєнного часу.

Необхідність підготовки Державної програми протидії домашньому насильству під час війни зумовлена низькою критичністю та особливостями, які супроводжують воєнний конфлікт. У контексті військового протистояння домашнє насильство може набувати більш складних та загострених форм, наступне суспільство переживає стресові та непередбачувані обставини. Представники іноземної школи права вказують, що перебої в роботі звичайних медичних і соціальних служб, а також обмежений доступ до таких засобів підтримки, як притулки та благодійні лінії довіри, можуть негативно вплинути на повідомлення про домашнє насильство [4].

Програма має на меті визначення ключових аспектів та визначення переваг у протидії домашньому насильству під час війни, важливо відзначити особливості адаптації існуючих методів та програм до воєнного контексту, зокрема врахування надзвичайних ситуацій та швидкозмінюваних умов.

Запропонуємо основні структурні елементи вказаного документу. Зокрема, первинно доречно визначити мету програми, яку пропонує викласти наступним чином – забезпечення захисту та підтримка громадян, постраждалих від домашнього населення в умовах воєнного стану, а також створення системи ефективного попередження та протидії цьому явищу. Також слід унормувати основні напрямки Програми, зокрема, на нашу думку, їх доречно виокремити в п'ять блоків.

Медична та психологічна допомога, що включає забезпечення доступу до невідкладної медичної допомоги та психологічної підтримки для постраждалого домашнього насильства. Медична допомога надає можливість постраждалим отримати необхідну лікарську допомогу при травмах та інших фізичних ушкодженнях, які можуть виникнути в результаті насильства. Психологічна підтримка спрямована на надання допомоги в подоланні емоційних та психологічних труднощів, які можуть виникнути внаслідок травматичних подій, дозволяє жертвам знайти способи справлятися з емоційним стресом, відновити психологічний комфорт і здатність до нормального функціонування.

Додатково, важливо отримати, що медична допомога та психологічна підтримка повинні надаватися в атмосфері поваги, довіри та конфіденційності. Медичний персонал та психологи повинні мати високий рівень професійної компетентності та емпатії, щоб створити сприятливі умови для відновлення фізичного та психологічного стану постраждалих.

Безпечні притулки та укриття – створення та підтримка притулків для жертв, де вони можуть перебувати під час конфлікту та отримати захист від насильства, розгортання

мережі безпечних притулків для постраждалих від домашнього населення, де надається тимчасове притулку, харчування та необхідна медична підтримка.

Тут слід констатувати, що цілеспрямована організація просторів, де жертви можуть отримати тимчасове притулення та захист від насильства особливо утрудненні для цивільного населення, що опинилося в зоні бойових дій чи на тимчасово окупованих територіях не підконтрольних Україні. Реальні засоби, які може здійснювати наша держава – це особливий акцент на протидії домашньому насильству при евакуації осіб із зони бойових дій. Уповноваженим особам необхідно мати на увазі особливі потреби для жертв домашнього насильства, особливо враховуючи тяжкі умови воєнного конфлікту, можливість зростання напруження та психологічного стресу серед переселенців.

Важливо забезпечити персональне використання ідентифікації ознак домашнього населення та навчити їх ефективно реагувати у випадку, коли це необхідно, навички комунікаційної та психологічної підтримки можуть допомогти в виявленні ситуацій загрози та поточному наданні допомоги постраждалим. Таким чином, персонал повинен бути ознайомлений з процедурами надання першої допомоги та шляхами забезпечення безпеки для постраждалих. Крім того, важливо мати доступ до контактів громадських та правозахисних організацій, які можуть надати необхідну підтримку та консультації при домашньому насильстві, розуміти алгоритм дій при таких ситуаціях.

Необхідно також пам'ятати про конфіденційність та анонімність у виявленні та реагуванні на випадкові випадки домашнього використання. Постраждалі мають бути впевнені, що їхні дані та ситуація залишаються конфіденційними та не підлягають розголошенню без їхнього дозволу. Навички протидії домашньому насильству є невід'ємною частиною підготовки персоналу та служби. Забезпечення доступу до гарячих ліній та консультаційних служб, які надають підтримку жертвам домашнього насильства, працюють цілодобово для надання невідповідної консультації та допомоги постраждалим.

Соціально-правова підтримка, тобто надання юридичної консультації та підтримка постраждалих від домашнього населення, включаючи захист їх прав та допомогу у вирішенні юридичних питань, у тому числі забезпечення судового захисту та термінове отримання застосування термінового заборонного припису стосовно кривдника.

Також в межах цієї групи заходів необхідно визначити функціонування реабілітаційних програм фізичного та психологічного відновлення постраждалих, спрямованих на стабілізацію їхнього фізичного та емоційного стану.

Освітні заходи, котрі б включали проведення навчальних програм для жертв домашнього населення щодо прав та можливостей, а також навичок самозахисту та виходу з кризових ситуацій, організація навчальних та розважальних програм для дітей та дорослих, які допоможуть їм відновити нормальний ритм життя та знайти підтримку серед однолітків та спільноти.

Аналітичні дані зібрані в більшості штатів США демонструють, що закриття шкіл пов'язане зі зниженням кількості повідомлень про жорстоке поводження з дітьми на 27%, що узгоджується з тим, що педагоги відіграють важливу роль у повідомленні про жорстоке поводження з дітьми [5]. Відновлювати якомога швидше слід перебування дітей в колективі однолітків, освітніх та виховних закладах.

Встановлення системи *моніторингу та звітності* щодо ефективності програми та заходів протидії домашньому насильству під час війни, оскільки успішність попередньо визначених заходів буде залежати від грамотного планування, реалізації та систематичного моніторингу результатів.

Програма також повинна виокремлювати етапи війни та її вплив на динаміку домашнього населення, наприклад, можливість загострення ситуації під час активних бойових дій, або насправді після завершення конфлікту, коли суспільство потребує особливого відновлення. Додатково, у програмі слід визначити механізми координації між міжнародними органами, правоохоронними органами, громадськими організаціями та іншими зацікавленими сторонами, що дозволяє забезпечити цілісний та комплексний підхід до розв'язання проблем домашнього населення в умовах війни.

Інформаційно-комунікативні технології надали додаткові можливості для захисту прав і свобод громадян у всіх сферах, вважає дистанційні засоби забезпечення протидії та боротьби з домашнім насильством в умовах війни є кількома інструментами для надання допомоги та підтримки постраждалим.

Вважаємо у програмі вказати інформаційно-технологічні заходи забезпечення запобігання та протидії домашньому насильству. До них пропонуємо включити наступні: електронні лінії підтримки – онлайн платформи, де потерпілі можуть звернутися за консультацією, отримати пораду та підтримку в режимі реального часу; відеоконференції з психологами та соціальними працівниками – можливість отримати консультації та підтримку від спеціалістів через відеодзвінки, що дозволяє надати допомогу без необхідності фізичної присутності; вебінари та онлайн-тренінги – проведення освітніх заходів та навчання для груп постраждалих за допомогою онлайн-платформи; інформаційні ресурси та платформи – спеціалізовані веб-сайти, де можна знайти інформацію про права постраждалих, особливості взаємодії з правоохоронними органами та органами соціального захисту; мобільні додатки для допомоги постраждалим – розробка та використання мобільних додатків, що надають інструкції та контактну інформацію для тих, хто потребує допомоги; соціальні мережі та чат-групи – створення просторів для обміну досвідом та підтримки між постраждалими, а також отримання консультацій від фахівців.

Ці онлайн дистанційні інструменти можуть надати ефективну та оперативну допомогу постраждалим в умовах військового конфлікту. Крім того, онлайн-дистанційні засоби забезпечують конфіденційність та анонімність для тих, хто може відчувати себе або страх при зверненні за допомогою прямого контакту, що особливо важливо для ситуації домашнього насильства, коли постраждалі можуть відчувати обмеження у свободі дій та слова.

Також слід забезпечити можливість використання технологій шифрування та захисту особистої інформації, щоб запобігти можливому доступу недозволених осіб до особистих даних. Нарешті, розвиток та підтримка таких онлайн-інструментів потребує постійного навчання та підвищення кваліфікації фахівців, які надають підтримку постраждалим в умовах військового конфлікту, що включає в себе оволодіння навичками ефективної комунікації в онлайн-середовищі та розуміння особливостей психологічного супроводу через віртуальну платформу. Такий комплексний підхід дозволяє забезпечити якісну та ефективну допомогу

Висновок. Державна програма протидії домашньому насильству під час війни є критичним інструментом для забезпечення безпеки, захисту та підтримки постраждалих в умовах військового конфлікту, служить основою для розробки та реалізації конкретних заходів, спрямованих на запобігання та протидію домашньому насильству в умовах війни.

Перш за все, необхідно забезпечити постраждалих цивільних доступом до безперешкодної та ефективної системи екстреного реагування та допомоги, зокрема створення та підтримку безпечних притулків та невідкладних служб, які надають допомогу та захист потерпілим. Крім того, необхідно розробити та впровадити освітні та інформаційні кампанії, спрямовані на підвищення свідомості про шляхи уникнення та запобігання домашньому насильству в умовах конфлікту. Цій кампанії необхідно надати важливу інформацію про права та можливості постраждалих. У цивільних осіб, які опинились у зоні бойових дій, важливо розрізняти спеціальні потреби та ризики, пов'язані з домашнім насильством, надання психологічної підтримки та консультацій, спрямованих на зміцнення резистентності до стресу та травматичних подій, є невід'ємною частиною боротьби з цією проблемою. Також слід акцентувати увагу на створених прозорих та ефективних механізмах звітності та моніторингу соціального населення.

Список використаних джерел:

1. Kyoore J. E., Sulemana I. Do Educational Attainments Influence Attitudes Toward Gender Equality in Sub-Saharan Africa? *Forum for Social Economics*, 2019. 48:4, 311-333, DOI: 10.1080/07360932.2018.1509797

2. Piquero A. R., Jennings W. G., Jemison E., Kaukinen C., Knaul F.M. Domestic violence during the COVID-19 pandemic – Evidence from a systematic review and meta-analysis. *Journal of Criminal Justice*. 2021. Vol. 74, 101806

3. Питання Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року: Постанова КМ України від 24 лютого 2021 р. № 145 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-2021-%D0%BF#Text>

4. Gulati G., Kelly B. D. Domestic violence against women and the COVID-19 pandemic: What is the role of psychiatry? *International Journal of Law and Psychiatry*. 2020. Vol. 71, 101594

5. Fitzpatrick M., Benson C., Boudarant S. Beyond reading, writing, and arithmetic: the role of teachers and schools in reporting child maltreatment. *NBER Working Paper* 2020. No. 27033

ІВАНОВ В. П.,аспірант відділу теорії держави і права
(Інститут держави і права імені
В. М. Корецького Національної академії
наук України)

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.2>**ІСТОРИОГРАФІЯ РОЗВИТКУ КОНЦЕПЦІЇ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ**

Актуальність дослідження обумовлена тим, що зловживання правом є неоднозначною категорією у різних галузях права і серед дослідників немає єдиної думки щодо трактування сутності цього поняття, визначення принципів, ознак, видових характеристик.

У статті розкрито напрямки історіографії розвитку концепції зловживання правом, які було сформовано у вітчизняній та зарубіжній юридичній науковій думці в кінці ХХ, в перші десятиріччя ХХІ ст., представлені етапом становлення загальнотеоретичних та етапом галузевих розвідок.

Встановлено, що розвиток вказаних напрямків наукових досліджень триває з огляду на процеси оформлення доктрини зловживання правом у правових системах різних країн.

Зазначено, що формування теоретичної бази оформлення загальної доктрини зловживання правом було визначено саме в період кінця ХХ – початку ХХІ ст. Показано, що цей проміжок часу характеризувався: вивченням первісних засад становлення даної категорії в давньогрецькому, римському праві, правових системах різних країн; трансформаціями та адаптацією ключових аспектів доктрини зловживання правом, сформованих на рівні французької правової системи до правових систем інших держав; розвитком категоріальної бази щодо сутності поняття зловживання правом, оцінкою його ознак, видів, їх характеристик, висвітленням принципів.

Виявлено, що в період з початку ХХІ ст. до теперішнього часу принцип зловживання правом в багатьох правових системах тільки знаходить своє закріплення. В розрізі цього продовжує формуватись теоретична база, висвітлюються прикладні аспекти та галузеві особливості інтеграції принципу зловживання правом. Показано, що оформлення категорії зловживання правом знайшло більш вузьке, конкретизоване нормативно-правове оформлення у правовій системі Континентальної Європи, тоді як у США вона розглядається без вузької категоризації деліктів. В Україні на сьогоднішній день юридична наука демонструє достатньо вагомі результати дослідження зазначеної проблематики, при цьому більшість напрацювань стосуються не еволюційних та теоретичних, а прикладних аспектів.

Ключові слова: зловживання правом, доктрина, правова система, шикана, делікт, заподіяння шкоди іншій особі, галузі права, видимість юридичної правильності.

Ivanov V. P. Historiography of the development of concept of the abuse of law

The relevance of the research is driven by the fact that the abuse of law is an ambiguous category in various fields of law, and there is no consensus among researchers regarding the interpretation of the essence of this concept, the definition of principles, features, and characteristic types.

The article explores the historiography of the development of the concept of the abuse of law, which was formed in domestic and foreign legal thought in the late 20th century and the first decade of the 21st century. It is presented as a stage of the formation of general theoretical and branch investigations.

It is established that the development of these research directions continues due to the processes of shaping the doctrine of the abuse of law in the legal systems of different countries.

It is noted that the formation of the theoretical basis for the elaboration of the general doctrine of the abuse of law was determined precisely in the period from the late 20th to the early 21st century. It is shown that this period was characterized by the study of the initial principles of the formation of this category in ancient Greek and Roman law, legal systems of different countries, transformations, and adaptation of key aspects of the doctrine of the abuse of law formed at the level of the French legal system to the legal systems of other states, the development of the categorical basis for the essence of the concept of the abuse of law, the assessment of its features, types, and characteristics, as well as the elucidation of principles.

It is revealed that from the beginning of the 21st century to the present, the principle of the abuse of law has only found its consolidation in many legal systems. In this regard, the theoretical basis continues to evolve, and practical aspects and industry-specific features of integrating the principle of the abuse of law are highlighted. It is shown that the establishment of the category of the abuse of law found a narrower, more specific normative-legal framework in the Continental European legal system, while in the United States, it is considered without a narrow categorization of torts. In Ukraine, as of today, legal science demonstrates significant results in researching the mentioned issue, with most of the work focusing on practical rather than evolutionary and theoretical aspects.

Key words: *abuse of law, doctrine, legal system, chicanery, tort, harming another person, branches of law, appearance of legal correctness.*

Вступ. Зловживання правом є складною категорією, якою оперують різні галузі права, адже серед науковців ніколи не існувало єдиної думки щодо трактування сутності цього поняття та потреби його концептуального дослідження. Втім варто відмітити, що починаючи з середини ХХ ст. у вітчизняній та зарубіжній правовій науці вказаному феномену приділяється все більше уваги. Йдеться про наукові дослідження, присвячені достатньо різноманітним аспектам, зокрема, зловживанню правом в площині різних галузей права, а саме, в: цивільному праві (аналіз особливостей та проявів такого виду зловживань правом як шикана, націленого на заподіяння шкоди іншій особі); у податковому праві, виборчому праві, процесуальному праві тощо. Зазначимо, що автори в більшості випадків у якості вихідного пункту розуміння зловживання правом пропонують дуже вузькі (не універсальні) визначення даного поняття, спираючись при цьому на досить специфічні концепції та теорії. Справа доходить до того, що одні дослідники деякі явища (правові акти або дії) зараховують до зловживання правом, а інші дослідники ці явища такими не вважають. Концепції, що висувуються на сьогодні, присвячені зловживанню правом в межах тієї або іншої галузей права, часто помітно відрізняються і навіть суперечать одна одній.

Існування широкого масиву наукових досліджень дискусійного характеру дозволяє констатувати, що їх систематизація за напрямками та хронологією дозволить сформулювати певні теоретичні засади для подальшої концептуалізації.

Питання розвитку наукових досліджень у сфері зловживання правом досліджувалось в роботах вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, А. Бієрч здійснив аналіз виникнення вказаного феномену, оцінку його використання в рамках приватного права. Ж.-Л. Бержель визначив засади розвитку вказаної категорії у французькій правовій системі.

Дж. М. Перілло проаналізував еволюцію розвитку поняття зловживання правом, його виникнення в різних галузях права, аналіз доктринального оформлення у Франції, США, Великій Британії. М. Баєрс сформулював теоретичні основи зловживання правом, прослідкував еволюцію його доктринального оформлення та використання в цивільному законодавстві країн світу. Д. Андерсон дослідив питання категоризації та еволюційні аспекти визначення зловживання правом у правових доктринах різних країн. В. Конфортіні визначила теорії становлення категорії зловживання правом. М. Вархов, Л. Кора надали оцінку використанню зловживання правом у кримінальному процесі. А. ді Робілант здійснила порівняльний аналіз доктрини зловживання правом у правовій системі США і країнах Континентальної Європи. О. Мілетич та Н. Буроменська сформулювали загальнотеоретичні та прикладні аспекти виникнення категорії зловживання правом. В. Поліщук, О. Шагака, Д. Сахно, С. Серьогін, В. Нікітіна та І. Олендер дослідили використання принципу зловживання правом в окремих галузях права.

Постановка завдання. Метою дослідження є систематизація основних етапів проблеми зловживання правом.

Методи дослідження. Досягнення мети пов'язане із використанням певного методологічного інструментарію. А саме, із застосуванням історико-правового методу з'ясовано генезу досліджуваного феномену в межах різних галузей права в межах хронологічної послідовності. Системний підхід дозволив встановити характеристики та склад напрямків наукових досліджень зловживань правом у юридичній науці. За допомогою порівняльного аналізу співставлено позиції науковців щодо особливостей розвитку теорії зловживання правом на загальнонауковому рівні, в розрізі тих або інших галузей права.

Результати дослідження. Історичні засади виникнення категорії зловживання правом пов'язані із давньогрецьким та римським правом.

Таке поняття, як «зловживання правом» чи «зловживання» використовувалось ще в римській правовій системі. Зокрема термін «*Jus utendi et abutendi*» (право вживання та зловживання) вживали для позначення повного, безмежного, абсолютного права власності, «*Jus obutendi*» означало право зловживання власністю, тобто право повного володіння нею. Принципами римського права стали вихідні позиції про справедливий і розумний світоустрій, в якому немає таких явищ, як зловживання правом, і переважає позитивне ставлення до людської особистості, віра в її позитивні якості, її розум і справедливість. Але при цьому також допускалися такі дії, які можна назвати зловживання правом, хоча вони вважалися відхиленнями від прийнятого правового порядку.

Під час формування правових систем світу та їх поділу на романо-германську (континентальну), загальну (прецедентну), поняття *aemulatio vicini* – «зловживання правом» у цивільному праві стало частиною континентальної системи права, але було відкинута англійським, а потім і американським правом. Незалежно від того, який сенс вкладали в словосполучення «зловживання правом» у різні епохи, ця ідея сформувалася у галузі цивільного права у вигляді принципу шикани, який останнім часом поширився із суто цивільної на інші сфери правового впливу.

Доктринальне оформлення поняття зловживання правом стало можливим завдяки розвитку французької правової системи, зокрема, діяльності судових органів Франції. Французька правова доктрина підходить до проблеми зловживання правом з позиції відповідності дій уповноваженого суб'єкта духу та букві закону. Дослідник становлення французької правової системи Ж.-Л. Бержель зазначає, що є випадки, коли особи, надаючи своїм діям повну видимість юридичної правильності, насправді використовують свої права з метою, протилежною тим, які мають позитивне право [10]. Тобто вони дотримуються букви права, але порушують його дух. Тому саме дух права, за твердженням автора, має бути в центрі уваги, оскільки дух – синонім природної спрямованості чи кінцевої мети, на яких ґрунтується будь-яка юридична система: право не може захищати випадки, що його порушують; закони не можуть лише однією своєю літерою легітимувати чи виправдовувати випадки ігнорування їхнього духу, їхнього сенсу існування. Ж.-Л. Бержель відмічає, що ті форми

поведінки, які мають каратися в ім'я духу права або просто права, незважаючи на те, що не порушують засад об'єктивного права, пов'язані, головним чином, з поняттям зловживання правом [10].

Період кінця XX ст., початку XXI ст. характеризується виникненням загальнотеоретичних напрямків дослідження феномену зловживання правом, які в подальшому виступили у якості основи для аналізу даного явища в рамках тих або інших галузей права.

Важливе місце в контексті теоретичних розвідок щодо розвитку доктрини зловживання правом належить Дж. М. Перілло. Серед основних здобутків науковця можна виокремити: формулювання загальних засад виникнення теорії зловживання права; з'ясування особливостей застосування вказаної категорії в правовій системі Великої Британії, Франції, США; охарактеризовано прояви зловживання правом у трудовому праві, контрактному праві тощо. Найбільш актуальними, на наш погляд, є результати правового пошуку автора, якими встановлено, що доктрина зловживання правом існує в американському законодавстві і визначається такими категоріями, як незручність, примус, сумлінність, економічне марнотратство, публічна політика, зловживання авторськими та патентними правами, відсутність комерційної мети в податковому законодавстві, вимагання тощо [16, с. 40]. Відповідно до позицій Дж. М. Перілло, відсутність відкритого визнання доктрини «зловживання правом» створює несправедливість у випадках, які підпадають під одну з цих доктрин. Можна припустити, що автор мав на увазі правові системи з меншим досвідом становлення доктрини «зловживання правом» порівняно із американською, англійською, французькою або голландською.

Можна відмітити вагомий внесок у розвиток юридичної природи категорії зловживання правом, визначення засад її еволюції галузевому аспекті, здійснений М. Баєрсом [12]. Варто відмітити поділ автором національних цивільних законодавств на ті, в межах яких принцип зловживання правом розглядається в широкому сенсі (цивільне законодавство Швейцарії, яким передбачено, що вказана поведінка не охороняється законом; Цивільний кодекс Франції закріплює відповідальність за винуватцем щодо вчинення будь-якої шкоди, що націлена на обмеження зловживання правами або повноваженнями щодо захисту права власності; Постановою Верховного суду Японії встановлено широке розуміння меж розумності, якими передбачено, що реалізація прав і інтересів громадян може бути забезпечена лише в рамках допустимих меж) і вузькому сенсі (цивільне законодавство Німеччини, Італії, Австрії, інших країн). Також автор відмічає, що є країни, правові системи яких орієнтовані на інтеграцію двох вищевказаних підходів, це, зокрема, Нідерланди, Іспанія [12, с. 394-395].

Потрібно також виокремити дослідження, пов'язані із аналізом еволюції теорії зловживання правом, її використанням в правових системах окремих країн, представлені в роботі Д. Андерсона [9]. Автор здійснює певний внесок у розвиток категоріального апарату в даній сфері формулюючи характеристику доктрини зловживання правом, яка, за його твердженням, базується на уявленні про те, що особа має права, але може користуватися ними у такий зловживаючий спосіб, що втрачає можливість покладатися на звернення до них. Дослідник визначає етапи еволюції і становлення доктрини зловживання правом, зокрема, встановлено: початковий етап розвитку, пов'язаний із інтеграцією в межах приватного права (зокрема у Франції), де парадигма справ стосувалась нерозумного використання власності з подальшим заподіянням шкоди іншій особі; етапи адаптації вказаної категорії на рівні правових систем Континентальної Європи, країн Боліваріанського альянсу (АЛБА). Особливий інтерес представляє аналіз законодавства Континентальної Європи щодо визначення категорії зловживання правом. А саме, за твердженням Д. Андерсона [9]:

- згідно з рішенням Касаційного суду Франції, зловживання правом може виникати у випадках існування наміру завдати шкоди (*intention de nuire*), шахрайської провини (*faute dolosive*), недобросовісності (*mauvaise foi*), і може бути аргументованим у деяких випадках, які характеризуються суб'єктивністю та нерозумністю поведінки;

- відповідно до цивільного законодавства Італії намір завдати шкоди іншим визначається у якості категорії зловживання правом;

- у Німеччині, Бельгії, Люксембурзі, Нідерландах, Греції, Іспанії та Португалії визначення зловживання правами базується виключно на об'єктивних елементах.

Особливе місце в розвитку загальнотеоретичних аспектів виникнення доктрини зловживання правом належить роботі В. Конфортіні [13]. Зокрема, в межах дисертаційного дослідження авторка представила критичний аналіз теорій розвитку вказаної категорії, серед яких виділено: групу теорій, яка передбачає історико-соціологічну перспективу зловживання правом; телеологічні теорії, засновані на догматичній конструкції зловживання правом як відхилення процесу реалізації прав від їх мети, здійснення з огляду на суб'єктивні складові; теорія нетипових деліктів, пов'язана із впливом екзогенних критеріїв; аналітичні теорії. Заслуговує на увагу підхід дослідниці до становлення оформлення правових доктрин зловживання правом різних країн з огляду на історико-ідеологічні аспекти державотворення.

На початку ХХ ст. виникають різні напрямки наукових досліджень, пов'язаних із використанням категорії зловживання правом в різних галузях права.

Зокрема, необхідно звернути увагу на зміст роботи М. Вархова [17], пов'язаної із використанням даного феномену в кримінальному процесі Польщі, Німеччини, Італії. Дослідник також визначає трактування сутності поняття «зловживання правом» з позицій суб'єктно-цільового підходу, вказуючи, що зловживання правом визначатиметься як така дія, яка використовується не для задоволення бажаних законом інтересів, а для досягнення мети, яка не заслуговує схвалення [17, с. 48]. За твердженням автора [17, с. 54], польський кримінально-процесуальний кодекс, як німецький та італійський, не містить положень, пов'язаних зі встановленням форми заборони зловживання законом. Отже, М. Вархов доводить, що вказане питання хоча і розглядається на рівні роз'яснень та постанов вищих судових органів зазначених країн, втім в положеннях кримінального процесуального законодавства немає норм, які б напряму вказували на існування сформованих принципів неприпустимості зловживання правом.

Потрібно виділити інше дослідження питань розвитку доктрини зловживання правом в сфері кримінального процесу, здійснене Л. Кора [14]. Автор аналізує питання зловживання правом у кримінальному процесі з позиції реалізації процесуальних функцій розгляду справи, обвинувачення та захисту. Важливим внеском дослідника у теоретичне забезпечення вказаної проблематики є визначення градації ступеня зловживання процесуальними правами та їх впливу на правильність рішення щодо кримінальної відповідальності обвинуваченого, оцінка можливості рецепції поняття зловживання правом в кримінальному процесі в Польщі. За допомогою методу догматико-правового аналізу Л. Кора визначено фактори ризику, які посилюють здатність до зловживання законом у кримінальному судочинстві в різних ситуаціях і процесуальних прийомах та на різних етапах його перебігу. У роботі зроблено спробу відповісти на питання, чи є зловживання процесуальними правами підставою для визнання конкретної діяльності неприйнятною. Особливої уваги заслуговують результати дослідження Л. Кора, в рамках яких виділено та охарактеризовано форми зловживання правом на суд, які виникають в розрізі кримінального провадження в Польщі, а саме [14, с. 125]:

- системно-організаційна форма, яка є наслідком неналежного оформлення судової процедури, системності позиції органів, які розглядають кримінальні справи, доступу до суду, що стосується знищення гарантії того, що справа буде розглянута компетентним судом, який є незалежним (персональний елемент, що стосується судді), а також інституційно незалежним від законодавчої та виконавчої влади;

- форма суворо процесуального зловживання правом на суд, що розуміється як недостовірний розгляд справи (з точки зору процесуальної та матеріальної справедливості та відкритості) впродовж розумного строку, зловживання процесуальними гарантіями, що є основою ретельно сформованого кримінального провадження, включаючи здійснення права отримати обов'язкове рішення за даною кримінальною справою.

Необхідно відзначити результати наукових розвідок щодо порівняння розвитку доктрини зловживання правом у правовій системі США і країнах Континентальної Європи, представлені в роботі А. ді Робілант [15]. Спираючись на засади функціоналістського порівняльного

права, авторка визначає функціональні еквіваленти доктрини зловживання правом в різноманітності правил зловмисності та тестів на обґрунтованість, застосованих американськими судами наприкінці дев'ятнадцятого, в двадцятому столітті в таких різноманітних галузях, як водне право, контрактне право, трудове право. Дослідниця сформулювала та охарактеризувала причини, чому в США, на відміну від континентальних систем, немає норм, які обмежують зловмисне або нерозумне використання прав людини, не виокремлені, а об'єднані в єдину категорію «зловживання правом». А. ді Робілант вказує, що вказані правила щодо обмеження зловживання правом залишаються в основному неінтегрованими більше сторіччя. Відповідно до висновків дослідниці, такий підхід є дискусійним, втім позиції правових систем Континентальної Європи більш прийнятні з точки зору досягнення цілей закону. Також авторка вказує, що у США суди доволі рідко та із застереженням застосовують правила про злий умисел для досягнення прогресивних результатів розподілу, і навіть коли це здійснюється, судові рішення незмінно викладаються із застосуванням індивідуалістичного стилю приватного права.

В українській юридичній науці сформувались певні підходи щодо зловживання правом як в загальнотеоретичній, так і в галузевій площині.

Серед на загальнотеоретичних напрацювань слід визначити роботу О. Мілетич [2], в розрізі якої сформульовано категоріальний апарат щодо категорії зловживання правом, подано категоризацію його видів, оцінено оформлення доктрини даної поведінки в межах вітчизняного та міжнародного досвіду. Потрібно відзначити надані перелік та характеристики соціальних чинників формування категорії зловживання правом, серед яких зокрема, ті, які пов'язані зі ступенем суспільного розвитку, способами дії, рівнем та характером появи, сферою дії.

В даному аспекті можна відмітити результати дисертаційного дослідження Н. Буроменської [1], пов'язані з комплексним аналізом норм українського законодавства щодо врахування доктрини зловживання правом та обґрунтуванням пропозицій оптимізації нормативно-правових актів, які б забезпечували захист та недопущення вказаної протиправної поведінки. На особливу увагу в даній роботі заслуговує виокремлений авторкою перелік ознак зловживання правом, передбачених конституційними нормами.

Інтеграція принципу зловживання правом у сфері адміністративного судочинства досліджена в роботі В. Поліщука [5]. Суттєву роль у становленні теоретичного забезпечення в даній сфері відіграє сформульований автором механізм недопущення і протидії зловживання правом в сфері адміністративного судочинства.

В результаті дисертаційного дослідження О. Шагаки [8] було охарактеризовано цивільні правовідносини стосовно відшкодувань збитків, які завдані внаслідок зловживання правом в процесі укладення договорів в мережі Інтернет. Авторкою визначено основні форми зловживання правами в зазначеній сфері, сформульовано потребу адаптації норм законодавства ЄС щодо забезпечення захисту прав при укладанні договорів в мережі Інтернет до положень вітчизняного законодавства.

Питання зловживання правом у сфері цивільних правовідносин в Україні також розкрито в роботі С. Сergyгіна [7]. В зазначеному дослідженні велика увага присвячена оцінці засад регулювання питань недопущення зловживання правом в корпоративних відносинах у правових системах Континентальної Європи.

Є окремі дослідження, присвячені аналізу інтеграції принципу зловживання правом у податковому законодавстві, зокрема, можна відмітити роботи Д. Сахно [6], В. Нікітіна [3], І. Олендер [4] тощо.

Висновки. Основні напрями розвитку концепції зловживання правом, які було сформовано у вітчизняній та зарубіжній юридичній науковій думці в кінці ХХ – в перші десятиріччя ХХІ ст., представлені етапом становлення загальнотеоретичних та галузевих розвідок.

Саме в цей час було визначено первісні засади становлення даної категорії в давньогрецькому, римському праві, правових системах різних країн; прослідковано трансформацію та адаптацію ключових аспектів доктрини зловживання правом, сформованих на рівні французької правової системи до правових систем інших держав; розкрито категоріальну

базу щодо сутності поняття зловживання правом, з'ясовано його ознаки, види, їх характеристики, висвітлено принципи.

Принцип зловживання правом у багатьох правових системах тільки знаходить своє закріплення. Наразі продовжує формуватися теоретична база, висвітлюються прикладні аспекти та галузеві особливості інтеграції принципу зловживання правом. Показано, що оформлення категорії зловживання правом знайшло більш вузьке, конкретизоване нормативно-правове оформлення у правовій системі Континентальної Європи, тоді як у США вона розглядається без вузької категоризації деліктів. В Україні на сьогоднішній день юридична наука демонструє достатньо вагомі результати дослідження зазначеної проблематики, при цьому більшість напрацювань стосуються не еволюційних та теоретичних, а прикладних аспектів.

Список використаних джерел:

1. Буроменська Н.Л. Поняття і правова природа заборони зловживання правом: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК». Київ, 2021. 247 с.
2. Мілетич О.О. Зловживання правом: теоретико-прикладний аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2015. 18 с.
3. Нікітін В.В. До проблеми зловживання правом у сфері оподаткування. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 1(26). Т. 4. С. 114-119.
4. Олендер І.Я. Концептуальні підстави неприпустимості зловживання правом у податкових відносинах. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2020. Т. 31(70). № 3. С. 133-137.
5. Поліщук В.Ю. Зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2021. 206 с.
6. Сахно Д. С. Зловживання правом у податкових правовідносинах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Університет державної фіскальної служби України, Ірпінь, 2019. 233 с.
7. Серьогін С.Ю. Зловживання правом у сфері корпоративних відносин (порівняльно-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2015. 20 с.
8. Шагака О.В. Відшкодування збитків, завданих у результаті зловживання правами при укладенні договорів в Інтернеті: дис. ... докт. філософії за спеціальністю 081 «Право» / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2021. 180 с.
9. Anderson D. Abuse of Rights. Alba Conference – Cambridge. 2006. URL: <https://adminlaw.org.uk/wp-content/uploads/David-Anderson-QC-July-20061.pdf>
10. Bergel J.-L. *Théorie Générale du droit*. Courbevoie: Dalloz, 2012. 400 p.
11. Bierć A. *Zarys prawa prywatnego Część ogólna*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2018. 912 s.
12. Byers M. Abuse of Rights: an Old Principle, a New Age. *McGill Law Journal*. 2002. Vol. 47. No. 2. P. 389-431.
13. Confortini V. Abuso del diritto e liceità dello scopo: Tesi di dottorato: XXVII. Roma: Università Degli Studi “ROMA TRE”, 2014-2015. 131 p.
14. Cora Ł. Gradacja nadużycia prawa w procesie karnym (zarys teoretyczny). *Studia Prawnicze*. 2019. No. 1 (217). S. 113–138.
15. di Robilant A. Abuse of Rights: The Continental Drug and the Common Law. *Hastings Law Journal*. 2010. Vol. 61. Iss. 3. P. 687-748.
16. Perillo J.M. Abuse of Rights: A Pervasive Legal Concept. *Pacific Law Journal*. 1995. Vol. 27. P. 37-97.
17. Warchoń M. Pojęcie „nadużycia prawa” w procesie karnym. *Prokuratura i Prawo*. 2007. № 11. S.48-67.

КАРПІНСЬКИЙ Б. А.,

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри публічного
адміністрування та управління бізнесом
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

КАРПІНСЬКА О. Б.,

кандидат юридичних наук, адвокат
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

УДК 342.1:342.7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.3>

ДЕРЖАВНА СТРАТЕГІОЛОГІЯ: УПРАВЛІНСЬКО-ПРАВОВІ ПРІОРИТЕТИ Й ПРОЯВИ ДЕРЖАВОТВОРЧОГО ПАТРІОТИЗМУ НАЦІЇ ЗА ВОЄННОГО СТАНУ

Вперше синтезовано, що державна стратегіологія полягає в концептуальному визначенні розвиткових пріоритетів, постановці, розробці та формулюванні основних цілей і програмних завдань управління та розвитку держави на довготермінову перспективу, виходячи з тенденційних особливостей впливу зовнішнього світу та прагматичних інтересів власного населення.

Запропоновано, що державна стратегіологія є фундаментальною основою щодо логічного формування управлінсько-правових пріоритетів через розробку конкретних державних програм, бюджетів та законодавства із правовим спрямуванням на підвищення добробуту громадян, забезпечення національної безпеки та розвитку держави загалом. В контексті управлінсько-пріоритетних напрямів взаємодії державної стратегіології із державотворчим патріотизмом нації наголошено, що вона виступає базовою основою конституційності прав і обов'язків громадян щодо активного забезпечення єдності та підтримки громадян у досягненні як національних цілей, так і розвитку держави.

Доведено, що системне ув'язування управлінсько-пріоритетних напрямів державної стратегіології з державотворчим патріотизмом нації передбачає активну взаємодію між державою та громадянами, залучення в оборот спільних цінностей та цілей, які сприяють зміцненню національної ідентичності й патріотичних настроїв серед населення. Виділено, що воєнний стан змінює й рівень відповідальності перед світоглядним простором у системі державної стратегіології, який стає більш мотивно вираженим та конкретизованим, оскільки за ним криється потреба в забезпеченні територіальної цілісності та можливості щодо перспектив післявоєнного розвитку держави.

Обґрунтовано, що принципи та функції у державній стратегіології служать дієвими мотивно-орієнтирними управлінсько-правовими засобами для досягнення цієї мети у формі результативності, оскільки через них забезпечується безпека (зокрема, національна, економічна, продовольча, військова тощо), мобілізація ресурсів, інформаційна підтримка, психологічна стійкість

й легітимність дій держави у жорсткий воєнний період, а значить формується подальший розвиток та конкурентоспроможність у глобальному просторі.

Ключові слова: право, громадянин, державна стратегіологія, державотворчий патріотизм нації, воєнний стан, управління, розвиток, пріоритет, мотив.

Karpinsky V. A., Karpinska O. B. State strategiology: administrative and legal priorities and manifestations of state-creating patriotism of nation during the state of martial

For the first time, it was synthesized that state strategiology consists in the conceptual determination of development priorities, setting, development and formulation of the main goals and program objectives of the management and development of the state for the long-term perspective, based on the tendentious features of the influence of the outside world and the pragmatic interests of the own population.

It is proposed that state strategiology is a fundamental basis for the logical formation of administrative and legal priorities through the development of specific state programs, budgets and legislation with a legal focus on improving the welfare of citizens, ensuring national security and the development of the state in general. In the context of the management-priority directions of the interaction of state strategiology with the state-creative patriotism of nation, it is emphasized that it acts as the basic basis of the constitutionality of the rights and duties of citizens regarding the active provision of unity and support of citizens in achieving both national goals and the development of the state.

It has been proven that the systematic linking of management-priority areas of state strategiology with the state-creative patriotism of nation involves active interaction between the state and citizens, the involvement in circulation of common values and goals that contribute to the strengthening of national identity and patriotic sentiments among the population. It is highlighted that the state of war also changes the level of responsibility for the worldview space in the system of state strategiology, which becomes more motivated and specified, because behind it lies the need to ensure territorial integrity and opportunities for the prospects of post-war development of the state.

It is substantiated that the principles and functions of state strategiology serve as effective motivational and guiding administrative and legal means to achieve this goal in the form of effectiveness, since they ensure security (in particular, national, economic, food, military, etc.), resource mobilization, information support, psychological stability and legitimacy of the state's actions during the harsh war period, which means that further development and competitiveness in the global space are formed.

Key words: law, citizen, state strategiology, state-creative patriotism of nation, martial law, management, development, priority, motive.

Вступ. Динамічність розвитку кожної держави у значній мірі залежить від вірності обраних довготермінових орієнтирів, тобто стратегій, а з ними й прийняття стратегічних рішень. Характерними ознаками правових умов, у яких функціонують сучасні держави, стає їх динамічність й невизначеність. Саме тому, одним з пріоритетних чинників, використання котрого може реально забезпечити державі конкурентоспроможність у глобальному ринковому середовищі та сприяти посиленню її рейтингових позицій, стає належним чином обґрунтована стратегіологія розвитку. Прийнято, що така стратегіологія повинна враховувати розвиткові тенденції та базуватись на інноваційних засадничих положеннях, тобто у своїй фундаментальній основі передбачати ефективність використання різномісних ресурсів з врахуванням інтересів громадянина-споживача, забезпечуючи означене відповідною

законодавчо-нормативною базою. Окрім того, стратегіологія розвитку держави повинна містити не лише ідеологічну доміную з програмним переліком запланованих дій та способів їх досягнення, але й ураховувати виникнення можливих правових суперечностей, щоб вчасно адаптуватися до мінливих умов середовища. Зокрема, для України пріоритетне місце в ній має відводитись жорстким особливостям воєнного стану та забезпеченню територіальної цілісності й обороноздатності в умовах повномасштабної війни з державою-анексором.

Постановка завдання. У науковій літературі часто порушуються питання, які стосуються тих чи інших аспектів стратегіології розвитку держави. Так, у працях як вітчизняних науковців, серед яких – Д. Белов, Г. Головач, С. Головатий, О. Кузьмін, В. Лемак, Л. Луць, Р. Майданик, О. Макаренков, С. Максимов, О. Оверчук, Н. Оніщенко, М. Оніщук, Н. Пархоменко, С. Погребняк, П. Рабінович, М. Савчин, О. Святоцький, Ю. Тодика, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, так і зарубіжних – R. Bird, G. Dent, D. Doran, R. Dubey, M. Giannakis, R. Gropas, P. Iglesias-Rodriguez, L. Lopucki, D. Mee, S. Park, A. Triandafyllidou, W. Weyrauch та ін., представлено управлінсько-правову сутність стратегії розвитку світу й господарства, їх національні відмінності та узгодженість із генеральною стратегією держави; розглянуто характерні чинники, які впливають на прийняття рішення щодо вибору стратегії для конкретних виробничих ситуацій [1–12].

Однак, незважаючи на значну кількість наукових публікацій, ще не сформовано узагальнений підхід до системного поєднання правового забезпечення і врахування патріотизму громадян в умовах воєнного стану, що стало передумовою для проведення окремого дослідження.

Головною метою цієї роботи є формування сутності державної стратегіології, визначення управлінсько-правових пріоритетів в ній, виходячи з потреб активізації прояву державотворчого патріотизму нації за воєнного стану.

Результати дослідження. Підкреслимо, що державотворчий патріотизм нації (*state-creative patriotism of nation*) – це все, що народ загалом та кожен громадянин зокрема роблять в інтересах творення незалежної, суверенної, цивілізованої держави. За своєю природою означений патріотизм можливо оцінювати на основі використання двох підходів: якісного та кількісного (податкового) [2; 3].

Можливо стверджувати, що *державна стратегіологія (state strategy)* полягає як у концептуальному визначенні розвиткових пріоритетів, так і постановці, розробці та формулюванні основних цілей і завдань правового розвитку держави на довготермінову перспективу, виходячи з тенденційних особливостей впливу зовнішнього світу та прагматичних інтересів власного населення у конкретному періоді. Практично державна стратегіологія є дієвим управлінсько-правовим інструментом у системі досягнення національних інтересів, забезпечення сталого розвитку та захисту безпеки країни. Виходячи з фундаментальних пріоритетів розвитку держави, до базових елементів державної стратегіології відносять:

1. Місія та візія: сформульовані принципи, які конкретизовано визначають основну мету і майбутнє держави. Так, місія вказує на пріоритетні завдання держави, а візія – на бажаний результат.

2. Цілі і завдання: стратегіологія визначає конкретні цілі, які держава прагне досягти в різних сферах, зокрема, економіка, політика, соціальний розвиток, оборона тощо. Через логіку визначених завдань окреслюються відповідні пріоритетам шляхи досягнення поставлених цілей.

3. Принципи та цінності: державна стратегіологія ґрунтується на конкретних принципах і цінностях, які визначають методи дії держави та її ставлення до окремих питань, виходячи з інтересів власного населення.

4. Орієнтуючі напрями діяльності: стратегіологія вказує на базові сфери і напрями, в яких доцільно приймати управлінські рішення та вести діяльність, щоб досягнути поставлених цілей.

5. Механізми контролю і оцінки: державна стратегіологія передбачає моніторинг та оцінку виконання програмних завдань, щоб вчасно відреагувати, коригувати дії та досягати намічених результатів.

6. Ресурси та бюджет: державна стратегіологія повинна враховувати можливості як залучення наявних ресурсів, так і фінансове забезпечення запланованих заходів.

Державна стратегіологія є фундаментальною управлінсько-правовою основою для розробки конкретних державних програм, бюджетів та законодавства із правовим спрямуванням на підвищення добробуту громадян, забезпечення національної безпеки та розвитку держави загалом. Об'єктивно, щоб концептуальна ідеологія державної стратегіології та її програмне забезпечення були прозорими й відкритими для громадськості необхідно залучати фахівців і експертів до їх формування та вчасно обновлювати з плином часу, тобто щоб вони відповідали змінним умовам та й викликам.

В контексті пріоритетних напрямів взаємодії державної стратегіології із державотворчим патріотизмом нації можливо підкреслити, що вона виступає базовою основою конституційності прав і обов'язків громадян щодо активного забезпечення єдності та підтримки громадян у досягненні як національних цілей, так і розвитку держави (табл. 1).

Таблиця 1

Пріоритетні взаємодіючі напрями державної стратегіології, виходячи з доктрини державотворчого патріотизму нації

Пріоритетні напрями	Системне забезпечення
Визначення національних цілей та ідентичності	Окреслення й задіяння конкретних національних цілей та цінностей, через які ідентифікують націю. Дані цілі відображаються через державотворчий патріотизм нації та допомагають громадянам відчувати себе вагомою часткою держави, обумовлюючи залучення себе до спільно-об'єднаних зусиль щодо досягнення поставлених цілей
Виховання патріотизму через освіту	Державна стратегіологія підтримує освітні програми, оскільки вони сприяють розвитку патріотичних цінностей серед молоді, зокрема, через вивчення ними історії становлення держави, її культури й національних традицій
Сприяння активізації громадянської участі	Створюються умови для громадянської участі у прийнятті рішень й реалізації стратегіологічних положень, зокрема, формування механізмів звітування перед громадкістю, організація громадських слухань й консультацій
Сприяння національному єднанню	Програмно задіяються заходи щодо уникнення чи зменшення внутрішніх конфліктів та підтримки єдності нації, зокрема через збалансовану політику соціальної інтеграції, заходи зниження диспропорційності й розвитку регіонів
Сприяння громадянській відповідальності	Державна стратегіологія через підходи державотворчого патріотизму нації надихає громадян на власну відповідальність перед країною та спонукає їх до добровільної участі у громадських ініціативах і служінні інтересам громади
Забезпечення прозорості й відкритості владних інституцій	Державна стратегіологія цілеспрямовано включає в розвіткові програми заходи щодо нарощування прозорості й відкритості в роботі державних інституцій, щоб громадяни мали реальну можливість спостерігати і оперативно впливати на процес прийняття рішень

Джерело: власна розробка

Можливо стверджувати, що ув'язування пріоритетних напрямів державної стратегіології з державотворчим патріотизмом нації передбачає активну взаємодію між державою і громадянами через управлінсько-правові засади, залучення в оборот спільних цінностей та цілей, які сприяють зміцненню національної ідентичності й патріотичних настроїв серед населення.

Умови воєнного стану можуть змінити сприйняття та акценти в цінностях, які сприяють зміцненню національної ідентичності й патріотичних настроїв громадян. Так, державотворчий патріотизм нації в цих умовах характеризується низкою цінностей.

Зокрема, за цінністю солідарність й єдність акцентується базова увага на характерному значенні спільності та підтримки один одного у жорстких обставинах, оскільки через неї можливо зміцнити національний дух і патріотичні почуття. Дана цінність допомагає розкриттю розуміння громадян причетності до своєї нації, частиною котрої вони виступають в розвитковому процесі.

Важлива цінність відданість Батьківщині – за якою не лише вона підкреслюється, а наявне стійке бажання громадян захищати її від зовнішніх загроз, обумовлюючи тим формування патріотичного духу й готовності дієво служити інтересам держави.

За цінністю історична свідомість криються знання про історію своєї нації і її досягнень, які вона досягла в минулому, тобто через неї підкреслюється національна ідентичність й гордість за власні культурні традиції та спадок від попередніх поколінь.

Інший набір стосується збереження демократичних цінностей і принципів, що стає пріоритетним для підтримки національної ідентичності, оскільки на основі цього можливо відділити націю від ворогів, які можуть вперто нав'язувати свою ідеологію авторитаризму й деспотизму.

За цінністю гідність і гордість ховаються відчуття духовного свого, тобто через неї забезпечуються можливості для прояву досягнень і самореалізації громадян.

Інша цінність щодо спільної мети в умовах воєнного стану характеризує об'єднаним сутність державотворчого патріотизму нації щодо захисту держави, забезпечуючи тим зміцнення національної ідентичності й патріотичності, оскільки громадяни відчують, що їхні зусилля мають вагомe значення для її формування і розвитку.

Загалом, державотворчий патріотизм в умовах воєнного стану базується на управлінсько-правовому фундаменталізмі захисту та підтримки нації, відданості батьківщині, історичній свідомості і цінностях, які сприяють єдності та гідності. Властиво ці цінності взаємодоповнюючи одна одну синергічно підсилюють прояви як національної ідентичності, так і патріотичні настрої громадян у період воєнного стану.

Окрім того, зазначимо, що в умовах воєнного стану наведені в табл. 1 пріоритетні управлінсько-правові напрями дещо трансформуються, оскільки на визначальні позиції виходить проблема забезпечення безпеки й територіальної цілісності держави, обумовлюючи тим й зміну акцентів у напрямках і завданнях державної стратегіології з врахуванням особливостей прояву в цих умовах державотворчого патріотизму нації (табл. 2).

Таблиця 2

Пріоритетні управлінсько-правові напрями й орієнтованість завдань державної стратегіології з позиції державотворчого патріотизму нації в умовах воєнного стану

Напрями	Орієнтованість завдань
Захист територіальної цілісності та суверенітету	Головним завданням воєнного стану є відвертання загрози зовнішньої агресії та захист територіальної цілісності й суверенітету держави. Державна стратегіологія повинна сприяти формуванню патріотичного національного духу й готовності громадян захищати свою країну
Мобілізація суспільства	Для успішного ведення воєнних операцій необхідна активна підтримка населення. Державна стратегіологія повинна сприяти мобілізації суспільства, включаючи молодь, жінок та інших соціальних груп, до активної участі в оборонній справі
Підтримка воїнів та їх родин	Забезпечення підтримки для воїнів і їхніх родин є пріоритетним завданням воєнного стану. Державна стратегіологія повинна передбачати програми соціальної підтримки, медичного обслуговування та психологічної підтримки для воїнів і їхніх сімей

Продовження таблиці 2

Інформаційна безпека	Воєнний стан включає в себе інформаційну війну. Державна стратегіологія повинна включати в себе заходи зі зміцнення інформаційної безпеки й відповіді на дезінформацію, спрямовану проти держави
Формування національної єдності	У воєнний період важливо формувати національну єдність, об'єднуючи різні соціальні й етнічні групи нації. Державна стратегіологія має сприяти цій єдності і виключити конфлікти всередині держави
Дипломатичні зусилля	Незважаючи на військове протистояння, дипломатичні зусилля можуть грати важливу роль у вирішенні агресії. Державна стратегіологія повинна передбачати координацію дипломатичних зусиль для досягнення мирного розв'язання військових загроз і проявів

Джерело: власна розробка

Воєнний стан змінює й рівень відповідальності перед світоглядним простором у системі управлінсько-правового апарату державної стратегіології, який стає більш мотивно вираженим та конкретизованим, оскільки за ним криється потреба в забезпеченні територіальної цілісності та можливості щодо перспектив післявоєнного розвитку держави (табл. 3).

Таблиця 3

Характерні рівні відповідальності та мотивні прояви у державній стратегіології з позиції державотворчого патріотизму нації в умовах воєнного стану

Рівень мотивної відповідальності	Мотивний прояв
Перед державою	Громадяни відчувають відповідальність перед своєю державою за збереження її суверенітету, територіальної цілісності та безпеки. Властиво, вони розуміють, що доля як держави, так і того, що залишає нащадкам залежить від їхнього безпосереднього внеску нині в оборону та підтримку збройних сил
Перед співгромадянами	Воєнний стан підсилює ступінь взаємодопомоги й співпереживання серед громадян. Кожен почуває себе відповідальним перед іншими членами нації, особливо перед військовослужбовцями та їхніми родинами
Перед майбутніми поколіннями	Патріотична відповідальність мотивно орієнтує громадян на забезпечення долі своєї держави у майбутньому. Вони розуміють, що їхні патріотично спрямовані дії впливають на духовну й матеріальну спадщину, яку вони залишать своїм нащадкам
За реалізацію стратегії	У воєнний час державна стратегіологія має бути найбільш ефективною в системі захисту нації. Громадяни відчувають відповідальність за належну реалізацію власної участі в цій стратегії, незалежно від того, чи це оборонна служба, громадська підтримка або інші функції на шляху захисту як вікових цінностей, так і перспективних можливостей
Перед міжнародним співтовариством	Державотворчий патріотизм нації забезпечує й мотивно-логічну відповідальність перед міжнародним співтовариством та союзниками, які надають різноманітну підтримку в умовах воєнного стану. Практично, держава та її громадяни мають дотримуватися міжнародних норм та зобов'язань, які були прийняті з врахуванням національних позицій

Джерело: власна розробка

Доцільно зазначити, що взаємозв'язок принципів та функцій у державній стратегіології в умовах воєнного стану з позиції державотворчого патріотизму нації має також цілеспрямовано спрямованим на захист суверенності держави та безпеки її громадян (табл. 4).

Таблиця 4

Взаємозв'язок пріоритетних управлінсько-правових напрямів, характерних принципів та функцій у державній стратегіології в умовах воєнного стану на засадах державотворчого патріотизму нації

Напрями	Характерні	
	принципи	функції
Забезпечення безпеки і оборони	Захист національного суверенітету, територіальної цілісності та безпеки нації	Розробка і впровадження військових та оборонних стратегій, забезпечення військової готовності, підтримка обороноздатності держави
Мобілізація національних ресурсів	Мобілізація національних ресурсів для забезпечення потреб оборони і проведення військових операцій	Впровадження економічних та фінансових заходів для забезпечення воєнних потреб, регулювання й координація роботи громадян у військовому періоді
Інформаційна війна й пропаганда	Забезпечення психологічної стійкості і підтримка патріотичних настроїв серед населення	Проведення цілеспрямованої інформаційної війни, розповсюдження пропаганди, контроль за медіа та інформаційним простором
Соціальна підтримка і моральний дух	Підтримка воїнів, їхніх родин та учасників оборони країни, підвищення рівня національного єднання	Забезпечення медичного обслуговування, соціальної і моральної підтримки військовослужбовців та цивільного населення
Легітимність і правова база	Забезпечення законності та відповідної легітимності у воєнний період	Прийняття відповідних законів і нормативних актів, моніторинг і контроль за їхнім дотриманням у воєнний період
Зовнішні зв'язки й дипломатія	Забезпечення дієвої підтримки і співпраці з міжнародними партнерами й союзниками	Розвиток зовнішніх відносин, підтримка міжнародних альянсів, активне ведення дипломатичної діяльності для досягнення стратегіологічних цілей

Джерело: власна розробка

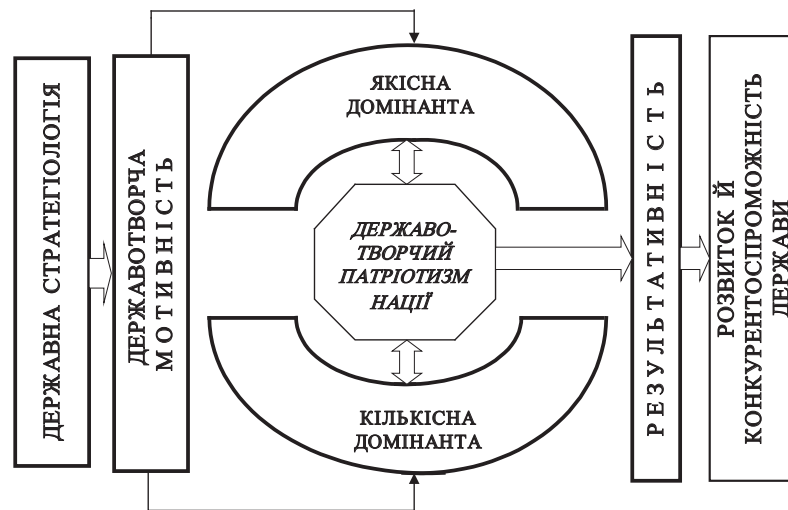
В оголошений воєнний стан державотворчий патріотизм нації стає базовим управлінсько-правовим чинником, що об'єднує суспільство, синтезуючи й стимулюючи його мотиваційні дії на захист власної держави. Практично, принципи та функції у державній стратегіології служать дієвими мотивно-орієнтирними засобами для досягнення цієї мети у формі результативності, оскільки через них забезпечується безпека (зокрема, національна, економічна, продовольча, військова тощо), мобілізація ресурсів, інформаційна підтримка, психологічна стійкість й легітимність дій держави у жорсткий воєнний період, а значить формується подальший розвиток та конкурентоспроможність у глобальному просторі (рис. 1).

Властиво через реалізацію засадничих управлінсько-правових методів і завдань державної стратегіології в умовах воєнного стану відбувається цілеспрямоване забезпечення національної безпеки і активізація державотворчого патріотизму нації.

Так, до характерного управлінсько-правового методу державної стратегіології в цих умовах відноситься мобілізація ресурсів, оскільки за військових дій держава повинна

мобілізувати всі свої ресурси, включаючи людські, фінансові, промислові тощо, для належного забезпечення обороноздатності й проведення військових операцій.

Рис. 1. Взаємозв'язок державної стратегіології з державотворчим патріотизмом нації з спрямованістю на результативність

Джерело: власна розробка

Іншим методом у цьому контексті стає інформаційна (гібридна) війна і тут держава в її інформаційних межах має через відповідні канали активно формувати національну єдність та підтримку цього патріотизму. Означене може включати в себе розповсюдження інформації про ворога, мобілізаційні заклики, публічну підтримку військових дій тощо.

Через метод запуску освітніх кампаній (поширення знань про історію, культуру й цінності країни) підвищується загальний рівень державотворчого патріотизму нації.

Метод підтримки ветеранів на державному рівні передбачає стійку увагу до потреб ветеранів війни і їхніх родин, щоб підвищити загальне почуття вдячності та патріотизму серед військовослужбовців й громадян.

Водночас, через метод розвитку національного господарства забезпечується його стабільність та розвиток, що включає диверсифікацію економіки, забезпечення енергетичної безпеки і нарощування виробництва оборонних засобів.

Метод сприяння духовному розвитку в рамках активізації державотворчого патріотизму нації забезпечує духовний розвиток громадян, включаючи релігійні та культурні аспекти, допомагаючи тим зміцнювати національну ідентичність і почуття приналежності до держави.

За допомогою методу міжнародної співпраці держава повинна активізувати міжнародну підтримку і співпрацю в умовах воєнного стану, щоб забезпечити дієву підтримку своїм військовим зусиллям та уникнути ізоляційних проявів.

Доцільно підкреслити, що означений методний інструментарій може варіюватись в залежності від конкретної ситуації і політичного контексту, однак він реально спрямований на активізацію державотворчого патріотизму нації та забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану.

Не слід нехтувати й тим, що у системі державної стратегіології з позиції державотворчого патріотизму нації в умовах воєнного стану наявні також характерні ризики і виклики, які можуть достатньо загрозово впливати на довготермінові можливості та стабільність

держави, зокрема: втрата довіри населення (коли патріотичний запал згасає, а соціально-політична конфліктність зростає); виснаження ресурсних можливостей (якщо держава не в стані забезпечити належний рівень життя то це обмежує прояв національної ідеї та патріотизму); втрата свобод та прав (обмеження свобод і прав населення, чи зловживання ними, може також викликати негативні збурення в нього й підірвати основи даного патріотизму); загроза економіці (сумарне накопичення невирішених питань через звуження економічних відносин з іншими країнами, зменшення інвестиційного потоку й збільшення витрат на оборону може привести до інфляції, безробіття, загострення міграційних проблем); ризик втрати території (територіальні втрати призводять до появи глибокого розчарування і обмеження дієвості патріотизму).

Збалансована й обґрунтована державна стратегіологія в умовах воєнного стану є пріоритетно важливою для збереження стабільності й підтримки державотворчого патріотизму нації. Держава повинна забезпечити безпеку та благополуччя свого населення, цілеспрямовано використовуючи управлінсько-правові заходи для зменшення прояву ризиків і дієво реагуючи на виклики, що виникають під час воєнного стану.

Висновки. За своєю сутнісною складовою: *державна стратегіологія* полягає в концептуальному визначенні розвиткових пріоритетів, постановці, розробці та формулюванні основних цілей та управлінсько-правових завдань розвитку держави на довготермінову перспективу, виходячи з тенденційних особливостей впливу зовнішнього світу та прагматичних інтересів власного населення.

Державна стратегіологія є фундаментальною управлінсько-правовою основою для розробки конкретних державних програм, бюджетів та законодавства із спрямуванням на підвищення добробуту громадян, забезпечення національної безпеки та розвитку держави загалом.

В контексті управлінсько-правових пріоритетних напрямів взаємодії державної стратегіології із державотворчим патріотизмом нації можливо підкреслити, що вона виступає базовою основою конституційності прав і обов'язків громадян щодо активного забезпечення єдності та підтримки громадян у досягненні як національних цілей, так і розвитку держави. Окрім того, ув'язування пріоритетних напрямів державної стратегіології з державотворчим патріотизмом нації передбачає активну взаємодію між державою та громадянами, залучення в оборот спільних цінностей та цілей, які сприяють зміцненню національної ідентичності й патріотичних настроїв серед населення. Водночас, воєнний стан змінює й рівень відповідальності перед світоглядним простором у системі державної стратегіології, який стає більш мотивно вираженим та конкретизованим, оскільки за ним криється потреба в забезпеченні територіальної цілісності та можливості щодо перспектив післявоєнного розвитку держави принципи та функції у державній стратегіології служать дієвими мотивно-орієнтирними управлінсько-правовими засобами для досягнення цієї мети у формі результативності, оскільки через них забезпечується безпека (зокрема, національна, економічна, продовольча, військова тощо), мобілізація ресурсів, інформаційна підтримка, психологічна стійкість й легітимність дій держави у жорсткий воєнний період, а значить формується її подальший розвиток та конкурентоспроможність у глобальному просторі.

Список використаних джерел:

1. Звіт про прямі збитки інфраструктури, непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України, та попередня оцінка потреб України у фінансуванні відновлення. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/zvit-pro-pryami-zbytky-infrastruktury-ta-poperednya-oczinka-potreb-kse.pdf>
2. Карпінський Б. А. Державотворчий патріотизм нації: податкова домінанта інвестиційного зростання. Монографія. Львів : Колір ПРО, 2018. 480 с. (Серія „Держава і стратегіологія”).
3. Карпінський Б. А., Карпінська О. Б. Мотив як управлінська основа державотворчого патріотизму нації з позиції стратегіології розвитку держави. *Бізнес Інформ*. 2023. №2. С. 6–15. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-2-6-15>.

4. Макаренко О. Л. Правова визначеність добрих чеснот в образі українців як умова їхньої інтеграції до Європейського Союзу. *Право і суспільство*. 2023. № 3. С. 40–48. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.3.6>.
5. Юридична енциклопедія : в 6 томах / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998–2003.
6. After the Financial Crisis: Shifting Legal, Economic and Political Paradigms. Edit by Iglesias-Rodriguez P., Triandafyllidou A., Gropas R. London: Palgrave Macmillan, 2016. 365 p.
7. Bird R. C. Law, Strategy, and Competitive Advantage. *Connecticut Law Review*. 2011. 131. URL: https://opencommons.uconn.edu/law_review/131
8. Dent G. W. The Role of Lawyers in Strategic Alliances. 2003. URL: https://scholarly-commons.law.case.edu/faculty_publications/249
9. Giannakis M., Doran D., Mee D., Dubey R. The design and delivery of modular legal services: implications for supply chain strategy. *International Journal of Production Research*. 2018. Vol. 56, Issue 20. DOI: <https://doi.org/10.1080/00207543.2018.1449976>
10. Legal Strategies. Edit by Antoine Masson, Mary J. Shariff. Verlag Berlin Heidelberg. 2009. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-642-02135-0>
11. Lopucki L. M., Weyrauch W. O. A Theory of Legal Strategy. *Duke Law Journal*. 2020. Vol. 49, No. 6. Pp. 1405–1486. DOI: <https://doi.org/10.2307/1373051>
12. Park S. K. Legal Strategy Disrupted: Managing Climate Change and Regulatory Transformation. 2021. *American Business Law Journal*. 2021. Vol. 58, Issue 4. Pp. 711–749. DOI: <https://doi.org/10.1111/ablj.12194>

СЬОХ К. Я.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права
та прав людини
(Національна академія внутрішніх
справ)

УДК 34; 340.13

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.4>

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ НОРМ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ: ДОСВІД ПОЛЬЩІ

Дослідження присвячене процесу втілення норми Європейського Союзу (далі – ЄС) у національне законодавство України враховуючи досвід держав-членів ЄС.

Вступ до ЄС не можливий без зміни національного законодавства держави відповідно до рекомендацій ЄС. Дана вимога закріплена Європейською Радою у Копенгагенських і Мадридських критеріях, щодо членства у ЄС. Так звані «копенгагенські критерії» закріплюють процеси перебудови адміністративних структур держави і створення умов поступової гармонійної інтеграції в ЄС шляхом зміни національного законодавства відповідно до *acquis communautaire* (далі – *acquis* ЄС). Утім ЄС лишає за собою право визначати момент, коли він буде готовий прийняти нових членів. Слід відміти, що правопорядок кожної держави-члена ЄС є по своєму унікальним та супроводжується індивідуальним підходом в процесі імплементації норм ЄС.

Держави не повинні порушувати власні принципи розвитку та конституційного ладу імплементуючи норми ЄС у національне законодавство. Кожна держава повинна обрати індивідуальний підхід поєднання та втілення норм, тому такий важливий досвід держав-членів ЄС для України. Процес імплементації є кропітким та складним, який має бути чітко врегульованим національним законодавством країни. Проаналізувавши досвід Польщі, Україна зможе знайти найефективніший спосіб імплементації норми ЄС у національне законодавство.

У статті розглядається поняття та способи імплементації норми ЄС у національне законодавство. Наголошується на проблемах які виникають при здійсненні цього процесу. Проаналізовано національне законодавство України яке утворилося на основі співпраці з ЄС. Вивчено досвід Польщі щодо процесу втілення норм ЄС у національне законодавство та запропоновані шляхи вдосконалення процесу імплементації в Україні. Проаналізовано вітчизняні та європейські наукові дослідження присвячені процесу імплементації, зроблені логічні висновки та пропозиції.

Ключові слова: імплементація, втілення норми ЄС, адаптація, гармонізація, *acquis communautaire*, європейські стандарти, європейське право.

Sokh K. Ya. Implementation of the norms of the law of the European Union in the national legislation of Ukraine: the experience of Poland

The study is devoted to the process of implementation of the norms of the European Union (hereinafter – the EU) into the national legislation of Ukraine, taking into account the experience of the EU member states.

Accession to the EU is not possible without changing the state's national legislation in accordance with EU recommendations. This requirement is enshrined

by the European Council in the Copenhagen and Madrid criteria for EU membership. The so-called "Copenhagen criteria" establish the processes of restructuring the administrative structures of the state and creating conditions for gradual harmonious integration into the EU by changing national legislation in accordance with the *acquis communautaire* (hereinafter – the EU *acquis*). However, the EU reserves the right to determine the moment when it will be ready to accept new members. It should be noted that the legal order of each EU member state is unique in its own way and is accompanied by an individual approach in the process of implementing EU norms.

States should not violate their own principles of development and constitutional order by implementing EU norms into national legislation. Each state must choose an individual approach to combining and implementing norms, which is why the experience of EU member states is so important for Ukraine. The implementation process is painstaking and complex, which must be clearly regulated by the country's national legislation. After analyzing Poland's experience, Ukraine will be able to find the most effective way of implementing EU norms into national legislation.

The article examines the concept and methods of implementation of EU norms into national legislation. Emphasis is placed on the problems that arise during the implementation of this process. The national legislation of Ukraine, which was formed on the basis of cooperation with the EU, was analyzed. The experience of Poland regarding the process of implementation of EU norms into national legislation was studied and ways of improving the implementation process in Ukraine were proposed. Domestic and European scientific studies devoted to the implementation process were analyzed, logical conclusions and proposals were made.

Key words: *implementation, embodiment of the EU norm, adaptation, harmonization, acquis communautaire, European standards, European law.*

Вступ. Процес імплементація норм права ЄС у національне законодавства України є неминучим і відбувається з початком інтеграції України до ЄС. З перших років незалежності Україна постійно вдосконалює національне законодавство у відповідності до європейських стандартів, і стикається з проблемами під час імплементації. Слід наголосити, що в Україні не існує єдиного нормативно-правового акту який закріплював чітку послідовність та порядок дій імплементації, що й ускладнює цей процес.

Достатньо велика кількість наукових досліджень присвячена даній проблематиці. Серед вітчизняних дослідників можна виділити С. Алексєєв, М. Баймуратова, В. Буткевич, М. Буроменський, В. Денисов, А. Дмитрієв, В. Копійка, В. Муравйов, Ю. Медведєв, В. Ставнійчук, В. Тація, Р. Петрова, В. Опришко, Ю. Хоббі, В. Філатов, А. Фастовець, С. Шевчук, Ю. Шемшученко, І. Яков'юка та інші. Проте, вищезгадані науковці присвятили дослідження імплементації норм в загальному, застосовуючи різні концептуальні підходи.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є саме імплементація норми ЄС у національне законодавство, дане питання й досі залишається предметом гострих наукових дискусій, оскільки Україна отримала новий статусу у співпраці з ЄС, а саме кандидата на членство в ЄС.

Виклад основного матеріалу. Ключовим елементом успішної євроінтеграції України є досягнення певного рівня узгодженості українського законодавства з правовими нормами ЄС через правову реформу. Відповідно до рекомендацій ЄС Україна повинна реформувати національне законодавство, забезпечити функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування відповідно до встановлених європейських стандартів. Практичне втілення названих умов прискорить інтеграцію України до ЄС. Держава не повинна порушувати власні принципи розвитку та конституційного ладу імплементуючи норми права ЄС у національне законодавство, але й не повинна суперечити нормам ЄС.

За таких умов постає необхідність вивчення і наукового розтлумачення імплементації, встановлення її сутності та складових елементів. Процес імплементації повинен бути законодавчо врегульований, від цього залежить якість нормативно-правових актів.

Аналізуючи наявні наукові дослідження, слід зазначити, що імплементація – це цілеспрямована організаційно-правовою діяльністю держави, яка проводиться індивідуально, колективно або в рамках міжнародних організацій з метою своєчасної, всебічної та повної реалізації прийнятих ними, відповідно до міжнародного права, зобов'язань [8, с. 62]. В.В. Філатов зазначає, що імплементація – це діяльність органів державної влади, яка має і міжнародний, і внутрішньодержавний характер та спрямована на вдосконалення законодавства через виконання країною своїх міжнародних зобов'язань, процес наближення національного законодавства до міжнародного законодавства за допомогою методів правотворчості, планування, координації та контролю [7, с. 11]. Н.М. Пархоменко зазначає, що імплементація (англ. implementation – «здійснення», «виконання») – процес транспонування актів законодавства, включаючи створення порядку та процедур їхнього впровадження (імплементація у вузькому розумінні); цей процес також включає тлумачення, практику застосування, забезпечення дотримання та виконання норм права органами державної влади (імплементація в широкому сенсі) [4, с. 339].

Виходячи з вищезазначеного, імплементація нормативно-правових актів ЄС у національне законодавство України реалізується через перенесення відповідних правових норм із європейського законодавства до національного за допомогою правових механізмів та засобів, притаманних саме цій системі законодавства, а при їх відсутності або несумісності з об'єктом апроксимації – із застосуванням запозичених або новоутворених правових механізмів імплементації в національне право уніфікованих європейських правових стандартів [5, с. 83].

Підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (далі – Угода) у травні 2014 року стало новий етап у взаємовідносинах двох сторін та поставило їх на якісно новий рівень розвитку. Як результат Україна змінила низку національних законів та створила органи державної влади враховуючи вимоги європейських стандартів. Цей процес продовжується і до сьогодні та має низку проблемних питань, одним з яких є процес втілення норм ЄС у національне законодавство, тобто процес імплементації. Відповідно до статті 51 Угоди передбачено зобов'язання України щодо поступового приведення національного законодавства у відповідність до законодавства Співтовариства у визначених сферах [6].

При втіленні міжнародної норми уповноважені органи державної влади не повинні забувати про суверенність, незалежність України та загальнообов'язковість норм Конституції України. Відповідно до ч. 2 ст. 9 Конституції України (далі – КУ), укладення міжнародних договорів, які суперечать КУ, можливе лише після внесення відповідних змін до КУ. Отже, конституційне положення про ієрархію норм національного та міжнародного права відповідає міжнародним стандартам, але при цьому потребує постійного моніторингу відповідності національного законодавства міжнародним зобов'язанням через діяльність Конституційного Суду України. Вважаємо, що слід додатково вивчити спроможність КСУ щодо дачі висновків про відповідність міжнародних договорів Основному Закону України. Отже, нормативно-правові акти ЄС мають бути перевірені на відповідність Конституції України. Тільки після позитивного висновку КСУ вони можуть бути ратифіковані Верховною Радою України. Україна на рівні КУ закріпила євроінтеграційний курс розвитку, тому намагається якомога більше наблизитися до стандартів ЄС, що може вимагати змін до КУ та національного законодавства загалом.

Для врегулювання даного процесу в Україні було прийнято низку нормативно-правових актів, таких як Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18.03.2004 № 1629-IV; Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 15 жовтня 2004 р. № 1365; Постанова Кабінету Міністрів України «Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського

Союзу» від 16 серпня 1999 р. N 1496; Указ Президента України «Про Концепцію адаптації інституту державної служби в Україні до стандартів Європейського Союзу» від 05.03.2004 № 278/2004; Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про імплементацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» від 17.09.2014 № 847-рга інші. Слід зазначити, що не існує окремого нормативно-правового акту який би чітко закріплював процес імплементації. Законодавець робить акцент на адаптації національного законодавства до права ЄС, але не закріплює чіткого процесу імплементації. На нашу думку, саме імплементація є безпосередньою роботою з нормою, тому чітка деталізація даного процесу є необхідною умовою для її ефективного здійснення.

Імплементація є процесом перенесення норм ЄС та втілення її у національне законодавство, а адаптація – процесом приведення законів України у відповідність з *acquis communautaire* (далі – *acquis ЄС*), яке встановлене ЄС. Отже, імплементація є сам процес зміни нормативно – правових актів України у відповідності до нормативно-правих актів ЄС, на які України дала згоду та ратифікувала їх [5, с. 84].

Слід зауважити, що імплементація здійснюється Верховною Радою України та центральними органами виконавчої влади, що на нашу думку ускладнює нагляд за якістю, оскільки залучається велика кількість органів.

У лютому 2023 року КМУ прийняв Постанову «Про затвердження Порядку проведення первинної оцінки стану імплементації актів права ЄС (*acquis ЄС*)», який визначає процедуру та вимоги щодо проведення міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади та державними органами первинної оцінки стану імплементації актів права ЄС (*acquis ЄС*) для проведення комплексного порівняльного аналізу законодавства України відповідно до права ЄС (*acquis ЄС*) і виявлення невідповідностей, які необхідно усунути до початку та в рамках переговорного процесу щодо вступу України до Європейського Союзу [2]. Отже, має бути здійснений центральними органами виконавчої влади детальний аналіз діючої норми в порівнянні з нормою права ЄС. На нашу думку, порівняльний аналіз це є одним з етапів імплементації, і здійснюватися повинен фахівцями які розуміють всі її процесах.

Науковці виокремлюють такі основні способи імплементації, як:

- інкорпорація – міжнародно-правові норми без змін відтворюються у нормативно-правових актах держави, що імплементує міжнародні норми;
- трансформація – це перероблення тексту міжнародно-правового акту, або його окремих частин на основі загальної норми національного права;
- рецепція – це текстуальне повторення нормотворчим органом держави змісту міжнародно-правової норми в статті нормативно-правового акту [8, с. 23].

У 2017 році Кабінет міністрів України ухвалив Постанову № 759 «Про Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції», якою було утворено Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції (далі – Урядовий офіс). Основними завданнями Урядового офісу є: здійснення координації діяльності органів виконавчої влади для системного планування та виконання заходів державної політики згідно із зобов'язаннями України у сферах європейської та євроатлантичної інтеграції; координацію процесу адаптації законодавства України до права Європейського Союзу (*acquis ЄС*); забезпечення здійснення перекладу *acquis ЄС* українською мовою, оновлення глосарію термінів *acquis ЄС* та інші [9]. Виходячи з завдань Урядового офісу, можна зробити висновки що на нього покладена координація органів виконавчої влади щодо втілення норм права ЄС але він не слідкує за процесом імплементації. Слід наголосити, що надважливим завданням є переклад норм права ЄС на українську мову, адже від цього залежить розуміння вцілому права ЄС. Неякісний переклад напряму впливає на сутність норми.

На сьогодні, Міністерство юстиції України наділене повноваженнями здійснювати експертизу щодо відповідності *acquis ЄС* проектів законів України та інших нормативно-правових актів, що за предметом регулювання належать до сфер, відносини в яких регулюються

правом ЄС; здійснювати науково-експертне, аналітичне, інформаційне та методологічне забезпечення, переклад актів *acquis* ЄС українською мовою, підготовку глосарія термінів *acquis* ЄС. На міністерство покладене повноваження контролю та нагляду за відповідність нормативно-правових актів як національному законодавству так і відповідність з нормами права ЄС.

Здійснивши аналіз роботи органів державної влади України щодо адаптації національного законодавства у відповідність до *acquis* ЄС, слід зробити висновки, що центральні органи виконавчої влади самі здійснюють імплементації норми права ЄС відповідно до свого напрямку роботи, координацію цієї роботи здійснює Урядовий офіс.

Для ефективнішої роботи пропонуємо розглянути досвід Польщі щодо здійснення адаптації національного законодавства до права ЄС. Головну роль у координації процесу євроінтеграції Польщі відіграло Управління Комітету європейської інтеграції (далі – Комітет), підзвітне Прем'єр-міністру Польщі. Основним завданням Комітету є координація процесу адаптації права Польщі до права ЄС відповідно до *acquis* ЄС.

Комітет об'єднує прем'єр-міністра (голова), міністрів: закордонних справ, внутрішніх справ, економіки, фінансів, державного казначейства, охорони середовища, праці, сільського господарства, юстиції щодо адаптації і гармонізації законодавства й інституційно виконавчої системи. Він став ініціатором і координатором усіх дій щодо адаптації у галузі правових інституцій, оцінював відповідність правових актів до права ЄС, представляв проекти правових актів щодо адаптації та інтеграції та висновки щодо перебігу реалізації адаптаційних програм й інтеграційного поступу. Слід зазначити, що до Комітету входять департаменти: Європейського права, Координації і моніторингу закордонної допомоги, Перекладів, Європейської документації. Після початку переговорів про членство Польщі належало прийняти понад 180 законів. Прийняття такої великої кількості законів зачіпало інтереси різних економічних і суспільних груп, вимагало чіткої діяльності уряду, який готував проекти законів, при стабільній роботі парламентської більшості [10]. Отже, у Комітет здійснював контроль над усім процесом адаптації нормативно-правових актів Польщі до права ЄС та здійснює нагляд за імплементацією норма у національне законодавство через відповідні департаменти.

В Україні досить схожа організація діяльності органів державної влади щодо адаптації національного законодавства відповідно до *acquis* ЄС. На нашу думку, позитивним моментом з досвіду Польщі можна виділити, створення департаментів, які відповідали конкретно за відповідні напрямки і слідкують за процесом імплементації. В Україні існує один виконавчий орган – Урядовий офіс, і у його повноваження входить нагляд за процесом імплементації.

Відповідно до Постанови «Про затвердження Порядку проведення первинної оцінки стану імплементації актів права ЄС», Урядовий офіс опрацьовує та перевіряє інформацію, зазначену у звітах поданих виконавчими органами щодо імплементації норм ЄС; у разі виявлення неповної, некоректної або неточної інформації у звіті надсилає його на доопрацювання головному виконавцю відповідного переговорного розділу; готує узагальнену інформацію щодо проведення первинної оцінки всіх переговорних розділів [2]. Тобто, Урядовий офіс перевіряє лише звіти, у яких органи виконавчої влади вказують про імплементацію норм ЄС у національне законодавство України, але він не беру участі в процесі імплементації. Органи виконавчої влади на власний розсуд здійснюють цей процес.

Слід відмітити, що контроль за якістю нормативно-правових актів, прийнятих виконавчими органами влади здійснює Мін'юст. Станом на 30 червня 2023 року за результатами проведеного селф-скрінінгу Мін'юст підготував сім таблиць відповідності законодавства України актам права Європейського Союзу (*acquis* ЄС) у переговорному розділі 23 та 223 таблиці у розділі 24. На даний момент готується звіт за результатами виконаної оцінки разом з пропозиціями щодо адаптації галузевого законодавства України до вимог права Європейського Союзу (*acquis* ЄС).

Виходячи з роботи органів виконавчої влади які залученні до процесу адаптації національного законодавства України до права Європейського Союзу (*acquis* ЄС), можна зробити

висновок, що контроль основну роботу імплементації здійснюють міністерства та інші органи виконавчої влади, Урядовий офіс координує цю роботу та здійснює перевірку щодо відповідності до *acquis* ЄС, Мін'юст здійснює експертизу нормативно-правових актів.

Висновки. В Україні не існує жодного нормативно-правового акту на який органи виконавчої влади могли б посилатися в процесі імплементації норм права ЄС у національне законодавство. На нашу думку, слід прийняти закон який чітко окреслював порядок імплементації норм права ЄС у національне законодавство, закріплював би повноваження та завдання органів державної влади щодо процесу імплементації та їх посадових осіб.

Виходячи з вищезазначеного, слід наголосити, що в Україні не існує чіткого регулювання на законодавчому рівні процесу імплементації, оскільки найбільш використовуваним терміном є адаптація. На нашу думку, це кардинально різна термінологія за своєю сутністю. Процес імплементації використовується напряму у роботі з нормою, а адаптація – це робота з аналізом законодавства України та приведення його до європейських стандартів. Тому, нормативне регулювання процесу імплементації вкрай необхідне в Україні з урахуванням юридичної техніки та загальних засад щодо створення національного законодавства.

Список використаних джерел:

1. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1629. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text>
2. Про затвердження Порядку проведення первинної оцінки стану імплементації актів права Європейського Союзу (*acquis* ЄС): Постанова КМУ від 28 лютого 2023 р. № 189 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/189-2023-%D0%BF#Text>
3. Про імплементацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Розпорядження Кабінету Міністрів України; План, Заходи від 17.09.2014 № 847-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/847-2014-%D1%80#Text>
4. Пархоменко Н. М. Гармонізація законодавства України з європейським та міжнародним правом: методи, етапи, види. *Часопис Київського університету права*. 2012. №1. С. 338–342.
5. Сьох К.Я., Гультай М.М. Імплементація нормативно-правових актів Європейського Союзу у національне законодавство України. *Юридичний науковий електронний журнал*. №6. 2022. С. 82-84 URL: http://www.lsej.org.ua/6_2022/18.pdf
6. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
7. Філатов В.В. Імплементація міжнародних норм до митного законодавства України : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2012. 16 с.
8. Шпакович О. Особливості способів імплементації міжнародно-правових норм. *Наукова бібліотека. Право*. С.23-25 URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/viche_2010_17_11.pdf
9. Про Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції: Постанову КМУ від 04.10.2017 № 759, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/759-2017-%D0%BF#Text>
10. Kotyński Juliusz. *Korzyści i koszty członkostwa Polski w Unii Europejskiej*. Instytut Koniunktur i Cen Handlu Zagranicznego / Juliusz Kotyński. Warszawa, 2000.

ЦИВІЛІСТИКА

МОРОЗ О. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
та процесу
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 347.965.43

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.5>

ПОНЯТТЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА ТА ЙОГО ВИДИ

У статті досліджено поняття процесуального представництва. Проаналізовано підходи до визначення процесуального представництва через правовідношення та через процесуальну діяльність представника. Вказано, що представництво пов'язане із наступними видами правовідносин: між представником і довірительом (внутрішні правовідносини), між представником та судом (зовнішні правовідносини) та між довірительом і судом. Визначено те, що основними цілями процесуального представництва виступає захист прав і охоронюваних законом інтересів учасників справи, та реалізація процесуальних прав й обов'язків учасників процесу. Вказується, що похідними цілями процесуального представництва є: сприяння суду у здійсненні правосуддя, попередження порушень процесуальних прав особи, яку представляють, досягнення найсприятливішого результату для особи, яку представляють. Автор погоджується з наступним визначенням процесуального представництва: процесуальне представництво – це вчинення в цивільному процесі однією особою (представником) у межах наданих повноважень юридичних дій від імені іншої особи із метою захисту її прав і законних інтересів та/або реалізації її процесуальних прав або обов'язків. У статті досліджено досить дискусійне питання поділу процесуального представництва на види. Здійснено аналіз процесуального представництва: за підставами виникнення (законне та договірне); за способом виникнення (факультативне й обов'язкове); за ознаками осіб, інтереси яких представляють (представництво сторін, третіх осіб, заявників, заінтересованих осіб, органів державної влади, органів місцевого самоврядування); за ознакою осіб, які здійснюють представництво (представництво, що здійснюється адвокатами, юрисконсультами й іншими працівниками організацій, батьками, опікунами, піклувальниками, громадянами, що допущені судом до представництва конкретної особи по конкретній справі).

Ключові слова: поняття процесуального представництва, види процесуального представництва.

Moroz O. V. Concept of procedural representation and its types

The article analyzes the concept of procedural representation. Approaches to determining the concept of procedural representation in terms of legal relations and in terms of procedural activity of the representative are analyzed. It is pointed out that representation is related to the types of legal relations: between the representative and the principal (internal legal relations), between the representative and the court (external legal relations) and between the principal and the court. It was ascertained that

the objectives of procedural representation are protecting the legal rights and interests of the participants of the case and implementing procedural rights and obligations of the participants in the process. It is indicated that the derivative goals of procedural representation are: assisting the court in administering justice, preventing violations of the procedural rights of the represented person, achieving the most favourable result for the represented person. The author agrees with the definition of procedural representation: procedural representation is the performance in a civil procedure of legal actions by one person (representative) on behalf of another person with the purpose of protecting his/her rights and legal interests or realizing his/her procedural rights or obligations. The article examines the rather controversial issue of dividing procedural representation into types. The analysis of procedural representation was carried out: due to the grounds of occurrence (legal and contractual); due to the method of occurrence (optional and mandatory); due to the characteristics of the persons whose interests are represented (representation of the parties, third parties, applicants, interested persons, state authorities, local self-government bodies); due to the basis of persons performing representation (representation performed by lawyers, legal advisers and other employees of organizations, parents, guardians, custodians, citizens, admitted by the court to represent a specific person in a specific case).

Key words: *concept of procedural representation, types of procedural representation.*

Вступ. Україна, ставши на шлях розбудови правової держави і створення демократичного суспільства, має забезпечити захист прав та охоронюваних законом інтересів усіх без винятку осіб. Проте деякі особи (малолітні особи, неповнолітні особи, недієздатні особи та особи, цивільна дієздатність яких обмежена, юридичні особи) не можуть самостійно належним чином здійснити захист своїх прав та охоронюваних законом інтересів. Тому з метою сприяння захисту прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб при здійсненні цивільного судочинства діє інститут процесуального представництва.

Серед вчених-процесуалістів відсутній єдиний підхід до визначення процесуального представництва та класифікації представництва на певні види. Враховуючи зростаючу роль процесуального представництва, виникає необхідність наукової розробки загальних питань процесуального представництва, а саме питання щодо поняття процесуального представництва та його види. Дана проблематика є досить актуальною і потребує подальшого ґрунтовного дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На питання поняття процесуального представництва та його види вже звертали увагу у правовій літературі деякі вчені-процесуалісти, а саме: В.В. Комаров, І.А. Павлуник, П.І. Радченко, Я.А. Розенберг, В.І. Тертишніков, М.Й. Штефан, та інші учені.

Постановка завдання. Мета дослідження – загальне дослідження та аналіз поняття процесуального представництва та його видів.

Результати дослідження. В юридичній літературі на даний час відсутній єдиний підхід до визначення терміну представницької діяльності у суді. Вчені-процесуалісти до визначення даного терміну підходять по-різному: «судове представництво» [1, с. 109; 2, с. 73], «представництво в цивільному процесі» [3, с. 145-146], «представництво в суді» [4, с. 18; 5, с. 225], «цивільне процесуальне представництво» [3, с. 146-147] чи «процесуальне представництво» [6, с. 19]. Інколи вчені одночасно вживають терміни «представництво в суді» або «судове представництво» і «цивільне процесуальне представництво» або «процесуальне представництво» [2, с. 72-73]. Термін «судове представництво» створює хибне уявлення про те, що представництво здійснюється саме судом, тому використання даного терміну є не досить вдалим. Отже, цілком доцільним є використання термінів «процесуальне представництво», «цивільне процесуальне представництво», «представництво в цивільному процесі» та «представництво в суді».

Відповідно до ч. 1 ст. 58 ЦПК України [7] сторона, третя особа, та особа, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, може брати участь в судовому процесі особисто (самопредставництво) та (або) через представника. У ЦПК України відсутнє визначення поняття процесуального представництва.

На даний час в Україні в теорії цивільного процесу є два підходи до визначення процесуального представництва. Одні учені [8, с. 92; 9, с. 89] розглядають процесуальне представництво як правовідношення, у силу якого одна особа здійснює процесуальні дії у межах своїх повноважень від імені і в інтересах іншої особи. Інші автори [10, с. 84] процесуальне представництво розглядають як вчинення однією особою у межах наданих їй повноважень процесуальних дій (чи її процесуальну діяльність) від імені і в інтересах іншої особи. Головною відмінністю у даних підходах до визначення процесуального представництва є те, що у першому випадку представництво визначається через правовідношення, а в другому випадку – через процесуальну діяльність представника. Деякі вчені-процесуалісти [6, с. 12] вважають, що дані підходи до визначення представництва не потрібно протиставляти оскільки між ними не існує принципових розходжень.

Необхідно зазначити, що представництво пов'язане із двома видами правовідносин: між представником і довірителем (внутрішні правовідносини) і між представником та судом (зовнішні правовідносини). Питання взаємовідносин між представником і особою, яку він представляє, регулюються нормами матеріального права. ЦПК України містить тільки вимоги щодо виду і порядку оформлення документів, якими представник перед судом має підтвердити свої повноваження, або способу надання представникові деяких повноважень. Правовідносини між довірителем і представником мають матеріально-правовий характер та, як правило, виступають підставою виникнення правовідносин між судом та представником. Правовідносини між представником і судом мають процесуально-правовий характер, тому що вони ґрунтуються на нормах цивільного процесуального права.

Деякі вчені-процесуалісти виділяють ще й третю групу правовідносин, які пов'язані з представництвом, – це правовідносини між довірителем (особою, яку представляють) і судом [6, с. 16]. Проте Павлуник І.А. вважає, що дана позиція викликає певні заперечення, оскільки правовідносини, які виникають між судом і стороною або іншим учасником процесу, знаходяться поза межами представницьких правовідносин та від них незалежні [11, с. 36].

Виникненню правовідносин між представником та судом передують правовідносини між представником і довірителем. Без установлених цивільно-правових (трудових, сімейних) відносин між довірителем і представником у переважній більшості випадків виникнення у суді процесуальних правовідносин за участю представника неможливе.

Існування правовідносин між довірителем і представником не може виступати безумовною підставою виникнення процесуальних представницьких правовідносин. Так, Комаров В.В. і Радченко П.І. [12, с. 5] вказують, що процесуальні правовідносини завжди повинні бути результатом діяльності. Отже, однією із передумов виникнення процесуальних правовідносин за участю представника є вольові юридичні дії представника, його процесуальна діяльність, що одночасно складає й зміст правовідносин.

Розглядаючи процесуальне представництво доцільно також звернути увагу на питання щодо його цілей. Однак у теорії цивільного процесуального права відсутній єдиний погляд відносно цілей процесуального представництва. Одні вчені-процесуалісти [8, с. 62; 2, с. 54] до цілей процесуального представництва відносять: надання допомоги особі, яку представляють, у захисті її прав і надання допомоги суду у здійсненні правосуддя.

Так, Розенберг Я.А. завданнями процесуального представництва визначає: вчинення від імені та в інтересах особи, яку представляють, процесуальних дій; надання кваліфікованої допомоги й сприяння у здійсненні правосуддя [6, с. 31]. Деякі автори [1, с. 109] метою представництва уявляють як надання юридичної допомоги під час розгляду цивільної справи в суді.

Штефан М.Й., Дріжчана О.Г. до цілей процесуального представництва відносять захист прав і охоронюваних законом інтересів учасників справи, державних і громадських

інтересів, та сприяння суду у з'ясуванні обставин справи, постановленні законного та обґрунтованого рішення [13, с. 5].

Павлуник І.А. вказує, що при визначенні цілей процесуального представництва доцільно враховувати й те, що представництво може здійснюватися не тільки від імені й в інтересах сторін, третіх осіб чи заінтересованих осіб, але й від імені інших учасників процесу: органів державної влади, органів місцевого самоврядування, юридичних та фізичних осіб, яким за законом надано право захищати права та свободи інших осіб [11, с. 39].

Поняття юридичної особи, органу державної влади або органу місцевого самоврядування має абстрактний характер. Тому у взаємовідносинах із іншими особами їх представляють конкретні фізичні особи, які наділені на те певними повноваженнями. Юридичні особи, органи державної влади та органи місцевого самоврядування реалізують своє право на участь у процесі для судового захисту прав і свобод своїх, громадських чи державних інтересів переважно через їх представників. Так, відповідно до ч. 3 ст. 58 ЦПК України [7] юридична особа незалежно від порядку її створення бере участь у справі через свого керівника, члена виконавчого органу, іншу особу, уповноважену діяти від її імені відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту) (самопредставництво юридичної особи), або через представника.

Серед цілей процесуального представництва доцільно виділити також таку, як реалізація представником процесуальних прав і обов'язків особи, яку він представляє у цивільному судочинстві. Така ціль стосується як законного представництва, тому що недієздатна або малолітня особа, що є учасником справи, може реалізувати своє право на судовий захист лише через представника; так і представництва юридичних осіб, які, у більшості випадків, беруть участь у справі через представника.

Павлуник І.А. цілі процесуального представництва поділяє на основні, та похідні (які пов'язані й впливають з перших). До основних цілей процесуального представництва автор відносить: захист (сприяння у захисті) прав та інтересів учасників справи; реалізацію процесуальних прав і обов'язків учасників процесу. До похідних цілей він відносить: сприяння суду у здійсненні правосуддя; попередження порушень процесуальних прав особи, яку представляють; досягнення найбільш сприятливого результату для представляємої особи [11, с. 40].

Можна цілком погодитися із визначенням процесуального представництва, яке запропонував Павлуник І.А. [11, с. 40]. Так, процесуальне представництво – це вчинення в цивільному процесі однією особою (представником) у межах наданих повноважень юридичних дій від імені іншої особи із метою захисту її прав і законних інтересів та/або реалізації її процесуальних прав або обов'язків.

Не менш дискусійним є питання поділу процесуального представництва на види. Процесуальне представництво поділялось на договірне та законне [14, с. 35]. Такий поділ зберігся й до теперішнього часу. Проте при даній класифікації процесуального представництва серед вчених-процесуалістів не існувало єдиного підходу, яке саме представництво необхідно відносити до законного, а яке до договірного представництва.

Штутін Я.Л. до видів процесуального представництва відносив договірне, законне та статутне представництво (представництво юридичних осіб через їх органи) [15, с. 120].

Заворотько П.П. і Штефан М.Й. здійснили поділ представництва за їх суб'єктами на наступні види: представництво сторін і третіх осіб; представництво органів державного управління; представництво профспілок; представництво громадських організацій і колективів трудящих. Також вони здійснили поділ представництва за ознакою осіб: на представництво громадян і представництво юридичних осіб; за підставою та способом виникнення представництва: на законне і договірне представництво, добровільне та необхідне представництво [8, с. 99].

Розенберг Я.А. ще здійснив поділ представництва: за суб'єктами, представниками, підставами його виникнення і ступенем необхідності. За суб'єктами процесуальне представництво вчений поділив на представництво громадян, представництво юридичних осіб

і представництво неюридичних осіб, що у свою чергу поділив на представництво організацій, які захищають права інших осіб й представництво громадськості. Розенберг Я.А. здійснив також поділ представництва за представниками: на адвокатське представництво, профспілкове представництво тощо. За підставами виникнення він виділяє: договірне, законне та громадське представництво (при представництві громадян), й договірне і статутне (при представництві юридичних осіб). За ступенем необхідності вчений поділяє представництво на добровільне і обов'язкове [6, с. 80-81].

Штефан М.Й. вдосконалив даний підхід до класифікації представництва та виклав найбільш повну та вичерпну класифікацію. Так, він поділяє представництво:

- за підставами виникнення: на законне та договірне;
- за способом виникнення: на факультативне й обов'язкове;
- за ознаками осіб, інтереси яких представляють: на представництво сторін, третіх осіб, заявників, заінтересованих осіб, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, профспілок, інших організацій, трудових колективів, які захищають права інших осіб;

- за ознакою осіб, які здійснюють представництво: на представництво, що здійснюється адвокатами, юрисконсультами й іншими працівниками організацій, уповноваженими профспілок й інших громадських організацій, батьками, опікунами, піклувальниками, співучасниками, громадянами, які допущені судом до представництва конкретної особи по конкретній справі [16, с. 145].

Чванкін С.А. запропонував провести класифікацію представництва за наступними критеріями: 1) за ознаками осіб, в інтересах яких здійснюється представництво; 2) за ознаками осіб, які здійснюють представництво; 3) за ступенем заміщення особи, яку представляють; 4) за підставами виникнення; 5) за способами виникнення [17, с. 114].

Павлуник І.А. запропонував наступний поділ процесуального представництва за підставами виникнення: договірне представництво; законне представництво; представництво здійснюване на основі статутів (положень) й інших спеціальних правових підставах. Останній вид представництва він в свою чергу поділив на наступні підвиди: представництво громадськими, іншими організаціями інтересів своїх членів; представництво вищестоящими органами (організаціями) інтересів нижчестоящих; офіційне представництво, яке передбачене спеціальними законами на випадок неможливості дієздатної сторони (третьою особою) через відсутність чи з інших причин своєчасно захистити свої права та інтереси в суді [11, с. 44-45].

Законне представництво, яке здійснюється в інтересах малолітніх, неповнолітніх, недієздатних та осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, які мають змоги захистити свої права й інтереси в суді, Павлуник І.А. поділяє на наступні підвиди: представництво родичів за походженням; представництво опікунами (піклувальниками) інтересів неповнолітніх осіб та осіб, визнаних судом недієздатними чи обмежено дієздатними; представництво осіб, визнаних судом безвісно відсутніми, та спадкоємців (до прийняття ними спадщини) [11, с. 45].

Положення щодо законних представників регламентовано статтею 59 ЦПК України. Так, відповідно до ч. 1 статті 59 ЦПК України [7] права, свободи й інтереси малолітніх осіб віком до чотирнадцяти років, та недієздатних фізичних осіб захищають в суді їх батьки, усиновлювачі, опікуни або інші особи, визначені законом. Відповідно до ч. 2 статті 59 ЦПК України [7] права, свободи й інтереси неповнолітніх осіб віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, та осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, можуть захищати в суді їх батьки, усиновлювачі, піклувальники або інші особи, визначені законом. Однак суд може залучити до участі у даній категорії справ неповнолітню особу або особу, цивільна дієздатність якої обмежена.

Павлуник І.А. здійснив поділ на підвиди і у договірному представництві, що виникає або на підставі укладеного між представником й особою, яку він представляє, договору доручення або трудового договору: адвокатське представництво; представництво працівниками

інтересів юридичних осіб; представництво співучасниками; представництво, здійснюване іншими особами, допущеними судом до представництва [11, с. 45].

Аналізуючи ст. 58 ЦПК України [7], можемо дійти висновку, що представництво можна поділити на наступні види: представництво фізичних осіб, представництво юридичних осіб та представництво держави.

Виходячи зі змісту ч. 1 ст. 58 ЦПК України [7], доцільно виділити наступну класифікацію представництва в залежності від процесуального статусу осіб, яких представляють: представництво сторін; представництво третіх осіб; представництво осіб, яким відповідно до закону надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи.

Виходячи зі змісту ст. 62 ЦПК України [7] можна здійснити класифікацію представництва в залежності від документів, що посвідчують повноваження представників: представництво за довіреністю фізичної особи; представництво за довіреністю юридичної особи; представництво за документами, що посвідчують статус законних представників (свідомством про народження дитини чи рішенням про призначення опікуном, піклувальником або охоронцем спадкового майна); представництво за ордером, виданим адвокату відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»; представництво за дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правничої допомоги, виданим відповідно до Закону України «Про безоплатну правничу допомогу».

Висновки. Процесуальне представництво потрібно визначати як вчинення в цивільному процесі однією особою (представником) у межах наданих повноважень юридичних дій від імені іншої особи із метою захисту її прав і законних інтересів та/або реалізації її процесуальних прав або обов'язків. Отже, детальний аналіз поняття процесуального представництва та його види має доволі важливе наукове та практичне значення.

Список використаних джерел:

1. Цивільне процесуальне право України: підручник / В.В. Комаров, В.А. Бігун, П.І. Радченко та ін.; за ред. В.В. Комарова. Харків: Основа, 1992. 416 с.
2. Тертишніков В.І. Цивільний процес: Курс лекцій. Харків: Консум, 2001. 240 с.
3. Штефан М.Й. Цивільний процес: Підруч. для студ. юрид. спеціальностей вищих закладів освіти. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 696 с.
4. Кузьменко С.Г. Цивільний процес у питаннях та відповідях: Навч. посіб. Донецьк: Академія, 1998. 88 с.
5. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за ред. В.В. Комарова. Харків: Одісей, 2001. 299 с.
6. Розенберг Я.А. Представництво з цивільних справ у суді та арбітражі. Рига: Зінатне, 1981. 147 с.
7. Цивільний процесуальний кодекс України: від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 23.10.2023 р.).
8. Заворотько П.П., Штефан М.Й. Особи, які беруть участь у справі: Учбовий посібник. К.: Вид-во Київського університету, 1967. 107 с.
9. Тертишніков В.І. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар. Харків: Консум, 1997. 400 с.
10. Штефан М.Й., Дріжчана О.Г. Цивільне процесуальне право України: Підручник для юридичних вузів і фак-тів. К.: Либідь, 1994. 320 с.
11. Павлуник І.А. Представництво в цивільному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2002. 251 с.
12. Комаров В.В., Радченко П.І. Цивільні процесуальні відносини та їх суб'єкти: Навчальний посібник. К., 1991. 104 с.
13. Штефан М.Й., Дріжчана О.Г., Гусев Е.А. Представництво громадян у суді: Навч. посіб. К.: Либідь, 1991. 231 с.
14. Дубинский А.С. Як ведуться цивільні справи. Харків, 1926. 65 с.

15. Штутін Я.Л. Лекції з радянського цивільного процесу. К., 1954. 344 с.
16. Стефан М.Й. Цивільний процес: Підруч. для юрид. спеціальностей вищих закладів освіти. К.: Ін Юре, 1997. 608 с.
17. Чвакін С.А. Добровільне представництво у цивільному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2005. 226 с.

НАУМЕНКО М. В.,
аспірантка кафедри цивільного права
та процесу
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 34.347.61/.64
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.6>

ПОВНОВАЖЕННЯ СУБ'ЄКТІВ, ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА, ПРАВА НА ЗАХИСТ

У статті проаналізовано потребу у забезпеченні комплексного інтегрованого підходу до механізмів подолання насильства в Україні та сприяння реалізації прав осіб, постраждалих від домашнього насильства, шляхом ефективного реагування на факти насильства, надання допомоги й захисту постражданим особам, забезпечення відшкодування заподіяної шкоди, належного розслідування фактів насильства та притягнення кривдників до передбаченої законом відповідальності такими чином можна запобігти насильству.

Досліджено питання домашнє насильство як негативне антисоціальне, суспільно небезпечне явище становить неабияку загрозу для функціонування інституту сім'ї, загострення родинних взаємовідносин, нівелює конституційне положення, за якого людина, в Україні найвищою соціальною цінністю визнаються безпека і недоторканість, гідність і честь, здоров'я та життя. Незважаючи на значну увагу міжнародної спільноти, розвиток громадянського суспільства, функціонування інституту прав людини, суттєвий цивілізаційний поступ, навіть високорозвиненим правовим і демократичним державам не вдається ліквідувати домашнє насильство. З метою гарантування і забезпечення дієвості та ефективності безпеки українських громадян, а також зміцнення сімейних цінностей постає необхідність розробки заходів в частині протидії домашнього насильства, в тому числі шляхом ратифікації міжнародних норм щодо окресленого питання.

Робота присвячена дослідженню реалізації права на захист від домашнього насильства. Ситуація яка склалася констатує, що домашнє насильство є однією з найбільших проблем сучасного світу, рівень якого збільшився в умовах пандемії та війни. Проаналізовано закони та норми щодо формування права на захист від домашнього насильства.

Для досягнення мети і вирішення поставлених завдань дослідження були використані такі наукові методи як, загальні та спеціальні методи наукового пізнання, застосування яких зумовлено системним підходом, що дає змогу планомірно й комплексно вивчити і розкрити дану тему.

Ключові слова: право на захист від насильства, домашнє насильство, заходи запобігання та протидії домашньому насильству.

Naumenko M. V. Powers of victims of domestic violence, rights to protection

The article analyzes the need to ensure a complex integrated approach to the mechanisms of overcoming violence in Ukraine and to promote the realization of the rights of victims of domestic violence by effectively responding to the facts of violence, providing assistance and protection to the victims, ensuring compensation for the damage caused, proper investigation of the facts of violence and bringing offenders to the legal responsibility in this way can prevent violence.

The issue of domestic violence as a negative, anti-social, socially dangerous phenomenon has been studied. It poses a significant threat to the functioning of the family institution, the aggravation of family relations, and it undermines the constitutional provision under which a person's safety and inviolability, dignity and honor, and health are recognized as the highest social value in Ukraine. and life Despite the significant attention of the international community, the development of civil society, the functioning of the human rights institute, significant progress in civilization, even highly developed legal and democratic states fail to eliminate domestic violence. In order to guarantee and ensure the effectiveness and efficiency of the security of Ukrainian citizens, as well as to strengthen family values, there is a need to develop measures to combat domestic violence, including through the ratification of international norms regarding the outlined issue.

The work is devoted to the study of the implementation of the right to protection from domestic violence. The current situation confirms that domestic violence is one of the biggest problems of the modern world, the level of which has increased in the conditions of the pandemic and war. The laws and regulations regarding the formation of the right to protection against domestic violence have been analyzed.

In order to achieve the goal and solve the set tasks of the research, such scientific methods as general and special methods of scientific knowledge were used, the application of which is conditioned by a systematic approach, which makes it possible to systematically and comprehensively study and reveal this topic.

Key words: *the right to protection from violence, domestic violence, measures to prevent and counter domestic violence.*

Вступ. Протиріччя між нормативною кваліфікацією факторів жорстокого поведіння й розумінням цієї проблеми суспільством і державою, і полягає актуальність даного дослідження.

Проблема сімейного насильства є актуальною в усьому світі. В Україні ця проблема посилюється завдяки існуванню воєнного стану, соціально-економічними умовам та соціальних норм щодо випадків сімейного насильства. Сімейне насильство за всіх часів було частиною подружніх стосунків. З часом ставлення і держави о проявів насильства у ній змінюється. Однак лише в минулому столітті насильство в сім'ї стало усвідомлюватися к соціальна проблема і отримало негативну оцінку фахівців і вчених, які займаються даною проблемою.

Щодо різниці поглядів на право на захист осіб, постраждалих від домашнього насильства позбавляє можливості цільового вирішення проблеми подолання домашнього насильства, аналіз змісту права на захист від домашнього насильства на мій погляд надасть можливість усунути данні протиріччя, допоможе виробленню державою комплексної стратегії поведінки органів влади захисту постраждалих осіб від домашнього насильства.

Постановка завдання. Метою статті є виявленні справжніх детерменантів ефективності системи права на захист, визначити дієві способів та заходи їх вдосконалення. Виходячи з поставленої мети були вироблені наступні завдання дослідження:

- визначити суб'єкт права на захист від насильства;
- виявити, наскільки доцільним є використання сучасних способів захисту;
- розкрити зміст права на захист;
- простежити характер взаємодії між змістом та ступенем ефективності різних видів юридичних засобів та їх результативність.

Результати дослідження. Домашнє насильство – це складна соціальна проблема, і ефективна протидія вимагає задіяності різних суб'єктів, що відрізняються характером, формами і методами діяльності, а також своїми повноваженнями.

Всі державні органи та громадяни мають брати участь у протидії та запобіганні цьому негативному явищу. Конституція України визнає право кожного захищати свої

права і свободи, права і свободи інших людей від посягань, у тому числі від посягань представників влади або посадових осіб [1; 2] що найчастіше відбувається шляхом звернення до суду [3].

Крім того, кожний має право звернутися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховною Радою України по правах людини. Кожний має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод у відповідні міжнародні судові установи або відповідні органи міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

На сьогодні існує проблема прояву насильства, а також як форма вирішення внутрішньо сімейного конфлікту – досить поширене явище, що сягає своїм корінням в глибоку давнину. Розцінюючи насильство споконвіку як крайню, виняткову форму вирішення сімейних конфліктів, реалізуючи таку оцінку у змісті «кримінальних» законів, суспільство, проте, по-різному оцінювало характер і ступінь небезпеки сімейного насильства в залежності від сімейних статусів потерпілого, ступеня та законності їхньої спорідненості, статі, малолітнього чи похилого віку потерпілого, його безпорадності чи залежності від винного, наявності особливого обов'язку винного піклуватися про потерпілого, а також залежно від причини конфлікту, мотивів його насильницького вирішення та інших обставин. Змінюючись із кримінальним законодавством, що вдосконалювалося, регламентація відповідальності за сімейне насильство тією чи іншою мірою завжди знаходила відображення у вітчизняному кримінальному законодавстві на всіх етапах його розвитку. Необхідно відзначити, що такі зміни стосувалися не тільки змісту об'єкта, об'єктивної або суб'єкта.

Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Цим нормативним актом визначено організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, перелік суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спеціальні заходи щодо протидії домашньому насильству, відповідальність за вчинення домашнього насильства та надання допомоги і захисту постраждалим особам тощо [4]. Поліція, згідно з Законом України «Про Національну поліцію» уживає заходів для запобігання та протидії домашньому насильству або насильству за ознакою статі п. 18 частини ч.1 статті 23 Закону.

Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» Законом визначено здійснення заходів із запобігання насильству за ознакою статі, суб'єктів, які здійснюють заходи у цій сфері, згідно законодавства України про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків тощо. Також є можливість отримати безоплатну правову допомогу особам, які постраждали від домашнього насильства, так, відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу», право на безоплатну вторинну правову допомогу мають особи, які постраждали від домашнього насильства або насильства за ознакою статі, вони мають право на: 1) захист; 2) здійснення представництва інтересів осіб, які мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами.

Сімейним Кодексом визначено підстави виникнення, зміст особистих немайнових і майнових прав та обов'язків батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів. У положеннях Кодексу чітко вказано, що регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини, також встановлена рівність прав та обов'язків дітей стосовно батьків, незалежно від того, чи перебували їхні батьки у шлюбі між собою. Неприпустимі будь-які види експлуатації батьками своєї дитини, а також забороняються фізичні покарання дитини батьками, із застосування ними фізичного або інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини. Кодекс закріплює право дитини звернутися за захистом своїх прав та інтересів до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій, а також якщо дитина досягла чотирнадцяти років безпосередньо до суду. Крім того, за захистом прав та інтересів дитини, а також непрацевдатних сина, дочки

мають право звертатися до зазначених установ їх батьки, без спеціальних на те повноважень як законні представники своєї дитини [5]. Цивільного процесуального кодексу України містить наступні статті, які дають можливість також реалізувати особі своє право на захист своїх прав у суді.

«Розгляд судом справ про видачу і продовження обмежувального припису» містить такі статті: 350-1 (Підсудність); 350-2 (Особи, які можуть бути заявниками); 350-3 «Заінтересовані особи у справах про видачу обмежувального припису); 350-4 (Зміст заяви); 350-5 (Розгляд справи); 350-6 (Рішення суду), 350-7 (Продовження обмежувального припису), 350-8 (Вручення рішення суду, повідомлення про видачу або продовження обмежувального припису) [6].

Відповідно до Цивільного кодексу України, залежно від віку суб'єкта правовідносин, крім повної цивільної дієздатності фізичної особи, Кодекс визначає також часткову цивільну дієздатність та неповну цивільну дієздатність, характерною рисою яких є особливості правового статусу малолітньої та неповнолітньої особи в питаннях цивільної відповідальності.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» визначено механізм взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі, спрямованій на забезпечення комплексного інтегрованого підходу до подолання насильства та сприяння втіленню прав осіб, постраждалих від насильства, ефективного реагування на факти насильства, надання допомоги та захисту постраждалим особам, забезпечення відшкодування заподіяної шкоди, належного розслідування фактів насильства та притягнення кривдників до передбаченої законом відповідальності саме таким шляхом можна протидіяти та запобігати насильству [7].

Постановою Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» затверджено Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, який визначає механізм провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини [8]. Ще можна багато проводити аналіз законів, що містять норми, які можливо застосовувати при здійсненні права на захист від насильства, законодавець прагне виконати взяті на себе зобов'язання, що пов'язані з необхідністю розробки концепції державної політики, спрямованої на боротьбу із зазначеними злочинними проявами, прагнути не можливо без взаємозв'язку усіх гілок влади. Дана тема потребує ще подальшого наукового дослідження, нові зміни в законодавстві тільки почали діяти й ще не можна з точністю визначити їх ефективність.

Висновки. Суб'єктом права на захист від домашнього насильства є фізична особа, людина, незалежно від віку, яка постраждала від домашнього насильства. Дане право належить до суб'єктивних публічних, адже в основі, тобто зміст цього права – не тільки інтерес особи, а це може бути отримати захист від уповноважених суб'єктів, а також і публічний інтерес, а від полягає у постійному підтриманні порядку та безпеки. Особливістю права на захист від домашнього насильства є те, що його реалізація здійснюється як за зверненням особи, так і без такого, за ініціативою уповноваженого органу в результаті оцінки ризиків [11].

Праву на захист від домашнього насильства кореспондує обов'язок суб'єктів, уповноважених на те законом, здійснювати заходи, спрямовані на захист особи, і передбачені Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

Захист уявляє собою сукупність дій, засобів, за допомогою яких здійснюється поновлення права особи, що зазнало порушення. Зазвичай, через судовий та адміністративний порядок здійснюється захист.

Також вважаємо перспективним є запровадження інституту попередження та протидії домашнього насильства, оскільки не дивлячись на широкий спектр суб'єктів протидії домашнього насильства, їх компетенція, по-перше, не прямо, а опосередковано спрямована

на протидію насильства в окресленому середовищі; по-друге, основним інституційним індикатором протидії домашнього насильства виступає виконавча гілка влади [9; 10]. А також запровадження спеціального інституту – Представника Уповноваженого Верховної Ради України з питань попередження та протидії домашнього насильства.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Конституції України щодо проведення чергових виборів народних депутатів України, Президента України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів : Закон України від 1 лют. 2011 р. № 2952-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 10. Ст. 68.
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянки Дзюби Галини Павлівни щодо офіційного тлумачення частини другої статті 55 Конституції України та статті 248-2 Цивільного процесуального кодексу України (справа громадянки Дзюби Г. П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи) : від 25 листоп. 1997 р. *Офіційний вісник України*. 2003. № 28. Ст. 1377.
3. Дудченко В. В. Ціннісно-правові аспекти судової влади та правосуддя. *Судовий захист права власності* : матеріали наук.-практ. конф. Одеса, 25 черв. 2004 р. Одеса: Юрид. літ., 2004. С. 108–114.
4. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 груд. 2017 р. № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.
5. Сімейний кодекс України : від 10 січ. 2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135.
6. Цивільний процесуальний кодекс України : від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-42. Ст. 492.
7. Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі : затв. Постановою Каб. Міністрів України від 2 серп. 2018 р. № 658. *Офіційний вісник України*. 2018. № 69. Ст. 2332.
8. Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини : затв. Постановою Каб. Міністрів України від 24.09.2008 р. № 866. *Офіційний Вісник України*. 2008. № 76. Ст. 2561.
9. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання : навч.-метод. посіб. / уклад.: А. В. Запорожцев., А. В. Лабунь, Д. Г. Заброда та ін. Київ. 2012. 246 с.
10. Петровський П. Філософські основи методології державного управління. *Ефективність державного управління*. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2008. Вип. 14/15. С. 118–125.
11. Social and legal protection of orphans and children left without parental care under martial law / V. Myronenko and others. *Cuestiones Politicas*. 2023. Vol. 41, No 77. P. 227–242.

ФЕДОСЕНКО Н. А.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права
(Національний аерокосмічний
університет імені М. С. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»)

УДК 347

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.7>

ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЦИВІЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ

Цифрові технології значно впливають на цивільні правовідносини, вносячи і позитивні зміни, і такі, які вимагають сучасного цивільно-правового регулювання через використання цифрових технологічних платформ, нових категорій цифрових послуг та учасників цивільних правовідносин. У статті розглядається вплив цифрових технологій на процеси укладення угод, захист особистих даних, електронну комерцію та використання штучного інтелекту. Автор досліджує, як розвиток цифрових технологій, зокрема інтернету, штучного інтелекту, електронного документообігу та електронної комерції, впливає на спосіб укладення угод та взаємодії між сторонами в цивільних правовідносинах. Аналізуються виклики та можливості, пов'язані з цим впливом, включаючи захист прав споживачів, конфіденційність особистих даних, кібербезпеки та регулювання цифрового середовища.

Так, автор звертає увагу на питання кібербезпеки та нові види цивільних правовідносин, створювані цифровими інноваціями. У статті підкреслюється важливість адаптації законодавства та правових практик до нового цифрового середовища, яке формується в Україні. Досліджується важливий аспект сучасного суспільства - вплив інформаційних технологій на цивільні правовідносини. Автором аналізується, як швидкий розвиток технологій, зокрема інтернету, штучного інтелекту перетворює та модернізує засоби, якими сторони укладають угоди та взаємодіють у цивільних правовідносинах. У статті досліджуються виклики, які виникають у контексті захисту прав споживачів, конфіденційності особистих даних, кібербезпеки та ефективного регулювання цього нового цифрового середовища. Акцентується увага на позитивних аспектах, таких як зручність та доступність цифрових послуг. Доводиться аналітичний огляд та внесок у розуміння важливості адаптації правового середовища до вимог сучасного цифрового світу, сприяючи подальшому обговоренню та науковим дослідженням в цій галузі. Автором розглядаються сучасні підходи до регулювання цих питань та надають рекомендації щодо подальшого розвитку правового середовища в цій галузі.

Ключові слова: цифрові технології, електронна комерція, цивільні правовідносини, захист прав споживачів, електронний договір, штучний інтелект, електронні послуги, електронна поставка, інтернет-договір, інтернет торгівля.

Fedosenko N. A. The infusion of information technologies into civil law

Digital technologies significantly affect civil legal relations, introducing both positive changes and those that require modern civil law regulation through the use of digital technological platforms, new categories of digital services and participants in civil legal relations. The article examines the impact of digital technologies on

the processes of concluding agreements, the protection of personal data, e-commerce and the use of artificial intelligence. The author examines how the development of digital technologies, in particular the Internet, artificial intelligence, electronic document flow and electronic commerce, affects the way of concluding agreements and interaction between parties in civil legal relations. The challenges and opportunities associated with this impact are analyzed, including consumer protection, personal data privacy, cyber security and regulation of the digital environment.

Thus, the author draws attention to the issue of cyber security and new types of civil legal relations created by digital innovations. The article emphasizes the importance of adapting legislation and legal practices to the new digital environment that is being formed in Ukraine. An important aspect of modern society is studied - the impact of information technologies on civil legal relations. The author analyzes how the rapid development of technologies, in particular the Internet, artificial intelligence transforms and modernizes the means by which parties conclude agreements and interact in civil legal relations. The article explores the challenges that arise in the context of consumer protection, privacy, cybersecurity, and effective regulation of this new digital environment. Emphasis is placed on positive aspects such as the convenience and accessibility of digital services. An analytical review and contribution to the understanding of the importance of adapting the legal environment to the requirements of the modern digital world is provided, contributing to further discussion and scientific research in this field. The author examines modern approaches to the regulation of these issues and provides recommendations for the further development of the legal environment in this field.

Key words: *digital technologies, electronic commerce, civil legal relations, protection of consumer rights, electronic contract, artificial intelligence, electronic services, electronic delivery, Internet contract, Internet trade.*

Вступ. Цифрові технології перетворили сучасний світ, включаючи цивільні правовідносини, у всіх сферах життя. Ці технології, такі як Інтернет, електронна комунікація, електронний документообіг і багато інших, значно змінили те, як ми укладаємо угоди, здійснюємо оплати, зберігаємо і обмінюємо даними, та вирішуємо спори. Цифрові технології безперервно трансформують нашу сучасну дійсність, включаючи цивільні правовідносини. Запровадження нових інформаційних та комунікаційних технологій, штучного інтелекту розширює можливості, але також створює нові виклики для сторін угод і правників. У цій статті розглянемо, як цифрові технології впливають на цивільні правовідносини.

Постановка завдання. Метою статті є свідоме розкриття важливості і актуальності впливу цифрових технологій на цивільні правовідносини в сучасному світі. Стаття спрямована на виявлення зв'язків між практичними аспектами використання цифрових технологій і науковими дослідженнями в цій області та стимулювання обговорення законодавчих змін та розробки нових підходів до регулювання цифрових правовідносин.

Практичні виклики і проблеми, що виникають в цифровому середовищі, спонукають науковців до подальших досліджень і розробки нових концепцій. Практичні проблеми щодо захисту особистих даних у цифровому середовищі, зокрема порушення кібербезпеки та витоки даних, створюють наукові підґрунтя для розробки ефективних моделей та стандартів захисту особистих даних. Розвиток цифрових технологій викликає появу нових видів цивільних правовідносин, таких як власність та управління віртуальними активами. Це стимулює науковців до розробки нових концепцій і підходів у галузі цивільного права. Отже, зв'язок між практичними проблемами і науковими дослідженнями є важливою частиною розвитку правової науки і практики, оскільки наукові висновки можуть служити основою для удосконалення законодавства та розробки стратегій відповіді на виклики, що виникають у цифровому світі.

Проблемам наукового визначення поняття цифрових технологій у праві приділяли увагу науковці Берназюк О.О. [1], В.О. Коновал, С.І. Куденко, Н.Б. Новицька, В.П. Пархоменко, А.О. Серенок, Д.В. Спасібов, А.А. Асанова, Є.П. Бабалик, В.М. Грудницький, В.В. Єжунінов. Дослідженням питанням цифрових технологій в цивільному праві займалися науковці Н.Д. Гетманцева, Н.М. Процьків [2], правові аспекти використання цифрових технологій, цифровізації економіки були предметом розгляду в працях таких науковців, як: О.Вінник, М. Демкова, С. Дзюба, С. Коляденко, І. Клименко, М. Кузьміна, В. Ляшенко, В. Нестерович, А. Семенченко, В. Фіщук та ін. Дослідженням «цифровізації» присвячено праці таких вчених, як Д. Стігліца, Б. Ван Арка, Дж. Ліклайдера, серед сучасних дослідників можна виділити О. Вишневський, О. Гудзь. Тим не менше вважаємо, що дослідження, присвячені питанням використання цифрових технологій у правовій сфері, досі потребують ґрунтовного аналізу. Правова регламентація цифрових технологій в юридичній сфері простежується у таких документах, як Закон України «Про електронну комерцію» [3], Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» [4], Закон України «Про електронні довірчі послуги» [5], Закон України «Про адміністративні послуги» [6], Закон України «Про доступ до публічної інформації» [7], Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» [8], Закон України «Про електронні комунікації» [9]. Кабінетом міністрів України 17 січня 2018 р. було ухвалено розпорядження «Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки» [10], відповідно до якої цифрові технології – одночасно величезний ринок та індустрія, а також платформа ефективності і конкурентоспроможності всіх інших ринків та індустрій. Високотехнологічне виробництво та модернізація промисловості за допомогою інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій, масштаб і темп цифрових трансформацій повинні стати пріоритетом економічного розвитку.

Результати дослідження. Цифрові технології значно вплинули на цивільні правовідносини у багатьох аспектах. Однією з найбільших переваг цифрових технологій є можливість використовувати електронні документи та електронні підписи для оформлення угод. Це спрощує процес укладення угод та здійснення інших цивільних правовідносин, зменшуючи необхідність у паперових документах. Згідно частини 2 абзац 2 статті 639 Цивільного кодексу України, договір, укладений за допомогою інформаційно-комунікаційних систем за згодою обох сторін вважається укладеним в письмовій формі [11]. Якщо звернути увагу на положення частини 1 статті 181 Господарського кодексу України [12] очевидно, що договір укладається в порядку, встановленому Цивільним кодексом України, з урахуванням особливостей, передбачених Господарським кодексом України. Визначення поняття електронного договору наведено в пункті 5 частини 1 статті 3 Закону України «Про електронну комерцію» [3], електронний договір – це домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків і оформлена в електронній формі. Таким чином, договір, укладений в електронній формі, вважається таким, що укладений у письмовому вигляді.

Сферою застосування цифрових технологій у цивільних правовідносинах є також можливість використовувати електронні документи та електронні підписи для оформлення угод. Розвиток електронної комерції став ключовим аспектом цифрових технологій. Інтернет-магазини, електронні платіжні системи та онлайн-платежі дозволяють людям укладати угоди та здійснювати покупки онлайн. Це вимагає нових правових норм для захисту споживачів та регулювання відносин між сторонами. Отже, цифрові технології сприяють розвитку електронної комерції, яка стала важливим аспектом цивільних правовідносин. Електронні майданчики та онлайн-платежі дозволяють сторонам угод здійснювати торгівлю та здійснювати оплати через Інтернет. Однак, разом із цими перевагами, існують певні ризики для споживачів, пов'язані з можливим порушенням їхніх прав внаслідок дій недобросовісних суб'єктів господарювання на ринку електронної торгівлі. Ці суб'єкти можуть здійснювати продаж продукції неналежної якості, не надаючи розрахункових документів та порушуючи інші законодавчі норми у відносинах із покупцями.

Так, організаційно-правові засади діяльності у сфері електронної комерції в Україні визначає Закон України «Про електронну комерцію», який саме і встановлює порядок вчинення

електронних правочинів із застосуванням інформаційно-телекомунікаційних систем та визначає права і обов'язки учасників відносин у сфері електронної комерції. Права споживачів, які є учасниками таких відносин регулюються цим Законом, статтями 12, 13 Закону України «Про захист прав споживачів» [13], Правилами продажу товарів на замовлення та поза торговельними або офісними приміщеннями [14]. Один із ключових принципів, який закріплений в Законі України «Про електронну комерцію», полягає у забезпеченні належної якості товарів, робіт та послуг, що продаються у сфері електронної комерції. Це означає, що відповідно законодавство про захист прав споживачів повністю розповсюджується на відносини між «інтернет-продавцем» і «інтернет-споживачем». У цьому контексті, сфера електронних угод розглядається як еквівалент угод, які укладаються поза торговельними або офісними приміщеннями та угод, які укладаються на відстані.

Також, в контексті впливу цифрових технологій на цивільні правовідносини зазначимо, що цифрові технології дозволяють надавати послуги та доставку (поставку) товарів через інтернет. Це впливає на споживачів та постачальників, і вимагає нових підходів до регулювання цивільних правовідносин у цій сфері. Виходячи з положень п. 8 ст. 1 Закон України «Про захист прав споживачів» [13] придбання товарів через інтернет – це договір, укладений на відстані продавцем (виконавцем) із споживачем за допомогою засобів дистанційного зв'язку, до яких належать телекомунікаційні мережі, поштовий зв'язок, телебачення та інформаційні мережі, зокрема інтернет. Але на сьогодні існують проблеми у сфері придбання товарів через інтернет такі як: автентичність та безпека ідентифікації сторін договірних правовідносин (як забезпечити достовірність ідентифікації обох сторін у цифровому середовищі, щоб переконатися, що вони представляють справжніх учасників договору); належний захист персональних даних, які передаються через інтернет, тобто інформація, яка передається під час укладання інтернет-договору, має бути належним чином захищена від несанкціонованого доступу та витоків даних; належне забезпечення та виконання прав споживачів, та забезпечення доступної інформації для споживачів у віртуальному середовищі; питання вирішення спорів та конфліктів під час виконання договорів тощо. Однак, наряду вищезазначеним існують переваги договорів, які укладаються за допомогою дистанційного зв'язку. Це, перш за все, зручність, широкий вибір асортименту товарів та послуг, економія часу та коштів, можливість порівнювати ціни, характеристики і умови різних продавців, замовлення доставки, інтернет-платежі дозволяють здійснювати оплату онлайн без необхідності використовувати готівку тощо. Тому на сьогодні є потреба у наукових дослідженнях, які спрямовані на розвиток і вдосконалення законодавства для забезпечення правової безпеки та захисту споживачів, які укладають угоди в цифровому середовищі. Це включає в себе, зокрема, аналіз правових механізмів для врегулювання суперечок і спорів.

Використання штучного інтелекту в цивільних правовідносинах стає все більш актуальним і відкриває нові горизонти та виклики для правового регулювання. Так, штучний інтелект може використовуватися для автоматизації процесів укладання та виконання угод, що дозволяє підвищити ефективність та знизити витрати управління цивільними правовідносинами, надавати підтримку споживачам та користувачам в онлайн-режимі, відповідаючи на їхні запитання та надаючи консультації, аналізувати та обробляти великі обсяги документів та контрактів, виявляючи ключові аспекти та ризики для сторін, розробляти етичні та правові стандарти для забезпечення відповідності дій законодавству та забезпечення захисту прав і даних споживачів.

Висновки. Вплив цифрових технологій на цивільні правовідносини є надзвичайно значущим та актуальним явищем у сучасному правовому світі. Цифрові технології дозволяють створювати нові види цивільних правовідносин та впливають на традиційні відносини між сторонами договірних правовідносин. Очевидно, що цифрові технології прискорюють та спрощують процеси, але вимагають адаптації законодавства та правової практики. Важливе завдання полягає у забезпеченні належного захисту прав споживачів, які користуються цифровими послугами та купують товари онлайн. Збереження конфіденційності та безпеки особистих даних стає все важливішим. Зростаюча загроза кібератак вимагає розробки та впровадження ефективних засобів захисту в цивільних правовідносинах. Для покращення

регулювання, науковці повинні проводити оцінку впливу і викликів цифрового середовища на договори, укладені за допомогою дистанційного зв'язку та цифрових технологій.

Однак, з огляду на глобальний характер електронних торгівельних угод, наукові дослідження мають вивчати міжнародні аспекти регулювання, в тому числі аналіз міжнародних конвенцій та стандартів. Для забезпечення безпеки та конфіденційності угод, потрібні дослідження в галузі кібербезпеки та захисту особистих даних, зокрема виявлення та вирішення потенційних загроз та ризиків.

Список використаних джерел:

1. Берназюк О. О. Проблема наукового визначення поняття цифрових технологій у праві. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету : серія: Право.* 2017. Т. 2. Вип. 47. С. 83-86.

2. Гетьманцева Н.Д, Процьків Н.М. Нові контури цивільного права в епоху цифрових технологій. Цивільне право України: нові виклики і перспективи розвитку: *матеріали XVIII міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 98-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова* (Харків, 28 лют. 2020 р.). Харків. Право. 2020. С.18-22.

3. Про електронну комерцію: Закон України від 03.09.2015 № 675-VIII (поточна редакція від 19.11.2022) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19> (дата звернення: 26.10.2023)

4. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 № 851-IV (поточна редакція від 01.08.2022) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (дата звернення: 22.10.2023)

5. Про електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII (поточна редакція від 01.01.2023) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text> (дата звернення: 22.10.2023)

6. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI (поточна редакції від 26.10.2023) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> (дата звернення: 26.10.2023)

7. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI (поточна редакція від 08.10.2023) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення 26.10.2023)

8. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах: Закон України від 05.07.1994 № 80/94-ВР (поточна редакція від 01.07.2022) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-вр#Text> (дата звернення 26.10.2023)

9. Про електронні комунікації: Закону України від 16.12.2020 № 1089-IX (поточна редакція від 29.07.2023) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (дата звернення 26.10.2023)

10. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : Розпорядження Кабінету міністрів України від 17.01.2018 № 67-р (поточна редакція від 17.09.2020). URL: (дата звернення: 22.10.2023).

11. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV (поточна редакція від 05.10.2023) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 26.10.2023).

12. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV (поточна редакція від 08.10.2023) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення 26.10.2023)

13. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII (поточна редакція від 19.11.2022) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (дата звернення 26.10.2023)

14. Правила продажу товарів на замовлення та поза торговельними або офісними приміщеннями: Наказ Мінекономіки від 19.04.2007 № 103 (поточна редакція від 02.10.2020) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1181-07#Text> (дата звернення 26.10.2023)

ФЛЯЖНІКОВА Я. В.,
доктор філософії,
старший викладач кафедри соціально-
економічних дисциплін
(Комунальний заклад вищої освіти
«Барський гуманітарно-педагогічний
коледж імені Михайла Грушевського»)

УДК 34.096

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.8>

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ: ПРОБЛЕМИ СЬОГОДЕННЯ

Стаття присвячена окремим питанням академічної доброчесності, проявам її порушення. У статті аналізується те, що під час швидкої інформатизації суспільства та стрімкого розвитку технологій, а також вільного доступу до об'єктів інтелектуальної власності значно спрощують процедуру поширення та використання інформації. Разом із цими, доцільно додати, примірними характеристиками є все значніших обертів набуває процедура недобросовісного привласнення, запозичення та використання думок й ідей інших авторів усіма позиціями сучасних науковців.

У статті розглядається феномен академічної недоброчесності, що є багатограним та може набувати різних проявів. У його основі лежить умисне порушення загальноприйнятих в академічному середовищі моральних і правових норм, зазвичай з метою отримання певних переваг.

У всякому разі поширення таких проявів сприяє завданню нищівного удару по якості наукових досліджень та якості освіти, що у свою чергу є негативним феноменом серед науковців.

Доброчесні відносини передбачають нетерпимість та несприйняття будь-яких корупційних проявів. Принцип чесності перед самим собою виявляється у неприпустимості жодних форм обману, наукового шахрайства, плагіату або інших форм нечесної поведінки, які негативно впливають на якість наукової діяльності та її іміджу на всіх етапах розвитку кар'єри науковця. Усі дії чи бездіяльність молодого вченого щодо дотримання принципів академічної доброчесності мають розглядатися лише з позиції права та відповідності до норм і процедур у вищому навчальному закладі чи науковій установі.

У статті пропонується впровадити такі заходи щодо дотримання учасниками освітнього процесу таких умов: запровадити у закладах вищої освіти професійні кодекси академічної доброчесності, де висвітлити основні її особливості та сутність; проводити систематично заходи щодо інформування учасників освітнього процесу про прояви академічної недоброчесності у закладах вищої освіти; встановити у закладах вищої освіти систематичний контроль щодо виконання положень кодексу про академічну доброчесність учасниками освітнього процесу.

Ключові слова: доброчесність, плагіат, академічна доброчесність, правила цитування, наука.

Fliazhnikova Ya. V. Academic integrity: today's issues

The article is devoted to specific issues of academic integrity, manifestations of its violation. The article analyzes the fact that during the rapid informatization of society and the rapid development of technologies, as well as free access to intellectual property

objects, the procedure for the dissemination and use of information is significantly simplified. Together with these, it is appropriate to add, exemplary characteristics, the procedure of dishonest appropriation, borrowing and use of the thoughts and ideas of other authors by all positions of modern scientists is gaining momentum.

The article examines the phenomenon of academic dishonesty, which is multifaceted and can take on different manifestations. It is based on the deliberate violation of moral and legal norms generally accepted in the academic environment, usually in order to obtain certain advantages.

In any case, the spread of such manifestations contributes to inflicting a devastating blow on the quality of scientific research and the quality of education, which in turn is a negative phenomenon among scientists.

Virtuous relations involve intolerance and rejection of any corruption manifestations. The principle of self-honesty is manifested in the inadmissibility of any forms of deception, scientific fraud, plagiarism or other forms of dishonest behavior that negatively affect the quality of scientific activity and its image at all stages of a scientist's career development. All actions or inactions of a young scientist with regard to compliance with the principles of academic integrity should be considered only from the standpoint of law and compliance with norms and procedures in a higher educational institution or scientific institution.

The article proposes to implement the following measures to ensure that the participants of the educational process comply with the following conditions: to introduce professional codes of academic integrity in institutions of higher education, highlighting its main features and essence; systematically carry out measures to inform participants of the educational process about manifestations of academic dishonesty in institutions of higher education; to establish in institutions of higher education systematic control over the implementation of the provisions of the Code of Academic Integrity by participants in the educational process.

Key words: *integrity, plagiarism, academic integrity, citation rules, science.*

Вступ. У наш час, в складних умовах війни, проблеми академічної доброчесності залишаються особливо актуальними. Водночас, це стосується і дистанційного навчання. Багато прикладів зловживання академічною доброчесністю зустрічаються сьогодні.

Загалом, юні представники освітнього процесу, молоді науковці повинні бути яскравим орієнтиром запровадження етичних ідеалів й моральних принципів у сучасному державному науковому та освітньому просторі. Водночас, тільки на молодь, яка займається наукою покладається надія щодо поширення та утвердження достатніх моральних та етичних еталонів й необхідних положень академічної доброчесності протягом виховання та навчання майбутньої молоді та теперішніх юних вчених, які мають бути справжніми гідними громадянами власної країни.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження окремих проявів порушення академічної доброчесності в умовах сьогодення, окремих її проявів та сутності, а також впровадження окремих заходів щодо поліпшення умов дотримання академічної доброчесності у наш час.

Результати дослідження. Під час швидкої інформатизації суспільства та стрімкого розвитку технологій, а також вільного доступу до об'єктів інтелектуальної власності значно спрощують процедуру поширення та використання інформації. Разом із цими, доцільно додати, примірними характеристиками є все значніших обертів набуває процедура недобросовісного привласнення, запозичення та використання думок й ідей інших авторів усіма позиціями сучасних науковців [1].

Власне, сутність питання щодо академічної доброчесності проявляється у своїй багатоманітності, що проявляється поєднанні у ній як інструментів та механізмів й відповідних

фундаментальних цінностей, так і їхнього просування та забезпечення. Так, достатньо важливою необхідністю є питання щодо усвідомлення потенційних внутрішніх та зовнішніх чинників, що передують появі академічної нечесності, перш за все це стосується морально-культурних, інституційних та освітньо-виховних. Дослідження та пізнання сутності їх природи та виникнення надає орієнтир постановки питання щодо можливості здійснити розробку та імплементацію ефективної політики про забезпечення рівня академічної доброчесності як локального так і національного масштабу [2, с. 9].

Зокрема, питання академічної доброчесності торкається не тільки тих якостей освіти, які безпосередньо встановлені нормативно, а впливає на ті суспільні відносини, де здійснюється виховання молодого покоління у процесі засвоєння вищої освіти у нашій державі та які цінності враховуються за період освоєння знань у закладах вищої освіти, у наслідок чого відображається питання успіху у суспільстві загалом. Питання академічної доброчесності проявляється у важкій і наполегливій праці, яка проявляється у учасників освітнього процесу та є наслідком проведених заходів у закладах вищої освіти, що спрямовані на успіх [4]. Зокрема, у суспільному житті й діяльності, які не можуть відповідати тим вимогам, які встановлені стандартами і традиціями академічної доброчесності, значно здійснюють вплив на деформацію освітнього середовища, роблячи його таким, що стає непрозорою та нездатною системою щодо надання супротиву щодо зовнішнього тиску, які здійснюють вплив на обмеження спроможності обстоювати власні позиції. Відтак, лише ефективна державна молодіжна політика може стати фундаментом для успіху щодо подолання даних кризових явищ [5].

При цьому, доброчесні відносини слугують проявом нетерпимості до вчинення яких-небудь корупційних правопорушень. Кар'єра науковця передбачає дотримання принципу чесності щодо самого себе та проявляється у тому, що його поведінка повинна передбачати неприпустимість жодної форми шахрайства, плагіату, обману або інших проявів поведінки, яка є нечесною та не зовсім позитивно здійснюють вплив на якісну наукову діяльність. Усяка наукова діяльність, або бездіяльність молодого науковця про порядок додержання засад академічної доброчесності повинні розглядатися тільки з позиції правового регулювання та нормативного закріплення у закладі вищої освіти [6].

Слід вказати, що феноменом академічної недоброчесності є багатогранне поняття й може передбачатись у різних проявах. Загалом, його основою є умисне правопорушення щодо загальноприйнятої у академічному середовищі позиції щодо правових і моральних норм, що в свою чергу, мають за мету отримання певних переваг [6]. Так, у всякому разі поширення таких проявів сприяє завданню нищівного удару по якості наукових досліджень та якості освіти, що у свою чергу є негативним феноменом серед науковців.

Більше того, інколи зустрічається і таке правове явище, як self-plagiarism або «recycling fraud», що зумовлює використання своїх попередніх праць автора в іншому контексті, без посилань на те, що такий текст уже був раніше опублікований або використаний. Проте, найпоширенішим проявом академічної недоброчесності, безсумнівно, є плагіат, тобто усвідомлене чи навмисне опублікування, частково або повністю чужого твору (тексту або ідей) під іменем особи, яка не є автором цього твору, без належного оформлення посилань. Плагіат може займати місце як у науковій діяльності, так і при виконанні навчальних завдань [3].

При цьому, списування відповідей у іншої особи під час складання будь-якого виду підсумкового або поточного контролю (іспиту, тесту тощо) є проявом недоброчесності, який має відношення здебільшого до освітнього процесу.

Більше того, придбання в інших осіб чи організацій з наступним поданням як власних результатів навчальної та наукової діяльності (звітів, рефератів, контрольних, розрахункових, курсових, дипломних та магістерських робіт, есе, статей, монографій, навчальних посібників тощо) є напевно сьогодні одним із найпоширеніших проявів недоброчесності разом з плагіатом [4].

Серед інших проявів академічної недоброчесності зазначимо такі:

конфлікт інтересів – реальна та потенційна суперечність між особистими майновими, немайновими інтересами особи чи близьких їй осіб та її повноваженнями, наявність якої

може вплинути на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, а також на вчинення чи невчинення дій під час виконання наданих їй повноважень. У випадку з потенційною суперечністю мова йде про випадки, коли відповідач завчасне не попередив осіб, залежних від результатів прийнятого рішення, про наявність такої суперечності;

непотизм та перевищення повноважень – використання родинних зв'язків чи службового становища для отримання переваг у навчальній, позанавчальній, науковій чи адміністративній сфері;

примусові благодійні внески та примусова праця – примушування студентів сплачувати гроші чи виконувати певну роботу під загрозою зумисно завдати шкоди інтересам та правам студента у навчанні, побуті чи інших питаннях [4].

Відтак, студенти та молоді науковці, які обманюють та списують під час навчання, як наслідок не використовують свого власного потенціалу на повну, і тим самим зазнають шкоди для себе як науковців та своїх майбутніх роботодавців. Хоча такий прояв здається зовсім очевидним, вартує акцентувати, що створення культури, яка б розвивала у студентів та молодих науковців академічну доброчесність та проявити небажання до пошуку легких шляхів, що обмежують їх навчання, вимагає досить значних зусиль та великої поваги [6].

Висновки.

Таким чином, на основі вищевикладеного можемо відзначити, що недотримання умов академічної доброчесності у закладах вищої освіти під час освітнього процесу – є негативним проявом сучасного суспільства, тому необхідно впровадити такі заходи щодо дотримання учасниками освітнього процесу таких умов:

запровадити у закладах вищої освіти професійні кодекси академічної доброчесності, де висвітлити основні її особливості та сутність;

проводити систематично заходи щодо інформування учасників освітнього процесу про прояви академічної недоброчесності у закладах вищої освіти;

встановити у закладах вищої освіти систематичний контроль щодо виконання положень кодексу про академічну доброчесність учасниками освітнього процесу.

Список використаних джерел:

1. Дойчик М. Академічна чесність : данина моді чи життєва необхідність? Академічна чесність як основа сталого розвитку університету. Міжнарод. благод. Фонд «Міжнарод. фонд. дослідж. освіт. політики»; за заг. ред. Т. В. Фінікова, А. Є. Артюхова. Київ: Таксон. 2016. С. 93–106.

2. Фініков Т. Академічна доброчесність: глобальний контекст та національна потреба. Академічна чесність як основа сталого розвитку університету. Міжнарод. благод. Фонд «Міжнарод. фонд. дослідж. освіт. політики»; за заг. ред. Т. В. Фінікова, А. Є. Артюхова. Київ: Таксон, 2016. С. 9–36.

3. Сазик В. Академічна доброчесність: міфічна концепція чи дієвий інструмент забезпечення якості вищої освіти? URL: <http://education-ua.org/ua/articles/930-akademichnadobrochesnist-mifichna-kontseptsiya-chi-dievij-instrument-zabezpechennyayakostivishchoji-osviti> (дата звернення: 17.10.2023).

4. Крок за кроком до нової академічної культури (за результатами року роботи Проєкту сприяння академічній доброчесності в Україні – SAIUP). URL: <http://www.saiup.org.ua/povunu/krokza-krokom-novoyi-akademichnoyi-kultury/> (дата звернення: 21.10.2023).

5. Стадний Є. Деякі рекомендації щодо впровадження етичних кодексів в українських вищих навчальних закладах. Проєкт сприяння академ. доброчесності в Україні. 2017. 18 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/0ByYt3wkv0LOAd2820EtWaTJwX1U/view> (дата звернення: 12.10.2023).

6. Академічна чесність як основа сталого розвитку університету. Міжнарод. благод. фонд «Міжнарод. фонд дослідж. освіт. політики»; за заг. ред. Т. В. Фінікова, А. Є. Артюхова. Київ: Таксон, 2016. 234 с.

ЯКОВЕЦЬ І. С.,

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, керівник центру правового забезпечення розвитку науки і технологій (Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності Національної академії правових наук України)

УДК 346.548:614.27

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.9>

ПАНДЕМІЯ COVID-19 ЯК КАТАЛІЗАТОР ПРОЦЕСІВ В СФЕРІ ДОСТУПУ ДО ЛІКУВАННЯ

Автор статті аналізує вплив пандемії COVID-19 на різні сфери суспільного життя та її роль у реформуванні глобальних систем охорони здоров'я, на доступ до лікування та медичних інновацій, реалізації громадянами різних країн права на охорону здоров'я.

У статті підкреслюється, що діяльність органів державної влади в різних країнах полягає і у створенні необхідних умов, які дають змогу зробити охорону здоров'я більш доступною для всіх, незалежно від соціально-економічного рівня. Для цього держави в сфері охорони здоров'я впроваджують різні механізми, які направлені на забезпечення доступу до лікування, можливість використовувати інноваційні ліки, отримати легкий доступ до медичних послуг для всіх громадян, навіть при настанні надзвичайних ситуацій.

Пандемія спонукала світ до глобальної переоцінки систем охорони здоров'я, підкресливши взаємопов'язаність нашого світу та спільну відповідальність, і заставила функціонувати системи охорони здоров'я багатьох країн в режимі надзвичайної ситуації. Серйозні економічні наслідки для багатьох держав наряду із значними втратами людського населення у світовому масштабі не лише висвітлило нагальну потребу в ефективному лікуванні, а й прискорило та трансформувало процеси, що регулюють доступ як до вакцин, так і до сучасних методів і способів лікування.

Проте розподіл і доступність вакцин виявили глибоку нерівність, та наявність проблем етичного, економічного та логістичного характеру в забезпеченні імунізації в глобальному масштабі. У статті розкривається роль світової ініціативи COVAX як механізму, який покликаний забезпечити справедливий доступ до вакцин проти COVID-19 у всьому світі, та міжнародної співпраці як відповіді на виклики пандемії корона вірусу.

Ключові слова: право на охорону здоров'я, пандемія COVID-19, доступ до лікування, вакцини, інноваційні ліки, доступність вакцин, ініціатива COVAX, міжнародна співпраця.

Iakovets I. S. The Covid-19 pandemic as a driver for access to treatment

The author of the article analyses the impact of the COVID-19 pandemic on various spheres of public life and its role in reforming global healthcare systems, access to treatment and medical innovations, and the exercise of the right to healthcare by citizens of different countries.

The article emphasizes that the activities of public authorities in different countries also include the creation of the necessary conditions to make healthcare

more accessible to all, regardless of socio-economic level. For this purpose, the states implement various mechanisms in the healthcare sector aimed at ensuring access to treatment, the possibility of using innovative medicines, and easy access to medical services for all citizens, even in the event of emergencies.

The pandemic has prompted a global reassessment of healthcare systems, highlighting the interconnectedness of our world and shared responsibility, and has forced many countries' healthcare systems to operate in an emergency mode. The severe economic consequences for many countries, along with the significant loss of human life on a global scale, has not only highlighted the urgent need for effective treatment, but also accelerated and transformed the processes governing access to both vaccines and modern methods and treatments.

However, the distribution and availability of vaccines have revealed deep inequalities and ethical, economic and logistical challenges in providing immunization on a global scale. The article reveals the role of the global COVAX initiative as a mechanism designed to ensure equitable access to COVID-19 vaccines worldwide and international cooperation as a response to the challenges of the coronavirus pandemic.

Key words: *right to healthcare, COVID-19 pandemic, access to treatment, vaccines, innovative medicines, availability of vaccines, COVAX initiative, international cooperation.*

Вступ. У будь-якій країні на органи державної влади покладається обов'язок у створенні необхідних умов для забезпечення ефективної та доступної медичної допомоги для всіх громадян. Завдяки різноманітній політиці, нормативним актам і механізмам фінансування уряди можуть створити умови при яких медичні послуги стануть доступніші кожному, незалежно від його соціально-економічного рівня.

Такі умови можуть бути досягнені через послідовні кроки, зокрема, створення та функціонування системи охорони здоров'я, дія якої направлена на забезпечення охоплення всіх жителів, зменшення фінансових бар'єрів для доступу до медичних послуг. Запровадження спеціальних програм у сфері охорони здоров'я направлених на профілактику та боротьбу з хворобами, підвищення рівня культури населення в сфері здоров'я, результатами яких може бути не тільки покращення загальних показників здоров'я та зменшення хвороб, але і зменшення довгострокових витрат на охорону здоров'я та підвищення якості життя.

Нарешті, ефективна система охорони здоров'я – це система, яка постійно адаптується та впроваджує інновації та налаштована на нові медичні технології, інноваційні лікарські засоби, передові технології у лікуванні.

Доступність населення до лікування та можливість використовувати інноваційні ліки залишається наріжним каменем будь-якої системи охорони здоров'я, яка має забезпечувати легкий доступ до медичних послуг для всіх громадян, навіть при настанні надзвичайних ситуацій.

Новий коронавірус (SARS-COV-2), який з'явився наприкінці 2019 року, був зареєстрований у Китаї та заразив мільйони людей у всьому світі, з найвищим рівнем поширення серед людей порівняно з іншими коронавірусами [1].

Дослідженнями стану і тенденцій впливу COVID-19 на економічну ситуацію у світі, вплив на фармацевтичну галузь здійснювали такі вчені як: А. Гурріа, О. Кашинцева, І. Демченко, В. Пашков, К. Лагард, Р. Хатт, А. Пустова, А. Амелін, В. Каценельсон, Д. Монін та ін.

Метою даного дослідження є дослідження впливу пандемії на світові процеси в різних сферах, в тому числі і у фармацевтичній індустрії та сфери доступу населення до лікування, шляхів забезпечення необхідними ліками у період надзвичайної ситуації.

Вклад основного матеріалу. Пандемія – це не те саме, що епідемія. Під час епідемії трапляється набагато більше випадків захворювань, ніж зазвичай у громаді чи регіоні,

але стан не поширюється далі. Пандемія – це всесвітнє поширення нової хвороби [2]. При пандемії спалах інфекційного захворювання, що виникає на широкій географічній території, має високу поширеність, зазвичай вражає значну частину населення світу.

Слід відзначити, що історія знає приклади пандемій таких хвороб як холери, чуми і грипу, які відіграли важливу роль у формуванні людських цивілізацій. Приклади значних історичних пандемій включають пандемію чуми у Візантійській імперії в 6 столітті н.е., чорну смерть, яка поширилася з Китаю та в 14 столітті поширилася в Європі, або пандемія грипу 1918–1919 років, яка виникла в американському штаті Канзас і поширилася на Європу, Азію та Острови в Південній частині Тихого океану.

Після пандемії 1918–1919 рр. було ще дві пандемії грипу 20-го століття: у 1957 р. пандемія азіатського грипу та у 1968 році – Гонконзька пандемія грипу. Гонконзька пандемія грипу, яка тривала до 1969–70 років, спричинила від одного до чотирьох мільйонів смертей.

У березні 2020 року ВООЗ оголосила про пандемію спалах нового важкого гострого респіраторного синдрому коронавірусу 2 (SARS-CoV-2). Зараження коронавірусом викликало хворобу, відому як коронавірусна хвороба 2019 (COVID-19).

Пандемія суттєво вплинула на тренди розвитку світової економіки, не залишивши остеронь жодної країни. Перш за все, це пов'язано із жорсткими карантинними заходами, які ввели уряди багатьох країн: закриття торгово-розважальних центрів, заборона відвідань усіх масових заходів, обмеження у пересуванні як в межах країни, так і при перетині її кордонів, скорочення виробництва (через встановлення лімітів одночасного перебування працівників в одному приміщенні) тощо. Окремі компанії перевели своїх працівників на режим роботи «на дому», інші ж змушені відправляти своїх працівників у відпустку [3].

Падіння світового ВВП як результат пандемії, сягнуло позначки 1,5%. Американський провайдер фінансової інформації «Bloom-berg» наводить данні, що світова економіка втратила 5 трлн дол. США впродовж 2020–2021 р [4].

Разом з тим, пандемічна ситуація з появою важкого гострого респіраторного синдрому коронавірусу 2 (SARS-CoV-2) з Китаю поставила під загрозу людські життя і заставила функціонувати системи охорони здоров'я багатьох країн в режимі надзвичайної ситуації. Поширення коронавірусу по всьому світу, не тільки призвело до значних втрат людського населення, а і завдало серйозних економічних наслідків, і здійснило вплив на різні аспекти нашого життя, включаючи охорону здоров'я та доступність лікування.

Широке розповсюдження хвороби у світовому масштабі не лише висвітлило нагальну потребу в ефективному лікуванні, а й прискорило та трансформувало процеси, що регулюють доступ до медичних послуг та ліків.

Фактично відбулась переоцінка систем охорони здоров'я, прискорились процеси, які стимулюють інновації в медичній сфері, від розробки вакцин безпрецедентними темпами до поширення онлайн консультацій лікарів, обговорення забезпечення шляхів рівного доступу до отримання послуг в сфері охорони здоров'я. Пандемія змусила нас переосмислити та адаптувати наші підходи до доступності лікування, підкреслила взаємопов'язаність нашого світу та спільну відповідальність за збереження глобального здоров'я.

Проте розподіл і доступність вакцин виявили глибоку нерівність, що ставить питання про етику, економіку та логістику забезпечення імунізації в глобальному масштабі.

За інформацією Глобального альянсу з вакцин та імунізації (Global Alliance for Vaccines and Immunisation), створеного за участю ВООЗ, у 2020 р. в розробці знаходилося більше 170 вакцин-кандидатів [5]. Такі відомі імена, як Pfizer/BioNTech, University of Oxford/AstraZeneca, Johnson & Johnson, Sanofi/GSK, CureVac і Moderna, стали синонімами вакцин, компанії привернули широку увагу громадськості до своєї діяльності.

Крім розробки вакцин, постало питання пошуку механізму, не тільки пов'язаного з прискоренням розробки та виробництва вакцин проти COVID-19, засобів діагностики та лікування цієї хвороби, а також пошуку механізму, який би гарантував швидкий, чесний і справедливий доступ до таких вакцин для людей у всіх країнах. Таким рішенням стала ініціатива – COVAX.

COVAX спільно очолюють Коаліція з інновацій у сфері готовності до епідемій, Gavi та Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), а також ключовий партнер з реалізації – ЮНІСЕФ [6]. COVAX є частиною АСТ Accelerator – глобальної співпраці, спрямованої на прискорення розробки, виробництва та забезпечення справедливого доступу до тестів, лікування та вакцин проти COVID-19 [7].

Нововведенням у діяльності COVAX стала ідея прямого розподілу вакцин, внесених до списку екстреного використання, неурядовим організаціям, тобто гуманітарним організаціям, поряд із виділенням коштів суверенним країнам. Надання таким організаціям вакцин з метою їх розповсюдження означало відсутність географічних обмежень і можливість для реагування на гуманітарні потреби в будь-якому регіоні, незалежно від статусу учасника COVAX.

У 28 країнах світу, де діє план гуманітарного реагування, COVAX є основним постачальником доз від COVID-19, які вводяться в таких умовах. Станом на середину червня 2022 року було поставлено 320 мільйонів доз. Виділення коштів і поставки через сам COVAX дозволили урядам захистити біженців та інші вразливі групи в Ірані та Уганді [8].

Отже, COVAX, стала глобальною ініціативою, направленою на забезпечення справедливого доступу до вакцин проти COVID-19. Започаткована у відповідь на пандемію COVID-19, COVAX об'єднує уряди, міжнародні організації, фармацевтичних виробників та різні зацікавлені сторони для прискорення розробки, виробництва та розповсюдження вакцин проти COVID-19. Ініціатива зробила значний внесок у гуманітарні ситуації і є основним постачальником доз вакцини проти COVID-19 у багатьох країнах, які мають плани гуманітарного реагування. Вона працює на принципах справедливої системи розподілу, прагнучи забезпечити доступ до життєво необхідних вакцин навіть країнам з низьким і середнім рівнем доходу.

Загальне право на охорону здоров'я, рівність і недискримінація, доступ до інноваційних методів лікування та до інноваційних лікарських засобів є фундаментальними принципами справедливого і недискримінаційного доступу до послуг охорони здоров'я. Сучасні медичні технології, брендові лікарські засоби, необхідні вакцини повинні бути доступними для всіх людей відповідно до їхніх потреб у сфері охорони здоров'я, незалежно від фінансових бар'єрів, ресурсів країн, географічного розташування, чи від характеру хвороби.

Висновки. Пандемія коронавірусу відіграла ключову роль у приверненні уваги світової спільноти до критично важливого питання доступу до вакцин. Масштаби поширення коронавірусу прискорили розробку і виробництво вакцин, водночас виявивши етичні, логістичні та економічні складнощі забезпечення справедливого доступу до них. COVID-19 з його наслідками для громадського здоров'я, економіки та повсякденного життя став суворим нагадуванням про те, що доступ до вакцин, як і будь-яких інших інноваційних лікарських засобів – це не просто медичний чи науковий виклик, а фундаментальне право людини, яке вимагає міжнародної співпраці та колективних дій задля забезпечення добробуту населення планети.

Список використаних джерел:

1. Haitham Saeed, Hasnaa Osama, Yasmin M. Madney, Hadeer S. Harb, Mona A. Abdelrahman, Carsten Ehrhardt, Mohamed E. A. Abdelrahim. COVID-19 current situation and recommended interventions. *Pub Med*. 2021. № 75(5). URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/33278855/> (дата звернення: 18.10.2023 року).
2. What is a pandemic? *Health Direct*: веб-сайт. URL: <https://www.healthdirect.gov.au/what-is-a-pandemic> (дата звернення: 18.10.2023 року).
3. Долбнева Д. В. Вплив COVID-19 на економіку країн світу. *Світова економіка та міжнародні відносини*. 2020. № 1(43). URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2020-1_0-pages-20_26.pdf (дата звернення: 18.10.2023 року).
4. The Covid Resilience Ranking. *Bloomberg*: веб-сайт. URL: <https://www.bloomberg.com/graphics/covid-resilience-ranking/#ranking> (дата звернення: 18.10.2023 року).

5. COVAX explained. *Gavi*: веб-сайт. URL: <https://www.gavi.org/vaccineswork/covax-explained> (дата звернення: 18.10.2023 року).

6. Working for global equitable access to COVID-19 vaccines. *World Health organization*: веб-сайт. URL: <https://www.who.int/initiatives/act-accelerator/covax> (дата звернення: 18.10.2023 року).

7. Covax. *Gavi*: веб-сайт. URL: <https://www.gavi.org/covax-facility> (дата звернення: 18.10.2023 року).

8. Taking Stock of Humanitarian Access to Pandemic Vaccines. *Gavi*: веб-сайт. URL: <https://www.gavi.org/news-resources/knowledge-products/taking-stock-humanitarian-access-pandemic-vaccines> (дата звернення: 18.10.2023 року).

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

БОГДАНЕЦЬ Б. В.,
аспірант кафедри права
(Приватний вищий навчальний заклад
«Європейський університет»)

УДК 346.7:72

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.10>

ПРОБЛЕМИ САМОРЕГУЛЮВАННЯ АРХІТЕКТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті досліджено деякі проблемні аспекти діяльності саморегульованих організацій у сфері архітектурної діяльності. Автором проаналізовано організаційно-правові форми, у яких діють на теперішній час такі об'єднання. Висловлено думку про те, що з урахуванням чинного законодавства, найбільш прийнятною організаційно-правовою формою утворення саморегульованих організацій у сфері архітектурної діяльності є невідомий товариство – саморегульована організація.

Розглянуто хронологію реєстрації протягом 14 років у Верховній Раді України законопроектів, які були направлені на створення спеціального нормативно-правового акту у сфері саморегулювання. Автор пропонує розробити та прийняти спеціальний закон, який визначатиме основи діяльності саморегульованих організацій в Україні. Наголошено на тому, що зазначеним нормативно-правовим актом необхідно зафіксувати статус саморегульованих організацій як один з видів організаційно-правової форми невідомий товариств. Обґрунтовано думку про те, що правовий порядок повинен базуватися на балансі прав та обов'язків учасників відносин у сфері господарювання. Запропоновано передбачити у новому спеціальному законі наступний принцип: якщо саморегульована організація виконуватиме публічні функції відповідно до закону, то й обов'язки такого об'єднання повинні визначатися відповідним нормативно-правовим актом.

Висловлено думку про те, що необхідно розробити перелік наборів відкритих даних, які підлягають оприлюдненню саморегульованими організаціями з обов'язковим членством в них, відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації».

Сформульовано переконання, що необхідно створити механізми цифровізації саморегулювання у архітектурній сфері. Запропоновано передбачити проведення професійної атестації виконавців робіт (послуг), пов'язаних із створенням об'єктів архітектури, використовуючи Єдину державну електронну систему у сфері будівництва.

Ключові слова: саморегулювання, саморегульована організація, архітектурна діяльність, господарська діяльність, дерегуляція, публічна інформація, професійна атестація.

Bohdanets B. V. Problems of self-regulation in architecture in Ukraine

The article analyzes issues with self-regulatory organizations in architecture. The author analyzes the current operational and legal structures of these associations. The author's proposal states that self-regulatory organizations are the most suitable legal structure for architectural self-regulation based on current laws.

The author examines the chronology of bill registrations in the Verkhovna Rada of Ukraine spanning 14 years, which aimed to establish a special regulatory legal act for self-regulation. The author suggests creating and implementing a unique law that would establish the foundation for self-regulatory organizations in Ukraine. The author emphasizes that this regulatory legal act should fix the status of self-regulatory organizations as one of the types of organizational and legal forms of non-entrepreneurial companies. The author substantiates the view that the legal order should be based on the balance of rights and obligations of participants to economic relations. The author suggests that the new special law should provide for the following principle: if a self-regulatory organization performs public functions by the law, then the duties of such an association should be determined by the relevant regulatory legal act.

The opinion is expressed that it is necessary to develop a list of data sets to be disclosed by self-regulatory organizations acting based on powers delegated by a public authority in the form of open data by the Law of Ukraine On Access to Public Information.

The article formulates the belief that creating mechanisms for the digitalization of self-regulation in architecture is necessary. It is proposed to provide for professional certification of performers of works (services) related to creating architectural objects using the portal of the Unified State Electronic System in the Construction Sector.

Key words: *self-regulation, self-regulatory organization, architecture, economic activity, deregulation, public information, professional attestation.*

Вступ. Деретуляція господарської діяльності є надзвичайно важливим фактором задля розвитку господарської діяльності та залучення інвестицій в Україну. Архітектурна діяльність є однією з передових галузей у нашій державі. Запровадження інституту саморегульованих організацій у даній сфері відбулося у 2011 році з моменту прийняття Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», яким внесено відповідні зміни до Закону України «Про архітектурну діяльність». Не зважаючи на певне законодавче врегулювання, велика кількість проблемних питань щодо діяльності таких інституцій залишається не визначеними на рівні спеціального закону.

Правову основу саморегулювання в Україні й міжнародний досвід досліджували О. Говорун, І. Курашова, О. Гончаренко, Н. Філатова та ін. Проте, невіршеним залишалося питання обов'язкового членства у саморегульованих організаціях у сфері архітектурної діяльності та вибору організаційно-правової форми господарювання таких організацій. Також мало уваги приділялося питанню правової можливості цифровізації у даній сфері.

Постановка завдання. Метою даної статті є висвітлення проблемних питань саморегулювання у сфері архітектурної діяльності та формування ідей, які необхідно врахувати при розробленні нових нормативно-правових актів.

Результати дослідження. На законодавчому рівні створювати саморегульовані організації у сфері архітектурної діяльності стало можливим у 2011 році з моменту прийняття Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», яким внесено відповідні зміни до Закону України «Про архітектурну діяльність». Згідно даного законодавства саморегульовані організації утворюються у формі неприбуткових добровільних об'єднань фізичних та юридичних осіб.

Як зазначає О. Говорун, саморегульовані організації можуть самостійно регулювати відносини у певній сфері шляхом організації взаємодії держави та господарських організацій, оскільки саморегульовані організації таким чином зменшують вплив держави на ринкові процеси [1, с. 98].

Саморегульовані організації у сфері архітектурної діяльності можуть на підставі делегованих повноважень проводити професійну атестацію виконавців робіт (послуг), пов'язаних

із створенням об'єктів архітектури, та залучатися до ліцензування господарської діяльності членів саморегулювальної організації [5, ст. 16-1]. Законодавством також передбачено можливість делегування саморегулювальної організації повноважень щодо формування та ведення переліку експертних організацій, які здійснюють експертизу проєктів будівництва [3, п. 2].

Станом на 2023 рік в Україні створено п'ять саморегулювальних організацій у галузі архітектурної діяльності [25], а саме:

1. Асоціація «Експертні організації України».
2. Всеукраїнська громадська організація «Асоціація експертів будівельної галузі».
3. Всеукраїнська громадська організація «Гільдія інженерів технічного нагляду за будівництвом об'єктів архітектури».
4. Всеукраїнська громадська організація «Гільдія проєктувальників у будівництві».
5. Національна спілка архітекторів України.

Дослідивши організаційно-правові форми вищенаведених об'єднань, можна стверджувати про наступне:

- три з них утворені як громадські організації відповідно до Закону України «Про громадські об'єднання» та є непідприємницькими товариствами зі статусом юридичних осіб;
- одна діє як непідприємницьке товариство у формі творчої спілки згідно Закону України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки»;
- одна здійснює свою діяльність як асоціація відповідно до Господарського кодексу України.

Слід зауважити, що Закон України «Про громадські об'єднання» не поширюється на суспільні відносини у сфері утворення, реєстрації, діяльності та припинення саморегулювальних організацій, організацій, які здійснюють професійне самоврядування [6, ст. 2]. Таким чином, громадські об'єднання у своїх статутах, визначаючи мету (цілі) та напрями діяльності, не можуть передбачати намір діяти як саморегулювальні організації. Враховуючи це, члени саморегулювальних організацій, утворених як громадські організації, не мають законної можливості захищати свої права, використовуючи Закон України «Про громадські об'єднання».

Необхідно також звернути увагу на те, що творча спілка повинна діяти на принципах невтручання у творчий процес [8, ст. 3]. За схожим принципом повинні діяти і асоціації, тобто не втручатися у господарську діяльність підприємств - учасників асоціації [2, ст. 120]. Таким чином, саморегулювальним організаціям у сфері архітектурної діяльності, утворених у формі асоціацій та творчих спілок, не можуть делегуватися повноваження органу державної влади, які передбачають прийняття рішень, що впливають на подальшу господарську й творчу діяльність її учасників (наприклад, видача, відмова у видачі чи позбавлення кваліфікаційного сертифіката, включення або виключення з переліку експертних організацій, що мають право здійснювати експертизу проєктів будівництва, тощо).

Організаційно-правові форми юридичних осіб повинні визначатися за класифікацією організаційно-правових форм господарювання, затвердженою центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері технічного регулювання [10, ст. 16]. Станом на сьогодні в Україні діє ДК 002:2004, до якого з моменту набрання чинності внесено дев'ять змін. Вперше саморегулювальні організації як окремі організаційно-правові форми з'явилися в даному документі після прийняття зміни № 6 до національного класифікатора ДК 002:2004 [11, п. 3.7.6]. Проте, вона стосувалася виключно неприбуткових об'єднань фінансових установ. З моменту набрання чинності зміни № 7 до національного класифікатора ДК 002:2004 [12, п. 3.7.6] стало можливим визначення саморегулювальної організації як окремої організаційно-правової форми для будь-якої сфери, у тому числі архітектурної діяльності. Не зважаючи на це, станом на 1 липня 2023 року в Україні не зареєстровано жодної юридичної особи в організаційно-правовій формі як саморегулювальна організація [13].

Вважаю, що з урахуванням зазначеної вище інформації, саморегулювальні організації у сфері архітектурної діяльності повинні утворюватися в організаційно-правовій формі господарювання з кодом 750 (саморегулювальні організації) згідно ДК 002:2004.

Станом на сьогодні, всі саморегульвні організації згідно ДК 002:2004 класифікуються як непідприємницькі товариства [12]. Однак, спеціального закону, який охоплював би всі сфери діяльності саморегульвних організацій, станом на сьогодні не прийнято.

У Верховній Раді України протягом багатьох скликань реєструвалися законопроекти, які були направленні на створення спеціального нормативно-правового акту у сфері саморегулювання. Серед них можна виокремити наступні:

- Проект Закону України «Про саморегулюючі організації» (дата реєстрації – 16.07.2009, номер - 4841) [14].
- Проект Закону України «Про фахові саморегульвні і самоврядні об'єднання» (дата реєстрації – 10.09.2009, номер – 4841-1) [15].
- Проект Закону України «Про саморегулювальні організації» (дата реєстрації – 18.07.2011, номер – 9015) [16].
- Проект Закону України «Про саморегулювальні організації» (дата реєстрації – 15.02.2012, номер – 10052) [17].
- Проект Закону України «Про саморегулювальні організації» (дата реєстрації – 11.12.2014, номер – 1444) [18].
- Проект Закону України «Про саморегулювання господарської та професійної діяльності» (дата реєстрації – 17.12.2019, номер – 2613) [19].
- Проект Закону України «Про саморегулювання господарської та професійної діяльності» (дата реєстрації – 15.10.2020, номер – 4221) [20].
- Проект Закону України «Про саморегульвні організації» (дата реєстрації – 04.02.2022, номер – 7025) [21].

Як бачимо, протягом 14 років народні обранці намагаються визначити механізми діяльності саморегульвних організацій, але успіхом це не завершилося. Переконали, що для вирішення вищезазначених проблем необхідно розробити та прийняти спеціальний закон, який визначатиме основи діяльності саморегульвних організацій в Україні. Зазначеним нормативно-правовим актом необхідно зафіксувати, що саморегульвні організації є одним з видів організаційно-правової форми непідприємницьких товариств, а також визначити випадки обов'язковості членства в них.

Правовий порядок повинен базуватися на балансі прав та обов'язків учасників відносин у сфері господарювання. Тому, якщо саморегульвна організація наділятиметься повноваженнями органу державної влади, то одночасно з їхнім отриманням таке об'єднання повинно набувати відповідних обов'язків такого органу. Крім того, на членів органів управління саморегульвних організацій має поширюватися відповідальність за порушення вимог законодавства як для посадових осіб органу державної влади, який делегував свої повноваження.

Новим спеціальним законом може закріплюватися обов'язковість членства у саморегульвній організації виключно у випадку, якщо така організація буде виконувати публічні функції, які повинні визначатися законом. У такому випадку, це відповідатиме статті 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і, відповідно, статті 36 Конституції України. Ця думка цілком співпадає з позицією Європейської комісії з прав людини у справах № 14331/88 та 14332/88 «REVERT ET LEGALLAIS contre la FRANCE». При розгляді цих справ, Комісія на основі рішень Європейського суду з прав людини дійшла до висновку щодо відсутності порушення статті 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у тому, що архітектори Франції повинні обов'язково набувати членство в Ордені архітекторів. Обґрунтовуючи своє рішення, Комісія зазначила про наступне:

«Однак Комісія зазначає, що Орден архітекторів є не приватною організацією, а є органом публічного права, створеним відповідно до закону від 3 січня 1977 року «Про архітектуру». Як зазначено в рішенні Касаційного суду від 23 січня 1988 року у цій справі, згаданий закон поклав на Орден архітекторів "публічні завдання щодо організації, функціонування та захисту професії та уповноважив його збирати внески, які призначені для покриття витрат, покладених на нього, в межах його юридичних зобов'язань та

вищезазначених публічних завдань; ... кожен архітектор зберігає можливість вільно працювати зі своїми колегами по професії; ... кожен архітектор зберігає можливість вільно створювати професійні асоціації та профспілки або вступати до них разом зі своїми колегами"» [22].

Як зазначає О. Гончаренко, ідеологія визначення примусового критерію членства тяжіє до поняття «професійності» діяльності учасників ринку [23, с. 187]. Аналогічна позиція Європейського суду з прав людини викладена у справі 17029/05 «NATIONAL NOTARY CHAMBER v. ALBANIA»:

«Суд зазначає, що, як і бельгійський Орден лікарів, організація-заявник була заснована не приватними особами, а законодавчим органом. Вона переслідує мету, яка відповідає загальним інтересам, а саме: підтвердження автентичності юридичних актів та договорів, здійснюючи відповідно до законодавства форму громадського контролю за нотаріальною діяльністю. У контексті цієї останньої функції організація-заявник зобов'язана вести реєстр практикуючих нотаріусів. Вона наділена як адміністративними, так і регуляторними повноваженнями.

Щодо членства в організації-заявнику, Суд зазначає, що вона складається з представників районних нотаріальних палат, обов'язкове членство в яких впливає з індивідуального рішення займатися професією, яка за своєю природою вимагає особливого правового регулювання.

Беручи до уваги все вищевикладене, Суд доходить висновку, що Національна нотаріальна палата та районні нотаріальні палати не можуть вважатися об'єднаннями у розумінні статті 11 Конвенції» [24].

Права, обов'язки членів та органів управління саморегульованих організацій, які виконують публічні функції відповідно до закону, мають визначатися виключно нормативно-правовими актами, а не статутом цієї організації. Такий принцип знизить корупційні ризики та можливість зловживання своїми повноваженнями з боку членів органів управління саморегульованих організацій.

Інформація про діяльність саморегульованих організацій, з обов'язковим членством в них, має бути публічною. Задля реалізації цього принципу, необхідно розробити перелік наборів відкритих даних, які саморегульовані організації оприлюднюватимуть відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації».

З метою уникнення корупційних ризиків у діяльності саморегульованих організацій, необхідно запровадити цифрові механізми взаємодії членів саморегульованих організацій з їх органами управління. Наприклад, шляхом запровадження проведення професійної атестації виконавців робіт (послуг), пов'язаних із створенням об'єктів архітектури, використовуючи Єдину державну електронну систему у сфері будівництва. Дієвим механізмом буде також запровадження виборності органів управління саморегульованих організацій, членство в яких є обов'язковим, більшістю голосів її членів з використанням кваліфікованих електронних підписів на порталі Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва.

Висновки. Проаналізувавши проблемні питання саморегулювання у сфері архітектурної діяльності, можна стверджувати, що саморегульовані організації повинні утворюватися в організаційно-правовій формі з кодом 750 (саморегульовані організації) згідно ДК 002:2004, а не у формі громадських об'єднань, творчих спілок чи асоціацій. З метою упорядкування діяльності саморегульованих організацій, необхідно розробити та прийняти спеціальний закон. У випадку передбачення обов'язкового членства у саморегульованій організації за професійною ознакою, такі інституції мають виконувати публічні функції, які визначаються на законодавчому рівні. Перелік таких повноважень, обов'язки, права органів управління та інших членів повинні чітко визначатися майбутнім нормативно-правовим актом.

Публічний доступ до інформації про діяльність саморегульованих організацій, членство в яких є обов'язковим, а також цифровізація взаємодії членів саморегульованих організацій з їх органами управління посилить прозорість та ефективність у професійній галузі. Визначення зрозумілих правових дерегуляційних механізмів господарської діяльності, у тому числі у сфері архітектури, стане запорукою розвитку господарської діяльності в Україні.

Список використаних джерел:

1. Говорун О. В. Саморегулівні організації в механізмі правового господарського порядку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Харків, 2021. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0421U101999/> (дата звернення: 10.07.2023).
2. Господарський кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 09.05.2023).
3. Порядок формування та ведення переліку експертних організацій, що здійснюють експертизу проектів будівництва : Наказ М-ва регіон. розвитку, буд-ва та житлово-комун. госп-ва України від 15.08.2017 р. № 204 : станом на 21 груд. 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1141-17#Text> (дата звернення: 09.05.2023).
4. Пошук за реквізитами - Законотворчість. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo> (дата звернення: 09.05.2023).
5. Про архітектурну діяльність : Закон України від 20.05.1999 р. № 687-XIV : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14#Text> (дата звернення: 09.05.2023).
6. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> (дата звернення: 09.05.2023).
7. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 09.05.2023).
8. Про професійних творчих працівників та творчі спілки : Закон України від 07.10.1997 р. № 554/97-ВР : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554/97-вр#Text> (дата звернення: 09.05.2023).
9. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI : станом на 3 квіт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text> (дата звернення: 09.05.2023).
10. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV : станом на 3 верес. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text> (дата звернення: 09.10.2023).
11. Зміна № 6 до національного класифікатора ДК 002:2004 : Наказ від 23.11.2018 р. № 1749. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1749731-18#n9> (дата звернення: 24.07.2023).
12. Зміна № 7 до національного класифікатора ДК 002:2004 : Наказ від 23.02.2021 р. № 369. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0369915-21#n10> (дата звернення: 24.07.2023).
13. Державна служба статистики України. Кількість зареєстрованих юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/edrpu/ukr/EDRPU_2023/ks_opfg/arh_kzuo_opfg_23.htm (дата звернення: 08.08.2023).
14. Про саморегулюючі організації : Проект Закону України від 16.07.2009 р. № 4841. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=35867 (дата звернення: 05.06.2023).
15. Про фахові саморегулівні і самоврядні об'єднання : Проект Закону України від 10.09.2009 р. № 4841-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=36102 (дата звернення: 05.06.2023).
16. Про саморегулювальні організації : Проект Закону України від 18.07.2011 р. № 9015. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=40953 (дата звернення: 05.06.2023).
17. Про саморегулювальні організації : Проект Закону України від 15.02.2012 р. № 10052. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=42550 (дата звернення: 05.06.2023).

18. Про саморегулювальні організації : Проект Закону України від 11.12.2014 р. № 1444. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52919 (дата звернення: 05.06.2023).

19. Про саморегулювання господарської та професійної діяльності : Проект Закону України від 17.12.2019 р. № 2613. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67669 (дата звернення: 05.06.2023).

20. Про саморегулювання господарської та професійної діяльності : Проект Закону України від 15.10.2020 р. № 4221. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70181 (дата звернення: 05.06.2023).

21. Про саморегулювальні організації : Проект Закону України від 04.02.2022 р. № 7025. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73722 (дата звернення: 05.06.2023).

22. Ухвала Європейської комісії з прав людини у справах № 14331/88 та № 14332/88. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-24796> (дата звернення: 14.08.2023).

23. Гончаренко О. М. Теоретико-правові засади саморегулювання господарської діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2020. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0520U100456/> (дата звернення: 10.07.2023).

24. Ухвала Європейського суду з прав людини у справі № 17029/05. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-86635> (дата звернення: 14.08.2023).

25. Портал Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва. URL: https://e-construction.gov.ua/organizations/org_type=9 (дата звернення: 09.05.2023).

ДУТКА В. В.,
кандидат юридичних наук,
суддя
(Господарський суд Чернівецької
області)

УДК 346.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.11>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ АРБІТРАЖНОГО КЕРУЮЧОГО У СПРАВІ ПРО БАНКРУТСТВО

Стаття присвячена дослідженню актуальних питань правового регулювання статусу арбітражного керуючого у справі про банкрутство. Метою статті є розкриття особливостей правового регулювання статусу арбітражного керуючого у справі про банкрутство на сучасному етапі, виявлення проблемних питань, що виникають на практиці у цій сфері та вироблення пропозицій щодо вирішення таких проблем.

Автором розкрито особливості призначення арбітражного керуючого, оплати його послуг а також проаналізовано судову практику щодо запровадження положень щодо обов'язкової реєстрації всіма арбітражними керуючими електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі.

За результатами проведеного дослідження автор доходить висновку, що правове регулювання статусу арбітражного керуючого у справі про банкрутство завжди зазнає змін, які є реакцією законодавця на виклики того чи іншого часу. У статті підтримується пропозиція запровадити положення про призначення арбітражного керуючого для виконання повноважень розпорядника майна у разі відкриття провадження у справі про банкрутство за заявою ініціуючого кредитора як постійно чинне, яке буде працювати і після запуску Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Наголошено, що реєстрація електронного кабінету в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі – це обов'язок кожного арбітражного керуючого, від виконання якого залежить можливість участі такого арбітражного керуючого у справах про банкрутство. Скасування вимоги про обов'язкове авансування винагороди арбітражного керуючого при поданні заяви про відкриття провадження у справі про банкрутство на час дії воєнного стану, з одного боку, є важливим кроком законодавця назустріч тим боржникам, у яких відсутні кошти навіть на авансування винагороди арбітражного керуючого, але з іншого боку, несе в собі певні ризики щодо гарантування права арбітражного керуючого на оплату праці. Очікується, що це питання буде вирішуватися уже судовою практикою.

Ключові слова: банкрутство, неплатоспроможність, арбітражний керуючий, авансування винагороди арбітражного керуючого, господарське судочинство, господарський процес.

Dutka V. V. Actual issues of legal regulation of the status of the bankruptcy trustee in the case of bankruptcy

The article is devoted to the study of current issues of legal regulation of the status of the bankruptcy trustee in the case of bankruptcy. The purpose of the article is to reveal the peculiarities of the legal regulation of the status of the bankruptcy trustee in the case of bankruptcy at the current stage, to identify problematic issues that arise in practice in this area and to develop proposals for solving such problems.

The author revealed the specifics of appointing an bankruptcy trustee, payment for his services, and also analyzed judicial practice regarding the introduction of provisions on the mandatory registration of electronic offices by all arbitration administrators in the Unified Judicial Information Telecommunication System.

Based on the results of the conducted research, the author comes to the conclusion that the legal regulation of the status of the bankruptcy trustee in the case of bankruptcy always undergoes changes, which are the reaction of the legislator to the challenges of one time or another. The article supports the proposal to introduce a provision on the appointment of an bankruptcy trustee to perform the powers of a property administrator in the event of opening bankruptcy proceedings at the request of the initiating creditor as a permanent provision that will work even after the launch of the Unified Judicial Information Telecommunication System. It is emphasized that the registration of an electronic office in the Unified Judicial Information Telecommunication System is the duty of each bankruptcy trustee, the possibility of such an arbitration administrator's participation in bankruptcy cases depends on its fulfillment. The cancellation of the requirement for the mandatory advance payment of the bankruptcy trustee's fee when filing an application to open bankruptcy proceedings during the period of martial law is, on the one hand, an important step of the legislator towards those debtors who do not have the funds even to advance the arbitration administrator's fee, but on the other hand, it carries a certain risks in terms of guaranteeing the right of the bankruptcy trustee to remuneration. It is expected that this issue will be resolved by judicial practice.

Key words: *bankruptcy, insolvency, bankruptcy trustee, advance payment of the bankruptcy trustee's fee, economic litigation, economic process.*

Вступ. Специфіка справ про банкрутство та завдань, які тут вирішуються, вимагають участі у таких провадженнях особливого суб'єкта – арбітражного керуючого. У справах про банкрутство арбітражний керуючий може виступати у різних ролях – розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор, керуючий реструктуризацією чи керуючий реалізацією. Звичайно, кожна з перелічених ролей має певні особливості, що зумовлені завданнями відповідної судової процедури у справі про банкрутство. Проте є цілий ряд загальних рис і проблем, які характеризують особливості правового становища арбітражного керуючого у справі про банкрутство, що обумовлює актуальність даного дослідження, особливо у контексті постійних законодавчих змін та викликів сьогодення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Актуальні питання та проблеми, які виникають під час розгляду справ про банкрутство, неодноразово опинялися у центрі уваги вітчизняних науковців, серед яких: О. Беляневич, О. Бірюков, А. Бутирський, І. Бутирська, І. Вечірко, Л. Грабован, В. Джунь, Я. Левшина, Л. Ніколенко, Б. Поляков, Р. Поляков, П. Пригуза, В. Радзивілюк та інші. У працях зазначених вчених всебічно досліджуються норми права неспроможності (банкрутства) та розкриваються проблемні аспекти практичної реалізації відповідних правових норм. Було здійснено і дослідження особливостей правового статусу арбітражного керуючого. Так, Я. Рябцева у 2006 році захистила дисертацію «Правовий статус арбітражного керуючого», в якій здійснено комплексне дослідження правового статусу арбітражного керуючого в судових процедурах розпорядження майном, санації та ліквідації [1]. Ю. Кабенюк у 2018 році захистила дисертацію на тему «Правове регулювання арбітражного управління в процедурі банкрутства в Україні», в якій на основі комплексного дослідження теоретичних засад інституту арбітражного управління у процедурі банкрутства підготовлено нові теоретико-практичні положення та рекомендації щодо вдосконалення національного законодавства у частині правової регламентації здійснення арбітражного управління [2]. У 2021 році А. Данілов захистив дисертацію «Правове регулювання діяльності арбітражного керуючого в Україні», яка стала комплексним дослідженням

правового положення арбітражного керуючого у процедурах банкрутства юридичних осіб та процедурах неплатоспроможності фізичних осіб [3]. Разом з тим, у зв'язку із дією в Україні правового режиму воєнного стану, постійним оновленням законодавства про банкрутство, актуальним залишається дослідження особливостей правового становища арбітражного керуючого у справі про банкрутство на сучасному етапі.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття особливостей правового регулювання статусу арбітражного керуючого у справі про банкрутство на сучасному етапі, виявлення проблемних питань, що виникають на практиці у цій сфері та вироблення пропозицій щодо вирішення таких проблем.

Результати дослідження. Л. Жураковська констатує, що правовий статус арбітражного керуючого – це складне поєднання і переплетіння наданих йому правомочностей, які класифікуються на: 1) спеціальну правосуб'єктність статусу арбітражного керуючого, 2) загальний (конституційний, законний) статус арбітражного керуючого, 3) спеціальний юридичний, 4) галузевий та 5) індивідуальний статуси арбітражного керуючого [4, с. 34].

Досліджуючи особливості правового статусу арбітражного керуючого, не можна залишити поза увагою питання призначення арбітражного керуючого у справі про банкрутство. Так, справедливе задоволення вимог кредиторів – це те, заради чого останні ініціюють справу про банкрутство [5, с. 25]. Тому важливим питанням у кожній справі про банкрутство завжди є питання про кандидатуру арбітражного керуючого, якого призначать розпорядником майна, керуючим реалізацією, ліквідатором, керуючим реструктуризацією чи керуючим реалізацією. Адже саме на арбітражного керуючого буде покладена задача урівноважити інтереси всіх учасників справи про банкрутство і забезпечити справедливе задоволення вимог кредиторів боржника, при цьому не порушивши права останнього.

З цього приводу І. Бутирська вказує, що діяльність арбітражного керуючого здійснюється, з одного боку, в інтересах кредиторів, які зацікавлені у збереженні майна боржника, а з другого – в інтересах боржника, метою якого є збереження підприємства та недопущення банкрутства [6, с. 292]. Ю. Кабенюк зауважує, що кандидатура арбітражного керуючого повинна оцінюватися з позиції фактів, які наявні виключно під час розгляду питання про його призначення, уникаючи при цьому необґрунтованих суджень, що можуть призвести до порушення прав учасників справи про банкрутство (неплатоспроможність) [7, с. 76]. Дійсно, дуже важливо обрати таку кандидатуру арбітражного керуючого, яка б не викликала сумнівів у його об'єктивності ані у боржника, ані у кредиторів. Адже для правовідносин неспроможності характерною є висока конфліктогенність між учасниками провадження у справі про банкрутство, зумовлена бажанням кожного суб'єкта (як боржника, так і кожного з кредиторів) максимально захистити свої інтереси [8, с. 106].

Відповідно до ч. 1 ст. 28 Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КУзПБ) кандидатура арбітражного керуючого для виконання повноважень розпорядника майна або керуючого реструктуризацією визначається судом шляхом автоматизованого відбору із застосуванням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (далі – ЄСІТС) з числа арбітражних керуючих, внесених до Єдиного реєстру арбітражних керуючих України, за принципом випадкового вибору. Разом з тим, п. 2-1 Прикінцевих та перехідних положень КУзПБ передбачає, що до дня початку функціонування ЄСІТС призначення арбітражного керуючого для виконання повноважень розпорядника майна або керуючого реструктуризацією у разі відкриття провадження у справі про банкрутство (неплатоспроможність) здійснюється з урахуванням особливостей, визначених цим пунктом. Заява ініціюючого кредитора або боржника – фізичної особи про відкриття провадження у справі про банкрутство (неплатоспроможність), крім відомостей, передбачених ч. 1 ст. 34, ч. 2 ст. 116 цього Кодексу, повинна містити пропозицію щодо кандидатури арбітражного керуючого для виконання повноважень розпорядника майна або керуючого реструктуризацією [9].

Таким чином, до початку функціонування ЄСІТС вибір арбітражного керуючого для виконання функцій розпорядника майна чи керуючого реструктуризацією здійснюється не автоматизованою системою, а тією особою, яка ініціює провадження у справі про

банкрутство. З цього приводу А. Бутирський та Л. Ніколенко вважають за доцільне положення про призначення арбітражного керуючого для виконання повноважень розпорядника майна у разі відкриття провадження у справі про банкрутство за заявою ініціюючого кредитора запровадити як постійно чинне, яке буде працювати і після запуску ЄСІТС [10, с. 27]. погоджуємось з даною пропозицією, оскільки практика призначення кандидатури арбітражного керуючого, запропонованої ініціюючим кредитором чи боржником гарно зарекомендувала себе на практиці та може цілком бути застосованою і в подальшому.

У зв'язку із запровадженням функціонування ЄСІТС у арбітражних керуючих з 19 жовтня 2023 року виникає ще один обов'язок – реєстрація електронного кабінету у ЄСІТС. Якщо ж до суду після 19 жовтня 2023 року звертається арбітражний керуючий, який не зареєстрував електронний кабінет у ЄСІТС, або не повідомив про факт реєстрації такого кабінету, то подані ним процесуальні документи повертаються та не підлягають розгляду. І вже є перша судова практика з цих питань.

Наприклад, 25 жовтня 2023 року до Господарського суду Вінницької області від арбітражного керуючого К. надійшла заява про участь в судовому засіданні 01 листопада 2023 року в режимі відеоконференції через один із судів міста Житомира, згідно переліку, наведеного у цій заяві. 26 жовтня 2023 року судом здійснено відповідний запит щодо реєстрації арбітражним керуючим К. електронного кабінету в ЄСІТС. Згідно відповіді на запит, у заявника – арбітражного керуючого К. немає зареєстрованого Електронного кабінету в підсистемі Електронний суд ЄСІТС. До того ж подана заява не містить відомості про наявність або відсутність електронного кабінету (п. 1 ч. 1 ст. 170 ГПК України). Отже, на підставі вищевикладеного, суд дійшов висновку про повернення без розгляду заяви арбітражного керуючого К. б/н від 24 жовтня 2023 року про участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції [11].

Таким чином, на сьогоднішній день реєстрація електронного кабінету в ЄСІТС – це обов'язок кожного арбітражного керуючого, від виконання якого залежить можливість участі такого арбітражного керуючого у справах про банкрутство.

Ще одне питання, яке є завжди актуальним, – це оплата послуг арбітражного керуючого. Відповідно до ч. 1 ст. 30 КУзПБ арбітражний керуючий виконує повноваження за грошову винагороду. Це логічно, оскільки для арбітражного керуючого участь у справі про банкрутство – це робота, а кожен, хто працює, має право на оплату своєї праці. Як вказує Д. Попков, поступово таке суб'єктивне право трансформувалося на імперативний принцип оплатності діяльності арбітражного керуючого, у світлі якого визначені ч. 2 ст. 30 КУзПБ мінімальні розміри основної винагороди арбітражного керуючого набули статусу гарантованого платежу, відносно яких у судових актах поширені формулювання: «отримання не перебуває у залежності від прийнятих рішень комітету кредиторів та суду» або «чинним законодавством не передбачено алгоритму зменшення чи невиклати грошової винагороди в залежності від повноти вчинення арбітражним керуючим дій при виконанні ним повноважень» тощо [12].

Гарантією того, що арбітражний керуючий в кінцевому рахунку отримає хоча б мінімальну оплату своєї праці, традиційно є авансування винагороди арбітражного керуючого, яке повинно бути здійснене особою, яка ініціює провадження у справі про банкрутство. Разом з тим, в умовах воєнного стану питання авансування винагороди арбітражного керуючого зазнало змін, а саме з 29 липня 2023 року Прикінцеві та перехідні положення КУзПБ було доповнено п. 1-6, відповідно до якого тимчасово, під час дії воєнного стану, введеного Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», затвердженим Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102-ІХ, а також протягом шести місяців після його припинення чи скасування стосовно боржника справу про банкрутство (неплатоспроможність) може бути відкрито без здійснення авансування передбаченої цим Кодексом винагороди арбітражному керуючому на депозитний рахунок суду. У такому разі до заяви про відкриття справи про банкрутство (неплатоспроможність) додається копія укладеної заявником угоди з обраним ним арбітражним керуючим

про виконання арбітражним керуючим повноважень у справі про банкрутство (неплатоспроможність) до її закриття з виплатою на умовах, визначених цією угодою, винагороди в розмірі, що не має перевищувати розмір, встановлений цим Кодексом. Господарський суд, відкриваючи провадження у справі про банкрутство (неплатоспроможність) відповідно до цього пункту, призначає розпорядником майна або керуючим реструктуризацією арбітражного керуючого, з яким заявником укладено угоду [9]. З одного боку, це крок законодавця назустріч тим боржникам, у яких відсутні кошти навіть на авансування винагороди арбітражного керуючого, але, з іншого боку, це несе в собі певний ризик того, що боржник чи кредитор, які, наприклад, уклали з арбітражним керуючим угоду про розстрочення винагороди арбітражного керуючого, на якомусь етапі перестануть виконувати умови такої угоди. Як у такому випадку захистити право арбітражного керуючого на оплату праці? Питання буде вирішуватися судовою практикою.

Висновки. Таким чином, правове регулювання статусу арбітражного керуючого у справі про банкрутство завжди зазнає змін, які є реакцією законодавця на виклики того чи іншого часу. Погоджуємось з пропозицією запровадити положення про призначення арбітражного керуючого для виконання повноважень розпорядника майна у разі відкриття провадження у справі про банкрутство за заявою ініціюючого кредитора або боржника як постійно чинне, яке буде працювати і після запуску ЄСІТС, оскільки практика призначення кандидатури арбітражного керуючого, запропонованої ініціюючим кредитором чи боржником гарно зарекомендувала себе на практиці та може цілком бути застосованою і в подальшому. Реєстрація електронного кабінету в ЄСІТС – це обов'язок кожного арбітражного керуючого, від виконання якого залежить можливість участі такого арбітражного керуючого у справах про банкрутство. Скасування вимоги про обов'язкове авансування винагороди арбітражного керуючого при поданні заяви про відкриття провадження у справі про банкрутство (неплатоспроможність) на час дії воєнного стану, з одного боку, є важливим кроком законодавця назустріч тим боржникам, у яких відсутні кошти навіть на авансування винагороди арбітражного керуючого, але, з іншого боку, несе в собі певні ризики щодо гарантування права арбітражного керуючого на оплату праці. Очікується, що це питання буде вирішуватися уже судовою практикою.

Список використаних джерел:

1. Рябцева Я. Г. Правовий статус арбітражного керуючого : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2006. 18 с.
2. Кабенюк Ю. В. Правове регулювання арбітражного управління в процедурі банкрутства в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Київ, 2018. 242 с.
3. Данілов А. І. Правове регулювання діяльності арбітражного керуючого в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2021. 260 с.
4. Жураковська Л. Теоретико-правовий аналіз правового статусу арбітражного керуючого та його становище в системі інституту банкрутства в Україні. *Юридичний вісник*. 2018. № 3. С. 31–39.
5. Бутирський А. А. Значення інституту банкрутства для економічних відносин в Україні. *Матеріали круглого столу «Перші наукові читання пам'яті академіка В. К. Мамутова»* (8 лютого 2019 р., м. Київ). 2019. С. 23–27.
6. Бутирська І. А. Особливості правового становища арбітражного керуючого на стадії розпорядження майном боржника у справі про банкрутство. *Санация та банкрутство*. 2013. № 1–2. С. 287–292.
7. Кабенюк Ю. Участь арбітражного керуючого у справі про банкрутство (неплатоспроможність). *Право України*. 2021. № 4. С. 71–83.
8. Бутирська І. А. Функції господарського суду у справі про банкрутство. *Вісник господарського судочинства*. 2015. № 4. С. 106–111.

9. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 19. Ст. 74.

10. Бутирський А. А., Ніколенко Л. М. Виплата винагороди арбітражному керуючому у справі про банкрутство: теоретичні і практичні проблеми. *Економіка та право*. 2021. № 2. С. 25—32. <https://doi.org/10.15407/econlaw.2021.02.025>

11. Ухвала Господарського суду Вінницької області від 26 жовтня 2023 року у справі № 902/824/21(902/1211/23). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114451553> (дата звернення: 31.10.2023).

12. Попков Д. Проблема визначення належної до сплати суми основної винагороди арбітражного керуючого: судовий розсуд VS принцип оплатного виконання повноважень арбітражного керуючого. *Судово-юридична газета*. 11 квітня 2023 року. URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/267173-problema-viznachennya-nalezhnoyi-do-splati-sumi-osnovnoyi-vinagorodi-arbitrazhnogo-keruyuchogo-sudoviy-rozsud-vs-printsip-oplatnogo-vikonannya-povnovazhen-arbitrazhnogo-keruyuchogo> (дата звернення: 31.10.2023).

КІЩАК Д. С.,

аспірант

*(Державна установа «Інститут**економіко-правових**досліджень імені В. К. Макутова**Національної академії наук України»)*

УДК 347.19

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.12>**ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИЗНАННЯ ЮРИДИЧНОЇ
ОСОБИ БАНКРУТОМ: ЄВРОПЕЙСЬКІ ВИКЛИКИ
ЗА УМОВ ВОЄННОГО СТАНУ**

Стаття присвячена аналізу проблем правового регулювання визнання юридичної особи банкрутом в контексті уніфікації національного права до правових принципів Європейського Союзу в умовах впровадження воєнного стану в Україні. Досліджується основні принципи Директиви ЄС 2019/1023 про засади превентивної реструктуризації, про погашення боргів та позбавлення прав, а також заходів щодо підвищення ефективності процедур щодо реструктуризації, банкрутства та погашення боргів від 20 червня 2019 року, що імплементується в українське законодавство згідно Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань провадження та застосування процедур банкрутства у період дії воєнного стану» від 13 липня 2023 року за номером № 3249-ІХ в аспекті новел щодо правового регулювання визнання юридичної особи банкрутом та можливих проблем їх застосування на практиці. Звертається увага на внесені зміни в Кодекс України з процедур банкрутства щодо визнання юридичної особи банкрутом та важливості належної реалізації затверджених положень з огляду на прийняті Україною зобов'язання за положеннями Меморандуму про взаєморозуміння з Європейським Союзом. Визначаються можливі проблеми правозастосування при реалізації внесених змін в національне законодавство згідно Директиви ЄС 2019/1023 про засади превентивної реструктуризації, про погашення боргів та позбавлення прав, а також заходів щодо підвищення ефективності процедур щодо реструктуризації, банкрутства та погашення боргів. Окрім можливих проблем пов'язаних з реалізацією зазначених змін щодо процедури банкрутства юридичних осіб за новелами Кодексу України з процедур банкрутства, проаналізовано деякі можливі проблеми, що впливають з реалізації бланкетних норм зазначеного Кодексу. Зокрема, визначені пропонувані фахівцями напрями удосконалення Методики визначення шкоди та обсягу збитків, завданих збройною агресією РФ за якою, згідно з внесеними змінами до Кодексу України з процедур банкрутства має визначатися шкода для заявленню боржником збитків. Підкреслюється важливість обґрунтування причинно-наслідкового зв'язку з воєнними діями при застосуванні відповідних положень для забезпечення балансу інтересів боржника і кредиторів.

Ключові слова: банкрутство, юридична особа, господарський суд, кредитор, боржник, правові принципи Європейського Союзу.

Kishchak D. S. Problems of legal regulation of declaring a legal entity bankrupt: European challenges in the context of martial law

The article analyzes the problems of legal regulation of declaring a legal entity bankrupt in the context of unification of national law with the legal principles

of the European Union in the context of martial law in Ukraine. The author examines the basic principles of EU Directive 2019/1023 on preventive restructuring frameworks, on discharge of debt and disqualifications, and on measures to increase the efficiency of procedures concerning restructuring, insolvency and discharge of debt of June 20, 2019, which is implemented in Ukrainian legislation pursuant to the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Certain Issues of Bankruptcy Proceedings and Application of Bankruptcy Procedures during the Period of Martial Law" of July 13, 2023, No. 3249-IX in the context of novelties in the legal principles of the European Union. Attention is drawn to the amendments made to the Bankruptcy Code of Ukraine regarding the recognition of a legal entity as a bankrupt and the importance of proper implementation of the approved provisions in view of the obligations assumed by Ukraine under the provisions of the Memorandum of Understanding with the European Union. The author identifies possible problems of law enforcement in the implementation of the amendments to national legislation pursuant to EU Directive 2019/1023 on the principles of preventive restructuring, debt recovery and forfeiture, as well as measures to improve the efficiency of restructuring, bankruptcy and debt recovery procedures. In addition to the possible problems associated with the implementation of these changes to the bankruptcy procedure for legal entities under the novelties of the Bankruptcy Code of Ukraine, the author analyzes some possible problems arising from the implementation of the blanket provisions of this Code. In particular, the author identifies the areas of improvement proposed by experts to the Methodology for Determining the Damage and Amount of Losses Caused by the Armed Aggression of the Russian Federation, which, according to the amendments to the Bankruptcy Code of Ukraine, should be used to determine the damage for the debtor to claim losses. The author emphasizes the importance of substantiating the causal relationship with military actions when applying the relevant provisions to ensure a balance of interests of the debtor and creditors.

Key words: *bankruptcy, legal entity, commercial court, creditor, debtor, legal principles of the European Union.*

Вступ. Одним з найефективніших способів перерозподілу активів до більш ефективних власників є процедура банкрутства, яка також виступає своєрідним маркером простоти і прогнозованості у сфері здійснення підприємницької діяльності. Від початку повномасштабного вторгнення в Україну, значна частина підприємств, активи яких були розташовані на територіях де проводились або проводяться воєнні дії, були знищені, пошкоджені або захоплені, важка економічна ситуація склалася і на підприємствах, що мали економічні взаємозв'язки з такими суб'єктами господарювання. Тож на сьогодні, спостерігається двоїста тенденція: з одного боку очевидною є масштаб втрат української економіки, а з іншої, офіційна статистика не показує різкого зростання кількісних показників з процедур банкрутства. Так, протягом 2022 року місцеві господарські суди України відкрили 9725 проваджень у справах про банкрутство, що на 42 % менше, ніж у 2021 році [1]. Очевидно, з часом об'єктивні показники збанкрутілих суб'єктів підприємницької діяльності дадуть про себе знати і це одна з перших передумов необхідності удосконалення законодавства в сфері банкрутства юридичних осіб з врахуванням реалій воєнного часу. З іншої сторони, Україна посилила активність в сфері євроінтеграції, що об'єктивно обумовлено воєнними діями на території України, адже в особі Європейського Союзу було віднайдено підтримку і партнерство. Економічна співпраця в його межах може виступити фундаментом для відбудови української економіки. Хоча від початку реформування законодавства в сфері банкрутства спостерігається позитивна динаміка розвитку даних правовідносин і Україна останні кілька років не є аутсайдером в сфері регулювання банкрутства, чому значно посприяло прийняття

Кодексу України з процедур банкрутства, але рівень задоволень вимог кредиторів залишається низьким. Показники у найбільш розвинутих західних економіках сягають 70 центів з одного долару, а в Україні аналогічний показник на зафіксовано рівні 8,5 центів з кожного долару. Крім того зберігається одна з найбільш негативних тенденцій процедури банкрутства юридичних осіб як шляху в один кінець, тобто її ліквідації [2]. Отже, питання створення комфортного інвестиційного поля, в тому числі і шляхом уніфікації процедур банкрутства юридичних осіб набуває логічнообумовленої актуальності.

Постановка завдання. Метою даної статті є аналіз проблем правового регулювання процедури визнання юридичної особи банкрутом на сучасному етапі в умовах активної євроінтеграції обумовленої прагненням вступу України до Європейського Союзу, що з однієї сторони стимулює імплементацію європейського законодавства, а з іншої ускладнюється виключними умовами воєнного стану в Україні.

Результати дослідження. Дослідженням правових аспектів банкрутства в тій чи іншій мірі у своїй науковій діяльності займалася значна кількість вітчизняних вчених, зокрема: О.М. Бірюков, А.А. Бутирський, І.А. Бутирська, О.В. Васковський, Ю.В. Кабенко, Л.Г. Талан, М.І. Тітов, Б.М. Поляков, Н.Ф. Хоцяновська, тощо. Однак, у більшості своїй наукові дослідження були проведені до імплементації положень Директиви ЄС 2019/1023 про засади превентивної реструктуризації, про погашення боргів та позбавлення прав, а також заходів щодо підвищення ефективності процедур щодо реструктуризації, банкрутства та погашення боргів і внесення відповідних змін до Кодексу України з процедур банкрутства. В розрізі останніх змін та впровадження їх положень в юридичну практику було проведено ряд наукових і практичних досліджень такими правниками, як: О. Громов, Ю. Діденко, Д. Смородіна, Ю. Хорунжий, К. Цветкова та інш. Наукові публікації, щодо останніх змін є поодинокими, дослідження проблем фрагментарними, а комплексного наукового дослідження проблем правового регулювання визнання юридичної особи банкрутом в контексті уніфікації національного права до правових принципів Європейського Союзу в умовах впровадження воєнного стану в Україні проведено не було.

В умовах воєнного стану в Україні Європейський Союз став одним з стратегічних партнерів для України. В тому числі і стрімко посилилася співпраця щодо членства України, а саме почалася активна фаза підготовки до переговорів щодо вступу до Європейського Союзу. Поставлено мету протягом найближчих кількох років привести національне законодавство до найкращих європейських практик [3]. Важливою умовою вступу до Європейського Союзу та отримання від нього фінансової допомоги є уніфікація внутрішнього законодавства України до правових вимог Європейського Союзу, в тому і числі стосовно процедур банкрутства. Відповідна вимога була визначена згідно з Меморандумом про взаєморозуміння з Європейським Союзом в рамках макрофінансової допомоги від 16 січня 2023 р. щодо гармонізації процедур банкрутства з правовим регулюванням відповідних питань згідно з основними принципами Європейського Союзу [3, 4, 5]. А саме передбачається адаптація законодавства про процедури банкрутства Директиви ЄС 2019/1023 про засади превентивної реструктуризації, про погашення боргів та позбавлення прав, а також заходів щодо підвищення ефективності процедур щодо реструктуризації, банкрутства та погашення боргів від 20 червня 2019 року [6]. Згідно з Додатком I Меморандуму про взаєморозуміння з Європейським Союзом для проведення виплат другого та наступних траншів українська влада має забезпечити відповідні умови політики і задовільний прогрес у виконанні певних заходів відповідно до визначених Меморандумом часових рамок. Перш ніж отримати максимальну суму кредитної допомоги Україна повинна виконати усі ці заходи. Зокрема, забезпечити макрофінансову стабільність шляхом вдосконалення режимів банкрутства юридичних осіб (корпоративного банкрутства) відповідно до основних принципів Директиви ЄС 2019/1023 про превентивну реструктуризацію, і шляхом ухвалення дорожньої карти для діяльності з розбудови потенціалу для підтримки впровадження кодексу про банкрутство [5]. Зазначені зміни в сфері відновлення платоспроможності та банкрутства Україна планує адаптувати вже до зими 2023 року [3].

Директива визначає за мету забезпечення можливості життєздатних підприємств, які знаходяться у фінансовій скруті, отримати доступ до ефективних національних систем превентивної реструктуризації, які дозволять продовжувати їх діяльність, а також можливість для неплатоспроможних підприємств або підприємців з надмірною заборгованістю, що здійснюють власну підприємницьку діяльність в чесний спосіб, отримати вигоду від повного погашення боргу після розумного періоду часу, таким чином надаючи їм другий шанс. На виконання мети Директивою Європейського Союзу про реструктуризацію та банкрутство передбачено відповідні основні завдання, зокрема: «другий шанс» для збанкрутілих підприємств; полегшення фінансових труднощів і надання доступу до заходів реструктуризації на ранній стадії для життєздатних компаній для запобігання їх неплатоспроможності [5].

На виконання вимог Меморандуму про взаєморозуміння з Європейським Союзом було підготовлено Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань провадження та застосування процедур банкрутства у період дії воєнного стану» № 7442, який був підписаний Президентом України 26 липня 2023 року як Закон України від 13 липня 2023 року за номером № 3249-IX, а з 29 липня 2023 року закон набрав юридичної сили. Зазначеним законом передбачено внесення ряду змін до Кодексу України з процедур банкрутства, що приводять його зміст у відповідність з Директивою Європейського Союзу про реструктуризацію та банкрутство, а також покладено на Кабінет Міністрів України, міністерства, інші центральні органи виконавчої влади та Національний банк України обов'язок привести затверджені ними нормативно-правові акти у відповідність до норм вказаного Закону [7]. Тим самим було продовжено реформування сфери банкрутства після ухвалення Закону № 2971-IX (законопроект № 4409), яким впроваджено оптимізацію регулювання у сфері неплатоспроможності, усунуто значну кількість неузгодженостей і недоліків, що були виявлені під час практичного застосування положень Кодексу України з процедур банкрутства, в тому числі його реалізації за умов воєнного стану [4].

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань провадження та застосування процедур банкрутства у період дії воєнного стану» не тільки імплементуються основні принципи Директиви Європейського Союзу про реструктуризацію та банкрутство, а також впроваджується ряд заходів щодо оптимізації процесу реструктуризації та процедури банкрутства за умов воєнного стану. В цілому зміни торкнулися багатьох сфер, зокрема: визначено особливості процедури банкрутства у період дії воєнного стану; встановлено нові повноваження розпорядника майна у процедурі банкрутства; розширено перелік ухвал, які підлягають касаційному оскарженню; визначено наслідки зміни боржником місцезнаходження після подання заяви про банкрутство; передбачено розгляд заяв у справі про банкрутство за правилами спрощеного позовного провадження; регламентовано порядок і строки пересилання матеріалів справи до судів апеляційної та касаційної інстанцій; визначено наслідки подання двох чи більше заяв кредиторів про відкриття провадження у справі про банкрутство боржника; розширено коло осіб, щодо яких можливе застосування субсидіарної відповідальності за зобов'язаннями боржника; закріплено можливість укладення мирової угоди як підстави закриття провадження у справі про банкрутство та проведення процедури санації після визнання боржника банкрутом; передбачено можливість поновлення провадження у справі про банкрутство у разі виявлення майна банкрута; передбачено впровадження автоматизованої системи «Банкрутство та неплатоспроможність» [8].

Втім європейські експерти акцентують увагу на тому, що важливим питанням є реалізація затверджених положень, адже країна індивідуально визначає порядок реалізації відповідно до національного законодавства і усталеної практики. Зараз відбувається так званий період «технічних питань», під час якого має сформуватися картина як швидко українські реалії зможуть бути адаптовані до норм Європейського Союзу [3].

Вже на сьогодні можна визначити поряд з закріпленими Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань провадження та застосування процедур банкрутства у період дії воєнного стану» перевагами також і прогнозовані

недоліки, які можуть виникати на практиці. Зокрема, закріплене положення про розширення прав арбітражного керуючого щодо отримання копій документів та інформації, в тому числі, яка містить банківську таємницю, а також відповідальності за відмову в наданні інформації, несвоєчасного, неповного надання або надання недостовірної інформації на запит арбітражного керуючого, безумовно є прогресом у нормативному регулюванні процедури банкрутства. Але з іншої сторони може містити небезпеку зловживань в цій сфері. Так, спеціалісти в сфері банкрутства звертають увагу на те, що важливим питанням є передбачення і наявність належного судового контролю за процедурою в якій розкривається банківська таємниця перед арбітражним керуючим. Важливим моментом є належне обґрунтування перед судом необхідності отримання вказаної інформації арбітражним керуючим, а саме інформації, яка містить банківську таємницю. Також, в такій процедурі постає питання необхідності забезпечення балансу інтересами боржника і кредиторів, адже розкриття банківської таємниці у відкритому судовому засіданні може привести до її розголошення, але без її використання ефективного провадження не вбачається можливим внаслідок недостачі інформації про залишки грошових коштів боржника і їх рух. Окрім того, позитивні зміни, що пропонуються Законом теж можуть викликати певні проблеми і зловживання під час їх реалізації. Зокрема, при вирішенні питань про звільнення арбітражного керуючого від дисциплінарної відповідальності за невчинення дій та невиконання обов'язків, про припинення нарахування відсотків на зобов'язання боржника перед кредиторами, необхідно враховувати, що вкрай важливо встановити причинно-наслідковий зв'язок з впливом військових дій і воєнного стану на виконання зобов'язань, і якщо його не встановлено, то вбачається, що положення Закону не підлягають застосуванню до таких відносин, адже кредитори також перебувають у скрутному становищі в даних умовах і потребують захисту від зловживань боржника [9].

Законом визначається у ч. 8 п. 21, що: «школа та/або збитки, завдані боржнику внаслідок збройної агресії проти України, підлягають обов'язковій оцінці в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України» [7]. На сучасному етапі такий порядок передбачено Методикою визначення шкоди та обсягу збитків, завданих збройною агресією РФ, №3904/1223 від 18.10.2022 року (далі Методика) [10]. Дану методику належить застосовувати при частковому або повному знищенні майна внаслідок збройної агресії РФ, тож боржник зможе заявити про збитки використовуючи зазначений інструмент. Щодо необхідності удосконалення Методики є фахова думка. Зокрема, щодо Розділу V і Додатку 1 Методики. Так, фахівцями звертається увага, що: «оцінка потреб у відновленні не тотожна оцінці збитків, де процедура компаундування є виправданою. При цьому є спірним застосування концепції валової вартості девелопменту з технікою компаундування, а визначення оцінки потреб у відновленні майна як «визначення обсягу витрат, необхідного для відновлення пошкодженого або знищеного майна та майнових прав» не передбачає врахування прибутку інвестора в сумі необхідних витрат на відновлення пошкодженого майна, що являє собою техніка компаундування». У Додаток 1 пропонується включити у класифікатор «тип нежитлових будівель, які споруджені з використанням сучасних конструктивних матеріалів та рішень (будівлі з металевим каркасом із заповненням каркаса сендвіч панелями)» [11].

Висновки. З викладеного вище можна зробити висновок, що в сфері правового регулювання визнання юридичної особи банкрутом в контексті уніфікації національного права до правових принципів Європейського Союзу в умовах впровадження воєнного стану в Україні визначаються в цілому позитивні тенденції, які можуть стати поштовхом до поліпшення інвестиційного клімату в Україні. Внесені зміни до Кодексу України з процедур банкрутства щодо визнання юридичної особи банкрутом потребують належної реалізації затверджених положень з огляду на прийняті на себе Україною зобов'язання за положеннями Меморандуму про взаєморозуміння з Європейським Союзом і відповідно створення релевантних механізмів. Вбачаються деякі можливі проблеми правозастосування при реалізації внесених змін в національне законодавство згідно Директиви ЄС 2019/1023 про засади превентивної реструктуризації, про погашення боргів та позбавлення прав, а також заходів щодо підвищення ефективності процедур щодо реструктуризації, банкрутства та погашення боргів.

Зокрема, пов'язані з реалізацією прав арбітражного керуючого на доступ до банківської таємниці та звільнення його від адміністративної відповідальності в контексті зловживань правом, а також проблеми, що випливають з реалізації бланкетних норм Кодексу України з процедур банкрутства. Зокрема, потребує удосконалення Методика визначення шкоди та обсягу збитків, завданих збройною агресією РФ за якою, згідно з внесеними до Кодексу України з процедур банкрутства змінами має визначатися шкода для заявленню боржником збитків. Вбачається необхідним розробка дієвих механізмів правозастосування впроваджених законодавчих новел з урахуванням причиново-наслідкового зв'язку з воєнними діями для забезпечення балансу інтересів боржника і кредиторів, що викликає необхідність подальших дискусій в даній сфері.

Список використаних джерел:

1. Інститут банкрутства в Україні: судді ВС окреслили виклики воєнного часу та аспекти банкрутства фізичних осіб. URL: <https://radako.com.ua/news/institut-bankrutstva-v-ukrayini-suddi-vs-okreslili-vikliki-voennogo-chasu-ta-aspekti>
2. Хорунжий Ю. Банкрутів стане менше? Україна на вимогу ЄС розробляє реформу сфери неплатоспроможності. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/09/26/704737/>
3. Міністерство юстиції України. Удосконалення українського законодавства про банкрутство обговорили з німецькими експертами. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/udoskonalennya-ukrainskogo-zakonodavstva-pro-bankrutstvo-obgovorili-z-nimetskimi-ekspertami>
4. Діденко Ю. Смородіна Д. Застосування процедур банкрутства в період дії воєнного стану – що змінює Закон № 3249-IX. URL: <https://pravo.ua/zastosuvannia-protsestur-bankrutstva-u-period-dii-voiennoho-stanu-shcho-zminiuiie-zakon-3249-ix/>
5. Меморандум про взаєморозуміння з Європейським Союзом. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/tekst_memorandumu_pro_vzaiemorozuminnia_z_ies_v_ramkakh_novoi_masshtabnoi_makrofinansovoi_dopomogi_ies-3805
6. Directive (EU) 2019/1023 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on preventive restructuring frameworks, on discharge of debt and disqualifications, and on measures to increase the efficiency of procedures concerning restructuring, insolvency and discharge of debt, and amending Directive (EU) 2017/1132 (Directive on restructuring and insolvency). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJL_2019.172.01.0018.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2019%3A172%3ATOC
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань провадження та застосування процедур банкрутства у період дії воєнного стану: Закон України від 13 липня 2023 р. № 3249-IX. Дата оновлення: 13 липня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3249-20#Text> (дата звернення: 10.10.2023)
8. Цветкова К. Нововведення у процедурі банкрутства: що змінилось у 2023 році. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/07/21/702469/>
9. Громов О. Зміни до процедур банкрутства: нагальність вчасна. *Урядовий Кур'єр*. 15 серпня 2023 р. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/zmini-do-procedur-bankrutstva-nagalnist-vchasna/>
10. Методика визначення шкоди та обсягу збитків завданих збройною агресією РФ: Наказ Міністерства Економіки України; Фонду державного майна №3904/1223 від 18 жовтня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1522-22?find=1&text=%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0#Text>
11. Методика визначення шкоди та обсягу збитків підприємств: презентація. / А. Огаджанян, Т. Трохименко, В. Пошолок та інш., USAID. URL: https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ua/Documents/webinar/usaid-soera/2023-05-16_training-6.pdf

ПЕТРУНЕНКО Я. В.,доктор юридичних наук, професор,
старший науковий співробітник відділу
проблем модернізації господарського
права та законодавства*(Державна установа «Інститут
економіко-правових досліджень імені
В.К. Макутова Національної академії
наук України»)*

УДК 338.245:346.5

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.13>**ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ ПОДАТКОВИХ ТА МИТНИХ ПІЛЬГ
СУБ'ЄКТАМ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ
ВОЄННОГО СТАНУ В АСПЕКТІ ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ
ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ**

Статтю присвячено дослідженню особливостей надання податкових та митних пільг суб'єктам господарювання в умовах дії правового режиму воєнного стану в аспекті ефективного використання державних коштів. Автором проведено аналіз законодавчих змін, внесених після запровадження правового режиму воєнного стану, якими запроваджено додаткові податкові та митні пільги.

Доведено, що надання окремим категоріям суб'єктів підприємницької діяльності додаткових тимчасових податкових та митних пільг на період дії правового режиму воєнного стану спрямовано на відновлення економіки держави. Надано правову оцінку доцільності запровадження деяких заходів щодо надання податкових та митних пільг суб'єктам підприємницької діяльності в аспекті визначення ефективності використання державних коштів. Обґрунтовано, що надання податкових та митних пільг деяким категоріям суб'єктів підприємницької діяльності відноситься до непрямої форми державної підтримки економічного розвитку. Зроблено висновок про більш високу ефективність застосування непрямої форми державної підтримки суб'єктів господарювання у порівнянні з іншими формами державної допомоги.

Проведено огляд законодавчих ініціатив у сфері оптимізації деяких видів податкових та митних пільг, наданих суб'єктам підприємницької діяльності після запровадження правового режиму воєнного стану. Здійснено аналіз позитивних та негативних результатів запровадження тимчасових податкових та митних пільг для деяких категорій суб'єктів підприємницької діяльності на період дії правового режиму воєнного стану.

На підставі проведеного науково-правового аналізу узагальнено висновки щодо напрямів оптимізації державної підтримки суб'єктів підприємницької діяльності у формі надання тимчасових податкових та митних пільг на період дії правового режиму воєнного стану в аспекті оцінки забезпечення принципу економного витрачання державних коштів.

Ключові слова: *воєнний період, державна підтримка, податкові пільги, митні пільги, суб'єкти господарювання, ефективність державних витрат.*

Petrunenko Ya. V. Peculiarities of granting tax and customs benefits to economic entities under the legal regime of martial law in the aspect of effective use of public funds

The article is devoted to the study of the peculiarities of granting tax and customs benefits to economic entities under the conditions of the legal regime of martial law in the aspect of effective use of public funds. The author analyzed the legislative changes introduced after the introduction of the legal regime of martial law, which introduced additional tax and customs benefits.

It has been proven that providing certain categories of economic entities with additional temporary tax and customs benefits for the period of the legal regime of martial law is aimed at restoring the state's economy. A legal assessment of the expediency of introducing some measures regarding the provision of tax and customs benefits to economic entities in the aspect of determining the efficiency of the use of public funds was carried out. It is substantiated that the provision of tax and customs benefits to some categories of economic entities is an indirect form of state support for economic development. It was concluded that the indirect form of state support of economic entities is more effective in comparison with other forms of state aid.

A review of legislative initiatives in the field of optimization of certain types of tax and customs benefits granted to economic entities after the introduction of the legal regime of martial law was conducted. An analysis of the positive and negative results of the introduction of temporary tax and customs benefits for some categories of economic entities during the period of martial law was carried out.

On the basis of the conducted scientific and legal analysis, the conclusions regarding the effectiveness of state support for economic entities in the form of providing temporary tax and customs benefits for the period of the legal regime of martial law in the aspect of assessing the principle of economical spending of public funds are summarized.

Key words: *war period, state support, tax benefits, customs benefits, economic entities, efficiency of public spending.*

Вступ. Збереження економіки держави у період дії правового режиму воєнного стану та її відновлення у період повоєнної відбудови є надважливим завданням, реалізація якого у певній мірі залежить від ефективності державної політики у сфері підтримки деяких категорій суб'єктів господарювання, які виявилися найбільш уразливими до змін, що відбулися у державі, або тих, які продовжують здійснювати господарську діяльність у найбільш затребуваних галузях економіки. При цьому, розробляючи заходи, спрямовані на підтримку суб'єктів господарювання, важливим є досягнення оптимального балансу між витратами державних коштів та ефективністю отриманого результату. З огляду на таке, запровадження тимчасових податкових та митних пільг для окремих категорій суб'єктів господарювання є пріоритетною, за поточних умов, формою державної підтримки.

Як справедливо наголошують з цього приводу деякі науковці, проблема необхідності стимулювання та забезпечення подальшого розвитку підприємництва актуальна сьогодні в Україні на усіх рівнях: державному, регіональному та безпосередньо у сфері самого бізнесу; вирішення цієї проблеми відкриває можливості для прискорення процесу відновлення та модернізації економіки й переведення її на інноваційний шлях розвитку, базується на знаходженні найбільш ефективних моделей підтримки підприємств будь-яких розмірів у сучасних реаліях [1, с. 9].

Разом з тим, запровадження тимчасових податкових та митних пільг для деяких категорій суб'єктів господарювання матиме достатню ефективність за умови дотримання оптимального балансу між затратами державних коштів та отриманим результатом. З огляду на

зазначене, виникає потреба у проведенні ґрунтовного науково-правового аналізу деяких особливостей запровадження податкових та митних пільг суб'єктам господарювання в умовах дії правового режиму воєнного стану і здійсненні оцінки ефективності таких форм державної підтримки.

У науковій літературі окремі питання державної підтримки суб'єктів господарювання у різних формах (у тому числі, й у формі надання податкових та митних пільг) досліджували такі науковці як Т.Г. Буй, З.С. Варналій, О.М. Вінник, Т.С. Гудіма, В.В. Добровольська, Д.В. Задихайло, Д.В. Зятіна (Лічак), Л.І. Купчення, К.С. Лебьодкін, О.Е. Ліллемяе, В.К. Малолітнева, В.К. Мамутов, Т.Ю. Мельник, Н.Ф. Ментух, О.В. Неклеса, Т.В. Некрасова, Я.С. Палешко, Я.В. Рогінська, Д.Ю. Сіюшов, Д.В. Слинько, В.Ю. Стрілець, В.А. Устищенко, І.М. Феофанова, Д.О. Черніков, О.Р. Шевчук та інші. Деякі аспекти цього питання вивчалися й автором цієї статті [2; 3; 4; 5; 6]. Однак, варто наголосити, що огляд наукової літератури у цій сфері свідчить про недостатню розробленість у науці господарського права питання щодо особливостей надання податкових та митних пільг суб'єктам господарювання в умовах дії правового режиму воєнного стану в аспекті ефективного використання державних коштів, що й обумовлює актуальність даної наукової статті.

Постановка завдання. Метою статті є визначення особливостей надання податкових та митних пільг суб'єктам господарювання в умовах дії правового режиму воєнного стану в аспекті ефективного використання державних коштів. Для реалізації цієї мети у статті виконано такі завдання: 1) проведено аналіз законодавчих змін, внесених після введення правового режиму воєнного стану, якими запроваджено додаткові податкові та митні пільги; 2) надано правову оцінку доцільності запровадження деяких заходів щодо надання податкових та митних пільг суб'єктам підприємницької діяльності в контексті визначення ефективності використання державних коштів; 3) проведено критичний огляд законодавчих ініціатив у сфері оптимізації деяких видів податкових та митних пільг, наданих суб'єктам підприємницької діяльності після введення правового режиму воєнного стану; 4) узагальнено висновки щодо напрямів оптимізації державної підтримки суб'єктів підприємницької діяльності у формі надання тимчасових податкових та митних пільг на період дії правового режиму воєнного стану.

Результати дослідження. Як уже було зауважено, державна підтримка суб'єктів підприємницької діяльності у період економічної нестабільності, зумовленої різноманітними факторами соціально-політичного та соціально-економічного характеру, включаючи й запровадження правового режиму воєнного стану, відіграє важливе значення для стабілізації економіки та її поступового відновлення.

Визначаючи пріоритетні форми такої підтримки, важливо зважати на принципи розподілу бюджетних коштів, одним з яких відповідно до ст. 7 Бюджетного кодексу України [7] є принцип ефективності та результативності. Цей принцип означає, що при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення цілей, запланованих на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку економіки, шляхом забезпечення якісного надання публічних послуг при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів.

Ефективність використання державних коштів у науково-теоретичному контексті означає досягнення суб'єктами, відповідальними за реалізацію бюджетних планів, заздалегідь визначених у цих планах результатів завдяки цілеспрямованій діяльності відповідних суб'єктів, вжиттю ними різноманітних заходів, спроможних забезпечити досягнення запланованого результату [2, с. 12].

З огляду на зміст принципу ефективності використання бюджетних коштів, актуальність якого в поточних умовах дії правового режиму воєнного стану набуває нової актуальності, найбільш пріоритетними формами державної підтримки слід вважати непрямі, тобто ті, які не передбачають безпосереднього виділення коштів на фінансування певних заходів державної підтримки.

Як слушно зазначає з цього приводу В.Ю. Стрілець, поряд із позитивним економічним, фінансовим та інформаційно-консультативним ефектом, дія інструментів прямого державного забезпечення розвитку підприємництва може призвести до безініціативності суб'єктів підприємництва, тому необхідно акцентувати увагу на важливості застосування непрямих інструментів податкової, грошово-кредитної, амортизаційної політики; у той же час, опосередковані інструменти сприяють створенню уніфікованих правил та норм ведення бізнесу, що забезпечує відповідний соціально-економічний ґрунт для розвитку підприємств, стимулювання їх діяльності, підвищення рентабельності та конкурентоспроможності [8, с. 296].

Раніше Д.В. Зятіною також висловлювалась думка про те, що пріоритетне значення має надаватися саме непрямим засобам державної підтримки суб'єктів господарювання. Зокрема, видається проблемною ситуація, коли суб'єкти господарювання при отриманні засобів прямої підтримки можуть бути не зацікавлені у підвищенні результативності своєї роботи, оскільки досягнення високої рентабельності виробництва означатиме для них позбавлення права на отримання щорічного фінансування з боку держави, і, власне, з цього приводу й обґрунтовується доцільність надання непрямой підтримки, оскільки вона стимулює суб'єктів господарювання до самостійної та прибуткової діяльності, а через застосування прямої фінансової допомоги, на думку Д.В. Зятіної (і автор статті її повною мірою розділяє), у суб'єктів господарювання *«буде спостерігатися розвиток утриманського ставлення, відсутність ініціативи та самостійності»* [9], що, на нашу думку, являється негативним як з точки зору розвитку підприємництва й утвердження засад правового господарського порядку загалом, так і з огляду на необхідність спрямування коштів на інші, більш значущі в даний період часу для нашої країни цілі зокрема.

До непрямих форм державної підтримки слід віднести, зокрема надання податкових та митних пільг окремим категоріям господарюючих суб'єктів.

Важливо також зазначити, що за результатами дослідження, проведеного Центром розвитку інновацій, Офісом з розвитку підприємництва та експорту, національним проектом Дія.Бізнес та стратегічним агентством *Advanter Group* у вересні 2022 р. на тему *«Стан та потреби бізнесу в умовах війни»*, виявлено, що найбільш пріоритетною задачею для Уряду 59% підприємців вважають впровадження податкової реформи, 34% – прискорення руху товарів через митницю та дотримання повного мораторію на перевірки бізнесу [10].

Подібною точкою зору дотримуються й деякі науковці, зазначаючи, що суцільна дерегуляція бізнесу та запровадження податкових пільг – єдиний шлях задля ефективного функціонування економіки, нормального здійснення господарської діяльності суб'єктами господарювання в умовах воєнного стану. Вчені доходять висновку, що зміни, що стосуються оподаткування через введення в Україні воєнного стану, загалом підтримають бізнес в економічному плані, допоможуть вистояти у нелегких випробуваннях та законно зменшити податкове навантаження, а низка прийнятих законодавчих новацій вже демонструють свою ефективність [11, с. 67].

Беззаперечним є той факт, що державна підтримка у формі надання податкових та митних пільг для деяких категорій суб'єктів господарювання має суттєві переваги відносно інших форм державної підтримки, що виражаються, головним чином, у можливості досягти оптимального балансу між послабленням фінансових зобов'язань суб'єктів господарювання з метою збереження їх платоспроможності та економією бюджетних коштів. Разом з тим, будь-які податкові та митні пільги призводять до недоотримання доходів державного бюджету, відтак їх запровадження повинно бути обумовлено досягненням тих результатів, які ставляться державою у відповідний період (наприклад, збереження робочих місць, стимулювання здійснення певних видів господарської діяльності, у результатах яких існує нагальна потреба тощо).

Для визначення ефективності запроваджених після введення правового режиму воєнного стану податкових та митних пільг, визначимо їх конкретні види та обсяги.

Передусім, необхідно зазначити, що окрім податкових пільг, які були введені у квітні 2022 р. та стосувалися звільнення суб'єктів господарювання, що перебувають на спрощеній

системі оподаткування, від сплати єдиного соціального внеску та єдиного податку (для платників єдиного податку першої та другої групи), а також запровадження 2-відсоткової ставки єдиного податку (для платників єдиного податку третьої групи) [12], у подальшому податковій та митній пільги були запроваджені й щодо деяких інших категорій підприємців.

Зокрема, Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо стимулювання виробництва спирту етилового денатурованого» від 31 травня 2022 р. № 2284-IX було запроваджено нульову ставку податку за 1 літр 100-відсоткового спирту для виробництва такої продукції: спирту етилового денатурованого, який використовується для виробництва продукції хімічного і технічного призначення; спирту етилового неденатурованого, який використовується для виробництва оцту з харчової сировини; спирту етилового денатурованого, який використовується для виробництва парфумерно-косметичної продукції та ін. [13].

Також Законом України «Про внесення змін до розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України щодо забезпечення стабільного функціонування ринку природного газу протягом дії воєнного стану та подальшого відновлення» від 29 липня 2022 р. № 2480-IX було звільнено від податку на дохід від продажу електричної енергії за «зеленим» тарифом та/або надання послуг із зменшення навантаження на електромережі [14].

Систему податкових та митних пільг було суттєво розширено у грудні 2022 р. з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо сприяння відновленню енергетичної інфраструктури України». Зокрема, відповідно до цього Закону тимчасово, на період дії воєнного стану на території України, звільняються від оподаткування податком на додану вартість операції з ввезення на митну територію України товарів (крім товарів за товарними позиціями 2203-2208, 2401-2403 та кодами 2103 90 30 00, 2106 90, 3824 99 96 20 згідно з УКТ ЗЕД) громадянськими об'єднаннями та/або благодійними організаціями, включеними до Реєстру неприбуткових установ та організацій, для подальшої їх безоплатної (без будь-якої грошової, матеріальної або інших видів компенсації) передачі такими особами Збройним Силам України та добровольчим формуванням. Крім того, ці ж групи товарів були звільнені від оподаткування акцизним податком під час ввезення на митну територію України та реалізації на митній території України [15].

Важливо, що податкові та митні послаблення торкнулися у тому числі й звітності суб'єктів господарювання. Так, згідно прийнятого Закону України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни» від 03 березня 2022 р. № 2115-IX [16], у період дії воєнного стану або стану війни, а також протягом трьох місяців після його завершення до фізичних осіб, фізичних осіб-підприємців, юридичних осіб не застосовується адміністративна та/або кримінальна відповідальність за неподання чи несвоєчасне подання облікових, фінансових, бухгалтерських, розрахункових, аудиторських звітів та будь-яких інших документів, подання яких вимагається відповідно до норм чинного законодавства в документальній та/або в електронній формі.

Подібні заходи були зумовлені необхідністю захисту від юридичної відповідальності суб'єктів господарювання, які в умовах дії правового режиму воєнного стану опинилися у ситуації, в якій неможливо у встановлені строки виконати обов'язок зі звітування перед компетентними органами.

Досліджуючи питання щодо особливостей запровадження податкових та митних пільг під час дії правового режиму воєнного стану, необхідно також звернути увагу, що наразі на розгляді Верховної Ради України перебуває два законопроекти, що стосуються запровадження податкових та митних пільг для деяких категорій промислових підприємств. Розробники цих законопроектів звертають увагу на збитковість промисловості (станом на листопад 2022 р. загальна сума збитків промислових підприємств становила 13 млрд. доларів США [17]) та необхідності відновлення діяльності цих підприємств, для чого вимагається закупівля нового обладнання, відбудова виробничих об'єктів тощо.

Так, зокрема у законопроекті від 22 грудня 2022 р. реєстр № 8299 «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо додаткової підтримки вітчизняної промисловості

та бізнесу під час воєнного стану» визначено тимчасове, на період дії правового режиму воєнного стану, звільнення від оподаткування ввізним митом обладнання та комплектуючі, що ввозяться на митну територію України в митному режимі імпорту та класифікуються за певними товарними кодами (здебільшого електрогенераторні установки, трансформатори, частини трансформаторів, інвертори, машини та механізми для промислового виробництва тощо). Важливо, що для звільнення від оподаткування на ввізне мито мають бути виконані певні умови щодо країни походження товару (це не може бути країна, визнана державою-окупантом згідно із законом та/або державою-агресором щодо України), а також щодо виключності використання таких товарів підприємством для власного виробництва [18].

Іншим законопроектом від 22 грудня 2022 р. реєстр № 8298 «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо додаткової підтримки вітчизняної промисловості та бізнесу під час воєнного стану» пропонується запровадити тимчасове, на період дії правового режиму воєнного стану, звільнення від оподаткування операції із ввезення на митну територію України у митному режимі імпорту товарів, визначених п. 22 частини першої статті 282 Митного кодексу України, що ввозяться державними та комунальними закладами професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти для забезпечення власної освітньої діяльності. Цим же законопроектом пропонується звільнення від оподаткування податком на додану вартість операції з постачання послуг з демонстрування, розповсюдження, показу та/або публічного сповіщення національних фільмів та іноземних фільмів, дубльованих, озвучених державною мовою на території України, демонстраторами, розповсюджувачами та/або організаціями мовлення (публічними сповіщувачами) [19].

Обидва вказані законопроекти 12 січня 2023 р. були включені до порядку денного сесії Верховної Ради України та прийняті за основу, наразі вони готуються на друге читання.

Отже, можна констатувати, що тимчасово, на період введення правового режиму воєнного стану, в Україні запроваджено досить розгалужену систему податкових та митних пільг для суб'єктів господарювання, які стосуються, передусім, тих, що здійснюють господарську діяльність у сферах енергетики, виробництва пального, а також деяких видів промислових підприємств. Також митні пільги запроваджені для неприбуткових організацій, які спрямовують імпортовані товари на допомогу Збройним Силам України та іншим військовим формуванням, які утворені на території України для протистояння російській агресії.

Разом з тим, такі пільги призвели до недоотримання у 2022 р. Державним бюджетом України доходів на суму, яка за інформацією Рахункової палати сягнула 200 млрд. грн. Так, за даними Державної податкової служби України, обсяги замовлення марок акцизного податку для маркування вітчизняної та імпортованої виноробної продукції на перше півріччя 2022 р. скоротились майже у два рази (до 79.5 млн. шт.) порівняно з відповідним періодом 2021 р. (156.9 млн. штук). Також вже у першому півріччі 2022 р. через запровадження пільг недонадходження ввізного мита майже втричі перевищили надходження цього податку, однак, вдалося збільшити експорт товарів (переважно насіння соняшнику) до 1.1 млн. тонн та, як наслідок, за цей період на 639 млн. грн. порівняно з першим півріччям 2021 р. зросли надходження вивізного мита [20].

Загалом же якщо говорити про результати здійснення експортних та імпортних операцій суб'єктами господарювання протягом 2022 р., то експорт у цей період скоротився на 23 906.8 млн. доларів США або на 31% від показника 2021 р., а саме – з 68 079.6 млн. доларів США у 2021 р. до 44 172.8 млн. доларів США у 2022 р. [21]. Подібна ж ситуація спостерігається і з імпортом. Зокрема, загальна сума імпорту за 2022 р. склала 44 млрд. доларів США, що у порівнянні з сумою у 73.2 млрд. доларів США у 2021 р. свідчить про скорочення імпорту майже на 40% [22].

Разом з тим, як свідчить інформація з публічного звіту Державної податкової служби України за 2022 р., завдяки запровадженню 2-відсоткової ставки для платників єдиного податку третьої групи (юридичні особи), якою скористалися 53.5 тис. підприємств, в умовах війни вдалося підтримати роботу бізнесу та зберегти робочі місця. Зокрема, дохід за

квітень-листопад 2022 р. цих суб'єктів господарювання становив 300 917.0 млн. грн., а сума єдиного податку – 6 020.0 млн. грн.; загалом, по третій групі за 2022 р. надійшло 9 844.2 млн. грн. єдиного податку від юридичних осіб – це більше на 3 668.8 млн. грн., тобто на 59,4%, ніж за попередній звітний період. Крім того, до позитивних зрушень можна віднести те, що загалом надходження до зведеного бюджету України у 2022 р. склали 420.7 млрд. грн. податку на доходи фізичних осіб та військового збору, що на 70.9 млрд. грн. більше, ніж за 2021 р.; зросли також надходження єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування на 76.2 млрд. грн., які у 2022 р. становили 425.3 млрд. грн. [23].

Отже, якщо порівнювати результати запроваджених під час дії правового режиму воєнного стану податкових та митних пільг з втратами державного бюджету, то можливо дійти висновку, що найбільшу ефективність показало запровадження 2-відсоткової ставки для суб'єктів господарювання – платників єдиного податку третьої групи. Водночас, окремі види митних пільг не мають такого високого рівня ефективності, проте збереження деяких з них зумовлено необхідністю поступового відновлення інфраструктури держави і підприємств, що здійснюють діяльність у відповідних сферах.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, по результатах проведеного дослідження представляється можливим сформулювати наступні узагальнюючі висновки. Після введення на території України правового режиму воєнного стану було запроваджено розгалужену систему податкових та митних пільг з метою збереження та відновлення економіки держави у найбільш пріоритетних галузях господарювання. З огляду на те, що податкові та митні пільги належать до непрямих форм державної підтримки суб'єктів господарювання, тобто тих, які не передбачають безпосереднього виділення коштів на фінансування певних заходів державної підтримки, але при цьому дозволяють послабити, відповідно, податковий та митний тягар, надавши можливість суб'єктам господарювання спрямувати зекономлені кошти на компенсацію витрат по збереженню робочих місць (на оплату праці), відновленню виробництва (на закупівлю або ремонт обладнання) або покриттю понесених збитків (внаслідок зумовленої воєнним станом втрати частини доходу), маємо усі підстави констатувати більш високу ефективність застосування непрямой форми державної підтримки суб'єктів господарювання у порівнянні з іншими формами державної допомоги.

Аналіз показав, що найбільш ефективним виявилось запровадження 2-відсоткової ставки для суб'єктів господарювання – платників єдиного податку третьої групи, що в результаті виразилося у досягненні соціального ефекту, зокрема у вигляді збереження робочих місць (про що свідчить збільшення надходжень від сплати податку на доходи фізичних осіб та єдиного соціального внеску), а також у зростанні доходів таких суб'єктів та, як наслідок, збільшенні надходжень до бюджету за рахунок сплати такими суб'єктами єдиного податку. Відтак, вважаємо, що скасування 2-відсоткової ставки для них з 01 серпня 2023 р. у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану» від 30 червня 2023 р. № 3219-IX [24] і повернення на довоєнні умови оподаткування є кроком необдуманим і передчасним.

З метою оптимізації податкових та митних пільг можливо розглянути доцільність скасування деяких митних пільг на ввезення на митну територію України окремих видів пального та етилового спирту, а також повернення (принаймні, часткове) для суб'єктів господарювання, які здійснюють свою діяльність на тих територіях України, що найменше потерпають від збройної агресії (Волинська, Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Чернівецька та ін. області), або виробничі потужності яких були перенесені на такі території, раніше скасованих податків та митних платежів.

Список використаних джерел:

1. Мельник Т.Ю. Державна підтримка та стимулювання розвитку бізнесу в Україні під час дії воєнного стану. *Економіка, управління та адміністрування*. 2022. № 2 (100). С. 3-11.

2. Петруненко Я.В. Проблеми забезпечення ефективного використання державних коштів: господарсько-правовий аспект: Монографія. К.: Вид-во «Ліра-К», 2019. 416 с.
3. Петруненко Я.В. Поняття державної підтримки суб'єктів господарювання як засобу забезпечення ефективного використання бюджетних коштів. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 110-115.
4. Петруненко Я.В. Правове регулювання державної підтримки суб'єктів господарювання: сучасний стан та шляхи удосконалення. *Право і суспільство*. 2018. № 3. Т. 1. С. 132-138.
5. Петруненко Я.В. Податкова пільга в системі господарсько-правових засобів: умови та підстави надання. *Вісник Одеського національного університету. Правознавство*. 2018. Т. 23. Вип. 2 (33). С. 65-71.
6. Петруненко Я.В. Податкова пільга як засіб державного регулювання господарської діяльності: порівняльно-правовий аналіз зарубіжного та вітчизняного досвіду. *Правова держава*. 2018. № 32. С. 93-100.
7. Бюджетний кодекс України від 08 липня 2010 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
8. Стрілець В.Ю. Забезпечення розвитку малих підприємств: теорія, методологія, практика: Монографія. Полтава: ПУЕТ, 2019. 457 с.
9. Лічак Д.В. Господарсько-правове забезпечення непрямої державної підтримки суб'єктів господарювання: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. О., 2011. 21 с.
10. Стан та потреби бізнесу в умовах війни: вересень, 2022. URL: <https://cid.center/state-and-needs-of-business-in-war-september-2022>
11. Ментух Н.Ф., Шевчук О.Р. Правові аспекти оподаткування господарської діяльності суб'єктів господарювання в Україні в умовах воєнного стану. *Наукові записки. Серія: Право*. 2022. № 12. С. 64-69.
12. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану: Закон України від 24 березня 2022 р. № 2142-IX. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2142-20#n2>
13. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо стимулювання виробництва спирту етилового денатурованого: Закон України від 31 травня 2022 р. № 2284-IX. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2284-20#Text>
14. Про внесення змін до розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України щодо забезпечення стабільного функціонування ринку природного газу протягом дії воєнного стану та подальшого відновлення: Закон України від 29 липня 2022 р. № 2480-IX. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2480-20#Text>
15. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо сприяння відновленню енергетичної інфраструктури України: Закон України від 13 грудня 2022 р. № 2836-XI. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2836-20#n5>
16. Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни: Закон України від 03 березня 2022 р. № 2115-IX. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2115-20#Text>
17. На листопад 2022 року загальна сума збитків, завдана інфраструктурі України, складає майже \$136 млрд. *Київська школа економіки*. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/na-listopad-2022-roku-zagalna-suma-zbitkiv-zavdana-infrastrukturii-ukrayini-skladaye-mayzhe-136-mlrd>
18. Проект Закону про внесення змін до Митного кодексу України щодо додаткової підтримки вітчизняної промисловості та бізнесу під час воєнного стану, реєстр. № 8299 від 22 грудня 2022 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41055>
19. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо додаткової підтримки вітчизняної промисловості та бізнесу

під час воєнного стану, реєстр. № 8298 від 22 грудня 2022 р. *Верховна Рада України*. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41_054

20. Рахункова палата: Внаслідок війни істотно знизилися надходження непрямих податків у держбюджет. *Юридична газета*. 2023. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/rahunkova-palata-vnaslidok-viyuni-istotno-znizilisya-nadhodzhennya-nepryamih-podatkov-u-derzhbyudzheta.html>

21. Дашборд щодо експорту України. Електронний портал «Дія.Бізнес». URL: https://export.gov.ua/722-Dashbord_eksportu_ukraini

22. Імпорт та експорт України: вплив війни. R&D центр YouControl. URL: <https://youcontrol.com.ua/data-research/import-ta-eksport-ukrayiny>

23. Публічний звіт в.о. голови Державної податкової служби України Тетяни Кірієнко за 2022 рік. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/plani-ta-zviti-roboti-/657704.html>

24. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану: Закон України від 30 червня 2023 р. № 3219-IX. База даних «*Законодавство України*». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3219-IX#Text>

ЩЕРБИНА О. В.,
кандидат юридичних наук,
радник з правових питань
(Адвокатське об'єднання «Саєнко
Харенко»)

УДК 346.22+346.542
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.14>

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ЩОДО ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ПІДПРИЄМНИЦТВА ЯК ЗАСОБУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ

Досліджується історія формування законодавства щодо державної підтримки підприємництва і малого та середнього підприємництва, що охоплює як закони України, так і з підзаконні нормативно-правові акти – Укази Президента України, видані свого часу в межах його повноважень, визначених на той час законодавством України, та постанови Кабінету Міністрів України.

Підкреслюється, що у підприємництві мова має про співвідношення (поєднання, узгодження) публічних та приватних інтересів, оптимальність якого може бути різною (з превалюванням одних чи інших інтересів) залежно від конкретної ситуації в економіці загалом, у певній її галузі чи сфері з урахуванням законних інтересів суб'єктів підприємництва. Проте, навіть у разі якщо окремі напрями та форми державної підтримки підприємництва стосуються суб'єктів підприємницької діяльності, очевидним, на думку авторки, є існування в такій підтримці публічного інтересу як однієї з цілей, якої прагне досягти Україна як соціальна держава.

Виділено етапи становлення та розвитку законодавства України щодо державної підтримки підприємництва, кожен з яких характеризується посиленням уваги Української держави до малого і середнього підприємництва. Зазначається, що сьогодні місцевими органами державної влади та органами місцевого самоврядування також розробляються та реалізуються регіональні та місцеві програми розвитку малого і середнього підприємництва.

Запропоновано в подальшому в законодавстві розмежовувати поняття «державна підтримка суб'єктів підприємництва» і «державна підтримка (сприяння) розвитку підприємництва». Очевидно, що державна підтримка розвитку підприємництва головним чином спрямована на реалізацію публічних інтересів, тоді як здійсненню (забезпеченню) приватних інтересів суб'єктів підприємництва сприяє державна підтримка саме цих суб'єктів.

Ключові слова: підприємництво, державна підтримка розвитку підприємництва; державна підтримка суб'єктів підприємництва; публічний інтерес.

Shcherbyna O. V. Establishment and development of Ukrainian legislation regarding state support of entrepreneurship as a means of implementation of public interests

The article examines the history of the formation of legislation on state support for entrepreneurship and small entrepreneurship, in particular, which began with the adoption of the Law of Ukraine "On Entrepreneurship". Today, this legislation consists of laws of Ukraine, as well as subordinate legal acts - Decrees of the President of Ukraine, issued at the time within the limits of his powers, determined at that time by the legislation of Ukraine, and resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine.

It is emphasized that in entrepreneurship there is not just a symbiosis of private and public interests, but their interconnection, interconnection and interdependence. Therefore, in the opinion of the author, it may not be about any separate (private or public) interest and, even, not about the balance of public and private interests, but about their ratio (combination, coordination), the optimality of which can be different (with the predominance of some or other interests) depending on the specific situation in the economy in general, in a certain industry or sphere, taking into account the legitimate interests of business entities.

However, even if certain directions and forms of state support for entrepreneurship concern subjects of entrepreneurial activity, it is obvious, in the author's opinion, that such support of the public interest exists as one of the goals that Ukraine as a welfare state seeks to achieve, each of which is characterized by increased attention of the Ukrainian state to small and medium-sized enterprises. It is noted that today regional and local programs for the development of small and medium-sized enterprises are also developed and implemented by local state authorities and local self-government bodies.

Since it is rather difficult to understand from the content of normative legal acts of a general nature which norms are aimed at state support of entrepreneurship as an economic activity aimed at making a profit, and which are aimed at state support of business subjects - legal entities and individual entrepreneurs, it is proposed to further distinguish between the concepts of "state support of business entities" and "state support (facilitation) of entrepreneurship development" in the legislation. It is obvious that state support for the development of entrepreneurship is mainly aimed at the realization of public interests, while the realization (provision) of private interests of business entities is facilitated by state support of these entities.

Key words: *entrepreneurship, state support for the development of entrepreneurship; state support of business entities, public interest.*

Вступ. На сьогодні в Україні діє близько 18 тис. суб'єктів середнього підприємництва, понад 1, 93 млн. суб'єктів малого підприємництва, з яких понад 1,88 млн. – суб'єкти мікропідприємництва, та більше 1,42 млн фізичних осіб підприємців, діяльність яких потребує постійної уваги і підтримки з боку держави [1]. Така підтримка завжди здійснювалася Українською державою, проте особливої актуальності для бізнесу вона набула у зв'язку з пандемією COVID-19 та повномасштабним вторгненням російської федерації на територію нашої держави, внаслідок чого сотні і тисячі суб'єктів підприємництва змушені були змінювати умови своєї діяльності.

Зазначимо, що вже з перших кроків правового регулювання підприємницької діяльності в Україні була закладена нормативно-правова основа здійснення державної підтримки підприємництва, яка постійно удосконалюється залежно від умов здійснення підприємництва та викликів, що стоять перед бізнесом. Цілком очевидно, що після перемоги України у війні з російськими окупантами і поверненням до мирного життя відновлення зруйнованої війною економіки нашої країни, можлива зміна орієнтирів і пріоритетів розвитку її галузей потребуватимуть створення відповідних механізмів, напрямів і засобів державної підтримки підприємництва, адекватних новим умовам повоєнного господарювання.

Аналіз наукових джерел. Законодавство України щодо державної підтримки підприємництва було предметом спеціальних досліджень в юридичній науці [2; 3; 4], проте вони, як правило, ґрунтуються на законодавстві минулих років і не враховують сучасного стану підприємництва, зумовленого як змінами в законодавстві, так і повномасштабним вторгненням військ російської федерації на територію України і запровадженням у зв'язку з цим воєнного стану. На цьому фоні заслуговують на увагу дослідження діяльності суб'єктів господарювання в умовах пандемії COVID-19 [5].

Набагато більше уваги приділялося економічним аспектам державної підтримки бізнесу [6; 7; 8], що, втім, жодним чином не знімає потреби в дослідженні юридичних аспектів, особливо з погляду забезпечення реалізації публічних інтересів у підприємстві.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні історії становлення та розвитку законодавства, покликаного визначити основні напрями та форми здійснення державної підтримки суб'єктів підприємництва, а також розвитку підприємництва в контексті реалізації публічних інтересів.

Результати дослідження. Так, ст. 14 Закону України від 7 лютого 1991 р. № 698-ХІІ «Про підприємництво» встановлювала, що з метою створення сприятливих організаційних та економічних умов для розвитку підприємництва держава: на умовах і в порядку, передбачених чинним законодавством, надає земельні ділянки, передає підприємцю державне майно (виробничі та нежилі приміщення, законсервовані й недобудовані об'єкти та споруди, невикористовуване устаткування), необхідні для здійснення підприємницької діяльності; сприяє організації матеріально-технічного забезпечення та інформаційного обслуговування підприємств, підготовці і перепідготовці кадрів; здійснює первісне облаштування неосвоєних територій об'єктами виробничої і соціальної інфраструктури з продажем або передачею їх у кредит підприємцям; стимулює за допомогою економічних важелів (цільових субсидій, податкових пільг тощо) модернізацію технології, інноваційну діяльність, освоєння нових видів продукції та послуг; надає підприємцям цільові кредити; подає підприємцям інші види допомоги.

На реалізацію цих норм Закону України «Про підприємництво» було спрямовано прийняття Кабінетом Міністрів України постанови від 17 березня 1993 р. № 201 «Про Програму державної підтримки підприємництва в Україні», якою було затверджено Програму державної підтримки підприємництва в Україні та Комплексний план реалізації Програми державної підтримки підприємництва в Україні на 1993 рік, що передбачав переважно розроблення проектів актів законодавства. Основною метою Програми, як зазначалося в її преамбулі, була реалізація державної політики, спрямованої на захист і підтримку підприємництва, передусім у приватному секторі економіки, створення правових і організаційно-економічних умов для його розвитку та формування механізму державного регулювання і координації підприємницької діяльності.

З метою забезпечення реалізації державної політики щодо підтримки малих підприємств і підприємництва Кабінет Міністрів України постановою від 28 грудня 1991 р. № 381 створив при Державному комітеті України по сприянню малим підприємствам і підприємництву Український національний фонд підтримки підприємництва і розвитку конкуренції, який згодом (постанова Кабінету Міністрів України від 27 серпня 1995 р. № 687 «Про Український фонд підтримки підприємництва») було перетворено в Український фонд підтримки підприємництва

Особливу увагу держава приділяла малому підприємству. Постановою Кабінету Міністрів України від 3 квітня 1996 р. № 404 «Про Концепцію державної політики розвитку малого підприємництва», було затверджено зазначену Концепцію, яка встановлювала, що державна політика розвитку малого підприємництва є частиною загальної соціальної та економічної політики України і визначає основні принципи, напрями і форми економічного та адміністративно-правового впливу, які передбачаються Урядом у сфері малого підприємництва з урахуванням державних інтересів та пріоритетів.

Значною мірою державній підтримці малого підприємництва сприяло прийняття Указу Президента України від 12 травня 1998 р. № 456/98 «Про державну підтримку малого підприємництва», яким підтримка малого підприємництва була визнана одним з найважливіших завдань державної політики. Серед іншого зазначений Указ визначав такі напрями державної політики: формування інфраструктури підтримки і розвитку малого підприємництва; створення сприятливих умов для використання суб'єктами малого підприємництва державних фінансових, матеріально-технічних та інформаційних ресурсів, а також науково-технічних розробок і технологій; запровадження спрощеної системи

оподаткування, обліку та звітності; удосконалення підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів для суб'єктів малого підприємництва; фінансова підтримка інноваційних проектів.

В подальшому основні ідеї, закладені в цьому Указі, були розширені і поглиблені в Законі України від 19 жовтня 2000 р. № 2063-III «Про державну підтримку малого підприємництва», що визначав правові засади державної підтримки суб'єктів малого підприємництва незалежно від форми власності з метою якнайшвидшого виходу з економічної кризи та створення умов для розширення впровадження ринкових умов в Україні. Виходячи з мети державної підтримки малого підприємництва, визначеної в ст. 4 цього Закону (створення умов для позитивних структурних змін в економіці; сприяння формуванню і розвитку малого підприємництва як провідної сили в подоланні негативних процесів в економіці та забезпечення сталого позитивного розвитку суспільства; підтримка вітчизняних виробників; формування умов для забезпечення зайнятості населення України, запобігання безробіттю, створення нових робочих місць), неважко помітити, що як і в Програмі державної підтримки підприємництва в Україні, в Законі превалюють публічні інтереси, реалізувати які передбачалося, серед іншого, і частковим задоволенням приватних інтересів суб'єктів малого підприємництва.

З втратою чинності Законом України «Про підприємство» положення щодо державної підтримки підприємництва та сприяння розвитку малого підприємництва знайшли своє закріплення в ст. 48 прийнятого 16 січня 2003 р. Господарського кодексу України (далі – ГК України).

На виконання положення ч. 1 ст. 7 Закону України «Про державну підтримку малого підприємництва» Верховна Рада України Законом України від 21 грудня 2000 р. № 2157-III «Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні» затвердила зазначену Програму, в якій визначила мету і основні завдання Програми, основні напрями Програми, серед яких перше місце відводилося вдосконаленню нормативно-правової бази у сфері підприємницької діяльності, та вирішила інші актуальні питання сприяння розвитку малого підприємництва.

Сьогодні місцевими органами державної влади та органами місцевого самоврядування розробляються та реалізуються регіональні та місцеві програми розвитку малого і середнього підприємництва (див., наприклад, Програму розвитку малого і середнього підприємництва на 2023-2024 роки, затверджену рішенням Тернопільської міської ради №8/п21/23 від 19 грудня 2022 р. [9], Програму розвитку малого і середнього підприємництва Хмельницької області на 2021-2023 роки, затверджену Рішенням обласної ради від 8 квітня 2021 року № 37-4/2021 [10]).

Однак, як засвідчив стан національної економіки, державної підтримки та подальшого розвитку потребував не тільки малий, але і середній бізнес.

Прийнятий Верховною Радою України Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» від 22 березня 2012 р. № 4618-VI став тим нормативно-правовим актом, що визначив правові та економічні засади державної політики у сфері підтримки та розвитку малого і середнього підприємництва.

Цим Законом, зокрема, ст. 55 ГК України було доповнено нормами, що визначали критерії належності суб'єктів господарювання (як фізичних осіб-підприємців, так і юридичних осіб) до суб'єктів малого підприємництва, у тому числі до суб'єктів мікропідприємництва, середнього або великого підприємництва). Про значимість поділу суб'єктів підприємництва на зазначені категорії свідчить той факт, що ці норми майже без змін (лише з виключенням з їх тексту терміну «господарювання» або заміною його терміном «підприємство») були включені до ст. 3 проекту Закону України «Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період» (реєстр. № 6013), яким передбачається визнання ГК України таким, що втратив чинність. І хоч з назви законопроекту не випливає, що його норми поширюються на фізичних-осіб-підприємців, проте в ст. 3 законопроекту місце їм все-таки знайшлося.

Особливістю Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» є спроба розмежувати поняття **державної підтримки суб'єктів малого і середнього підприємництва і розвитку малого і середнього підприємництва**.

Таке розмежування дійсно повинно проводитися, виходячи з того, що відповідно до ст. 15 Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» підтримки у вигляді фінансової, інформаційної, консультаційної підтримки, у тому числі підтримки у сфері інновацій, науки і промислового виробництва, підтримки суб'єктів малого і середнього підприємництва, що провадять експортну діяльність, підтримки у сфері підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації управлінських кадрів та кадрів ведення бізнесу потребують суб'єкти підприємництва (фізичні особи-підприємці та юридичні особи), тоді як основними напрямками державної політики у сфері розвитку малого і середнього підприємництва в Україні згідно з ст. 4 зазначеного Закону є: 1) удосконалення та спрощення порядку ведення обліку в цілях оподаткування; 2) запровадження спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності для суб'єктів малого підприємництва, що відповідають критеріям, встановленим у податковому законодавстві; 3) залучення суб'єктів малого підприємництва до виконання науково-технічних і соціально-економічних програм, здійснення постачання продукції (робіт, послуг) для державних та регіональних потреб; 4) забезпечення фінансової державної підтримки малих і середніх підприємств шляхом запровадження державних програм кредитування, надання гарантій для отримання кредитів, часткової компенсації відсоткових ставок за кредитами тощо; 5) сприяння розвитку інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва; 6) гарантування прав суб'єктів малого і середнього підприємництва під час здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності; 7) сприяння спрощенню дозвільних процедур та процедур здійснення державного нагляду (контролю), отримання документів дозвільного характеру для суб'єктів малого і середнього підприємництва та скороченню строку проведення таких процедур; 8) організація підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для суб'єктів малого і середнього підприємництва; 9) впровадження механізмів сприяння та стимулювання до використання у виробництві суб'єктами малого і середнього підприємництва новітніх технологій, а також технологій, які забезпечують підвищення якості товарів (робіт, послуг).

Проте, зі змісту наведених положень чітко розмежування державної підтримки суб'єктів підприємництва і державної підтримки розвитку підприємництва не спостерігається.

Пандемія COVID-19, а особливо повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України, що сталося 24 лютого 2022 р., внесли певні корективи до державної політики підтримки бізнесу. Важливе значення мало, передусім, прийняття Закону України від 17 березня 2020 р. № 533-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)», а також низка нормативно-правових актів та урядових програм, спрямованих на підтримку українського бізнесу в період дії воєнного стану.

Зокрема, постановою Кабінету Міністрів України від 21 червня 2022 р. № 738 «Деякі питання надання грантів бізнесу» було затверджено: Порядок надання мікрогрантів на створення або розвиток власного бізнесу; Порядок надання грантів для створення або розвитку садівництва, ягідництва та виноградарства; Порядок надання грантів для створення або розвитку тепличного господарства; Порядок надання грантів на створення або розвиток власного бізнесу учасникам бойових дій, особам з інвалідністю внаслідок війни та членам їх сімей. Цією ж постановою були внесені зміни до Порядку надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва.

Окремо слід відзначити зусилля держави, спрямовані на державну підтримку переміщення (релокації) бізнесу, що реалізується Міністерством економіки України відповідно до програми [11].

Крім нормативно-правових актів загального характеру, за роки незалежності була прийнята також низка нормативно-правових актів, покликаних врегулювати відносини щодо

державної підтримки окремих галузей економіки (наприклад, Закон України від 23 грудня 1997 р. № 774/97-ВР «Про державну підтримку суднобудівної промисловості України», Закон України від 24 червня 2004 р. № 1877-IV «Про державну підтримку сільського господарства» тощо) чи окремих суб'єктів (наприклад, Закон України від 21 вересня 2000 р. № 1991-III «Про державну підтримку підприємств, науково-дослідних інститутів і організацій, які розробляють та виготовляють боєприпаси, їх елементи та вироби спецхімії», постанова Кабінету Міністрів України від 10 січня 1993 р. № 8 «Про державну підтримку підприємств і організацій вугільної промисловості» тощо).

Загалом аналіз змісту нормативно-правових актів щодо державної підтримки підприємництва в Україні дозволяє виділити такі етапи в його становленні та розвитку:

1-й етап (1991–1996 р.р.) – закріплення на законодавчому рівні положення щодо державної підтримки підприємництва в Україні;

2-й етап (1996–2012 р.р.) – законодавче визнання державної політики розвитку малого підприємництва частиною загальної соціальної та економічної політики України, а підтримки малого підприємництва – одним з найважливіших завдань державної політики; затвердження Національної програми розвитку малого підприємництва в Україні;

3-й етап (2012 р. – по цей час) – законодавче розширення кола суб'єктів, яким надається державна підтримка, за рахунок суб'єктів середнього підприємництва та виокремлення з кола суб'єктів малого підприємництва суб'єктів мікропідприємництва; запровадження заходів, спрямованих на державну підтримку бізнесу, в умовах пандемії COVID-19 та російської військової агресії.

Кожен з цих етапів характеризується посиленням уваги Української держави до малого і середнього підприємництва, суб'єкти якого складають приблизно 99,9% до загального показника суб'єктів господарювання.

Прослідкувавши зміни в законодавстві щодо державної підтримки підприємництва, можна побачити, як окремі неконкретні, часом декларативні заяви щодо надання державної допомоги суб'єктам підприємництва, що були характерні для першого етапу становлення законодавства, і які так і не були реалізовані в практиці підприємництва, з часом були замінені сформованою державною політикою у сфері розвитку малого і середнього підприємництва з чітко визначеними цілями, принципами та напрямками зазначеної політики, інфраструктурою підтримки малого і середнього підприємництва та видами державної підтримки суб'єктів малого і середнього підприємництва та об'єктів інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва.

Висновки. Проведене дослідження основних положень законодавства України щодо державної підтримки підприємництва та його суб'єктів в контексті реалізації публічних інтересів дає підстави для певних висновків. Зокрема, прийняття Закону України «Про підприємництво» поклало початок формуванню законодавства, що регулювало відносини щодо державної підтримки підприємництва і малого підприємництва, зокрема. Це законодавство складалося як із законів України, так і з підзаконних нормативно-правових актів – Указів Президента України, виданих в межах його повноважень, визначених на той час законодавством України, та постанов Кабінету Міністрів України.

Зміст зазначених нормативно-правових актів свідчить про намагання держави різними законними способами і в різних формах підтримати суб'єктів підприємництва і сприяти розвитку останнього. Проте зі змісту нормативно-правових актів загального характеру досить складно зрозуміти, які норми спрямовані на державну підтримку підприємництва як господарської діяльності, що має на меті одержання прибутку, а які на державну підтримку суб'єктів підприємництва – юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців. Тим не менше, вважаємо за доцільне в подальшому в законодавстві розмежовувати поняття «державна підтримка (сприяння) розвитку підприємництва» і «державна підтримка суб'єктів підприємництва» так, як це намагався (щоправда, не зовсім вдало. – О.Щ.) здійснити законодавець в Законі України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні».

На перший погляд може здатися, що відмінність між об'єктами, на які спрямована державна підтримка, дає змогу зрозуміти, в яких випадках йдеться про реалізацію приватних інтересів, а в яких – публічних. Очевидно, що державна підтримка розвитку підприємництва головним чином спрямована на реалізацію публічних інтересів, тоді як здійсненню (забезпеченню) приватних інтересів суб'єктів підприємництва сприяє державна підтримка саме цих суб'єктів.

Проте, насправді, у підприємстві спостерігаємо не просто симбіоз приватних і публічних інтересів, а їх взаємозв'язок, взаємопосидання і взаємозалежність. Тому, на наш погляд, мова може йти не про якийсь окремий (приватний чи публічний) інтерес і, навіть, не про баланс публічних і приватних інтересів, а про їхнє співвідношення (посидання, узгодження), оптимальність якого може бути різною (з превалюванням одних чи інших інтересів) залежно від конкретної ситуації в економіці загалом, у певній її галузі чи сфері з урахуванням законних інтересів суб'єктів підприємництва.

Однак, навіть у тих випадках, коли окремі напрями та форми державної підтримки підприємництва стосуються суб'єктів підприємницької діяльності, очевидним є існування в такій підтримці публічного інтересу як однієї з цілей, якої прагне досягти Україна як соціальна держава.

Порушені тут питання одного з аспектів забезпечення публічних інтересів у підприємстві не знімають потреби в подальшому дослідженні проблем співвідношення та узгодження публічних і приватних інтересів при здійсненні підприємницької діяльності, пошуку відповідних засобів та механізмів вирішення цього завдання.

Список використаних джерел:

1. Показники діяльності суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємства у 2010-2021 роках. URL: https://docs.yandex.ru/docs/view?url=ya-browser%3A%2F%2F4DT1uXEPRrJRXLUFoewruPuTka4Ma84FuDYBzSKh5blHnjIKcnmqStKbR7SeC3939VhslkscH0SLUyhlAN8IHMfZeVKfTxN13WL4XMdq0_XqWTVN9CqkO5aTTAxHbw9YELJndpP_b2E AZHq9VgJ6Q%3D%3D%3Fsign%3DTKIWb8BKSunGtx_dqAGjca5Z5TF2XYH6cecqmpM1Ti4%3D&name=pds_vsmm_2010-2021.xlsx&nosw=1 (дата звернення: 3.10.2023).
2. Труш І. В. Господарсько-правове забезпечення державної підтримки малого підприємства в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 – «господарське право, господарсько-процесуальне право». Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Донецьк, 2005 19 с.
3. Лічак Д.В. Щодо співвідношення прямих і непрямих засобів державної підтримки суб'єктів господарювання. *Вісник господарського судочинства*. 2010 № 6 С. 135-141.
4. Зятіна Д.В. Державна підтримка суб'єктів господарювання в сучасних умовах: практика АМКУ та проблемні питання. *Правове життя сучасної України* : у 2 т. : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 травня 2019 р.). Одеса: ВД «Гельветика». 2019 Т. 2 С. 663–665.
5. Актуальні питання діяльності суб'єктів господарювання в умовах пандемії COVID-19 : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 26 лютого 2021 р.). МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС. 2021 348 с.
6. Банера Н.П. Необхідність державної підтримки малого підприємства в кризових умовах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2015 Випуск 3 С. 14-17.
7. Єфремова О.С. Державна підтримка конкурентоспроможного малого підприємства в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019 № 9 С. 57-64.
8. Дергачова В.В., Колешня Я.О. Державна підтримка малого та середнього бізнесу в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018 Випуск 20 Частина 1 С. 130-133.
9. Програма розвитку малого і середнього підприємства на 2023-2024 роки. Затверджена рішенням Тернопільської міської ради №8/п21/23 від 19 грудня 2022 р. URL: <https://ternopilcity.gov.ua/sesiya/rishennya-sesii/64558.html>. (дата звернення: 3.10.2023).

10. Програма розвитку малого і середнього підприємництва Хмельницької області на 2021-2023 роки. Затверджена Рішенням обласної ради від 8 квітня 2021 року № 37-4/2021. URL: https://docs.yandex.ru/docs/view?url=ya-browser%3A%2F%2F4DT1uXEPRrJRXIUfoewruEhi4Bq8rFs4UIwZGxrrNxKHFUH001JLtbMcNCJ5aGEphR8iRmPoizGL_pEBW6-9nx9UQVIcXZkzV99ytizrL3_OxzspgL7CzCSbi8RG55iYWo6tZc-131BJGtEfcg2Zmw%3D%3D%3Fsign%3DRJQzFGG74Wzwd1LNMPED94W2SE15K98PDbP-5WlrjTw%3D&name=Програма-ПМСП-на-2021-2023.docx&nosw=1 (дата звернення: 3.10.2023).

11. Програма релокації підприємств. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=3e766cf9-f3ca-4121-8679-e4853640a99a&title=ProgramaRelokatsiiPidprimstv> (дата звернення: 3.10.2023).

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

БЕРЕНДСЄВА А. І.,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративної
діяльності поліції
(Одеський державний університет
внутрішніх справ)

ШЕВЧУК В. В.,

старший викладач кафедри теорії
та історії держави та права
(Одеський державний університет
внутрішніх справ)

УДК 351.741

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.15>

ГЕНДЕРНО ЧУТЛИВИЙ КАДРОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ В ПОЛІЦІЇ

В статті розглядають питання побудови гендерно чутливого кадрового менеджменту в поліції. Україна, як держава, яка прагне до інтеграції у європейське співтовариство, приділяє багато уваги забезпеченню прав людини, в тому числі і забезпеченню гендерної рівності в державі. Важливість цього питання неодноразово підкреслювалася на міжнародному рівні і знайшло своє відображення у вітчизняному законодавстві.

В статті зазначається, що одним із напрямів побудови гендерно чутливого кадрового менеджменту в поліції є створення економічної безбар'єрності для жінок. Цей багатоаспектний термін передбачає, серед всього іншого, створення роботодавцем умов, за яких жінки можуть розвивати свою професійну кар'єру в поліції на рівні з чоловіками. Для досягнення цього важливо забезпечити активне залучення жінок до несення служби. Окрема увага в статті приділяється питанням такої залученості жінок, які мають маленьких дітей, зокрема віком до трьох років. Зазначається, що внаслідок різних причин та умов, не дивлячись на передбачене законодавством право знаходитися у відпустці по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, не всі жінки мають змогу або бажання цим правом скористатися. З урахуванням цього пропонується передбачити механізми створення більш сприятливих умов для можливості поєднання жінками професійних та сімейних обов'язків. Створення дитячих кімнат та гнучких графіків роботи, на думку авторок, сприятиме більш активному залученню жінок, які мають маленьких дітей, до трудової діяльності. Це сприятиме фінансової незалежності жінок, що в глобальній перспективі призведе до побудови економічно безбар'єрного суспільства, зменшить вразливість та залежність жінок, що, в свою чергу, сприятиме утвердженню гендерної рівності в суспільстві.

Ключові слова: гендерно чутливий кадровий менеджмент, економічна безбар'єрність, гендерна рівність, поліція.

Berendieieva A. I., Shevchuk V. V. Gender sensitive personnel management in the police

The article examines the issue of building gender-sensitive personnel management in the police. Ukraine, as a state that strives for integration into the European community, pays a lot of attention to ensuring human rights, including ensuring gender equality in the state. The importance of this issue was repeatedly emphasized at the international level and was reflected in domestic legislation.

The article notes that one of the directions of building gender-sensitive personnel management in the police is to create economic barrier-free for women. This multidimensional term implies, among other things, the creation by the employer of conditions under which women can develop their professional career in the police on a par with men. To achieve this, it is important to ensure the active involvement of women in the service. Special attention in the article is paid to the issues of such involvement of women who have small children, in particular under the age of three years. It is noted that due to various reasons and conditions, despite the right to be on leave to care for a child until she reaches the age of three, not all women have the opportunity or desire to use this right. With this in mind, it is proposed to provide mechanisms for creating more favorable conditions for women to combine professional and family responsibilities. The creation of children's rooms and flexible work schedules, according to the authors, will contribute to a more active involvement of women with young children in work. This will contribute to the financial independence of women, which in the global perspective will lead to the construction of an economically barrier-free society, reduce the vulnerability and dependence of women, which in turn will contribute to the establishment of gender equality in society.

Key words: *gender-sensitive personnel management, economic barrier-free, gender equality, police.*

Вступ. На сьогодні Україна як ніколи потребує успішної кадрової політики в усіх сферах суспільного життя, оскільки це є запорукою збереження країни в умовах сьогодення. Особливо гостро стоїть це питання щодо сил оборони та безпеки, зокрема поліції. Для реалізації кадрової політики використовується певний набір процедур, практик, інструментів та структур, які у своїй сукупності становлять систему управління персоналом. Кадрова політика надає загальний напрямок та визначає принципи, на яких ґрунтується управління персоналом, а система управління персоналом, у свою чергу, забезпечує практичне втілення цих принципів через конкретні дії та процедури. Таким чином, система управління персоналом виконує практичні дії для реалізації зазначених у кадровій політиці цілей та стратегій.

Одним із принципів кадрової політики будь-якої сучасної держави є забезпечення гендерної рівності. Для реалізації цього основоположного принципу система управління персоналом спрямована на впровадження антидискримінаційних стандартів, розробку політик для підтримки різноманітності та гендерної рівності. Таким чином, гендерно чутливий кадровий менеджмент є сучасною моделлю управління персоналом.

Питання гендерної рівності охоплюють широкий спектр сфер людського буття і є предметом досліджень різних наукових галузей. Ця тема стала центральною для багатьох наукових дисциплін, оскільки вона впливає на різні аспекти суспільства, культури та економіки. Гендерна рівність є міждисциплінарним питанням, і дослідники з різних галузей працюють над розумінням і вирішенням проблем гендерної нерівності у суспільстві. Ці дослідження сприяють розвитку політики, спрямованої на створення справедливого та інклюзивного суспільства. Якщо виділити дослідників, які займалися питаннями гендерних аспектів в секторі безпеки і оборони України, то можна назвати О. Волобуєву, А. В'яткіну, Г. Жуковську, К. Левченко, М. Легеньку, О. Мартиненко, О. Суслову, Н. Чупрінову, Л. Шевченко та інших.

Постановка завдання. Метою цієї статті є привернення уваги до проблемних аспектів гендерно чутливого кадрового менеджменту в поліції, зокрема до питань щодо створення умов для залучення жінок-поліцейських до несення служби.

Результати дослідження. Забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчаток визначено п'ятою ціллю Сталого розвитку. Відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 року «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» для досягнення цієї цілі потрібно здійснити ряд заходів, зокрема повсюдно ліквідувати всі форми дискримінації щодо всіх жінок і дівчаток; викоринити всі форми насильства щодо всіх жінок і дівчат у публічній та приватній сферах, визнавати та цінувати неоплачувану працю з догляду і роботу з ведення домашнього господарства, шляхом надання соціальних послуг, забезпечення інфраструктури та системи соціального захисту і заохочувати спільну відповідальність у веденні господарства у сім'ї з урахуванням національних особливостей; забезпечити всебічну та ефективну участь жінок і рівні можливості для лідерства жінок на всіх рівнях прийняття рішень у політичному, економічному і суспільному житті; здійснити реформи з метою надання жінкам рівних прав на економічні ресурси, приймати та вдосконалювати обґрунтовані стратегії та обов'язкові для дотримання закони з метою заохочення гендерної рівності та розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчат на всіх рівнях [1].

З метою адаптації зазначених заходів до умов національного законодавства була розроблена Національна доповідь «Цілі Сталого Розвитку: Україна», яка надає бачення орієнтирів досягнення Україною Цілей Сталого Розвитку. З урахуванням принципу «нікого не залишити осторонь» та з використанням широкого кола інформаційних, статистичних та аналітичних матеріалів було розроблено національну систему Цілей сталого розвитку (86 завдань національного розвитку та 172 показники для їх моніторингу), що забезпечить міцну основу для подальшого планування розвитку України та моніторингу стану досягнення таких цілей. Для досягнення гендерної рівності в Україні відповідно до зазначеної доповіді визначено, серед іншого, забезпечити рівні можливості представництва на вищих рівнях прийняття рішень у політичному та суспільному житті, а також розширити економічні можливості жінок [2]. Ці два завдання надзвичайно важливі в аспекті побудови гендерно чутливої кадрової політики в усіх органах державної влади, в тому числі і поліції.

Основними перевагами від впровадження гендерного підходу в управління персоналом організації є: сприяння формуванню кадрової політики, яка враховує інтереси та потреби персоналу; збільшення підзвітності та прозорості управлінського процесу; покращення якісних показників та інклюзивності управлінських рішень; розширення можливостей та прав чоловіків і жінок; соціально-економічний розвиток організації шляхом врахування здібностей та навичок персоналу [3, с. 91–92]. Побудова гендерно чутливої кадрової політики в поліції України є важливою для створення рівних умов для жінок та чоловіків, а також підвищення ефективності служби поліції в цілому. Це включає в себе також гарантування економічної незалежності жінок-поліцейських та їх права на ділову активність без будь-яких бар'єрів за ознакою статі.

Забезпечення права жінок-поліцейських на економічну безбар'єрність означає створення умов, за яких вони можуть розвивати свою професійну кар'єру в поліції без обмежень чи дискримінації. Забезпечення прав жінок на залучення до служби в поліції є важливою аспектом гендерної рівності та дотримання принципу прав людини в діяльності поліції. Таке залучення включає в себе створення умов для їхнього рівного доступу до служби в поліції та рівних можливостей для професійного розвитку. Це важливий аспект інклюзивності, оскільки інклюзія передбачає залучення всіх груп населення до різних сфер життя, включаючи роботу. Інклюзивність робочого середовища сприяє створенню справедливого і рівного суспільства, де кожна людина має можливість брати участь у різних аспектах життя, включаючи трудову діяльність.

У широкому розумінні інклюзія – це концепція, спрямована на створення суспільства і оточуючого середовища, де всі люди, незалежно від їхнього віку, статі, раси, етнічної

приналежності, фізичних або розумових обмежень та інших характеристик, мають рівний доступ і можливість для участі в усіх сферах життя. Як зазначається в довіднику з безбар'єрності, інклюзія – це один зі стовпів безбар'єрності; процес збільшення ступеня участі всіх громадян у соціумі. Вона передбачає усунення бар'єрів та розробку і застосування конкретних рішень, які дозволять кожній людині рівноправно брати участь у суспільному житті [4].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 366-р була схвалена Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, метою якою визначено створення безперешкодного середовища для всіх груп населення, забезпечення рівних можливостей кожній людині реалізовувати свої права, отримувати послуги на рівні з іншими шляхом інтегрування фізичної, інформаційної, цифрової, соціальної та громадянської, економічної та освітньої безбар'єрності до всіх сфер державної політики [5]. На виконання зазначеної стратегії Національна поліція України розробила План заходів на 2023–2024 роки з реалізації Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року [6], де зазначені заплановані заходи з реалізації стратегічних напрямів.

Одним із таких стратегічних напрямів є напрям 6, який передбачає економічну безбар'єрність. Візія цього напрямку визначена у тому, що всі громадяни незалежно від віку, статі, сімейного стану чи стану здоров'я мають умови та можливості для працевлаштування, отримання фінансових та інших ресурсів для заняття підприємництвом чи самозайнятістю [5]. Якщо звернутися до законодавства, то юридичних бар'єрів для працевлаштування не має (окрім, звичайно, вимог до освіти, вмінь та навиків претендента, але це не бар'єри, а компетентності, якими повинні володіти представники певних професій). Більш того, Кодексом закону про працю в Україні забороняється будь-яка дискримінація у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав і можливостей, пряме або непряме обмеження прав працівників залежно від їх раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного, соціального та іноземного походження, віку, стану здоров'я, інвалідності, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації і т.п. (повний перелік встановлено в статті 2-1 Кодексу законів про працю в Україні) [7]. Втім, на практиці непоодинокі випадки дискримінації у сфері праці, які завуальовуються іншими причинами, а по факту є суто дискримінаційними.

На сьогодні вагітні жінки або жінки з маленькими дітьми майже не мають шансів влаштуватися на роботу. Роботодавці зазвичай відмовляють таким особам, при цьому озвучують підставу про те, що претендентка не підходить за діловими якостями, а не реальну причину відмови. З одного боку роботодавця можна зрозуміти, оскільки йому потрібен працівник, який буде в повному обсязі виконувати роботу. І ось тут виникає до нього питання – чи створив він умови для цього. І саме тут безпосередньо роботодавець повинний зруйнувати бар'єри, які заважають жінці з дитиною повноцінно працювати. Про це і йде мова у шостому стратегічному напрямку щодо економічної безбар'єрності. Хоча варто зазначити, що лише самими зусиллями роботодавця ці бар'єри неможливо зрушити. Для кардинального вирішення питання щодо залученості жінок до роботи має відбутися зміна соціальних норм щодо гендерних ролей та розподілу сімейних обов'язків, в т.ч. і догляду за дитиною. Оскільки чомусь перед чоловіками, які мають маленьких дітей, така проблема взагалі не стоїть.

На сьогодні в Національній поліції 23% атестованих поліцейських – жінки [8]. Тобто жінки складають майже чверть працівників поліції. Тому сприяння їх активному залученню до несення служби – це вимога сьогодення. Хибною є думка, що абсолютно всі жінки бажають знаходитися у відпустці для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку. По-перше, не в усіх є таке бажання, яке до речі, нав'язане суспільством, що розглядає жінку в першу чергу як мати. По-друге, навіть при наявності такого бажання обставини можуть вимагати від жінки виходити на роботу та заробляти на життя. Але чи може така жінка вийти на роботу? Для цього необхідно, щоб догляд за дитиною здійснював хтось інший, оскільки робота в поліції передбачає ненормований графік та значні навантаження. Трапляються випадки, що офіційно у відпуску для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного

віку йде батько, але далеко не завжди це трапляється через велику любов до дитини. Доволі часто, що є прикрою практикою, чоловіки йдуть в таку відпустку для вирішення особистих питань, зокрема як спосіб не бути звільненим з роботи. Або тоді, коли втрачають роботу чи коли його зарплатня значно менша, ніж дружини.

В результаті цього більшість жінок-поліцейських, які мають дітей віком до 3-х років, не залучені до трудової діяльності. Але ж чим більше людей залучено до праці, тим потужніше економічний потенціал держави. Це має велике значення для сталого економічного розвитку і зміцнення громадянського суспільства. Коли жінки мають можливість працювати і займати активну участь у економіці, це призводить до позитивних наслідків для всієї держави. Тобто створення умов для залучення жінок-поліцейських – це не тільки про забезпечення їх потреб (хоча це надзвичайно важливо, особливо з урахуванням закріплення конституційного положення про людину як найвищу соціальну цінність), а й про зростання добробуту всієї країни.

Для забезпечення напряму економічної безбар'єрності в рамках реалізації плану заходів Національної поліції щодо виконання плану заходів на 2023–2024 роки з реалізації Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року передбачено забезпечення роботи дитячих кімнат у державних органах, установах, організаціях [6]. Це дуже важлива ініціатива, яка значно полегшить поєднання службових та сімейних обов'язків у батьків. Але це охопить лише ту частину жінок, які мають дітей, які вже ходять до дошкільних навчальних закладів, інших закладів освіти або про яких в основному опікуються інші особи, оскільки перебування в дитячій кімнаті, як правило, передбачає тимчасовий характер і не може бути аналогом дитячого садка чи школи, де дитина проводить весь день. Крім того, потрібно розробити положення про роботу таких дитячих кімнат та визначитися з правовим статусом персоналу, який буде здійснювати догляд за дітьми.

Одним із завдань, спрямованих на досягнення стратегічних цілей щодо економічної безбар'єрності, Національною стратегією із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року визначено створення умов для стимулювання розвитку дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу [5]. На наш погляд, це найбільш оптимальних шлях до залучення жінок-поліцейських, які мають маленьких дітей. Пандемія COVID-19 показала суспільству, що частина робочих обов'язків успішно може виконуватися із дому. Що стосується діяльності поліцейських, то специфіка їх роботи зазвичай передбачає знаходження на робочому місці. Але існує частина роботи, яку можна виконувати і дистанційно. Крім того, для успішного поєднання сімейних та професійних обов'язків важливо забезпечити можливість мати гнучкі робочі графіки для жінок-поліцейських, які мають дітей. Це дозволяє їм легше вирішувати сімейні обов'язки та пристосовувати робочий час до потреб родини. Адже саме важкість поєднання сім'ї та роботи часто призводить до зменшення залученості жінок до несення служби в поліції.

Висновки. Гендерно чутливий кадровий менеджмент сприяє створенню рівних умов для жінок і чоловіків у сфері поліції, включаючи доступ до однакових робочих посад, можливості кар'єрного зростання та однакової оплати праці за однакову роботу. Це сприяє економічній безбар'єрності для жінок-поліцейських, дозволяючи їм розвивати свою професійну кар'єру. Також такий менеджмент включає в себе заходи для сприяння економічній незалежності жінок-поліцейських, такі як підтримка для балансу між сімейними та професійними обов'язками, доступ до навчання та розвитку професійних навичок, та інші ініціативи, які допомагають жінкам стати фінансово незалежними.

На наш погляд, в Національній поліції потрібно ініціювати пропозицію щодо розгляду керівництвом відповідних структурних підрозділів посадових інструкцій та функціональних обов'язків своїх підлеглих на предмет можливості виконання їх дистанційно. Після уважного вивчення, в тому числі щодо можливих ризиків, пропонується розглянути можливість створення гнучких графіків роботи для жінок, які мають маленьких дітей, особливо віком до трьох років. Це би сприяло більш активному залученню жінок до несення служби та їх економічній незалежності.

Зрозуміло, не всі керівники позитивно віднесуться до цього, але тут потрібно зважати на те, що якщо ми говоримо про максимальне залучення жінок до ринку праці, то важливо створити умови для цього. Розробка поліцією політик, що дозволяють жінкам-поліцейським поєднувати свої професійні обов'язки з сімейними, може зробити службу в поліції більш доступною для жінок та забезпечення їх право на економічну безбар'єрність.

Економічна незалежність надає жінкам більше контролю над своїм життям та власними рішеннями. Вони можуть реалізовувати свої амбіції, розвивати свої інтереси та бути самостійними у прийнятті рішень, фінансово незалежними. Це надає жінкам можливість бути більш самостійними в прийнятті фінансових рішень і контролювати своє фінансове майбутнє.

В перспективі економічна незалежність значно зменшує вразливість жінок, зокрема у випадках розлучень, втрати роботи чи інших фінансових труднощів. Це, в свою чергу, сприяє зміцненню гендерної рівності, оскільки дозволяє жінкам брати активну участь у різних сферах життя. Таким чином, гендерно чутливий кадровий менеджмент в поліції сприяє економічній незалежності жінок, що в глобальному вимірі призводить до розвитку більш справедливого та рівного суспільства.

Список використаних джерел:

1. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: <https://www.undp.org/ukraine/publications/transforming-our-world-2030-agenda-sustainable-development> (дата звернення: 28.10.2023).
2. Національна доповідь «Цілі Сталого Розвитку: Україна». URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/natsionalna-dopovid-csr-Ukrainy.pdf> (дата звернення: 28.10.2023).
3. Мартинець В. В., Шеремет М. Д. Гендерний підхід в управлінні персоналом організації. *Економіка та держава*. 2021. №7. С. 90-94. DOI: 10.32702/23066806.2021.7.90
4. Довідник безбар'єрності. URL: <https://bf.in.ua/components/inclusion/> (дата звернення: 29.10.2023).
5. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 366-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 29.10.2023).
6. План заходів на 2023-2024 роки з реалізації Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року. URL: <http://surl.li/mjuvi> (дата звернення: 29.10.2023).
7. Кодекс законів про працю в Україні: Закон Верховної Ради УРСР від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 29.10.2023).
8. Катерина Павліченко: 3 2020 року в органах системи МВС розпочато проведення гендерних аудитів. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/news/katerina-pavlicenko-z-2020-roku-v-organaх-sistemi-mvs-rozpocato-provedennia-gendernix-auditiv> (дата звернення: 29.10.2023).

BESSONOV O. V.,
PhD student at Department the Criminal
Law and Process
(Hmelnytskyi University of Management
and Law named after Leonid Yuzkov)

UDC 004.8:34.047

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.16>

THE EVOLUTION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE FIELD OF LAW

The article examines the historical development of using artificial intelligence in the legal field and suggests a periodization of this process into six key stages. Each of these stages is marked by unique achievements and contributions to the automation and optimization of various aspects of legal work.

Such a review of the historical context is intended to emphasize the importance of the role of artificial intelligence in contemporary legal practice and provide readers with a deeper understanding of how these technologies have evolved over time, impacting the work of lawyers and legal departments.

This article presents a comprehensive overview of the historical development of artificial intelligence (AI) in the legal field, categorized into six distinct stages. The initial stage, dating back to the 1960s and 1970s, saw the emergence of expert systems, which simulated decision-making processes of human experts in specific legal domains. The subsequent stage, in the 1980s and 1990s, focused on automating document-related tasks, making legal research more efficient.

The early 2000s marked the third stage, characterized by advancements in natural language processing and E-Discovery, significantly improving electronic data analysis in legal contexts. Moving to the 2010s, the fourth stage brought about the analysis and management of contracts with AI tools, streamlining the process and enhancing precision. From 2010 to 2020, the fifth stage introduced predictive analytics, revolutionizing economic and business forecasting with AI algorithms.

The current era, from 2020 onwards, represents the sixth stage, highlighting the automation of legal processes using AI. This automation enhances efficiency, reduces errors, and allows for rapid processing of large volumes of legal data. While AI augments various aspects of legal work, it doesn't replace the need for legal professionals, particularly in complex and strategic legal matters. Various AI tools and platforms like ROSS, Kira, Lex Machina, and Casetext are now widely utilized to optimize legal tasks and support informed decision-making in law firms and legal departments.

Key words: *artificial intelligence, legal field, historical development, automation, technology.*

Бессонов О. В. Еволюція штучного інтелекту у галузі права

У статті досліджено історичний розвиток використання штучного інтелекту в правовому полі та запропоновано періодизацію цього процесу на шість основних етапів. Кожен із цих етапів відзначається унікальними досягненнями та внеском в автоматизацію та оптимізацію різних аспектів юридичної роботи.

Такий огляд історичного контексту має на меті підкреслити важливість ролі штучного інтелекту в сучасній юридичній практиці та дати глибше розуміння того, як ці технології розвивалися з часом, впливаючи на роботу юристів і юридичних відділів.

У цій статті подано вичерпний огляд історичного розвитку штучного інтелекту (ШІ) у сфері права, розділений на шість окремих етапів. На початковому етапі, починаючи з 1960-х і 1970-х років, з'явилися експертні системи, які моделювали процеси прийняття рішень людьми-експертами в конкретних правових областях. Наступний етап, у 1980–1990-х роках, був зосереджений на автоматизації завдань, пов'язаних з документами, що зробило юридичні дослідження більш ефективними.

Початок 2000-х років ознаменував третій етап, який характеризується прогресом у обробці природної мови та E-Discovery, значно покращивши аналіз електронних даних у правовому контексті. Переходячи до 2010-х років, четвертий етап привів до аналізу та управління контрактами за допомогою інструментів штучного інтелекту, спрощення процесу та підвищення точності. З 2010 по 2020 роки на п'ятому етапі була представлена прогнозна аналітика, яка революціонізувала економічне та бізнес-прогнозування за допомогою алгоритмів штучного інтелекту.

Нинішня епоха, починаючи з 2020 року, представляє шостий етап, який підкреслює автоматизацію судових процесів за допомогою штучного інтелекту. Ця автоматизація підвищує ефективність, зменшує кількість помилок і дозволяє швидко обробляти великі обсяги юридичних даних. Хоча штучний інтелект розширює різні аспекти юридичної роботи, він не замінює потреби в професіоналах з права, особливо в складних і стратегічних юридичних питаннях. Різні інструменти та платформи штучного інтелекту, такі як ROSS, Kira, Lex Machina та Casetext, зараз широко використовуються для оптимізації юридичних завдань і підтримки прийняття обґрунтованих рішень в юридичних фірмах і юридичних відділах.

Ключові слова: штучний інтелект, правова сфера, історичний розвиток, автоматизація, технології.

Introduction. Studying the history of processes and phenomena is essential for several reasons. It helps us comprehend the evolution of these processes and phenomena over time. Without historical context, making informed decisions or drawing significant conclusions about the present becomes challenging. Furthermore, historical data allows us to identify patterns and trends in various phenomena. This can be especially important for forecasting, understanding cycles, and recognizing potential warning signs. Historical models and trends can inform our decision-making processes. History is replete with examples of innovation, progress, and human achievements. Therefore, delving into the history of processes and phenomena is vital for making informed decisions, aiding our understanding of the world around us, navigating complex issues, and planning.

Problem Statement. The purpose of this article is to investigate the evolution and development of artificial intelligence in the field of law. It aims to analyse the historical stages of AI usage in legal processes, from the early expert systems to contemporary applications in contract analysis, predictive analytics, and legal procedure automation. This article seeks to highlight the achievements, challenges, and prospects of using artificial intelligence in the legal domain, as well as defining its role in the modern legal environment.

Research Findings. It is worth concurring with E. Gold, who notes that humans have always shown an interest in developing machines with certain attributes of intelligence. An outstanding example can be found in the works of the ancient Greek engineer Hero of Alexandria. In the 1st century AD, Hero created numerous automatons, including a fully automated game lasting almost ten minutes, set in motion by a binary system of ropes, knots, and simple machines operating on a rotating cylindrical gear. An extraordinary illustration of early computational thinking and mechanical sophistication is the Antikythera mechanism. This ancient Greek device, created around

the end of the 2nd century BC, functioned as an analog computer for predicting astronomical positions and eclipses for calendar and astrological purposes [1].

Medieval legends abound with tales of objects imbued with motion and speech, resembling puppets. There are even stories of sages possessing homunculi – tiny artificial humans who, according to legend, had their own intelligence [2]. Ancient analogues of artificial intelligence include automata, self-operating machines designed to perform a pre-defined sequence of operations. Ancient civilizations often created automata to mimic human or animal actions, and these machines were typically used for entertainment, religious practices, or to showcase technological prowess [1].

In 1623, W. Schickard created a device called the "calculating clock," which allowed him to perform arithmetic operations entirely mechanically, automating functions previously done manually. He also invented several machines for various purposes, with his most notable contributions being the first mechanical calculator and a machine for studying Hebrew grammar [3].

In the 16th century, Swiss philosopher T. Paracelsus expressed the idea that "we will become gods" and "reproduce God's greatest miracle – the creation of man" [2].

In 1822, Charles Babbage could have developed and partially constructed a mechanical calculator capable of performing calculations in numerical function tables using the method of finite differences. He also designed an analytical engine for tabulation or computational programs, including his invention of the differential machine [3].

In 1830, Ada Lovelace created a device that could theoretically be programmed and reprogrammed to perform various tasks, not limited to mathematical calculations. This device could process symbols, words, and even music [3].

All these inventions essentially served as prototypes of artificial intelligence. The term "artificial intelligence" was officially introduced in 1956 after Marvin Minsky and John McCarthy conducted an approximately eight-week summer research project on artificial intelligence (DSRPAI) at Dartmouth College in New Hampshire. The goal of DSRPAI was to bring together researchers from various fields to create a new area of study aimed at developing machines capable of simulating human intelligence [4, p. 5]. It was during this time that John McCarthy defined artificial intelligence as the science of creating intelligent machines and computer programs [5, p. 13].

Indeed, the latest attempt to create synthetic intelligence is known as artificial intelligence. However, the mentioned historical events and phenomena characterize the peculiarities of the historical development of artificial intelligence. Instead, we set ourselves a narrower task: to study the retrospective development of artificial intelligence specifically in the legal field. A systematic analysis of scientific and analytical literature allowed us to identify several historical stages in the development of artificial intelligence in the legal field, each of which is characterized by significant achievements.

In our opinion, the historical stages of the development of artificial intelligence in the legal field include:

- 1) Emergence of expert systems (1960s–1970s).
- 2) Document automation (1980s–1990s).
- 3) Natural language processing and E-Discovery (2000s).
- 4) Contract analysis and management (2010s).
- 5) Predictive analytics (2010s–2020s).
- 6) Legal process automation (from 2020 to the present).

We propose to focus on each of these stages. The first stage marks the emergence of expert systems (1960s–1970s). During this stage, expert systems based on artificial intelligence rules programs came into existence. They could mimic the decision-making processes of human experts in specific legal domains.

Expert systems are computer programs that collect and store knowledge in specific areas, accumulated by expert professionals. They are designed to make informed decisions when processing information. Expert systems transform the expertise of professionals into a set of

heuristic rules and can provide consultations to less experienced experts [6]. The main advantage of expert systems is the storage and accessibility of accumulated knowledge over an extended period. They are also noted for their objectivity when working with information, which enhances the quality of expert assessments. In solving tasks that require processing large amounts of data, expert systems minimize the possibility of errors [6].

Expert systems are also actively used for the analysis of legal documents, contracts, and agreements to identify potential issues, inconsistencies, or clauses that may require attention. They can assist in proper review processes, contract management, and compliance checks.

The second stage in the historical development of artificial intelligence in the legal field is the automation of documents (1980s–1990s). During this period, artificial intelligence technologies were applied to automate the creation of legal documents and enhance legal research. Document assembly software helped create legal documents based on templates and made legal research more efficient.

In general, artificial intelligence-based document automation software is designed to automatically review, extract, organize, and store data from standard documents, such as invoices or tax documents. This process mainly involves transferring data stored in unstructured formats (such as PDF files and paper documents) into structured formats (such as an accounting system) where data can be easily and efficiently processed and stored for record-keeping purposes. Artificial intelligence document processing software can help organizations save time in handling business documents, such as invoices [7].

The third stage in the historical development of artificial intelligence in the legal field is natural language processing and E-Discovery (2000s). With the advancement of more sophisticated natural language processing (NLP) algorithms, artificial intelligence became capable of processing and understanding human language. This led to progress in electronic search tools used for analysing vast amounts of electronic data in search of relevant legal information, reducing the time and costs associated with legal proceedings.

E-Discovery encompasses more than traditional (narrowly defined) Information Retrieval (IR); basic search, review, and analytical tasks cannot be performed in isolation. To be effective, they depend largely on the stages of information identification, collection, transfer, and indexing that precede them [8, p. 323].

While the use of natural language processing and E-Discovery tools offers clear advantages in the legal field, it's important to acknowledge that these tools are not without challenges. Implementing these technologies requires initial investments and, in some cases, specialized training. Additionally, ensuring data security and confidentiality in the context of E-Discovery is crucial. Despite these challenges, the timesaving, cost-reducing, and document review accuracy-enhancing benefits make natural language processing and E-Discovery tools valuable assets for law firms and lawyers. These technologies help legal teams remain competitive, especially when dealing with increasing volumes of electronically stored information (ESI) in the digital age.

The fourth stage in the historical development of artificial intelligence in the legal field is contract analysis and management (2010s). It was in the early 2000s that artificial intelligence-based contract analysis and management tools gained popularity, offering the ability to review, extract, and manage the clauses and terms of contracts. These tools were particularly valuable for corporate legal departments, making contract management more efficient.

The most effective way to incorporate artificial intelligence into contract analysis is to assign it repetitive manual tasks that don't require the expertise of a highly skilled legal team. Through data analysis, artificial intelligence empowers the legal team to update contracts in real-time. Since all information in contracts is now searchable, organized, and visible to relevant parties in a user-friendly format, responsible parties can be held accountable for their actions [9].

The fifth stage in the historical development of artificial intelligence in the legal field is the emergence of predictive analytics (2010–2020s). Predictive analytics based on artificial intelligence systems began to be used for economic and business forecasting. It involved the use of statistical algorithms in combination with internal and external data to predict future trends,

enabling businesses to optimize inventory, reduce delivery times, increase sales, and ultimately cut operational costs. In combination with artificial intelligence, the information obtained from these advanced systems is the key to more accurate and timely forecasting in the future.

Artificial intelligence-driven tools provided insights into potential legal decisions and trends, assisting lawyers in their strategies. The latest advancements in machine learning allow for the use of unsupervised machine learning (UML) technology to predict events and analyse causal relationships. Unsupervised machine learning is a subfield of machine learning that uses algorithms to detect patterns and relationships in data without the need for data labels or annotations. This makes unsupervised machine learning a powerful tool for understanding complex systems and uncovering hidden connections [10].

All these and other ways of using unsupervised machine learning in the legal field can help lawyers and organizations improve the efficiency and accuracy of their work.

The sixth stage in the historical development of artificial intelligence in the legal field is the automation of legal processes (from 2020 to the present). The current stage is focused on automating various legal processes. While the previous stages involved the implementation of specific manifestations, methods, and technologies in various areas of legal activity, the automation of legal processes using artificial intelligence completes the digitalization of all aspects of professional legal activity.

The advantages of automating legal proceedings with the help of artificial intelligence include increased efficiency, reduced human errors, improved cost-effectiveness, and the ability to process large volumes of data and documents more quickly. However, it is important to note that while artificial intelligence can enhance various aspects of legal work, it does not replace the need for legal professionals, especially in complex, strategic, and nuanced legal matters. Some examples of artificial intelligence tools and platforms for legal automation include ROSS, Kira, Lex Machina, and Casetext, among others. These tools are used by law firms, legal departments, and organizations to optimize legal tasks and ensure more informed decision-making [10].

Conclusions. In summary, it is worth noting that because of analysing the historical development of artificial intelligence usage in the legal field, a periodization comprising six main stages has been proposed. The first stage covers the emergence of expert systems in the 1960s and 1970s, followed by the second stage, the automation of documents in the 1980s and 1990s. The third stage involves the development of natural language processing and E-Discovery, which occurred in the early 2000s. The fourth stage is the analysis of contracts and their management, identified in the 2010s. The fifth stage encompasses predictive analytics, considered during the period from 2010 to 2020. Finally, the sixth and latest stage is the automation of legal processes, which began in 2020 and continues to the present day.

References:

1. A Revolutionary Journey in the History of Artificial Intelligence: From Turing to the Present. *LinkedIN* : website. URL : <https://www.linkedin.com/pulse/revolutionary-journey-history-artificial-intelligence-from-turing> (date of access : 24.10.2023)
2. E. Gold. The History of Artificial Intelligence from the 1950s to Today : *FreeCodeCamp* : website. URL : <https://www.freecodecamp.org/news/the-history-of-ai/> (date of access : 24.10.2023).
3. The History of Artificial Intelligence, Machine Learning and Deep. *ALGOTIVE* : website. URL : <https://www.algotive.ai/blog/the-history-of-artificial-intelligence-machine-learning-and-deep-learning>(date of access : 24.10.2023)
4. Haenlein M., Kaplan A. A Brief History of Artificial Intelligence: On the Past, Present, and Future of Artificial Intelligence. *California Management Review*/ 2019. № 61(4). P. 5–14. <https://doi.org/10.1177/0008125619864925>
5. Добровольська О. В., Штанько В. І. Філософський аналіз еволюції штучного інтелекту. *Дослідження з історії і філософії науки і техніки*. 2019. № 28(1). С. 10–19.

6. Експертні системи як напрям у галузі штучного інтелекту в процесі обробки економічної інформації. *Облік, аналіз та аудит* : вебсайт. URL : <https://posibniki.com.ua/post-ekspertni-sistemi-yak-napryam-u-galuzi-shtuchnogo-intelektu-v-procesi> (дата звернення : 24.10.2023)
7. AI Document Automation Software Saves Your Business Time and Effort. *Rossmann* : website. URL : <https://rossum.ai/dp/ai-document-automation-software/> (date of access : 24.10.2023)
8. Conrad J. G. E-Discovery revisited: the need for artificial intelligence beyond information retrieval. *Artificial Intelligence and Law*. 2010. Vol. 18 (4). P. 321–345.
9. Mullinix B. Using AI Contract Analysis to Transform Your Legal Department. *Sirion* : website. URL : <https://www.sirion.ai/blog/ai-contract-analysis/> (date of access : 24.10.2023)
10. Frąckiewicz M. III в аналізі контрактів. *T52*: website. URL : <https://ts2.space/uk/%D1%88%D1%96-%D0%B2-%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D1%96-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D1%96%D0%B2/> (date of access : 24.10.2023)

ГОРЬ В. В.,
полковник,
співробітник
(Служба безпеки України)

УДК 343.341:323.28(477)
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.17>

НАЧАСНІ ЧИННИКИ ТЕХНІЧНОГО ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЇ В ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМАХ

Проведений огляд нормотворчої діяльності уряду України у сфері цифрової трансформації нашої держави та перспективних проєктів, що вже реалізовані або мають бути втілені в найближчому майбутньому. Висвітлені позитивні тенденції впровадження електронного урядування, цифрової економіки, штучного інтелекту, хмарних обчислень, «великих даних» в життя українського народу та констатовано, що незважаючи на триваючу війну в країні присутні сприятливі умови для динамічної цифровізації усіх сфер суспільних відносин і державного управління. Акцентовано увагу на потребі технічного захисту інформації задля унеможливлення завдання шкоди охоронюваним правам людини, громадянина та національним інтересам. Розглянуто основоположні нормативно-правові акти у сфері технічного захисту інформації, сутність персональних даних, класифікацію автоматизованих систем, призначених для їх оброблення, процедуру створення комплексних систем захисту інформації та отримання на них атестату відповідності. Резюмовано, що побудова комплексної системи захисту інформації в інформаційних системах процес довготривалий і дороговартісний, який супроводжується організаційними, інженерними, проєктними, пусконаладжувальними етапами робіт. Висвітлено притаманні проблеми, пов'язані з занадто високою вартістю атестованих засобів технічного захисту інформації, відсутністю комплексних систем захисту інформації в сегментах вже експлуатуємих державних електронних інформаційних ресурсів, ризиками можливого витоку інформації з обмеженим доступом. Сформовано пропозиції щодо необхідності актуалізації концептуальних засад технічного захисту інформації відповідно до реалій нинішнього часу, запозичення релевантного для нашої держави іноземного досвіду, впровадження дієвих алгоритмів захисту інформаційних систем від несанкціонованого доступу.

Ключові слова: цифровізація, інформаційні системи, технічний захист інформації, комплексна система захисту інформації, персональні дані, інформація з обмеженим доступом, атестат відповідності.

Horb V. V. Timely factors of technical protection of information in information systems

A review of the rule-making activities of the Government of Ukraine in the field of digital transformation of our country and promising projects that have already been implemented or are to be implemented in the near future has been conducted. Positive trends in the introduction of e-governance, digital economy, artificial intelligence, cloud computing, «big data» into the life of the Ukrainian people are highlighted, and it is stated that despite the ongoing war in the country, there are favorable conditions for the dynamic digitalization of all spheres of public relations and state administration. Attention is focused on the need for technical protection of information in order to prevent damage to protected human rights, citizens

and national interests. The fundamental legal acts in the field of technical information protection, the essence of personal data, the classification of automated systems intended for their processing, the procedure for creating complex information protection systems and obtaining a certificate of compliance for them were considered. It is summarized that the construction of a complex information protection system in information systems is a long-term and expensive process, which is accompanied by organizational, engineering, design, and commissioning stages of work. The inherent problems associated with the too high cost of certified technical information protection means, the lack of comprehensive information protection systems in the segments of already operated state electronic information resources, and the risks of possible leakage of information with limited access are highlighted. Proposals have been made regarding the need to update the conceptual foundations of technical information protection in accordance with the realities of the present time, to borrow foreign experience relevant to our state, and to implement effective algorithms for protecting information systems from unauthorized access.

Key words: digitization, information systems, technical information protection, comprehensive information protection system, personal data, information with limited access, certificate of compliance.

Постановка проблеми. Реалізація проєкту «Дія. Цифрова Держава» переслідує амбітну і гуманну мету – зробити взаємодію громадян та бізнесу з державою зручною, прозорою та людяною, забезпечити 100% публічних послуг доступними онлайн до 2024 року. Перспективні світові тенденції вже зараз орієнтовані на впровадження актуальних і стратегічно важливих для економіки та соціуму планів широкомасштабного поширення технологій штучного інтелекту, хмарних обчислень, «великих даних».

Результатом співпраці понад 170 урядів та організацій, які працюють над відкриттям даних на основі спільного набору принципів стала Міжнародна хартія відкритих даних (The Open Data Charter), яка була представлена під час Генеральної Асамблеї ООН у 2015 році [1]. У вересні 2016 року до хартії приєдналась і Україна.

Схвалена Кабміном у 2017 році «Концепція розвитку електронного урядування в Україні» є основним документом у сфері реформування системи державного управління шляхом розвитку електронного урядування як одного з першочергових пріоритетів [2]. Досягнення цілей Концепції здійснюється за такими основними принципами як «цифровий за замовчуванням», одноразового введення інформації, сумісність за замовчуванням, доступність та залучення громадян, відкритість і прозорість, довіра та безпека.

У грудні 2020 року схвалена «Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні», що визначає пріоритетні напрями і основні завдання розвитку технологій штучного інтелекту для задоволення прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб, побудови конкурентоспроможної національної економіки, вдосконалення системи публічного управління в Україні [3].

Основною метою Закону України «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг» (№1689-IX від 15.07.2021 р.) є запровадження режиму «без паперів» (paperless). Відтепер державні органи в Україні не мають права вимагати у громадян паперові документи, довідки та посвідчення, якщо ця інформація є в державних реєстрах. Також закріплений термін «електронна публічна послуга» – послуга, що надається органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, які перебувають в їх управлінні, у тому числі адміністративна послуга (у тому числі в автоматичному режимі), яка надається з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем на підставі заяви, поданої в електронній формі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем, або без подання такої заяви [4].

У цьому ж році, в межах Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» (№ 1667-IX від 15.07.2021 р.) врегульовані організаційні, правові та

фінансові засади функціонування правового режиму «Дія Сіті», запровадженого з метою стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні шляхом створення сприятливих умов для ведення інноваційного бізнесу, розбудови цифрової інфраструктури, залучення інвестицій, а також талановитих спеціалістів [5].

Для пришвидшення цифровізації в Україні у 2021 році Мінцифри впровадила унікальну посаду – CDTO (Chief Digital transformation Officer), тобто заступники з цифрової трансформації, які сьогодні вже є в кожному міністерстві та поступово з'являються в обласних державних адміністраціях та громадах. Задля реалізації повноважень Мінцифри в регіонах у штатах обласних державних адміністрацій функціонують департаменти і управління цифрової трансформації, інформаційних технологій та електронного урядування.

Наприкінці 2022 року актуалізовано Закон України «Про Національну програму Інформатизації», що визначає особливості реалізації державної політики у сфері інформатизації для забезпечення потреб та розвитку інформаційного суспільства, впровадження інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій [6].

Навіть в умовах війни клімат для цифровізації в Україні можна охарактеризувати як сприятливий, а цикл законодавчих ініціатив як динамічний.

Водночас, насичення новостворених інформаційних систем персональними даними про особу, відомостями, що становлять службову інформацію і міститься в документах суб'єктів владних повноважень, зібрані у процесі оперативно-розшукової, контррозвідвальної діяльності, у сфері оборони країни обумовлює необхідність завчасної організації їх технічного захисту, адже витік такої інформації може завдати шкоди як охоронюваним правам людини і громадянина, так і національним інтересам в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-дослідні розробки у сфері технічного захисту інформації, пошук дієвих моделей безпеки, алгоритмів захисту від несанкціонованих дій беруть свій початок з п'ятдесятих років минулого століття від моменту винаходу першого програмованого електронного комп'ютеру.

Наукові розвідки у галузі інформаційної безпеки, технічного захисту інформації проводили Рибальський О.В., Хахановський В.Г., Кудінов В.А. Питанням протидії протиправній діяльності у сфері інформаційних технологій, інтелектуальної власності присвячені дослідження Кондратьєва Я.Ю., Николаюк С.І., Никифорчук Д.Й., Томма Р.П., Барко В.І. Адміністративно-правові основи кібербезпеки в умовах гібридної війни досліджувались Веселовою Л.Ю., оригінальний алгоритм захисту персональних даних від атак зловмисників досліджував Лаптев С.О. Початок російського вторгнення надав імпульс для наукового осмислення досі невідомих проблем протидії ворогові у кіберпросторі. Провідну роль у фіксації статистичних показників кібератак з боку країни-агресора, розробці інструкцій для громадян із попередження, розпізнавання та локалізації кібератак відіграє Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, зокрема, Урядова команда реагування на комп'ютерні надзвичайні події України CERT-UA.

Швидкоплинність розвитку ІТ-індустрії, інформаційних технологій, перебудова архітектури та принципів роботи інформаційних систем обумовлюють сталу актуальність питань технічного захисту інформації та наукового пізнання даної сфери людської діяльності.

Мета статті. Висвітлити нормативно-правове регулювання технічного захисту інформації в державних інформаційних системах, реальний стан справ у даній сфері, найбільш актуальні проблемні питання. Акцентувати увагу на нагальній потребі впровадження систем захисту інформації з обмеженим доступом та сформулювати пропозиції щодо подолання існуючих негативних чинників.

Виклад основного матеріалу. Статтею 11 Закону України «Про інформацію» визначено, що інформація про фізичну особу або персональні дані – це відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована [7]. Збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах нацбезпеки, економічного добробуту та захисту прав людини не допускається. До конфіденційної інформації про

фізичну особу належать, зокрема, дані про її національність, освіту, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, а також адреса, дата і місце народження.

Конфіденційна інформація являється інформацією з обмеженим доступом про фізичну особу, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень, а також інформація, визнана такою на підставі закону.

Процес оброблення персональних даних передбачає будь-яку дію або сукупність дій, таких як збирання, реєстрація, накопичення, зберігання, адаптування, зміна, поновлення, використання і поширення (розповсюдження, реалізація, передача), знеособлення, знищення персональних даних, у тому числі з використанням інформаційних (автоматизованих) систем [8].

Питання щодо обов'язковості вжиття заходів із забезпечення захисту інформації та кіберзахисту визначені Стратегією кібербезпеки України (№447/2021).

Законом України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» встановлено вимогу у відношенні державних інформаційних ресурсів або інформації з обмеженим доступом, в тому числі і персональних даних. Вони повинні оброблятися в системі із застосуванням комплексної системи захисту інформації (*взаємопов'язана сукупність організаційних та інженерно-технічних заходів, засобів і методів захисту інформації, далі – КСЗІ*) з підтверженою відповідністю.

Підтвердження відповідності та проведення державної експертизи засобів технічного і криптографічного захисту інформації здійснюються в порядку, встановленому законодавством. Для створення комплексної системи захисту державних інформаційних ресурсів або інформації з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої встановлена законом, використовуються засоби криптографічного захисту інформації, які мають позитивний експертний висновок за результатами державної експертизи у сфері криптографічного захисту інформації, та засоби технічного захисту інформації, які мають позитивний експертний висновок за результатами державної експертизи у сфері технічного захисту інформації або сертифікат відповідності, виданий акредитованим органом з оцінки відповідності [9].

Одним із напрямів цифровізації в органах публічної влади, секторі безпеки і оборони є повсюдне впровадження комп'ютерів, локальних та Глобальної інформаційних мереж, інформаційних систем тощо. Взаємодія таких органів і військових формувань між собою, діалог з суспільством передбачає доступ до численних інформаційних ресурсів та обумовлену цим обробку персональних даних громадян, службової інформації. Тож питання впровадження КСЗІ поряд з експлуатацією таких інформаційних систем є безкомпромисним.

Діюче законодавство, зокрема НД ТЗІ 2.5-005-99 «Класифікація автоматизованих систем і стандартні функціональні профілі захищеності оброблюваної інформації від несанкціонованого доступу» [10] встановлює класифікацію автоматизованих систем (АС) в залежності від мети їх використання та топології пов'язаних з ними мереж.

Зокрема, АС класу 1 – це однокомп'ютерний комплекс, розрахований на використання обмеженим колом користувачів (не більше 8), що не має підключення до локальної мережі та мережі Інтернет. Зазвичай використовується для обробки інформації з грифами обмеження доступу «Для службового користування» (четверта категорія), «Таємно» (третя категорія), «Цілком таємно» (друга категорія). АС класу 1 це ноутбук чи стаціонарний комп'ютер у захищеному варіанті виконання, комплекс додаткового програмного забезпечення (антивірус, засоби розмежування доступу тощо), а також перелік визначених системних налаштувань, що розташовані у спеціально обладнаному для нього приміщенні.

АС класу 2 представляє собою багатомашинний багатокористувачевий комплекс, об'єднаний в одну локальну мережу, що не підключена до мережі Інтернет. Вона також може використовуватись для обробки конфіденційної, службової, таємної інформації, є локальною мережею з персональних комп'ютерів у захищеному виконанні і серверів.

АС класу 3 – багатокomp'ютерний комплекс, розрахований на чимале коло користувачів і об'єднаний в одну або декілька локальних мереж з доступом до Інтернету. У такій системі зазвичай циркулює як інформація з обмеженим доступом, так і відкрита інформація. АС

класу 3 є мережею з комп'ютерів і серверів в незахищеному варіанті виконання. Включає ряд керованих комутаторів, маршрутизаторів, систему виявлення атак, апаратний або програмний мережевий екран, антивірус, засоби розмежування доступу і т. ін, а за необхідності ще і комплекс засобів технічного і криптографічного захисту інформації.

Відтак організація цифрової взаємодії в держорганах, силових структурах через використання інформаційних систем зазвичай передбачає побудову автоматизованих систем класу 3, де передбачена циркуляція з обмеженим доступом.

Згідно чинного законодавства України, підтвердженням належного рівня захисту інформації в інформаційній системі, що надає право обробки в ній інформації з обмеженим доступом є наявність Атестації відповідності КСЗІ.

Створення КСЗІ описане у НД ТЗІ 3.7-003-05 «Порядок проведення робіт із створення комплексної системи захисту інформації в інформаційно-телекомунікаційній системі» [11]. Ініціатор самостійно або через підрядну організацію відпрацьовує технічне завдання на КСЗІ, яке погоджує з Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації України. Надалі керуючись техзавданням, ініціатор проектує, впроваджує та вводить КСЗІ у дослідну експлуатацію. Після отримання заявки ініціатора Держспецзв'язок призначає організатора державної експертизи КСЗІ з відповідною ліцензією. За результатами проведення експертних випробувань проект експертного висновку подається до Держспецзв'язку, який у разі його відповідності передбаченим вимогам, видає атестат відповідності КСЗІ.

Тобто побудова КСЗІ в сучасних умовах процес непростий, він довготривалий і дороговартісний, адже включає себе регламентовану послідовність етапів робіт: організаційних, інженерних, проектних, пусконаладжувальних. Терміни їх проведення можуть становити від декількох місяців, а вартість стартувати від сотень тисяч гривень.

Відповідно до Положення про державну експертизу у сфері технічного захисту інформації експертиза КСЗІ проводиться шляхом експертних випробувань або шляхом аналізу декларації [12]. Перший шлях – передбачає побудову КСЗІ «з нуля» та проходження усіх визначених етапів її створення. Аналіз і реєстрація декларації передбачає використання технічних рішень «під ключ» і суттєво спрощують процедуру побудови КСЗІ. Такі рішення включають готові засоби, заходи захисту інформації від витоку технічними каналами, організаційно-технічні рішення для впровадження типових компонентів КСЗІ з чинним позитивним експертним висновком за результатами державної експертизи в сфері ТЗІ (актом атестації комплексу ТЗІ).

На офіційному веб-сайті Держспецзв'язку наявний у доступі «Перелік засобів ТЗІ, які мають експертний висновок про відповідність до вимог технічного захисту інформації», що включає понад 430 найменувань засобів, їх призначення та контактну інформацію виробників. В переліку є захищені комп'ютери, програмне забезпечення, мережеве обладнання, засоби ТЗІ тощо.

Водночас проведений моніторинг цінкових пропозицій показав, що сумарна вартість АС класу 1 з атестатом КСЗІ для обробки інформації з найвищим грифом «Таємно», виготовлений з використанням загальнодоступних на IT-ринку України засобів електронно-обчислювальної техніки, периферійного обладнання, програмного забезпечення відрізняється від аналогічного екземпляра без пакету дозвільної документації на обробку інформації з обмеженим доступом щонайменше втричі у бік здорожчання.

Беручи до уваги присутність в АС класу 3 великої кількості комп'ютерів і можливо інших інформаційних систем, серверного, мережевого обладнання та спеціалізованого програмного забезпечення, обсяг робіт зі створення КСЗІ значно більший, а згадане цінове співвідношення може змінюватись лише у бік зростання.

Наряду з завданнями у сфері інформатизації та цифровізації до основних завдань підпорядкованих СДТО регіональних департаментів і управлінь цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації віднесено реалізацію державної та формування регіональної політики у сфері кіберзахисту, технічного захисту інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом.

Відповідно до Правил забезпечення захисту інформації в інформаційних, електронних комунікаційних та інформаційно-комунікаційних системах, відповідальність за забезпечення захисту інформації в системі, своєчасне розроблення необхідних для цього заходів та створення системи захисту, згідно покладається на керівника або заступника керівника організації, яка є власником чи розпорядником системи, та керівників її структурних підрозділів, що забезпечують створення та експлуатацію системи [13]. Організація та проведення робіт із захисту інформації в системі здійснюється службою захисту інформації, яка утворюється згідно з рішенням керівника організації.

Досягнення амбітних цілей проєкту «Цифрова держава», достатнього рівня інформаційної взаємодії Збройних сил України, правоохоронних, розвідувальних органів, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями потребує захисту охороняємих законом даних від несанкціонованих дій. Організація такого захисту повинна бути комплексною і всеосяжною, тобто поширюватися на всі потенційно уразливі елементи і ділянки інформаційних систем. Однак сьогодні, на думку автора, стрімкі процеси цифровізації в країні протікають з випередженням процесів впровадження КЗСІ.

Так, анонсовані у 2020 році атестати відповідності КЗСІ [14] на систему електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів «Трембіта» та її підсистему «Вулик» стосуються лише їх програмних комплексів. Тобто, у разі відкриття чергового центру надання адміністративних послуг, уся розгорнута в ньому мережа комп'ютерів у складі інформаційної системи підлягає обов'язковій процедурі створення КЗСІ в загальноприйнятому порядку. Як наслідок, відсутність КЗСІ в окремому регіональному сегменті або секторі загальнодержавних інформаційних ресурсів створює загрози конфіденційності, цілісності і доступності наших персональних даних.

Прийнята парламентаріями ще у 1997 році «Концепція технічного захисту інформації в Україні», визначає основи державної політики у сфері захисту інформації інженерно-технічними заходами, принципи формування і проведення державної політики у цій сфері, основні функції організаційних структур [15]. Незважаючи на її понад 20-ти річну давність, такі напрями державної політики у сфері ТЗІ, як удосконалення правових механізмів організаційного забезпечення ТЗІ; удосконалення чинних та розроблення нових нормативних документів з питань ТЗІ; забезпечення створення підрозділів ТЗІ в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, академіях наук, Збройних Силах, інших військових формуваннях, органах внутрішніх справ, на підприємствах, в установах і організаціях всіх форм власності, діяльність яких пов'язана з інформацією, що підлягає технічному захисту; розвиток міжнародного співробітництва в сфері ТЗІ; пріоритетне створення вітчизняних конкурентоспроможних інформаційних технологій та розвиток виробництва засобів забезпечення ТЗІ, зберігають свою актуальність і сьогодні.

Оцифровування нинішнього буття та обумовлене ним примноження обсягів кіберфізичного простору ставить перед нами складну проблему: з одного боку цифрова трансформація, впровадження інформаційних систем та досягнень ІТ-галузі покликані забезпечувати суспільні блага, а з іншого створюють останньому загрози, пов'язані з можливим втручанням у приватне життя і порушенням стану захищеності національних інтересів. Основним інструментом нейтралізації таких загроз є розроблення дієвих організаційно-правових та інженерно-технічних механізмів функціонування інформаційних систем та їх невід'ємних елементів – КЗСІ.

Сьогодні на фоні оптимістичних обнародувань проєктів цифровізації в різних державних органах існує чималий пласт невирішених питань, пов'язаних з невідповідністю інформаційних систем вимогам нормативно-правових актів у сфері технічного захисту інформації. Частина з них вирішується паралельно з експлуатацією інформаційних систем, решта посилається на умови воєнного стану і крайньої необхідності.

Як підсумок, перейти рубікон на даному напрямі цифрового розвитку України означає відшукати шляхи оптимального співвідношення таких категорій як час і гроші. На

думку автора, починати треба з реновації концептуальних засад технічного захисту інформації шляхом максимально можливого зменшення бюрократичних процедур побудови КСЗІ, розробки механізмів державного регулювання ціноутворення на атестовані засоби ТЗІ, збільшення бюджетних асигнувань, уніфікації організаційних і апаратно-програмних рішень на стадіях проєктування інформаційних систем, збільшення штату фахівців з ТЗІ в органах влади, секторі безпеки і оборони, організація підвищення їх кваліфікації на регулярній основі.

Через призму Шевченківських слів «І чужому навчається, й свого не цурається...» варто провести запозичення найбільш релевантних для України положень міжнародних стандартів інформаційної безпеки ISO/IEC 15408-1 та ISO/IEC 27001, модифікацію діючого нині НД ТЗІ 2.5-004-99 «Критерії оцінки захищеності інформації в комп'ютерних системах від несанкціонованого доступу» задля їх адаптації до умов сучасності.

Замість сьогодишнього надмірного формалізму запровадити експертне дослідження впроваджені КСЗІ з тестуванням на несанкціоноване проникнення, адже масовані DDoS-атаки у 2012, 2022 роках на веб-сайти державних органів засвідчили, що серед них були заблоковані ресурси і з КСЗІ.

Широкомаштабна інституціоналізація технологій Artificial intelligence, Cloud Technology, BigData у світі поглине і Україну, сподіваємось у найближчому майбутньому. Вимоги до таких об'єднаних конфігурованих обчислювальних ресурсів у сфері захисту інформації та кібербезпеки, які по суті являються метасистемами, потенційно обширні. Вказані обставини вимагають стратегічного та упереджувального бачення завтрашнього дня і життя комплексних організаційно-правових заходів вже сьогодні.

Список використаних джерел:

1. Офіційний веб-сайт The International Open Data Charter, URL: <https://opendatacharter.net/who-we-are/>.
2. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 р. № 649-р «Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні», редакція від 20.09.2017, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#top>, (дата звернення: 25.09.2023).
3. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р «Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні», редакція від 29.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>, (дата звернення: 25.09.2023).
4. Закон України «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг» 15 липня 2021 року № 1689-IX, редакція від 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-20#Text>, (дата звернення: 25.09.2023).
5. Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» від 15 липня 2021 року № 1667-IX, редакція від 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text>, (дата звернення: 25.09.2023).
6. Закон України «Про Національну програму інформатизації» від 01.12.2022 р. № 2807-IX, редакція від 01.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text>, (дата звернення: 25.09.2023).
7. Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 року № 2657-XII, редакція від 27.07.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#n148>, (дата звернення: 25.09.2023).
8. Закон України від 1 червня 2010 року № 2297-VI «Про захист персональних даних», редакція від 27.10.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>, (дата звернення: 25.09.2023).
9. Закон України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» від 5 липня 1994 року № 80/94-ВР, редакція від 01.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94%D0%B2%D1%80#top>, (дата звернення: 25.09.2023).

10. Нормативний документ ТЗІ 2.5-005-99 «Класифікація автоматизованих систем і стандартні функціональні профілі захищеності оброблюваної інформації від несанкціонованого доступу», затверджений наказом Департаменту спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації СБУ від 28 квітня 1999 р. № 22, редакція від 15.10.2008. URL: <https://tzi.ua/assets/files/%D0%9D%D0%94-%D0%A2%D0%97%D0%86-2.5-005--99.pdf>, (дата звернення: 25.09.2023).

11. Нормативний документ ТЗІ 3.7-003-2005 «Порядок проведення робіт із створення комплексної системи захисту інформації в інформаційно-телекомунікаційній системі», затверджений наказом Департаменту спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації СБУ від 08.11.2005 р. № 125, редакція від 28.12.2012. URL: <https://tzi.com.ua/downloads/3.7-003-2005.pdf>, (дата звернення: 25.09.2023).

12. Наказ Адміністрації ДССЗІ від 16 травня 2007 року № 93 «Про затвердження Положення про державну експертизу у сфері технічного захисту інформації», редакція від 11.10.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0820-07#Text>, (дата звернення: 25.09.2023).

13. Постанова Кабінету Міністрів України від 29 березня 2006 р. № 373 «Про затвердження Правил забезпечення захисту інформації в інформаційних, електронних комунікаційних та інформаційно-комунікаційних системах», редакція від 21.10.2022, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2006-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 25.09.2023).

14. Веб-сайт Мінцифри URL: <https://thedigital.gov.ua/news/otrimano-atestat-vidpovidnosti-kompleksnoi-sistemi-zakhistu-informatsii-yadra-sistemi-trembita>.

15. Постанова Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 1997 р. № 1126 «Про затвердження Концепції технічного захисту інформації в Україні», редакція від 13.10.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-97-%D0%BF#Text>, (дата звернення: 25.09.2023).

МАГДАЛЮК В. І.,
ад'юнкт відділу організації
освітньо-наукової підготовки
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.18>

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДЕПАРТАМЕНТУ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Автором акцентовано увагу на необхідності з'ясування змісту адміністративно-правового статусу Департаменту міграційної поліції Національної поліції України, з огляду на його теоретико-прикладне значення.

Таким чином, метою статті визначено надання характеристики адміністративно-правовому статусу Департаменту міграційної поліції Національної поліції України, в зв'язку з чим було поставлено наступні завдання: 1) визначення адміністративно-правового статусу як загальною категорії; 2) окреслення системи адміністративно-правового статусу державних органів, зокрема Департаменту міграційної поліції Національної поліції України; 3) окреслення сутності елементів адміністративно-правовому статусу Департаменту міграційної поліції Національної поліції України.

Таким чином, адміністративно-правовий статус Департаменту міграційної поліції Національної поліції України являє собою певну усталену систему, яка складається з низки складових елементів:

1) мети створення та функціонування, яка полягає в здійсненні державної політики в сфері протидії нелегальній міграції;

2) завдань, основними з яких є: запобігання та протидія правопорушенням міграційного законодавства, а також забезпечення надання (адміністративних) послуг у сфері міграції (оформлення, видача, обмін паспорту громадянина України; набуття, прийняття та поновлення у громадянстві України; оформлення документів для виїзду за кордон, у тому числі відповідного паспорту; визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового чи тимчасового захисту; оформлення посвідчення на повернення в Україну тощо);

3) повноважень (нормотворчих, організаційних, контрольних, антикорупційних, адміністративно-деліктних, превентивних, інформаційно-аналітичних, координації та взаємодії з компетентним підрозділами інших органів державної влади та місцевого самоврядування);

4) функцій (адміністративна; організаційна; забезпечувальна; правоохоронна; превентивна; інформаційна, а також функція взаємодії) та інших елементів (гарантій діяльності та відповідальності).

Ключові слова: Департамент міграційної поліції, Національна поліція України, адміністративні послуги, провадження в справах про адміністративні правопорушення, адміністративно-правовий статус, повноваження, функції.

Mahdaliuk V. I. General characteristics of the administrative and legal status of the Department of Migration Policy of the National Police of Ukraine

The author emphasized the need to clarify the content of the administrative and legal status of the Migration Police Department of the National Police of Ukraine, given its theoretical and practical significance.

Thus, the purpose of the article is to provide a description of the administrative-legal status of the Migration Police Department of the National Police of Ukraine, in connection with which the following tasks were set: 1) definition of the administrative-legal status as a general category; 2) outline of the system of administrative and legal status of state bodies, in particular the Migration Police Department of the National Police of Ukraine; 3) outline the essence of the elements of the administrative and legal status of the Migration Police Department of the National Police of Ukraine.

Thus, the administrative and legal status of the Migration Police Department of the National Police of Ukraine represents a certain established system, which consists of a number of constituent elements:

1) the purpose of creation and operation, which consists in the implementation of state policy in the field of combating illegal migration;

2) tasks, the main ones of which are: preventing and combating violations of migration legislation, as well as ensuring the provision of (administrative) services in the field of migration (registration, issuance, exchange of a passport of a citizen of Ukraine; acquisition, acceptance and renewal of Ukrainian citizenship; processing of documents for departure abroad, including the corresponding passport; recognition as a refugee or a person in need of additional or temporary protection; issuance of a certificate for return to Ukraine, etc.);

3) powers (normative, organizational, control, anti-corruption, administrative-delinquency, preventive, information-analytical, coordination and interaction with competent units of other state authorities and local self-government);

4) functions (administrative; organizational; security; law enforcement; preventive; information, as well as interaction function) and other elements (guarantees of activity and responsibility).

Key words: *Migration Police Department, National Police of Ukraine, administrative services, proceedings in cases of administrative offenses, administrative-legal status, powers, functions.*

Вступ. Подібно до правового статусу фізичної чи юридичної особи, аналогічна категорія, яка притаманна державним органом і їх структурним підрозділам, відіграє важливу роль як з теоретичної, так і з практичної точки зору. Вона визначає комплекс прав і обов'язків вказаного суб'єкта, його місце в структурі органу державної влади та/або їх системі, а також окреслює основні напрями роботи та взаємодії з іншими інституціями. Звідси, недосконалість їх адміністративно-правового статусу, часто стає причиною недостатньої ефективності роботи органів державної влади та їх окремих структурних підрозділів.

Департамент міграційної поліції Національної поліції України (далі – ДМП НПУ) «займає важливу нішу» в сфері протидії злочинності, оскільки його основним напрямом діяльності є протидія злочинам, пов'язаним з торгівлею людьми. При цьому необхідно підкреслити, що рівень кількості останніх систематично підвищується за наявності сприятливих умов, до яких необхідно віднести: великі міграційні потоки, політична та економічна дестабілізація всередині країни, необхідність пошуку чи бажання покращення умов життя, безробіття тощо. Нажаль необхідно констатувати, що більшість із вказаних факторів спостерігаються й сьогодні – в умовах повномасштабного вторгнення в Україну, а отже є нагальна необхідність в проведенні актуальних досліджень діяльності не тільки провідних суб'єктів забезпечення національної безпеки як от Міністерство оборони України, Збройні сили України тощо, а і інших структурних підрозділів органі сектору безпеки та оборони, які сьогодні виконують не менш важливі завдання щодо захисту прав, свобод і інтересів громадян.

Мета статті полягає в наданні характеристики адміністративно-правовому статусу ДМП НПУ, що обумовлює необхідність розв'язання таких наукових завдань: визначення адміністративно-правового статусу як загальною категорією; окреслення системи

адміністративно-правового статусу державних органів, зокрема ДМП НПУ; окреслення сутності елементів адміністративно-правовому статусу ДМП НПУ.

Результати дослідження. Попри те, що слово статус часто вживається в побуті, його етимологічне значення має юридичне забарвлення, оскільки ототожнюється з «правовим становищем осіб, організацій, установ тощо; становищем індивіда або групи осіб щодо інших індивідів або груп у соціальній системі; встановлене нормами права положення його суб'єктів, сукупність їх прав та обов'язків» [1, с. 572]. Таке правове положення чи становище суб'єкта в соціумі визначає його роль у ньому та окреслює сфери функціонування, буквально визначає сфери діяльності та можливі напрями розвитку відносин у які може вступати такий суб'єкт. На цьому прямо чи опосередковано наголошується вченими теорії держави та права, зокрема правовий статус визначається ними, як урегульований нормами права комплекс прав і обов'язків особи [2, с. 69; 3, с. 186], які формують зв'язки особи з суспільством і державою [4, с. 97]. Окрім загальної теорії держави та права, споріднена категорія адміністративно-правового статусу широко використовується в галузі адміністративного права, під яким прийнято розуміти «комплекс конкретно визначених суб'єктивних прав і обов'язків, які закріплені за відповідним суб'єктом права нормами адміністративного права, які реалізуються даною особою, як в адміністративних правовідносинах, так і поза ними» [5, с. 194]. Адміністративно-правовий статус є частиною загального правового статусу суб'єкта, проте він реалізується останніми тільки в межах адміністративних правовідносин, тобто відносин управлінського характеру, що регламентуються нормами адміністративного права. В свою чергу, специфіка діяльності ДМП НПУ дозволяє стверджувати, що одною з його основних функцій є управлінська, а тому він однозначно є учасником адміністративно-правових (управлінських) відносин. У такому контексті для виконання поставленої мети даного дослідження та надання загальної характеристики адміністративно-правового статусу ДМП НПУ, доцільно дослідити зміст останнього.

Зміст адміністративно-правового статусу як правило розкривають через низку складових елементів, які й утворюють власне систему вказаного виду правового статусу того чи іншого суб'єкта. На чому наголошує В. В. Безега, зазначаючи, що структурно адміністративно-правовий статус будь-якого органу державної влади розкривається через внутрішню побудову його системи, де кожний елемент розташований у певній послідовності, що забезпечує стійкість системи та непохитність її основних ознак [6, с. 123]. До таких елементів Т.О. Коломієць відносить суб'єктивні права та обов'язки [7, с. 64], тобто їх компетенцію. Окрім неї С.В. Ківалов виокремлює функції, завдання та компетенцію [8, с. 84-94]. В.Я. Малиновський [9, с. 378] і Л.І. Миськів [10, с. 22] наголошує на необхідності віднесення до системи адміністративно-правового статусу також мету, завдання та відповідальність. З наведених поглядів вбачається відсутність уніфікованого підходу щодо наявності чи відсутності тих чи інших елементів адміністративно-правового статусу суб'єкта. Тому, на нашу думку доцільно дослідити здобутки суміжних наукових праць у окресленій сфері.

В межах даного дослідження у розрізі сутності адміністративно-правового статусу вкрай цінним є висновок зроблений А.М. Сердюком стосовно того, що такий статус «індивідуалізує положення будь-якого підрозділу Національної поліції, у даному випадку патрульної поліції, оскільки визначає не тільки права й обов'язки, а й завдання і функції, організаційну структуру (порядок утворення, реорганізації, ліквідації), структуру управління (питання підпорядкованості, зміну організаційної структури, передачу повноважень), форми відповідальності, компетенцію» [11, с. 78]. Зрозуміло, що така індивідуалізація відбувається за рахунок окремих елементів такої системи, що зайвий раз підкреслює важливість їх встановлення. Наприклад, О.В. Мещерякова характеризує елементи адміністративно-правового статусу учасників операцій Організації Об'єднаних Націй з підтримання миру, вказує на обов'язкову наявність повноважень останніх [12, с. 610]. С.Г. Стеценко аналізуючи адміністративно-правовий статус юридичних осіб доходить висновку, що його зміст розкривається через закріплені на нормативному рівні повноваження та гарантії їх реалізації [13, с. 90]. Р.М. Труба запропонував наступне бачення структури адміністративно-правового

статусу Державного бюро розслідувань України, яка складається з таких блоків: цільовий (мета, завдання, функції та гарантії діяльності); структурно-організаційний (основи організації роботи та власне сама робота, в тому числі аспект взаємодії); компетенційний (повноваження) [14, с. 215].

Узагальнюючи вищеподані положення констатуємо, що зміст адміністративно-правового статусу ДМП НПУ становлять наступні обов'язкові елементи: 1) мета створення та функціонування; 2) завдання поставлені перед структурним суб'єктом, структурним підрозділом; 3) повноваження, тобто сукупність прав і обов'язків; 4) функції, які виконує цей суб'єкт із метою поставлених перед ним завдань; 5) гарантії здійснення професійної діяльності; 6) відповідальність, яку несе суб'єкт за порушення чинного законодавства. Численна кількість елементів адміністративно-правового статусу ДМП НПУ свідчить про той факт, що з'ясування змісту кожного з них у сукупності може бути визначено окремим предметом монографічного дослідження. Проте, враховуючи вимогу щодо обсягу, який ставиться до даного виду наукової роботи ми обмежимося лише загальною характеристикою найістотніших складових, зокрема мети, завдань і функцій ДМП НПУ, а також його повноважень.

Враховуючи специфіку діяльності ДМП НПУ його основною метою є здійснення державної політики в сфері протидії нелегальній міграції. Разом із тим, необхідно розуміти, що поряд з ДМП НПУ таку політику реалізують і інші відомства. Специфіка ж роботи ДМП НПУ в окресленому напрямі відображається в наступних завданнях поставлених перед вказаним підрозділом: запобігання та протидія правопорушенням міграційного законодавства; забезпечення надання (адміністративних) послуг у сфері міграції пов'язані з: оформленням, видачею, обміном паспорту громадянина України; набуття, прийняття та поновлення у громадянстві України; оформлення документів для виїзду за кордон, у тому числі відповідного паспорту; визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового чи тимчасового захисту; оформлення посвідчення на повернення в Україну тощо.

ДМП НПУ має широке коло повноважень, серед яких можемо виділити наступні групи: 1) нормотворчі (готує пропозиції про внесення змін до законопроектів і чинних нормативно-правових актів у сфері міграції); 2) організаційні, тобто управлінські повноваження пов'язані з забезпеченням зовнішньоорганізаційної діяльності; 3) контрольні (контроль за дотриманням міграційного законодавства та дотриманням державної таємниці); 4) антикорупційні (реалізує заходи щодо запобігання та протидії корупції); 5) адміністративно-деліктні повноваження (здійснення провадження в справах про адміністративні правопорушення); 6) превентивні (охорона прав і свобод громадян, іноземців і осіб без громадянства, запобігання та протидія нелегальній міграції та іншим порушенням міграційного законодавства); 7) інформаційно-аналітичні (підготовка матеріалів, звітів, довідок і інших документів для подання в інші державні органи, формування баз даних, у тому числі для подальшого обміну); 8) координація та взаємодія з компетентним підрозділами інших органів державної влади та місцевого самоврядування.

Перелік наведених вище повноважень, звичайно не можна вважати вичерпним, проте він формує об'єктивне уявлення про діяльність ДМП НПУ та її окремі напрями. В свою чергу, останні знаходять своє втілення у функціях, які по-суті є нічим іншим як основними видами роботи, колом діяльності. Отже, формуючи функції ДМП НПУ ми будемо спиратись на його повноваження. Відтак, до них можемо віднести такі функції як: адміністративна; організаційна; забезпечувальна; правоохоронна; превентивна; інформаційна, а також функція взаємодії.

Висновки. Таким чином, адміністративно-правовий статус ДМП НПУ являє собою певну усталену систему, яка складається з низки складових елементів:

- 1) мети створення та функціонування, яка полягає в здійсненні державної політики в сфері протидії нелегальній міграції;
- 2) завдань, основними з яких є: запобігання та протидія правопорушенням міграційного законодавства, а також забезпечення надання (адміністративних) послуг у сфері міграції;

3) повноважень (нормотворчих, організаційних, контрольних, антикорупційних, адміністративно-деліктних, превентивних, інформаційно-аналітичних, координації та взаємодії з компетентним підрозділами інших органів державної влади та місцевого самоврядування);

4) функцій (адміністративна; організаційна; забезпечувальна; правоохоронна; превентивна; інформаційна, а також функція взаємодії) та інших елементів (гарантій діяльності та відповідальності).

Попри отримані ґрунтовні висновки та положення не можна вважати, що зміст адміністративно-правового статусу ДМП НПУ розкрито в повному обсязі, принаймні через те, що такі його складові як гарантії діяльності та відповідальність залишаються невизначеними. Тому, в перспективі необхідно приділити увагу розкриттю змісту вказаних елементів, що забезпечить вичерпне дослідження адміністративно-правового статусу ДМП НПУ.

Список використаних джерел:

1. Ковальова Т. В., Коврига Л. П. Тлумачний словник української мови. Харків. Синтекст. 2005. 672 с.
2. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навчальний посібник. Харків: Консум, 2002. 160 с.
3. Шемшученко Ю. С. Юридична енциклопедія: у 6 т. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1998-2004. Т. 5, 2003. 736 с.
4. Панчишин А. В. Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус». *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 95-98.
5. Авер'янов В. Б. Адміністративне право України. Академічний курс: у 2 т. Т. 1: Загальна частина: підручник. Київ: Юрид. думка, 2007. 592 с.
6. Безега В. В. Характеристика адміністративно-правового статусу Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки і оборони. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 121-127. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.3.20> (дата звернення 08.06.2023).
7. Коломієць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 576 с.
8. Основи правознавства: навчальний посібник / С. В. Ківалов, М. О. Баймуратов, Л. Р. Біла, Ю. Є. Полянський, Є. В. Додін; за заг. ред. С. В. Ківалова, М. П. Орзіха. К.: Знання, 2001. С.82-94.
9. Малиновський В. Я. Державне управління: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2003. 205 с.
10. Миськів Л. І. Адміністративно-правові засади діяльності вищих навчальних закладів МВС України з питань морально-правового виховання курсантів: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2008. 200 с.
11. Сердюк А. М. Поняття та елементи адміністративно-правового статусу патрульної поліції України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 1. Т. 3. С. 76-81.
12. Мещерякова О. В. Щодо визначення елементів адміністративно-правового статусу учасників операцій ООН з підтримання миру. *Форум права*. 2011. № 2. С. 609-612. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11movzpm.pdf> (дата звернення 12.07.2023).
13. Стеценко С. Г. Адміністративне право України: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2007. 624 с.
14. Труба Р. М. Структура та елементи адміністративно-правового статусу Державного бюро розслідувань України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 4. Т. 2. С. 209-216. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.4-2.40> (дата звернення 03.08.2023).

МЕЛЬНИК К. І.,
студентка II курсу магістратури
юридичного факультету
(Донецький національний університет
імені Василя Стуса)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.19>

ЩОДО АКТУАЛЬНОСТІ ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Стаття присвячена особливому суб'єкту адміністративного правопорушення – неповнолітній особі, адміністративну відповідальність якої можна розглядати як окремий різновид з притаманними їй характерними рисами та особливостями.

У статті піднімаються проблемні питання адміністративної відповідальності неповнолітніх осіб як особливих суб'єктів адміністративних охоронних відносин. Особливої уваги в статті приділено питанням досягнення адміністративною відповідальністю свого цільового призначення щодо виправлення протиправної поведінки неповнолітнього. Мається на увазі, що будучи важливим правовим засобом забезпечення правопорядку, адміністративна відповідальність повинна виконувати не лише каральну функцію, але й запобігати вчиненню правопорушень в майбутньому, не допускаючи повернення особи до протиправної поведінки.

У роботі дістали розкриття такі заходи впливу до неповнолітніх як зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого; попередження; догана або сувора догана; передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання. Також у статті зроблена спроба сформулювати особливі правила застосування адміністративних стягнень до неповнолітньої особи за вчинення адміністративного правопорушення.

Зроблено висновок, що в сучасних умовах у зв'язку з розширенням сфери правовідносин, в яких неповнолітні можуть самостійно реалізовувати окремі права та виконувати обов'язки, затребуваним є зниження віку адміністративної відповідальності до 14 років. У статті запропоновано до осіб віком від 14 до 16 років за вчинення адміністративного правопорушення застосовувати заходи впливу, а з 16 років – притягнення до адміністративної відповідальності на загальних засадах з обов'язковим використанням спеціальних освітньо-виховних програм за участі психологів.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, адміністративна деліктоздатність, неповнолітня особа, особа віком від 16 до 18 років, адміністративні стягнення, заходи впливу до неповнолітніх.

Melnyk K. I. Regarding the relevance of changes to the administrative liability of minors

The article is devoted to a special subject of administrative offense – a minor, whose administrative responsibility can be considered as a separate variety with its characteristic features and peculiarities.

The article raises problematic issues of administrative responsibility of minors as special subjects of administrative security relations. It is understood that as

an important legal means of ensuring the rule of law, administrative responsibility should not only perform the punitive function, but also prevent the Commission of offenses in the future, preventing the person from returning to unlawful behavior.

In the work have reached the disclosure of such measures of influence to minors as obligation to publicly or otherwise ask for the victim's apology; warning; reprimanded or severe reprimand; Granting bail of a minor under the supervision of parents or persons who replace them, or under the supervision of a pedagogical or labor collective at their agreement, as well as to separate citizens at their request. In the article, an attempt was made to form special rules of application of administrative punishment to a minor for an administrative offense.

It is concluded that in the present conditions, due to the expansion of the legal sphere, in which minors can exercise certain rights independently and perform duties, the required age of administrative responsibility is reduced to 14 years. The article proposes to persons aged from 14 to 16 years for the introduction of administrative offense to apply measures of influence, and from 16 years – to bring to administrative responsibility on general principles with obligatory use of special educational programs with participation of psychologists.

Key words: *administrative responsibility, administrative delictual capacity, the age of administrative responsibility, minor, a person between 16–18 years old, administrative punishment, measures of influence to minors.*

Вступ. Вагома частина сучасних суспільних правовідносин склалася під дією норм адміністративного права, а також інших правових галузей переважно в управлінській сфері, у тому числі у сфері охорони громадського порядку та громадської безпеки, у галузі охорони праці та здоров'я населення, охорони природи, у сфері забезпечення встановленого порядку управління, боротьби з корупційними проявами та ін. На сьогоднішній день адміністративна відповідальність є найпоширенішим видом юридичної відповідальності в правовій системі України, правоохоронна роль якого у боротьбі з наймасовішими протиправними діяннями, якими є адміністративні проступки, постійно зростає [1, с. 311].

Постановка завдання. Метою дослідження є формулювання пропозицій щодо вдосконалення адміністративної відповідальності неповнолітніх на основі аналізу чинного законодавства України та досвіду іноземних країн.

Результати дослідження. В нинішніх умовах воєнного стану залишається не лише сталою, але й має тенденцію до збільшення питома вага неповнолітніх, як особливої групи спеціальних суб'єктів адміністративних правопорушень, серед порушників. Актуальність та складність окресленого питання пов'язане із різними факторами, зокрема недосконалістю чинного законодавства в розрізі адміністративної відповідальності неповнолітніх осіб, невтішним зростанням кількості проступків, вчинених неповнолітніми, стрімким психологічним та фізіологічним становленням, фізичним розвитком неповнолітніх, межування із кримінально караними діяннями, відсутність у неповнолітніх правопорушників бажання виправитись, а також доцільністю застосування ефективних та рішучих заходів щодо їх запобігання з метою попередження вчинення кримінальних протиправних вчинків.

В результаті виникає необхідність суттєвого удосконалення адміністративно-правових заходів в умовах сучасної війни, водночас враховуючи, що гуманне ставлення до неповнолітніх не повинно суперечити принципам невідворотності та справедливості адміністративної відповідальності та має забезпечувати запобігання вчиненню нових протиправних діянь.

В юридичній науці проблема адміністративної відповідальності неповнолітніх не є новою та постійно досліджується в працях науковців. Адміністративну відповідальність неповнолітніх осіб безпосередньо досліджували в своїх працях В. Бобріченко, Л. Савранчук, О. Резнік, Б. Логвиненко та С. Ігнатів займалися питання протидії булінгу

в учнівському середовищі. Такими науковцями як К. Пісоцька та Р. Опацький розглядалася проблематика діяльності поліції щодо протидії дитячим правопорушенням, ряди дослідників даної тематики доповнюють також Д. М. Бахрах, І. П. Голосніченко, О. В. Горбач, Я. М. Квітка, Л. В. Коваль, Ю. І. Ковальчук, Т. О. Коломoeць, Є. Ю. Колосовський, А. Т. Комзюк, В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, Н. В. Лесько, Д. М. Лук'янець, М. П. Легецький, О. В. Ткаля, О. Л. Чернецький та інші. Проте, враховуючи становлення ювенального права в Україні, а також оновлення інституту адміністративної відповідальності – обрана тематика набуває надзвичайної актуальності.

Результати наукових досліджень вказують не лише на наявність проблематики розглядуваного питання, але й на можливі шляхи їх вирішення, насамперед внесенням законодавчих змін.

Правопорушення серед неповнолітніх, в тому числі й серед малолітніх – це своєрідний барометр, який визначає рівень правової культури та морального стану суспільства. Протиправний шлях неповнолітнього часто починається з виявів девіантної поведінки, а вже потім, за відсутності або недостатності виховного чи превентивного впливу, неефективності застосовуваних заходів відповідальності, наявності сприятливих економічних, соціальних та інших умов для вчинення протиправних діянь переростає у вчинення адміністративно караних протиправних діянь, які часто можуть межувати зі злочинами. Натомість недостатнє чи несвочасне реагування на вчинення неповнолітніми адміністративних правопорушень призводить до формування у них відчуття безкарності та всюдозволеності [2, с. 48].

На сучасному етапі розвитку суспільства в Україні наявна наступна структура адміністративних правопорушень, вчинених неповнолітніми: куріння тютюнових виробів в заборонених місцях (ст. 175-1 КУпАП) – 51,4%; дрібне хуліганство (ст. 173 КУпАП) – 14,3%; керування транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів (ст. 130 КУпАП) – 14,3%; розпивання спиртних напоїв у заборонених законом місцях або поява у громадських місцях у п'яному вигляді (ст. 178 КУпАП) – 7,1%. До інших правопорушень (загалом 12,9%) слід віднести: незаконне виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах (ст. 44 КУпАП); дрібне викрадення чужого майна (ст. 51 КУпАП); зайняття проституцією (ст. 181-1 КУпАП); злісну непокору законному розпорядженню або вимозі працівника поліції, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовця (ст. 185 КУпАП); булінг (цькування) учасника освітнього процесу (ст. 173-4 КУпАП) та ін. [3, с. 40]

Кодекс України про адміністративні правопорушення (надалі по тексту – КУпАП) однією з головних вимог притягнення особи до адміністративної відповідальності визначає – вік. Статтею 12 КУпАП встановлено, що адміністративній відповідальності підлягають особи, котрі досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку [4].

В свою чергу, важливо наголосити, що 16 років повинно бути на момент скоєння правопорушення (цей час починається з першої хвилини доби, яка є наступною після дати народження особи), а не на момент розгляду справи. Тобто особи віком до 16 років не можуть виступати суб'єктами адміністративного правопорушення.

Поцінно звертає свою увагу Шестак Л.В. на непослідовності законодавця у питанні про те, хто належить до категорії неповнолітніх. Відповідно до положень ст. 12 КУпАП неповнолітні – це особи віком від 16 до 18 років, проте у ч. 3 ст. 184 КУпАП неповнолітніми називаються особи віком від 14 до 16 років. Така невизначеність породжує складнощі у застосуванні норм КУпАП та неоднозначне тлумачення окремих його положень [5, с. 210].

Погоджуємося з позицією Ю. Тріпак та А. Краковської, що досі залишається незрозумілим, чому в адміністративному законодавстві України не врегульована дана проблема віку неповнолітніх [6].

Проблемам адміністративної відповідальності неповнолітніх присвятила свої наукові доробки Горбач О.В., яка зазначає, що, з одного боку, протиправні діяння підлітків

підпадають під адміністративні проступки, а, з іншого, – не всі можуть належати до них, оскільки 14–16-річні неповнолітні, на відміну від осіб віком 16–18 років, не є суб'єктами адміністративного проступку, що виключає наявність складу адміністративного проступку, а отже, і самого адміністративного правопорушення.

Для нормативного врегулювання вказаного питання науковець пропонує визначити протиправні діяння неповнолітніх осіб віком від 14 до 16 років як такі суспільно небезпечні діяння, що за своїми об'єктивними ознаками збігаються з адміністративними проступками і виражають зневажливе ставлення неделіктоздатних підлітків до суб'єктивних прав інших осіб та суспільних інтересів, що охороняються державою, за які не настає юридична відповідальність, але не виключається можливість застосування до винних осіб інших заходів правового характеру та пропонує знизити вік адміністративної відповідальності для неповнолітніх до 14 років [2, с. 49].

Така позиція має місце, адже застосування заходів саме адміністративного впливу до осіб у віці від 14 до 16 років дозволило б досягти превентивної мети ще на стадії формування особистості, оскільки така особа психічно готова і усвідомлює скоєне нею правопорушення та негативні наслідки свого діяння. До того ж, більшість правопорушень, скоєних особами до 16 років залишаються безкарними й породжують ще більше свавілля з боку підлітків. А враховуючи, що 14-річний вік фігурує у законодавстві України як найменший, то юридично вірним буде встановлення його і в адміністративному праві України.

Окрім того, була б доцільною примітка в статті 13 КУпАП із визначенням того хто являється неповнолітнім.

Також, є цінною думка про застосування заходів впливу, передбачених ст. 24¹ КУпАП до осіб віком від 14 до 18 років, що означало б підвищення рівня вимогливості до підлітків і більшої поваги до їх особистості. Тобто визнання їх відповідальними перед суспільством за свою поведінку сприяло б попередженню злочинності серед неповнолітніх [5, с. 211].

На сьогодні слід відмітити тенденцію законодавця до зменшення віку, з настанням якого особа має можливість реалізовувати окремі права та виконувати обов'язки у сфері публічно-правових відносин. Приміром, відповідно до ч. 3 ст. 11 Закону України «Про основні засади молодіжної політики» засновниками молодіжних та дитячих громадських організацій можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які досягли 14-річного віку і перебувають в Україні на законних підставах, а членами фізичні особи віком від 6 до 18 років. Закон України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» знизив вік для отримання паспорту громадянина України до 14 років. Дитина віком від 14 до 18 років самостійно декларує місце свого проживання за місцем проживання її батьків або інших законних представників чи одного з них без надання згоди такими особами (ч. 2 ст. 7). Такий рух в бік зниження віку можна прослідкувати останні 10 років. Законодавець знижує віковий ценз для прийняття особи самостійними суб'єктами правовідносин, що знаходить відображення в нормативно правових актах, але поки що не чіпаючи адміністративно-деліктне законодавство [7, с. 321].

Водночас існуюча система заходів впливу потребує перегляду з огляду на забезпечення її дієвості та ефективності. Адже не можна не погодитись, що в сучасних умовах окремі заходи впливу до неповнолітніх є недосконалими, малоефективними і застарілими. У зв'язку з цим під час застосування заходів впливу на практиці виникають певні проблеми. Щодо зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого, то не зрозуміло, чи вимога публічності є обов'язковою, що собою представляє інша форма вибачення, чи можуть під час вибачення бути присутні свідки. Крім того, не у всіх випадках при застосуванні такого заходу можна домогтися розкаяння неповнолітнього і, як наслідок, застосування такого заходу не досягає свого призначення. Попередження в свою чергу може бути як заходом впливу, що застосовується до неповнолітнього, так й адміністративним стягненням. Це певною мірою створює плутанину. В літературі пропонують замість попередження серед заходів впливу зазначити застереження. Попередження представляє собою

осуд з боку держави протиправної поведінки особи, який спрямовує свою дію виключно на свідомість особи, при чому не залежно від того, чи це захід впливу чи стягнення. Різниця між заходом впливу і стягненням у вигляді попередження зводиться до того, що КУпАП вимагає винесення стягнення у вигляді попередження обов'язково в письмовій або зафіксованій в інший спосіб формі, встановленій законом; винесення стягнення у вигляді попередження характеризує особу протягом року, як таку, що притягалася до адміністративної відповідальності. Щодо таких заходів як догана та сувора догана, то вони є притаманними для службових та трудових відносин. І логічно було б припустити, що їх застосування до неповнолітнього мало б сенс, якби накладалося адміністрацією відповідного навчального закладу, але за порушення навчальної дисципліни. Так само, на думку Соловйової О.М., сумнівною є дієвість такого заходу як передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання, адже батьки і так зобов'язані опікуватися поведінкою своїх неповнолітніх дітей, тому не зрозуміло, як змінить ситуацію застосування такого заходу впливу як передача неповнолітнього на поруки батькам. Який вплив на неповнолітнього може здійснити педагогічний колектив чи інші особи, при передачі їм на поруки особи, так само не зрозуміло [7, с. 318].

Вказане нашою є необхідність змін в адміністративному законодавстві, оскільки заходи впливу слід спрямовувати саме на неповнолітніх, що зрештою призведе до зміни їх антигромадських настроїв. Тож, можливо, такі заходи, як постановка особи на облік в органах Національної поліції з обов'язковим відвідуванням лекцій та курсів з питань необхідності законослухняної поведінки, встановлена кількість годин роботи з психологом, блокування спілкування неповнолітнього в соціальних мережах будуть ефективнішими. Ще одним із можливих варіантів буде повна відмова від закріплених заходів та залишення адміністративних стягнень. Вбачається, що наразі законодавцям варто розробити таку систему заходів, яка б реально дозволяла коригувати поведінку правопорушника шляхом впливу на волю і свідомість через ті інтереси та цінності, які для неповнолітніх є важливими.

Зважаючи на знижену ефективність вищезазначених заходів адміністративного впливу, в науці адміністративного права їх пропонується замінити іншими, більш дієвими, з метою виправлення його антисоціальної поведінки, перевиховання та повернення в площину законності, зокрема:

1) оприлюднення інформації щодо факту вчинення адміністративного правопорушення неповнолітнім, що є формою осуду протиправної поведінки неповнолітнього;

2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього, що полягатиме у забороні відвідування певних місць, використання певних форм дозвілля, в тому числі пов'язаних з управлінням механічним транспортним засобом, обмеження перебування по-за місцем проживання протягом певного часу доби, виїзду в інші місцевості без дозволу спеціалізованого державного органу, обов'язок з'являтися для реєстрації;

3) зобов'язання відвідувати навчальні програми правоохоронного спрямування із встановленням днів, тривалості та часу початку та закінчення занять, а також установ;

4) громадські роботи, що полягають у виконанні правопорушником у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт. Крім того, даний захід виконує не лише каральну, але виховну функцію, розвиває у підлітків певне ставлення до праці [8, с. 64].

5) залучення медіатора для проведення спільних занять з кривдником та його жертвою. Вважаємо, що завдяки медіатору, неповнолітній зможе в повній мірі усвідомити неправомірність своїх дій та, що найголовніше, зміст шкоди яку він спричинив потерпілому. Саме звернення до почуття емпатії стане тим запобіжником, який унеможливить вчинити повторність [1, с. 313].

При цьому внесені зміни мають бути вкрай гуманними по відношенню до неповнолітніх правопорушників. Попередження є найгуманнішим заходом впливу, однак варто вживати

методи та засоби, які матимуть більший ефект на боротьбу з правопорушниками з точки зору стрімкого збільшення кількості виявлених правопорушень серед зазначеної групи суб'єктів адміністративних правовідносин із метою скорочення адміністративної дитячої деліктності.

Не можна залишити поза увагою той факт, що Кодекс України про адміністративні правопорушення було прийнято ще за радянської доби, з тих пір змінилися суспільні цінності, моральні устрої, відбувається адаптація національного законодавства до стандартів Європейського Союзу в частині дотримання та захисту прав особи. Ці обставини закладають підстави для вироблення нових підходів до розуміння концептуальних основ адміністративної відповідальності. Це стосується й питання суб'єктів адміністративної відповідальності, зокрема осіб, які не досягли повноліття [7, с. 316].

Позитивний міжнародний досвід щодо попередження правопорушень, безсумнівно, становить для нашої країни значний інтерес, оскільки процеси глобалізації, інтернаціоналізації, зростання впливу інтернет-ресурсів зумовлюють миттєве безмежне передавання девіантно-делінквентного досвіду і провокують швидке поширення нових форм правопорушень та злочинності в дитячому середовищі, оскільки саме вивчення зарубіжних наукових досліджень і практичних методик, оцінювання їх правових позицій щодо запобігання правопорушенням у дитячому середовищі дозволяють виявити феномен деструктивної поведінки дітей, її причин та визначити шляхи їх усунення.

Розглядаючи досвід провідних країн світу щодо проведення профілактичної роботи, запровадження програм та проєктів, взаємодії владних структур між собою з метою вирішення питань стосовно протидії дитячій злочинності, необхідно визначити спільні й відмінні риси, напрямки і тенденції, спрямовані на вирішення та подолання проблем, пов'язаних із дитячою злочинністю [9, с. 138].

Аналізуючи досвід такої країни як Сполучені Штати Америки в контексті питань превентивної діяльності в дитячому середовищі, то на відміну від України питаннями профілактики правопорушень у дитячому середовищі займаються спеціалізовані фонди та організації. На державному рівні основоположну роль у цьому відіграє Управління ювенальної юстиції та попередження правопорушень (Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention), що є превентивним агентством, державною організацією та входить до складу Міністерства юстиції США. Управління займається всіма видами досліджень, профілактичними програмами та програмами реабілітації дітей, щодо яких здійснили правосуддя, й жертвами злочинів. За допомогою співробітництва ця організація сприяє поліпшенню політики та практичної діяльності ювенальної юстиції й створенню більш безпечних умов для дітей і підлітків.

У США на першому плані в системі протидії порушенням серед неповнолітніх перебуває система саме ранньої профілактики, спрямована на дітей раннього шкільного та, навіть, дошкільного віку. По суті, раннє втручання «не лише рятує життя від втрати часу», а й запобігає прояву зацікавленості до кримінального середовища та зменшує ймовірність долучення молоді до злочинних починань. Це також зменшує тягар злочинів на суспільство та заощаджує платникам податків мільярди доларів. Однією з програм щодо запобігання злочинності неповнолітніх є програма PINS (People in Need of Supervision) або CINS (Child In Need of Supervision). Ця програма зосереджена на допомозі дітям до 18 років, які потребують нагляду, а саме: діти, які не відвідують школу, в яких відсутній регулярний контроль із боку батьків, опікунів або піклувальників дитини, поведуться небезпечно для себе чи оточення або вчинили правопорушення, характерне лише для дітей (наприклад, прогули, втеча з дому, порушення комендантської години або алкоголь). Проте ці діти не є дітьми-злочинцями [9, с. 143].

У Німеччині профілактика правопорушень – завдання передусім місцевих органів самоврядування і федеральних земель. Значну роль у цьому відіграє громада. Відповідно до принципу субсидіарності першими за попередження злочинності повинні відповідати самі громадяни, потім – громадські колективи, такі як громади, міста, округи, і лише тоді – землі й федерація [9, с. 145].

Характерною особливістю ювенальної превенції Німеччини є те, що майже всі профілактичні програми спрямовані переважно на перевиховання «діти й підлітки, схильні до ризику бути поміченими в протиправних діях або вже помічені в них, повинні бути утримані від можливих злочинів у майбутньому виховними засобами». У країні вже більше ніж 30 років існує градація за самостійними підгрупами неповнолітніх правопорушників, одна з яких – категорія так званих інтенсивних (багаторазових) неповнолітніх правопорушників (*jugendlich Intensivtäter*). З цією групою дітей поліція проводить цілеспрямовану роботу за допомогою запровадження відповідних спеціальних поліцейських програм, спрямованих на попередження злочинності серед зазначеної категорії неповнолітніх. Поліцейські програми попередження злочинності серед неповнолітніх інтенсивних злочинців мають яскраво виражений прагматичний характер, передбачаючи чіткі критерії приймання неповнолітніх злочинців до відповідної програми [9, с. 153].

Щодо Польщі, необхідно зазначити, що, як і у вищезазначених країнах, самостійний напрямок такий, як ювенальна превенція, відсутній. Центральною ланкою в роботі з неповнолітніми в державі на районних рівнях є сімейні суди, передбачені статтею 12 § 1 Закону про систему загальних судів «*Prawo o ustroju sądów powszechnych*». Розгляд справ судом із питань сім'ї та неповнолітніх стосовно правопорушень, скоєних неповнолітніми, базується на Законі «Про розгляд справ щодо правопорушень неповнолітніми» (*Ustawa «O postępowaniu w sprawach nieletnich»*), прийнятому в 1982 році.

Роботу з неповнолітніми порушниками безпосередньо проводять куратори. Куратори сімейних судів виконують визначені законом освітні, реабілітаційні, діагностичні, профілактичні та контрольні завдання, пов'язані з виконанням судових рішень у справах опіки й неповнолітніх, а також із 161 лікуванням наркозалежності, по суті, вони виконують функції органу пробації. Робота куратора передбачає складання звіту про особу-підлітка та ситуацію в сім'ї за дорученням судді, а також здійснює контроль за поведінкою дитини після рішення суду. Він відвідує сім'ю, школу, місце роботи підлітка й регулярно подає звіти судді (у вирокі зазначається, як часто повинні складатися подібні звіти; наприклад, кожні два тижні або один раз на два місяці). Іноді суддя доручає кураторові здійснювати такий контроль до суду, на етапі слідства. Куратор може викликати підлітка для бесіди до суду, вести переговори з родичами, щоб спільно знайти способи вирішення проблеми.

Досвід Польської Республіки свідчить про достатньо високий рівень розвитку системи саме ювенальної юстиції, де пріоритет у роботі з підлітками надають супроводженню, реабілітації та корекції з додержанням компромісу між захистом інтересів неповнолітнього (додержанням його прав і свобод), виховному впливу перед примусовими заходами та збереженню безпеки в суспільстві. Діяльність польського суду не обмежена лише судочинством та судовими рішеннями, до функцій сімейного суду належить також супроводження неповнолітнього порушника, що є значною перевагою над українським судочинством.

На думку Дудченко В.В. найбільш ефективною є модель правосуддя щодо неповнолітніх, яка функціонує в Польщі. Перспективним напрямком попередження правопорушень у дитячому середовищі є запровадження в Україні польського досвіду, а саме введення до структурного підрозділу ювенальної превенції функції медіатора, який буде незалежною третьою стороною щодо вирішення конфліктів у закладах освіти, основне завдання якого полягатиме в професійній допомозі налагодженням комунікацій у дитячому середовищі.

Узагальнюючи вищевикладене, необхідно зазначити, що в таких країнах, як Сполучені Штати Америки, Німеччина та Польща, є скоординована система профілактики, яка має загальні тенденції, серед яких ключове місце займає превентивна система, спрямована на перевиховання неповнолітніх правопорушників. Взаємодія владних структур стосовно питань профілактики правопорушень у зазначених країнах побудована на місцевих рівнях та передбачає інформування, розроблення профілактичних заходів і програм, їх запровадження, а також залучення до цієї роботи некомерційних та громадських організацій [9, с. 168].

Висновки. Проблема збільшення питомої ваги неповнолітніх серед порушників криється в недосконалому чинному законодавстві України, зокрема в застарілості норм,

що визначають умови й підстави адміністративної відповідальності неповнолітніх. Відтак є вкрай необхідним приведення нормативних актів у відповідність до міжнародних стандартів щодо захисту неповнолітніх з урахуванням воєнних реалій нашої держави. Необхідність внесення змін до положень окремих статей КУпАП викликана й розширенням сфери правовідносин, в яких неповнолітні можуть самостійно реалізовувати окремі права та виконувати обов'язки. Внесення запропонованих змін до КУпАП дасть змогу практично реалізовувати принципи невідворотності та співрозмірності адміністративної відповідальності, дати можливість підліткам відчути на собі реальність такої відповідальності.

Держава має не лише фіксувати факти протиправних дій неповнолітніх, а й здійснювати низку виховних, профілактичних та інших заходів, спрямованих на подолання проявів девіантної поведінки серед підлітків. Все це дозволить зробити процедуру притягнення неповнолітніх до адміністративної відповідальності менш несприятливою для неповнолітніх, але більш ефективною у запобіганні та припиненні вчинюваних неповнолітніми адміністративних правопорушень, а також у вихованні їх в дусі дотримання вимог законодавства.

Список використаних джерел:

1. Рагімов Фаїг Вагіф огли, Адміністративна відповідальність неповнолітніх: нові аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №7. С. 311-314.
2. Шестак Л.В., Веремієнко С.В. Адміністративна відповідальність неповнолітніх: Проблеми правового регулювання та шляхи їх вирішення. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики*. 2018. № 1 (4). С. 47-51.
3. Мураренко К. Ю. Юридико-психологічні засади профілактики адміністративних правопорушень, вчинюваних неповнолітніми дітьми: дис. ... д-ра юридичної психології : 19.00.06. Київ, 2020. 229с.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс України від 7 грудня 1984 року, № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.
5. Шестак Л.В., Щербак К.А. Проблемні аспекти адміністративної відповідальності неповнолітніх в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 210-213.
6. Тріпак Ю.Р., Краковська А.Є. Адміністративна відповідальність неповнолітніх. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2019. Т. 1. №. 11. С. 23–28.
7. Соловйова О.М. Адміністративна відповідальність неповнолітніх: Чи потрібні зміни. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 316-322.
8. Шестак Л.В., Веремієнко С.В. Особливості заходів адміністративного впливу, що застосовуються до неповнолітніх в Україні. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики*. 2016. № 1 (2). С. 61-65.
9. Дудченко, В. В. Адміністративно-правові засади взаємодії органів ювенальної превенції та органів місцевого самоврядування у сфері запобігання правопорушенням у дитячому середовищі : дис. ... д-ра філософії : 081. Суми, 2022. 238 с.

ПЕТЕШЕНКОВА М. Ю.,

аспірант кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

УДК 342.951 (477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.20>**ПРАВОВА ПРИРОДА ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ТА ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ**

В статті з'ясувано сутність поняття зловживання процесуальними правами, визначено правову природу зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві, здійснено аналіз правових засад протидії зловживання процесуальними правами та виокремлено окремі положення щодо стану його покращення.

З'ясовано, що зловживання процесуальними правами як категорія адміністративного процесуального права по своїй сутті є діяльністю учасників судового процесу, що спрямована на затягування судового процесу та здійснення інших дій, що порушують принципи адміністративного судочинства. Форми (види) зловживання процесуальними правами чітко закріплені в процесуальному законодавстві, у тому числі КАС України та ЦПК України. Встановлено, що суддя (колегія суддів) в межах своїх дискреційних повноважень може визнавати інші діяння учасників судового процесу, крім закріплених в законодавстві як зловживання процесуальними правами, якщо такі дії здійснюються умисно, умови та порядок їх здійснення не передбачено законодавством, спрямовані на безпідставне затягування судового процесу та створення перешкод в діяльності суду по розгляду конкретної справи, отже юридичної підставою застосування відповідальності за їх вчинення може бути не лише норма (норми) процесуального законодавства а й судові рішення.

Юридичний склад порушення, яке кваліфікується як зловживання процесуальним правом встановлює суд, наслідком чого може бути застосування заходів процесуального примусу, передбачених відповідними нормами КАС України та ЦПК України, в першу чергу це штраф. Виявлено, що за відсутності формальних ознак порушення конкретних положень КАС України та ЦПК України метою зловживання процесуальними правами є отримання певної вигоди, більшої, ніж за умови їх добросовісного використання, а наслідками є заподіяння шкоди суспільним або особистим інтересам інших осіб.

У випадку реалізації дискреційних повноважень суду щодо визначення діяння учасника судового процесу як зловживання процесуальними правами суд не може вийти за межі санкції статті, яка передбачає застосування заходів відповідальності за зловживання процесуальними правами.

Ключові слова: адміністративний процес, цивільний процес, адміністративне судочинство, цивільне судочинство, судовий процес, зловживання процесуальними правами, відповідальність учасників судового процесу.

Peteshenkova M. Yu. Legal nature of abuse of procedural rights in administrative and civil judiciary

The article clarifies the essence of the concept of abuse of procedural rights, defines the legal nature of abuse of procedural rights in administrative and civil

proceedings, analyzes the legal foundations of countering the abuse of procedural rights and singles out certain provisions regarding the state of its improvement.

It has been found that the abuse of procedural rights as a category of administrative procedural law is essentially an activity of the participants in the court process aimed at prolonging the court process and carrying out other actions that violate the principles of administrative justice. Forms (types) of abuse of procedural rights are clearly established in procedural legislation, including the Civil Code of Ukraine and the Civil Code of Ukraine. It is established that a judge (collegium of judges) within the limits of his discretionary powers can recognize other actions of the participants in the judicial process, except those enshrined in the legislation as an abuse of procedural rights, if such actions are carried out intentionally, the conditions and procedure for their implementation are not provided for by the legislation, aimed at unreasonably delaying the judicial process process and creation of obstacles in the activity of the court on consideration of a specific case, therefore, the legal basis for the application of responsibility for their commission can be not only the norm (norms) of procedural legislation, but also a court decision.

The court establishes the legal composition of a violation that qualifies as an abuse of procedural law, which may result in the application of procedural coercion measures provided for by the relevant norms of the Criminal Code of Ukraine and the Civil Code of Ukraine, primarily a fine. It was revealed that in the absence of formal signs of violation of specific provisions of the Civil Code of Ukraine and the Civil Code of Ukraine, the purpose of abusing procedural rights is to obtain a certain benefit, greater than if they were used in good faith, and the consequences are harming the public or personal interests of other persons.

In the case of exercise of the discretionary powers of the court regarding the determination of the action of a participant in the judicial process as an abuse of procedural rights, the court cannot go beyond the sanction of the article, which provides for the application of measures of responsibility for the abuse of procedural rights.

Key words: *administrative process, civil process, administrative proceedings, civil proceedings, court proceedings, abuse of procedural rights, responsibility of participants in court proceedings.*

Постановка проблеми. Практика застосування процесуального законодавства судами різної юрисдикції з кожним роком збільшується, ускладнюється та формує нові алгоритми дій учасників розгляду правових спорів. Кількість випадків зловживання процесуальними правами та застосування заходів примусу до учасників судового процесу під час розгляду як приватних так публічних спорів залишається досить високою. Негативні наслідки вчинення таких протиправних дій учасниками судового процесу опосередковано відбиваються на строках проведення судового розгляду справ, що призводить, зокрема, до відкладення їх розгляду, застосуванні заходів процесуального примусу тощо.

Відсутність сталого розуміння категорії зловживання процесуальними правами та його кваліфікуючих ознак призводить до низького рівня застосування норм Кодексу адміністративного судочинства України (КАС України) та Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК України), що передбачають заходи процесуального впливу щодо недобросовісних учасників судового процесу. Прийняття змін до КАС України та ЦПК України у 2017 та 2020 роках сформували засади сучасного механізму запобігання, протидії зловживанням процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві та їх припинення, проте правозастосовна практика продовжує виявляти значне коло прогалин законодавства у цій сфері та демонструє різне застосування судами норм КАС України та ЦПК України під час протидії такому зловживанню.

У зв'язку з цим, на досягнення мети дослідження в межах даної наукової статті ми ставимо та плануємо до виконання **такі завдання**: з'ясувати сутність поняття зловживання процесуальними правами, визначити правову природу зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві, здійснити аналіз правових засад протидії зловживання процесуальними правами та виокремити окремі положення щодо стану його покращення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема зловживання процесуальними правами вивчалася фахівцями з різних галузей права, а саме такими як: І.Г. Андрущенко, О.М. Барміна, Н.В. Басалюк, М.А. Боловнев, В.Л. Грибанов, Р.А. Калюжний, Д.А. Козачук, А.Я. Курбатов, Р.Д. Ляшенко, В.Ю. Поліщук, В.П. Таркін, О.С. Фонова, Т.С. Яценко та іншими. Проте сутність зловживання процесуальними правами як категорії адміністративного процесу досліджено недостатньо, і в більшій мірі до судової реформи 2016 року.

Виклад основних положень. З часу внесення змін до КАС України та ЦПК України у 2017 та 2020 роках, що сформували сучасний механізм запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами існує нагальна необхідність дослідження сучасних механізмів запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами, узагальнення напрацьованої судової практики застосування відповідних норм, виявлення недоліків, розробки пропозицій з їх усунення.

Новий механізм запобігання та припинення зловживання процесуальними правами був закріплений у Кодексі адміністративного судочинства України Законом України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [1]. Цим законом КАС України та ЦПК України було доповнено наступними нормами, що утворюють базові засади запобігання, припинення та протидії зловживанню процесуальними правами учасниками судового процесу: 1) п. 9 ч. 3 ст. 2 КАС та п.11 ч. 3 ст. 2 ЦПК визначають одним з принципів судочинства неприпустимість зловживання процесуальними правами; 2) ст. 44 ЦПК та 45 КАС «Неприпустимість зловживання процесуальними правами» визначають перелік та зміст дій, що можуть бути визнані судом як зловживання процесуальними правами; 3) ч. 8 ст. 139 КАС передбачає можливість суду покласти на сторону, що зловживала процесуальними правами судові витрати повністю або частково незалежно від результатів вирішення спору; 4) ст.ст. 148 ЦПК та КАСУ визначають, право суду застосувати заходи процесуального примусу для спонукання відповідних осіб до виконання встановлених в суді правил, добросовісного виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства, а також зміст та порядок застосування таких заходів [2; 3].

Наступним етапом правового регулювання протидії зловживанню процесуальними правами стало прийняття Верховною Радою України 15 січня 2020 року Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення порядку розгляду судових справ» [4]. У пояснювальній записці до законопроекту зазначено, що однією з цілей його розробки стало удосконалення низки норм з метою недопущення зловживання учасниками справи своїми процесуальними правами та оптимізації процедури розгляду справ [5]. Як вірно зазначає Поліщук В.Ю. «цим законом передбачаються норми, якими нівелюється можливість зловживання учасниками справи своїми процесуальними правами, зокрема, спрощується порядок розгляду відводів судді у разі подання такого відводу напередодні або в день засідання; вилучаються деякі види забезпечення позову, натомість, забороняється вжиття заходів забезпечення позову, які мають своїм наслідком припинення, відкладення чи зупинення конкурсу, аукціону, торгів, тендера чи інших публічних процедур, які проводяться від імені держави (державного органу), територіальної громади (органу місцевого самоврядування) або за участю призначеного державним органом суб'єкта у складі комісії, що проводить конкурс, аукціон, торги, тендер чи іншу

публічну процедуру; визначається, що у разі оскарження ухвал суду про відмову у прийнятті або повернення зустрічного позову, про відмову у прийнятті або повернення позову третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, ухвал про зупинення провадження у справі, які подані з пропуском строку на їх оскарження, до апеляційної та касаційної інстанцій направляються матеріали оскарження (що значно зменшить строк розгляду таких справ по суті заявлених вимог)» [6].

В той же час слід засвідчити, що поняття «зловживання процесуальними правами» не закріплено в КАС України, у зв'язку із цим Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду в рішенні №814/218/14 від 13.03.2019 року висловив свою позицію стосовно такого поняття і визначив його як «форму умисних, несумлінних дій учасників процесу, що знаходить своє вираження, зокрема, у вчиненні дій, неспіврозмірних із наслідками, до яких вони можуть призвести, використанні наданих прав всупереч їх призначенню з метою обмеження можливості реалізації чи обмеження прав інших учасників провадження, перешкоджання діяльності суду з правильного та своєчасного розгляду та вирішення спорів, необґрунтованого перевантаження роботи суду» [7]. Однак слід зауважити, що чітких критеріїв зловживання процесуальними правами ні в адміністративному ні цивільному судовому процесі не визначено, це є предметом наукового дослідження, яке базується на практиці діяльності відповідних судів.

Поліщук В.Ю. досліджуючи на монографічному рівні механізм запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративному судочинстві приходиться до висновку, «що Україна, з урахуванням змін до КАС України 2017 та 2020 років, має наразі найвищий ступінь деталізації механізму запобігання зловживанню процесуальними правами у адміністративному судочинстві за рахунок визначення: 1) принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами; 2) встановлення переліку дій учасників процесу, що можуть бути визнані судом зловживанням процесуальними правами; 3) можливості суду покласти на сторону, що зловживала процесуальними правами судові витрати повністю або частково незалежно від результатів вирішення спору; 4) надання повноважень адміністративним судам застосовувати до суб'єктів, що зловживають процесуальними правами, заходів процесуального примусу. Існуючі прогалини законодавства у цій сфері поступово компенсуються рішеннями українських судів, що уточнюють застосування зазначених положень» [8, с. 150]. На його думку «до основних заходів механізму протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративному судочинстві віднесено: 1) заходи запобігання, а саме норми права, що встановлюють принцип добросовісного використання процесуальних прав, заборону зловживати такими правами, вдосконалення правових норм; статистичну звітність про факти зловживань та застосовні заходи процесуального примусу до таких учасників, розширення суддівської дискреції, роз'яснень вищих судових інстанцій 2) заходи припинення, якими в більшій мірі є заходи процесуального примусу; 3) заходи притягнення до відповідальності, як правило штрафи та збільшення сум відшкодування судових витрат за зловживання процесуальними правами» [8, с.152]. Аналіз різних наукових концепцій дає можливість виокремити такі ознаки зловживання процесуальними правами як категорії процесуального права: 1) може здійснюватися лише учасником судового процесу, а саме стороною у справі; 2) діяльність спрямована на отримання додаткових можливостей для затягування судового процесу, порушення процесуальних строків, зменшення ймовірності зібрання та оцінки доказів у справі, створення інших перешкод судовому розгляду справи; 3) діяльність, яка здійснюється всупереч нормам закону; 4) здійснюється всупереч принципом адміністративного судочинства; 6) відсутність формальних ознак порушення конкретних положень КАС України; 5) факт зловживання процесуальним правом встановлюється адміністративним судом; 6) формами зловживання процесуальними правами є процесуальне правопорушення та шкідлива поведінка, щодо якої відсутні каральні норми; 7) зловживання процесуальними правами реалізується у відповідних процесуальних документах: позовних заявах, клопотаннях, відзивах на позовні заяви, апеляційних чи касаційних скаргах, додатках до цих документів та наданих доказах; 8) наслідком виявлення факту зловживання

процесуальними правами та його ідентифікації у адміністративному процесі є застосування судом заходів процесуального примусу, передбачених ст. 144-149 КАС України. Перелік діянь, які кваліфікуються як зловживання процесуальними правами нормативно закріплено в статті 44 ЦПК та 45 КАСУ «Неприпустимість зловживання процесуальними правами», до них віднесено: 1) подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана); 2) подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, які спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення; 3) подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями; 4) подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер; 5) необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи, або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою; 6) узгодження умов примирення, спрямованих на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі. У випадку зловживання учасником судового процесу його процесуальними правами, суд застосовує до нього заходи, визначені цим Кодексом. Статтею 148 ЦПК та 149 КАСУ «Штраф» передбачено, що у випадку «зловживання процесуальними правами, вчинення дій або допущення бездіяльності з метою перешкоджання судочинству суд може постановити ухвалу про стягнення в дохід Державного бюджету України з відповідної особи штрафу у сумі від 0,3 до трьох розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб у випадках». Також у випадку неодноразового зловживання процесуальними правами суд може постановити ухвалу про стягнення в дохід Державного бюджету України з відповідної особи штрафу у сумі від одного до десяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Аналіз законодавчо закріплених видів (форм) зловживання процесуальними правами в ЦПК та КАСУ вказує на те, що цей перелік є вичерпним, в той же час судова практика Верховного Суду, яку слід віднести до актів тлумачення законодавства вказує, що судом можуть бути визначені і інші форми зловживання процесуальними правами та відповідно застосовані санкції до учасників судового процесу. Про віднесення судових рішень до актів тлумачення наводились аргументи різними дослідниками. Палешник С.І. виокремлює ознаки віднесення судового рішення до форми тлумачення норм права: 1) воно є інтелектуально-вольовою діяльністю спеціально уповноважених суб'єктів тлумачення; 2) суб'єктами такого тлумачення є судді будь-якого судового органу; 3) воно здійснюється як безпосередньо під час розгляду справи по суті, так і під час розгляду справи в касаційному порядку або при поясненні норм права у постановках пленумів, чи під час офіційного тлумачення у порядку конституційного провадження; 4) результати такого тлумачення є обов'язковими як для необмеженої кількості випадків (нормативне тлумачення), так лише для конкретного судового спору (казуальне тлумачення); 5) його результати містяться у мотивувальній частині судових рішень, актів судів апеляційної та касаційної інстанції, постанов пленумів вищих судових інстанцій [9, с. 75]. Судове тлумачення норм права відноситься до казуального тлумачення норм права, тобто роз'яснення дійсного змісту норми права, яке має обов'язкове значення лише для конкретного випадку і стосовно осіб, які мають до нього певне відношення (щодо інших випадків і осіб казуальне тлумачення значення не має). Переважно акт казуального тлумачення є складовою правозастосовочого акта, яким вирішується конкретна юридична справа [10, с. 25].

В підсумку слід зазначити, що зловживання процесуальними правами як категорія адміністративного процесуального права по своїй сутті є діяльністю учасників судового процесу, що спрямована на затягування судового процесу та здійснення інших дій, що порушують принципи адміністративного судочинства. Форми (види) зловживання процесуальними

правами чітко закріплені в процесуальному законодавстві, у тому числі КАС України та ЦПК України. Встановлено, що суддя (колегія суддів) в межах своїх дискреційних повноважень може визнавати інші діяння учасників судового процесу, крім закріплених в законодавстві як зловживання процесуальними правами, якщо такі дії здійснюються умисно, умови та порядок їх здійснення не передбачено законодавством, спрямовані на безпідставне затягування судового процесу та створення перешкод в діяльності суду по розгляду конкретної справи, отже юридичної підставою застосування відповідальності за їх вчинення може бути не лише норма (норми) процесуального законодавства а й судові рішення.

Юридичний склад порушення, яке кваліфікується як зловживання процесуальним правом встановлює суд, наслідком чого може бути застосування заходів процесуального примусу, передбачених відповідними нормами КАС України та ЦПК України, в першу чергу це штраф. Виявлено, що за відсутності формальних ознак порушення конкретних положень КАС України та ЦПК України метою зловживання процесуальними правами є отримання певної вигоди, більшої, ніж за умови їх добросовісного використання, а наслідками є заподіяння шкоди суспільним або особистим інтересам інших осіб.

У випадку реалізації дискреційних повноважень суду щодо визначення діяння учасника судового процесу як зловживання процесуальними правами суд не може вийти за межі санкції статті, яка передбачає застосування заходів відповідальності за зловживання процесуальними правами.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48, ст.436.
2. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (з наступними змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, 37. Ст. 446.
3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України 18 березня 2004 року № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст.492.
4. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення порядку розгляду судових справ: Закон України від 15 січня 2020 року № 460-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 29. ст.194.
5. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо удосконалення перегляду судових рішень в апеляційному та касаційному порядку». 2018. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63791 (дата звернення 03.03.2023).
6. Поліщук В.Ю. Зловживання процесуальними правами як категорія адміністративного процесуального права. *Право і суспільство*. 2020. № 6-2. Ч. 2. С. 112–119.
7. Рішення №814/218/14 Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 13.03.2019 року. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_kas_vp_vid_13_03_2019_roku_u_spravi_814_218_14 (дата звернення 03.03.2023).
8. Поліщук В.Ю. Механізм запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2020. № 47. Т. 1. 147–152.
9. Палешник С.І. Судове тлумачення норм права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. Випуск 23. Частина I. Том 1. 2013. С. 73–76.
10. Настасяк І. Ю. Тлумачення правових норм: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. 336 с.

ПИЛЮГА Л. В.,

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри соціальної фармації
(Національний фармацевтичний
університет)

МІЩЕНКО О. Я.,

доктор фармацевтичних наук, професор,
завідувачка
(Інститут підвищення кваліфікації
спеціалістів фармації Національного
фармацевтичного університету)

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.21>

АНАЛІЗ ПИТАНЬ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА У КОНТЕКСТІ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано питання, які визначають інформаційне право у контексті законодавства щодо регулювання обігу лікарських засобів в Україні. Інформаційне право (ІП) в юридичній науці позиціонується як суспільні відносини щодо інформації, які знаходять вираз у нормах, врегульованих на публічно-правовому та приватно – правовому рівні. У ст. 17. Конституції України зазначено: «Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу» [7]. Інформаційну безпеку слід розуміти як сукупність засобів забезпечення інформаційного суверенітету України [3], захист інформаційної сфери від зовнішніх і внутрішніх інформаційних загроз. Актуальність проблеми правового регулювання інформаційного простору зумовлена підвищенням ролі інформації в усіх галузях народного господарства країни, його сферах та секторах життєдіяльності, які сьогодні знаходяться в умовах повномасштабної війни з РФ і, як результат, мають безліч внутрішніх викликів, загроз, ризиків і небезпек. Особливо це важливо для соціальної сфери, основною галуззю якої виступає галузь охорони здоров'я. Фармація, як адміністративно – правова категорія, є складовою галузі ОЗ, що охоплює усі види діяльності щодо лікарських засобів (ЛЗ), з метою забезпечення їх доступності, ефективності, безпечності та якості у процесі лікування та підтримки громадського здоров'я. Роль професійної інформації в сфері обігу медичних виробів та ЛЗ, нормативно-законодавчого закріплення організації медичної допомоги та лікарського забезпечення, раціонального використання ліків, достовірно підтверджено науковими дослідженнями, що визначає значущість чітко організованої системи інформації про обіг ЛЗ у сфері ОЗ та охорони здоров'я громадян.

Ключові слова: інформаційне право, обіг лікарських засобів, фармацевтичний сектор, охорона здоров'я.

Pyliuha L. V., Mishchenko O. Ya. Information law in the context of the legislation on the regulation of circulation of medicinal products in Ukraine

The article analyzes the issues that determine the right to information in the context of the legislation on the regulation of the circulation of medicinal products in Ukraine.

Information law in jurisprudence is positioned as social relations regarding information, which find expression in norms regulated at the public and private legal levels. In Art. 17. The Constitution of Ukraine states: "Protecting the sovereignty and territorial integrity of Ukraine, ensuring its economic and informational security are the most important functions of the state, the business of the entire Ukrainian people" [6]. Information security should be understood as a set of means of ensuring Ukraine's information sovereignty [3], protection of the information sphere from external and internal information threats. The relevance of the problem of legal regulation of the information space is due to the increasing role of information in all branches of the country's national economy, its spheres and sectors of life, which today are in the conditions of a full-scale war with the Russian Federation and, as a result, have many internal challenges, threats, risks and dangers. This is especially important for the social sphere, the main branch of which is the field of health care. Pharmacy, as an administrative-legal category, is a component of the field of health care, which covers all types of activities related to medicinal products (drugs), with the aim of ensuring their availability, effectiveness, safety and quality in the process of treatment and support of public health. The role of professional information in the field of circulation of medical products and pharmaceuticals, regulatory and legislative consolidation of the organization of medical care and medical supply, rational use of drugs, has been reliably confirmed by scientific research, which determines the importance of a clearly organized system of information on the circulation of pharmaceuticals in the field of health care and public health protection.

Key words: *information law, circulation of medicinal products, pharmaceutical sector, health care.*

Вступ. Сучасний стан правового регулювання фармацевтичного сектору охорони здоров'я висвітлено у працях Алексєєва О. Г., інформаційно-правові дослідження з питань їх становлення, стану та перспективи розвитку, присвячені праці Белякова К.І., аналіз інформаційно-правового забезпечення фармацевтичної діяльності в Україні, надано у працях Довгань О. Д., Ткачук Т. Ю., дослідження інформаційно-правового забезпечення фармацевтичної діяльності в Україні та аналіз ролі фармацевтичної інформації проведено у працях Котвіцької А. А., Кубаревої, А. С. Немченко, Сурікова О. О., Яреми О. Г., правове регулювання державного нагляду у сфері роздрібної торгівлі лікарськими засобами розглядає Ховпун О. С. [1-5, 8, 9, 12, 22-25, 26].

Наведене вказує на актуальність дослідження наукових питань у сфері фармації, які безпосередньо пов'язані не лише з розвитком даного сектору економіки держави та його державним управлінням, а й із інформаційним правом як основи регулювання сфери обігу медичних виробів та ЛЗ [14]. Однак, незважаючи на значний обсяг досліджень щодо значущості фармацевтичної професійної інформації та її інформаційно – правового спрямування, вважаємо, що питання фармацевтичного інформаційного права як основи регулювання безпеки обігу медичних виробів та ЛЗ потребують моніторингу та подальшої деталізації.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз основних напрямів інформаційного права в контексті регулювання сфери обігу ЛЗ.

Основними завданнями дослідження є:

- здійснення теоретичного огляду наукової літератури та нормативно-правових актів, які закріплюють категорію «інформаційне право» як складову інформаційного законодавства України;
- проведення контент-аналізу нормативної бази інформаційного забезпечення фармацевтичної діяльності з визначенням конкретних нормативних наказів, їх розділів та статей.

Матеріали та методи. Матеріал дослідження – сучасна нормативно-правова база фармацевтичного сектора галузі охорони здоров'я, а також міжнародні нормативно-правові

акти, що регулюють обіг лікарських засобів у країнах ЄС. У роботі використовувались методи аналізу та синтезу, систематизації та узагальнення.

Результати дослідження. Традиційно ІІ можна розглядати у кількох аспектах: в суб'єктивному змісті, за яким інформаційне право є множиною прав і обов'язків конкретних учасників суспільних відносин щодо інформації, як об'єкта суспільних відносин та у об'єктивному контексті, за яким ІІ виступає у якості суспільних відносини щодо інформації, які знаходять вираз у нормах, врегульованих на приватно – правовому та публічно – правовому рівні, основу якого складає законодавство. Під категорією «інформаційне законодавство України» ми розуміємо множину нормативно – правових актів, прийнятих Верховною Радою України у формі законів та постанов нормативного змісту, які регулюють суспільні відносини щодо інформації. Так у частині 2 ст. 38 Закону України «Про інформацію» зазначено: «Інформація є об'єктом права власності громадян, організацій (юридичних осіб) і держави», а у ст. 39 цього ж закону стверджується, що «інформаційна продукція й інформаційні послуги громадян і юридичних осіб, що займаються інформаційною діяльністю, можуть бути об'єктами товарних відносин, що регулюються діючим цивільним і іншим законодавством».

Основним завданням створення єдиного інформаційного поля у фармації є забезпечення заявників, виробників фармацевтичної продукції, оптово-посередницьких підприємств, аптечних закладів, медичних та фармацевтичних, науково-педагогічних працівників, споживачів об'єктивною, оперативною, повною, обґрунтованою, доказовою та доступною інформацією, спрямованою на якісне лікарське або фармацевтичне забезпечення населення. Ми вважаємо, що реалізація означених завдань зі створення єдиного інформаційного поля на фармацевтичному ринку здійснюється на основі провідних принципів ІІ, а саме:

- *свобода одержання і поширення інформації* (закріплено: Конституція України: гарантія права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (частина 1 ст. 34); право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір (частина 2 ст. 34); Цивільний кодекс України – ст. 285, 293, 302; Закони України «Про інформацію» – ст. 5, 9, 10; «Про друковані засоби масової інформації (преси) в Україні» – ст. 2; «Про національну програму інформатизації» – ст. 5.);

- *відкритість та гарантованість права на інформацію* (закріплено: Конституція України – ч. 2, ст. 50, ч. 3, ст. 34; Закон України «Про інформацію» – ст. 5, 28, 30;

- *об'єктивність, вірогідність, повнота і точність інформації* (закріплено: Конституція України – ст. 32, 34, 50; Закони України: «Про інформацію» – ст. 5; «Про національну програму інформатизації» – ст. 5; Цивільний кодекс України – ст. 700, 868, 911);

- *мінімізація негативного інформаційного впливу та його наслідків* (закріплено у законі «Про інформаційну безпеку України»);

- *єдність і різниця інформації і носія інформації* (закріплено: Закон України «Про інформацію» – ст. 1; Цивільний кодекс України – ст. 200);

- *гармонізація інтересів особи, суспільства і держави в інформаційній діяльності* (прямого закріплення у чинному законодавстві України не знайдено, опосередковано закріплено у Конституції України: «...не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом; кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї (ст. 32), «...кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб, здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя (ст. 34); Закон України «Про інформацію» ст. 21, 23, 28), що свідчить про те, що законодавець приділяє серйозну увагу проблемі гармонізації співвідношення прав і інтересів особи, суспільства і держави.

Проведений аналіз [7, 11, 20, 25] показав достатньо повну компліментарність ІІ до основного Закону України – Конституції, законодавчої бази щодо інформації / інформатизації та Цивільного Кодексу України.

Згідно означених принципів фармацевтична професійна інформація формує пріоритетні напрями та програмні завдання щодо активізації розвитку інформаційного правового поля (рис. 1) та виконує певні функції: *нормативну* як основу визначення норм, правил поведінки суб'єктів інформаційних відносин; *комунікативну*, яка здійснюється шляхом зазначення в окремих статтях посилань на законодавчі акти, які є системоутворюючими різних міжгалузевих інститутів права; *регулятивну* як визначення прав та обов'язків, зобов'язань суб'єктів щодо регулювання суспільних інформаційних відносин; *охоронну*, яка реалізується шляхом встановлення гарантій і меж правомірної поведінки суб'єктів, які здійснюють заходи щодо недопущення та профілактики правопорушень, а також контроль за дотриманням правомірної поведінки; *захисну*, яка позиціонується як визначення правових умов, процедур і суб'єктів, які здійснюють захист від вчинених правопорушень, а також відповідальності за них згідно з нормами цивільного, адміністративного, трудового, кримінального права та *інтегративну* як системне поєднання комплексу визначених юридичних норм, що регулюють інформаційні відносини в Україні у різних підсистемах права (щодо ІІ вона є з'єднувальною ланкою між провідними традиційними галузями права) [10].

Рис. 1. Пріоритетні напрями та програмні завдання щодо удосконалення єдиного інформаційного «поля» фармацевтичного сектору ОЗ України

Аналіз міжнародних рекомендацій наднаціональних інститутів у сфері обігу ЛЗ, яким, безумовно, є Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), показав, що чітко організована система інформації про ЛЗ та система інформування фахівців сприяють ефективній регламентації ІІ у сфері обігу ЛЗ, створенню постійних освітніх програм та ресурсів, що містять необхідну спеціалістам охорони здоров'я всіх рівнів інформацію, а також формуванню системи раціонального використання ЛЗ та підвищенню рівня освіченості населення з питань використання ліків і охорони здоров'я в цілому [13].

Регламентуючим документом МОЗ України щодо питання правового регулювання фармацевтичних відносин є Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження

Державної стратегії реалізації державної політики забезпечення населення лікарськими засобами на період до 2025 р.» від 5 грудня 2018 р. № 1022, виконання якої сприятиме:

- підвищенню показників здоров'я населення, забезпеченню пацієнтів достатньою кількістю якісних та ефективних ЛЗ;
- раціональному застосуванню ЛЗ відповідно до клінічних потреб пацієнтів;
- створенню ефективних механізмів розподілу коштів державного та місцевих бюджетів для забезпечення населення ЛЗ;
- розширенню доступу населення до суспільно важливої інформації щодо ЛЗ;
- залученню іноземних інвестицій в рамках проведення клінічних випробувань на базі вітчизняних закладів ОЗ [16].

Поняття інформаційної системи про ЛЗ введено наказом України «Про Національну програму інформатизації» № 2807-ІХ від 01.12.2022 р. що регулює правові відносини, що виникають під час формування та виконання Національної програми інформатизації, яка згідно ст. 3 спрямована на створення та розвиток системи державних інформаційних ресурсів з забезпеченням рівного доступу до інформаційно-комунікаційних технологій та підвищення рівня освіченості громадян у цій сфері та удосконалення процедури надання публічних (електронних публічних) послуг. Так, у Р. 1, ст. 1, п. 14 деталізовано, що інформатизація є сукупністю взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, технологічних та виробничих процесів. У ст. 2 визначено, що «...національна програма інформатизації – це комплекс завдань, програм, проєктів, робіт з інформатизації, спрямованих на розвиток інформаційного суспільства шляхом концентрації та раціонального використання фінансових, матеріально-технічних та інших ресурсів, виробничого і науково-технічного потенціалу держави».

Положення та складові інформаційної системи про ЛЗ в Україні відображені у Постанові кабінету міністрів України № 90 від 24 січня 2020 р. «Про внесення змін до Положення про Міністерство охорони здоров'я України», за яким пропонується нести зміни до Положення про Міністерство охорони здоров'я України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 2015 р. № 267 (Офіційний вісник України, 2015 р., № 38, ст. 1141, № 65, ст. 2157; 2018 р., № 4, ст. 179; 2019 р., № 12, ст. 399, № 43, ст. 1483; 2020 р., № 2, ст. 1). Згідно з цим наказом, інформаційна система про ЛЗ – це система що забезпечує суб'єкти обігу ЛЗ необхідною інформацією та складається з організаційно-упорядкованої сукупності документів (масивів документів), що містять медичну, наукову, правову та іншу інформацію в галузі обігу ЛЗ та інформаційних технологій.

Нами деталізовано, що безпосередньо у сфері впровадження електронної системи ОЗ запропоновано здійснювати:

- стратегічне планування розвитку електронної системи охорони здоров'я та пов'язаних інформаційних систем, електронних реєстрів і баз даних у сфері охорони здоров'я;
- моніторинг функціонування електронної системи охорони здоров'я;
- координацію НСЗУ та інших установ, підприємств, організацій, що здійснюють впровадження електронної системи охорони здоров'я та пов'язаних інформаційних систем, електронних реєстрів і баз даних у сфері охорони здоров'я;
- розробку стандартів, класифікації в рамках впровадження електронної системи охорони здоров'я та пов'язаних інформаційних систем, електронних реєстрів і баз даних у сфері охорони здоров'я;
- моніторинг, аналіз та оцінку якості надання електронних послуг у сфері охорони здоров'я [15].

З метою реалізації означеної державної стратегії та комплаєнсності ІІІ щодо наказу МОЗ України від 19.02.2022 р. № 314 було затверджено план діяльності Міністерства охорони здоров'я України на 2022 р., який корелюється з:

- пунктом 2 розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 червня 2021 р. № 756-р «Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки» та розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2021 р.

№ 1617-р «Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії людського розвитку на 2021–2023 роки»;

- пунктом 4 Постанови Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179 «Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року»;

- пунктом 5 Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 травня 2021 р. № 497-р «Деякі питання реалізації у 2021–2023 роках Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки»;

- пунктом 8 Положення про Міністерство охорони здоров'я України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 2015 р. № 267 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 90), де чітко визначено механізм обміну інформацією між Міністерством охорони здоров'я України, державним підприємством «Державний експертний центр Міністерства охорони здоров'я України» (далі – Центр) та Державною службою України з лікарських засобів та контролю за наркотиками, зміст означеної інформації надано у:

• розділі II: пункт 1, стаття 1 – інформація про відсутність ефективності ЛЗ незалежно від джерела надходження; пункт 1, стаття 2 – інформація про виявлені помилки та уточнення щодо відтворюваності методів аналізу в методах контролю якості та помилки і уточнення в інструкціях для медичного застосування ЛЗ, дозволених до медичного застосування в Україні;

• розділ IV, стаття 3, в якому деталізується, що посадові особи МОЗ, Державної лікарської служби і співробітники Центру забезпечують конфіденційність інформації, що стала відома в процесі обміну документами та інформацією; стаття 4 регламентує, що обмін інформацією здійснюється з дотриманням вимог Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» та законодавства у сфері захисту інформації» [17, 19-21].

Таким чином, маємо констатувати, що затвердженим Порядком визначаються особливості обміну інформацією, який корелюється з основними принципами ІІІ, які означені вище за текстом. Таке взаємопроникнення нормативних постулатів ІІІ дозволяє оптимізувати взаємодію між інституціями фармацевтичного сектору ОЗ та розширювати межі їх інформаційного простору.

Висновки:

Здійснений аналіз наукової літератури та нормативно-правових актів щодо категорії «інформаційне право» надав нам можливість позиціонувати її як множину нормативно – правових актів, прийнятих Верховною Радою України у формі законів та постанов КМУ нормативного змісту, які регулюють суспільні відносини щодо інформації.

Проаналізовані в роботі принципи ІІІ України відрізняються достатньо повним врахуванням основних ідей, положень, підходів, які визначають стратегію, напрями, тенденції розвитку правового регулювання інформаційних відносин суб'єктів фармацевтичного ринку. Означені принципи ІІІ України можуть бути використані і надалі у процесі формування фармацевтичного інформаційного законодавства, а також у процесі правозастосування існуючих правових норм, що регулюють інформаційні відносини у сфері обігу ЛЗ.

Варто звернути увагу на те, що сформована система принципів ІІІ не є остаточною, тому що в діалектичному процесі створення конкретних правових норм інформаційного законодавства і розвитку загальної системи права держави, правосвідомості в Україні, принципи можуть піддаватися відповідним змінам, як по кількості, так і за змістом. У цілому, система принципів ІІІ повинна постійно удосконалюватись з розвитком інформаційного законодавства.

Проведений контент-аналіз нормативної бази інформаційного забезпечення фармацевтичної діяльності показав її повну адаптивність до нормативних постулатів ІІІ, що надалі дозволить оптимізувати взаємодію між інституціями фармацевтичного сектору ОЗ та розширювати межі їх інформаційного простору.

Перспективи подальших досліджень. Продовження роботи з аналізу сучасного стану нормативно-правового забезпечення національного фармацевтичного сектора галузі

охорони здоров'я, оскільки ст. 68 Конституції України наголошує: «Незнання Законів не звільняє від юридичної відповідальності».

Список використаних джерел:

1. Алексєєв О. Г. Фармацевтичний сектор України: сучасний стан правового регулювання. *Актуальні питання фармацевтичної і медичної науки та практики*. 2020. Т. 13, № 1 (32). С. 115-121.
2. Беляков К. І. Інформаційно-правові дослідження: походження, становлення, стан та перспективи розвитку. *Інформація і право*. 2011. № 2. С. 4-12.
3. Боднар І. Р. Сучасні реалії інформаційного суспільства: проблеми становлення та перспективи розвитку : монографія. Львів : Вид-во Львів. комерційної акад., 2013. 320 с.
4. Громовик Б. П., Парновський Б. Л., Унгурян Л. М. Реалії асиметрії інформації у фармацевтичній опіці. *Одеський медичний журнал*. 2012. № 3. С. 30-33.
5. Деякі питання реалізації у 2021–2023 роках Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки : розпорядження КМУ від 12 травня 2021 р. № 497-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/497-2021-%D1%80#Text>.
6. Довгань О. Д. Аналіз інформаційно-правового забезпечення фармацевтичної діяльності в Україні. *Інформація і право*. 2018. № 2 (25). С. 73-85.
7. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Київ : Преса України, 1997. 80 с.
8. Котвіцька А. А., Кубарева І. В. Аналіз законодавчих та нормативно-правових засад надання фармацевтичної допомоги пільговим категоріям населення в Україні. *Управління, економіка та забезпечення якості в фармації*. 2014. № 6 (38). С. 75-81.
9. Кубарева І. В., Пилюга Л. В. Аналіз інформаційно-правового забезпечення фармацевтичної діяльності в Україні. *Підприємництво, Господарство і Право*. 2019. № 2. С. 105-109.
10. Куліш А. М., Кобзева Т. А., Шапіро В. С. Інформаційне право України : навч. посіб. Суми : Сумський державний університет, 2016. 108 с.
11. Кульчій О. О. Інформаційне право : навч.-метод. посіб. Полтава : ВНЗ Укоопспілки «ПУЕТ», 2015. 193 с.
12. Немченко А. С. Сімонян Л. С., Немченко О. А. Аналіз нормативно-правового регулювання сучасного стану фармацевтичного забезпечення хворих на епілепсію. *Фармако-економіка в Україні: стан та перспективи розвитку* : матеріали VIII наук.-практ. конф., м. Харків, 26-27 листоп. 2015 р. Харків : Вид-во НФаУ, 2015. С. 128-129.
13. Новий Перелік ВОЗ основних лікарських засобів. [Електронний ресурс].– Режим доступу: URL: <https://www.who.int/ru/news/item/01-10-2021-who-prioritizes-access-to-diabetes-and-cancer-treatments-in-new-essential-medicines-lists>.
14. Паровишник О. Г. До питання правового регулювання фармацевтичної діяльності в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2018. Вип. 49, т. 2. С. 69-72.
15. Про внесення змін до Положення про Міністерство охорони здоров'я України : постанова КМУ № 90 від 24 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/90-2020-%D0%BF#Text>.
16. Про затвердження Державної стратегії реалізації державної політики забезпечення населення лікарськими засобами на період до 2025 р. : постанова КМУ від 05 груд. 2018 р. № 1022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1022-2018-%D0%BF#Text>.
17. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року : постанова КМУ від 3 берез. 2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text>.
18. Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки : розпорядження КМУ від 23 червня 2021 р. № 756-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/756-2021-%D1%80#Text>.

19. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії людського розвитку на 2021–2023 роки : розпорядження КМУ від 9 грудня 2021 р. № 1617-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1617-2021-%D1%80#Text>.

20. Про інформацію : закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII // *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. (зі змінами і доповненнями № 692-IX від 16.06.2020, № 1089-IX від 16.12.2020; № 1882-IX від 16.11.2021; № 2524-IX від 16.08.2022; № 2718-IX від 03.11.2022; № 2849-IX від 13.12.2022).

21. Про лікарські засоби : закон України від 04 квітня 1996 р. № 123/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 11.04.2023).

22. Суриков О. О., Сурикова І. О., Горіздра І. А. Аналіз ролі фармацевтичної інформації у системі фармацевтичного маркетингу. *Соціальна фармація: стан, проблеми та перспективи* : матеріали V Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Харків, 25-26 квіт. 2019 р. Харків : НФаУ, 2019. С. 312-315.

23. Унгурян Л. М., Громовик Б. П. Асиметрія інформації про фармацевтичну діяльність. *Молодий вчений*. 2015. № 1 (16). С. 160-164.

24. Ховпун О. С. Правове регулювання державного нагляду у сфері роздрібно торгівлі лікарськими засобами. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 125-131.

25. Цивільний кодекс України : закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

26. Ярема О. Г., Єсімов С. С. Предмет правового забезпечення інформаційної безпеки в інформаційному праві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. (Серія Право). 2016. № 2. С. 244-252.

ПІПКО Ю. В.,

аспірант

(Державний податковий університет)

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.22>**ПОНЯТТЯ ФІНАНСОВОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ:
ПРОБЛЕМАТИКА НАУКОВОГО ПІДХОДУ**

Стаття присвячена визначенню наукового підходу до формування поняття фінансового правопорушення як підґрунтя для подальшого дослідження проблематики протидії фінансовим правопорушенням як предмету адміністративно-правового регулювання. Для досягнення цієї мети, зважаючи на особливості об'єкту делікту у фінансовій сфері (або у сфері фінансової діяльності), а саме – властивість мультипредметності – у наукових дослідженнях з адміністративного та фінансового права враховуються наукові надбання щодо визначення таких категорій, як: «правопорушення у галузі фінансів» (В.О. Іванцов), «правопорушення у сфері фінансів» (Т.А. Кобзева), «правопорушення у сфері публічних фінансів» (О.Д. Головенко), «правопорушення у фінансово-економічній сфері» (І.І. Комарницька), «правопорушення у фінансовій сфері» (К.С. Радзівіл, О.С. Заяць). Спираючись на норми Основного Закону, положення доктрини фінансового права, існуючі наукові підходи, чинне фінансове законодавство (зокрема, бюджетне, податкове та іш.) виділено наступні риси (ознаки) фінансового правопорушення: є дінням (дією або бездіяльністю); посягає на встановлений порядок дотримання фінансової дисципліни; є антисуспільним, протиправним (встановлено пряму заборону вчинення законом, норми якого регулюють відносини у фінансовій сфері – податковій, бюджетній, валютній, страховій, кредитній тощо); суб'єктом є деліктоздатна особа – фізична або юридична; передбачено адміністративну чи кримінальну відповідальність або застосування фінансових (штрафних) санкцій та/або пені. Фінансове правопорушення визначено як антисуспільне, протиправне, винне діяння, вчинене деліктоздатною особою, яке посягає на встановлену чинним законодавством фінансову дисципліну і за яке передбачене адміністративну, кримінальну відповідальність або застосування фінансових (штрафних) санкцій та/або пені.

Ключові слова: фінансове правопорушення, протидія фінансовим правопорушенням, адміністративно-правове регулювання, предмет адміністративно-правового регулювання, фінансові правовідносини, фінансово-економічна сфера.

Pipko Yu. V. Concept of financial crime: problems of the scientific approach

The article is devoted to the definition of a scientific approach to the formation of the concept of financial crime as a basis for further research into the problems of combating financial crime as a subject of administrative and legal regulation. To achieve this goal, taking into account the specifics of the object of the tort in the financial sphere (or in the sphere of financial activity), namely, the property of multi-objectiveness, scientific research on administrative and financial law takes into account the scientific achievements regarding the definition of such categories as: "offences in the field of finance" (V.O. Ivantsov), "offences in the field of finance" (T.A. Kobzeva), "offences in the field of public finances" (O.D. Golovenko), "offences in the financial and economic sphere" (I.I. Komarnytska), "criminal offenses in

the financial sphere" (K.S. Radzivil, O.S. Zayats). Based on the norms of the Basic Law, provisions of the doctrine of financial law, existing scientific approaches, current financial legislation (in particular, budget, tax, etc.), the following features (signs) of a financial offense are highlighted: it is an action (action or inaction); interferes with the established procedure for compliance with financial discipline; is anti-social, illegal (a direct prohibition of the act is established by law, the norms of which regulate relations in the financial sphere – tax, budget, currency, insurance, credit, etc.); the subject is a person capable of tort – natural or legal entity; provides for administrative or criminal liability or the application of financial (fine) sanctions and/or fines. A financial offense is defined as an anti-social, illegal, culpable act committed by a person capable of delict, which encroaches on the financial discipline established by current legislation and for which administrative, criminal liability or the application of financial (fine) sanctions and/or fines is provided.

Key words: *financial crime, combating financial crime, administrative and legal regulation, subject of administrative and legal regulation, financial legal relations, financial and economic sphere.*

Вступ. Вчинення фінансових правопорушень завдають шкоду економіці держави, її фінансовій системі, а деякі особливо небезпечні пов'язані із посяганням на конституційний лад, фінансуванням тероризму.

Так, У 2022 році Державною службою фінансового моніторингу України до правоохоронних (розвідувальних) органів було направлено 342 матеріали (з них 226 узагальнених матеріалів та 116 додаткових узагальнених матеріалів) щодо фінансових операцій осіб, які, у тому числі за інформацією правоохоронних органів, можуть бути пов'язані з фінансуванням тероризму/сепаратизму; військовою агресією з боку РФ та РБ проти України та колабораційною діяльністю; як публічно закликають до зміни чи повалення конституційного ладу або зміни меж території або державного кордону України [1].

Тільки протягом січня-березня 2023 року працівниками Бюро економічної безпеки було створено 213 аналітичних продуктів, 43 аналітичні довідки на суму 376 млн грн (порівняно із 2022 р. – 26,3 млрд грн), не допущено розкрадання коштів при здійсненні тендерних процедур на 327 млн грн, упереджено неправомірного відшкодування ПДВ на суму 376 млн грн. Серед заходів протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави було застосовано, зокрема, запобіжний захід та накладено арешт на майно: в рамках розслідування кримінального провадження за фактам ухилення від сплати акцизного податку службовими особами одного з виробників нафтопродуктів у сумі 605,9 млн грн; в ході досудового розслідування накладено арешт на нафтопродукти загальним об'ємом 16,7 тис тонн на загальну вартість понад 970 млн грн.; в рамках розслідування кримінального провадження за фактам ухилення службовими особами гірничо-збагачувального комбінату від рентної плати за користування надрами накладено арешт на кошти у сумі 477 млн грн та відносно підозрюваного обрано запобіжний захід у вигляді застави у 20 млн грн. Також на постійній основі здійснюються спільні митні огляди (здійснено 400 спільних оглядів). Переведено в легальну площину тіньовий обсяг продукції, в результаті чого бюджет додатково отримав понад 486 млн грн [2].

Складність за напрямками діяльності щодо забезпечення фінансової стабільності України, в тому числі – здійснення протидії фінансовим правопорушенням як одного з напрямків такої діяльності, передбачає розкриття сутності терміну «фінансові правопорушення», яку у виділеному контексті формування безпечного фінансового середовища слід розглядати у широкому сенсі – як порушення чинного фінансового законодавства.

У чинному законодавстві відсутнє положення, яким визначено термін «фінансове правопорушення». Його відсутність ґрунтується на наявності окремих груп однорідних правовідносин, охоплених окремим предметом, які у сукупності можуть бути віднесені до

правовідносин у сфері фінансової діяльності (або фінансової сфери): податкові, бюджетні, валютні, банківські, страхові та інші. Кожна з цих та інших груп однорідних правовідносин характеризуються особливостями їх змісту, можуть відрізнятися за суб'єктивним складом, формами і засобами регулювання.

Зважаючи на такі особливості об'єкту делікту у фінансовій сфері (або у сфері фінансової діяльності), а саме – властивість мультипредметності – у наукових дослідженнях з адміністративного та фінансового права аналізується категорія «правопорушення у галузі фінансів» (В.О. Іванцов), «правопорушення у сфері фінансів» (Т.А. Кобзєва), «правопорушення у сфері публічних фінансів» (О.Д. Головенко), «правопорушення у фінансово-економічній сфері» (І.І. Комарницька), «правопорушення у фінансовій сфері» (К.С. Радзівіл, О.С. Заяць). Слід відзначити докторську дисертацію Н.Я. Якимчук, в якій здійснено доктринальний аналіз та сформовано авторський підхід щодо правового статусу розпорядників бюджетних коштів. Вчена досліджує проблему бюджетно-правової відповідальності розпорядників бюджетних коштів та доводить необхідність розмежування понять «бюджетне правопорушення» та «бюджетний проступок», «порушення бюджетного законодавства» та «бюджетне правопорушення» [3, с. 8, 29].

Безпосередньо сутність категорії «фінансове правопорушення» досліджено у дисертації А.Й. Іванського, присвяченій пошуку шляхів вирішення проблеми вдосконалення фінансово-правової відповідальності [4, с. 29]. Водночас, робота дослідника має інший напрям наукового пошуку.

Постановка завдання. Метою статті є визначення наукового підходу до формування поняття фінансового правопорушення як підґрунтя для подальшого дослідження проблематики протидії фінансовим правопорушенням як предмету адміністративно-правового регулювання.

Результати дослідження. Властивість мультипредметності об'єкту делікту у фінансовій сфері, наявність особливостей кожної групи однорідних правовідносин, які охоплені таким об'єктом, не виключає пропозиції, обґрунтовані дослідниками проблеми фінансово-правової відповідальності щодо об'єднання у одному нормативно-правовому акті загальних принципів фінансової діяльності держави, фінансово-правової відповідальності. Зокрема про розробку Фінансового кодексу України зазначав А.Й. Іванський [4, с. 32]. Т.А. Кобзєва пропонує розробити і прийняти Закон України «Про основи фінансової системи України та її функціонування в особливий період», що обумовлено необхідністю врегулювання режимів окремих фінансових операцій, інституцій, які забезпечують їх реалізацію в особливий період на фінансовому ринку, державне управління фінансами в особливий період [5, с. 7, с. 24].

Ю.В. Оніщик пропонує визначити фінансове правопорушення у широкому та вузькому значеннях. У вузькому значенні – «це суспільно шкідливе, протиправне, винне діяння деліктоздатного суб'єкта, що порушує врегульований правовими нормами порядок формування, розподілу та використання публічних фондів коштів, за яке законодавством передбачена фінансова відповідальність. У свою чергу, фінансове правопорушення у широкому значенні – це суспільно шкідливе, протиправне, винне діяння деліктоздатного суб'єкта, що порушує врегульований правовими нормами порядок формування, розподілу та використання публічних фондів коштів, за яке законодавством передбачено фінансову, адміністративну та кримінальну відповідальність». [6, с. 10]. Вчений чітко відтворює юридичний склад фінансового правопорушення, виділяючи його об'єкт (врегульований правовими нормами порядок формування, розподілу та використання публічних фондів коштів), об'єктивну сторону (діяння, його суспільна шкідливість, протиправність), суб'єктивну сторону (винність) та суб'єкт проступку (деліктоздатний суб'єкт), а також зазначає про вид юридичної відповідальності, що настає за вчинення цього проступку. У вузькому значенні – суто фінансова, у широкому значенні – не лише фінансова, а й адміністративна та кримінальна. Отже, з підходом Ю.В. Оніщика доцільно погодитись.

Для позначення міри і ступеню шкідливості фінансового правопорушення доцільно застосувати підхід, запропонований В.К. Колпаковим, який пропонує антигромадську

спрямованість розглядати з точки зору діалектичного співвідношення суспільної небезпеки і суспільної шкідливості [7, с. 29-31]. Підхід, запропонований вченим, може бути застосований як ознака правопорушення, що посягає на публічний порядок.

При характеристиці ступеню суспільної небезпеки або шкідливості фінансового правопорушення необхідно враховувати міру завдання шкоди нормальному функціонуванню фінансової системи держави. Виходячи з того, що вчинення фінансового правопорушення є суспільно шкідливим (у широкому значенні терміну «шкідливість» як такого, що позначає характер і тяжкість вчиненого протиправного діяння), таке порушення визначається як антисуспільне. Його вчинення в умовах воєнного стану, під час воєнної агресії росії проти України може розглядатись як таке, що є небезпечним для функціонування держави, тобто є антидержавним.

Враховуючи, що фінансове правопорушення доцільно розглядати як узагальнюючу категорію, яка охоплює протиправні діяння, Л.Г. Уртаєва пропонує закріпити на конституційному рівні фінансову відповідальність «як вид юридичної відповідальності, що передбачає застосування уповноваженими державними органами до правопорушника санкцій, встановлених нормами фінансового права». До основних характерних ознак «відповідальності у сфері запобігання фінансовим правопорушенням» віднесено наступні риси: 1) міжгалузевий характер; 2) зв'язок з додатковими обтяженнями майнового характеру (наприклад, штраф, пеня); 3) засудження протиправних дій, яке полягає у прийнятті органом, уповноваженим застосовувати заходи відповідальності, відповідного рішення тощо. Також запропоновано прийняти Кодекс України про фінансові правопорушення та Закон України «Про запобігання фінансовим правопорушенням». Поряд із цим, закріпити у Податковому кодексі України поняття «запобігання фінансовим правопорушенням» [8, с. 13-14]. На думку Л.Г. Уртаєвої фінансове правопорушення має економічну природу, що опосередковано спричиненим ним порушень «при створенні, формуванні, розподіленні та перерозподіленні фінансових ресурсів». Особливостями «фінансових правопорушень економічного характеру буде виступати те, що вони спричиняють позбавлення майнового (матеріального) характеру та впливають на економічні інтереси правопорушників. При цьому, економічні інтереси є фактором, що об'єднує фінансові та економічні правопорушення.» [9].

Привертає увагу систематизація ознак фінансового правопорушення, запропонована Л.Г. Уртаєвою, а саме – виділення двох груп ознак: загальних та специфічних, що доводить доцільність розгляду питання про виділення фінансових правопорушень серед інших видів протиправних діянь. Поряд із цим запропонований дослідницею науковий підхід щодо праворозуміння сутності фінансових правопорушень можна назвати «широким», враховуючи охоплення ним фінансових та господарських правовідносин, що зазначені об'єктом посягання та предметною спрямованістю й уможливорює визнання їх економіко-правової природи. Проте, уведення до об'єкту посягання господарських правовідносин (зокрема, провадження ліцензованої господарської діяльності) не дозволяє чітко розмежувати правопорушення у фінансовій сфері та сфері господарювання, що може тягнути за собою помилки у правозастосуванні при здійсненні юридичної кваліфікації правопорушень у цих сферах (фінансовій та господарській).

О.С. Заяць зазначає, що правопорушення у фінансовій сфері як складне явище включає в себе декілька видів правопорушень, критерієм класифікації яких виділено: ступінь суспільної небезпеки та заподіяної шкоди правопорушення в фінансовій сфері (адміністративні правопорушення, злочини, цивільно-правові правопорушення, дисциплінарне правопорушення, фінансові правопорушення); вид юридичної відповідальності (кримінальна, адміністративна, цивільно-правова, дисциплінарна, фінансова); об'єкт фінансової діяльності (правопорушення: бюджетне, податкове, банківське, валютне, у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного та соціального страхування) [10, с. 15].

Дослідження існуючих наукових підходів щодо визначення сутності категорії «фінансове правопорушення» дозволяє зазначити наступне. Насамперед, слід вказати про відсутність принципових заперечень щодо визнання протиправним діянням, вчиненим

деліктоздатною особою. Суперечки серед дослідників виникають з приводу: 1) закріплення його природи (яка не обмежується визнанням суто правової та охоплює економіку, фінанси); 2) визначення предмету посягання, яким запропоновано визначати не лише «правовими нормами порядок формування, розподілу та використання публічних фондів коштів» (Ю.В. Оніщик), «порушення норм фінансового законодавства» (Л.Г. Уртаєва), а й фінансову сферу в цілому (О.В. Заяць).

Наявність різних наукових поглядів на предмет посягання визначає звернення до установлених у доктрині фінансового права положень про фінансову систему, фінансово-правові відносини, фінансово-правова норма. Виділення зазначених категорій обумовлено необхідністю конкретизації предмету посягання з метою забезпечення однозначності та відсутності суперечностей при визначенні належності правопорушення до фінансових правопорушень.

Розкриття змісту категорії «фінансова система» дозволяє вказати про групи фінансових правовідносин у межах яких з метою забезпечення повноти їх регулювання мають бути передбачені не тільки регулятивні, а й охоронні норми. Так, фінансову систему визначають як сукупність фінансових інститутів (ланок, сфер), врегульованих нормами фінансового права, кожен з яких сприяє утворенню, розподілу і використанню фондів грошових коштів. У структурі фінансової системи виділяють публічну і приватну складові [11, с. 564-565]. Визначення структури складових у енциклопедичному юридичному виданні «Фінансове право» передбачене щодо публічної фінансової системи. При цьому привертає увагу інституційний підхід до структурування, який передбачає виділення інститутів фінансово-правової галузі. Зазначений підхід може бути покладений в основу встановлення окремих видів фінансових правопорушень. Структурування публічної фінансової системи за інституційним підходом передбачає виділення таких інститутів фінансово-правової галузі: 1) бюджетну систему; 2) кредитну систему; 3) обов'язкове державне страхування; 4) фінанси підприємств [11, с. 566].

Категорія «фінансово-правові відносини» позначає предмет фінансового права, який стосується урегульованих нормами фінансового права економічних відносин, що виникають, змінюються і припиняються в процесі мобілізації, розподілу і використання публічних фондів, і мають державно-владний характер [11, с. 587]. У контексті предмету дослідження вказане положення щодо сутності фінансово-правових відносин має ключове значення і дозволяє встановити межі предмету посягання фінансових правопорушень. В основу визначення видів таких правопорушень можуть бути покладені наступні критерії класифікації фінансово-правових відносин: 1) структура фінансової системи; 2) інститути фінансового права [11, с. 587-590]. Тож за такими критеріями можна виділити наступні види фінансових правопорушень: бюджетні правопорушення; порушення правил кредитної системи; порушення правил обов'язкового державного страхування; порушення у сфері фінансів підприємств.

Для ідентифікації протиправного діяння як фінансового правопорушення доцільно звернутись до визначення забороняючих фінансово-правових норм. Такими визначено норми, які вимагають стримуватись від відповідних дій з метою дотримання фінансової дисципліни. До структури фінансово-правової норми належить і санкція, яка передбачає наслідки невиконання чи неналежне виконання приписів норми, визначає вид та міру юридичної (адміністративної, кримінальної, фінансово-правової тощо) відповідальності порушникам [11, с. 592]. Врахування зазначеного положення щодо сутності забороняючих фінансово-правових норм, санкції фінансово-правової норми дозволяє вказати, що за вчинення фінансового правопорушення настає не тільки фінансово-правова відповідальність (як зазначав Ю.В. Оніщик при визначенні фінансово правопорушення у вузькому значенні), а й адміністративна і кримінальна, що означає недоцільність визначення фінансового правопорушення у вузькому та широкому значеннях.

Критичне опрацювання наведених вище наукових поглядів дозволяє запропонувати підхід щодо визначення фінансового правопорушення.

Фінансове правопорушення доцільно розглядати як суто теоретико-правову узгальнюючу конструкцію, а її нормативний зміст передбачає охоплення правопорушень

у фінансовій сфері, які посягають на встановлений законодавством порядок дотримання фінансової дисципліни. Виділення видів юридичної відповідальності за такі правопорушення доцільно здійснювати, спираючись на норму п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України, якою закріплено визначення виключно законами засад цивільно-правової відповідальності; діянь, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальності за них [12].

За таким підходом використання юридичної конструкції «цивільно-правові правопорушення», яка зазначається О.С. Заяць [10, с. 15] недоцільне, враховуючи відсутність у Цивільному кодексі України прямої норми, що передбачає визначення відповідного поняття. Отже, спираючись на норми Основного Закону, положення доктрини фінансового права, існуючі наукові підходи, чинне фінансове законодавство (зокрема, бюджетне, податкове та ін.) доцільно виділити наступні риси (ознаки) фінансового правопорушення:

- є діянням (дією або бездіяльністю);
- посягає на встановлений порядок дотримання фінансової дисципліни;
- є антисуспільним, протиправним (встановлено пряму заборону вчинення законом, норми якого регулюють відносини у фінансовій сфері – податковій, бюджетній, валютній, страховій, кредитній тощо);
- суб'єктом є деліктоздатна особа – фізична або юридична;
- передбачено адміністративну чи кримінальну відповідальність або застосування фінансових (штрафних) санкцій та/або пені.

Висновок. Фінансове правопорушення доцільно визначити як антисуспільне, протиправне, винне діяння, вчинене деліктоздатною особою, яке посягає на встановлену чинним законодавством фінансову дисципліну і за яке передбачене адміністративну, кримінальну відповідальність або застосування фінансових (штрафних) санкцій та/або пені.

Список використаних джерел:

1. Річний звіт Держфінмоніторингу за 2022 рік. Державна служба фінансового моніторингу України. gov.ua. Державні сайти України. С. 26. URL: <https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/funkcional/zviti-pro-diyalnist/2022-rik/richnij-zvit-derzhfinmonitoringu-za-2022-rik.html> (дата звернення: 25.07.2023).
2. Звіт про діяльність Бюро економічної безпеки України за січень-березень 2023 рік. pdf: Бюро економічної безпеки України. gov.ua. Державні сайти України. с.4, с.11-12. URL: <https://esbu.gov.ua/dijalnist/plani-ta-zviti> (дата звернення: 25.07.2023).
3. Якимчук Н. Я. Правовий статус розпорядників бюджетних коштів в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2010. 42 с.
4. Іванський А. Й. Фінансово-правова відповідальність в сучасній Україні: теоретичне дослідження: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Одеська національна юридична академія. Одеса, 2009. 43 с.
5. Кобзєва Т. А. Адміністративно-правове забезпечення управління фінансовою системою України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ МВС України. Дніпро, 2018. 38 с.
6. Оніщик Ю.В. Проблеми визначення поняття «фінансове правопорушення»: сучасний стан та перспективи розвитку. *Фінансове право*. 2015. № 2 (32). С. 8-11.
7. Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право): навч. посіб. К.: ЮрінкомІнтер, 2008. 256 с.
8. Уртаєва Л. Г. Теоретико-правові засади запобігання фінансовим правопорушенням: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.07. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2021. 21 с.
9. Уртаєва Л.Г. Фінансове правопорушення: економіко-правова природа. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 396-398, с. 397. URL: <http://www.lsej.org.ua/index.php/arkhiv-nomeriv?id=159> (дата звернення: 21.07.2023).

10. Заяць О. С. Адміністративно-правові засади протидії правопорушенням у фінансовій сфері: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Приватний вищий навчальний заклад «Львівський університет бізнесу та права». Львів, 2017. 22 с.

11. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. X.: Право, 2016. Т.6: Фінансове право / редкол.: М.П. Кучерявенко (голова) та ін.; Нац.акад.право.наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац.юрид.ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2020. 616 с.

12. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30 (23.07.96). Ст. 141.

ПУСТОВІТ Ю. Ю.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
(Державний торговельно-економічний
університет)

УДК 330.34:338.349

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.23>

ГЕНЕЗА ПОНЯТТЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

Дане дослідження присвячено доволі актуальній проблемі, яка охоплює великий спектр суспільних відносин – природі та сутності поняття «продовольча безпека», з використання історичного екскурсу. У статті, також, досліджено правову природу поняття «продовольча безпека».

Продовольча безпека є предметом наукових пошуків соціально-економічного, політичного, екологічного, демографічного, управлінського, біологічного, медичного, інформаційного, юридичного характеру й інших наукових напрямів, які використовують притаманну відповідній галузі знань наукову базу, понятійний апарат та методологічні підходи. В умовах російської збройної агресії проблема продовольчої безпеки є набуває ще більшої актуальності.

У статті розглядаються еволюційні підходи до визначення поняття «продовольча безпека» у контексті розвитку міжнародного права та національного законодавства. Розкрито динаміку змін визначення поняття «продовольча безпека».

Досліджено, що визначення продовольчої безпеки на міжнародному рівні пов'язане з документами декларативного характеру – меморандумами і рішеннями міжнародних конференцій, самітів.

Для генези підходів до продовольчої безпеки 1970-х рр. характерним є акцент на контролі світових запасів продовольства та забезпеченні стабільного постачання продовольством населення. У 1980-ті рр. в характеристиці стану продовольчої безпеки почали використовуватися показники економічної та фізичної доступності продовольства. У 1990-ті рр. акцент робиться на необхідність забезпечувати всіх людей безпечним продовольством.

Констатовано, що еволюція розуміння поняття продовольчої безпеки відбувалася у зв'язку з подіями, які становили загрозу існуванню людства та гарантуванню продовольчої безпеки: Друга світова війна, світова продовольча криза, проблеми голоду в постколоніальних країнах тощо. У переважній більшості випадків зміни у визначенні продовольчої безпеки вносилися офіційними документами міжнародних організацій та конференцій.

В сьогоденнішніх умовах Україна знаходиться на етапі розуміння продовольчої безпеки як наявності продовольства, економічної та фізичної доступності, стабільності та використання продовольства, і відстає в цьому плані від світового співтовариства. Вказується на важливість забезпечення продовольчого забезпечення під час воєнного стану та у післявоєнний період.

Ключові слова: *безпечність продуктів харчування, достатність харчування, дитяче харчування, доступність, населення, продовольча безпека, продовольча незалежність, продовольство, продукти харчування, стабільність, продовольче забезпечення, якість харчування.*

Pustovit Yu. Yu. Genesis of the concept of food security

This study is devoted to a rather topical problem that covers a wide range of social relations – the nature and essence of the concept of "food security", using a historical excursion. The article also examines the legal nature of the concept of "food safety".

Food safety is the subject of socio-economic, political, ecological, demographic, managerial, biological, medical, informational, legal and other scientific researches that use the scientific base, conceptual apparatus and methodological approaches inherent in the relevant field of knowledge. In the conditions of Russian armed aggression, the problem of food security is becoming even more urgent.

The article considers evolutionary approaches to the definition of the concept of «food security» in the context of the development of international law and national legislation. The dynamics of changes in the definition of the concept of «food safety» are revealed.

It has been investigated that the definition of food security at the international level is connected with documents of a declarative nature – memoranda and decisions of international conferences and summits.

The genesis of approaches to food security in the 1970s is characterized by an emphasis on controlling world food reserves and ensuring a stable supply of food to the population. In the 1980s, indicators of the economic and physical availability of food began to be used to characterize the state of food security. In the 1990s, emphasis was placed on the need to provide all people with safe food.

It was established that the evolution of the understanding of the concept of food security took place in connection with events that posed a threat to the existence of humanity and the guarantee of food security: the Second World War, the world food crisis, problems of hunger in post-colonial countries, etc. In the vast majority of cases, changes in the definition of food safety were made by official documents of international organizations and conferences.

In today's conditions, Ukraine is at the stage of understanding food security as the availability of food, economic and physical availability, stability and use of food, and lags behind the world community in this respect. The importance of ensuring food security during martial law and in the post-war period is indicated.

Key words: *food safety, food sufficiency, baby food, availability, population, food security, food independence, food, food products, stability, food security, food quality.*

Постановка проблеми. Однією з найважливіших функцій держави Конституція України визнає захист її суверенітету й територіальної цілісності, а також забезпечення економічної та інформаційної безпеки (ст. 17). В свою чергу, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України). Згадана вище безпека людини, яку держава повинна забезпечувати, стосується різних сфер життєдіяльності, серед яких особливе значення має продовольча сфера.

Еволюція держави свідчить про те, що неефективна адміністративно-правова діяльність державних органів у боротьбі з зовнішніми та внутрішніми загрозами в продовольчій сфері породжує у громадян страх, невпевненість, підриває довіру населення до владних інститутів, призводить до непоправних втрат. За таких умов забезпечення продовольчої безпеки є надзвичайно актуальним, у зв'язку з чим виникає необхідність додаткового з'ясування виникнення і трансформації поняття «продовольча безпека».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми продовольчої безпеки склали предмет багатьох досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Серед зарубіжних авторів слід зазначити У. Ліферта, М. Мазойєра, Т. Мальгуса, А. Маслоу, Е. Райнерта, Д. Рікардо, А. Сміта, М. Трейсі, які заклали теоретико-методологічні засади вивчення проблем продовольчої забезпеченості.

В Україні економічним аспектам регулювання продовольчої безпеки присвятили свої роботи А. Бабенко, Н. Басюркіна, О. Білорус, І. Бураковський, А. Гальчинський, П. Гайдучий, Д. Лук'яненко, А. Мостова, В. Немченко, В. Новицький, Ю. Пахомов, В. Пятницький, В. Рокоча, І. Румик, В. Сіденко, А. Філіпенко, Т. Циганкова та ін.

Питання правового забезпечення продовольчої безпеки України активно досліджуються в роботах таких науковців, як І. Бінько, В. Бойко, П. Борщевський, С. Бугера, Ю. Валетов, О. Вараксіна, В. Власов, В. Геєць, О. Гойчук, К. Голівков, М. Гребенюк, О. Гудзинський, Б. Данилишин, Л. Дейнеко, М. Долішній, А. Духневич, В. Єрмоленко, С. Кваша, В. Ковальов, Ю. Кудріна, М. Кулаєць, Т. Курман, А. Лисецький, І. Лукінов, С. Лушпаєв, І. Манзій, Л. Міляр, Р. Мудрак, Б. Пасхавер, Я. Пушак, П. Саблук, В. Самокиш, В. Ситник, А. Статівка, С. Судомир, О. Тарасюк, А. Тригуб, Р. Трінько, В. Уркевич, Л. Шинкарук, В. Шишлюк, В. Шлемко та багато інших учених.

У процесі підготовки дослідження автор здійснив аналіз значної кількості фахових наукових видань з проблем правового регулювання світової продовольчої безпеки. Серед них праці вітчизняних юристів-міжнародників та економістів: Г. Бувайлика, М. Буроменського, О. Висоцького, В. Денисова, В. Корецького, В. Кисіля, О. Мережка, В. Муравйова, В. Опришка, Л. Тимченка та ін.

В дослідженнях зазначених вчених розроблений понятійний апарат та акцентовано увагу на важливості пошуку шляхів розв'язання найбільш важливих проблем у сфері продовольчої безпеки. Однак і досі в спеціальній літературі і офіційних документах відсутній єдиний підхід до визначення поняття продовольчої безпеки.

Мета дослідження. Метою наукової статті є дослідження проблем виникнення та трансформації поняття «продовольча безпека», виявлення її характеристика існуючих підходів та визначень.

Виклад основного матеріалу. Продовольча безпека є предметом наукових пошуків соціально-економічного, політичного, екологічного, демографічного, управлінського, біологічного, медичного, інформаційного, юридичного характеру й інших наукових напрямів, які використовують притаманну відповідній галузі знань наукову базу, понятійний апарат та методологічні підходи до визначення поняття «продовольча безпека». Відповідно, попри те що категорія «продовольча безпека» широко застосовується як у науці, законодавстві та практиці, кожен дослідник тлумачить, розуміє та застосовує її з урахуванням власного бачення та різних аспектів предмету дослідження. Саме тому складно сформулювати і запропонувати єдине наукове визначення категорії «продовольча безпека».

Традиційно для розуміння суті будь-якого поняття теоретичне та практичне значення має генеза його походження і розвитку. Слід зазначити, що проблема продовольчої безпеки постала на початку людської цивілізації, адже в основу продовольчої безпеки було покладено інстинкти виживання та самозбереження, на яких базується вся людська діяльність.

У міфології протонаселення Центральної Америки можна знайти культу голоду, у ритуалах і символах яких зображалася головна продовольча культура – кукурудза. У єгиптян ставлення до продовольства також носило сакральний відтінок. В давньогрецькій міфології Пандора випустила на волю людські нещастя, у тому числі голод [11].

У Махабхараті оповідається, що всі живі істоти знайомі з працею заради їжі; завдяки їжі з'являються вони на світло, зростають, існують та живуть. У Упанішадах: весь цей світ – це лише їжа; з їжі – людина, з їжі виникають істоти – ті, які перебувають на землі; потім їжею вони і живуть, і в неї ж вони перетворюються під кінець [4].

З моменту виникнення перших державних утворень основною загрозою для існування людини був неврожай. Для захисту своїх народів управителі будували зерносховища, зерно в яких накопичувалося в благополучні роки і розподілялося в неврожайні. Крім необхідності запасати продовольство, регулювалося розподіл продуктів виробництва між різними групами населення. Це дозволяло уникати голоду і задовольняти харчові потреби населення. В законах Хамурапі записано: «я відшукав їм безпечні місця, відкривав вихід з тяжких лих, особливо шляхом організації виробництва їжі: провів рясну воду населенню; розширив

ниву, наповнив житницю, визначив пасовища і водопій, захистив людей від нужди, міцно заснував їх житла удосталь, визначив пасовища і водопій, ублаготворив плоть людей» [3].

Давньогрецький філософ Платон пов'язував утворення держави з необхідністю задовольняти потреби людини у видобутку їжі для існування і життя. Ідеальна модель держави Платона передбачала такі елементи продовольчої безпеки як заборона ввезення і вивезення певних груп товарів з одночасним скасуванням мита на експорт і імпорт ресурсів, яких потребує держава, справедливий розподіл продовольства серед населення [11].

В Стародавньому Римі також здійснювалася політика щодо забезпечення продовольчої безпеки як всередині Риму, так і в цілому по країні. Взагалі у римській історії роздача хліба, як і видовища, були досить популярним політичним явищем.

Біблійні тексти містять норми, які вказують на необхідність забезпечувати населення всім необхідним: «Коли будеш жати жатву на землі своїй, не дожинай до краю поля твого, і того, що залишилось від жатви твоєї не підбирай, і виноградника твого не оббирай дочиста, і ягід, що попадали у винограднику не підбирай, залиш це бідному та прийдешньому» (Біблія. Лев. 19:9, 10) [3].

Аналогічні норми містяться у релігійних текстах інших народів, наприклад, закят у мусульман (податок на користь бідних). Він уже виплачується як у натуральній, так і грошовій формах. Таким чином, продовольством забезпечуються групи населення, котрим воно було економічно недоступне, навіть за наявності його достатній кількості у регіоні.

В епоху Середньовіччя у зв'язку з розвитком товарно-грошових відносин, поглибленням поділу праці держава починає регулювати інші фактори, що впливають на економічну та фізичну доступність продовольства, у тому числі шляхом створення державних продовольчих пунктів у великих містах. Цим забезпечувалась як фізична доступність життєво необхідного продовольства для населення, стабільність його надходження, так і певний контроль та регулювання рівня цін на окремі види продовольства.

Таким чином, ще до запровадження у науковий обіг категорії «продовольча безпека» було впроваджено окремі елементи економічної та фізичної доступності продовольства на національному рівні, а також стабільність його постачання на внутрішній ринок.

Згодом стабільне забезпечення населення необхідним продовольством стало одним із найважливіших державних завдань. У різні часи розуміння такої задачі та шляхи її вирішення в різних країнах мали свої особливості, обумовлені рівнем виробничих відносин, чинним технологічним укладом, загальним рівнем добробуту населення, національним менталітетом та іншими факторами.

Перші спроби вивчити та привернути увагу світової спільноти до взаємозв'язку проблем виробництва продовольства, голоду, недоїдання та здоров'я пов'язані з публікацією у 1935 р. Френком Л. Макдугаллом меморандуму про проблеми сільського господарства та здоров'я (The Agricultural and the Health Problems), в якому фактично різні аспекти продовольчої безпеки розглядалися комплексно. Спираючись на висновки провідних дієтологів та фахівців у галузі харчування з США та Великобританії, він підготував документ, наданий Лізі Націй, у якому обґрунтував ідеї про те, що більшій частині світового населення не вистачає правильного харчування. На міжнародному рівні було проголошено необхідність конструктивної співпраці різних держав незалежно від їх політичних протиріч у справі забезпечення людей достатньою кількістю повноцінного продовольства.

Базові підходи сучасної концепції продовольчої безпеки були сформульовані в роки Другої світової війни. У цей період у багатьох країнах сільськогосподарське виробництво було перервано на великих територіях, відповідну інфраструктуру знищено або перепрофільовано під військові потреби. Торгівля та розподіл продовольства були серйозно порушені. Вищезгадані обставини актуалізували і так досить гостру проблему продовольчого забезпечення населення.

У 1943 р. у місті Хот-Спрінгс (США) пройшла Міжнародна конференція з питань продовольства та сільського господарства. На конференції було офіційно закладено основи для

комплексного підходу до визначення продовольчої безпеки за рахунок диференціації різних складових: наявності продовольства, його поживності та стабільності постачання.

У ході конференції виробилося уявлення про «свободу від нужди» як про «надійне, належне та відповідне постачання будь-якого чоловіка, жінки та дитини продовольством». «Надійне» означало наявність постійного та стійкого доступу до продовольства, «належне» свідчило про його достатню кількість, а «відповідне» – необхідну поживність.

Крім того, учасники конференції зазначили, що одразу після війни необхідно буде забезпечити «свободу від голоду» та задовольнити насамперед світовий попит на зернові та інші багаті на вуглеводи продукти харчування, забезпечуючи таким чином базові потреби населення. На наступному етапі, після відновлення виробництва основних видів продуктів харчування, повинна була настати черга продовольства, багатого різними поживними речовинами, які необхідні для здорового та повноцінного життя людини.

Особлива увага в ході конференції приділялася проблемі бідності – причині голоду та нужди, та її вирішенню і забезпеченню належним харчуванням широких верств населення через економічне зростання та створення додаткових робочих місць [1].

Подальший розвиток ідей продовольчої безпеки пов'язується з початком діяльності Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (Food and Agriculture Organization, FAO) – міжнародної організації під патронатом ООН, заснованої 16 жовтня 1945 р. На сьогодні FAO є провідною установою ООН, яка працює в галузі розвитку та підтримки сільського господарства під девізом «допомагаємо побудувати світ без голоду» [1].

Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року прийнято Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, яким проголошується право на такий життєвий рівень, який необхідний для підтримання здоров'я та добробуту сім'ї, що включає право на достатнє харчування, одяг, житло, медичну допомогу та соціальне обслуговування, та право на свободу від голоду, що забезпечується шляхом вжиття державою індивідуальних та колективних заходів щодо удосконалення виробництва, розподілу та споживання (стаття 11). Як зазначає І. Павловська, це стало основою для подальшого розвитку трактування поняття продовольчої безпеки за одночасним визнанням важливості харчування [7].

Термін «продовольча безпека» введено в нормативний обіг у 1974 р. на Всесвітній конференції із проблем продовольства (м. Рим) як: «Постачання в усі часи та в усьому світі належних основних продуктів харчування в обсягах, достатніх для підтримки неухильного зростання споживання продовольства та регулювання коливань виробництва та цін» [14]. Як зазначає І. Тернавська, офіційно прийнятий в світовій практиці термін сьогодні використовується для характеристики стану продовольчого ринку і, в цілому, економіки країни чи групи країн, а також світового ринку продовольства [12].

І. Павловська пов'язує наступну зміну підходів до трактування поняття продовольча безпека з дослідженням лауреата нобелівської премії з економіки Амартії Сена «Бідність та масовий голод: нарис про надання та позбавлення прав» (1981 р.). Результатом цього дослідження стало визнання того, що не лише постачанням достатньої кількості продовольства забезпечується продовольча безпека, а й також фізичним та економічним доступом до нього [7].

Згодом у визначенні продовольчої безпеки почали враховувати не лише світовий і регіональний рівні, а й сімейний та індивідуальний рівні.

Проблеми динаміки продовольчої безпеки в часі були опубліковані у 1986 р. у Доповіді Світового банку про бідність і голод. Зокрема, у доповіді наголошується, що за минулі роки зростання виробництва продовольства перевищувало зростання світового населення, проте на цьому фоні залишалося безліч країн і сотні мільйонів людей, на забезпечення продовольством яких ця обставина не впливала через низьку купівельну спроможність. У доповіді були розмежовані хронічна відсутність продовольчої безпеки, що часто обумовлюється бідністю та низькими доходами населення, та тимчасова відсутність, яка може бути наслідком стихійних лих, військових конфліктів, економічних криз [6]. Таким чином, у сферу забезпечення продовольчої безпеки запроваджувався новий фактор – фактор часу.

У 1990 р. Дитячий фонд ООН (UNICEF) опублікував огляд «Стратегія з покращення харчування дітей і жінок у країнах, що розвиваються», у якому підкреслюється залежність харчування населення від соціальних чинників. На думку авторів огляду, безпосередніми причинами виснаження та багатьох смертей є хвороби, що посилюються неправильним або не збалансованим харчуванням. Цей підхід став початком нового етапу в еволюції розуміння продовольчої безпеки [4].

У 1996 р. на Всесвітньому продовольчому Саміті прийнято Римську декларацію із всесвітньої продовольчої безпеки, яка визначає продовольчу безпеку як стан економіки, відповідно до якого населенню країни в цілому і кожному громадянину зокрема гарантується забезпечення доступу до продуктів харчування, питної води та інших харчових продуктів такої якості, асортименту та обсягів, які необхідні та достатні для фізичного й соціального розвитку особистості, забезпечення здоров'я та розширеного відтворення населення країни [13, с. 134].

Наступні визначення, що використовуються FAO, є фактично модифікаціями вищезначеного визначення. Наприклад, у 2009 р. на Всесвітньому саміті з продовольчої безпеки прийнято декларацію, в якій додається необхідність забезпечення не лише економічної та фізичної доступності продуктів харчування, а й соціальної доступності – можливості набувати продовольство соціально прийнятним способом (не красти, не харчуватися відходами) незалежно від соціального стану споживача: професії, статі, віку, політичних та релігійних переконань, національності, мови тощо [4].

На жаль, ці тенденції ще не знайшли свого відображення в нормативно-правових актах України. Так, на національному рівні поняття «продовольчої безпеки» визначається у Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 р. як захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається в гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності [9].

Дане визначення, на думку фахівців, передбачає лише економічну доступність продовольства та враховує тільки кількісні показники продовольчої безпеки, лишаючи поза увагою якісні показники. У той же час продовольча безпека – це не лише забезпечення населення необхідною кількістю продовольства, а й відповідність цього продовольства критеріям якості й безпечності для споживача [5, с. 225].

Проект закону «Про продовольчу безпеку України» визначає, що «продовольча безпека – соціально-економічне та екологічне становище, за якого населення забезпечено безпечними і якісними основними продуктами харчування, що необхідні для раціонального харчування» [10].

На нашу думку, закріплене у цьому законопроекті визначення продовольчої безпеки також не є повним за своїм змістом. Так, В. Курило та О. Гойчук визначають продовольчу безпеку як гарантовану здатність держави на принципах самозабезпечення основними харчовими продуктами за їх економічної фізичної доступності незалежно від впливу зовнішніх і внутрішніх чинників задовольняти потреби населення в особі кожного громадянина продуктами харчування в необхідному обсязі, асортименті та якості на рівні, що забезпечує його здоров'я та інтелектуальний розвиток [2, с. 3].

Як зазначає І. Миценко, продовольча безпека – це здатність вітчизняних товаровиробників забезпечити населення держави харчуванням в обсязі та калорійності, що відповідають раціональним науково обґрунтованим нормам та гарантують соціально-політичну стабільність, стійкість, економічний розвиток, а також незалежність у разі виникнення військових конфліктів, стихійних явищ, епізоотій [6, с. 22].

Б. Пасхавер розкриває сутність продовольчої безпеки за двома показниками: а) кількість та якість харчування; б) економічна доступність харчування (у частках сімейного бюджету) [8, с. 43].

Підтримуючи позиції вчених, вважаємо, що кожен з перерахованих підходів відображає певний важливий аспект, що заслуговує на увагу. Одночасно проблема продовольчої

безпеки є комплексною і шляхи її вирішення можуть різнитися залежно від економічних, політичних та соціальних процесів, що відбуваються у країні та світі.

Кінцевим результатом забезпечення ефективної реалізації продовольчої безпеки в державі має бути доступ населення до необхідної кількості продовольства достатнього для здорового функціонування організму людини, а сама продовольча безпека характеризується як фізична доступність достатньої в кількісному відношенні, безпечної та поживної їжі з одночасною економічною доступністю до продовольства належного обсягу та якості для всіх соціальних груп населення.

Висновки. Підводячи підсумки, можна констатувати, що еволюція розуміння поняття продовольчої безпеки відбувалася у зв'язку з подіями, які становили загрозу існуванню людства та гарантуванню продовольчої безпеки: Друга світова війна, світова продовольча криза, проблеми голоду в постколоніальних країнах тощо. У переважній більшості випадків зміни у визначенні продовольчої безпеки вносилися офіційними документами міжнародних організацій та конференцій.

Для генези підходів до продовольчої безпеки 1970-х рр. характерним є акцент на контролі світових запасів продовольства та забезпеченні стабільного постачання продовольством населення. У 1980-ті рр. в характеристиці стану продовольчої безпеки почали використовуватися показники економічної та фізичної доступності продовольства. У 1990-ті рр. акцент робиться на необхідність забезпечувати всіх людей безпечним продовольством.

В сьогоденнішніх умовах Україна знаходиться на етапі розуміння продовольчої безпеки як наявності продовольства, економічної та фізичної доступності, стабільності та використання продовольства, і відстає в цьому плані від світового співтовариства.

Список використаних джерел:

1. FAO: its origins, formation and evolution, 1945-1981 [Електронний ресурс]. Rome.: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 1981. URL: <http://www.fao.org/docrep/009/p4228e/P4228E04.htm> (дата звернення: 01.10.2023).
2. Гойчук О., Курило В. Продовольча безпека та необхідність її правового забезпечення. Адвокат. 2006. №3. С. 3-5.
3. Курман Т. В., Туєва О. М. Право продовольчої безпеки: навч. посіб. Харків: Юрайт, 2021. 92 с.
4. Кордзая Н., Єгоров Б. Еволюція поняття «продовольча безпека» в контексті глобалізаційних змін: Збірник тез доповідей 78 наукової конференції викладачів академії (Одеса, 23-27 квітня 2018). Одеса: Одеська національна академія харчових технологій, 2018. С. 280-282.
5. Курман Т. Організаційно-правові засади забезпечення продовольчої безпеки в Україні / Правове регулювання екологічних, аграрних та земельних відносин в Україні: сучасний стан і напрями вдосконалення: моногр. / за ред. А. П. Гетьмана, В. Ю. Уркевича. Х.: Право, 2012. С. 221-270.
6. Миценко І. М. Продовольча безпека України: оцінка стану та світовий досвід вирішення проблеми / за ред. В. А. Плаксова. Кіровоград, 2001. 203 с.
7. Павловська І. Розвиток підходів до трактування поняття «продовольча безпека». Проблеми економіки. 2022. №3. С. 52-61.
8. Пасхавер Б. Сучасний стан продовольчої безпеки. Економіка України. 2006. №4. С. 43-50.
9. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 року // ВВР України. 2004. №49. Ст. 527.
10. Про продовольчу безпеку України: проект закону України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zwebn/webproc_417pf3511=40276 (дата звернення: 01.10.2023).
11. Румик І. Продовольча безпека як категорія економічної теорії. Економічна теорія та освіта XXI століття: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ,

25 вересня 2015 року) / Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК», 2015. – 207 с. с. 175-178.

12. Тернавська І. Теоретичні підходи до інтерпретації сутності продовольчої безпеки. URL: http://confiarpv.at.ua/publ/konf_14_15_grudnja_2011_r/sekcija_5_ekonomichni (дата звернення: 01.10.2023).

13. Шишлюк В. Р., Самокиш В. П. Правове забезпечення продовольчої безпеки України: сучасний стан та перспективи. Право і суспільство. 2020. №1. С. 133-138.

14. Report of the World Food Conference, Rome, 5-16 November 1974. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/701143?ln=en#record-files-collapse-header> (дата звернення: 01.10.2023).

СВІТЛИЧНИЙ О. П.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного
та господарського права
(Національний університет біоресурсів
і природокористування України)

ЯРА О. С.,

доктор юридичних наук, професор,
декан юридичного факультету
(Національний університет біоресурсів
і природокористування України)

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.24>

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ ІЗ ЄВРОПОЛОМ

В статті акцентовано увагу на важливості міжнародного співробітництва правоохоронних органів України із міжнародними правоохоронними організаціями. Зазначено, що підписана Угоду, відповідно до якої Агентство Європейського Союзу зі співробітництва правоохоронних органів (Європол) стало учасником Спільної слідчої групи (ЖТ), до якої входять: Литва, Польща, Україна, Естонія, Латвія, Словаччина, Румунія, які здійснюють спільні кроки для забезпечення відповідальності за злочини вчинені військовослужбовцями російських військових формувань на території України. Визначено, що серед різноманітної кількості міжнародних правоохоронних організацій у запобіганні та протидії транснаціональній злочинності у світі, зокрема серед таких як: Interpol, Europol, Aseanapol, Afrapol, Ameripol, Gccpol, правоохоронні органи України найбільш тісно співпрацюють та взаємодіють із Європолем (Europol) – Міжнародною організацією кримінальної поліції, основним завданням якої є об'єднання зусиль національних правоохоронних органів країн-учасниць у сфері боротьби із кримінальною злочинністю. Охарактеризовано окремі вітчизняні законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти, а також міжнародні угоди в яких стисло окреслена мету, завдання та функції взаємодії правоохоронних органів України із Європолем. Зазначено, що для сучасних міжнародних відносин взаємодії вітчизняних правоохоронних органів із міжнародними правоохоронними організаціями є важливим визначення на законодавчому рівні системи правоохоронних органів України, що перш за все серйозно впливає на проблеми правозастосовного характеру. Доведено, що міжнародне співробітництво правоохоронних органів України із Європолем вказує на те, що таке співробітництво є взаємовигідним для обох сторін, надає змогу швидко і оперативно обмінюватися необхідною інформацією з метою запобігання та розслідування кримінальних злочинів, особливо в умовах правового режиму воєнного стану.

Ключові слова: правоохоронні органи, законодавство, співробітництво, злочинність, міжнародні організації, Європол, воєнний стан.

Svetlichny O. P., Yara O. S. International cooperation of law enforcement agencies of Ukraine with Europol

The article emphasizes the importance of international cooperation between law enforcement agencies of Ukraine and international law enforcement organizations. It is noted that the Agreement was signed, according to which the European Union Agency for Law Enforcement Cooperation (Europol) became a member of the Joint Investigation Team (JIT), which includes: Lithuania, Poland, Ukraine, Estonia, Latvia, Slovakia, Romania, which take joint steps to ensure responsibility for crimes committed by servicemen of Russian military formations on the territory of Ukraine. It was determined that among a diverse number of international law enforcement organizations in preventing and countering transnational crime in the world, in particular among such as: Interpol, Europol, Aseanapol, Afripol, Ameripol, Gccpol, law enforcement agencies of Ukraine most closely cooperate and interact with Europol (Europol) - International organization of the criminal police, the main task of which is to unite the efforts of national law enforcement agencies of the participating countries in the field of combating criminal crime. Separate domestic legislative and sub-legislative legal acts are characterized, as well as international agreements that briefly outline the purpose, tasks and functions of the interaction of law enforcement agencies of Ukraine with Europol. It is noted that for modern international relations, the interaction of domestic law enforcement agencies with international law enforcement organizations is important to define at the legislative level of the system of law enforcement agencies of Ukraine, which, first of all, seriously affects the problems of a law enforcement nature. It has been proven that the international cooperation of the law enforcement agencies of Ukraine with Europol indicates that such cooperation is mutually beneficial for both sides, it enables quick and efficient exchange of necessary information for the purpose of prevention and investigation of criminal crimes, especially in the conditions of the legal regime of martial law.

Key words: law enforcement agencies, legislation, cooperation, crime, international organizations, Europol, martial law.

Вступ. В умовах режиму воєнного стану в Україні наша держава з метою охорони прав та свобод громадян, суспільних інтересів та інтересів держави активно співпрацює із міжнародними організаціями, серед яких чільне місце займає співробітництво правоохоронних органів України із міжнародними правоохоронними організаціями, метою співробітництва є допомога розслідуванню, пошуку та затриманню злочинців, які вчиняють злочини території різних країн світу та України. Зазначене, зокрема, впливає із ст. 2 Кримінально-процесуального кодексу України від 13.04.2012 р. №4651-VI, відповідно до якого основними завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [1]. Інші положення процесуального законодавства вказують на міжнародну правова допомога при проведенні процесуальних дій; видачу осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиція); визнання та виконання вироків судів іноземних держав та передача засуджених осіб.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування особливостей міжнародного співробітництва правоохоронних органів України із Європолем – Міжнародною організацією кримінальної поліції.

Результати дослідження. На співробітництво вітчизняних правоохоронних органів з компетентними органами іноземних держав та міжнародними організаціями вказує Угоду, яка була підписана у 2023 році, відповідно до якої Агентство Європейського Союзу зі співробітництва правоохоронних органів (Європол) стало учасником Спільної слідчої групи (ЖГ), до якої входять: Литва, Польща, Україна, Естонія, Латвія, Словаччина, Румунія, які здійснюють спільні кроки для забезпечення відповідальності за злочини вчинені військовослужбовцями російських військових формувань на території України [2].

Серед різноманітної кількості міжнародних правоохоронних організацій у запобіганні та протидії транснаціональній злочинності у світі, таких як: Interpol, Europol, Aseanapol, Afripol, Ameripol, Gccropol, правоохоронні органи України найбільш тісно співпрацюють та взаємодіють із Європолом (Europol) – Міжнародною організацією кримінальної поліції, основним завданням якої є об'єднання зусиль національних правоохоронних органів країн-учасниць у сфері боротьби із кримінальною злочинністю, заснованою в 1923 році у м. Відень, Австрія, розташований Гаазі, Нідерланди.

Варто зазначити, що після розпаду СРСР, розвитком ринкових відносин, кримінальна ситуація в Україні, інших країнах вимагала взаємодії правоохоронних органів України з компетентними органами зарубіжних держав щодо вирішення питань боротьби із злочинністю, що має транснаціональний характер та виходив за межі України, що стало підставою створення Національного центрального бюро Інтерполу, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 25.03.1993 р. № 220 [3]. В подальшому постановою Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 25 березня 1993 р. № 220» від 13.12.2017 р. № 968, постановою Кабінету Міністрів України від 25.03.1993 р. № 220, було викладено в такій редакції: «Національна поліція виступає як Національне центральне бюро Інтерполу» [4].

Разом із тим, з метою використання правоохоронними органами можливостей Національного центрального бюро Інтерполу в Україні у попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів, з метою удосконалення співробітництва правоохоронних органів України з правоохоронними структурами іноземних держав у рамках Міжнародної організації кримінальної поліції-Інтерпол, підвищення ефективності боротьби із злочинністю, наказом Міністерства внутрішніх справ України, Генеральною прокуратурою України, Службою безпеки України, Державним комітетом у справах охорони державного кордону України, Державною митною службою України, Державною податковою адміністрацією України, видано спільний наказ «Про затвердження Інструкції про порядок використання правоохоронними органами можливостей НЦБ Інтерполу в Україні у попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів» від 09.01.1997 р. № 3/1/2/5/2/2 [5]. Інструкція визначала порядок використання правоохоронними органами України можливостей Національного центрального бюро Інтерполу в Україні для співробітництва з Генеральним секретаріатом Інтерполу та правоохоронними органами зарубіжних держав під час здійснення діяльності, пов'язаної із попередженням, розкриттям та розслідуванням злочинів, які мають транснаціональний характер або виходять за межі України.

Ратифікація Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, Законом України від 16.09.2014 р. № 1678-VII, вказує, що згідно ст. 13 Угоди Сторони домовились співробітничати на двосторонньому, регіональному та міжнародному рівнях з метою запобігання та боротьби з тероризмом відповідно до міжнародного права, міжнародних норм у сфері прав людини, а також відповідно до гуманітарного права та норм права, що регулюють статус біженців, п. 3 ч. 1 ст. 22 цієї Угоди вказує, що Сторони посилюють двостороннє, регіональне та міжнародне співробітництво у цій сфері, зокрема співробітництво із залученням Європолу [6].

На разі, підставою співробітництва правоохоронних органів України: Національної поліції України; Міністерства внутрішніх справ України; Адміністрації Державної прикордонної служби України; Головного Департаменту по боротьбі з організованою злочинністю

та корупцією Служби безпеки України; Державної фіскальної служби України; Державної служби фінансового моніторингу України; Національного антикорупційного бюро України; Генеральної прокуратури України, стала ратифікована Законом України від 12.07.2017 р. № 2129-VIII Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво, відповідно до якої компетенція Європолу поширюється на боротьбу з організованою злочинністю, тероризмом та іншими формами тяжких злочинів, які перелічені нижче і зачіпають дві або більше держави-члени у такий спосіб, що потребує спільного підходу держав-членів, зважаючи на масштаб, значущість та наслідки таких злочинів. Формами тяжких злочинів є: незаконний обіг наркотиків; нелегальна діяльність, пов'язана з відмиванням коштів; злочин, пов'язаний з ядерними та радіоактивними речовинами; нелегальне перевезення іммігрантів; торгівля людьми; злочин, пов'язаний з автотранспортними засобами; вбивство, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень; нелегальна торгівля людськими органами і тканинами; викрадення людей, незаконне обмеження свободи та взяття заручників; расизм та ксенофобія; організоване пограбування; нелегальна торгівля предметами, що становлять культурну цінність, зокрема антикваріатом та виробами мистецтва; обман та шахрайство; рекет та вимагання; підробка продукції та її піратське розповсюдження; підробка адміністративних документів та їх незаконний обіг; підробка грошових знаків та платіжних засобів; злочин з використанням комп'ютера; корупція; нелегальна торгівля зброєю, боєприпасами та вибухівкою; нелегальна торгівля видами тварин, які перебувають під загрозою зникнення, та їхніх п'двидів; злочин проти навколишнього середовища; нелегальна торгівля гормональними речовинами та іншими стимуляторами росту [7].

Натомість вказані у цьому, як і у попередніх нормативно-правових документах вказані державні органи, не всі є правоохоронними. Наприклад, відповідно до Положення про Державну фіскальну службу України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21.05.2014 р. № 236, ДФС є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів і який реалізує державну податкову політику, державну політику у сфері державної митної справи, державну політику з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, державну політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства, а також законодавства з питань сплати єдиного внеску [8].

При цьому аналіз правового регулювання діяльності правоохоронних органів вказує на те, що до цього часу в Україні на законодавчому рівні так і не визначено систему правоохоронних органів. Як показує сучасна практика діяльності правоохоронних органів, а також органів, які виконують лише окремі правоохоронні функції вносить дисбаланс у їх діяльність, породжує дублювання окремих правоохоронних функцій, що в кінцевому рахунку впливає на їх правозастосовну діяльність.

Отже, проблемним питання є законодавче визначення системи правоохоронних органів, що перш за все серйозно впливає на проблеми правозастосовного характеру.

Діяльність Європолу та правоохоронних органів України здійснюється в рамках Угоди між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво. Будучи правоохоронним органом Європейського Союзу Європол є одним із ключових правоохоронних органів у боротьбі із організованою злочинністю, тероризмом та іншими формами вчинення тяжких злочинів, які зачіпають дві або більше держав-членів ЄС.

Основними функціями Європолу є його діяльність як центру інформаційної та аналітичної співпраці правоохоронних органів держав-членів ЄС, як центру кримінальної розвідки. Серед іншого, Агенство також виконує функцію центру розвитку спеціалізованої правоохоронної експертизи та допомагає державам-членам ЄС в організації навчання правоохоронців. Однак, Агенство не є правоохоронним органом в класичному розумінні. Співробітники Європолу не розпочинають самостійне розслідування злочину та не здійснюють арешту підозрюваних, а також не можуть діяти без санкції правоохоронних органів країн

ЄС. Якщо Європол вважає за необхідне розпочати кримінальне розслідування злочину, він має здійснити запит до компетентного органу відповідної країни ЄС та ініціювати проведення розслідування. Фактична участь співробітників у проведенні розслідування злочину можлива у разі їх включення до спільної слідчої групи. Обмін інформацією між Європолом та державами-членами, країнами, що не входять до ЄС, і третіми сторонами, відбувається за трьома основними каналами: Мережевий додаток безпечного обміну інформацією (SIENA), Інформаційна система Європолу (EIS) та Платформа для експертів Європолу (EPE). Доступ до каналів обміну інформації є обмеженим [9].

Крім правоохоронних органів України з Європолом співпрацюють й інші державні органи України, що виконують окремі правоохоронні завдання держави. На це вказує Інструкція про порядок використання правоохоронними органами України інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції Інтерпол: наказ Міністерства внутрішніх справ України, Офісу генерального прокурора, Національного антикорупційного бюро України, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 17.08.2020 р. № 613/380/93/228/1414/510/2801/5 [10]. З іншого боку, Європол бере участь у двох оперативних групах у відповідь на війну в Україні. Так, Європол спільно з державами-членами ЄС розпочав операцію «Oscar». Така операція має на меті розшук та арешт активів фізичних та юридичних осіб, які потрапили під санкції у зв'язку з російським вторгненням в Україну. Операція також спрямована на підтримку кримінальних розслідувань держав-членів щодо обходу торгово-економічних санкцій ЄС. Європол також бере участь у робочій групі щодо протидії торгівлі людьми. Ця оперативна група має на меті захистити вразливих українських біженців від мереж торгівлі людьми, які користуються масовим відтоком громадян з України [9].

Висновки. Таким чином, здійснене дослідження міжнародного співробітництва правоохоронних органів України із Європолом – Міжнародною організацією кримінальної поліції, вказує, що таке співробітництво є взаємовигідним для обох сторін, надає змогу швидко і оперативно обмінюватися необхідною інформацією з метою запобігання та розслідування кримінальних злочинів, особливого значення це набуває в умовах правового режиму воєнного стану, що дуже важливим не тільки у боротьбі із організованою злочинністю та іншими злочинами, але й в досудовому розслідуванні кримінальних злочинів вчених військовослужбовцями російських військових формувань на території України.

Список використаних джерел:

1. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. №4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
2. Костін А. Коаліція на підтримку справедливості стає ще міцнішою – Європол приєднався до ЛІТ. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/andrii-kostin-koaliciya-za-spravedlivist-staje-micnisoyu-jevropol-prijednavsya-do-jit> (дата звернення 14.10.2023).
3. Про Національне центральне бюро Інтерполу: постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.1993 р. № 220 (в редакції постанови № 968 від 13.12.2017). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-93-p#Text> (дата звернення 14.10.2023).
4. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 25.03.1993 р. № 220: постанова Кабінету Міністрів України від 13.12. 2017 р. № 968. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/968-2017-p#Text> (дата звернення 14.10.2023).
5. Про затвердження Інструкції про порядок використання правоохоронними органами можливостей НЦБ Інтерполу в Україні у попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів: наказ Міністерства внутрішніх справ України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Державного комітету у справах охорони державного кордону України, Державної митної служби України, Державної податкової адміністрації України від 09.01.1997 р. №3/1/2/5/2/2. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=00CHJ64FFB&abz=0UAMQ> (дата звернення 15.10.2023).

6. Про Ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 40. Ст. 2021.

7. Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво: Закон України від 12.07.2017 р. № 2129-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 33. Ст. 361.

8. Положення про Державну фіскальну служби України: постанова Кабінету Міністрів України від 21.05.2014 р. № 236 (в редакції постанови №846 від 25.09.2019).URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-p#Text>(дата звернення 15.10.2023).

9. Моїсєєва А. Що потрібно знати про Європол та його співпрцю з Україною. Golaw. URL: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/shho-potribno-znati-pro-yevropol-ta-jogo-sprivpraczu-z-ukrayinoyu/> (дата звернення 15.10.2023).

10. Інструкція про порядок використання правоохоронними органами України інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції Інтерпол: наказ Міністерства внутрішніх справ України, Офісу генерального прокурора, Національного антикорупційного бюро України, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 17.08.2020 р. № 613/380/93/228/1414/510128/5.URL:<https://dbr.gov.ua/assets/files/diyalnist/npa/interpol> (дата звернення 15.10.2023).

ІВАНСЬКИЙ А. Й.,
Заслужений юрист України,
доктор юридичних наук,
професор кафедри державно-правових
дисциплін
(Міжнародний гуманітарний
університет)

УДК 346.2:336.13.025] (477+100)(045)
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.25>

ОПРИЛЮДНЕННЯ СУБ'ЄКТАМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ВИКОРИСТАННЯ ПУБЛІЧНИХ КОШТІВ В УКРАЇНІ ТА ДОСВІД ІНШИХ КРАЇН

Сучасний період розвитку України як правової та демократичної держави характеризується значним зростанням ролі інформаційної діяльності, що передбачає також оприлюднення інформації. Інформація має важливе значення для суб'єктів господарювання, оскільки є передумовою успішного ведення ними господарської діяльності. Тому нині особливо важливими та необхідними є дослідження питань оприлюднення суб'єктами господарювання інформації, зокрема тої, що стосується використання публічних коштів.

Так, зауважимо, що у статті було розглянуто особливості оприлюднення суб'єктами господарювання інформації про використання публічних коштів і проаналізовано основні міжнародні стандарти забезпечення прозорості та підзвітності використання публічних коштів і реалізації права на інформацію. Акцентовано увагу на проблемах оприлюднення суб'єктами господарювання інформації про використання публічних коштів в Україні і запропоновано деякі шляхи їхнього вирішення. Крім того, метою дослідження є аналіз зарубіжного досвіду та пошук ідей та підходів до методів контролю за використанням бюджетних коштів через програмний проєкт «Відкритий бюджет» та розробка методичних рекомендацій по впровадженню принципів і механізмів відкритого бюджетного управління в Україні. Далі зазначимо, що Відкритий бюджет – це цифровий сервіс, створений для забезпечення прозорості та вільного доступу громадськості до інформації про стан планування та виконання бюджету міста. Також цей портал розроблений фахівцями Центру політичних студій та аналітики, а система «відкритий бюджет» складається з набору 9 інтерактивних модулів. У зв'язку з цим, дане дослідження дозволить нам оцінити індекс відкритості бюджету України, а саме: прозорість використання бюджетних коштів органами влади та рівень участі громадськості в бюджетних процесах, необхідних для забезпечення дієвого механізму функціонування бюджетних установ. Тому застосування світового досвіду в нашій країні може сприяти появі можливостей для удосконалення використання бюджетних коштів органами місцевого самоврядування. Таким чином, зазначене свідчить на користь актуальності окресленої проблематики, що зумовлено і започаткуванням в Україні фундаментальних реформ у контексті євроінтеграції.

Ключові слова: суб'єкти господарювання, оприлюднення інформації, використання публічних коштів, бюджетна та фіскальна прозорість, доступність інформації.

Ivankysky A. Yu. The disclosure by business entities of information on the use of public funds in Ukraine and the experience of other countries

The modern period of development of Ukraine as a legal and democratic state is being characterized by a significant increase in the role of information activities, which also involves the publication of information. This information is significant important for business entities, as it is a prerequisite for their successful business activities. Therefore, it is especially important and necessary to study the issues of disclosure of information by business entities, in particular, that which concerns the use of public funds.

In this regard, the article considers the peculiarities of publicizing information about the use of public funds by business entities and analyzed the main international standards for ensuring the transparency and accountability of the use of public funds and the realization of the right to information. Our attention is focused on the problems of publicizing information using the public funds by business entities in Ukraine, and some ways how to solve them are being proposed. In addition, the purpose of the study is to analyze foreign experience and search for ideas and approaches to methods of controlling the use of budget funds through the "Open Budget" program project and the development of methodological recommendations for the implementation of the principles and mechanisms of Open budget management in Ukraine. After that, we note that the Open Budget is a digital service created to ensure transparency and free public access to information about the state of city budget planning and execution. Also, this portal was developed by specialists of the Center for Political Studies and Analytics, and the "Open Budget" system consists of a set of 9 interactive modules. In this regard, this study will allow us to evaluate the index of the openness of the budget of Ukraine, namely: the transparency of the use of budget funds by the authorities and the level of public participation in the budget processes necessary to ensure an effective functioning mechanism of budget institutions. Therefore, the application of world experience in our country can contribute to the emergence of opportunities for improving the use of budget funds by local self-government bodies.

To sum up, all above testifies to the relevance of the outlined issues due to the initiation of fundamental reforms in Ukraine in the context of European integration.

Key words: *business entities, disclosure of information, use of public funds, budget and fiscal transparency, availability of information.*

Постановка проблеми. Спостерігаючи за постійним науково – технічним прогресом, який має місце в сучасному суспільстві, можна сказати, що стає актуальним питання своєчасного та достатнього фінансування та матеріального його забезпечення. На сьогоднішній день спостерігається велика кількість прояву конкретних форм економічних та фінансових відносин, які постійно диференціюються та якісно відрізняються з – поміж інших публічних відносин. Перебуваючи у постійній взаємодії з інститутами публічної влади, вони є найвпливовішими факторами суспільного розвитку, його незмінними домінантами. Одним з елементів публічних відносин є використання публічних коштів.

Метою даної статті є розкриття та дослідження особливостей оприлюднення суб'єктами господарювання інформації про використання бюджетних коштів в Україні.

Стан дослідження. Теоретичні та практичні питання використання публічних коштів були предметом дослідження широкого кола науковців, таких як І.П. Адаменко, Л.В. Лисяк, І.О. Луніна, О.О. Молдован, В.В. Опарін та інших. Проте окремої статті, яка досліджувала питання, що стосуються оприлюднення інформації суб'єктами господарювання не тільки за українським, а ще й за Європейським законодавством, немає.

Виклад основного матеріалу. Потрібно зазначити, що у більшості держав законодавство врегульовує, зокрема, механізм забезпечення публічності, прозорості й підзвітності

використання публічних коштів, що відповідає зазначеним міжнародним стандартам і вимогам Європейського співтовариства. Тому в Україні на виконання вимог Угоди про асоціацію з ЄС щодо забезпечення прозорості й відкритості діяльності розпорядників інформації та доступу до публічної інформації ухвалено Закони України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 р. №2939-VI та «Про відкритість використання публічних коштів» від 11.02.2015 р. №183-VIII. Аналіз їх свідчить, що вони містять чимало прогресивних положень, першоджерелом яких є європейські стандарти. Це стало важливим кроком у формуванні в Україні механізму забезпечення доступу до публічної інформації, складовою якого є оприлюднення суб'єктами господарювання інформації про використання публічних коштів.

Саме в Законі «Про відкритість використання публічних коштів» від 11.02.2015 року № 183-VIII [1] було визначено, що вперше необхідність забезпечення доступу до інформації про розпорядження бюджетними коштами у 2011 році закріпила ч. 5 ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» [2]. На той час у ній йшлося, що не може бути обмежено доступ до інформації про розпорядження бюджетними коштами, володіння, користування чи розпорядження державним, комунальним майном, у тому числі і до копій відповідних документів, умови отримання цих коштів чи майна, прізвища, імена, по батькові фізичних осіб та найменування юридичних осіб, які отримали ці кошти або майно. Крім того, контроль за забезпеченням доступу до публічної інформації відповідно до ст. 17 Закону здійснюється Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, а також тимчасовими слідчими комісіями Верховної Ради України, народними депутатами України [3].

Далі зауважимо, що у зазначеному вище Законі було також визначено перелік суб'єктів, на яких поширюються вимоги цього Закону щодо оприлюднення інформації про використання публічних коштів. Це розпорядники та одержувачі коштів державного та місцевого бюджетів, суб'єкти господарювання державної та комунальної власності. Зауважимо, що відповідно до п. 38 ч. 1 ст. 2 Бюджетного кодексу України одержувачем бюджетних коштів є суб'єкт господарювання, громадська чи інша організація, яка не має статусу бюджетної установи, уповноважена розпорядником бюджетних коштів на здійснення заходів, передбачених бюджетною програмою, та отримує на їх виконання кошти державного бюджету [4]. Крім того, важливе положення Закону № 183-VIII – вичерпний перелік коштів, які є публічними. Це кошти державного бюджету, бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, кредитні ресурси, надані під державні та місцеві гарантії, кошти Національного банку України, державних банків, державних цільових фондів, Пенсійного фонду України, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, а також кошти суб'єктів господарювання державної та комунальної власності, отримані ними від власної господарської діяльності [4]. Так, В. Чорна уточнює, що публічні кошти – кошти державного та місцевого бюджетів, використання яких є правом суб'єктів господарювання державної та комунальної власності, призначені для забезпечення діяльності публічної адміністрації [5, с. 145] Отже, кошти, отримані суб'єктами господарювання державної та комунальної власності – кошти від здійснення господарської діяльності, є публічними.

Також варто акцентувати увагу на тому, що п. 3 ч. 1 ст. 1 Закону №183 – VIII визначено дві групи суб'єктів господарювання державної та комунальної власності у розумінні цього Закону [1]. До першої групи належать підприємства, утворені в установленому порядку органами державної влади, органами влади АРК чи органами місцевого самоврядування, уповноважені на отримання державних коштів, взяття за ними зобов'язань і здійснення платежів, у тому числі державні, казенні, комунальні підприємства. Друга група охоплює господарські товариства, у статутному капіталі яких державна або комунальна частка акцій (часток, паїв) перевищує 50% їхні дочірні підприємства. У Законі № 2939-VI (п. 1 ст. 15) уміщено норму про обов'язок розпорядників щодо інформації про фінансові ресурси (структуру та обсяг бюджетних коштів, порядок та механізм їх витрачання). Так, зауважимо, що до розпорядників інформації віднесено і суб'єктів господарювання, які домінують на ринку або наділені спеціальними та виконавчими правами, або є природними монополіями, – стосовно інформації

щодо умов постачання товарів, послуг та цін на них. Також ця стаття Закону відносить до розпорядників інформації, зобов'язаних оприлюднювати та надавати за запитом інформацію і прирівнює суб'єктів господарювання, які володіють інформацією, що має суспільний інтерес (суспільно необхідною інформацією) [2]. Деякі повноваження із означеної проблематики суб'єктів господарювання – розпорядників коштів визначено у Бюджетному кодексі України. Відповідно до пунктів 2 та 5 ст. 28 Бюджетного кодексу України, вони зобов'язані розмішувати на власних офіційних сайтах бюджетні запити та паспорти бюджетних програм [4]. Окрім того, як слушно вказує Н.Я. Якимчук, суб'єкти господарювання, які є розпорядниками бюджетних коштів, в обов'язковому порядку оприлюднюють і звіти.

Важливим елементом аналізованого механізму є доступність інформації про використання суб'єктами господарювання публічних коштів, до чого неодноразово закликала міжнародна спільнота. На використання цієї вимоги в Україні було запроваджено проєкт контролю публічних фінансів Міністерства фінансів України Є – Data, який запрацював 15 вересня 2015 року на Єдиному веб-порталі використання публічних коштів, який доступний за посиланням – <https://spending.gov.ua/new/> [6]. Далі необхідно зазначити, що це офіційний державний інформаційний ресурс у мережі Інтернет, на якому оприлюднюється інформація згідно із Законом України «Про відкритість використання публічних коштів». Тому доступ до інформації, розміщеної на веб-порталі, є вільним та безоплатним, що надає можливість задоволення публічного інтересу щодо процесів контролю, утворення, розподілу та використання публічних коштів розпорядниками та їх одержувачами. Наразі на порталі зареєстровано 54494 кабінетів та оприлюднено 777792431 документів. Так, зі створенням portalу та впровадженням інших заходів щодо відкритості бюджету Україна стрімко набрала позиції у рейтингу Open Budget Index. Якщо у 2015 році Україна була на 56 місці, то у 2017 – на 39 місці. Проте, за підсумками 2021 року за кількістю балів Україна вийшла на 20 позицію, а з окремих категорій увійшла до десятки лідерів, отримавши оцінку громадської участі – 5 місце і оцінку нагляду – 5 місце за балами [7].

Таким чином, на національних сторінках Open2 Budget Index у вигляді інфографіки та з динамікою змін за кілька років можна знайти інформацію по дохідній та видатковій частинах бюджету, про хід виконання державних і регіональних програм, кількості коштів, які держава витрачає в день на утримання міністерств та відомств, куди і як використовуються податки і збори.

Надалі зауважимо, що проєкт містить два основні модулі, які реалізовано через єдиний офісний державний інформаційний ресурс у мережі інтернет – веб-портал Є-Дата¹² [6, 8]. Так, зауважимо, сутністю першого модуля «Використання публічних коштів» є реалізація Закону № 183-VIII, що передбачає: оприлюднення трансакцій Державної казначейської служби України; відкриття службових кабінетів для розпорядників, одержувачів, цільових державних фондів, державних і комунальних підприємств шляхом створення на порталі персонального профілю та внесення інформації про використання публічних коштів, а саме про свою звітність, базу договорів та актів.

Другий модуль передбачає створення інтегрованої інформаційно-аналітичної системи «Прозорий бюджет» відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції створення інтегрованої інформаційно-аналітичної системи «Відкритий бюджет». Концепція передбачає оприлюднення на порталі Є-Дата інформації про використання публічних коштів розпорядниками та одержувачами коштів державних і місцевих бюджетів, суб'єктами господарювання державної та комунальної власності, зокрема тими, у статутному капіталі яких державна або комунальна частка акцій (часток та паїв) перевищує 50%. У зв'язку з цим, зробимо висновок, інтегрована інформаційно-аналітична система «Відкритий бюджет» становить собою онлайн-ресурс єдиного інформаційного простору, де інформаційні та телекомунікативні технології поставлені на службу управління суспільними

¹ Офіційний сайт веб-порталу Є-Дата визначено як: <https://spending.gov.ua/new/>.

² <https://mof.gov.ua/uk/spending-gov>

фінансами, де вони забезпечують прозорість, відкритість та підзвітність діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, підвищують якість фінансового менеджменту організацій сектору державного управління. Саме тому найбільш успішним прикладом функціонування програмних проектів «Відкритий бюджет» у зарубіжних країнах є діяльність неурядової організації Open Knowledge, яка працює у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північній Ірландії. Створений організацією інформаційний портал спрямований на прозорість та участь громадян в ході аналізу та візуалізації інформації про державні витрати Великобританії [9]. Крім того, система «Прозорий бюджет» є частиною відкритого Уряду України, відповідає запиту громадянського суспільства на прозорість у використанні публічних коштів і враховує рекомендації Світового банку, Міжнародного валютного фонду та Міжнародного бюджетного партнерства щодо міжнародних стандартів прозорості, як «Відкритий бюджет» (Open Budget), Відкриті витрати (Open Spending), Відкриті контракти (Open Contracting) та Участь громадськості (Citizen Participation) [10, с. 76]

Також цікавий досвід «Відкритого бюджету» муніципалітетів є у місті Окленд, що знаходиться у Сполучених Штатах Америки, тому що даний портал є результатом роботи багатьох громадських діячів, правозахисників, програмістів та міських чиновників, саме тому «Прозорий бюджет» Окленда сприяє більш глибокому розумінні міського бюджету, таким чином, зацікавленими громадяни, посадові особи та інші зацікавлені особи можуть брати участь у предметному обговоренні того, як місто Окленд в даний час працює і як воно буде працювати у майбутньому. З цього ми бачимо, що Закон України «Про відкритість використання публічних коштів» в Україні прийнято з урахуванням світової практики проекту «Відкритий бюджет» і майже 15 років знадобилося сотням активістів, щоб 18 листопада 2011 року у м. Дар-Ес-Салам (Танзанія) у межах Глобальної Асамблеї бюджетної прозорості, підзвітності і громадянської участі в бюджетному процесі 116 учасників із понад 80 держав світу підписали декларацію, у тексті якої зазначається, що відкритий державний бюджет і бюджетні процеси, що забезпечують громадянам можливість участі в них, критично важливі і для повної реалізації усіх прав людини – громадських, політичних, соціальних, економічних та культурних[9].

Таким чином, відкритість бюджету є ключовою умовою функціонування демократичного суспільства, тому що прозорість бюджету дозволяє суспільству та особливо його активній частині, яка представляє інтереси різних верств населення, скласти уявлення про складність та альтернативи прийняття різних бюджетних рішень, а також надає можливість впливати на органи виконавчої влади, активно захищаючи свої громадянські права.

Далі зазначимо, що в Україні процедуру доступу до інформації про використання суб'єктами господарювання публічних коштів визначено Законами України № 2939 та № 183 і постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних» від 21.10.2015 № 835 [11]. Так, нормами Закону № 2939 ухвалено порядок доступу до інформації про розпорядження бюджетними коштами, володіння, користування чи розпорядження державним або комунальним майном (ч. 5 ст. 6) та обов'язок розпорядників надавати та оприлюднювати достовірну, точну та повну зазначену інформацію (ст. 14) [4]. Тому аналіз Закону № 183-VIII свідчить, що нормами його ст. 1-3 визначено: механізм оприлюднення розпорядниками та одержувачами коштів державного та місцевих бюджетів інформації про заплановане і фактичне використання публічних коштів на єдиному веб-порталі Є-Дата; зміст інформації про використання публічних коштів, що підлягає оприлюдненню та строків її оприлюднення, яка має подаватися, у тому числі й у разі використання коштів підприємств, отриманих ними завдяки власній господарській діяльності. Зокрема, у разі використання бюджетних коштів оприлюдненню підлягає інформація про використання публічних коштів, а також інформація такого змісту, як: 1) інформація про укладені за звітний період договори (предмет договору), виконавець (найменування, ідентифікаційний код юридичної особи, місцезнаходження), вартість договору, ціна за одиницю (за наявності), кількість закупленого товару, робіт або послуг, проведена процедура закупівлі або обґрунтування її відсутності

з посиланням на закон, обсяг платежів за договором у звітному періоді, строк дії договорів; 2) інформація про стан виконання договорів, укладених у попередні звітні періоди, з усіма додатками, які є їх невід'ємною частиною (предмет договору), виконавець (найменування, ідентифікаційний код юридичної особи, місцезнаходження, прізвище, ім'я, ім'я по батькові керівника), вартість договору, ціну за одиницю (за наявності), процедура закупівлі або обґрунтування її відсутності з посиланням на закон, обсяг платежів за договором у звітному періоді, наявність або відсутність претензій або відсутність претензій і штрафних санкцій, що виникли в результаті виконання договору, акти виконання договору (акти надання послуг, приймання – передачі, виконання робіт) за наявності.

У згаданій вище постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних» визначено вимоги до формату і структури даних, що підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних, періодичність оновлення, а також перелік таких наборів [11]. Водночас варто звернути нашу увагу на проблеми оприлюднення суб'єктами господарювання інформації про використання публічних коштів в Україні, наявність яких свідчить про невідповідність деяких норм національного законодавства міжнародним стандартам. Насамперед, мають місце недосконалі норми законів № 183-VIII та 2939-VI із проблематики, що досліджується, зазвичай декларативного характеру, що певною мірою заважає їх реалізації. Зокрема, потребують удосконалення норми про права, обов'язки і відповідальність розпорядників інформації. Адже на практиці має місце оприлюднення інформації із запізненням, коли вона втратила актуальність. Іншою проблемою є ухилення суб'єктів господарювання як розпорядників інформації від оприлюднення даних через відсутність фінансування чи спеціалістів.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 4 Закону № 183-VIII відповідальність за порушення, пов'язані із розміщенням інформації на порталі Є-Дата, несуть керівники розпорядників (одержувачів) бюджетних коштів, а відповідальність настає за такі порушення як: 1) неоприлюднення, інформації відповідно до вимог Закону № 183-VIII; 2) оприлюднення недостовірної, неточної чи неповної інформації; 3) несвоєчасне оприлюднення інформації. Однак, проблемним питанням є те, що ч. 1 ст. 212³ Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачає лише адміністративну відповідальність і лише за неоприлюднення інформації, обов'язкове оприлюднення якої передбачено Законом № 183-VIII, проте незначний розмір санкцій за таке порушення не стимулює розпорядників інформації дотримуватися порядку її оприлюднення [12].

Таким чином, впровадження європейських стандартів у внутрішнє українське законодавство у сфері використання публічних коштів дозволить громадянам отримати швидкий доступ до публічної інформації щодо використання публічних коштів, що є критично важливим для повної реалізації усіх прав людини – громадських, політичних, соціальних, економічних та культурних, тому що підвищення відкритості такої інформації, є одним із першочергових чинників, які сприяють залученню населення України до вирішення важливих суспільних справ.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про відкритість використання публічних коштів» від 11.02. 2015 №183-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 16. ст. 109).
2. Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 р. №2939-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2011. № 32. ст. 314).
3. Парламентське дослідження щодо змін законодавства у сфері використання публічних коштів URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32274.pdf>
4. Бюджетний кодекс України: Закон України від 8 липня 2010 р. № 2456-VI *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2010, № 50-51, ст. 572).
5. Чорна В.Г. Особливості використання публічних коштів в публічному управлінні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. Випуск 6. Том 2. 2015 С. 144-147.

6. Єдиний веб-портал використання публічних коштів: <https://mof.gov.ua/uk/spending-gov>
7. Дмитренко Е.С. Теоретико-практичні питання розвитку правової системи України. Економіка та право. №1 (52), 2019. С. 32-36.
8. Єдиний веб-портал використання публічних коштів URL: <https://spending.gov.ua/new/>
9. Тополенко Н., Терещенко В. Проблеми формування ефективного контролю використання публічних коштів через систему «Відкритий бюджет». *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2015. № 12. С. 201-214.
10. Маслій. Н.Д., М.А. Дем'янчук Фінанси публічного сектору: українські реалії та світовий досвід. Одеса: Астропринт, 2022. 384 с.
11. Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних: постанова Каб. Міністрів України від 21 жовтня 2015 р. № 835. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 08.09.2023)
12. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 грудня 1984. *Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР) 1984*, додаток до № 51, ст. 1122).

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА**

БІБЛЕНКО В. С.,
аспірант кафедри національного,
міжнародного права та правоохоронної
діяльності
(Херсонський державний університет)

УДК 343.6

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.26>**ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕЗАКОННЕ ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДІВ
НАД ЛЮДИНОЮ В СПОЛУЧЕНИХ ШТАТАХ АМЕРИКИ**

Стаття присвячена висвітленню однієї з актуальних проблем кримінальної відповідальності за незаконне проведення дослідів над людиною, зокрема, в Сполучених Штатах Америки. Свого часу ідеалізація лікарської діяльності, яка мала місце в Сполучених Штатах Америки призвела до того, що суди розглядали наслідки суворої відповідальності за нанесення шкоди пацієнту як надмірно каральні. Подібна ідеалізація судами медичної спільноти звісно відбилася і у справах лікарів-дослідників, які діяли недобросовісно. Крім того, натяки на можливість втрати соціальної вигоди при проведенні дослідів над людиною призвели до нездатності правової системи систематично та послідовно визнавати неправомірну поведінку в дослідженнях, які містять багато важливих медичних досягнень.

Описана ідеалізація медичної професії та очікувана суспільством соціальна вигода від проведення відповідних дослідів значною мірою пояснюють, чому дослідники, залучені до незаконного проведення дослідів над людиною, іноді уникають покарання, адже такі особи не розглядаються а ні як злочинці, а ні які такі, що заслуговують на покарання. Коли держава та суспільство дозволяє незаконне проведення дослідів над людиною без покарання, вона надсилає сигнал щодо своєї офіційної співучасті та солідарності зі правопорушником (злочинцем).

Ще одна проблема, пов'язана з кримінальним покаранням за незаконне проведення дослідів над людиною, полягає в тому, що є необхідність у проведенні емпіричного дослідження культури та практики дослідницького співтовариства, що надасть можливість зробити будь-який прогноз щодо впливу покарання на мотивацію дослідника.

Правильне встановлення відповідальності та покарання продемонструє дослідникам при незаконному проведенні дослідів над людиною, що їхні дії осуду, і це, можливо, змінить ставлення відповідної медичної та наукової спільноти. Що, у свою чергу, надасть можливість відновити належний баланс між захистом людської здоров'я та гідності і необхідністю проведення суспільно корисних досліджень. Це також, ймовірно, посилить самоконтролюючий характер існуючих правил проведення дослідів над людиною.

Ключові слова: кримінальне право, здоров'я людини, незаконне проведення дослідів над людиною, США.

Biblenko V. S. Liability for illegal human research in the United States of America

The article is devoted to highlighting one of the current problems of criminal liability for illegal experiments on humans, in particular, in the United States of America. At one time, the idealization of medical activity that took place in the United States of America led to the fact that the courts considered the consequences of strict liability for harming the patient as excessively punitive. Of course, similar idealization of the medical community by the courts was also reflected in the cases of research doctors who acted in bad faith. In addition, insinuations about the potential for loss of social benefit in human research have resulted in the failure of the legal system to systematically and consistently recognize misconduct in research that contains many important medical advances.

The described idealization of the medical profession and the social benefit expected by society from conducting relevant experiments largely explain why researchers involved in illegal human experiments sometimes escape punishment, because such persons are not considered criminals, nor those who deserve to be punished. When the state and society allow illegal experiments on a person with impunity, it sends a signal about its official complicity and solidarity with the offender (criminal).

Another problem with criminal punishment for illegal human research is that there is a need for empirical research into the culture and practices of the research community to make any predictions about the impact of punishment on researcher motivation. Proper accountability and punishment will demonstrate to researchers who conduct illegal human experiments that their actions are reprehensible, and this may change the attitudes of the relevant medical and scientific community. Which, in turn, will provide an opportunity to restore the proper balance between the protection of human health and dignity and the need to conduct socially useful research. It is also likely to reinforce the self-regulatory nature of existing human research regulations.

Key words: *criminal law, human health, illegal human research, USA.*

Вступ. Можна виділити дві форми умисної поведінки при незаконному проведенні дослідів над людиною. Кожна з них передбачає цілеспрямовану, умисну нездатність дослідника отримати згоду від пацієнта, тим самим порушити інтереси особи до автономії та самовизначення.

Перший тип неправомірної поведінки дослідника полягає в тому, що він проводить експерименти на певних особах без їх відома. Другий тип такої поведінки в тому, що дослідник, навмисно не розкриває людині очевидні та відомі ризики участі в експерименті. Наприклад, експериментатор умисно не використовує або ж суттєво змінює вже затверджений документ про інформовану згоду. Отже, в цих випадках бракує саме інформованої згоди.

Слід зауважити, що американські автори звертають увагу на так звані «легкі» випадки порушення порядку проведення дослідів над людиною і задають питання: «чому винні дії в експериментах на людях, які позбавляють права людини робити свідомий вибір щодо того, що з нею будуть робити тіло, не караються? У той же час як інші форми неправомірної поведінки в дослідженні людських предметів існують» [1]. Відповідно, цей факт, що ці прості, «легкі випадки» неналежної виконання порядку проведення дослідів не призводять до кримінального покарання, демонструє необхідність дослідити питання: чому кримінальні санкції ігноруються?

І однією з **цілей цієї статті** є з'ясування питання, чому дослідницькі неправомірні дії при проведенні дослідів у формі обману чи посягань на тілесну недоторканність іноді уникають кримінального покарання.

Результати дослідження. Еволюція деліктної, в тому числі кримінально-правової доктрини у справах про інформовану згоду надає деякі докази певної упередженості щодо відповідальності дослідників. У Сполучених Штатах Америки (1960-ті роки) суди суворо захищали інтереси незалежності особи, «визнаючи правопорушення у вигляді нападу або побиття лікарів, які або не змогли належним чином поінформувати своїх пацієнтів про ризики лікування, або не дотримувалися отриманої згоди» [2]. Ставлення судів у цей час найкраще виражалося такими словами: «Кожна доросла людина зі здоровим розумом має право вирішувати, що робити зі своїм тілом; а хірург, який проводить операцію без згоди свого пацієнта, вчиняє напад, за яке він несе відповідальність у вигляді збитків» [3].

Виходячи з цього, суди того періоду ставили право особи на самовизначення на перший план. Лікарі притягалися до відповідальності за порушення згоди, навіть незалежно від того, чи зазнав пацієнт будь-якої фізичної шкоди, оскільки «сутність скарги позивача полягає в образі гідності, пов'язаній з недозволенним і умисним вторгненням у недоторканність його особистості» [4]. Тобто, добросовісність чи недобросовісність лікаря не мала значення: «оскільки травма, яка виправдовувала компенсацію, полягала в праві пацієнтки бути вільною від невірного контакту з нею» [5].

Однак вже у 1970-х роках американські суди почали захищати лікарів від відповідальності за фізичну та іншу шкоду, оскільки судді вважали, що лікарі діяли добросовісно та на користь пацієнта. Типовим є таке ствердження суду того часу: «Ми вважаємо, що медичне лікування поза межами згоди пацієнта не слід розглядати як умисне правопорушення або вид нападу та побоїв, як це розглядалося в минулому. Лікар у справі про недбалість зазвичай не є дійовою особою, яка має намір завдати травми пацієнту, і будь-яка юридична теорія, яка припускає такий намір базується на помилковому припущенні. Натомість лікар не є тим, хто діє антисоціально, як той, хто вчиняє напади та побиття, а є актором, який сумлінно має намір принести вигоду пацієнту» [5].

Така ідеалізація лікарської діяльності призвела до того, що суди розглядали наслідки суворої відповідальності за пошкодження пацієнту як надмірно каральні. Наприклад, «якщо лікар буде визнаний відповідальним за пошкодження, лікар може бути зобов'язаний відшкодувати збитки з власної кишені, оскільки страхування від недбалості не буде доступним для «можливо «злочинного» діяння» [6]. Крім того, можливість призначення покарання могла викликати передчасне занепокоєння лікаря при намірі проведення дослідів. Суди вважали, що лікарі діють добросовісно і на користь пацієнта, тому кримінально-правий вплив на лікарів здавався невиправдано жорстким. Отже, суди почали розглядати неумисні посягання «на святість тіла як форму медичної помилки, що тлумачиться як недбалість» [7]. Так вийшло, що судова турбота про лікарів-дослідників, значною мірою закрила собою зрозумілі міркування про особисту гідність, самовизначення та автономію.

Подібна ідеалізація судами медичної спільноти звісно відбилася і у справах лікарів-дослідників, які діяли недобросовісно. Наприклад, справа *Heinrich v. Sweet* була груповим позовом, який був поданий від імені пацієнтів, які були невиліковно хворі на рак мозку і які без їхнього відома стали об'єктами радіаційних експериментів [8]. Ці пацієнти вважали, що отримують лікування, і нічого не знали про обман, поки через певний час був опублікований урядовий звіт, що розкривав сутність та результати цих експериментів. Позивачі, родичі померлих пацієнтів подали позов до суду, вважаючи, що підсудні дослідники «умисно вводили хворим токсичні речовини та опромінювали їх без згоди» [8]. Очевидно, що дослідники діяли недобросовісно, адже жертви не погоджувалися бути об'єктом дослідження, не давали згоди на введення їм експериментальної радіоактивної речовини. Однак суд, незважаючи на докази умисного введення в оману пацієнтів, відхилив позов про заподіяння шкоди та постановив, що дії слід розглядати «як форму медичної помилки або недбалості» [8].

Справедливо було б зауважити, що в окремих випадках зазначена ідеалізація медичної професії долалася [9]. Зрештою, деяких лікарів притягують до відповідальності за кримінальну поведінку. Наприклад, так звана «війна з наркотиками», примусила правоохоронців

до постійної уваги щодо доказів неправомірного розповсюдження наркотиків через неправомірне призначення хворим пацієнтам наркотичних знеболювальних, в тому числі і в ході проведення відповідних медичних дослідів [9].

Іншим поясненням уникнення відповідальності винними дослідниками стала установка на те, що вони займаються суспільно корисними дослідженнями. Вважалося, що «дослідники виконують послуги, які суспільство вважає гідними, корисними та важливими. Загалом наше суспільство приймає практику дослідження людей, незважаючи на те, що це може призвести до серйозних травм і смерті, оскільки це надає можливість лікування руйнівних хвороб» [10]. Однак були голоси, що стверджували, що «бажання сприяти дослідженню, яке обіцяє значні потенційні вигоди, може спричинити готовність закрити очі на умисну неправомірну поведінку або не усвідомлення того, що на інтерпретацію поведінки людини впливає мотивація заохочувати дослідження» [11].

В даному випадку мотивація зазначених позицій може відігравати значну роль у визначенні того, «які концепції, переконання та правила ми застосовуємо до судження; ми можемо з особливою ймовірністю застосувати ті, які відповідають нашим цілям» [9]. Небажання карати винних дослідників могла бути обумовлена страхом, що покарання щодо них завадить проведенню корисних медичних досліджень.

Натяки на можливість втрати соціальної вигоди при проведенні дослідів над людиною також полягає в нездатності систематично та послідовно визнавати неправомірну поведінку в дослідженнях, які містять багато важливих медичних досягнень. Наприклад, американського доктора Джеймса Меріона Сімса визнають «батьком американської гінекології», який відкрив першу у Сполучених Штатах лікарню для догляду за жінками та присвятив своє життя лікуванню жіночих розладів [12].

Однак майже не згадується історія його жорстокого поводження з рабіннями, яка лягла в основу його медичних досягнень. У 1840-х роках доктор Сімс робив операції жінкам-рабінням, намагаючись удосконалити лікування білих жінок, які хворіли на вагінальні захворювання. Він проводив болісні операції рабінням без використання анестезії. Таким чином він удосконалював свої знання та навички, що дозволило йому опублікувати результати своїх дослідів в престижних медичних журналах та стати відомим як «батько американської гінекології». Мовчання наукової та медичної спільноти щодо методів доктора Сімса стало, можливо, результатом бажання реалізації досягнутих результатів дослідження без постійного нагадування про методи, які були використані для їх отримання. Подібний феномен присутній у триваючих дебатах щодо «моральності використання медичних знань, отриманих під час тортур нацистами жертв концтаборів» [13].

Отже, описана ідеалізація медичної професії та очікувана суспільством соціальна вигода від проведення відповідних дослідів значною мірою пояснюють, чому дослідники, залучені до незаконного проведення дослідів над людиною, іноді уникають покарання, адже такі особи не розглядаються а ні як злочинці, а ні які такі, що заслуговують на покарання. Хоча, на мою думку, абсолютно зрозумілим є те, що порушення автономії та гідності пацієнтів є неправильними, незалежно від того, чи відбувається це в контексті суспільно корисних досліджень або ні.

Свого часу філософ Джоел Фейнберг зазначав, покарання є «звичайним засобом для вираження ставлення образи та обурення, а також суджень несхвалення та засудження з боку тих, «від імені яких» здійснюється покарання» [14]. З такого погляду кара не обов'язково супроводжується кримінальною санкцією. Слід розуміти, що інші стягнення несуть подібне несхвалення, що може становити кару. Наприклад, Ден Кахан стверджує, що «словесна критика правопорушника може вважатися покаранням, якщо соціальні норми в суспільстві роблять це відповідним осудом» [15]. Відомий вчений Генрі Гарт стверджував, що те, що «відрізняє кримінальне покарання від цивільного засобу правового захисту, так це вирок громадського осуду, який супроводжує та виправдовує його застосування» [16]. Кримінальна санкція є загальноприйнятим методом вираження такого громадського осуду і вона добре розуміється суспільством як спосіб держави засудити суспільно небезпечний вчинок.

Однією з особливостей санкції, яка робить її унікальним методом вираження морального осуду, є стигма, яке закріплюється за особою: «У сучасному кримінальному праві клеймо кримінальної санкції стало особливим засобом правового захисту через його обтяжливі, а часом і руйнівні наслідки для особи» [16]. Стигма не обмежується засудженням, висунення обвинувачення особі державою також має значення, оскільки цим виражається позиція, що винний заслуговує морального осуду. Цим пояснюється почуття сорому та приниження, якими часто супроводжуються обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення. В нашому випадку, коли ми говоримо про відповідальність дослідників за незаконне проведення дослідів над людиною, доцільним буде згадати вислів: «Те, що спільнота вирішує покарати і наскільки суворо, говорить нам, що (або кого) вона цінує і скільки» [17]. І коли держава та суспільство дозволяє незаконне проведення дослідів над людиною без покарання, вона надсилає сигнал щодо своєї офіційної співучасті та солідарності зі правопорушником (злочинцем).

Ще одна проблема, пов'язана з кримінальним покаранням за незаконне проведення дослідів над людиною, полягає в тому, що є необхідність у проведенні емпіричного дослідження культури та практики дослідницького співтовариства, що надасть можливість зробити будь-який прогноз щодо впливу покарання на мотивацію дослідника.

Якщо за відповідних обставин може йти мова про відповідальність, слід серйозно замислитися про розмір покарання, необхідного для відповідного кримінально-правового впливу на злочинця.

Висновки. Свого часу ідеалізація лікарської діяльності, яка мала місце в Сполучених Штатах Америки призвела до того, що суди розглядали наслідки суворої відповідальності за нанесення шкоди пацієнту як надмірно каральні. Подібна ідеалізація судами медичної спільноти звісно відбилася і у справах лікарів-дослідників, які діяли недобросовісно. Крім того, натяки на можливість втрати соціальної вигоди при проведенні дослідів над людиною призвели до нездатності правової системи систематично та послідовно визнавати неправомірну поведінку в дослідженнях, які містять багато важливих медичних досягнень.

Описана ідеалізація медичної професії та очікувана суспільством соціальна вигода від проведення відповідних дослідів значною мірою пояснюють, чому дослідники, залучені до незаконного проведення дослідів над людиною, іноді уникають покарання, адже такі особи не розглядаються а ні як злочинці, а ні які такі, що заслуговують на покарання.

Правильне встановлення відповідальності та покарання продемонструє дослідникам при незаконному проведенні дослідів над людиною, що їхні дії осуду, і це, можливо, змінить ставлення відповідної медичної та наукової спільноти. Що, у свою чергу, надасть можливість відновити належний баланс між захистом людської здоров'я та гідності і необхідністю проведення суспільно корисних досліджень. Це також, ймовірно, посилить самоконтролюючий характер існуючих правил проведення дослідів над людиною.

Список використаних джерел:

1. Nelson D., Weiss R. Earlier Gene Test Deaths Not Reported: NIH Was Unaware of „Adverse Events”. *Washington Post*. 2000. Jan. 31. at A1. URL: <https://www.washingtonpost.com/wp-srv/politics/herblock/archives.htm> (дата звернення: 22.10.2023).
2. Parker-Pope T. Doctor and Patient, Now at Odds. *New York Times*. 2008. Jul. 29. at F6. URL: <https://www.nytimes.com/2008/07/29/health/29iht-29well.14860372.html> (дата звернення: 22.10.2023).
3. Lombardo P. Phantom Tumors and Hysterical Women: Revising Our View of the Schloendorff Case. *33 Jl Med. & Ethics*. 2005. P.791. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/16686248/>(дата звернення: 22.10.2023).
4. Prosser W. Law of torts. 4th ed. 1971. § 9. at. 35. URL: https://books.google.pl/books/about/LAW_OF_TORTS.html?id=0HTZPbMO09QC&redir_esc=y (дата звернення: 22.10.2023).

5. Restatement (Second) of Torts. § 18 cmt. URL: <https://www.bu.edu/lawlibrary/facultypublications/PDFs/Simons/RestatementThird.pdf> (дата звернення: 22.10.2023).
6. Trogun v. Fruchtman. 207 N.W.2d 297. 313 (Wis. 1973). URL: <https://casetext.com/case/trogun-v-fruchtman> (дата звернення: 22.10.2023).
7. Cobbs v. Grant. 502 P.2d 1. 7-8 (Cal. 1972). URL: https://biotech.law.lsu.edu/cases/consent/Cobbs_v_Grant.htm (дата звернення: 22.10.2023).
8. Heinrich ex rel. Heinrich v. Sweet. 49 F. Supp. 2d 27, 38 (D. Mass. 1999). URL: <https://casetext.com/case/heinrich-ex-rel-heinrich-v-sweet> (дата звернення: 22.10.2023).
9. Chen R., Hanson J. The Illusion of Law: The Legitimizing Schemas of Modern Policy and Corporate Law. *Michigan Law Review*. Vol. 103. Oct., 2004. No. 1. pp. 1-149. URL: <https://www.jstor.org/stable/4141976> (дата звернення: 22.10.2023).
10. New developments in biotechnology: ownership of human tissues and cells. United States. Congress. *Office of Technology Assessment*. March 1987. 168 p. URL: <https://repository.library.georgetown.edu/bitstream/handle/10822/708381/8719.PDF?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 22.10.2023).
11. Rachlinski J. Cognitive Errors, Individual Differences, and Paternalism. *The University of Chicago Law Review*. Vol. 73, Winter, 2006. No. 1, Symposium: Homo Economicus, Homo Myopicus, and the Law and Economics of Consumer Choice. pp. 207-229. URL: <https://chicagounbound.uchicago.edu/uclrev/vol73/iss1/11/> (дата звернення: 22.10.2023).
12. Washington H. Medical Apartheid: The Dark History of Medical Experimentation on Black Americans from Colonial Times to the Present. New York : Harlem Moon, 2008. 501 p. URL: <https://iucat.iu.edu/iuk/7523761> (дата звернення: 22.10.2023).
13. Annas G., Grodin M. Introduction to the nazi doctors and the nuremberg code. USA: Oxford University Press, 1992. 400 p. URL: <https://philpapers.org/rec/ANNTND> (дата звернення: 22.10.2023).
14. Feinberg J. The expressive function of punishment. *The Monist*. Vol. 49. No. 3. July, 1965. Philosophy of Law. pp. 397-423. URL: <https://philpapers.org/rec/FEITEF> (дата звернення: 22.10.2023).
15. Kahan M. What Do Alternative Sanctions Mean? *The University of Chicago Law Review*. Vol. 63, No. 2 (Spring, 1996), pp. 591-653. URL: <https://www.jstor.org/stable/i272218> (дата звернення: 22.10.2023).
16. Mann K. Punitive Civil Sanctions: The Middleground between Criminal and Civil Law. *The Yale Law Journal*. Vol. 101. No. 8. Jun., 1992. Symposium: Punishment. pp. 1795-1873. URL: <https://www.jstor.org/stable/796948> (дата звернення: 22.10.2023).
17. Kahan M., Social Meaning and the Economic Analysis of Crime. *The Journal of Legal Studies*. Vol. 27. No. S2. June 1998. pp. 609-622. URL: <https://www.jstor.org/stable/10.1086/468037> (дата звернення: 22.10.2023).

ГРИТЕНКО О. А.,доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-
правових дисциплін*(Навчально-науковий інститут
права та інноваційної освіти
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ)*

УДК 343.344

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.27>**ПОСИЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА СТ. 263 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО
АБО НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ: АНАЛІЗ ОКРЕМИХ ЗАКОНОДАВЧИХ
ПРОПОЗИЦІЙ**

У статті проаналізовано окремі законодавчі пропозиції щодо посилення кримінальної відповідальності за ст. 263 Кримінального кодексу України в умовах воєнного або надзвичайного стану. Зазначається, що ефективність та результативність багато в чому безпосередньо залежить від актуальності кримінально-правових норм для існуючих злочинних реалій. З одного боку, злочинна діяльність розвивається дуже динамічно, що визначає необхідність її постійного дослідження та виявлення існуючих тенденцій у сфері незаконного обігу зброї, з іншого – галузеве законодавство досить оперативно реагує на всі виклики і загрози, що виникають, про що свідчить регулярне внесення великої кількості змін до чинних нормативно-правових актів, зокрема кримінального кодексу України. Зазначений взаємозв'язок злочинної практики та вдосконалення законодавчої регламентації механізмів боротьби з незаконним обігом зброї наочно демонструється у межах збільшення кількості кримінальних правопорушень, вчинених на території України з використанням зброї особливо військового стану. Визначається, що у контексті основних тенденцій розглядуваної проблематики виділяються, зокрема посилення кримінальної відповідальності за незаконний обіг зброї. Так, аналізується спроба удосконалення статті 263 Кримінального кодексу України через посилення відповідальності за незаконне придбання, передачу чи збут вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв в умовах воєнного або надзвичайного стану, а саме проект Закону про внесення змін до статті 263 Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за незаконне придбання, передачу чи збут вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв в умовах воєнного або надзвичайного стану. Доводиться, що на підставі вивчення та аналізу зазначеного законопроекту можна визначити положення, як ті, що позитивно вплинуть на запобігання діянь, вчинених за ст. 263 Кримінального кодексу України, так й ті, що мають недосконалий виклад. Із урахуванням вказаних висновків, запропоновано власне бачення редакції ст. 263 Кримінального кодексу України.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, незаконний, обіг зброї, пропозиції, військовий стан.

Hrytenko O. A. Tougher criminal liability under Art. 263 of the Criminal Code of Ukraine in conditions of martial law or a state of emergency: analysis of individual legislative proposals

The article analyzes individual legislative proposals to strengthen criminal liability under Art. 263 of the Criminal Code of Ukraine in conditions of martial law or a state of emergency. It is noted that efficiency and effectiveness largely depend directly on the relevance of criminal law norms for existing criminal realities. On the one hand, criminal activity is developing very dynamically, which determines the need for its constant research and identification of existing trends in the field of illicit arms trafficking; on the other hand, industry legislation responds quite quickly to all emerging challenges and threats, as evidenced by the regular introduction of large quantities. changes to existing regulations, in particular the Criminal Code of Ukraine. This relationship between criminal practice and the improvement of legislative regulation of mechanisms to combat illicit arms trafficking is clearly demonstrated by the increase in the number of criminal offenses committed on the territory of Ukraine using weapons, especially during martial law. It is determined that in the context of the main trends in the issues under consideration, in particular, the strengthening of criminal liability for the illegal circulation of weapons is highlighted. Thus, an attempt to improve Article 263 of the Criminal Code of Ukraine is analyzed by increasing liability for the illegal acquisition, transfer or sale of firearms, ammunition, explosives or explosive devices in conditions of martial law or a state of emergency, namely the draft Law on Amendments to Article 263 of the Criminal Code Ukraine on strengthening liability for the illegal acquisition, transfer or sale of firearms, ammunition, explosives or explosive devices in conditions of martial law or a state of emergency. It is proven that based on the study and analysis of this bill, it is possible to determine the provisions as having a positive impact on the prevention of acts committed under Art. 263 of the Criminal Code of Ukraine, and those with imperfect presentation. Taking into account these conclusions, we have proposed our own vision of the wording of Art. 263 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: *criminal responsibility, criminal offense, illegal, weapon turnover, offers, martial law.*

Вступ. Злочинна діяльність у сучасному світі багато в чому орієнтована на використання різноманітної зброї, що дозволяє завдати суттєвої шкоди приватним та публічним інтересам у суспільстві та досягти конкретних цілей вчинення протиправних діянь. Незаконний обіг зброї становить серйозну загрозу в першу чергу громадській безпеці, але враховуючи сьогоdnішній військовий стан в Україні, він не менше загрожує також і національній безпеці, миру, безпеці людства, тому для відповідного захисту на законодавчому та інших рівнях нашою державою визначається цілий ряд правил щодо контролю цієї сфери. У випадку, коли йдеться про їх порушення держава реагує всіма наявними засобами, в тому числі і притягненням до кримінальної відповідальності.

Важливо відзначити, що таке явище як незаконний обіг зброї, а також його особливості постійно досліджуються у кримінально-правовій науці, що є цілком закономірно з огляду на високий ступінь небезпеки суспільно небезпечних діянь предметом яких виступає зброя. Крім того, на сьогодні наочно проявляється збільшення кількості вчинених протиправних діянь з використанням зброї, виготовленої чи поширеної на території України без урахування нормативних вимог чинного законодавства. Отже, актуальним є аналіз сучасного стану кримінальної відповідальності, регламентованої чинним законодавством за незаконний обіг зброї, оскільки від ефективності настання правових наслідків для винних осіб багато в чому залежать масштаби подальшого розповсюдження подібної злочинної поведінки. Крім того, вбачається доцільним виявити існуючі проблеми законодавчої регламентації кримінальних

правопорушень у сфері незаконного обігу зброї та перспективи її удосконалення через науковий аналіз окремих законопроектів, які пропонують посилити кримінальну відповідальність за відповідні суспільно небезпечні діяння.

Слід зазначити, що незаконний обіг зброї досліджувався у наукових працях із кримінального права та кримінології такими вітчизняними вченими, як: Андрєєв Д.В. [1], Голубош В.В. [2], Катеринчук І.П., Меркулова В.О. [3], Лень В.В., Олійников Г.В. [5], Риб'янець С.А., Соболев О.І. [9], В.В. Шаблюстий [11] та іншими. Проте, питання щодо удосконалення ст. 263 Кримінального кодексу України (далі – КК України) в умовах воєнного або надзвичайного стану, зокрема подальшого посилення кримінальної відповідальності, й на сьогодні не втрачають актуальності.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз окремих законодавчих пропозицій щодо посилення кримінальної відповідальності за ст. 263 КК України в умовах воєнного або надзвичайного стану, а також визначення положень законопроекту, які є необхідними для подальшого посилення кримінальної відповідальності, а відповідно вплинуть на запобігання дням, передбачених ст. 263 КК України та тих, що потребують певної корекції.

Результати дослідження. Ефективність та результативність запобігання злочинності багато в чому безпосередньо залежать від актуальності кримінально-правових норм для правової реальності. З одного боку, злочинна діяльність розвивається дуже динамічно, що визначає необхідність її постійного дослідження та виявлення зокрема і існуючих тенденцій у сфері незаконного обігу зброї, з іншого – галузеве законодавство досить оперативно реагує на всі виклики і загрози, що виникають, про що свідчить регулярне внесення великої кількості змін до чинних нормативно-правових актів, зокрема КК України. Зазначений взаємозв'язок правозастосовної практики та вдосконалення законодавчої регламентації механізмів боротьби з незаконним обігом зброї наочно демонструється у межах збільшення кількості кримінальних правопорушень, вчинених на території України з використанням зброї особливо протягом військового стану.

Незаконний обіг зброї та державна діяльність щодо боротьби з її масштабним поширенням представляється дуже складним та багатоаспектним процесом. З одного боку, повністю виключити нелегальне виготовлення та розповсюдження зброї на території держави неможливо, з іншого – суспільна безпека, яку представляє подібна злочинна поведінка зумовлює необхідність постійного вдосконалення чинних кримінально-правових норм з урахуванням актуальних тенденцій протиправної практики сьогодення. Незважаючи на те, що кримінальне законодавство в Україні є дуже прогресивним в частині детальної регламентації процесу притягнення до відповідальності винних осіб залежно від ступеня їх участі у незаконному обігу зброї, в даний час все ще зберігається ряд важливих аспектів, які сприяють розвитку аналізованої протиправної діяльності. У цьому контексті бачиться необхідним сконцентрувати увагу на проблемах посилення кримінальної відповідальності за найбільш небезпечні форми незаконного поводження зі зброєю – придбання, передачу та збут вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин та вибухових пристроїв, вчинених в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Досліджуючи, у більш ранній час, кримінально-правову політику держави у сфері боротьби з кримінальними правопорушеннями, які вчиняються з використанням зброї та яка нерозривно пов'язана з визначенням правового режиму законного обігу зброї, Риб'янець С.А. та Соболев О.І., вказали на те, що уперше за час історичного розвитку кримінального законодавства в Україні злочини проти громадської безпеки в нормах чинного КК 2001 р. розміщені в межах одного розділу Особливої частини «Злочини проти громадської безпеки». Такий крок законодавця на думку науковців, сприяв чіткому відмежуванню вказаних злочинів від суміжних, визначенню та класифікації їх за ознаками безпосереднього об'єкта, а також правильній кваліфікації. І на той час, робота щодо вдосконалення норм КК у законодавчому органі України не зупинялась. У Верховній Раді України було зареєстровано декілька проектів законів про внесення змін і доповнень до положень чинного КК України, особливістю яких була в зміні структури та сутності закону про кримінальну

відповідальність. Серед них науковці зазначають такі законопроекти, як «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо запровадження інституту кримінальних проступків» (від 28 лютого 2012 р., реєстр. №10126), «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків» (від 3 березня 2012 р., реєстр. №10146), «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо запровадження інституту кримінальних проступків» (від 17 жовтня 2013 р., реєстр. №3438), «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації положень Кримінального процесуального кодексу України» (від 16 квітня 2014 р., реєстр. № 4712) [9, с. 140]. Проте, навіть такі запропоновані доповнення на погляд інших науковців, що досліджували питання кримінальної відповідальності за незаконний обіг зброї, вважалися, такими, що не матимуть ефекту значної зміни сутності вже передбачених у чинному КК України кримінальних правопорушень проти громадської безпеки [10]. А отже, вищевказане, породжувало та продовжує потребу у нових змінах та доповненнях до КК України зокрема, в частині вдосконалення ст. 263 КК України у бік посилення кримінальної відповідальності, тим більш на сьогодні в умовах воєнного або надзвичайного стану. Так, слушною є думка вчених про те, що посилення реформування кримінального законодавства у зазначеній сфері обумовлюється насамперед тими суттєвими негативними об'єктивними обставинами, які значно впливають на якість життя громадян в Україні (подовження військових дій, значне збільшення кількості злочинів у сфері обігу вогнепальної зброї бойових припасів, вибухових пристроїв, посиленням актуальності легалізації певних видів зброї з метою охорони власного життя, здоров'я, майна тощо). А отже, оцінка значення кримінально-правової заборони, вимоги до змісту, сутності, структури положень відповідної кримінально-правової норми мають теж адекватно змінюватися [3, с. 31].

На даний момент, особливий інтерес представляє запропонований у Верховній раді України проект Закону про внесення змін до статті 263 КК України щодо посилення відповідальності за незаконне придбання, передачу чи збут вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв в умовах воєнного або надзвичайного стану [7]. Аналізуючи і позначаючи позитивні положення цього законопроекту маємо звернути увагу на ті питання, що пов'язані з посиленням кримінальної відповідальності через збільшення санкцій статті, а також додаванням нових покарань. Відповідні зміни запропоновані у проекті Закону направлені на наш погляд, перш за все на реалізацію та відновлення соціальної справедливості, як фундаментальної мети покарання, що виявляється у відновленні соціальної рівноваги, яку порушено фактом вчинення кримінального правопорушення, через застосування адекватного покарання. Відновлення соціальної справедливості є багатоплановим та складним явищем і як правова категорія характеризується принаймні чотирма аспектами, що виражають інтереси: засудженого, потерпілого, суспільства та держави. Причому ці аспекти в деяких випадках є не просто різновекторними, а й протилежними. Разом із тим, громадяни і держава, будучи учасниками суспільних відносин, діють у межах вимог дозволеної поведінки. У разі порушення встановлених вимог з боку іншого учасника виникає відповідна реакція, метою якої є відновлення порушеної соціальної рівноваги. Отже, така реакція при вчиненні громадянином злочинного діяння проявляється шляхом призначення з боку держави в особі судових органів покарання відповідної суворості. Так, на підставі аналізу санкцій ст. 263 КК України, маємо зазначити, що згідно частини першої вказаної статті, носіння, зберігання, придбання, передача чи збут вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв без передбаченого законом дозволу – караються позбавленням волі на строк *від трьох до семи років*. Видається сумнівним, що такі межі відповідальності за відповідне кримінальне правопорушення дозволяють досягти мети відновлення соціальної справедливості, а отже вимагають посилення кримінальної відповідальності за найбільш небезпечні форми незаконного поводження зі зброєю - придбання, передачу та збут вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин та вибухових пристроїв, вчинені в умовах воєнного або надзвичайного стану. Тому, автори законопроекту цілком закономірно, на наш погляд, пропонують шляхом

поглиблення диференціації кримінальної відповідальності за незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами встановити певний кваліфікований склад цього кримінального правопорушення та передбачити покарання за нього у виді позбавлення волі строком *від семи до дванадцяти років*.

Проте з іншими запропонованими положеннями законопроекту ми не згодні. По-перше, не можна погодитись, що поряд із позбавленням волі на означений строк пропонується як додаткове покарання за цей злочин призначати ще й штраф від двадцяти тисяч до п'ятдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Вбачається, що такої досить високої межі строку позбавлення волі як дванадцять років, для особи яка вчинила даний вид злочину цілком достатньо і вона у повній мірі відповідає ступеню суспільної небезпечності цього діяння. Штраф як додатковий вид покарання у даному випадку є зайвим і не виправданим, оскільки переобтяжує санкцію, яка пропонується, а також порушує саму систему збалансованості покарань за конкретні кримінальні правопорушення. При цьому, автори законопроекту не пояснюють у чому необхідність встановлення додаткового покарання і особливо штрафу за даний злочин [6].

По-друге, законопроект, що аналізується не враховує новацій до КК України, які передбачені Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань в умовах воєнного стану», який вже прийнятий Верховною Радою України та підписаний Президентом України. У ньому зокрема, передбачено внесення наступних змін: «абзац другий частини другої статті 263 викласти в такій редакції: «караються штрафом від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин, або пробаційним наглядом на строк від двох до п'яти років, або обмеженням волі на той самий строк, або позбавленням волі на строк до трьох років»» [8]. Тобто, арешт як вид покарання у ст. 263 КК України, вже пропонувати не можна, оскільки він може застосовуватися виключно до військовослужбовців. Замість нього закон передбачає пробаційний нагляд.

Висновки. Отже в результаті вивчення та аналізу зазначеного законопроекту можна сформулювати наступні висновки. З одного боку, положення сформовані у законопроекті цілком закономірні, з іншого, не зовсім обґрунтованими є закріплення поряд із позбавленням волі на означений строк додаткового покарання у вигляді штрафу.

Таким чином, із врахуванням вище викладеного вбачається більш оптимальною така редакція ст. 263 КК України:

Стаття 263. Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами

1. Носіння, зберігання, придбання, передача чи збут вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв без передбаченого законом дозволу

- караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

2. Придбання, передача чи збут вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв без передбаченого законом дозволу, вчинені в умовах воєнного або надзвичайного стану

- караються позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років.

3. Носіння, виготовлення, ремонт або збут кинджалів, фінських ножів, кастетів чи іншої холодної зброї без передбаченого законом дозволу

- караються штрафом від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин, або пробаційним наглядом на строк від двох до п'яти років або обмеженням волі на той самий строк, або позбавленням волі на строк до трьох років.

4. Не підлягає кримінальній відповідальності за вчинення дій, передбачених частиною першою, другою або третьою цієї статті, особа, яка добровільно здала органам влади зброю, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої.

Список використаних джерел:

1. Андреев Д. В. Поняття та види незаконного обігу зброї. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. Вип. 2. С. 62-69.
2. Голубош В. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти громадської безпеки, предметом яких є зброя, бойові припаси, вибухові речовини та вибухові пристрої (статті 262, 263, 263-1, 264 КК України) : монографія / В. В. Голубош. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2020. 340 с.
3. Катеринчук І.П., Меркулова В.О. Незаконний обіг зброї, бойових припасів або вибухових речовин: напрями реформування кримінального законодавства. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 3. С. 29-35.
4. Кримінальний кодекс України: Закон України № 2341-III від 05.04.2001р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 18.10.2023).
5. Лень В. В., Олійников Г. В. Незаконний обіг вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин та пристроїв, пов'язаний із проведенням антитерористичної операції: окремі питання. *Право і суспільство*. 2016. № 1. С. 204-208.
6. Пояснювальна записка до Проекту Закону про внесення змін до статті 263 Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за незаконне придбання, передачу чи збут вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв в умовах воєнного або надзвичайного стану: проект Закону України за № 10041 від 13.09.2023 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42776> (дата звернення: 30.09.2023 р.).
7. Проект Закону про внесення змін до статті 263 Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за незаконне придбання, передачу чи збут вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв в умовах воєнного або надзвичайного стану: проект Закону України за № 10041 від 13.09.2023 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42776> (дата звернення: 30.09.2023 р.).
8. Проект Закону про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань в умовах воєнного або надзвичайного стану: проект Закону України за № 9185 від 05.04.2023р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41692> (дата звернення: 30.09.2023 р.).
9. Риб'янець С. А., Соболь О. І. Кримінально-правова політика України у сфері незаконного обігу зброї в особливий період. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3. С. 137-144.
10. Соколовський В. Л. Громадська безпека як об'єкт злочину: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Київ, 2017. 262 с.
11. Шаблюстий В. В. Незаконний обіг зброї в Україні: питання кримінальної відповідальності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2018. Вип. 1. С. 116-129.

ДЮРДЦА І. В.,доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри приватного
та публічного права*(Київський національний університет
технологій та дизайну)*

УДК 343.3

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.28>**ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА ПОСОБНИЦТВО ДЕРЖАВИ, ВІД ЯКОЇ БЕЗПОСЕРЕДНЬО ВИНИКАЄ
ЗАГРОЗА АГРЕСІЇ ПІД КУТОМ ЗОРУ НАЦІОНАЛЬНОГО БЕЗПЕКОВОГО
ЗАКОНОДАВСТВА**

У статті автор здійснив дослідження перспектив запровадження кримінальної відповідальності за пособництво державі, від якої безпосередньо виникає загроза агресії під кутом зору національного безпекового законодавства.

Актуальність дослідження викликана веденням агресивної та варварської війни московського режиму проти Української держави, що зумовлює необхідність нового контекстуального осмислення перспектив запровадження кримінальної відповідальності за діяння, що посягають на національну безпеку України. З'ясовано, що з урахуванням реальної національно-безпекової ситуації у державі та вже вибудованою сегментною архітектонікою системи забезпечення національної безпеки України, передумови запровадження кримінальної відповідальності за пособництво державі, від якої безпосередньо виникає загроза агресії, натеper існують не тільки поза межами правового регулювання, а й безпосередньо закріплені нормативно. Окреслено, що поточні та потенційні загрози безпековому середовищу, і, відповідно, цілі, напрями та завдання державної політики у сфері забезпечення національної безпеки, які визначені на нормативному рівні (Закон України «Про національну безпеку України», Стратегія національної безпеки України, Стратегія забезпечення державної безпеки, Закон України «Про оборону України») створили передумови до реалізації охоронної та регулятивної функцій кримінального закону, тобто криміналізації дій за пособництво державі, від якої безпосередньо виникає загроза агресії. Встановлено, що задля запобігання збройному конфлікту та відсічі можливій збройній агресії, законодавець не передбачає вичерпний перелік заходів із підготовки держави до оборони в мирний час, а навпаки, підкреслює на необхідності вжиття будь-яких заходів, що впливають на стан обороноздатності держави. Висновується, що внаслідок проведення заходів із прогнозування та оцінки реальної воєнної небезпеки і воєнної загрози, які мали здійснюватися до 24.02.2022 року (результати таких заходів узагальнено в т. ч. і в Стратегії забезпечення національної безпеки України та Стратегії забезпечення державної безпеки), реальний стан пособництва державі, від якої безпосередньо виникала загроза агресії, охоронна та регулятивна функції кримінального права повинні були б реалізуватися у криміналізації таких дій.

Ключові слова: держава-агресор, агресія, пособництво, кримінальна відповідальність, національна безпека, державна безпека.

Diorditsa I. V. Prospects for introducing criminal liability for aiding and abetting a state that directly poses a threat of aggression from the perspective of national security legislation

In the article, the author research the prospects of criminalisation of aiding and abetting the State which directly poses a threat of aggression from the perspective of national security legislation. The relevance of the study is caused by the Moscow regime's aggressive and barbaric war against the Ukrainian State, which necessitates a new contextual understanding of the prospects for introducing criminal liability for acts which encroach on the national security of Ukraine. It is established that, given the real national security situation in the State and the segmental architectonics of the national security system of Ukraine, the prerequisites for introducing criminal liability for aiding and abetting a State which directly poses a threat of aggression currently exist not only outside the scope of legal regulation, but are also directly enshrined in law. It is outlined that current and potential threats to the security environment, and, accordingly, the goals, directions and objectives of the State policy in the field of national security, which are defined at the regulatory level (the Law of Ukraine "On National Security of Ukraine", the National Security Strategy of Ukraine, the Strategy for Ensuring State Security, the Law of Ukraine "On Defence of Ukraine") have created the prerequisites for the implementation of the protective and regulatory functions of criminal law, i.e. criminalisation of actions for aiding and abetting the State which directly poses a threat to the security of Ukraine. It is established that in order to prevent an armed conflict and repel possible armed aggression, the legislator does not provide for an exhaustive list of measures to prepare the State for defence in peacetime, but rather emphasises the need to take any measures that affect the State's defence capability. It is concluded that as a result of the measures to forecast and assess the real military danger and military threat which were to be carried out by 24.02.2022 (the results of such measures are summarised, inter alia, in the Strategy for Ensuring National Security of Ukraine and the Strategy for Ensuring State Security), the real state of aiding and abetting the State which directly posed a threat of aggression, the protective and regulatory functions of criminal law should have been implemented in the criminalisation of such actions.

Key words: *aggressor state, aggression, aiding and abetting, criminal liability, national security, state security.*

Вступ. Агресивна та варварська війна московського режиму проти Української держави зумовила значне збільшення кримінальних правопорушень щодо злочинів проти основ національної безпеки. У контексті збільшення таких злочинних діянь формувалися й передумови для криміналізації нових. Так, Розділ I Особливої частини КК України «Злочини проти основ національної безпеки» був доповнений новими статтями, а саме: колабораційна діяльність; пособництво державі-агресору; несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану. Низка статей даного Розділу зазнали змін.

Натепер у чинному Кримінальному кодексі України статтею 111-2 передбачено кримінальну відповідальність за пособництво державі агресору, а саме за умисні дії, спрямовані на допомогу державі-агресору (пособництво), збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора, вчинені громадянином України, іноземцем чи особою без громадянства, за винятком громадян держави-агресора, з метою завдання шкоди Україні та можуть бути вчинені в таких формах:

- 1) реалізація рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань чи окупаційної адміністрації держави-агресора;
- 2) підтримка рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань чи окупаційної адміністрації держави-агресора;
- 3) добровільний збір або підготовка та передача матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням або окупаційній адміністрації держави-агресора;
- 4) добровільна передача матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням або окупаційній адміністрації держави-агресора.

Автор свідомо акцентує увагу на тому, що криміналізація зазначених умисних дій, спрямованих на пособництво державі-агресору, відбулася у квітні 2022 року, після початку масштабної збройної агресії. Тобто проблематика запровадження кримінальної відповідальності за *пособництво державі, яка де-юре ще не є агресором, але від якої безпосередньо виникає загроза агресії*, залишилася законодавцем поза увагою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні чимало вчених займалися дослідженням різних аспектів кримінальної відповідальності за пособництво державі-агресору. Так на рівні наукових робіт можемо відмітити праці М. Хавронюка [1], О. Дудорова, Р. Мовчана [2], Ю. Бауліна [3], Е Оржинської, В. Сеніної [4], А. Плотнікової [5] та ін. Автор не ставить під сумнів наукові здобутки, що висновуються колегами-науковцями (доцільність криміналізації пособництва державі-агресору, розмежування даного складу злочину від інших суміжних складів кримінальних правопорушень, інтерпретаційно-правові недоліки чи інші герменевтичні особливості диспозиції досліджуваної статті і т. ін.), а навпаки, у переважній більшості погоджується з ними. Однак, автор наголошує на тому, що *концептуальні питання запровадження кримінальної відповідальності за пособництво не тільки державі-агресору, а й державі, від якої безпосередньо виникає загроза агресії*, нині не стали предметом наукових досліджень.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження перспектив запровадження кримінальної відповідальності за пособництво державі, від якої безпосередньо виникає загроза агресії.

Результати дослідження. Логіка розміщення статті щодо пособництва державі-агресору до Розділу 1 «Злочини проти основ національної безпеки України» КК України полягає у тому, що відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» загрози національній безпеці України – явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України [6]. Суспільна небезпека цього злочину полягає у тому, що в результаті пособництва державі-агресору створюються загрози в механізмі, спрямованому на забезпечення національної безпеки України.

Отже, родовим об'єктом злочину, передбаченого ст. 111-2 КК України, виступають суспільні відносини, які забезпечують захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз.

Саме через дослідження окремої групи однорідних або тотожних за своєю соціальною і економічною сутністю суспільних відносин у сфері національної безпеки України, які через це повинні охоронятися єдиним комплексом взаємозалежних кримінально-правових норм, автором буде проаналізовано перспективи запровадження кримінальної відповідальності за пособництво державі, від якої безпосередньо виникає загроза агресії.

На переконання автора, з урахуванням реальної націобезпекової ситуації у державі та вже вибудованою сегментною архітектонікою системи забезпечення національної безпеки України, доцільним буде проаналізувати основоположні нормативно-правові акти, в яких визначається сутність безпекового середовища, цілі, напрями, завдання та загрози у даній сфері. Саме за допомогою такого аналізу маємо усвідомити, що передумови запровадження кримінальної відповідальності за пособництво державі, від якої безпосередньо виникає

загроза агресії, натепер існують не тільки поза межами правового регулювання, а й безпосередньо закріплені нормативно.

Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII, відповідно до статей 1, 2, 17, 18 і 92 Конституції України визначає *основи та принципи національної безпеки і оборони*, цілі та основні засади державної політики, що гарантують суспільству і кожному громадянину захист від загроз.

У ч. 1 цього Закону, зокрема, визначено наступні дефініції: національна безпека України – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз; державна безпека – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру; загрози національній безпеці України – явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України; національні інтереси України – життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян.

Також у цьому Законі конкретизується сутність Стратегії національної безпеки України як документа, що визначає актуальні загрози національній безпеці України та відповідні цілі, завдання, механізми захисту національних інтересів України та є основою для планування і реалізації державної політики у сфері національної безпеки [6].

Аналізуючи Стратегію національної безпеки України, затверджену Указом Президента України від 14 вересня 2020 року звертаю увагу, що вона ґрунтується на таких основних засадах:

стримування – розвиток оборонних і безпекових спроможностей для унеможливлення збройної агресії проти України;

стійкість – здатність суспільства та держави швидко адаптуватися до змін безпекового середовища й підтримувати стале функціонування, зокрема шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх уразливостей;

взаємодія – розвиток стратегічних відносин із ключовими іноземними партнерами, насамперед з Європейським Союзом і НАТО та їх державами-членами, Сполученими Штатами Америки, прагматичне співробітництво з іншими державами та міжнародними організаціями на основі національних інтересів України.

У Розділі II «Поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов» Стратегії, серед інших, визначено такі загрози:

1. Для відновлення свого впливу в Україні Російська Федерація, продовжуючи гібридну війну, системно застосовує політичні, економічні, інформаційно-психологічні, кібер- і воєнні засоби. Посилюються угруповання збройних сил Російської Федерації та його наступальний потенціал, регулярно проводяться масштабні військові навчання поблизу державного кордону України, що свідчить про збереження загрози військового вторгнення. Зростає мілітаризація територій тимчасово окупованої Автономної Республіки Крим та міста Севастополя. Зберігається загроза з боку Російської Федерації вільному судноплавству у Чорному та Азовському морях, Керченській протоці.

2. Російська окупаційна адміністрація та збройні формування Російської Федерації на тимчасово окупованих територіях Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, в окремих районах Донецької та Луганської областей України грубо порушують права й свободи людини і громадянина, їх діяльність загрожує безпеці України, інших держав Балто-Чорноморського регіону.

3. Спеціальні служби іноземних держав, насамперед Російської Федерації, продовжують розвідувально-підбивну діяльність проти України, намагаються підживлювати

сепаратистські настрої, використовують організовані злочинні угруповання і корумпованих посадових осіб, прагнуть зміцнити інфраструктуру впливу.

4. Деструктивна пропаганда як ззовні, так і всередині України, використовуючи суспільні протиріччя, розпалює ворожнечу, провокує конфлікти, підриває суспільну єдність. Відсутність цілісної інформаційної політики держави, слабкість системи стратегічних комунікацій ускладнюють нейтралізацію цієї загрози.

5. Сучасні темпи переозброєння Збройних Сил України, інших складових сил оборони на новітні (модернізовані) зразки не забезпечують потреби у заміні основних видів озброєння та військової техніки радянського виробництва, які у найближчій перспективі вичерпають свій ресурс. Зростає дефіцит фінансових ресурсів ускладнює виділення коштів для забезпечення виробництва та закупівлі у необхідних обсягах сучасних зразків озброєння та військової техніки, що разом із дисбалансом воєнних потенціалів України та Російської Федерації обумовлює необхідність розробки нової стратегії воєнної безпеки [7].

Тобто, фактично ще до початку широкомасштабної збройної агресії московського режиму проти України, на рівні цієї Стратегії вже акцентовано на необхідності суспільству та державі бути здатними швидко адаптуватися до змін безпекового середовища й підтримувати його сталі функціонування, зокрема шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх уразливостей. З-поміж поточних і потенційних загроз констатувалося посилення наступального потенціалу збройних сил московського режиму, що свідчило про збереження загрози військового вторгнення; зростала мілітаризація території тимчасово окупованої Автономної Республіки Крим та міста Севастополя; зберігалася загроза з боку Російської Федерації вільному судноплавству у Чорному та Азовському морях, Керченській протоці.

На моє переконання, одним із визначальних аспектів у контексті мети цього дослідження є положення, визначені у Стратегії забезпечення державної безпеки, затверджені Указом Президента України від 16 лютого 2022 року.

Так, у цій Стратегії, розкрито наступні поняття: забезпечення державної безпеки – створення умов для забезпечення захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності та демократичного конституційного ладу й інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз Україні; загрози державній безпеці – явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності та демократичного конституційного ладу й інших життєво важливих національних інтересів; об'єкти забезпечення державної безпеки – державний суверенітет, конституційний лад, територіальна цілісність України, оборонний, економічний і науково-технічний потенціал, кібербезпека, інформаційна безпека, об'єкти критичної інфраструктури, державна таємниця та службова інформація;

У Розділі II «Безпекове середовище та загрози державній безпеці» Стратегії, констатується наступне:

1. Недостатня ефективність державних органів, непослідовність та незавершеність реформ складових сил безпеки, недосконалість механізмів правового, організаційного, кадрового, фінансового, матеріально-технічного забезпечення процесу розвитку системи забезпечення державної безпеки підвищують уразливість держави до загроз і знижують ефективність заходів із протидії таким загрозам.

2. Розвідувально-підбивна та інша протиправна діяльність іноземних спецслужб, окремих організацій, груп та осіб, зокрема з використанням організованих злочинних угруповань і корумпованих посадових осіб, спрямована на руйнування механізмів державного управління та місцевого самоврядування.

3. Обмеженість держави у фінансових ресурсах ускладнює забезпечення достатніх обсягів виробництва та закупівлі сучасних зразків озброєння й спеціальної техніки, що разом із дисбалансом безпекових потенціалів України та Російської Федерації обумовлює необхідність застосування асиметричних тактик у безпековій сфері.

З-поміж цілей, напрямів та завдань державної політики у сфері державної безпеки, визначених Стратегією, виділю такі:

1. Державна політика у сфері державної безпеки спрямовується на попередження, своєчасне виявлення і запобігання зовнішнім та внутрішнім загрозам державній безпеці України, припинення розвідувальних, терористичних, диверсійних та інших протиправних посягань спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на державну безпеку України, усунення умов, що призводять до цих загроз та причин їх виникнення.

2. Удосконалення національного законодавства у сфері забезпечення державної безпеки та гармонізація із законодавством Європейського Союзу і документами НАТО.

3. Основними завданнями державної політики у сфері забезпечення державної безпеки є: розвиток спроможностей суб'єктів системи забезпечення державної безпеки щодо своєчасного попередження, виявлення зовнішніх і внутрішніх загроз державній безпеці України, запобігання та протидії таким загрозам [8].

Отже, фактично безпосередньо за кілька днів до початку широкомасштабної збройної агресії московського режиму проти України, на рівні цієї Стратегії чітко вказано на недосконалість механізмів правового забезпечення процесу розвитку системи забезпечення державної безпеки, що підвищує уразливість держави до загроз і знижує ефективність заходів із протидії таким загрозам. Державна політика у сфері державної безпеки має спрямовуватись на попередження, своєчасне виявлення і запобігання зовнішнім та внутрішнім загрозам державній безпеці України, систематичним удосконаленням національного законодавства у сфері забезпечення державної безпеки.

Тому зазначене вище безпосередньо на нормативному рівні створювало передумови до реалізації охоронної та регулятивної функцій кримінального закону, тобто криміналізації дій за пособництво державі, від якої безпосередньо виникає загроза агресії.

Наступним етапом для досягнення мети цього дослідження буде з'ясування сутності поняття агресії.

Відповідно до Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року агресією є застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави чи будь-яким іншим чином, несумісним із Статутом ООН. Застосування збройної сили державою першою в порушення Статуту є *prima facie* свідченням акту агресії, хоча Рада Безпеки може відповідно до Статуту дійти висновку, що визначення про те, що акт агресії було скоєно, не буде виправданим у світлі інших відповідних обставин, включно з тим фактом, що відповідні акти або їхні наслідки не мають достатньо серйозного характеру. У статті 3 указаної Резолюції передбачено, що будь-яка з наступних дій, незалежно від оголошення війни, з урахуванням і відповідно до положень статті 2, буде кваліфікуватися як акт агресії:

а) вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави або будь-яка військова окупація, який би тимчасовий характер вона не носила, що є результатом такого вторгнення або нападу, або будь-яка анексія із застосуванням сили території іншої держави або її частини;

б) бомбардування збройними силами держави території іншої держави або застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави;

с) блокада портів або берегів держави збройними силами іншої держави;

д) напад збройними силами держави на сухопутні, морські або повітряні сили, або морські та повітряні флоти іншої держави;

е) застосування збройних сил однієї держави, що перебувають на території іншої держави за угодою з приймаючою державою, у порушення умов, передбачених в угоді, або будь-яке продовження їхнього перебування на такій території після припинення дії угоди;

ф) дія держави, що дозволяє, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження іншої держави, використовувалася цією іншою державою для вчинення акту агресії проти третьої держави;

g) засилення державою або від імені держави озброєних банд, груп, іррегулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, що мають настільки серйозний характер, що це рівнозначно переліченим вище актам, або її значна участь у них [9].

Аналогічно до норм Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року визначення агресії міститься і в Законі України «Про оборону України» [10].

У ст. 3 даного Закону зазначено, що підготовка держави до оборони в мирний час, зокрема, включає:

прогнозування та оцінку воєнної небезпеки і воєнної загрози;

проведення розвідувальної та інформаційно-аналітичної діяльності в інтересах підготовки держави до оборони;

інші заходи, що впливають на стан обороноздатності держави [11].

Висновки. Таким чином задля запобігання збройному конфлікту та відсічі можливій збройній агресії, законодавець не передбачає вичерпний перелік заходів із підготовки держави до оборони в мирний час, а навпаки, підкреслює на необхідності вжиття інших заходів, що впливають на стан обороноздатності держави. Внаслідок проведення заходів із прогнозування та оцінки реальної воєнної небезпеки і воєнної загрози, які мали здійснюватися до 24.02.2022 року (результати таких заходів узагальнено в т. ч. і в Стратегії забезпечення національної безпеки України та Стратегії забезпечення державної безпеки), реальний стан пособництва державі, від якої безпосередньо виникла загроза агресії, охоронна та регулятивна функції кримінального права повинні були б реалізуватися у криміналізації таких дій.

Список використаних джерел:

1. Хавронюк М. За пособництво державі-агресору – кримінальна відповідальність. *Центр політико-правових реформ*. 2022. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/za-posobnytstvo-derzhavi-agresoru-kryminalna-vidpovidalnist/>
2. Дудоров О., Мовчан Р. Відповідальність за пособництво державі-агресору: проблеми кваліфікації та вдосконалення кримінального закону. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2022. № 2 (18). С. 95-117. DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.18.266927>
3. Баулін Ю. Особливості кримінально-правового регулювання в Україні під час воєнного стану. *Завдання кримінального права в умовах надзвичайного стану: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю утворення Національного університету «Одеська юридична академія»*. (Одеса, 9 грудня 2022 року). Відп. редактор Є.Л. Стрельцов. Одеса: ПРЦ НАПрН
1. України, НУ «ОЮА», 2022. С. 12-15. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/23448/%D0%97%D0%B0%D0%B2%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0%20%D0%B2%20%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%85%20%D0%BD%D0%B0%D0%B4%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%87%D0%B0%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%83.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
4. Оржинська Е, Сеніна В. Пособництво державі-агресору: взаємозв'язок між способом вчинення та особою злочинця. *Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення*. 2022. № 4. Ч. 2. С. 98-103. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.2.15>
5. Плотнікова А. Щодо правового визначення пособництва державі-агресору. *Виклики правничої професії в умовах воєнного стану: тези доповідей та наукових повідомлень учасників круглого столу присвяченого до Дня юриста (6 жовтня 2022 року)*. уклад.: О.О. Коваленко, Т.Г. Головань, М.Д. Ждан; за ред. О.О. Коваленко. – Харків: ХНПУ імені

Г.С. Сковороди, 2022. С. 49-52. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f388ea85-333c-44ff-ab24-50921abdc6c6/content>

6. Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

7. Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України». *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12>

8. Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 16 лютого 2022 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки». *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#n5>

9. Резолюція 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 14 грудня 1974 року. *Zakononline*. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/169633__169633

10. Гук А. Воєнний стан: спроба відповідей на спірні питання. *ЮРИСТ&ЗАКОН*. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA015529

11. Закон України «Про оборону України» від 06.12.1991 р. № 1932-XII. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>

КАРПУШИНА М. Г.,
аспірант кафедри кримінального
та адміністративного права
(Академія адвокатури України)

ВЕРЕША Р. В.,
доктор юридичних наук,
завідувач кафедри кримінального
та адміністративного права
(Академія адвокатури України)

УДК 349

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.29>

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ КЛІНІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Актуальність статті зумовлена стрімким розвитком суспільного та державного ладу. Зважаючи на розвиток політичного, економічного та суспільного рівнів буття, постає питання врахування суспільної думки та підвищення правової обізнаності громадськості в медичній галузі.

Мета дослідження спостерігається у застосуванні кореляційного аналізу у відношенні зіставлення правових наук та медичних наук, їх поєднанні із подальшим використанням прикладної правової діалектики підгалузі знань медичного права. Для досягнення поставленої мети використовувалися: діалектичний та логічний метод та загальнонаукові методи: спостереження та узагальнення.

Глобалізаційні процеси носять наднаціональний характер, та за умови руйнівних чинників піддаються повсякчасному розвитку. Медична галузь не є винятком та зазнає вплив зі сторони інших наук: правової доктрини, інформатики, економіки. Клінічні дослідження медичної галузі зазнають міжнародного впливу та розвитку, уніфікації та правової регламентації. Процеси інтернаціоналізації вносять інноваційні корективи в розвиток медичної науки, формуючи шляхи до застосування: – штучного інтелекту; – personalized medicine; – predictive medicine; – preventive medicine; – participatory medicine; – precision medicine. Відтак, персоніфіковані дані пацієнтів визначаються як вразливі конфіденційні дані, та потребують додаткової правової регламентації. Додаткова увага приділяється питанню кримінальної відповідальності медичних працівників як спеціальних суб'єктів професійної діяльності.

Результати досліджень відбиваються у сформованих пошукових шляхах можливості покращення правової обізнаності медичного персоналу в контексті практичної професійної діяльності. Такими практичними шляхами можуть служити: – створення інформативного матеріалу правового змісту, адаптованого під розуміння осіб які не є фахівцями в галузі права, натомість є професіоналами високої інтелектуальної ланки медичних послуг.

Практичне значення результатів створення інформаційного-правового контенту медичної галузі може відображатись в результатах підвищення кваліфікації медичним персоналом, окрім того в елементах самоосвіти лікарів – дослідників, приватних лікарів – фахівців тощо.

Аналітичне опрацювання статистичного інформативного матеріалу медичної галузі відображається в законотворчих та нормотворчих нормативно-правових

актах, враховується в прецедентній судовій практиці національного рівня з врахуванням рішень Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: медичний працівник, інноваційний розвиток, кримінальна відповідальність, протокол клінічного дослідження, глобалізація, уніфікація, персональні дані.

Karpushyna M. H., Veresha R. V. Globalization of clinical research

The relevance of the article is due to the rapid development of the social and state system. In view of the development of the political, economic and social levels of being, the question arises of taking into account public opinion and increasing public legal awareness in the medical field.

The purpose of the study is observed in the application of correlation analysis in relation to the comparison of legal sciences and medical sciences, their combination with the subsequent use of applied legal dialectics of a subset of knowledge of medical law.

Methods. To achieve this goal were used: dialectical and logical method and general scientific methods: observation and generalization.

Globalization processes are supranational in nature, and under conditions of driving factors are subject to constant development. The medical field is not an exception and is influenced by other sciences: legal doctrine, informatics, economics.

Clinical research in the medical field is subject to international influence and development, unification and legal regulation. Internationalization processes make innovative adjustments to the development of medical science, forming ways to use: – artificial intelligence; – personalized medicine; – predictive medicine; – preventive medicine; – participatory medicine; – precision medicine. Therefore, personalized patient data is defined as sensitive sensitive data and requires additional legal regulation. Additional attention is paid to the issue of criminal liability of medical workers as special subjects of professional activity.

Research results. The results of research are reflected in the established search routes of the possibility of improving legal awareness of medical personnel in the context of practical professional activity. Such practical ways can serve as: – the creation of informative material of legal content, adapted to the understanding of persons who are not specialists in the field of law, instead, they are professionals of high intellectual level of medical services.

Practical significance. The practical importance of the results of creating information and legal content of the medical industry can be reflected in the results of advanced training by medical personnel, in addition, in the elements of self-education of doctors – researchers, private doctors – specialists, etc. Analytical study of the statistical informative material of the medical industry is reflected in legislative and normative legal acts, taken into account in the case law of the national level, taking into account the decisions of the European Court of Human Rights.

Key words: medical worker, innovative development, criminal liability, clinical trial protocol, globalization, unification, personal data.

Вступ. Громадянське суспільство повсякчасно потребує якісних медичних послуг та правової обізнаності в їх наданні та отриманні. З метою розвитку фармацевтичної та медичної галузей світового ринку лікарських засобів, провідні фармацевтичні та медичні компанії та корпорації займають відокремлену економічну нішу у відношенні розробки нових лікарських засобів. Для легітимності впровадження процедури розробки лікарських засобів на міжнародній арені формуються єдині уніфікаційні норми стосовно порядку проведення медичних досліджень у країнах Європи, Азії, Америки [1]. Міжнародні клінічні протоколи новітніх препаратів дослідження вміщують суттєві вимоги до умов та порядку проведення

досліджень в медичній галузі. Відтак, приділяється увага обговоренню кримінальної відповідальності за вчинення злочинних діянь у медичній галузі та лікарській справі. В рамках розвитку глобалізаційних процесів формується уніфікований міжконтинентальний підхід до застосування медико-юридичної справи [2, с. 521-526]. Повсюкчасно змінюються умови співіснування індивідуального, національного і наднаціонального. Глобальні явища обумовлюють самостійне існування національних державних інституцій та доктрин [3]. Формування єдиного соціального, політичного, економічного [4], культурного простору, зумовлює формування єдиного правового простору. Метою впровадження глобалізаційних уніфікованих правових процесів в медичній галузі є підвищення правової свідомості та обізнаності громадянського суспільства. Донесення до зацікавленого кола осіб суспільно-значущого інформаційного матеріалу має відбуватися з врахуванням специфіки медичної діяльності [5, с. 329-334]. Функціонування глобального соціального устрою неможливо без відповідної правової регламентації. Правова регламентація постає дієвим способом запобігання колізіям, конфліктам інтересів в контексті виявлення корупційної/антикорупційної складової, створює усталений порядок існування [6, с. 1307-1324]. Глобалізаційні процеси слугують створенню правової соціалізації, яка проявляється в розширенні та удосконаленні соціальної діяльності держави. За правовою аналогією, з посиланням на статтю 8 Цивільного кодексу України, наслідуючи змістовність пропозиції С.В. Гринчака [7, с. 15-25], видається раціональною пропозиція об'єднати окремі статті Кримінального кодексу України в статті із характерною деталізацією діяння [8, с. 2573-2578]. Відносини у сфері національної юрисдикції держав, міждержавні відносини, приватноправові відносини між особами різних держав складають глобальну соціально-правову систему. Якісну єдність між зазначеними правовими явищами професором Р. В. Верешою визначено в якості інтегрованої правової системи [9, с. 101-104].

Постановка завдання. При опрацюванні фундаментальної документальної бази використовувалися наступні методи: метод кореляційного аналізу, метод діалектичної логіки пізнання, методи наукового пізнання – загальнонауковий емпіричний метод та теоретичний метод, філософський метод. Під час написання статті використано наступні методи: загальний емпіричний метод спостереження, теоретичний метод загальної форми руху наукового пізнання, закону відображення дійсності в мисленні та комплексний елементарно теоретичний метод.

Недостатній рівень правової обізнаності учасників медичних відносин, можливо розглядати через призму загальнофілософського складного явища суспільного буття. Проблемне питання необізнаності у професійній та науково-інноваційній діяльності підлягає аналітиці із застосуванням емпіричних й теоретичних методів пізнання. Шляхом зіставлення та порівняння об'єктів, формується основа для зближення правових систем, формується методологія порівняльного правознавства. Форми такого зближення можуть істотно відрізнитися в окремих випадках: наприклад, у рамках інтеграційних процесів у Європейському Союзі оптимальною вважається уніфікація правових норм. В іншому випадку більш ефективним є прийняття модельних законодавчих актів. Даний вид гармонізації законодавства як форма зближення успішно застосовується в правовій практиці США. За сучасних умов розвитку глобалізаційних процесів активно використовується практична форма застосування судового прецеденту. Правове запозичення дає очікуваний результат, якщо воно ґрунтується на методології порівняльного правознавства. Проведення порівняльно-правових досліджень встановлює можливість і межі зближення правових систем. Сутність та зміст правових систем налічує прив'язку до невід'ємних факторів соціального буття: політичних, релігійних, ідеологічних, філософських та інших факторів та чинників функціонування громадянського суспільства. За умови застосування порівняльного правознавства можливе формулювання цілісного уявлення про світову правову панораму. Позитивним наслідком правового порівняння та правового запозичення є результативне формулювання поважного відношення до іноземної правової культури [10] [11, с. 25-43]. У поєднанні із можливістю плюралістичного застосування правових норм національного рівня та міжнародного значення, окреслена правова єдність, в разі її

застосування, відіграватиме вирішальну роль у розвитку галузі наукових досліджень в галузі медицини. Наведене твердження пояснюється наступним. Розвиток інноваційної медицини неможливий без проведення клінічних випробувань та наукових досліджень медичної галузі. Однак, розвиток згадана галузь може отримати лише за умови її легітимності. Медична практика може базуватися на різних культурних основах та традиціях, використовувати декілька методів незалежно від державних кордонів, за умови визнання конкретного підходу лікарями фахівцями та їх пацієнтами. Проте, за умови різних правових систем, які застосовуються у правових системах різних держав, медичні можливості транснаціонального рівня можуть бути дещо обмежені [12]. Підставою тому слугує імперативний державний важель ліцензування та вчинення обов'язкових реєстраційних дій суб'єкта медичної діяльності, наявність сертифікації та акредитації в медичній сфері, обов'язковість дотримання певних норм та правил, розроблення спеціальних медичних програм із зазначенням певного порядку дій, та звітування про їх подальше дотримання. Тобто, за умови прагнення до інноваційного медичного розвитку лише легітимна та легалізована медична діяльність може бути успішною. Значне гальмування розвитку медичної галузі відіграють негативні юридичні чинники. Ними можуть визнаватись: не підтвердження кваліфікації, відсутність лікарської ліцензії, неналежна клінічна практика, нерозуміння чинного законодавства, відсутність обізнаності адміністративного порядку роботи з медичною документацією, недотримання встановленого порядку проведення клінічного дослідження, тощо [13, с. 135-151].

Результати дослідження. Сучасний світ не може існувати в умовах замкнутості правових культур. Відбуваються процеси взаємодії між правовими системами та правовими культурами на рівні законодавства, судової практики, юридичної науки, юридичної освіти. Глобалізаційна юрисдикційна система неодмінно вміщує правові запозичення. Правові запозичення є характерними рисами еволюції права. Підставою такому розвитку подій є відсутність монополії у правовій системі на юридичні відкриття. З іншої сторони ознакою впровадження правових запозичень є їх критикування. Критикування та негативне ставлення до подібних нововведень виникає через відносний ризик погіршення існуючого правового становища за наслідками впровадження новітніх юридичних (правових) моделей. Опрацюванням галузі медичних помилок в контексті глобалізаційних аспектів займалися такі автори як: Lauber, K., & Brooks, E. (2023), Madadin, M., Alqarzaie, A. A., Alzahrani, R. S., Alzahrani, F. F., Alqarzea, S. M., Alhajri, K. M., & Al Jumaan, M. A. (2021), Mialon, M. (2020), Godziewski, C. (2020), Карпунцов, В., & Вереша, Р. (2023), Karnaukh B. (2021), Gansetska, V. (2020). Беззаперечно, можна погодитись із суспільною значущістю наукових публіцистичних авторських праць. Проте, за умови наявності повсякчасного розвитку інформаційного суспільства запропоновані інформаційні матеріали не у повному обсязі відображають дійсний стан подій. А відтак тема потребує удосконалення. Питанню підвищення правової свідомості медичних працівників в своїх працях приділяли увагу наступні автори: Ma, T., Li, C., & Liu, Y. (2023), Ost, S. (2020), Чехун, В., & Россильна, О. (2023), Săraru, I. (2018), Siddaramanna, T. C., Kumar, D. R., & Yogesh, C. (2016). Означений напрямок видається слушним в контексті догматичного розвитку та популяризації. Через наявність критерію новизни даної тематики, потенційний процесуальний порядок та шляхи його напрацювання потребують вдосконалення. Публіцистичному розвитку проблемного питання кримінальної відповідальності медичних працівників приділяли увагу автори: Raposo, V. L. (2019), Hutorova, N. O., & Pashkov, V. M. (2019), Grynchak, S. (2019), Kononenko, V., & Demura, M. (2021), Streltsov, Y., & Kuzmin, E. (2019). Вельми доречним видається подальший порядок проведення пошуку імперативних цивілістичних шляхів подолання суперечливих умов та недоопрацьованих моментів, котрі слугують матеріальною основою правових норм закону про кримінальну відповідальність. В цій статті надається визначення належності правовому застосуванню міжнародного клінічного протоколу препарату дослідження, що проводиться за участі пацієнта – волонтера, за замовленням дослідження від іноземного інвестора – комерційної фармацевтичної фірми. Міжнародний клінічний протокол вміщує симбіоз правових норм та медичних приписів, а відтак підпадає під складне специфічне регулювання

у поєднанні двох доктрин – медицини та права [14]. Обізнаність та виконання лікарем умов міжнародного клінічного протоколу є основною умовою, що висувається з-поміж інших вимог, таких як: наявність відповідної профільної медичної освіти, виконання обов'язків лікаря за фахом, та відповідної кваліфікації для прийняття участі у клінічних дослідженнях медичним персоналом. До основного протоколу препарату, що піддається тестуванню, як правило, лікарям-дослідникам, надається інша супутня документація роз'яснювального та ознайомлювального характеру [15]. Відносно новим предметом правового дискурсу може слугувати процес та отримані результати процесу зіставлення медичної етики у медичній діяльності з урахуванням впровадження штучного інтелекту в професійній діяльності, та їх впливу на результати досліджень [16]. Провідними країнами, такими як Північна Америка, Канада, штучний інтелект впроваджено у користування із регламентацією правового регулювання новітньої розробки. Мета використання штучного інтелекту постає у спрощенні процесуального порядку медичного клінічного дослідження шляхом використання інноваційних технологій. В медичній науці на практичному рівні, штучний інтелект використовується у програмних інтерфейсах, у тому числі для розпізнавання голосу, з метою спрощення процесу заповнення клінічної та адміністративної документації для комп'ютерного виявлення відхилень у медичних зображеннях [17]. Отже, за умови сприйняття медичною етикою використання у професійній діяльності медичної практики штучного інтелекту, логічним постає розробка та впровадження у діяльність новітніх освітніх програм, із подальшим застосуванням отриманих результатів у професійній діяльності [18]. Авторами науковцями Чехун О., та Россильною О. досліджувались проблемні питання сучасного пошуку шляхів впровадження інтегрованої правової моделі людино-орієнтованої медицини. Трансформація системи охорони здоров'я, направлена на вирішення викликів сьогодення у відношенні визначення критеріїв та чіткого законодавчого розмежування певних медичних категорій. Інноваційний медичний розвиток медицина зумовлює впровадження спеціальностей та кваліфікацій нового формату, таких як: – менеджер з розвитку людського капіталу; – фахівець зі штучного інтелекту у сфері медичних технологій; – менеджер з управління здоров'ям, лікар-дизайнер оздоровчих програм, організатор простору здоров'я тощо [19, р. 142-159]. В дослідницькій медичній діяльності істотну роль відіграє питання захисту прав пацієнтів, які в добровільному порядку беруть участь у медичних дослідженнях на національному рівні. З розвитком інформаційних технологій у медичній сфері, а саме – запровадженням інформаційно-телекомунікаційних технологій у поєднанні із збільшенням об'ємів і напрямів використання інформації, її передання новітніми засобами комунікації значно розширилися можливості зі збирання, зберігання й обробки інформації у закладах охорони здоров'я. Активність у формуванні автоматизованих баз даних, обробка та поширення відомостей про осіб без їхнього відома, згоди, призвели до виникнення проблеми інформаційної безпеки як медичних працівників, пацієнтів, так і третіх осіб щодо захисту персональних даних. За відсутності чіткого механізму детального регулювання питань збирання, використання і знищення персоналізованої інформації у сфері медицини існує, як указують науковці, ризик порушення права на приватність такої інформації [20, с. 45-50]. З моменту покладення на Омбудсмена (Уповноваженого з прав людини) повноважень у сфері захисту персональних даних, після повного відкритого обговорення та внесених пропозицій, наказом Уповноваженого з прав людини, затверджено документи, які регулюють таку діяльність. Ідеться про: Типовий порядок обробки персональних даних; Порядок здійснення Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини контролю за додержанням законодавства про захист персональних даних та додатки до нього; Порядок повідомлення Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про обробку персональних даних, яка становить особливий ризик для прав і свобод суб'єктів персональних даних, про структурний підрозділ або відповідальну особу, що організовує роботу, пов'язану із захистом персональних даних під час їх обробки, а також оприлюднення вказаної інформації та додатки до нього¹. За порушення

¹ Про затвердження документів у сфері захисту персональних даних: Наказ Уповноваж. Верхов. Ради

законодавства про захист персональних даних застосовуються цивільно-правова, дисциплінарна, кримінальна й адміністративна відповідальність у порядку, передбаченому чинним законодавством [21, с. 45-49].

Сучасним прикладом ведення професійної діяльності за порушення умов виконання якої можуть наставати різні види відповідальності за чинним законодавством України, можна назвати клінічне дослідження «Red Cap» (клінічне дослідження впливу генетичного коду та етнічного походження людини на лікування цукрового діабету I типу) (Research Electronic Data Capture (REDCap), d. b.) [22]. Проведення подібних досліджень на державному рівні вносить розвиток у економічне піднесення сучасного медичного сектору економіки на національному рівні країни². З-поміж іншого та з огляду на ту обставину, що дослідження цукрового діабету I типу включає в себе й генетичне дослідження, яке відображає етнічне походження учасника та результат відображає якого документується в медичній документації, клінічне дослідження є досить значним в розумінні Закону України «Про корінні народи України», атже здібне достеменно встановити походження особи учасника, тим самим надаючи останньому право на участь у відповідних спілках та об'єднаннях з отриманням повноважень, котрі передбачає згаданий Закон, та пільни які випливають з отриманого статусу у тому числі й у відношенні проведення господарської діяльності та освіти. Приміром тому є частини перша та друга статті 5 Закону України «Про корінні народи України»³, в яких вказано: «1. Корінні народи України мають право створювати свої заклади освіти або співпрацювати із закладами освіти усіх форм власності з метою забезпечення вивчення мови, історії, культури відповідного корінного народу та навчання мовою відповідного корінного народу. Застосування мов корінних народів у сфері освіти визначають Закон України «Про освіту» та спеціальні закони у цій сфері. 2. Центральні органи виконавчої влади у взаємодії з представницькими органами визначають порядок включення відомостей про мови, історію та культуру корінних народів України у навчальний процес відповідно до законів України у сфері освіти»⁴. Тут можна зробити припущення що медичне дослідження іноземного фірми спонсора «RedCap» проводиться з факультативною метою щодо визначення етнічного та корінного походження, генної складової населення та громадянського суспільства на окремо визначеній території, котре віднесено до тієї чи іншої національності та нації. Метою отримання подібного знання може бути необхідність отримання доказової бази на міжнародному рівні, яке могло спростувати/підтвердити офіційні політичні заяви щодо належності окремо визначеної території конкретній державі, та мати беззаперечні мотиви протистояти чи надавати підтримку в протистоянні несанкціонований/санкціонованим вчинкам включаючи збройні конфлікти метою вчинення (скоєння) яких є нелегітимне захоплення іноземних територій силовими методами⁵ в нелегітимний спосіб⁶. Держава на національному рівні

України з прав людини від 08.01.2014 р. № 1/02-14. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1_02715-14#Text (дата звернення: 02.10.2023).

² Про удосконалення медико-генетичної допомоги в Україні: Наказ від 31.12.2003 р. № 641/84. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va641282-03#Text> (дата звернення: 03.10.2023).

³ Про корінні народи України : Закон України від 01.07.2021 р. № 1616-IX : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text> (дата звернення: 03.10.2023).

⁴ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII : станом на 1 січ. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 03.10.2023).

⁵ Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, національних парламентів держав світу щодо засудження порушення прав корінних народів у Російській Федерації та на тимчасово окупованих нею територіях України: Постанова Верхов. Ради України від 30.05.2019 р. № 2734-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2734-19#Text> (дата звернення: 03.10.2023).

⁶ Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОЧЕС, урядів та парламентів іноземних держав у зв'язку з ескалацією Російською Федерацією безпекової ситуації навколо України: Постанова від 15.02.2022 р. № 2038-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2038-IX#Text> (дата звернення: 03.10.2023).

підтримує розвиток наукових досліджень, у тому числі й медичних. Доказовим прикладом тому може слугувати абзац шостий пункту сьомого Положення про впровадження технічного підходу «Індустрія 0.4», де вказано про віднесення до основних завдань Інноваційних центрів (Інноваційних хабів) «сприяння комерціалізації і результатів інноваційної діяльності та наукових досліджень у сфері впровадження Індустрії 0.4.»⁷.

За тієї підстави що кримінальна відповідальність визнається найсуворішим видом покарання актуальним лишається питання дослідження та розвитку аспектів кримінальної відповідальності [23, с. 9-25]. У результаті аналітичного аналізу чинної редакції статей 141, 142 Кримінального кодексу України, може бути запропоновані деякі уточнення до авторської редакції статей – доповнення терміну «письмова згода» у змісті диспозиції статті 141 Кримінального кодексу України, змістом «інформована» «персоніфікована інформована електронна або письмова згода» згода зі спеціальним розшифруванням цього поняття у примітці до статті. Підставою тому, є суспільна значущість захисту персональних даних на національному рівні [24]. Видається можливим внесення пропозиції в частині компонування гіпотез, диспозицій та санкцій статей 142, 321-2 Кримінального кодексу України в одну статтю, із конкретизацією кваліфікуючих обставин змістовною формою статті 321-2 Кримінального кодексу України та доповненням гіпотези та диспозиції статті 142 Кримінального Кодексу України статтею 321-2 Кримінального кодексу України. За аналогією (взявши за прототип) кримінального законодавства Франції, можливе надання пропозицій щодо внесення до Кримінального кодексу України санкційних кодифікованих норм притягнення до кримінальної відповідальності в якості суб'єкта також, юридичної особи [25]. Кодифіковане законодавство про кримінальну відповідальність США, не містить визначеної кримінальної відповідальності юридичної особи. Однак, за формуванням судового прецеденту, на прикладі застосування санкцій до корпорацій, у кримінальному судочинстві практикується запровадження відповідальності до юридичних осіб, у вигляді майнових штрафів та конфіскації майна. Вагомою новаційною складовою, можна вважати потенційну можливість введення у санкційну складову Кримінального-процесуального Кодексу України імперативного пропису щодо обов'язкової ліквідації юридичної особи. Дане питання лишається дискусійним [26, с. 192-196]. Вбачається за доцільне дещо розширити так звані сфери регулювання законодавчих актів, та запропонувати прийняти Медичний кодекс України, який би вміщував адміністративну, господарську та цивільні складові медичного процесу, налічував імперативні та диспозитивні норми регулювання галузі медичного права [27, с. 149-172]. Окрім того, з прийняттям Медичного кодексу на національному рівні, слушним постає питання доповнення Кримінального кодексу України окремими діями прямо або опосередковано регламентованими вище запропонованим законодавчим актом [28]. Превентивні заходи за вчинення проступків, та злочинів описаних у статтях, якими можливо доповнити діючий Кримінальний Кодекс України, можна було б впроваджувати у значно легший та простіший способи, оскільки всі вони підлягали б збиранню в одному законодавчому акті – Медичному кодексі України, а відтак ставали легшими до сприйняття, як медичним персоналом так і пацієнтами, іншими заінтересованими особами, що не є фахівцями у галузі права, а тому стикаються із значними складнощами у процесі розуміння та запровадження відповідних специфічних правових норм [29, с. 158]. Окрім того, у медичній практиці існують випадки коли питання правомірності діяння видається вельми неоднозначним та дискусійним питанням. Подекуди, діючи добросовісно та професійно фахівець медичної галузі може межувати на «стику» правомірного та неправомірного [30, с. 93-95].

Антикорупційна складова відіграє важливе значення у боротьбі із злочинним фактором. Медична галузь, в даному випадку, не постає виключенням. У цій частині національне законодавство є динамічним, воно постійно вдосконалюється і розвивається. Специфічну

⁷ Щодо сприяння впровадженню технологічного підходу «Індустрія 4.0» в Україні : Постанова Каб. Міністрів України від 21.07.2021 р. № 750. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/750-2021-п#Text> (дата звернення: 03.10.2023).

групу нормативних актів утворюють галузеві правила поведінки (наприклад, Етичний кодекс лікаря України, прийнятий на підписаний Всеукраїнським з'їздом лікарських організацій та X З'їздом Всеукраїнського лікарського товариства (ВУЛТ) в м. Євпаторії 27.09.2009 тощо).

Запорукою Європейської інтеграції та економіко-соціальної взаємодії із Сполученими Штатами Америки, також іншими країнами-партнерами цивілізованого Світу є успішне розв'язання планових завдань національного рівня на шляху виконання антикорупційних заходів. 10 листопада 2021 року між Сполученими Штатами Америки та Україною укладено Хартію стратегічного партнерства Україна – США. У згаданому документі сторони заявляють про свою рішучість поглиблювати стратегічне партнерство шляхом розширення двостороннього співробітництва в політичному, безпековому, оборонному, екологічному, енергетичному, науковому, освітньому, культурному, гуманітарному напрямках та сфері розвитку. Зважаючи на належність медичної науки та правової науки до гуманітарної сфери розвитку, напрямку антикорупційного законодавства до безпекової сфери, боротьба з корупцією та правові практичні способи її застосування є запорукою стратегічного розвитку країни [31].

Боротьба з корупцією в медичній галузі є складовою загальної системи подолання корупції. Як секторальний та спеціалізований напрямки, боротьба з корупцією в медичній галузі регулюється загальним обсягом правових, економічних, політичних і соціальних заходів [32]. Рушійним фактором розвитку боротьби з корупцією виступає виконання умов Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки (Стратегія) [33]. Держава займається вирішенням проблемних питань антикорупційної політики. Засади антикорупційної політики ґрунтуються на повних, об'єктивних та достовірних даних. Натомість, станом на теперішній час зусилля різних органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадськості недостатньо скординовані [34]. Боротьба з корупцією вміщує в себе здійснення заходів правового моніторингу – систематичної комплексної діяльності, спрямованої на спостереження, аналіз та оцінку ефективності застосування галузевого законодавства що регулює суспільні відносини [35]. Вдосконалення антикорупційної діяльності відбувається методом виявлення проблем та недоліків, а отже важливим є виявлення потреб та подальшому вдосконаленні антикорупційної галузі що відбувається як наслідок вирішення таких проблем. Важливою умовою зменшення корупційних ризиків є впровадження в дію, пошук, реалізація та удосконалення законних форм та способів задоволення потреб фізичних та юридичних осіб, особистих інтересів які відбиваються у соціальних законах людського буття та існування. Тобто, для того щоб суб'єктне коло осіб не порушувало антикорупційне законодавство, необхідно не лише застосовувати каральний імперативний механізм впливу, а й надавати такому суб'єкту можливості в законний спосіб реалізовувати особисті потреби та інтереси суспільного кола [36]. Притягнення працівників, так само й медичного персоналу, до дисциплінарної відповідальності за порушення з елементами недотримання антикорупційного законодавства має знаходити відбиття у статистичній та аналітичній звітності на державному рівні [37]. На рівні адміністративного ресурсу профільної галузі спрямування слід розробляти пропозиції та рекомендації та ін., у відношенні поліпшення регулювання законодавчої галузі специфічної категорії чи загального напрямку. Вкрай важливим фактором розвитку стратегічно-значущих сегментів сектору економіки, таких як: дослідно-конструкторські роботи, медичні дослідження, адміністративні послуги, напрямки науково-технічної діяльності, інтелектуальної власності, оборонної промисловості та ін [38, с. 1-24] слугує розвиток антикорупційного законодавства. Повноваження щодо виконання плану заходів антикорупційної програми розповсюджуються у тому числі й заклади охорони здоров'я Міністерства внутрішніх справ, Державні науково-дослідні експертно-криміналістичні центри МВС України в особі експертів експертної служби МВС, уповноважених на проведення біологічних досліджень, ДНК досліджень тощо [39, с. 1-2].

Висновки. Описане вище означає, що в розумінні закону України про кримінальну відповідальність особа пацієнта – добровольця (волонтера), пацієнта, чи іншої особи яка звернулась за отриманням медичної допомоги може кваліфікуватись як жертва, потерпіла особа, а значить підпадати під наявні склади кримінальних правопорушень (проступків)

навіть в тих випадках, коли така особа не має жодних претензій до фахівця медичної галузі, та навіть стає на його сторону у проблемному питанні. Первинним для кримінально – правової оцінки визначено пацієнта (волонтера клінічного дослідження), як безпосередньої жертви злочину, визначено спеціального суб'єкта злочинного порушення прав пацієнта – медичного працівника (учасника команди дослідників), а також осіб, прирівняних до них та допущених до медичної практики відповідно до чинного законодавства України. В процесі формування пропозицій щодо удосконалення кримінально – правової політики в сфері протидії порушенням прав пацієнта та порядку проведення клінічних досліджень (за участі іноземного інвестора), з метою підвищення рівня соціальної довіри населення до держави, розвитку медичної сфери на міжнародному рівні та подальшого унеможливлення вчинення злочинів в даній сфері, також знаходить відображення раціональний зміст твердження про ефективність застосування до осіб, які порушили порядок проведення клінічних випробувань, що призвело до порушень прав пацієнта, та в свою чергу призвело до настання тяжких наслідків у останніх, позбавлення права обіймати посади або займатися професійною діяльністю (на рівні положень частини 1 статті 55 Кримінального кодексу України). У відношенні осіб які раніше не мали та не мають професійного статусу у медичній сфері доцільним вбачається створення специфічного реєстру із внесенням персональних даних з метою створення (потенційної) заборони упродовж певного визначеного строку (терміну) отримувати право на зайняття професійною медичною діяльністю та іншою медичною діяльністю, іншими видами медичної діяльності. Враховуючи загальні окремі висвітлені положення значного масиву інформаційного потоку специфічної медичної документації та спеціальних правових норм медичної галузі, видається раціональною пропозиція у відношенні доповнення існуючих правових норм прийняттям Медичного кодексу України. Новизна цієї праці відбивається в поєднанні окремих аспектів двох наук в правову підгалузь, з можливістю застосування на практичному рівні її положень. Суттєвою необхідністю популяризації суспільно-значущого сегменту медичних правових норм виступає необізнаність учасників із процесуальним порядком реалізації своїх прав та обов'язків на достатньому рівні.

Результати проведеного дослідження відображаються у встановленні закономірності правового зв'язку між двома доктринами – правовою та медичною, та у простеженні причинно-наслідкового зв'язку між застосуванням правової науки у медичному сегменті та порядком проведення медичних досліджень. Первинним для кримінально – правової оцінки визначено: – пацієнта (волонтера клінічного дослідження), як безпосередньої жертви злочину, визначено спеціального суб'єкта злочинного порушення прав пацієнта; – медичного працівника (учасника команди дослідників); – а також осіб, прирівняних до них та допущених до медичної практики відповідно до чинного законодавства України. Окремі статті Кримінального кодексу України безпосередньо встановлюють відповідальність медичного працівника у відношенні дій чітко означених Кримінальним кодексом України. Визначеному діянню притаманні ознаки декількох статей Кримінального кодексу України. Іноді, простежити складові злочину вбачається можливим не одразу. Прикладом тому можна навести кримінально-правову кваліфікацію у відношенні статей 140, 142, та 321-2 Кримінального кодексу України. Важливо пам'ятати що предмет доказу всіх чотирьох складових елементів злочинного діяння може змінюватись упродовж процесу доказування. Важливою може бути кожна обставина та їх сукупність, що можуть вплинути на кваліфікацію діяння. Можливо зауважити, що через напружений графік роботи, повсякчасні зміни та реформування, та фактор виконання складної та відповідальної роботи інтелектуального рівня із застосуванням практичних навичок, в працівників медичної галузі можуть виникати утруднення із пошуком, опануванням та засвоєнням інформації правового змісту [40, с. 240-254].

Аналітичне опрацювання статистичного інформативного матеріалу медичної галузі відображається в законотворчих та нормотворчих нормативно – правових актах, враховується в прецедентній судовій практиці національного рівня з врахуванням рішень Європейського суду з прав людини, та міжнародної практики [41, с. 183-203]. Правовий

моніторинг уповноважених на державному рівні службових осіб, практична зацікавленість громадських організацій та певних верств населення поклали початок інноваційному розвитку медіа-комунікативного контенту, покликаною в адаптованій формі доносити необхідні матеріали правової складової у медичній сфері [42]. Таким прикладом можуть слугувати кінцеві медійні продукти тематичного напрямку. Розроблені Академією Національної служби здоров'я України корисні ресурси, доповнено електронним періодичним виданням. Особливість та значущість державного курсу розвитку медичної галузі у правовому розумінні відображається в спеціально відпрацьованому матеріалі та порядку його подання з врахуванням відсутності обізнаності в потенційній аудиторії правової освіти. Створення концепції інформаційного суспільства є необхідністю, засобом підвищення конкурентоспроможності держави на міжнародних ринках, надання своїм громадянам можливості отримати освіту та працевлаштуватися в сучасному інформаційному світі [43, с. 39-46].

Список використаних джерел:

1. Siddaramanna T. C., Kumar D. R., Yogesh C. Study of Awareness of Medico-Legal Aspects among Medical Professionals. *Indian Journal of Forensic Medicine & Toxicology*. 2016. Vol. 10, no. 1. P. 18. URL: <https://doi.org/10.5958/0973-9130.2016.00005.0> (date of access: 01.11.2023).
2. Characteristics of Medico-Legal Cases and Errors in Medico-Legal Reports at a Teaching Hospital in Saudi Arabia / M. Madadin et al. *Open Access Emergency Medicine*. 2021. Volume 13. P. 521–526. URL: <https://doi.org/10.2147/oaem.s341893> (date of access: 01.11.2023).
3. Lauber K., Brooks E. Why meta-regulation matters for public health: the case of the EU better regulation agenda. *Globalization and Health*. 2023. Vol. 19, no. 1. URL: <https://doi.org/10.1186/s12992-023-00971-4> (date of access: 01.11.2023).
4. Mialon M. An overview of the commercial determinants of health. *Globalization and Health*. 2020. Vol. 16, no. 1. URL: <https://doi.org/10.1186/s12992-020-00607-x> (date of access: 01.11.2023).
5. Ma T., Li C., Liu Y. Strengthen the Legal Awareness and Legal Education of Medical College Interns from Various Angles. *Open Journal of Social Sciences*. 2023. Vol. 11, no. 06. P. 329–334. URL: <https://doi.org/10.4236/jss.2023.116021> (date of access: 01.11.2023).
6. Godziewski C. Evidence and Power in EU Governance of Health Promotion: Discursive Obstacles to a «Health in All Policies» Approach. *JCMS: Journal of Common Market Studies*. 2020. Vol. 58, no. 5. P. 1307–1324. URL: <https://doi.org/10.1111/jcms.13042> (date of access: 01.11.2023).
7. Гринчак С. Кримінально-правова охорона життя і здоров'я особи у сфері медичної діяльності. *Форум Права*. 2019. Вип. 57, т. 4. С. 15–25. URL: https://forumprava.pp.ua/files/015-025-2019-4-FP-Grynchak_4.pdf (дата звернення: 02.10.2023).
8. Streltsov Y., Kuzmin E. On medical professionals and criminal liability: a dark side of good intentions. *Wiad Lek*. 2019. Vol. 72, (no. 12 cz 2). P. 2573–2578. URL: https://www.researchgate.net/publication/339723356_On_Medical_Professionals_and_Criminal_Liability_A_Dark_Side_of_Good_Intentions (date of access: 02.10.2023).
9. Карпунцов В., Вереша Р. Праксеологічні аспекти законодавчого процесу в Європейському Союзі. I Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні методи розвитку науки». Хайфа, 2023. С. 101–104. URL: <https://eu-conf.com/wp-content/uploads/2023/01/MODERN-METHODS-FOR-THE-DEVELOPMENT-OF-SCIENCE.pdf> (дата доступ: 02.10.2023).
10. Legal comparativistics (Topic 1). URL: https://arm.naiiau.kiev.ua/books/legal_comparativistics/nm/lec1.html (date of appeal: 02.10.2023).
11. Karnaukh B. Standards of Proof: A Comparative Overview from the Ukrainian Perspective. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2021. Vol. 4, no. 2. P. 25–43. URL: <https://doi.org/10.33327/ajee-18-4.2-a000058> (date of access: 01.11.2023).

12. Gansetska V. Types and System of Foreign civil procedure law sources: comparative legal analysis. *Young Scientist*. 2020. Vol. 5, no. 81. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-5-81-44> (date of access: 01.11.2023).
13. Kononenko V., Demura M. Problematic issues of bringing disciplinary and criminal liability of medical workers. *Problems of Legality*. 2021. No. 152. P. 135–151. URL: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.152.226284> (date of access: 01.11.2023).
14. Awareness of Medico-Legal Issues among Medical College Health Professionals. *Medico-Legal Update*. 2020. URL: <https://doi.org/10.37506/mlu.v20i1.409> (date of access: 01.11.2023).
15. Effects of oral semaglutide on cardiovascular outcomes in individuals with type 2 diabetes and established atherosclerotic cardiovascular disease and/or chronic kidney disease: Design and baseline characteristics of SOUL, a randomized trial – PubMed. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/36945734/> (date of access: 01.11.2023).
16. Parker M. Addressing cultural diversity in health ethics education Final Report 2013. *Academia.edu* – Share research. URL: <https://www.academia.edu/29825347/> (date of access: 01.11.2023).
17. The future of artificial intelligence in medicine: Medical-legal considerations for health leaders / S. Jassar et al. *Healthcare Management Forum*. 2022. P. 084047042210820. URL: <https://doi.org/10.1177/08404704221082069> (date of access: 01.11.2023).
18. Developing a competency framework for health research ethics education and training / S. Tackett et al. *Journal of Medical Ethics*. 2021. P. medethics–2021–107237. URL: <https://doi.org/10.1136/medethics-2021-107237> (date of access: 01.11.2023).
19. Чехун В. Ф., Росильна О. В. Сучасні драйвери медицини майбутнього в Україні: соціально-правовий аналіз. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. № 2. С. 142–159. URL: <http://visnyk.kh.ua/en/article/suchasni-drayveri-meditsini-maybutnogo-v-ukrayini-sotsialno-pravovyy-analiz> (дата звернення: 01.11.2023).
20. Коталейчук С. Впровадження та захист персоніфікованої інформації в законодавстві України. *Юридичний журнал «Право України»*. 2006. № 1. С. 45–50.
21. Muliar H. V. Administrative liability in the health care sector for violation of legislation on personal data protection. *Legal position*. 2020. No. 3. P. 45–49. URL: <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2020-3.8> (date of access: 01.11.2023).
22. Research Electronic Data Capture (REDCap). *PubMed Central (PMC)*. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5764586/> (date of access: 02.10.2023).
23. Hutorova N. O., Pashkov V. M. Liability for improper performance of professional duties, which has caused grave consequences, by a physician during childbirth (case law analysis). *Medicine pravo*. 2019. Vol. 2019, no. 2. P. 9–25. URL: <https://doi.org/10.25040/medicallaw2019.02.009> (date of access: 02.10.2023).
24. Exploring Critical Components of Physician-Patient Communication: A Qualitative Study of Lay and Professional Perspectives / N. A. Mohd Salim et al. *Healthcare*. 2023. Vol. 11, no. 2. P. 162. URL: <https://doi.org/10.3390/healthcare11020162> (date of access: 01.11.2023).
25. Menchynskiy V. *Criminal Code of the French Republic : The Code. "OVK"*, 2017. 348 p.
26. Панченко О. Зарубіжний досвід функціонування та історія становлення інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб. *Український науковий журнал «Право і суспільство»*. 2017. Вип. 4, № 2. С. 192–196. URL: http://pravoisuspiilstvo.org.ua/archive/2017/4_2017/part_2/42.pdf (дата звернення: 01.11.2023).
27. Herring J. *Medicine and the Criminal Law in England and Wales. The Limits of Criminal Law: Anglo-German Concepts and Principles. The Limits of Criminal Law Anglo-German Concepts and Principles*. 2020. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/abs/limits-of-criminal-law/medicine-and-the-criminal-law-in-england-and-wales/89718A66BC253F68505E9AD724DAF3E2> (date of access: 01.11.2023).

28. Ost S. The Medical Professional as Special before the Criminal Law. *Criminality at Work*. 2020. URL: <https://academic.oup.com/book/36923/chapter-abstract/322197037?redirectedFrom=fulltext> (date of access: 01.11.2023).

29. Ховпун О. Адміністративно-правове забезпечення фармації в Україні : Дисертація. Тернопіль, 2020. 489 с. URL: http://dspace.wnu.edu.ua/bitstream/316497/41771/1/dis_hovpun.pdf (дата звернення: 01.11.2023).

30. Sărau I. Medical malpractice regulation. Civil, administrative, and criminal liability. *Rom J Ophthalmol*. 2018. Vol. 2, no. 62. P. 93–95. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6117522/> (date of access: 01.11.2023).

31. U.S.-Ukraine Charter on Strategic Partnership : Charter of 10.11.2021. URL: <https://www.state.gov/u-s-ukraine-charter-on-strategic-partnership/> (date of access: 01.11.2023).

32. Білик. І. Обґрунтування шляхів подолання корупції у сфері охорони здоров'я. Журнал Державне управління: удосконалення та розвиток – наукове фахове видання з питань державного управління. № 10 URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1008> (дата звернення: 21.07.2023).

33. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки : Указ Президента України від 27.09.2021 р. № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text> (дата звернення: 31.10.2023).

34. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки : Закон України від 20.06.2022 р. № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text> (дата звернення: 09.05.2023).

35. Про затвердження Порядку електронної інформаційної взаємодії Національного агентства з питань запобігання корупції, Міністерства внутрішніх справ України та центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України : Наказ Нац. агентства з питань запобігання корупції від 12.04.2023 р. № 86/23/305. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0623-23#Text> (дата звернення: 21.07.2023).

36. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки : Постанова Каб. Міністрів України від 04.03.2023 р. № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-п#Text> (дата звернення: 09.05.2023).

37. Антикорупційна програма Міністерства внутрішніх справ України на 2023–2025 роки станом на 12.04.2023. Портал МВС. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/prevention-corruption/onovlena-antikorupciina-programa-mvs-ukrayini-na-2020-2022-roki/antikorupciina-programa-ministerstva-vnutrisnix-sprav-ukrayini-na-2023-2025-roki> (дата звернення: 09.05.2023).

38. Міністерство внутрішніх справ України. Заходи з реалізації МВС Анткорупційної стратегії на 2021 – 2025 роки, затвердженої Законом України від 20 червня 2022 року № 2322-IX, та Державної антикорупційної програми на 2023 – 2025 роки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 04 березня 2023 року № 220. 24 С.

39. Міністерство внутрішніх справ України. Зміни до Антикорупційної програми Міністерства внутрішніх справ України на 2023 – 2025 року. 2 С.

40. Raposo V. L. Doctor's Criminal Liability and Medically Assisted Death – The Portuguese Case. *European Journal of Health Law*. 2019. Vol. 3, no. 26. P. 240–254. URL: <https://www.jstor.org/stable/e48512469> (date of access: 25.09.2023)

41. Hodson N. Permission without Direction: Gross Negligence Manslaughter and Erasure following Bawa-Garba. *European Journal of Health Law*. 2019. Vol. 26, no. 3. P. 183–203. URL: <https://www.jstor.org/stable/48712924> (date of access: 02.10.2023).

42. Tsimpri P. Doctor Patient communication and improvement practices. National and Kapodistrian University of Athens. 2018. URL: https://www.researchgate.net/publication/325477393_Doctor_Patient_Communication (date of access: 02.10.2023).

43. Кісілевич-Чорнойван О. М. Міжнародне інформаційне право. – К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. – С. 39 – 46.

КОВАЛЕНКО В. В.,

доктор юридичних наук, професор,

член-кореспондент

*(Національна академія правових наук
України)*

УДК 343.2

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.30>**ІНСТИТУТ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ – СВОЄРІДНИЙ МЕХАНІЗМ
ЗАХИСТУ СУСПІЛЬСТВА ВІД ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЛИ КРИМІНАЛЬНЕ
ПРАВОПОРУШЕННЯ**

Сучасна культура зберігає свою ідентичність завдяки виробленій протягом історії системі соціокультурних і табу. Їх зворотною стороною є санкції, що підтримують їхню дієвість за їх порушення. Однією з найдієвіших санкцій виступає покарання, яке постає як вид негативної санкції, що застосовується у разі порушення прийнятих у тій чи іншій культурі установлень, правил, звичаїв, законів, і полягає у обмеженні повноважень і зниженні соціального статусу винного. Більше того, якщо фіксація культурних норм проявляється у праві, релігійних заповідях та вимогах моралі, то можна говорити про них у правовому, релігійному та моральному аспекті. Такий підхід дозволяє провести комплексне дослідження покарання, що відкриває можливості цілісного розуміння механізмів стабільного функціонування суспільства та його культури.

Позбавлення волі є одним із найсуворіших видів покарання. Засуджені ізолюються від соціуму та поміщаються у місця, правила поведінки у яких дуже від звичайних правил людського гуртожитку. Умови ізоляції, «закони» поведінки у виправній колонії міцно зміцнюються у психіці засуджених. Після повернення на свободу вони керуються правилами поведінки, засвоєними в колонії. Усе це диктує необхідність скорочення частки позбавлення свободи серед покарань, що застосовуються в Україні.

Трудність винесення судового рішення щодо будь-якого засудженого, і особливо молодих людей, полягає у важко розв'язних протиріччях філософського характеру, а саме: між виправленням та відплатою за заслуги, наданням допомоги та покаранням, загальним попередженням та індивідуальним покаранням. Впровадження у кримінальне правосуддя соціально орієнтованих технологій дозволяє у більшому діапазоні замінювати позбавлення волі альтернативними заходами, що є досить перспективним, враховуючи неоднозначність цього виду покарання. Технологія примирення – це один із важливих компонентів відновлення соціальної справедливості, який виконує роль пом'якшувальної альтернативи позбавленню волі. Досягнення угоди в рамках процедури примирення дозволяє винній стороні та жертві зрозуміти безглуздість реалізації кримінальної відповідальності.

Ключові слова: позбавлення волі, покарання, кримінальне правопорушення, примусовий захід.

Kovalenko V. V. The institute of deprivation of liberty is a unique mechanism for the protection of society against persons who have committed criminal offenses

Modern culture preserves its identity thanks to the system of socio-cultural and taboos developed throughout history. Their reverse side is the sanctions that

support their effectiveness for their violation. One of the most effective sanctions is punishment, which appears as a type of negative sanction that is applied in case of violation of the institutions, rules, customs, and laws adopted in one or another culture, and consists in limiting the powers and reducing the social status of the guilty party. Moreover, if the fixation of cultural norms is manifested in the law, religious commandments and moral requirements, then it is possible to talk about them in a legal, religious and moral aspect. This approach makes it possible to carry out a complex study of punishment, which opens up opportunities for a holistic understanding of the mechanisms of stable functioning of society and its culture.

Deprivation of liberty is one of the most severe types of punishment. Convicts are isolated from society and placed in places where the rules of behavior are very different from the normal rules of a human dormitory. The conditions of isolation, the "laws" of behavior in the correctional colony are firmly established in the psyche of the convicts. After returning to freedom, they are guided by the rules of behavior learned in the colony. All this dictates the need to reduce the share of deprivation of liberty among the punishments applied in Ukraine.

The difficulty of passing judgment on any convict, and especially young people, lies in difficult to resolve contradictions of a philosophical nature, namely: between correction and retribution, assistance and punishment, general warning and individual punishment. The introduction of socially oriented technologies into criminal justice makes it possible to replace deprivation of liberty with alternative measures in a larger range, which is quite promising, given the ambiguity of this type of punishment. Reconciliation technology is one of the important components of restoring social justice, acting as a mitigating alternative to imprisonment. Reaching an agreement within the framework of the conciliation procedure allows the guilty party and the victim to understand the senselessness of implementing criminal responsibility.

Key words: *deprivation of liberty, punishment, criminal offense, coercive measure.*

Постановка завдання. Щоб осмислити і зрозуміти той чи інший вид покарання, необхідно знати специфіку культури відповідної епохи. Але, з іншого боку, розглянувши покарання через призму культурно-історичних типів можна, оцінивши специфіку реакції на порушення тих чи інших соціокультурних правил, норм, заборон, глибше зрозуміти її сутність.

Результати дослідження. Переміщення людини, яка порушила соціокультурну норму чи табу, в замкнутий простір, і обмеження, тим самим, його контакту з суспільством, відоме досить давно. Але широко застосовуватися воно стало в Голландії в XVI–XVII століттях, а згодом у Німеччині. Наприкінці ж XVIII–початку XIX століття покарання позбавленням волі міцно увійшло в систему права європейської культури. Такий вид покарання став реальною альтернативою каторжним роботам і страти, які у період були найбільш широко застосовуваними видами покарань. Покарання позбавленням волі дозволяло, з одного боку, впливати на злочинця з метою його виправлення, а з іншого – ставило перешкоду на шляху «не раціонального» використання робочої сили.

В даний час позбавлення волі, що включає всі види покарання, що мають на увазі ізоляцію від суспільства, – один з найбільш широко застосовуваних видів покарання.

Значимість дослідження визначається тим, що вивчення покарання позбавленням волі сприяє кращому розумінню сутності морально-правової культури як необхідної, передумови формування громадянського суспільства.

Покарання позбавленням волі можна розглядати як феномен, що охоплює морально-правову і соціокультурну сфери буття суспільства. Внаслідок цього аналіз покарання

позбавленням волі як цілісного явища дозволяє більш глибоко зрозуміти та оцінити соціальні та культурні відносини, традиції, норми та цінності сучасного суспільства.

На сьогоднішній день жити у нашому суспільстві стає все небезпечніше, тому є велика необхідність постійної протидії злочинності. Серед засобів, що здатні це забезпечити, можемо назвати такий інститут державно-правового примусу – це кримінальне покарання у виді позбавлення волі на певний строк і довічне позбавлення волі. У всьому світі цей вид покарання виступає як своєрідний механізм, що здатний захистити суспільство від тих осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, а також запобігти подальшій злочинності.

Попри те, що в наша держава намагається вдосконалити систему виконання покарань шляхом зменшення їх кількості, то в структурі понад 90% санкцій чинного Кримінального кодексу України містяться означені види покарань. При цьому, правовому регулюванню позбавлення волі присвячуються близько 60% статей особливої частини Кримінально-виконавчого кодексу України.

Згідно з статтею 63 Кримінального кодексу України, покарання у виді позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу. Позбавлення волі встановлюється на строк від одного до п'ятнадцяти років, за винятком випадків, передбачених Загальною частиною Кодексу [3].

В юридичній літературі можна зустріти багато різних визначень терміна «позбавлення волі». Колись позбавленням волі вважали прикуття до стовпа чи гармати, ув'язнення, вигнання, арешт та інше [2].

В статті 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, під позбавленням волі розуміється тюремне ув'язнення, арешт або затримання. Поняття позбавлення свободи за змістом статті 5 § 1 містить як об'єктивний елемент поміщення людини у певний обмежений простір на значний період часу, так і додатковий суб'єктивний елемент, який полягає в тому, що людина не давала чинної згоди на таке поміщення. До відповідних об'єктивних факторів, які мають братись до уваги, відносяться: можливість залишити зону обмеження, рівень нагляду та контролю за переміщенням особи, ступінь ізоляції і наявність соціальних контактів [4].

Тому, ми можемо зрозуміти, що в законодавстві по-різному підходять до визначення поняття «позбавлення волі». Проте при різноманітності форм позбавлення волі, кожна з них має власні об'єктивні властивості, а саме:

- це є винятковий захід, реакція держави на антисоціальну поведінку людини, який застосовується тільки від імені держави у зв'язку з неправомірними, небезпечними для суспільства діями громадянина у вигляді затримання, запобіжного заходу або покарання;
- зазначене покарання передбачає поміщення особи в призначені для цієї мети установи (приміщення) зі спеціальним режимом;
- цей примусовий захід встановлюється нормами права (законами і підзаконними актами), що регулюють форми позбавлення волі, умови і порядок застосування цього заходу, а також компетенцію органів, які її виконують;
- позбавлення волі реалізується лише за допомогою правозастосовних актів (вирок, ухвала суду, протокол або постанова органу дізнання, слідчого, прокурора);
- цей захід забезпечується примусом, владними повноваженнями держави і передбачає підпорядкування засуджених (ув'язнених) законним діям адміністрації місць позбавлення волі [5, с. 116].

Сутність позбавлення волі полягає в тому, що засуджений наділяється важливим специфічним правовим обов'язком – перебувати у спеціальній установі держави в межах строку, встановленого вирокком суду. Специфічні права обмеження як елементи кари при позбавленні волі відрізняють це покарання від інших, роблять його найсуворішим у загальній системі покарань [1].

Назва одного з видів покарання «позбавлення волі на певний строк» не відображає його суті. Так, з одного боку, будь-яке покарання позбавляє засудженого того обсягу свободи, яка у нього була до застосування покарання. З іншого, – будь-яке покарання (навіть

покарання у вигляді позбавлення волі) не може позбавити засудженого всього обсягу належних йому прав і свобод. Крім цього, законодавче визначення позбавлення волі не дозволяє відмежувати між собою два його виду (на певний термін і довічне), а також позбавлення волі від арешту. Як відомо, види кримінальних покарань мають відрізнятися змістом. Три кримінальні покарання – арешт, позбавлення волі на певний строк і довічне позбавлення волі – різняться не змістом, а термінами [5, с. 117].

Відповідно до ст. 65 п. 2 КК України зазначено, що особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначено покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів при цьому необхідно врахувати обставини, які пом'якшують покарання, а саме: п.1 з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину тощо [3].

Проаналізувавши інститут позбавлення волі можемо зазначити такі його індивідуальні особливості, як: строковий характер; призначається лише як основне покарання; встановлюється за кримінальні правопорушення всіх категорій тяжкості і надзвичайно широке коло злочинів в Особливій частині КК України; не має передбачених у законі обмежень по колу осіб, яким може призначатись; не має законодавчих особливостей призначення як виду покарання; свій основний вплив на засудженого здійснює через ізоляцію; спрямовується на особисті блага засудженого; є одним із найсуворіших покарань, та ін. [6, с. 965].

Отже, інститут позбавлення волі виконує дуже важливу роль в суспільстві, адже виступає своєрідним механізмом захисту суспільства від осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, а також сприяє виправленню цих самих осіб. При визначенні поняття «позбавлення волі» завжди виникало багато суперечок, і навіть в законодавстві визначення цього терміну є не до кінця точним, саме тому ми розглянули основні властивості і зрозуміли сутність позбавлення волі.

Список використаних джерел:

1. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 320 с.
2. Кабанов О. М. Особистість засудженого та соціально-психологічні особливості відбування довічного позбавлення волі. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Право». 2018. Вип. 28. С. 121-131.
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001р. № 2341-ІІ *Відомості Верховної Ради України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: з поправками, внесен. відповідно до положень Протоколів №№ 11 та 14 з Протоколами №№ 1, 4, 6, 7, 12 та 13). *Право України*. 2010. № 10. С. 215–233;
5. Сервецький І.В., Горюн А.А. Сутність та значення позбавлення волі на певний строк як виду покарання. *Юридична наука*. № 1. 2015. С. 113-119.
6. Сторчак Н. А. Поняття позбавлення волі на певний строк. *Форум права*. 2013. №1. С. 962-967.

КОЛОМІЙЧУК А. В.,
студентка V курсу юридичного
факультету
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.31>

**«ВЧИНЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ» ЯК ОЗНАКА, ЩО ВПЛИВАЄ
НА КВАЛІФІКАЦІЮ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ
ВЛАСНОСТІ: ПОШУК ШЛЯХІВ РОЗУМІННЯ**

З початком повномасштабного вторгнення спостерігається тенденція до збільшення рівня мародерства, крадіжок, розбоїв та вчинення інших кримінальних правопорушень проти власності, що змусило законодавця відповідно реагувати.

У зв'язку із цим, 3 березня 2022 року Верховною Радою України прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство», яким частини четверті статей 185-187, 189, та 191 Кримінального кодексу України (далі – КК України) було доповнено новою кваліфікуючою (особливо кваліфікуючою) ознакою вчинення вказаних кримінальних правопорушень, а саме – їх вчинення в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Внесеними доповненнями до статей 185-187, 189 та 191 КК України відповідальність за діяння практично будь-якої тяжкості, що передбачені диспозиціями вказаних статей, в переважній більшості випадків настає лише за частинами четвертими статей 185-187, 189 та 191 КК України, як за діяння вчинене в умовах воєнного стану. При цьому для кваліфікації діянь саме за цією ознакою враховується лише сам факт існування правового режиму воєнного стану в державі.

Внаслідок вищезазначеного, кваліфікуючі ознаки кожного із складів вказаних кримінальних правопорушень (повторність, попередня змова, проникнення, великий розмір та ін.) нівелюються, а суди кваліфікуються діяння передбачені статтями 185-187, 189 та 191 КК України за четвертими частинами зазначених статей у зв'язку із їх скоєнням під час дії правового режиму воєнного стану. Так, притягаючи особу до відповідальності за вищевказані кримінальні правопорушення, в переважній більшості судових рішень зустрітним є таке формулювання обвинувачення: «... діючи в умовах воєнного стану відповідно до указу Президента України №64/2022 "Про введення воєнного стану в Україні"...».

Водночас, наявною статтею запропонований уніфікований підхід до розуміння такої ознаки вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 185-187, 189 та 191 КК України як їх «вчинення в умовах воєнного стану». Результатом проведеного дослідження є виокремлення критеріїв зв'язку між скоєним особою діянням та воєнним станом.

Ключові слова: кримінальні правопорушення проти власності, посилення кримінальної відповідальності, в умовах воєнного або надзвичайного стану, крадіжка, грабіж, розбій, вимагання, привласнення, розтрата майна.

Kolomiichuk A. V. "Acts under the conditions of martial state" as a sign that influences the qualification of criminal offenses against property: the search for ways of understanding

With the beginning of the full-scale invasion, there is a tendency to increase the level of looting, theft, robbery and committing other criminal offenses against property, which forced the legislator to respond accordingly.

In this regard, on March 3, 2022, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal Code of Ukraine on Strengthening Liability for Looting", by which parts of the fourth articles 185-187, 189, and 191 of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter – the Criminal Code of Ukraine) was supplemented with a new qualifying (especially qualifying) sign of the commission of the specified criminal offenses, namely, their commission in conditions of martial law or a state of emergency.

With the additions made to articles 185-187, 189 and 191 of the Criminal Code of Ukraine, liability for actions of almost any severity, which are provided for by the provisions of these articles, in most cases, arises only under the fourth parts of articles 185-187, 189 and 191 of the Criminal Code of Ukraine, as the act was committed under martial law. At the same time, only the existence of the legal regime of martial law is considered for the qualification of actions on the basis of this characteristic.

As a result of the above, the qualifying features of each of the components of the specified criminal offenses (repetition, prior conspiracy, infiltration, large size, etc.) are eliminated, and the courts qualify the actions provided for by Articles 185-187, 189 and 191 of the Criminal Code of Ukraine under the fourth parts of the specified articles in connection with their commission during the legal regime of martial law. Thus, when bringing a person to justice for the above-mentioned criminal offenses, in most court decisions, the following wording of the accusation is encountered: "... acting in the conditions of martial law in accordance with the decree of the President of Ukraine No. 64/2022 "On the introduction of martial law in Ukraine"..."

At the same time, the existing article proposes a unified approach to understanding the signs of the commission of criminal offenses provided for in Art. 185-187, 189 and 191 of the Criminal Code of Ukraine – "commitment under martial law". The result of this study is the identification of criteria for the connection between the commission of an act by a person and martial law.

Key words: *criminal offenses against property, increased criminal liability, in conditional of martial law or state of emergency, theft, robbery, robbery, extortion, appropriation, waste of property.*

Вступ. Внаслідок внесених доповнень до статей 185-187, 189, та 191 КК України виникають ситуації, за яких до одного виду та розміру кримінальної відповідальності при-тягаються особи за діяння вчинені із різним ступенем суспільної небезпеки.

Для наочності розглянемо дві ситуації, з яких перша: Особа 1, проникла до квартири Особи 3 та таємно заволоділа грошовими коштами у розмірі 100 000 гривень. І розглянемо другу ситуацію: Особа 2 скоїла крадіжку шезлонга із замиського комплексу відпочинку. (*Вартість шезлонга становить 700 гривень, що станом на 2023 рік не підпадає під ознаки дрібної крадіжки, передбаченої ст. 51 КУпАП.*) Обидві крадіжки були вчиненні під час дії правового режиму воєнного стану. Враховуючи актуальну судову практику, Особа 1 і Особа 2 отримують однакову кримінально-правову кваліфікацію – за частиною 4 статті 185 КК України, тобто як за крадіжку вчинену в умовах воєнного стану.

До того ж, до таких осіб можуть застосувати (під час воєнного стану часто застосову-ються) найбільш суворий запобіжний захід – взяття під варту. Водночас, за звичайних умов (відсутності воєнного стану) відповідальність Особи 1 та Особи 2 у вищезазначених ситуаціях

виглядала б таким чином: Особа 1 несла б відповідальність за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 185 КК України, а Особа 2 – ч. 1 ст. 185 КК України.

Очевидно, що ситуація, яка склалась у судовій практиці при кваліфікації діянь за ст.ст. 185-187, 189, та 191 КК України не корелює меті, яку переслідував законодавець, доповнюючи зазначені статті новою кваліфікуючою ознакою, а лише викликає непорозуміння та проблеми у правильному тлумаченні судами такої кваліфікуючої ознаки як «вчинення в умовах воєнного стану» та, відповідно, проблеми у правильній кваліфікації діянь.

Відтак, має місце перманентна практика, при якій особа притягається до такого виду та розміру відповідальності, які є вочевидь не співмірними із рівнем суспільної небезпечності скоєного нею діяння, що породжує порушення принципу правової визначеності, справедливості, домірності та індивідуалізації.

Станом на сьогодні серед науковців тривають численні дискусії з приводу тлумачення нововведеної кваліфікуючої ознаки статей 185-187, 189, та 191 КК України – «в умовах воєнного стану». Багато членів наукової спільноти розділяють точку зору, що внаслідок вищезгаданих доповнень будь-яка крадіжка розглядається як тяжкий злочин.

Зокрема, Євдокімова О.В. звертає увагу на те, що істотне посилення караності кримінальних правопорушень проти власності потягло можливість застосування за кожне таке кримінальне правопорушення кримінально-процесуальних засобів, які можуть бути застосовані лише у разі вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів. Зокрема, це: збільшення розмірів застави як можливого запобіжного заходу (ч. 5 ст. 182 КПК) і полегшення підстав для тримання під вартою (ч. 2 ст. 183 КПК); можливість проведення тих негласних слідчих (розшукових) дій, що допустимі тільки в провадженнях щодо тяжких чи особливо тяжких злочинів (ч. 2 ст. 246 КПК) та інше [4].

Навроцький В.О., аналізуючи доповнення переліку кваліфікуючих ознак статей 185-187, 189 та 191 КК України такою ознакою, як вчинення відповідних діянь «в умовах воєнного або надзвичайного стану» та порівнюючи її зі схожими обставинами, які обтяжують покарання – «з використанням умов воєнного стану...», слушно зауважує: «Навіщо заставляти розгадувати загадку чи «в умовах» і «з використанням умов» – це одне й те ж саме чи таки ні? Активізація «шаленого принтера» часто веде не до вирішення проблем, а до породження нових» [2;36].

Вознюк А.А. звертає увагу на проблему суттєвого збільшення навантаження на слідчі органи, та значне зменшення навантаження на органи дізнання, оскільки за наявних умов будь-яка крадіжка стала тяжким злочином. Враховуючи, що левову частку вчинених кримінальних правопорушень становлять крадіжки (ч.1 ст. 185 КК України), віднесення їх до кримінальних проступків, а їх розслідування до органів дізнання, значним чином розвантажувало органи досудового розслідування [1].

Правовий аналіз доповнень КК України такою ознакою як «вчинення в умовах воєнного стану» за скоєння вищезгаданих кримінальних правопорушень, було також проведено суддею Вищого антикорупційного суду Кравчуком О.О. та суддею Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду Михайленко Д.Г.

На моє переконання, судді надзвичайно доречно звертають увагу на відсутності у кожному випадку вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 185-187, 189 та 191 КК України зв'язку між їх вчиненням та існуванням воєнного стану [5].

Всупереч численними науковим дослідженням, уніфікованих критеріїв або ж правил застосування кваліфікуючої ознаки «в умовах воєнного або надзвичайного стану» в розумінні ст.ст. 185-187, 189 та 191 КК України надано не було.

Постановка завдання. Метою даної статті є визначення основних проблем та критеріїв для правозастосування ознаки «в умовах воєнного стану» в розумінні статей 185-187, 189 та 191 КК України.

Результати дослідження. Кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 185, 186, 187, 189, 191 КК України – основні майнові кримінальні правопорушення, які становлять значну частину статистики вчинення кримінальних правопорушень в Україні.

Зазначена тенденція зберігається і після початку повномасштабного вторгнення росії на територію України. У зв'язку із чисельністю згаданих злочинів, для притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення в «умовах воєнного стану» не достатньо лише існування в державі правового режиму воєнного стану.

Колегія суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду в ухвалі від 28 березня 2023 року по справі №722/594/22 вказала, що тлумачення ознаки «в умовах воєнного або надзвичайного стану» як такої, що означає «в період дії режиму воєнного або надзвичайного стану» суперечить точному змісту закону і меті, яку ставив законодавець, запроваджуючи такі доповнення до КК України.

Більше того, як вбачається із пояснювальної записки до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство» необхідністю прийняття закону, яким посилено відповідальність за майнові кримінальні правопорушення є саме поширення фактів мародерства, а метою прийняття закону є посилення кримінальної відповідальності за мародерство [6].

Тобто у пояснювальній записці поняття кримінальних правопорушень, передбачених статтями 185, 186, 187, 189, 191 КК України (*поняття крадіжки, грабежу, розбою, вимагання, привласнення*) узагальнюється та навіть підміняється поняттям «мародерство», що вже визначено у ст. 432 КК України.

На моє особисте переконання в діях особи, при вчиненні нею майнового кримінального правопорушення, що містить в собі кваліфікуючу ознаку «в умовах воєнного стану» має простежуватись безпосередній зв'язок із воєнним станом.

Для правильної кваліфікації варто розрізняти, коли саме кваліфікуючою ознакою, наприклад, крадіжки буде її вчинення в умовах воєнного стану. Зв'язком між вчиненим діянням та воєнним станом може бути, наприклад, вчинення майнового кримінального правопорушення в умовах тимчасової окупації, щодо внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО), в районах безпосередній бойових дій, під час евакуації або ж під час ракетних обстрілів.

Втім, квінтесенцією судових рішень у справах за обвинуваченням у вчиненні вищезгадуваних кримінальних правопорушень, став лише сам факт існування правового режиму воєнного стану, під час дії якого обвинуваченими були скоєні кримінальні правопорушення проти власності. Так, за пошуковим запитом в Єдиному державному реєстрі судових рішень за період з 7 березня 2022 року (дата набрання чинності відповідним законом) до 6 березня 2023 року (250 робочих днів) система нараховує 7550 вироків. Фактично кількість вироків зросла з двозначного до чотиризначного числа через застосування ознаки «в умовах воєнного стану». Тільки за 22 березня 2023 року суди ухвалили 68 вироків за частиною 4 статті 185 КК. Проте на практиці суди під час ухвалення рішень усвідомлюють відсутність високого рівня суспільної небезпеки вчиненої крадіжки в умовах воєнного стану та призначають покарання із урахуванням ст. 69 КК України, тобто більш м'яке, ніж передбачено законом [3].

Таким чином, постає питання системного тлумачення кримінального закону із врахуванням його мети і призначення, а також ролі Верховного Суду в цілому у забезпеченні належного функціонування судової системи для захисту від невідповідно диспропорційного і дискримінаційного покарання особи.

Так, Кримінальний Касаційний Суд Верховного суду у справі № 722/594/22 (провадження №51-3186км22) в ухвалі від 28.03.2023 стверджує, що кваліфікуюча обставина «в умовах воєнного або надзвичайного стану» у частинах четвертих статей 175-187, 189 та 191 КК має однакову правову природу з обтяжуючою обставиною, зазначеною у пункті 11 частини 1 статті 67 КК «вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій». Зокрема, колегія суддів провела аналогію обтяжуючих чи пом'якшуючих обставин із кваліфікуючими ознаками інших складів злочинів: «... Незалежно від того, чи виступає "особлива жорстокість" кваліфікуючою ознакою злочину як в частині 2 статті 115 КК, або є обставиною, що обтяжує покарання, при вчиненні інших злочинів, сам зміст поняття "особлива жорстокість" від цього не змінюється. Також

поняття "сильного душевного хвилювання" не змінюється від того, є воно ознакою окремого складу злочину, як у випадку статей 116 або 123 КК, або лише фактором, який впливає на розмір покарання за інший злочин».

Враховуючи висновки, яких дійшла колегія в ухвалі від 28.03.2023, справу №722/594/22 було передано на розгляд Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду. До того ж, колегія суддів ККС ВС зазначила, що суди масово і послідовно застосовують неправильне тлумачення закону про кримінальну відповідальність. Тому Велика Палата мала би зробити висновок про те, яким має бути правильне тлумачення кваліфікуючої ознаки вчинення крадіжки «в умовах воєнного стану».

Проте Велика Палата Верховного Суду ухвалою від 25.05.2023 у кримінальній справі №722/594/22 (провадження № 13-27кз23) відмовилася розглядати питання, яке поставив перед нею Касаційний кримінальний суд ВС стосовно тлумачення та застосування частини 4 ст. 185 КК України, якою встановлена кримінальна відповідальність за вчинення крадіжки «в умовах воєнного стану»: «Отже, колегія суддів, звертаючись до Великої Палати, не навела ані якісних, ані кількісних критеріїв виключної правової проблеми, зокрема не обґрунтувала відсутності сталості судової практики, недостатності законодавчого регулювання, існування колізій, що, у свою чергу, порушує фундаментальні права та свободи людини». Зазначеною ухвалою Велика Палата Верховного Суду повернула справу колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду для подальшого розгляду.

Втім, колегія суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду ухвалою від 26.09.2023, керуючись аналогічними мотивами, що і в ухвалі від 29.03.2023 повторно передала справу на розгляд Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду.

Станом на момент публікації даної наукової статті, Об'єднаною палатою Касаційного кримінального суду рішення по вищезазначеній справі ухвалено не було, будь-які правові висновки – не сформовані.

Незважаючи на очевидне недопрацювання законодавця та на відсутність належного правового реагування з боку Верховного суду, як джерела єдності та сталості судової практики, суди першої та апеляційної інстанцій мали б проводити більш глибоке тлумачення такої кваліфікуючої ознаки як «в умовах воєнного стану» щонайменше з метою забезпечення справедливого та індивідуалізованого розгляду справи, шляхом уникнення притягнення особи до суворішого виду покарання за тривіальні діяння, як от: крадіжку шезлонга.

Розглядувана кваліфікуюча ознака потребує надання більшої правової визначеності щодо її змісту. При вирішенні наявної правової проблематики слід виходити з того, що відповідальність за кримінальні правопорушення проти власності диференціюється таким критерієм як розмір шкоди, яка заподіяна або яка могла бути заподіяна діянням об'єктам кримінально-правової охорони.

Висновки. На підставі викладеного, можна дійти висновку, що тлумачення ознаки кримінальних правопорушень проти власності «вчинення в умовах воєнного стану» в буквальному її розумінні не є коректним та, вочевидь, не відповідає меті, яку переслідував законодавець, доповнюючи статті 185-187, 189 та 191 КК України.

Відтак, при кваліфікації діяння, передбаченого ст.ст. 185-187, 189 та 191 КК України за ознакою вчинення в умовах воєнного стану має бути враховано хоча б один із наступних критеріїв, які перебуватимуть у безпосередньому зв'язку із воєнним станом: 1) місце скоєння кримінального правопорушення (зона бойових дій, об'єкти, що пошкоджені внаслідок ракетних атак та ін.); 2) особа потерпілого (ВПО, учасник бойових дій, волонтер та ін.); 3) час скоєння кримінального правопорушення (під час ракетних тривог, якщо це polegшало вчинення діяння, під час обстрілів, евакуації та ін.); 4) інші обставини, які існують лише під час дії воєнного стану та сприяли або будь-яким чином polegшили вчинення особою кримінальних правопорушень, передбачених статтями 185-187, 189, та 191 КК України (евакуація населення з населеного пункту, переміщення осіб до укриттів, привласнення майна, яке було передано на зберігання у зв'язку із виїздом із зони бойових дій та ін.)

Список використаних джерел:

1. А. Вознюк «Воєнний та надзвичайний стан як обставини, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення або призначення покарання.», URL: http://www.lsej.org.ua/6_2022/69.pdf
2. В. Навроцький «Виклики, що постали перед українським кримінальним правом з початком українсько-російської війни. Кримінально-правові, кримінологічні, кримінальні процесуальні та криміналістичні проблеми протидії злочинності в умовах воєнного стану»: (Київ – Львів – Дніпро, 20 квіт. 2022 р.). С. 36-41.
3. Н. Мамченко «Тлумачення ознаки «в умовах воєнного стану» призводить до того, що будь-яка крадіжка розглядається як тяжкий злочин, і це спотворює саме поняття, – справу передали до ВП ВС», URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/268935-tolkovanie-priznaka-v-usloviyakh-voennogo-polozheniya-privodit-k-tomu-chto-lyubaya-krazha-rassmatrivaetsya-kak-tyazhkoe-prestuplenie-i-eto-iskazhaet-samo-ponyatie-delo-peredali-na-bp-vs>
4. О. Євдокімова, «Проблеми покарання та його призначення у законотворчості та правозахисній діяльності в умовах воєнного стану», URL: https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/09/konf_kryminalno_pravovi_vidpovidi_ponomarenko_2022.pdf#page=85
5. О. Кравчук, Д. Михайленко «Воєнний стан як обставина, яка впливає на кваліфікацію злочину та призначення покарання», URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/48236/1/Kravchuk_Mykhailenko_Vojennyi_stan.pdf
6. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство», URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1243626>

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА**БАБІЙ С. В.,**

аспірантка кафедри кримінального процесу

(Національний університет «Одеська юридична академія»)

УДК 343.131

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.32>**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ**

У статті висвітлено та досліджено проблемні аспекти, що виникають під час реалізації забезпечення права на захист у випадку застосування щодо особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Проаналізовано законодавство, яке визначає право особи на захист та регулює його реалізацію. З'ясовано, що право мати захисника є одним із беззаперечних та вагомих проявів реалізації забезпечення права на захист. Зазначено способи забезпечення права на захист під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Визначено, що серед основних проблем реалізації забезпечення права на захист під час тримання особи під вартою можна виділити: залучення судом безкоштовного державного захисника без з'ясування причин неявки обраного особою собі самостійно захисника та без вжиття заходів для прибуття такого захисника та його участі у провадженні; розгляд судом справи без захисника за наявності поданого ним клопотання про відкладення судового засідання; недопуск захисника до підозрюваного, обвинуваченого, який тримається під вартою, у зв'язку з об'єктивною неможливістю через це підписати договір про надання правової допомоги та оформити ордер відповідно до встановлених вимог; порушення строків направлення клопотань стороні захисту про продовження строку тримання під вартою; затягування судового розгляду справ; залишення судом без задоволення клопотання підозрюваного, обвинуваченого про відмову від захисника.

Наголошено, що особливе значення для розуміння сутності забезпечення права на захист та проблем, що виникають під час реалізації цієї засади кримінального провадження, мають міжнародні документи та правові позиції Європейського суду з прав людини, що стосуються цього питання. З урахуванням зарубіжного досвіду правового регулювання запропоновано пропозиції щодо вирішення існуючих проблем.

Переконливо доведено, що неякісна реалізація забезпечення права захист призводить до істотних порушень прав осіб, перешкоджає всебічному, повному та об'єктивному розслідуванню та спричиняє прийняття необґрунтованих незаконних рішень.

Ключові слова: запобіжні заходи, тримання під вартою, галузеві засади кримінального провадження, право на захист.

Babii S. V. Problem issues of implementation of ensuring the right to protection during the application of precautionary measure in the form of detention in custody

The article highlights and investigates the problematic aspects that arise during the implementation of the right to defense in the case of the application of a preventive measure in the form of detention.

The legislation that defines a person's right to protection and regulates its implementation was analyzed. It was found that the right to have a defense attorney is one of the undeniable and important manifestations of the realization of the right to defense. Methods of ensuring the right to protection during the application of a preventive measure in the form of detention are specified.

It was determined that among the main problems of the implementation of the right to protection during the detention of a person can be singled out: the involvement of a free public defender by the court without finding out the reasons for the non-appearance of the defender chosen by the person himself and without taking measures for the arrival a defender and his participation in the proceedings; consideration of the case by the court without a defense attorney in the presence of a motion submitted by him to postpone the court session; not allowing the defense attorney to the person in custody due to the objective impossibility of signing the contract on the provision of legal assistance and issue an order in accordance with established requirements; violation of deadlines for sending requests to the defense to extend the term of detention; delaying the consideration of cases; failure of the court to grant a motion to waive the defense attorney.

International documents and legal positions of the European Court of Human Rights relating to this issue are of particular importance for understanding the essence of ensuring the right to defense and the problems that arise during the implementation of this principle of criminal proceedings. Suggestions for solving existing problems are offered, taking into account foreign experience of legal regulation.

It has been convincingly proven that the poor implementation of the right to protection leads to significant violations of the rights of individuals, prevents a comprehensive, complete and objective investigation and causes the adoption of unjustified and illegal decisions.

Key words: *precautionary measures, detention, sectoral principles of criminal proceeding, right to protection.*

Вступ. Забезпечення права на захист під час застосування щодо особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є найважливішою гарантією належного дотримання прав такої особи та запобігання їх порушенню. Проте, незважаючи на законодавче закріплення такої неочіненної засади кримінального провадження, існують різні проблеми під час її реалізації. Порушення права на захист завжди означає істотне порушення вимог кримінального процесуального закону і є однією з найбільш поширених підстав для скасування судових рішень. Тому аналіз таких порушень і пошук шляхів їх усунення та запобігання виникненню у майбутньому зумовлюють актуальність досліджуваного питання.

Серед науковців, які проявляли вагомий інтерес до проблем реалізації забезпечення права на захист, можна виділити В.К. Волошину, О.П. Кучицьку, Г.М. Мамку, В.М. Тертишника, О.М. Дроздова, О.Г. Яновську та інших. Незважаючи на те, що проблеми, які виникають під час реалізації забезпечення права на захист під час застосування щодо особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою не були достатньо висвітлені у наукових працях, які розкривають різні аспекти цієї проблеми, певним чином було визначено основу для нових наукових пошуків. Зазначене вказує на актуальність даної теми для подальшого її дослідження та пошуку шляхів вирішення проблемних аспектів, які описані у статті, з метою удосконалення чинного законодавства.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення та дослідження проблем, які виникають під час реалізації забезпечення права на захист як галузевої засади кримінального провадження під час застосування щодо особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Результати дослідження. Забезпечення права на захист регламентовано статтею 20 КПК України, де зазначено, що підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений має право на захист, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені КПК України [1].

Основним проявом забезпечення права на захист, у тому числі й під час застосування тримання під вартою, є обов'язок суду та правоохоронних органів роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому кожне з наданих йому КПК України прав.

Одним з найефективніших засобів забезпечення права на захист під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є право підозрюваного, обвинуваченого мати захисника, оскільки такі особи через відсутність відповідних знань та перебування у розгубленому, пригніченому, стривоженому стані внаслідок їх затримання та поміщення до відповідних установ, неспроможні самостійно реалізувати свої процесуальні права в повному обсязі.

Захисник, здійснюючи захист підозрюваного, обвинуваченого, має право, серед іншого, подавати до суду заперечення щодо обрання та продовження запобіжного заходу, клопотання про зміну на більш м'який вид запобіжного заходу, апеляційну скаргу на ухвалу про обрання/продовження запобіжного заходу, а також складати заяви, скарги, процесуальні та інші документи правового характеру.

Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника.

Ч. 3 ст. 20 КПК України встановлює, що правова допомога у визначених законом випадках може надаватися безоплатно за рахунок держави [1].

Проте, не зважаючи на законодавче закріплення такої гарантії першочергово заради інтересів особи, яка потребує захисника, непоодинокими є випадки, коли забезпечення права на захист, у тому числі під час застосування щодо особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, порушується судом.

Так, у постанові ККС ВС від 22.11.2018 року у справі № 367/2029/17 суд вказав, що згідно з аудіозаписом судового засідання, який міститься на технічному носії фіксації судового провадження в суді апеляційної інстанції, суд не з'ясував причини неявки захисника в судові засідання, а заяви або клопотання адвоката про розгляд справи апеляційним судом без його участі в матеріалах кримінального провадження також відсутні, таким чином апеляційний розгляд відбувся без участі захисника. Наведене свідчить про те, що захисник був позбавлений можливості висловити доводи на підтримання своєї касаційної скарги та виступити в судових дебатах, у зв'язку із чим грубо порушено права сторони захисту [4]. Верховний суд у постанові від 19.04.2018 року у справі № 234/17471/16-к визначив, що на відповідній стадії провадження застосовуються, зокрема, передбачені ст. 324 КПК правові наслідки неявки в судові засідання захисника, участь якого є обов'язковою, зокрема, суд зобов'язаний вжити заходів для прибуття захисника та його участі у провадженні [5].

Тому якщо судом не встановлено неповажності причини неприбуття захисника підозрюваного, обвинуваченого в судові засідання, якого повідомлено належним чином про день та час розгляду справи, залучення судом адвоката із Центру безоплатної правової допомоги, а не, наприклад, відкладення судового розгляду та вжиття заходів прибуття захисника до суду, є прямим порушенням такої галузевої засади кримінального провадження як забезпечення права на захист.

Національним судам слід мати на увазі позицію ЄСПЛ про те, що призначення захисника саме по собі необов'язково означає дотримання вимог підпункту «с» п. 3 ст. 6 Конвенції, оскільки захиснику, призначеному з метою надання правової допомоги, можуть перешкоджати у виконанні його обов'язків або він може ухилитися від їх виконання («Іглін проти України», п. 67). Суд підкреслює, що підпункт «с» п. 3 ст. 6 Конвенції вимагає не просто «призначення» захисника, який би виступав від імені обвинуваченого, а того, щоб право на юридичну допомогу здійснювалось практично та ефективно, щоб забезпечити достатній захист («Артіко проти Італії», «Імбріюша проти Швейцарії»). Оцінити, чи було таке юридичне представництво практичним та ефективним, можна лише на основі конкретних обставин справи, розглядаючи процес в цілому («Куліковський проти Польщі»). В інших випадках, зважаючи на незалежність адвокатської діяльності від держави, здійснення захисту є по суті питанням підсудного та його захисника, незалежно від того, чи цей захисник був призначений у рамках надання правової допомоги, чи він фінансується у приватному порядку (рішення від 24.09.2002 р. у справі «Каскені проти Сполученого Королівства», заява № 32771/96, п. 39 та рішення у справі «Іглін проти України»).

Тому обов'язок слідчого, прокурора, слідчого судді, суду забезпечити підозрюваному, обвинуваченому право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника передбачає не тільки вжиття ними заходів щодо реалізації вільного вибору захисника та відмову від нього або його зміну тощо, а й обов'язок відповідного реагування на факти, які відверто вказують на некомпетентність та неефективність захисту, у тому числі і під час застосування щодо особи тримання під вартою. За наявності таких фактів відсутність адекватної реакції на них з боку посадових осіб правоохоронних та судових органів є порушенням підпункту «с» п. 3 ст. 6 Конвенції. Тому вживати заходів щодо припинення порушення права підозрюваного, обвинуваченого на ефективний захист зазначені посадові особи повинні як за клопотанням, так і з власної ініціативи [7, с. 227].

Бувають також випадки розгляду апеляційної скарги на ухвалу суду першої інстанції про обрання або продовження строку дії запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою без участі захисника обвинуваченого незважаючи на завчасно подане ним клопотання про відкладення слухання справи. У таких випадках суди зазначають, що неявка осіб, які були належним чином поінформовані про дату, час та місце апеляційного розгляду, не перешкоджає розгляду справи в суді апеляційної інстанції. Проте така позиція суду не узгоджується з усталеною практикою ЄСПЛ. Наприклад, у рішенні ЄСПЛ від 26.07.2018 р. у справі «Bartaia v. Georgia» суд відзначив, що відмова суду в задоволенні клопотання адвоката про перенесення судового засідання у зв'язку з участю в іншому судовому засіданні є порушенням статті 6 вищезазначеної Конвенції. ЄСПЛ у справах «Мефта та інші проти Франції» (п. 40 рішення від 26.07.2002 р.), «Фам Хоанг проти Франції» (п. 39 рішення від 25.09.1992 р.) та «Максименко проти України» (п. 32 рішення від 20.12.2011 р.) констатував, що гарантії забезпечення права на захист не припиняють своєї дії після закінчення провадження в суді першої інстанції. Забезпечення обвинуваченому у вчиненні злочину юридичної допомоги є однією з гарантій, що здійснюється й у разі, коли інтереси правосуддя вимагають, щоб цій особі була надана така допомога. Реалізація положень кримінального процесуального закону про обов'язкову участь у кримінальному провадженні захисника є необхідною для здійснення захисту особи на усіх передбачених законом стадіях кримінального провадження.

Відповідно до ч. 1-3 ст. 26 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокатська діяльність здійснюється на підставі договору про надання правничої допомоги. Ордер – письмовий документ, що у випадках, встановлених цим Законом та іншими законами України, посвідчує повноваження адвоката на надання правничої допомоги. Повноваження адвоката як захисника в кримінальному провадженні підтверджуються в порядку, встановленому законом [2].

Статтею 50 КПК України передбачено, що повноваження захисника на участь у кримінальному провадженні підтверджуються: 1) свідцтвом про право на зайняття адвокатською

діяльністю; 2) ордером, договором із захисником або дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги [1].

Договір про надання правової допомоги є первинним обов'язковим документом, який укладається між адвокатом та особою, яка потребує правової допомоги. У пп. 12.3. п. 12 Положення про ордер на надання правничої (правової) допомоги, затвердженого рішенням Ради адвокатів України від 12.04.2019 року № 41 із змінами та доповненнями, зазначено, що ордер містить, серед іншого, посилання на договір про надання правової допомоги. П. 4 Положення закріплено, що ордер видається адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням та повинен містити обов'язкові реквізити, передбачені цим Положенням [3], тобто для визнання ордера належним документом та його прийняття відповідними органами у ньому повинно бути зазначено номер та дату укладання договору.

Необхідність надання документів захисником для підтвердження його повноважень існує і у випадку початку надання адвокатом професійної правничої допомоги вже після того, як особі було обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою та поміщено до слідчого ізолятора. Таким чином виникають труднощі доступу захисника до такої особи, оскільки яким чином адвокат може укласти договір із клієнтом та підписати його, якщо для першого конфіденційного побачення із підозрюваним чи обвинуваченим йому уже потрібно надати документи, що підтверджують його повноваження. Ордер є документом, який лише посвідчує повноваження адвоката на надання правової допомоги, у той час увесь обсяг повноважень адвоката діяти від імені клієнта обумовлюється предметом договору про надання правової допомоги та колом визначених в ньому повноважень адвоката. Тому якщо ордер не буде містити інформацію про договір про надання правової допомоги, то він може визнаватися неналежним доказом на підтвердження адвокатою своїх повноважень з боку правоохоронних органів. Проте у такій ситуації перешкоди у допуску захисника до особи, яка тримається під вартою та об'єктивно за жодних обставин не може без зустрічі з адвокатом підписати договір, є незаконним, адже позбавляє таку особу права мати захисника, обраного на власний розсуд. Більше того, недопуск захисника до підозрюваного, обвинуваченого можна розцінювати як спробу ізолювати таку особу з метою чинити на неї позапроцесуальний вплив. У такому випадку можливими способами вирішення описаної проблеми є подання захисником відповідних скарг, запитів, висвітлення ситуації у ЗМІ.

Серед проблем порушення права на захист можна виділити також ненаправлення захиснику клопотання про продовження строку дії запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або його направлення з порушенням законодавчо визначених строків. У такому разі захисник може скористатися правом на відкладення судового засідання у зв'язку з необхідністю ознайомитися з клопотанням сторони обвинувачення. А у випадку закінчення попередньо встановленого строку тримання під вартою – ставити питання про звільнення особи з-під варти. Дієвим важелем впливу також є звернення до Уповноваженого ВРУ з прав людини, який за наявності на те підстав може вжити необхідних заходів щодо усунення причин та умов, що сприяють порушенням права на особисту свободу.

Забезпечення права на захист порушується судом також у випадках, коли після обрання щодо обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою наступні судові засідання призначаються судом вкрай рідко по невідомих причинах та зводяться по суті лише до вирішення питання про продовження строку дії запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Більше того, відмовляючи у клопотанні захисника про зміну запобіжного заходу на більш м'який вид або за результатами розгляду заперечень захисника щодо продовження тримання обвинуваченого під вартою, суд в ухвалях нерідко вказує, що неможливість застосування більш м'якого запобіжного заходу аніж тримання під вартою обумовлена тим, що докази по кримінальному провадженню ще не досліджені, потерпілі та свідки по справі не допитані, отже, перебуваючи на волі, обвинувачений може переховуватись від суду та незаконно впливати на свідків та потерпілих. Таким чином продовжуючи застосування щодо обвинуваченого тримання під вартою у зв'язку з наявністю обставин, які продовжують існувати саме через пасивну поведінку суду щодо регулярності та продуктивності судових

засідань, будь-які спроби захисника надати належну правову допомогу підзахисному – приречені, що й призводить до порушення, в тому числі, й права особи на захист.

Шляхом вирішення зазначеної проблеми може слугувати законодавче закріплення обов'язку суддів наводити достатні та переконливі мотиви прийняття ними рішення про продовження строку тримання під вартою, а також у судових рішеннях детально роз'яснювати чому застосування більш м'якого виду запобіжного заходу щодо особи є неможливим. Тобто при дослідженні наявності ризиків, якими обґрунтовується тримання під вартою, суди повинні не лише зазначати про те, що вони існують та просто перелічувати їх, а й посилатися на докази їх існування станом на розгляд клопотання та у подальшому.

Ще однією проблемою належної реалізації права на захист є те, що побутують випадки залишення судом без задоволення клопотання підозрюваного, обвинуваченого про відмову від захисника, що в результаті ставить під сумнів законність і обґрунтованість прийнятого в подальшому судового рішення. Відмовитись від захисника особа може в будь-який момент кримінального провадження, що передбачено п. 3 ч. 3 ст. 42 КПК України. У випадку, коли участь захисника є обов'язковою, проте підозрюваний, обвинувачений відмовляється від захисника, то захисник повинен бути залучений у порядку, передбаченому ст. 49 КПК, тобто для здійснення захисту за призначенням. Таким чином підозрюваний, обвинувачений без встановлення будь-яких обмежень та умов, керуючись власним волевиявленням, має право відмовитися від захисника або замінити його в будь-який момент кримінального провадження в усній або письмовій формі. Особа, яка відмовляється від захисника, не зобов'язана обґрунтовувати чи доводити суду наявність обставин, які, на її думку, вказують на те, що захисник не здійснює належним чином захист та не виконує свої професійні обов'язки. Таку позицію висловив ККС ВС у постанові від 09.09.2021 р. у справі № 639/645/19 [6].

Загалом для запобігання виникненню проблем при реалізації забезпечення права на захист особи, яка тримається під вартою, не буде зайвим проведення просвітницької діяльності серед працівників судових та правоохоронних органів, організація регулярних, наприклад щоквартальних форумів чи зборів, на яких подаватиметься інформація про актуальні позиції ЄСПЛ, про прийняті рішення ВСУ, що стосуються питань застосування запобіжних заходів та дотримання засад кримінального провадження.

Висновки. Належна реалізація забезпечення права на захист, у тому числі під час застосування щодо особи тримання під вартою, сприяє досягненню завдань кримінального провадження та прийняття рішення, у законності та обґрунтованості якого не буде сумнівів. Створення навіть найменших перешкод з боку правоохоронних органів та суду для захисту особи, яка тримається під вартою, призводить до вагомих порушень прав та свобод такої особи, необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності та призначення несправедливого покарання, а також до неправильного тлумачення та застосування норм КПК України та інших нормативно-правових актів. Усунення будь-яких проблем, які можуть виникати під час реалізації забезпечення права на захист, буде корисним не лише для особи, щодо якої застосовується тримання під вартою, а й для суспільства в цілому, оскільки воно буде забезпечене від вчинення кримінальних правопорушень шляхом виявлення та покарання дійсно винуватих осіб.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 18.10.2023).
2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 18.10.2023).
3. Положення про ордер на надання правничої (правової) допомоги : затв. рішенням Ради адвокатів України від 12.04.2019 р. № 41 із змінами, внес. рішенням Ради адвокатів

України від 17.11.2020 р. № 118. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr041871-19> (дата звернення: 19.10.2023).

4. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 22.11.2018 р. у справі № 367/2029/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78129794> (дата звернення: 19.10.2023).

5. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 19.04.2018 р. у справі № 234/17471/16-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73627848> (дата звернення: 19.10.2023).

6. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 09.09.2021 р. у справі № 639/645/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99556538> (дата звернення: 19.10.2023).

7. Волошина В.К. Щодо права на ефективний захист у кримінальному провадженні та практики ЄСПЛ. *Часопис Київського університету права*. 2019/1. С. 225-228.

ГУМІН О. М.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права
і процесу
(Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська
політехніка»)

НЕМЦЕВ А. І.,

студент II курсу
(Інститут права, психології
та інноваційної освіти Національного
університету «Львівська політехніка»)

УДК 343.01

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.33>

ВЗАЄМОДІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА З СУМІЖНИМИ ГАЛУЗЯМИ ПРАВА

Взаємодія кримінального права з суміжними галузями права є надзвичайно актуальною темою в сучасному світі. Зростання складності кримінальних правопорушень, технологічний розвиток та зміни в соціально-економічному середовищі створюють нові виклики для правової системи. У цьому контексті важливо вивчати та розуміти, як кримінальне право взаємодіє з іншими сферами правової науки та практики.

З одного боку, кримінальне право пов'язане з конституційним правом, оскільки обидві галузі регулюють права та свободи громадян. З іншого боку, воно взаємодіє з цивільним правом, коли йдеться про відшкодування збитків, спричинених злочином. Економічне право стає важливим у контексті боротьби з економічною злочинністю та фінансовим шахрайством. Адміністративне право визначає процедури та відповідальність за порушення законів у сфері кримінальної юстиції. Однак зростає і важливість вивчення взаємодії кримінального права з міжнародним правом та правами людини. Сучасні кримінальні правопорушення нерідко перетинають національні кордони, і ефективна боротьба з ними можлива лише за умови співпраці між країнами та взаєморозуміння стандартів прав людини.

Також не можна оминати важливість вивчення взаємодії кримінального права з кримінальною соціологією та психологією. Розуміння мотивів злочинців та вивчення соціальних чинників, що сприяють злочинності, може допомогти вдосконалити профілактичні заходи та реабілітаційні програми. Враховуючи це все, вивчення взаємодії кримінального права з іншими галузями права є важливим завданням для сучасних юристів та дослідників. Ця тема не лише сприяє розвитку правової науки, але і є ключовою для створення ефективної та справедливої правової системи, яка може ефективно впоратися з сучасними викликами і загрозами.

Ключові слова: кримінальне право, взаємодія, поняття, галузь права, кримінальне правопорушення.

Humin O. M., Niemtsev A. I. Interaction of criminal law with consentants of law

The interaction between criminal law and the common law of law is an extremely relevant topic in the modern world. The increasing complexity of criminal offenses, technological developments and changes in the socio-economic environment are creating new implications for the legal system. In this context, it is important to understand how criminal law interacts with other areas of legal science and practice.

On the one hand, criminal law is connected with constitutional law, and both rights and freedoms of citizens are regulated. On the other hand, it interacts with civil law when it comes to the recovery of crime caused by crime. Economic law becomes important in the context of the fight against economic malpractice and financial fraud. Administrative law defines procedures and accountability for violations of laws in the sphere of criminal justice. However, the importance of understanding the interaction of criminal law with international law and human rights is growing. Current criminal offenses often cross national borders, and an effective fight against them is only possible through common understanding between countries and mutual understanding of human rights standards.

It is also impossible to emphasize the importance of studying the interaction of criminal law with criminal sociology and psychology. An understanding of the motives of evildoers and the understanding of social officials who suppress evildoers can help to further develop preventive approaches and rehabilitation programs. For doctors, understanding the interaction between criminal law and other areas of law is an important task for current lawyers and investigators. This topic is not at all indicative of the development of legal science, but is also key to the creation of an effective and fair legal system that can effectively deal with daily shouts and threats.

Key words: *criminal law, mutual relations, understanding, law of law, criminal offenses.*

Як зазначає В.П. Ємельянов термін «кримінальне право» українською мовою та в більшості європейських країн і США походить від латинського слова «crime», що означає «злочин». Таким чином, Кримінальний кодекс України представляє собою законодавчий акт, що регулює питання, пов'язані із злочинами. Він визначає ознаки злочинів, встановлює відповідальність за їх вчинення та передбачає інші правові наслідки відповідно до закону [4].

У сучасній кримінально-правовій літературі існує розмаїття поглядів на те, яким чином можна тлумачити та використовувати термін «кримінальне право». Різні автори пропонують чотири ключові тези щодо його визначення: 1) як галузь законодавства; 2) як окрему галузь права; 3) як специфічний напрямок юридичної науки; 4) як навчальну юридичну дисципліну [6].

А.А. Васильєв дає таке визначення кримінальному праву як галузі права – це галузь права, яка об'єднує юридичні норми, що встановлюють, які дії вважаються злочинними, та які санкції та інші заходи кримінально-правового впливу повинні бути застосовані до осіб, які їх вчинили. Вона визначає підстави кримінальної відповідальності та можливості звільнення від неї й від кримінального покарання [5].

Кримінальне право, як галузь законодавства, представляє собою систему кримінально-правових норм, які сформульовані та прийняті Верховною Радою України у вигляді законів. Ці норми визначають підстави та принципи кримінальної відповідальності, вказують, які суспільно небезпечні дії вважаються злочинними, які покарання мають бути застосовані до осіб, що їх вчинили, а також умови й підстави для звільнення від кримінальної відповідальності та покарання.

Завдання кримінального права, як галузі законодавства, сформульовані в статті 1 Кримінального кодексу України, вони включають в себе правове забезпечення захисту прав

і свобод людини та громадянина, власності, громадського порядку і безпеки, а також забезпечення охорони конституційного устрою України від злочинних дій та запобігання злочинам. Зміст пункту 1 статті 1 вказує на дві основні мети Кримінального кодексу [7]:

1. Забезпечення правової охорони конкретних соціальних відносин і суспільних благ.
2. Запобігання вчиненню кримінальних правопорушень.

Функції кримінального права як галузі права та законодавства визначають його основні цілі впливу на суспільні відносини та поведінку особи з метою регулювання, захисту та охорони. Ці функції можна розділити на дві категорії: юридичні та загально-соціальні аспекти.

Кримінальне право як наукова дисципліна представляє собою предмет, який вивчається в освітніх закладах і включає в себе не лише теорію кримінального права і чинного кримінального законодавства, але й практичний аспект його застосування.

О.В. Попович дає таке визначення кримінального права як галузі науки – це система поглядів про підстави, принципи та інші загальні положення кримінальної відповідальності, кримінального правопорушення та покарання [6].

Як влучно відмічають О.О. Дудоров та М.І. Хавронюк усвідомлюючи ключові аспекти проблеми праворозуміння кримінальне право не можна ідентифікувати із кримінальним законом. Оскільки кримінальне право не зосереджується на правах людини, а в першу чергу розглядає її обов'язки (конкретніше – відповідальність за їх порушення та незаконну поведінку), термін «кримінальне право» є всього лише умовною конструкцією [3]. Це абстрактне поняття, яке відображає наявність різних явищ, таких як кримінальне законодавство, міжнародні договори щодо його узгодження, його тлумачення (інтерпретація), включаючи доктринальний аспект, та практику його застосування. Тому цей термін залишається у вживанні виключно заради зручності, з огляду на те, що він здійснюється сучасними науковцями.

Кримінальне право відіграє ключову роль у системі права України, а також займає важливе положення в сфері наук кримінального циклу. Це фундаментальна галузь права, яка відноситься до публічного і матеріального права. Кримінальне право визначає сутність кримінального правопорушення, в той час як інші науки вивчають його розкриття, розслідування, запобігання та відбування покарання за його вчинення. Якщо кримінальне право розкриває поняття, ознаки і види правопорушень, то кримінальний процес вказує, як здійснювати кримінальне провадження за фактами їх учинення, як притягнути до кримінальної відповідальності та засудити винну особу. Одночасно криміналістика визначає тактику та методику їх розслідування, оперативно-розшукова діяльність виявляє та розкриває злочини, кримінологія досліджує особливості їх запобігання, а кримінально-виконавче право регламентує порядок виконання та відбування покарання за їх учинення.

Кримінальне право взаємодіє з різноманітними сферами права, включаючи загальну теорію права, кримінологію, а також такі галузі законодавства та науки, як конституційне, цивільне, адміністративне, кримінально-процесуальне, кримінально-виконавче, міжнародне та інші.

Взаємодія кримінального права з загальною теорією права полягає у вивченні та розумінні теоретичних аспектів, які лежать в основі кримінального законодавства. Ця взаємодія включає аналіз правових концепцій, принципів і норм, які визначають природу злочинів, відповідальність за них та принципи виправлення порушників закону. Загальна теорія права надає теоретичні основи для формулювання і розробки кримінальних норм і процедур, а також визначає принципи справедливості та праворозуміння, які впливають на застосування кримінального права у практиці. Така взаємодія сприяє розвитку концептуальних основ кримінального права та забезпечує його відповідність загальним правовим принципам та цінностям [2].

Взаємодія кримінального права з кримінологією полягає в комплексному вивченні злочинності, її причин, способів запобігання та боротьби з нею. Кримінальне право використовує дослідження кримінології для формулювання кримінальних норм, визначення видів злочинів та встановлення відповідальності за їх вчинення. Кримінологія,

з свого боку, надає кримінальному праву важливі дані про злочинність, допомагає розробляти ефективні стратегії протидії злочинності та сприяє вдосконаленню кримінальних політик та програм запобігання злочинам. Ця взаємодія сприяє розвитку обох наук і допомагає вдосконалювати правові і соціальні підходи до боротьби з злочинністю в суспільстві.

Взаємодія кримінального права з конституційним правом відображає важливий аспект правової системи. Конституційне право встановлює загальні принципи та норми, які формують конституційний ландшафт країни, включаючи права та свободи громадян. Кримінальне право, з іншого боку, стосується порушень цих норм та визначає відповідальність за вчинення злочинів. Взаємодія полягає у тому, що кримінальне право повинно бути відповідним конституційним нормам і принципам. Наприклад, кримінальні закони повинні гарантувати захист конституційних прав і свобод громадян. Водночас, конституційні принципи можуть впливати на формулювання кримінальних норм, забезпечуючи дотримання конституційних стандартів справедливості та правосуддя [1].

Взаємодія кримінального та адміністративного права включає визначення відповідальності за порушення закону на двох рівнях. Це означає визначення характеру порушення (чи це кримінальне, чи адміністративне правопорушення) і відповідне притягнення до відповідальності відповідно до кримінальних або адміністративних норм. Крім того, ця взаємодія передбачає співпрацю та обмін інформацією між правоохоронними та адміністративними органами, а також врахування апеляційного та судового контролю, щоб уникнути подвійної відповідальності та забезпечити справедливість в правосудді.

Взаємодія кримінального права з кримінально-процесуальним правом визначається регламентацією правил щодо виявлення, розслідування та розгляду кримінальних правопорушень. Кримінальне право встановлює правопорушення та відповідальність за них, тоді як кримінально-процесуальне право визначає порядок судового процесу та заходи, які застосовуються для забезпечення справедливості. Ці дві галузі права співпрацюють у вирішенні кримінальних справ, включаючи слідство, обвинувачення, судовий процес та вирішення апеляційних питань. Взаємодія між ними допомагає забезпечити справедливість та ефективність у правосудді, забезпечуючи відповідність між законодавчими нормами та їх практичним застосуванням.

Взаємодія кримінального права з міжнародним правом відображається у регулюванні та протидії злочинності, яка перетинає межі національних держав. Міжнародне право надає основи для екстрадиції злочинців між країнами, сприяє міжнародній співпраці у розслідуванні та покаранні транскордонних злочинів, таких як тероризм, організована злочинність і корупція. Крім того, міжнародні угоди та конвенції встановлюють стандарти взаємодії у судовому процесі, права та захист обвинувачених та потерпілих у міжнародному контексті. Ця взаємодія сприяє спільним зусиллям країн у боротьбі зі світовою злочинністю та забезпечує дотримання міжнародних норм справедливості та правосуддя.

Таким чином, взаємодія кримінального права з суміжними галузями підкреслює системність правової системи, сприяє боротьбі зі злочинністю, забезпечує правовий захист громадян та бізнесу, важлива для міжнародної співпраці та вимагає гармонізації стандартів для стабільності правової системи.

Список використаних джерел:

1. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій / А. А. Вознюк; вступне слово д.ю.н., проф. О. О. Дудорова. Київ : Нац. акад. внутр. справ, «Освіта України», 2016. 236 с.
2. Гришук В. К. Поняття, предмет, методи, завдання, функції, система, джерела та принципи українського кримінального права: навч. посіб. Львів : Львівський держ. ун-т внутрішніх справ, 2009. 112 с.
3. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: Навчальний посібник / За заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.

4. Ємельянов В. П. Кримінальне право України: Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. Харків : Право, 2018. 142 с.

5. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 428 с.

6. Кримінальне право України. Частина 1 : конспект лекцій: навчально-методичний посібник для здобувачів денної та заочної форми навчання першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» / Попович О.В., Томаш Л.В., Латковський П.П. Чернівці, 2022. 182 с.

7. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар / у 2 т./ за заг. Ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., доповн. Харків : Право, 2013.

ІЛЬІНА О. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правової
політики та кримінального права
(Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)

ПУЧКО А. В.,

студентка I курсу магістратури
(Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)

УДК 343.8

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.34>

РЕАЛІЗАЦІЯ ІНСТИТУТУ ПРОБАЦІЇ В УКРАЇНІ

У статті розглядається концепція пробації як альтернативної форми покарання в українській правовій системі. Пробація як інструмент альтернативного покарання в системі кримінального правосуддя привертає все більшу увагу в усьому світі завдяки своєму потенціалу збалансувати відповідальність з реабілітацією. Дослідження розглядає особливості, правову базу, переваги, виклики та можливості, пов'язані з пробацією в Україні. Українська правова система, спираючись на наявний світовий досвід, сприйняла пробацію як важливий елемент парадигми кримінального правосуддя. Пробація в Україні характеризується індивідуальним підходом, пристосовуючи втручання та умови до конкретних потреб правопорушника. Реабілітація займає центральне місце, зосереджуючись на усуненні першопричин злочинної поведінки через консультування, терапію, професійну підготовку та освітні програми. Акцент на індивідуальній реабілітації спрямований на усунення першопричин злочинної поведінки, що знижує ризик рецидиву. Хоча пробація має численні переваги, включаючи економічну ефективність, зменшення переповненості в'язниць та безпеку в громаді, вона не позбавлена проблем. Невиконання законів, обмеженість ресурсів та велике навантаження на співробітників пробації створюють значні перешкоди. Подолання перешкод вимагає проведення інформаційних кампаній, а також розвитку технологій для вдосконалення систем управління даними та моніторингу. Можливості для покращення лежать у площині технологічного прогресу, стандартизації впровадження та посилення співпраці з громадськими організаціями. Підвищення обізнаності про реабілітаційний характер пробації та участь у превентивних ініціативах є ключовими кроками на шляху до зниження рівня рецидивної злочинності та побудови безпечного суспільства. Вирішуючи ці проблеми та використовуючи можливості, пробація може сприяти створенню більш реабілітаційної, справедливої та збалансованої системи кримінального правосуддя в Україні та за її межами.

Ключові слова: пробація, система покарання, державне управління, альтернативне покарання, правопорушення, пенітенціарна система.

Ilina O. V., Puchko A. V. Implementation of the probation institute in Ukraine

The article examines the concept of probation as an alternative form of punishment in the Ukrainian legal system. Probation as an instrument of alternative punishment within the criminal justice system is drawing increasing attention worldwide due to its potential to balance responsibility with rehabilitation. This research explores the specifics, legal framework, advantages, challenges, and opportunities associated with probation in Ukraine.

The Ukrainian legal system, drawing from global experience, has embraced probation as an essential element of the criminal justice paradigm. Probation in Ukraine is characterized by an individualized approach, tailoring interventions and conditions to the specific needs of the offender. Rehabilitation takes a central role, focusing on addressing the root causes of criminal behavior through counseling, therapy, professional training, and educational programs. The emphasis on individual rehabilitation aims to reduce the risk of recidivism.

Although probation offers numerous advantages, including economic efficiency, reduced prison overcrowding, and community safety, it is not without its challenges. Non-compliance with laws, resource limitations, and a heavy workload for probation officers create significant obstacles. Overcoming these obstacles necessitates informational campaigns and technological advancements to enhance data management and monitoring systems.

Opportunities for improvement lie in technological advancements, standardizing implementation, and strengthening collaboration with civil organizations. Increasing awareness of the rehabilitative nature of probation and participating in preventive initiatives are key steps toward reducing recidivism and building a safer society.

By addressing these issues and leveraging opportunities, probation can contribute to the creation of a more rehabilitative, fair, and balanced criminal justice system in Ukraine and beyond.

Key words: *probation, punishment system, public administration, alternative punishment, crime, penitentiary system.*

Вступ. Упровадження пробації в український правовий контекст тісно пов'язане з вимогами Європейського Союзу (ЄС) щодо вступу України до європейської спільноти держав та має на меті широкомасштабну адаптацію вітчизняного законодавства до якісно нових правових основ відносин між Україною та ЄС, слугуючи стратегічним орієнтиром для проведення комплексних соціально-економічних реформ в Україні. Рада Європи визначає пробацію як систему виконання покарань у суспільстві, що спрямована на правопорушника та включає комплекс виховних заходів. Пробація передбачає широкий спектр виховних заходів, таких як нагляд, моніторинг та допомога, спрямованих на залучення засудженого до суспільного життя та забезпечення громадської безпеки. Передбачена система пробації відображає відхід від каральних заходів до реабілітаційного підходу, уособлюючи трансформаційні зміни в системі кримінального правосуддя України [1].

В Україні пробація набуває все більшого визнання та значення. Було створено правові норми, які регулюють програми пробації та визначають ролі та обов'язки різних зацікавлених сторін. Українська система пробації зосереджена на реінтеграції, реабілітації та зниженні рівня рецидивної злочинності. Правопорушники, яким надається пробація, мають можливість виправитися, реінтегруватися в суспільство та зробити позитивний внесок у розвиток своїх громад.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз особливостей і можливостей впровадження концепції пробації як інструменту альтернативного засобу покарання в контексті особливостей українського законодавства.

Результати дослідження. В українському законодавстві пробація все частіше визнається та сприймається як цінна альтернатива тюремному ув'язненню. Останніми роками були прийняті законодавчі положення та сформована відповідна державна політика для створення та регулювання програм пробації, що відображає зміну парадигми в бік більш збалансованого підходу до кримінального правосуддя. Розуміння нюансів пробації в Україні, зокрема критеріїв прийнятності, процедур винесення вироків і ролі відповідальних осіб за пробацію, є актуальним питанням для розуміння її потенційного впливу на правопорушників і суспільство в цілому.

Пробація є значним кроком на шляху до більш реабілітаційного та збалансованого підходу до кримінального правосуддя. Акцент на виправленні правопорушників, реінтеграції в суспільство та економічній ефективності робить пробацію важливим інструментом для сучасних систем кримінального правосуддя, в тому числі й для України, у формуванні суспільства, яке надає пріоритет реабілітації та соціальній реінтеграції поряд із відповідальністю.

Пробація, як альтернатива традиційному позбавленню волі, була визнана і включена в українське законодавство як ключовий компонент системи кримінального правосуддя. Її запровадження та реалізація ознаменували значний зсув у підході України до роботи з правопорушниками, спрямований на більш ефективну реабілітацію та реінтеграцію в суспільство. У цьому контексті досліджується специфіка пробації в українській правовій системі з акцентом на законах, підзаконних актах та інституційній структурі, які регулюють її застосування.

Правову основу пробації в Україні створює насамперед Закон України «Про пробацію», який визначив основні принципи, завдання та механізми системи пробації. Законодавчий акт передбачає, що пробація застосовується на основі принципів гуманізму, законності, індивідуального підходу, поваги до прав і свобод людини та недискримінації [2].

Пробація в Україні має кілька ключових особливостей, які вирізняють її як важливу альтернативу традиційним формам покарання в системі кримінального правосуддя. Ці особливості є невід'ємними для розуміння функціонування системи пробації в українському контексті. Нажаль, при реалізації положень ЗУ «Про пробацію» виникають певні колізії з положеннями кримінального закону.

Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 6 грудня 2017 року внесено до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України. У тому числі, такі зміни: у Кримінальний кодекс статтю 76 після частини першої доповнити новою частиною такого змісту: «На осіб, засуджених за злочини, пов'язані з домашнім насильством, суд може покласти інші обов'язки та заборони, передбачені статтею 91⁻¹ цього Кодексу».

5) Загальну частину доповнено розділом XIII⁻¹ такого змісту: «Розділ XIII⁻¹. ОБМЕЖУВАЛЬНІ ЗАХОДИ»

Стаття 91⁻¹. Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство

1. В інтересах потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством, одночасно з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільненням з підстав, передбачених цим Кодексом, від кримінальної відповідальності чи покарання, суд може застосувати до особи, яка вчинила домашнє насильство, один або декілька обмежувальних заходів, відповідно до якого (яких) на засудженого можуть бути покладені такі обов'язки:

1) заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства;

2) обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності;

3) заборона наблизатися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин;

4) заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб;

5) направлення для проходження програми для кривдників або пробаційної програми.

2. Заходи, передбачені частиною першою цієї статті, застосовуються до особи, яка на момент вчинення домашнього насильства досягла 18-річного віку.

3. Заходи, передбачені частиною першою цієї статті, можуть застосовуватися на строк від одного до трьох місяців і за потреби можуть бути продовжені на визначений судом строк, але не більше як на 12 місяців.

4. Контроль за поведінкою засуджених, до яких застосовано обмежувальні заходи, здійснює орган пробації за місцем проживання засудженого, а в разі вчинення злочину військовослужбовцем - командир військової частини» [3].

Таким чином, у відповідності до ч. 2 ст. 76 КК України, на осіб, засуджених за кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством, суд може покласти інші обов'язки та заборони передбачені статтею 91-1 цього кодексу, в тому числі в інтересах потерпілого від кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, одночасно з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, суд може застосувати до особи, яка вчинила домашнє насильство, один або декілька обмежувальних заходів, відповідно до якого (яких) на засудженого можуть бути покладені такі обов'язки: проходження пробаційної програми. При цьому, ч. 4 ст. 91-1 КК прямо передбачає, що контроль за поведінкою засуджених, до яких застосовано обмежувальні заходи, здійснює орган пробації за місцем проживання засудженого.

В свою чергу відповідно до ст. 18 Закону України «Про пробацію» визначає, що орган пробації у межах своїх повноважень організовує реалізацію пробаційних програм стосовно осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням. Крім того ч. 3 ст. 76 КК визначає, що на осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, суд може додатково покласти такі обов'язки:

1) попросити публічно або в іншій формі пробачення у потерпілого;

2) не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації;

3) працевлаштуватися або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштуватися, якщо йому буде запропоновано відповідну посаду (роботу);

4) виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою;

5) пройти курс лікування від розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб;

6) дотримуватися встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля.

У зв'язку з вище викладеним вбачається певна колізія при реалізації положень передбачених ч. 2 ст. 76 КК та ч. 3 ст. 76 КК, ст. 18 ЗУ «Про пробацію», які визначають реалізацію пробаційних програм лише стосовно осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням. Вирішення даного питання потребує додаткової законодавчої регламентації. Прийняття законодавства у сфері пробації та зміни у кримінальному законодавстві відбуваються поступово, але стверджувати про ефективність конкретних заходів, на нашу думку, ще зарано.

Система кримінальних покарань постійно еволюціонує, спонукаючи до перегляду наявних, недостатньо ефективних, ресурсновитратних або морально застарілих видів покарань. Ця потреба викликає необхідність доповнення новими формами покарання. Українське законодавство, підтримуючи вказаний підхід, через проєкт Закону України № 9185 від 05.04.2023 р. (який вже легітимізовано Верховною Радою України) спрямувало зусилля на впровадження покарання у формі пробаційного нагляду. Вказані законодавчі новації сприятимуть гуманізації пенітенціарної системи та розширює можливості виправлення особи без її ізоляції від суспільства. Зазначений Закон України передбачає внесення змін до Закону

України «Про пробацію», інші законодавчі акти з метою урегулювання повноважень суб'єктів, що відповідають за питання пробації, а також визначення порядку та умов виконання та відбування покарання шляхом пробаційного нагляду. Відзначені зміни реалізують включення пробаційного нагляду до системи кримінальних покарань в якості основного виду покарання, що надає можливість комплексно впливати на правопорушника, не ізолюючи його від суспільства. Запропоновано врахувати пробаційний нагляд в якості альтернативи обмеженню волі у санкціях статей Кримінального кодексу України. Виходячи з наявних законодавчих змін, арешт, як кримінальне покарання, можливо замінити пробаційним наглядом у випадках, коли це передбачено відповідними санкціями [4].

Розуміння ключових особливостей правових змін має важливе значення для оцінки ефективності та потенційного вдосконалення системи пробації в Україні. Індивідуальний та реабілітаційний характер пробації у поєднанні із залученням громади та принципами кримінального правосуддя позиціонує пробацію як прогресивний та гуманний підхід до подолання злочинної поведінки та сприяння соціальної реінтеграції.

Таким чином, пробація є прогресивною та корисною альтернативою традиційним формам покарання. Зосередженість на реабілітації, економічна ефективність, безпека суспільства та індивідуальний підхід роблять пробацію цінним інструментом у сучасних системах кримінального правосуддя, що сприяє виправленню та соціальної реінтеграції, зберігаючи при цьому громадську безпеку.

В той же час, однією з головних проблем пробації є недотримання правопорушниками умов, встановлених судом. Деяким правопорушникам важко дотримуватися умов, що призводить до підвищеного ризику рецидиву. Ефективне вирішення проблеми невиконання умов пробації потребує надійних механізмів нагляду та підтримки. Обмеженість ресурсів, у тому числі фінансування, персоналу та приміщень, може стати на заваді успішному впровадженню програм пробації. У деяких випадках відсутність або недоступність відповідних реабілітаційних програм, таких як консультування, професійна підготовка або лікування наркоманії, може перешкоджати процесу реабілітації. Це обмеження вимагає збільшення наявності та доступності основних послуг для всіх суб'єктів пробації.

Соціально-економічні фактори, такі як безробіття, нестабільність житла та обмежений доступ до освіти, можуть стати на заваді успішній реінтеграції. Подолання відповідних бар'єрів вимагає комплексного підходу, включаючи співпрацю з різними установами та громадськими організаціями.

Насамкінець, визнання та вирішення проблем і обмежень пробації має вирішальне значення для оптимізації її потенціалу як альтернативного інструменту покарання. Стратегічне планування, розподіл ресурсів, залучення громадськості та технологічний прогрес є ключовими факторами подолання цих перешкод і забезпечення успішної реабілітації та реінтеграції осіб у системі кримінального правосуддя.

Висновки. Таким чином, пробація є важливою та динамічною альтернативою традиційним формам покарання в системі кримінального правосуддя, яка робить акцент на реабілітації, реінтеграції та залученні громади. Пробація розглядається як багатогранний підхід до подолання злочинної поведінки, з особливим акцентом на її впровадженні та особливостях в українському правовому полі. Важливим є розуміння переваг, викликів та можливостей, які пропонує пробація, з метою сприяння комплексному розумінню її ролі в сучасному кримінальному правосудді.

Пробація демонструє реабілітаційну спрямованість, яка прагне усунути першопричини злочинної поведінки. Пристосовуючи втручання до індивідуальних потреб та обставин, пробація намагається спрямувати правопорушників до конструктивних змін та реінтеграції в суспільство. Цей людиноцентричний підхід означає зміну парадигми у філософії кримінального правосуддя, перехід від каральних заходів до більш інклюзивної системи.

Українська правова база пробації підкреслює важливість персоналізованих планів реабілітації, залучення громади та дотримання принципів відновного правосуддя. Однак шлях до ефективної пробації не позбавлений викликів. Недотримання законодавства, обмеженість

ресурсів та доступність реабілітаційних програм – це лише деякі з перешкод, які необхідно подолати системам пробації. Вирішення вказаних проблем вимагає комплексних і спільних зусиль за участю не лише системи кримінального правосуддя, але й зацікавлених сторін і громадськості. Надалі існують багатообіцяючі можливості для вдосконалення системи пробації в Україні. Впровадження передових технологій для управління даними, сприяння стандартизації у впровадженні та зміцнення партнерства з громадськими організаціями, подальше удосконалення нормативно-правового забезпечення є ключовими напрямками.

Отже, пробація як інструмент альтернативного покарання має величезний потенціал для сприяння позитивним змінам і зниження рівня рецидивної злочинності. Постійно оцінюючи та вдосконалюючи свою імплементацію, вирішуючи проблеми та використовуючи можливості, пробація може відігравати ключову роль у створенні справедливої, реабілітаційної та інклюзивної системи кримінального правосуддя, що в кінцевому підсумку сприятиме створенню безпечнішого та гармонійнішого суспільства.

Список використаних джерел:

1. Перепічка Н. Г. Інститут пробації в Україні: відповідність нормам міжнародного законодавства. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 4 (113). С. 134–144.

2. Про пробацію: Закон України від 5 лютого 2015 р. № 160-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>.

3. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами; Закон України від 6 грудня 2017 року № 2227-VIII, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#Text>

4. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань: Закон України від 23 серпня 2023 року № 3342-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-IX#Text>.

МОРГУН Н. С.,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри економічної безпеки
та фінансових розслідувань
(Національна академія внутрішніх
справ)

БОНДАР С. В.,

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
відділу організації наукової діяльності
та захисту прав інтелектуальної
власності
(Національна академія внутрішніх
справ)

СЄДАКОВА В. В.,

доктор філософії в галузі права,
оперуповноважений Відділу
кримінальної поліції
(Голосіївське правління поліції Головного
управління Національної поліції
у м. Києві)

УДК 343.132:343.148:340.69

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.35>**ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СЛІДЧИМ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ
ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ
ЗА УЧАСТЮ СПЕЦІАЛІСТА**

Наукова стаття присвячена дослідженню особливостей використання слідчим спеціальних знань під час проведення слідчих (розшукових) дій за участю спеціаліста. У ній зауважується, що підвищення ефективності досудового розслідування напряму залежить від прийняття слідчим процесуальних рішень у справі, одним із яких є залучення спеціаліста під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Мета статті полягає у визначенні особливостей використання слідчим спеціальних знань під час проведення слідчих (розшукових) дій за участю спеціаліста.

У статті проведено лінгвістичне та наукове тлумачення поняття «спеціальні знання». Автором зауважено, що, якщо розглядати знання за суб'єктом їх застосування, а саме слідчими, то юридичні знання все-таки можуть бути спеціальними. Критерієм відмежування спеціально-юридичних від загальновідомих (юридичних) може бути сфера регулювання (не охоплені кримінальним процесуальним законодавством України в значенні ч. 2 ст. 1 КПК України). Наголошено, що з метою повного та об'єктивного розслідування спеціаліст повинен залучатися кожний раз, коли під час проведення слідчої (розшукової) дії виникає потреба в використанні спеціальних знань.

Автором висвітлено види результатів діяльності спеціалістів у кримінальному провадженні відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України. Звернено увагу і на досвід Республіки Польща щодо залучення спеціаліста у кримінальному провадженні. Також висвітлено і особливості використання спеціальних знань слідчим під час проведення таких слідчих (розшукових) дій як огляд місця події, обшук, допит.

Автор дійшов висновку, що ключовою особливістю використання слідчим спеціальних знань під час проведення слідчих (розшукових) дій за участю спеціаліста є те, що залучення ним спеціаліста під час проведення таких процесуальних дій може виявлятися як у процесуальній, так і непроцесуальній формах. Процесуальна форма використання слідчим спеціальних знань під час проведення слідчих (розшукових) дій за участю спеціаліста полягає у відображенні факту застосування відповідних знань спеціаліста у процесуальних документах слідчого (зазначення відомостей у протоколі таких процесуальних дій, одержання висновків спеціаліста до протоколів у вигляді додатків). Непроцесуальна форма використання слідчим спеціальних знань під час проведення слідчих (розшукових) дій за участю спеціаліста виявляється у тому, що слідчий отримує їх в усній формі (консультації, пояснення) на всіх етапах проведення таких процесуальних дій, без зазначення цього у своїх процесуальних документах. Така непроцесуальна форма сприяє як ефективному проведенню слідчих (розшукових) дій, так і надає чіткий орієнтир слідчому в ході всього досудового розслідування конкретного кримінального правопорушення.

Ключові слова: огляд місця події, допит, обшук, досудове розслідування, кримінальне правопорушення.

Morhun N. S., Bondar S. V., Siedakova V. V. Features of the investigator's use of special knowledge during investigative (search) actions with the participation of a specialist

The scientific article is devoted to the study of the peculiarities of the investigator's use of special knowledge during investigative (search) actions with the participation of a specialist. It notes that increasing the effectiveness of the pre-trial investigation directly depends on the investigator making procedural decisions in the case, one of which is the involvement of a specialist during investigative (search) actions.

The purpose of the article is to determine the peculiarities of the investigator's use of special knowledge during investigative (search) actions with the participation of a specialist.

The article provides a linguistic and scientific interpretation of the concept of "special knowledge". The author noted that if knowledge is considered by the subject of its application, namely by investigators, then legal knowledge can still be special. The criterion for distinguishing special-legal from generally known (legal) can be the sphere of regulation (not covered by the criminal procedural legislation of Ukraine in the meaning of part 2 of article 1 of the Criminal Procedure Code of Ukraine). It is emphasized that for the purpose of a complete and objective investigation, a specialist should be involved every time when the need to use special knowledge arises in the course of an investigative (search) action.

The author highlighted the types of results of the activities of specialists in criminal proceedings in accordance with the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine. Attention was also drawn to the experience of the Republic of Poland regarding the involvement of a specialist in criminal proceedings. Also highlighted are the peculiarities of the use of special knowledge by investigators

during such investigative (search) actions as inspection of the scene of the incident, search, interrogation.

The author came to the conclusion that the key feature of the investigator's use of special knowledge during investigative (search) actions with the participation of a specialist is that his involvement of a specialist during such procedural actions can be manifested in both procedural and non-procedural forms.

The procedural form of the investigator's use of special knowledge during investigative (search) actions with the participation of a specialist is to reflect the fact of the specialist's application of relevant knowledge in the investigator's procedural documents (indication of information in the protocol of such procedural actions, attachment of the specialist's conclusions to the protocols in the form of appendices). A non-procedural form of the investigator's use of special knowledge during investigative (search) actions with the participation of a specialist is that the investigator receives them orally (consultations, explanations) at all stages of conducting such procedural actions, without specifying this in his procedural documents. This non-procedural form contributes both to the effective conduct of investigative (search) actions and provides a clear guide to the investigator during the entire pre-trial investigation of a specific criminal offense.

Key words: *inspection of the scene, interrogation, search, pretrial investigation, criminal offense.*

Вступ. Слідчий, як службова особа, що проводить досудове розслідування у кримінальному провадженні та несе відповідальність за законність і своєчасність здійснення процесуальних дій, зобов'язаний застосовувати всі заходи для забезпечення ефективності розслідування. Підвищення ефективності досудового розслідування напряму залежить від прийняття ним процесуальних рішень у справі. Одним із дієвих таких його рішень є залучення обізнаних осіб у кримінальному провадженні, що володіють спеціальними знаннями. Особливо корисним це видається під час проведення ним слідчих (розшукових) дій, як основних способів збирання доказів. Відповідно до Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року (далі – КПК України) особами, які володіють спеціальними знаннями, є спеціалісти та експерти [1]. Водночас вважаємо за необхідне звернути увагу саме на спеціаліста, якого слідчий залучає під час проведення слідчих (розшукових) дій, та який надає йому значну допомогу у встановленні обставин кримінального провадження.

Окремі питання використання слідчим спеціальних знань за участю спеціаліста висвітлені у публікаціях таких вчених: О.В. Бишевец, А.В. Бондар, С.М. Бортника, В.В. Гвоздюка, І.В. Пирога, А.О. Полтавського, Д.В. Сидоренка, К.О. Чаплинського, Ю.М. Черноус та ін. Та не зважаючи на це, у працях науковців не акцентована увага на особливостях використання слідчим спеціальних знань під час проведення слідчих (розшукових) дій за участю спеціаліста у кримінальному провадженні.

Постановка завдання. Метою статті є визначення особливостей використання слідчим спеціальних знань під час проведення слідчих (розшукових) дій за участю спеціаліста.

Результати дослідження. Термін «спеціальні знання» неодноразово використовується в нормативно-правових актах, зокрема в КПК України, однак в жодному з них не розкрито зміст цього поняття. Саме тому формулюванню поняття та сутності спеціальних знань у кримінальному провадженні присвячено значну кількість наукових праць вчених, позиції яких досі різняться.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови термін «знання» тлумачиться як: «1. Обізнаність у чому-небудь, наявність відомостей про кого-, що-небудь. 2. Сукупність відомостей з якої-небудь галузі, набутих у процесі навчання, дослідження і т. ін. 3. Пізнання дійсності в окремих її проявах і в цілому» [2, с. 469]. В свою чергу, термін «спеціальний» визначається як «1. Призначений виключно для кого-, чого-небудь; який має

особливе призначення... 2. Який стосується окремої галузі науки, техніки, мистецтва і т. ін.; призначений для спеціалістів у цій галузі» [2, с. 1364].

Що ж до наукового тлумачення, то В.В. Семенов вважає, що спеціальні знання – це неодноразово апробовані наукові знання, практичні уміння та навички, що сформувалися під час отримання загальної і професійної освіти, досвіду роботи за спеціальністю та які можна використати відповідно до процедурних правил кримінального процесуального закону для вирішення його завдань [3, с. 20]. Під спеціальними знаннями О.В. Бишевець розуміє сукупність науково обґрунтованих відомостей окремого (спеціального) виду, якими володіють обізнані особи (експерти і спеціалісти) у різних галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла, та відповідно до норм законодавства використовують їх для успішного вирішення завдань кримінального провадження [4, с. 212–213].

На думку Д.В. Сидоренка, спеціальні знання – це знання в різних галузях, отримані в результаті спеціальної підготовки чи досвіду та використовуються з метою отримання доказової інформації. Спеціальними знаннями у кримінальному судочинстві є виключно знання неправового характеру. Правові ж знання є професійними знаннями для дізнавача, слідчого, прокурора, судді [5, с. 257]. Проте, останнім часом науковці схиляються до думки щодо надання можливості незалежним фахівцем, який не є стороною у справі, своєї думки, висновку з певного важливого питання (*amicus brief*), зокрема і галузі права [6, с. 176; 7; 8].

Слушно наголосити на тому, що В.В. Гвоздок, проаналізувавши рішення Європейського суду з прав людини, що постановлені як проти України, так і проти інших держав, які є прецедентними на території нашої держави і які повинен дотримуватись слідчий під час своєї професійної діяльності, дійшов логічного висновку, що Європейський суд з прав людини відносить до спеціальних знань, знання у сфері юриспруденції. Після чого додав, що, якщо розглядати знання за суб'єктом їх застосування, а саме уповноваженими особами на проведення досудового розслідування, то юридичні знання все-таки можуть бути спеціальними. Їх можна назвати спеціально-юридичними. На його думку, яку доцільно підтримати, критерієм відмежування спеціально-юридичних від загальновідомих (юридичних) у цьому випадку може бути сфера регулювання (не охоплені кримінальним процесуальним законодавством України в значенні ч. 2 ст. 1 КПК України) [6, с. 43, 83, 167].

Тому ми поділяємо думку О.О. Кочури, який під спеціальними знаннями розуміє професійні знання і вміння в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, які необхідні для розв'язання питань, що виникають у ході досудового розслідування кримінальних проваджень та розгляду їх матеріалів під час судового провадження. Після чого додав, що такі знання спеціалісти-професіонали набувають в тій чи іншій галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, що не є загальнопоширеними та загальновідомими [9, с. 285]. Спеціальними знаннями можуть бути знання у сфері юриспруденції.

Аналіз правових актів України надає підстави вважати, що слідчий як самостійно може використовувати спеціальні знання («вилучає речі і документи, які мають значення для кримінального провадження, та речі, вилучені з обігу, у тому числі матеріальні об'єкти, придатні для з'ясування обставин, що підлягають доказуванню» [10]), так і залучати обізнаних осіб, в нашому випадку – спеціаліста.

Як слушно зауважив Д.В. Сидоренко, слідчий володіє деяким об'ємом спеціальних знань (в галузі бухгалтерського обліку, правил з техніки безпеки, біології, медицини тощо), тож вправі самостійно використовувати свої знання під час проведення слідчих (розшукових) дій. Та все ж, можливість даної особи по використанню спеціальних знань дещо обмежена, адже висновки, зроблені на підставі проведених ним досліджень, не будуть мати доказового значення [11, с. 257–258].

Вищевикладене свідчить, що слідчий вправі використовувати власні спеціальні знання під час розслідування кримінальних правопорушень. Вони можуть бути корисними для висунення версій, виявлення і оцінки доказів. Також використання слідчим спеціальних знань може слугувати приводом для прийняття ним рішення щодо використання таких знань спеціалістів під час проведення слідчих (розшукових) дій.

З метою повного та об'єктивного розслідування спеціаліст повинен залучатися кожний раз, коли в ході проведення слідчої (розшукової) дії виникає потреба в використанні спеціальних знань [11, с. 258].

Досить влучним є твердження Б. Слободянюка, що постійне розширення кола завдань, виконання яких можливе з використанням спеціальних знань, що застосовують під час слідчих (розшукових) дій за участю спеціаліста, ставить їх у ряд найоб'єктивніших, а отже, найцінніших джерел доказів у кримінальному провадженні [12, с. 189].

Відповідно до статті 71 КПК України, спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками, і може надавати консультації, пояснення, довідки та висновки в ході досудового розслідування та судового розгляду щодо питань, які потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Така особа може бути залучена для надання безпосередньої технічної допомоги (складення планів, схем, креслень, фотографування, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження в ході досудового розслідування і судом під час судового розгляду, а також для надання висновків (лише під час розслідування кримінальних проступків) [1].

Необхідно зазначити, що з 17 червня 2020 року внесено зміни до ч. 1 ст. 298-1 КПК України, де процесуальними джерелами доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки, крім визначених ст. 84 КПК України, також є висновок спеціаліста [13]. Однак, ч. 2 ст. 84 КПК України залишилась незмінною (де визначені види процесуальних джерел доказів), що в багатьох практиків викликає обґрунтовані сумніви в доказовому значенні таких висновків у кримінальних провадженнях про злочини, особливо у порівнянні з висновками експертів. Також з 15 березня 2022 року були внесені зміни до ст. 71 КПК України, де частину першу після слів «надавати консультації» було доповнено словами «пояснення, довідки» [14].

Провівши аналіз ст. 71 КПК України, можна визначити такі види результатів діяльності спеціалістів:

- консультації та пояснення (ст. 71 КПК України), а саме надання письмових пояснень спеціалістом, який брав участь у проведенні відповідної процесуальної дії (п. 2 ч. 2 ст. 105 КПК України);
- довідки (з питань, що належать до сфери знань спеціаліста, у випадках, передбачених ч. 3 ст. 245-1 КПК України);
- висновки у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки (ч. 3 ст. 214, ч. 1 ст. 298-1 КПК України);
- надання безпосередньої технічної допомоги: складення планів, креслень, схем, відбір зразків для проведення експертизи, фотографування тощо (ч. 2 ст. 71 КПК України) [1].

Також в науковій літературі існує класифікація форм спеціальних знань залежно від використання їх результатів слідчим під час кримінального провадження: непроцесуальна та процесуальна.

Непроцесуальна форма виявляється у тому, що результати використання спеціальних знань слідчим не відбиваються у його процесуальних документах. Наприклад, це можуть бути документальні ревізії, товарознавчі дослідження тощо, які проводяться спеціалістами окремого підприємства, організації, установи чи відомства. Результати таких відомчих ревізій та розслідувань – «акти», «висновки» і інші документи залучаються до матеріалів кримінальних проваджень, як витребувані документи згідно із ст. 93 КПК України і можуть розглядатися як процесуальні джерела доказів (ч. 2 ст. 84 КПК України) [15, с. 542–543]. Окрім цього, до такої форми належать і консультації спеціалістів, які вони уповноважені давати під час розслідування слідчим кримінальних правопорушень, як в усній, так і в письмовій формі. Відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 105 КПК України додатками до протоколу слідчої (розшукової) дії можуть бути письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії. Тобто, надалі таке письмове пояснення спеціаліста виключно разом з протоколом слідчої (розшукової) дії може бути використано під час доказування у кримінальному провадженні. На думку А.В. Бондар, результати діяльності фахівця,

зокрема у формі консультацій, варто фіксувати в процесуальних документах, інакше надана ними допомога втрачає сенс. Аналіз ст. 71 КПК України дає підстави стверджувати, що пропозиції щодо консультацій, рекомендацій і результатів застосування науково-технічних засобів не суперечать вимогам закону. Відповідно, усні заяви слід фіксувати в протоколі, а письмові – долучати до протоколу [16, с. 52]. Переконані, що фіксація усіх усних заяв (пояснень та консультацій) спеціаліста у процесуальних документах слідчого (в тому числі і протоколах слідчих (розшукових) дій) є недоцільним, адже це перевантажить такий процесуальний документ і зумовить підміну цільового його призначення. Таку фіксацію потрібно робити лише у окремих поодиноких випадках, наприклад, на розсуд слідчого, уникнення такої фіксації може призвести до визнання отриманих під час слідчої (розшукової) дії недопустимих доказів.

Процесуальна форма відрізняється від непроцесуальної тим, що факт застосування спеціальних знань відображається у процесуальних документах (постановах, протоколах слідчих (розшукових) дій, висновках спеціалістів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки). Додержання встановлених правил складання процесуальних документів є засобом забезпечення достовірності відображених в них фактів. Під час розслідування кримінальних правопорушень процесуальні форми використання спеціальних знань застосовуються як для самостійного вирішення певних завдань розслідування, так і для перевірки фактів, встановлених непроцесуальним шляхом [15, с. 543–544].

Поширеною формою використання спеціальних знань є залучення спеціаліста під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Досліджуючи міжнародний досвід використання спеціальних знань та залучення спеціалістів, нами було проведено аналіз Кримінального процесуального кодексу Республіки Польща від 30 травня 2022 року (далі – КПК Польщі). Відповідно до ст. 205 КПК Польщі спеціалісти (*specjalist*), що не є посадовими особами правоохоронних органів, перед залученням та початком роботи мають надати обіцянку (присягу) такого змісту: «Усвідомлюючи важливість дорученої мені діяльності та свою відповідальність перед законом, урочисто обіцяю, що я виконуватиму покладені на мене обов'язки з повною сумлінністю та неупередженістю». У звіті про проведену роботу за участю спеціалістів зазначаються їх імена та прізвища, спеціальність, місце роботи та посада, а також вид і обсяг виконуваної кожним із них діяльності [17]. В українському законодавстві лише експерт зобов'язаний надавати присягу: 1) під час призначення особи на посаду та присвоєння кваліфікації судового експерта; 2) під час судового розгляду (ст. 356 КПК України).

Цікавим видається те, що відповідно до статті 206 КПК Польщі, за необхідності спеціалісти можуть бути допитані як свідки [17]. Українське законодавство не передбачає такої процесуальної дії: допит спеціаліста як свідка. Згідно з приписами ст. 360 КПК України спеціаліст дає усні консультації чи письмові роз'яснення на стадії дослідження доказів, і учасниками процесу йому можуть бути поставлені запитання щодо наданих ним консультацій у процесі дослідження доказів. Натомість, на практиці досить часто проводиться допит спеціалістів як свідків через відсутність прямої на це заборони в КПК України (відповідно до ч. 2 ст. 65 КПК України спеціаліст не зазначений, як особа, що не може бути допитана як свідок). Тож, на нашу думку, для врегулювання даного питання необхідно доповнити українське законодавство окремою слідчою (розшуковою) дією – допит спеціаліста. Адже шляхом введення в кримінальний процес такої процесуальної дії, як допит спеціаліста, можлива пряма реалізація використання спеціальних знань у процесуальній формі, а отже показання, надані спеціалістом під час допиту, вважатимуться джерелом доказів.

Втім, законодавець визначає ряд випадків обов'язкового залучення спеціаліста до кримінального провадження, закріплених у відповідних нормах КПК України: копіювання інформації, яка знаходиться в інформаційних (автоматизованих) системах, електронних комунікаційних системах, інформаційно-комунікаційних системах, комп'ютерних системах, а також їх невід'ємних частинах (ч. 4 ст. 99 та ч. 2 ст. 168 КПК України); допит малолітньої або неповнолітньої особи (ст.ст. 226, 227 КПК України); огляд комп'ютерних даних (ч. 3

ст. 237 КПК України); огляд трупа (ст. 238 КПК України) [1]. Практика показує, що найбільш поширеними слідчими (розшуковими) діями, під час проведення яких слідчий залучає спеціалістів, є огляд місця події, допит, обшук тощо. Кожна слідча (розшукова) дія, що проводиться за участю спеціаліста, має свої особливості.

Основне місце серед слідчих (розшукових) дій, що спрямовані на отримання доказової інформації, займає огляд місця події. Названа слідча (розшукова) дія дозволяє слідчому безпосередньо сприймати: обстановку місця події, об'єкти на ньому з метою виявлення слідів кримінального правопорушення та з'ясування інших обставин події, що мають значення для кримінального провадження, скласти уявлення щодо механізму кримінального правопорушення, висунути версії та визначати напрямки розслідування. Від своєчасності, невідкладності й якості проведення огляду в багатьох випадках залежить успіх всього розслідування [18, с. 213–214].

На практиці досить поширеною є ситуація, коли огляд місця події проводить слідчо-оперативна група у складі одного слідчого, а в подальшому досудове розслідування проводить інший. У таких випадках під час ознайомлення з матеріалами провадження, а саме з протоколом огляду місця події, дуже важливо, щоб слідчий мав змогу уявити та відновити повну картину з місця події. А тому, під час огляду місця події спеціаліст обов'язково має надавати роз'яснення, плани, схеми, можливі версії та припущення, що підлягають встановленню. Всі ці відомості можуть міститись у заяві спеціаліста в заключній частині протоколу або можуть бути окремим додатком до протоколу огляду місця події (письмове пояснення спеціаліста).

Для того, щоб повно і точно описати обстановку місця події, слідчому необхідна допомога спеціаліста, адже при складанні описової та заключної частин протоколу огляду, в яких фіксуються засоби, способи і методи виявлення, фіксації та вилучення слідів, використовуються спеціальна термінологія. Допомога спеціаліста, як влучно відмічає І.М. Бацько, «дозволяє правильно віддзеркалити в протоколі виявлені дані, адекватно описати об'єкти, що містять доказову інформацію, і скласти ясну картину проведеної слідчої дії» [18, с. 102].

Наступною слідчою (розшуковою) дією, під час якої виникає необхідність використувати спеціальні знання, є допит. Ефективність допиту залежить від багатьох чинників, але, насамперед, від слідчого. Слідчий вправі самостійно вирішувати, чи необхідно йому залучити спеціалістів під час допиту, чи він в змозі провести допит без консультацій обізнаних осіб, окрім випадку, що прямо передбачений ч. 1 ст. 226 КПК України, де допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря, тобто з обов'язковим залученням спеціаліста [1].

Допомога спеціаліста перед допитом виявляється у наданні слідчому пояснення щодо питань, що потребують використання спеціальних знань у кримінальному провадженні; формулюванні питань, найбільш оптимальних для з'ясування істини та складанні плану допиту; підготовці необхідних матеріалів та виборі технічних засобів фіксації.

Спираючись на власний професійний досвід, В. В. Циркаль визначає випадки, коли, на його думку, участь спеціаліста в допиті є необхідною: на допиті мають бути досліджені дуже складні положення, що відносяться до певної галузі знань, засвоїти які за термін, відведений для досудового розслідування, слідчий не в змозі; допит з використанням спеціальних знань не стосується складних положень, але відноситься до з'ясування обставин за багатьма епізодами; майбутній допит буде стосуватися положень, що відносяться до спеціальних знань, а допитуваний, за даними слідчого, має дуже високу професійну підготовку та досвід роботи [19, с. 52].

Серед тактичних прийомів збільшення результативності допиту слідчий може пред'явити під час проведення слідчої (розшукової) дії предмети, документи чи інші речові докази, вилучені в ході проведення досудового розслідування. В деяких випадках під час допиту можна оголошувати висновки спеціалістів та результати окремих слідчих (розшукових) дій за участю спеціаліста з метою викриття неправди в показаннях допитуваного. Під час даного прийому допомога спеціаліста буде вкрай важливою: від підбору предметів, що

можуть брати участь у демонстрації, визначенню необхідної послідовності пред'явлення до застосування технічних засобів для показу певних властивостей предмета.

Для забезпечення фіксації повного об'єму інформації, отриманої під час допиту, застосовується звуко- або відеозапис, що може проводитись як слідчим, так і спеціалістом. Акцентуємо увагу, що на даний момент здійснення кримінального провадження відбувається з урахуванням змін до КПК України [20] (режим воєнного стану), де зазначено, що показання, отримані під час допиту свідка та потерпілого, можуть бути використані як докази в суді виключно у випадку, якщо хід і результати такого допиту фіксувалися за допомогою технічних засобів відеофіксації, а допит підозрюваного ще й з обов'язковим залученням захисника. За результатами проведення допиту складається протокол, до якого обов'язково вносяться всі відомості та роз'яснення, надані спеціалістом, а також належним чином оформлюються додатки до протоколу допиту.

Ще однією важливою слідчою (розшуковою) дією, під час якої зазвичай залучаються спеціалісти, є обшук. Відповідно до ст. 234 КПК України обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуде у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб [1].

Під час проведення обшуку слідчий є організатором проведення даної слідчої (розшукової) дії та керівником для всіх її учасників. Слідчий контролює процес та фіксує хід обшуку у протоколі, але для відеофіксації, як правило, залучається спеціаліст. Адже, знову ж таки з урахуванням змін до КПК України [20] при проведенні обшуку, якщо залучення понятих є об'єктивно неможливим, хід і результати проведення в обов'язковому порядку фіксуються доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису.

Основною причиною залучення спеціалістів для проведення обшуку є: консультація стосовно питань, що цікавлять слідчого; пошук предметів, про які відомо і які мають важливе значення для подальшого розслідування; фіксація слідів, виявлених на знайдених предметах; опис та вилучення предметів; відеофіксація обшуку.

Доцільно наголосити, що Верховний Суд у своїй постанові від 29 січня 2019 року у справі № 466/896/17 зауважив, що задля одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в обшуку мають право запросити спеціалістів, однак це не звільняє їх від обов'язку особистого виконання обшуку. У випадку проведення обшуку іншими особами (наприклад, оперативними підрозділами кіберполіції), окрім слідчого чи прокурора, вказане слід вважати суттєвим порушенням умов обшуку, результати якого у відповідності з вимогами статей 86, 87 КПК України не можуть бути використані при прийнятті процесуальних рішень і на них не може посылатися суд при ухваленні обвинувального вироку, як на доказ [21].

Висновки. Особливістю використання слідчим спеціальних знань під час проведення слідчих (розшукових) дій за участю спеціаліста є те, що залучення ним спеціаліста під час проведення таких процесуальних дій може виявлятися як у процесуальній, так і непроцесуальній формах.

Процесуальна форма використання слідчим спеціальних знань під час проведення слідчих (розшукових) дій за участю спеціаліста полягає у відображенні факту застосування відповідних знань спеціаліста у процесуальних документах слідчого (зазначення відомостей у протоколі таких процесуальних дій, долучення висновків спеціаліста до протоколів у вигляді додатків). Непроцесуальна форма використання слідчим спеціальних знань під час проведення слідчих (розшукових) дій за участю спеціаліста виявляється у тому, що слідчий отримує їх в усній формі (консультації, пояснення) на всіх етапах проведення таких процесуальних дій, без зазначенням цього у своїх процесуальних документах. Така непроцесуальна форма має місце бути, адже сприяє як ефективному проведенню слідчих (розшукових) дій, так і надає чіткий орієнтир слідчому в ході всього досудового розслідування конкретного кримінального правопорушення.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
3. Семенов В. В. Спеціальні знання в розслідуванні злочинів (зміст, організація використання) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 212 с.
4. Бишевец О. В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 209–215.
5. Сидоренко Д. В. Поняття спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2022. № 6. С. 253–260.
6. Гвоздок В. В. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики Європейського суду з прав людини : дис. ... доктора філософії : 081 – Право. Київ. 2021. 294 с. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/19896/5/dysert_hvozdiuk.pdf.
7. Експерт з питань права: повноваження та обов'язки. *Юридична газета online*. № 3 (709). URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/ekspert-z-pitan-pravapovnovazhennya-ta-obovyazki.html>.
8. Зозуля Н. Експерт з питань права: проблема процесуального статусу. Українське право. URL: https://ukrainepravo.com/scientific-thought/legal_analyst/ekspert-z-pitan-prava-problema-protseualnogo-statusu/.
9. Кочура О. О. Визначення поняття «спеціальні знання» та їх використання у кримінальному провадженні. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу*. Харків, 2017. С. 284–286.
10. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ МВС України від 7 лип. 2017 р. № 575. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text>.
11. Сидоренко Д. В. Поняття спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2022. № 6. С. 253–260.
12. Слободянюк Б. Використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях про умисне знищення або пошкодження чужого майна. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 2 (6). С. 189–194.
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» : Закон України від 17 черв. 2020 р. № 720-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720-20#Text>.
14. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам : Закон України від 15 берез. 2022 р. № 2137- IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#Text>.
15. Криміналістика : підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Самодін та ін. / за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Право, 2020. 752 с.
16. Боднар А. В. Форми використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3 (104). С. 46–56.
17. Kodeks postępowania karnego : Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 13 maja 2022 r. URL: <https://eli.gov.pl/eli/DU/2022/1375/ogl>.
18. Бацько І. М. Протоколи слідчих дій як джерело доказів у кримінальному процесі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2003. 231 с.
19. Циркаль В. В. Некоторые особенности тактики допроса с участием специалиста. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1981. № 22. С. 52–54.

20. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану : Закон України від 14 квіт. 2022 р. №2201- IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#n2>.

21. Постанова Верховного Суду від 29 січ. 2019 р. у справі № 466/896/17 (провадження № 51-7795км18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79601140>.

ХМЕЛЕВСЬКА Н. В.,
кандидатка юридичних наук,
адвокатка, доцентка,
доцентка кафедри кримінального права
та процесу
(Хмельницький університет управління
та права імені Леоніда Юзькова)

УДК 343.140.02
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.36>

ЮВЕНАЛЬНА СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ ЯК НЕОБХІДНИЙ ЕЛЕМЕНТ РОЗВИТКУ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

У статті проаналізована спеціалізація суб'єктів, які працюють з неповнолітніми у кримінальних провадженнях. Ювенальна спеціалізація відіграє ключову роль у становленні та розвитку ювенальної юстиції в Україні. На сьогодні існують ювенальні дізнавачі, слідчі, прокурори, судді, створений сектор ювенальної пробації, проте відсутня спеціалізація у адвокатів, які працюють з неповнолітніми.

Спеціальних вимог щодо спеціальних знань та вмінь дізнавачів та слідчих не ставиться, існує недосконалість їх відбору та спеціальної підготовки. Потрібно проводити практично орієнтоване навчання для досконалого вміння в роботі з неповнолітніми.

В Україні з неповнолітніми працюють ювенальні прокурори і не лише з правопорушниками. Позитивним моментом є те, що ювенальні прокурори є у кримінальних провадженнях, де неповнолітня особа залучена до провадження як потерпілий або є особою, права та інтереси якої порушено чи може бути порушено внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

Заслужує на увагу досвід Німеччини щодо спеціалізації прокурорів. Законодавство Німеччини передбачає, що прокурори, які займаються кримінальними правопорушеннями у справах неповнолітніх, повинні пройти спеціальну підготовку та мати досвід у соціально-освітніх справах, пов'язаних з розвитком неповнолітніх, але на практиці багато департаментів додають власний батьківський досвід прокурора для досягнення цих спеціальних знань. Оскільки закон вимагає, щоб прокурори володіли спеціальними навичками у сфері розвитку неповнолітніх, зазвичай прокурор не починає свою кар'єру у відділі злочинів неповнолітніх.

В Україні відсутні ювенальні суди, проте є спеціалізація суддів, які розглядають кримінальні провадження відносно неповнолітніх. Важливим та необхідним є введення спеціалізації для слідчих суддів та суддів, які розглядають кримінальні провадження, де потерпілим або свідком є неповнолітній. КПК України потребує швидких змін у цій частині. На сьогодні дискусійним питанням є створення відокремлених ювенальних судів в Україні, зарубіжний досвід деяких країн показує позитивні аспекти його створення, а на сучасному етапі становлення ювенальної юстиції в Україні потребує додаткового вивчення.

Адвокатура робить перші кроки до спеціалізації. Створений Центр «Адвокат дитини» ВША НААУ, проводяться спеціалізовані заходи підвищення кваліфікації, проте цього недостатньо для висококваліфікованої роботи з неповнолітніми. Відсутність спеціалізації може призвести до серйозних проблем у практиці, зокрема перешкоджання у проведенні заходів відновного правосуддя

через недостатність знань про них у адвокатів, недотримання найкращих інтересів дитини, тощо.

В органах пробації існує ювенальна спеціалізація, яка теж потребує вдосконалення.

Ключові слова: ювенальна юстиція, неповнолітні, дружнє до дитини правосуддя, найкращі інтереси дитини, спеціалізація.

Khmelevska N. V. Juvenile specialization as a necessary element of the development of juvenile justice

The article analyzes the specialization of subjects who work with minors in criminal proceedings. Juvenile specialization plays one of the key roles in the formation and development of juvenile justice in Ukraine. Today, there are juvenile investigators, investigators, prosecutors, judges, the juvenile probation sector has been created, but there is no specialization among lawyers who work with minors.

There are no special requirements for the special knowledge and skills of inquirers and investigators. Therefore, there is an imperfection in their selection and special training. It is necessary to conduct practically oriented training for perfect skills in working with minors.

In Ukraine, juvenile prosecutors work with minors and not only with offenders. A positive point is that there are juvenile prosecutors in criminal proceedings where a minor is involved in the proceedings as a victim or is a person whose rights and interests have been violated or may be violated as a result of the commission of a criminal offense. The experience of Germany regarding the specialization of prosecutors deserves attention. German law stipulates that juvenile prosecutors must have special training and experience in social and educational cases related to juvenile development, but in practice many departments add the prosecutor's own parenting experience to achieve this specialized knowledge. Because prosecutors are required by law to have specialized skills in the field of juvenile development, it is not common for prosecutors to begin their careers in the juvenile delinquency division.

There are no juvenile courts in Ukraine, but there is a specialization of judges who consider criminal proceedings against minors. It is important and necessary to introduce specialization for investigative judges and judges who consider criminal proceedings where the victim or witness is a minor. It is needs quick changes in this part. Today, the creation of juvenile courts in Ukraine is a debatable issue, the foreign experience of some countries shows the positive aspects of its creation, and at the current stage of the formation of juvenile justice in Ukraine, it needs additional study.

The lawyers is taking the first steps towards specialization. The "Child's Advocate" was created, and specialized training activities are being carried out, but this is not enough for highly qualified work with minors. The lack of specialization can lead to serious problems in practice, in particular, obstacles in the implementation of restorative justice measures due to insufficient knowledge, failure to observe the best interests of the child, etc.

There is a juvenile specialization in the probation authorities, which also needs improvement.

Key words: juvenile justice, minors, child-friendly justice, best interests of the child, specialization.

Вступ. В Україні активно розвивається ювенальна юстиція, останніми роками можна спостерігати ряд позитивних змін в цій сфері, зокрема, впровадження відновного правосуддя, методики «зеленої кімнати», центрів «Барнахус», тощо. Окрім того,

важливим в роботі з неповнолітніми, які контактують із законом, є спеціалізація працівників. Робота з неповнолітніми потребує спеціальних знань та вмінь, адже тільки так зможуть бути дотримані найкращі інтереси дитини в кримінальному провадженні та зможе впроваджуватись правосуддя, дружнє до дитини. Спеціалізація існує в ювенальній юстиції, є ювенальні працівники правоохоронних органів, прокурори та судді, проте це питання потребує вдосконалення.

Питанню спеціалізації приділяли увагу вітчизняні науковці такі як О. А. Беженцев, А. М. Бірюкова, Г. Я. Борисевич, В. Д. Бринцев, О. І. Бублик, М. Ю. Веселов, І. В. Волошина, Г. Л. Грігорова, Д. М. Замишляєва, І. В. Зошій, Ю. Б. Ірхін, Л. М. Карнозова, П. Ф. Карпечкін, О. О. Кобзєва, Н. М. Крестовська, О. П. Кучинська, І. Є. Марочкін, В. В. Одуденко, М. В. Онішук, М. А. Погорєцький, Г. В. Попов, С. В. Прилуцький, Ю. Д. Притика, К. В. Продіус, О. Ю. Сафонова, Д. Б. Сергєєва, Н. П. Сиза, О. З. Хотинська, Н. М. Хромова, О. Г. Яновська та ін. Так, Веселов М. Ю., вказує, що ювенальна спеціалізація в кримінальному провадженні має досягатися завдяки поєднанню норм кримінального процесуального права та механізму адміністративно-правового регулювання забезпечення такої спеціалізації, що містить або міститиме таке [1]. Червінко М. вважає, що ювенальна спеціалізація фахівців органів кримінальної юстиції частково ґрунтується на тому, що уповноважені суб'єкти мають специфічні компетентності, серед яких – знання дитячої психології та комунікації. Від уміння якісно комунікувати з дитиною прямо залежить сприйняття та розуміння дитиною порядку процесуальних дій та їх наслідків, ефективна участь у провадженні, можливість використання в повному обсязі своїх процесуальних прав, доступ до справедливого правосуддя [2]. Цілком логічними є рекомендації, які сформульовані автором, а саме для слідчих і дізнавачів – спеціалізоване навчання у закладах вищої освіти, запровадження відповідних навчальних дисциплін, для прокурорів – конкретизація вимог для роботи на посаді ювенального прокурора, для захисника – запровадження ювенальної спеціалізації.

Постановка завдання. Здійснити аналіз ювенальної спеціалізації як необхідного елемента розвитку ювенальної юстиції.

Результати дослідження. У КПК України вказано, що досудове розслідування, в якому підозрюваним чи обвинуваченим є неповнолітня особа, обов'язково має здійснювати винятково слідчий чи дізнавач, який спеціально уповноважений керівником відповідного органу досудового розслідування, якому він підпорядковується, на здійснення досудового розслідування щодо неповнолітніх [3]. Однак, спеціальних вимог щодо їх спеціальних знань та вмінь не ставиться. Підтвердженням недосконалості відбору та спеціальної підготовки є Звіт про результати моніторингу судових процесів в Україні «Стандарти правосуддя, дружнього до дитини, та їх втілення в Україні (кримінальний аспект)». Зокрема, деякі учасники спеціалізованих навчань скаржилися на те, що вони далеко не завжди мають практичну користь. Здебільшого зводяться до лекційних занять з коментуванням законодавства, і респонденти зауважують це як недолік, адже є усвідомлена потреба у прикладних знаннях і навичках [4]. Спеціалізація дізнавачів та слідчих у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих та свідків не передбачена.

Ювенальні прокурори працюють з неповнолітніми у кримінальних провадженнях. Серед вимог, які висувають до ювенальних прокурорів є високі моральні, ділові та професійні якості, а також необхідність у найкоротший строк пройти навчання за спеціалізацією в Тренінговому центрі прокурорів України або його регіональних відділеннях з отриманням документа про проходження спеціального навчання [5]. Серед навчальних програм в Каталозі тренінгових програм для прокурорів на I півріччя 2023 року можна знайти програму «Особливості процесуального керівництва та підтримання публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях за участю дітей». Основними темами навчання є принципи правосуддя, дружнього до дітей, шляхи здійснення досудового розслідування з дотриманням підходів, дружніх до дітей, забезпечення дотримання інтересів дітей під час здійснення судового розгляду та виконання покарань [6]. Позитивним моментом є те, що ювенальні прокурори є у кримінальних провадженнях, де неповнолітня особа залучена до провадження як

потерпілий або є особою, права та інтереси якої порушено чи може бути порушено внаслідок вчинення кримінального правопорушення [7].

Досить дискусійною є пропозиція Декайло П., Бабій В. щодо закріплення у чинному законодавстві вичерпний перелік умов, необхідних для отримання посади ювенального слідчого, дізнавача чи прокурора, головною з яких має бути наявність педагогічної освіти [8]. Не заперечуючи необхідність закріплення переліку умов, досить дивно виглядає вимога педагогічної освіти, яка може стати серйозною перешкодою в можливості працювати з неповнолітніми в кримінальних провадженнях. Окрім того, існує ризик створити ще одну формальну вимогу, яка мало чим допоможе в практичній роботі ювенального прокурора. Є можливість залучати у кримінальні провадження педагога, психолога, а тому постійне якісне підвищення кваліфікації ювенальних дізнавачів, слідчих та прокурорів було б цілком достатньою умовою для їх роботи з неповнолітніми. Подібний шлях вирішення цього питання запропонований під час реалізації пілотного проекту «Шлях до впровадження правосуддя, дружнього до дитини», а саме здійснення досудового розслідування та процесуального керівництва виключно спеціально уповноваженим ювенальним слідчим, дізнавачем, прокурором, які пройшли спеціалізоване навчання, їх навантаження становлять лише кримінальні провадження за участю дітей [9].

Важливість спеціалізації прокурорів підкреслює Кісліцина І. О., яка вказує що на ювенальних прокурорів покладено вкрай важливі завдання щодо захисту прав та інтересів неповнолітніх, які вчинили правопорушення або постраждали від неправомірних дій з боку інших осіб. Вимоги до ювенальних прокурорів потребують свого удосконалення та чіткої регламентації на рівні галузевих наказів Генерального прокурора [10].

Заслугує на увагу досвід Німеччини щодо спеціалізації прокурорів. Законодавство Німеччини передбачає, що прокурори, які займаються кримінальними правопорушеннями у справах неповнолітніх, повинні пройти спеціальну підготовку та мати досвід у соціально-освітніх справах, пов'язаних з розвитком неповнолітніх, але на практиці багато департаментів додають власний батьківський досвід прокурора для досягнення цих спеціальних знань. Оскільки закон вимагає, щоб прокурори володіли спеціальними навичками у сфері розвитку неповнолітніх, зазвичай прокурор не починає свою кар'єру у відділі злочинів неповнолітніх. Більшість прокурорів у відділі злочинів неповнолітніх є жінки. Цінною є думка одного з ювенальних прокурорів в Німеччині: «Треба старанно працювати, щоб мати добру репутацію. Ви можете проявити креативність і самостійно визначити, як ви будете виконувати свою роботу, і розробити власні методи. Потрібно бути комунікабельним, а не виглядати авторитарним нелюдом. Немає нічого страшнішого, коли людина представляє себе всезнайкою, хоча насправді вона не має відповідей на всі питання» [11]. Батьківський досвід та високі морально-етичні якості, досвід у соціально-освітніх справах допомогли б і українським прокурорам працювати з неповнолітніми.

В Україні також є спеціалізація для суддів, які розглядають кримінальні провадження за участі неповнолітніх. У ст. 18 ЗУ «Про судоустрій та статус суддів» вказано, що у місцевих загальних судах та апеляційних судах діє спеціалізація суддів із здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх. Судді (суддя), уповноважені здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, обираються з числа суддів відповідного суду зборами суддів цього суду за пропозицією голови суду або за пропозицією будь-якого судді цього суду, якщо пропозиція голови суду не була підтримана, на строк не більше трьох років і можуть бути переобрані повторно. Вимогами до ювенальних суддів є стаж роботи суддею не менше десяти років, досвідом здійснення кримінального провадження в суді і високими морально-діловими та професійними якостями. У разі відсутності в суді суддів з необхідним стажем роботи суддя, уповноважений здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, обирається з числа суддів, які мають найбільший стаж роботи на посаді судді. Судді, уповноважені здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, не звільняються від виконання обов'язків судді відповідної інстанції [12]. Виникає питання щодо необхідності тривалого стажу роботи на посаді судді для ювенальних суддів та чи це зможе

допомогти у покращенні роботи з неповнолітніми. Скоріш за все, більш важливішим є не тільки формальний стаж, а періодичне проходження навчання, контроль у формі відповідних іспитів або захист дисертації з відповідної тематики.

Згадуючи історію, ювенальні суди існували на українських землях на початку ХХ століття. Ініціатором створення судів для розгляду кримінальних проваджень стосовно неповнолітніх на українських землях стали суспільні, а не державні інституції (мирові судді, місцеве самоврядування, громадські організації та рухи). Правовою основою для створення ювенальних судів в було імперське законодавство. Хоч ювенальні суди на українських землях не утворили єдину систему, проте вони запровадили вивчення особистості та причин правопорушень неповнолітніх [13].

У межах програми по удосконаленню системи ювенальної юстиції як комплексної системи спеціалізованого державного і громадського забезпечення і захисту прав дитини Харківським громадським центром «Молодь за демократію» у 2003–2005 рр. реалізувався проєкт «Модельний ювенальний суд – крок до вдосконалення ювенальної юстиції в Україні». Модельний ювенальний суд, створення якого розпочато ще в травні 2004 року на базі Дерагічівського районного суду, – це звичайний суд міського рівня з високоефективною організацією апарату, спрямований на забезпечення судової діяльності при чіткому розмежуванні процесуальних і адміністративно-управлінських функцій, з високим рівнем судочинства, в якому запроваджена спеціалізація двох суддів на розгляді справ, що зачіпають права і законні інтереси неповнолітніх, і введена посада спеціаліста з пробації. Умовами для роботи модельного ювенального суду була професійна підготовка суддів, підготовка соціальних працівників, які б виконували важливі функції збору інформації, реінтеграції, тощо, професійна підготовка практикуючих юристів, які спеціалізуються на представленні інтересів неповнолітніх, впровадження відновного правосуддя, вивчення та узагальнення досвіду та ін [14].

Сьогодні в нашій державі існує ресурс «Модельні суди: Майданчик добрих практик», який передбачає клієнтоорієнтованість суду, судове адміністрування, безпеку суду, роботу з вразливими категоріями відвідувачів суду, комунікацію, управління кадрами. Серед позитивних практик не оминули увагою роботу з неповнолітніми. Запроваджують найкращі практики для уникнення повторної травматизації дітей у суді, їх допиту, спеціально обладнані зали очікування та розгляду, тощо. Чимало суддів та працівників апаратів судів з власної ініціативи створюють простір, безпечний для дітей, а судові волонтери надають необхідну підтримку дітям під час провадження. Наприклад, у Козельщинському районному суді Полтавської області обладнали «зелену кімнату», яка допомагає створити умови, дружні до дітей, що є свідками чи потерпілими. Деякі суди залучені до впровадження моделі «Барнахус» [15].

Слушною є думка Оверчук С. В. про те, що наступним кроком судової реформи в Україні має стати створення автономної підсистеми судів у справах неповнолітніх. Впровадження спеціалізації судді, уповноваженого здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, доцільно розглядати як проміжний етап у розбудові ювенальної юстиції в напрямку утворення повноцінного комплексу взаємопов'язаних органів [16]. Існують і протилежні думки, наприклад Саленко О. В. вважає, що обтяження судової системи великою кількістю спеціалізованих судів не завжди свідчить про розвиток суспільства та держави [17]. Частково погоджуючись з такою думкою, необхідно зазначити, що дійсно недоречно створювати такі спеціалізовані суди як земельний чи сімейний, але спеціалізація в роботі з дітьми необхідна. Підтвердженням цієї думки слугує висновок Сілантьєвої Е. Є. про те, що в усіх правових системах ювенальний суд посідає центральне місце серед державних органів, уповноважених розглядати й вирішувати найскладніші справи неповнолітніх [18].

Важливим та необхідним є введення спеціалізації для слідчих суддів та суддів, які розглядають кримінальні провадження, де потерпілим або свідком є неповнолітній. КПК України потребує швидких змін у цій частині.

Привертає до себе увагу постать адвоката, який здійснює захист неповнолітніх в конфлікті із законом або представляє інтереси неповнолітнього потерпілого чи надає

професійну правничу допомогу неповнолітньому свідку. В Україні відсутня ювенальна спеціалізація адвокатів.

Досліджувала питання спеціалізації захисників Юсупова К. О., яка стверджує, що в умовах сьогодення постала необхідність розроблення механізму запровадження спеціалізації щодо адвокатів-захисників. Автор шляхом проведення опитування про доцільність запровадження ювенальної спеціалізації захисників неповнолітніх підозрюваних встановила, що 46,7 % слідчих НПУ, 62,5 % суддів, а також 37,5 % адвокатів підтримують запровадження спеціалізації [19].

Звертає на себе увагу висновок Лакатош Н. Й. про те, що питання забезпечення неповнолітньому права на захист у кримінальному провадженні не вирішуються виключно ювенальною спеціалізацією (кваліфікаційними вимогами) окремих учасників кримінального провадження та потребують подальших наукових досліджень щодо їх ефективного застосування та удосконалення [20]. Звісно, що лише встановити кваліфікаційні вимоги буде замало, але навіть це краще на фоні повної відсутності спеціалізації адвокатів.

Адвокатура не залишається осторонь захисту неповнолітніх та робить перші кроки до спеціалізації. Так, 2020 рік став періодом докорінних змін у національній системі захисту прав дитини, пов'язаних з реформуванням системи ювенальної юстиції та активними напрацюваннями з питань розбудови дитячого права в Україні як комплексної, міждисциплінарної галузі, що включає в себе широке й різноманітне коло правовідносин, учасником яких є дитина. Ювенальній спеціалізації як елементу реформування системи юстиції щодо дітей нещодавно було приділено увагу на конференції «Формування та перспективи розвитку ювенального права в Україні», до участі в якій з тематичною доповіддю долучилася керівник Центру «Адвокат дитини» ВША НААУ Лариса Гретченко [21].

Веселов М. Ю. пропонує встановити у нормах КПК України обов'язкові вимоги щодо спеціалізації суддів (щодо розгляду всіх питань стосовно неповнолітньої особи, у тому числі і під час виконання судових рішень), слідчих суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів у кримінальних провадженнях стосовно неповнолітніх [22]. Така пропозиція цілком слушна. Окрім того, необхідно запровадити практично орієнтоване навчання для всіх професіоналів, які працюють з дітьми в сфері ювенальної юстиції.

Досить дискусійним питанням є створення ювенальних судів в Україні. Зокрема, Семерак О. С. вважає, що міжнародні документи спонукають Україну в процесі подальшого реформування судоустрою внести відповідні зміни до Конституції України та запровадити інститут ювенального правосуддя шляхом створення системи спеціалізованих судів із розгляду справ щодо неповнолітніх [23]. Згадуючи досвід створення ювенальних судів у США, 1 липня 1899 року з відкриттям суду у справах неповнолітніх у Чикаго під егідою судді Джуліана Мака зародилася сучасна система ювенальної юстиції. Спеціалізовані суди у справах неповнолітніх і система ювенальної юстиції поширилися по всій країні та працювала з неповнолітніми в контакт із законом. Ювенальні суди відрізнялися від кримінальних судів для дорослих, орієнтованих на покарання. За словами судді Мака, функція судів у справах неповнолітніх і системи правосуддя полягала в тому, щоб «не стільки карати, скільки виправляти, не принижувати, а підносити, не придушувати, а розвивати, не робити правопорушника правопорушником, а гідним громадянином» [24]. Хоча деякі науковці стверджували, що на практиці суди у справах неповнолітніх не зробили такої революції в ювенальній юстиції, як сподівалися їхні прихильники. Однією з причин стало те, що багато суддів, які очолили суди у справах неповнолітніх, не поділяли напрям на відновлення, який лежав в основі створення цих судів. Суди у справах неповнолітніх викликали значну критику. Дехто критикував їх за те, що вони позбавляли обвинувачених основних процесуальних прав, водночас піддаючи серйозним санкціям. Натомість інші критикували їх як надмірно поблажливі до неповнолітніх, які вчинили тяжкі злочини. Так йшло формування та різні періоди становлення ювенальних судів у США. Ця критика призвела до серйозних змін у судах у справах неповнолітніх, але вони пройшли становлення, вдосконалились та залишаються актуальними на сьогодні. З судів, створених

у прогресивну епоху, збереглися лише ювенальні суди, лише вони набули значного поширення та законодавчу підтримку. Довгостроковою перспективою в США є збільшення ступеню судової спеціалізації [25].

У Наказі від 01.06.2023 року «Про запровадження та реалізацію пілотного проекту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність» вказано визначення ювенальних суб'єктів, а саме ювенальний слідчий, дізнавач, прокурор – слідчий, дізнавач органів поліції, уповноважені на здійснення досудового розслідування та дізнання, прокурор, уповноважений на здійснення процесуального керівництва у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх [26].

У Стратегії Ради Європи з прав дитини на 2022-2027 рр. «Права дитини на практиці: від стабільної реалізації до спільного новаторства» зазначені проблеми, зокрема про те, що юристи не мають належної підготовки, зокрема для того, щоб належним чином вислухувати дітей та юрисдикції не мають достатньої спеціалізації і не завжди адаптовані до прав і потреб дітей [27].

У сфері пробації теж приділена увага ювенальній сфері. Так, Типове положення про сектор ювенальної пробації вказує, що сектор ювенальної пробації є уповноваженим органом з питань пробації, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, та пробації щодо неповнолітніх [28]. Головна ідея функціонування ювенальної пробації – не покарати, а допомогти в реабілітації й ресоціалізації неповнолітнього [29].

Висновки. Ювенальна спеціалізація відіграє ключову роль у становленні та розвитку ювенальної юстиції в Україні. На сьогодні існують ювенальні дізнавачі, слідчі, прокурори, судді, створений сектор ювенальної пробації, проте відсутня спеціалізація у адвокатів. Спеціальних вимог щодо спеціальних знань та вмінь дізнавачів та слідчих не ставиться, існує недосконалість їх відбору та спеціальної підготовки. Потрібно проводити практично орієнтоване навчання для досконалого вміння в роботі з неповнолітніми.

В Україні з неповнолітніми працюють ювенальні прокурори і не лише з правопорушниками. Позитивним моментом є те, що ювенальні прокурори є у кримінальних провадженнях, де неповнолітня особа залучена до провадження як потерпілий або є особою, права та інтереси якої порушено чи може бути порушено внаслідок вчинення кримінального правопорушення. Заслужує на увагу досвід Німеччини щодо спеціалізації прокурорів. Законодавство Німеччини передбачає, що прокурори, які займаються кримінальними правопорушеннями у справах неповнолітніх, повинні пройти спеціальну підготовку та мати досвід у соціально-освітніх справах, пов'язаних з розвитком неповнолітніх, але на практиці багато департаментів додають власний батьківський досвід прокурора для досягнення цих спеціальних знань. Оскільки закон вимагає, щоб прокурори володіли спеціальними навичками у сфері розвитку неповнолітніх, зазвичай прокурор не починає свою кар'єру у відділі злочинів неповнолітніх.

В Україні відсутні ювенальні суди, проте є спеціалізація суддів, які розглядають кримінальні провадження відносно неповнолітніх. Важливим та необхідним є введення спеціалізації для слідчих суддів та суддів, які розглядають кримінальні провадження, де потерпілим або свідком є неповнолітній. КПК України потребує швидких змін у цій частині. На сьогодні дискусійним питанням є створення ювенальних судів в Україні, зарубіжний досвід деяких країн показує позитивні аспекти його створення, а на сучасному етапі становлення ювенальної юстиції в Україні потребує додаткового вивчення.

Адвокатура робить перші кроки до спеціалізації. Створений Центр «Адвокат дитини» ВША НААУ, проводяться спеціалізовані заходи підвищення кваліфікації, проте цього недостатньо для висококваліфікованої роботи з неповнолітніми. Відсутність спеціалізації може призвести до серйозних проблем у практиці, зокрема перешкоджання у проведенні заходів відновного правосуддя через недостатність знань, недотримання найкращих інтересів дитини, тощо.

В органах пробації існує ювенальна спеціалізація, яка теж потребує вдосконалення.

Список використаних джерел:

1. Веселов, М. Ю. "Адміністративно-правове забезпечення «ювенальної» спеціалізації учасників кримінального провадження." *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені ЕО Дідоренка* 4.88 (2019): 81-92.
2. Червінко М. В. «Правове та організаційно-тактичне забезпечення кримінального провадження, дружнього до дитини». Кваліфікаційна робота за здобуття наукового ступеня доктора філософії. Львів. 2023
3. Кримінально процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text)
4. Звіт про результати моніторингу судових процесів в Україні «Стандарти правосуддя, дружнього до дитини, та їх втілення в Україні (кримінальний аспект). 2021. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/f/9/488050.pdf>
5. Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству від 04.11.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0509905-20#Text>
6. Каталог тренінгових програм для прокурорів на I півріччя 2023 року https://ptcu.gov.ua/files/Catalog_Prokuroram_I-2023.pdf
7. Наказ від 30.09.2021 р. №309 Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0309905-21?find=1&text=неповнол#Text>
8. Декайло П., Бабій В. Процесуальні особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх. Актуальні проблеми правознавства. 2 (34)/2023 <http://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/viewFile/1649/1709>
9. Проект «Шлях до впровадження правосуддя, дружнього до дитини».URL: <https://rm.coe.int/presentation-of-child-friendly-justice-methodology/1680a9769d>
10. Кісліцина І. О. "Актуальні питання діяльності ювенальних прокурорів в Україні." (2022).
11. Shawn Marie Boyne. The German Prosecution Service. *Guardians of the Law*.2014.249 p.
12. Закон України Про судоустрій і статус суддів від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19?find=1&text=неповн#Text>
13. Мозгова В. "Досвід створення та функціонування ювенальних судів на початку ХХ століття». (2014).
14. Овчарова Г. Б. Ювенальна юстиція: модельний ювенальний суд і відновлювальне правосуддя в проекті Харківського громадського центру «Молодь за демократію». URL: <https://www.viaduk.net/clients/vs.nsf/0/9157C39C63F623DFC3256FC6002E38E8>
15. Модельні суди: майданчик добрих справ. URL: https://mc.court.gov.ua/mc/model_results/works/1467180/
16. Оверчук С. В. "Розвиток ювенальної юстиції в Україні в контексті реалізації принципу спеціалізації судів." *Часопис Національного університету Острозька академія*. Сер.: Право 2 (2014).
17. Саленко О. В. Принцип спеціалізації у національній системі судоустрою. *Вісник кримінального судочинства*. № 3/2018. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2018_Salenko.pdf
18. Сілантьєва Е. Є. "Організаційно-правові проблеми принципу спеціалізації судів." (2014). Автореферат на здобуття наукового ступеня. 20 с.
19. Юсупова К. О. Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи участі захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. 2023.
20. Лакатош Н. Й.. Організаційно-правові основи ювенальної юстиції в Україні. Diss. Київ. 2019.
21. Ювенальна спеціалізація: елемент реформування системи юстиції щодо дітей та пріоритет в діяльності Центру «Адвокат дитини» ВША НААУ.URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/yuvenalna-spetsializatsiya-element-reformuvannya-systemy-yustytsiyi-shhodo-ditej-ta-priorytet-v-diyalnosti-tsentru-advokat-dytyny-vsha-naau>

22. Веселов, М. Ю. "Адміністративно-правове забезпечення «ювенальної» спеціалізації учасників кримінального провадження." *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені ЕО Дідоренка* 4.88 (2019): 81-92.
23. Семерак О.С. Ювенальна юстиція: проблеми впровадження та перспективи. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. Випуск 44. Том 2. 2017
24. Encyclopedia of Juvenile Justice, edited by Marilyn D. McShane, and Frank (Trey) P., III Williams, SAGE Publications, Incorporated, 2002. ProQuest Ebook Central.
25. Baum, L. (2011). *Specializing the Courts* ([edition unavailable]). The University of Chicago Press. URL: <https://www.perlego.com/book/1834222/specializing-the-courts-pdf> (Original work published 2011)
26. Наказ від 01.06.2023 року № 150/445/2077/5/187 «Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність»
27. Стратегія Ради Європи з прав дитини на 2022–2027 рр.: «Права дитини на практиці: від стабільної реалізації до спільного новаторства». URL: <https://rm.coe.int/coe-strategy-for-the-rights-uk/1680a774c4>
28. Типове положення про сектор ювенальної пробації (редакція від 25.09.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1031-17#Text>
29. Новопокровська громада. Ювенальна пробація – що це? <https://novopokrovska-gromada.gov.ua/news/1621515644/>

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ОТЕНКО П. В.,
доктор філософії,
головний спеціаліст відділу взаємодії
в рамках міжнародних механізмів
відшкодування збитків, завданих
збройною агресією на території України
(Управління відшкодування збитків,
завданих збройною агресією
Департаменту міжнародного
співробітництва та представництва
Міністерства юстиції України)

УДК 341.1/.8

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.37>

**МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ
РІШЕНЬ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ ВНАСЛІДОК
ПОВНОМАСШТАБНОЇ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ
ПРОТИ УКРАЇНИ**

Автором статті здійснено комплексний правовий аналіз поточного стану виконання рішень національних судів України у справах про відшкодування збитків, втрат та шкоди, завданих повномасштабною збройною агресією російської федерації проти України.

Зазначено, що питання подолання судового імунітету російської федерації у законний спосіб набуло важливого значення починаючи з 24 лютого 2022 року. Звернено увагу на актуальній практиці Верховного Суду щодо відсутності судового імунітету російської федерації у справах про відшкодування збитків, втрат та шкоди, завданих потерпілим внаслідок збройної агресії проти України починаючи з 24 лютого 2022 року.

Наголошено, що складовими елементами імунітету іноземної держави також є імунітет від примусового виконання рішень та майновий імунітет суверенного майна, яке належить відповідній іноземній державі. Обґрунтовується твердження, що відсутність судового імунітету російської федерації перед національними судами України не тягне за собою автоматичного припинення дії імунітетів від примусового виконання рішень та суверенного майна.

Зауважено, що чинним профільним національним законодавством України не врегульовано питання виконання рішень національних судів України у зазначеній категорії справ, тому наразі є нагальна потреба в розробленні та внесенні законодавчих змін до відповідного законодавства України.

Опрацювання чинних двосторонніх та багатосторонніх міжнародних договорів України дає підстави зробити висновок, що на сьогоднішній день визнання та виконання рішень українських судів у справах, в яких відповідачем (боржником) є російська федерація, в межах іноземних юрисдикцій, є неможливим.

Зроблено висновок, що механізм виконання рішень національних судів України у справах, в яких відповідачем (боржником) виступає російська федерація доцільно впровадити саме в рамках спеціального міжнародного компенсаційного механізму шляхом розробки та впровадження відповідних положень

до майбутнього міжнародного договору, який має стати основою для функціонування зазначеного компенсаційного механізму.

Ключові слова: міжнародне право, держава, імунітет, відшкодування збитків, збройна агресія, міжнародний компенсаційний механізм.

Otenko P. V. International legal aspect of enforcement of court decisions on compensation for damages caused by the full-scale armed aggression of the russian federation against Ukraine

The author of the article makes a comprehensive legal analysis of the current state of enforcement of judgments of national courts of Ukraine in cases involving compensation for losses, damages and injuries caused by the full-scale armed aggression of the russian federation against Ukraine.

It is noted that the issue of overcoming the judicial immunity of the russian federation in a legal manner has become important since February 24, 2022. Attention is drawn to the current practice of the Supreme Court regarding the absence of judicial immunity of the russian federation in cases of compensation for losses, damages and injuries caused to victims as a result of armed aggression against Ukraine since February 24, 2022.

It is emphasized that such elements as immunity from enforcement of judgments and property immunity of sovereign assets belonging to a foreign state are also constituent elements of the State's immunity. The author substantiates that the absence of judicial immunity of the russian federation before the national courts of Ukraine does not automatically terminate the immunities from enforcement of judgments and sovereign property.

It is noted that the current relevant national legislation of Ukraine does not regulate the issue of enforcement of judgments of national courts of Ukraine in this category of cases, and therefore there is an urgent need to develop and introduce legislative amendments to the relevant legislation of Ukraine.

The study of current bilateral and multilateral international treaties of Ukraine gives rise to the conclusion that, as of today, recognition and enforcement of judgments of Ukrainian courts in cases where the russian federation is the defendant (debtor) within foreign jurisdictions is impossible.

The author concludes that the mechanism for enforcement of judgments of national courts of Ukraine in cases where the russian federation is the defendant (debtor) should be implemented within the framework of a special international compensation mechanism by defining the relevant provisions in a future international treaty which should form the basis for the functioning of this compensation mechanism.

Key words: international law, state, immunity, compensation for damages, armed aggression, international compensation mechanism.

Вступ. У зв'язку із повномасштабним вторгнення російської федерації на територію України 24 лютого 2022 року питання судового захисту фізичних та юридичних осіб в національних судах України набуло неабиякої актуальності. Наразі Єдиний державний реєстр судових рішень налічує велику кількість судових рішень про стягнення матеріальної та/або моральної шкоди з російської федерації на користь постраждалих фізичних та юридичних осіб. Кількість таких рішень з кожним днем лише зростає з огляду на величезний обсяг руйнувань та страждань, які були завдані неспровокованою російською агресією проти України.

Незважаючи на наявність позитивної судової практики про стягнення з держави-агресора шкоди та збитків, відкритим залишається проблема реального виконання таких рішень як на території України, так й за кордоном.

Тому розробка та впровадження ефективного міжнародно-правового механізму виконання таких рішень є надзвичайно важливим для теорії та практики міжнародного права.

Дослідження питання імунітету держав здійснювали такі вітчизняні та іноземні науковці як О. Гіренко, В. Денисов, М. Ключковський, М. Медведєва, А. Ріпенко, Д. Спесівцев, З. Тропін, І. Яковюк, А. Aben, С. Elena Popa Tache, К. Gruszczynski та інші. Незважаючи на наявність достатньо великої кількості досліджень, питанню розроблення ефективного механізму виконання рішень українських судів у справах про відшкодування збитків, втрат та шкоди у справах, відповідачем в яких виступає російська федерація не було приділено достатньої уваги.

Метою даної статті є здійснення комплексного аналізу поточного стану виконання рішень національних судів України про стягнення збитків, втрат та шкоди, завданих фізичним та юридичним особам внаслідок повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України починаючи з 24 лютого 2022 року, виявлення актуальних проблем та пошук можливих шляхів їх вирішення на національному та міжнародному рівнях.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з 24 лютого 2022 року надзвичайно важливого значення набуло питання судового захисту фізичних та юридичних осіб, які зазнали величезних збитків, втрат та шкоди внаслідок повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну.

Ключовим питанням з точки зору міжнародного права в даному випадку є розповсюдження принципу імунітету російської федерації, яка в розумінні національного законодавства України та міжнародного права є іноземною державою.

Історично, держава, як основний суб'єкт міжнародного права, *per se* наділена суверенним імунітетом. Як зазначає Європейський Суд з прав людини у справі *Al-Adsani v. UK* «суверенний імунітет являє собою концепцію у міжнародному праві, яка впливає із принципу *par in parem non habet imperium*, зміст якої зводиться до того, що одна держава не підлягає юрисдикції іншої держави» [1, п. 54].

Наразі у міжнародному праві співіснують дві концепції імунітету іноземних держав: концепція абсолютного та обмеженого (функціонального) імунітету. Відповідно до концепції абсолютного імунітету, яка превалує у внутрішніх правопорядках посткомуністичних держав, одна держава повністю звільняється від розповсюдження юрисдикції іншої держави, зокрема судової, якщо тільки така іноземна держава на надала явної на це згоди.

В свою чергу, концепція обмеженого (функціонального) імунітету передбачає випадки, коли імунітет іноземної держави є обмеженим, зокрема, коли така іноземна держава діє не в якості суверенна, а в якості приватної особи, наприклад, приймає участь у комерційних або інших приватно-правових відносинах.

З початком повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну перед українською Фемідою постало непросте завдання – чи можливо подолати судовий імунітет російської федерації, сутність якого полягає у неможливості залучення останньої в якості відповідача за відсутності явної на це згоди.

Більше того, чинною редакцією частини 1 статті 79 Закону України «Про міжнародне приватне право» чітко регламентовано концепцію абсолютного імунітету іноземної держави у внутрішньому правопорядку України [2, ст. 79].

Відправною точкою у зазначеному питанні стало 14 квітня 2022 року, коли Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду прийняв революційну за своїм змістом постанову у справі № 308/9708/19, якою було поставлено крапку у питанні відсутності судового імунітету російської федерації у національних судах України [3].

Пізніше, у своїй постанові від 12 травня 2022 року Велика Палата Верховного Суду у справі № 635/6172/17 підтримала висновки, зроблені Верховним Судом у справі № 308/9708/19 та підкреслила, що «... розглядаючи справу, де відповідачем визначено РФ, суд України має право ігнорувати імунітет цієї країни та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі в результаті збройної агресії РФ, за позовом, поданим саме до цієї іноземної країни» [4, п. 49].

Безперечно, прийняття Верховним Судом наведених вище правових висновків є обґрунтованим, виваженим та правильним з точки зору міжнародного права, відповідають положенням Європейської конвенції про імунітет держав 1972 року та Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності 2004 року.

Незважаючи на наявність позитивної судової практики у питанні подолання судового імунітету російської федерації невизначеним залишається питання примусового виконання таких рішень як на території України, так й за кордоном.

Варто розпочати з того, що імунітет іноземної держави складається не лише із судового імунітету, але також включає в себе імунітет від попереднього забезпечення позову, імунітет від примусового виконання судових рішень та імунітет майна (власності), яке належить відповідній іноземній державі.

Хоча зазначені види імунітетів є взаємопов'язаними між собою, однак співіснують як автономні складові елементи загальної концепції імунітету. Це означає, що подолання судового імунітету російської федерації перед національними судами України не передбачає автоматичного припинення дії імунітету останньої від примусового виконання таких рішень, а також припинення дії майнового імунітету, яким наділені суверенні активи російської федерації.

Відмежування концепції «судового імунітету» від концепції «імунітету примусового виконання рішень» та «майнового імунітету» також простежується в положеннях Європейської конвенції про імунітет держав 1972 року та Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності 2004 року.

Так, статтею 23 Європейської конвенції про імунітет держав 1972 року передбачено, що «не можуть здійснюватися заходи, направлені на виконання або забезпечення стосовно майна Договірної держави на території іншої Договірної держави, окрім як у випадку та в обсязі, в якому Держава явно надало згоду на це письмово та у конкретному випадку» [5, ст. 23]. Досить схоже правило також знайшло своє відображення у статті 19 Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності 2004 року [6, ст. 19].

Більше того, чинне національне законодавство України, зокрема, положення чинного Закону України «Про виконавче провадження», не врегульовують порядок виконання рішень суду боржником за яким є іноземна держава, в тому числі, яка визнана державою-агресором та/або державою-окупантом [7].

З цього приводу Директорат правосуддя та кримінальної юстиції Міністерства юстиції України зазначає, що законодавство України містить прогалину у сфері правового регулювання порядку виконання рішення суду, боржником за яким є іноземна держава-агресор та/або держава-окупант [8, с. 252].

Таким чином, примусове виконання рішень національних судів в Україні, боржником (відповідачем) за якими виступає російська федерація є неможливим з огляду на відсутність належного національно-правового механізму виконання таких рішень.

У зв'язку із чим, наразі є потреба у внесенні відповідних змін до профільного національного законодавства України, зокрема, Закону України «Про виконавче провадження» та Закону України «Про міжнародне приватне право» для забезпечення можливості виконання рішень національних судів України у примусовому порядку, зокрема, шляхом забезпечення можливості звернення стягнення на суверенне майно російської федерації, яке знаходиться на території України.

Альтернативним способом є визнання та виконання таких рішень за кордоном, зокрема, в межах юрисдикцій держав-членів ЄС та країн Великої Сімки, які в рамках запроваджених санкцій (обмежувальних заходів) заморозили велику кількість суверенних активів російської федерації.

Відповідно до спільної заяви спеціальної робочої групи REPO (англ. – *Russian Elites, Proxies, and Oligarchs Task Force*), до складу якої увійшли Австралія, Канада, Франція, Німеччина, Японія, Італія, Великобританія, США та Європейська Комісія, станом на 29 червня 2022 року в межах зазначених держав було заблоковано більше 30 мільярдів доларів США

приватних російських активів та близько 300 мільярдів доларів США активів Центрального Банку росії [9].

Нажаль, враховуючи поточну політичну ситуацію та національне законодавство зазначених країн, зокрема, щодо імунітету російської федерації, визнання та виконання рішень українських судів про стягнення з російської федерації завданих збитків, втрат та шкоди є практично недосяжним.

Чинні двосторонні міжнародні договори, укладені між Україною, з однієї сторони, державами-членами ЄС та відповідними країнами Великої Сімки, з другої сторони, не містять норм, які би передбачали чіткий механізм визнання та виконання судових рішень у справах, в яких відповідачем виступає держава-агресор.

Важливим багатостороннім міжнародним договором, який консолідував правила визнання та виконання судових рішень у цивільних або комерційних справах є Конвенція про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах 2019 року, що набула чинності для України та ЄС 01 вересня 2023 року.

Однак, положення даної Конвенції не розповсюджуються на справи, які стосуються держави або її майна. Пунктом 5 статті 2 Конвенції чітко передбачено, що «жодні положення цієї Конвенції не впливають на привілеї та імунітети Держав або міжнародних організацій стосовно них самих або їхньої власності» [10, ст. 2].

Можна зробити висновок, що визнання та виконання рішень українських судів про стягнення з російської федерації збитків та шкоди, завданих фізичним та юридичним особам внаслідок повномасштабної збройної агресії проти України, в межах юрисдикцій держав-членів ЄС та країн Великої Сімки, *de jure* та *de facto* є неможливим в умовах сьогодення.

Враховуючи безпрецедентний характер та обсяг збитків, втрат та шкоди, завданих внаслідок повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну на міжнародному рівні здійснюється розробка та впровадження спеціального міжнародного компенсаційного механізму.

14 листопада 2022 року Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй прийняла резолюцію «Сприяння здійсненню правового захисту і забезпечення відшкодування шкоди у зв'язку з агресією проти України» в якій, зокрема, було визнано, що російська федерація має понести відповідальність за всі порушення міжнародного права, скоєні в або проти України та визнана необхідність створення у співпраці з Україною міжнародного механізму відшкодування збитків, втрат та шкоди [11].

12 травня 2023 року резолюцією Комітету Міністрів Ради Європи «Про створення Розширеної часткової угоди стосовно реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України» було створено міжнародний Реєстр збитків, завданих агресією російської федерації проти України [12, ст. 1].

Хоча питання виконання рішень національних судів України про відшкодування збитків, втрат та шкоди не знайшло свого відображення у положеннях зазначеної резолюції, існує висока вірогідність того, що в майбутньому фізичні та юридичні особи, які отримали судові рішення на свою користь зможуть використати їх принаймні в якості належного доказу понесених збитків, втрат та шкоди.

Більше того, в преамбулі зазначеної вище резолюції зазначено про створення окремим міжнародним документом майбутнього міжнародного компенсаційного механізму, який може включати комісію з розгляду заяв та компенсаційний фонд, невід'ємною частиною якого має стати робота Реєстру збитків [12].

Вважаю, що питання визнання та виконання рішень українських судів у справах про відшкодування з російської федерації збитків, втрат та шкоди доцільно вирішити саме на етапі розробки проекту такого міжнародного документа, яким буде остаточно створено майбутній міжнародний компенсаційний механізм.

В такому випадку, учасники зазначеного міжнародного договору мають чітко передбачити відповідальність російської федерації за всі міжнародно-протиправні діяння, вчинені на території України, що дозволить у законний спосіб обмежити дію імунітетів останньої.

Наприклад, одним із способів вирішення зазначеної проблеми в рамках запропонованого міжнародного компенсаційного механізму може бути покладення обов'язку на майбутню комісію з розгляду заяв застосовувати принцип преюдиційності рішень українських судів під час вирішення питання про присудження виплат компенсацій потерпілим за збитки, втрати та шкоду, завдані внаслідок повномасштабної збройної агресії росії проти України.

Таким чином, забезпечення права потерпілих на отримання належного відшкодування понесених збитків, втрат та шкоди, які підтверджені рішеннями національних судів України, що набрали законної сили, доцільно здійснити саме в рамках зазначеного вище спеціального міжнародного компенсаційного механізму.

Висновки. Незважаючи на цілком обґрунтовану та виважену практику Верховного Суду у питанні подолання судового імунітету російської федерації, проблема примусового виконання рішень у зазначеній категорії справ як в Україні, так й за кордоном на сьогоднішній день є невирішеною.

На внутрішньодержавному рівні України важливо розробити та внести відповідні зміни до профільного національного законодавства з метою запровадження національно-правового механізму виконання таких рішень, що дозволить у законний спосіб подолати імунітет російської федерації від примусового виконання судових рішень та майновий імунітет суверенного майна російської федерації, що знаходиться на території України.

Враховуючи велику кількість заморожених суверенних активів російської федерації в межах держав-членів ЄС та країн Великої Сімки, доцільним також є вирішення окресленої проблеми саме в рамках міжнародного компенсаційного механізму. Питання виконання рішень українських судів у справах про відшкодування збитків, втрат та шкоди з боку російської федерації доцільно вирішити шляхом включення відповідних положень до майбутнього міжнародного багатостороннього договору, який стане основою для функціонування майбутнього міжнародного компенсаційного механізму.

Список використаних джерел:

1. Case of Al-Adsani v. The United Kingdom. Judgment of the European Court of human rights of 21 November 2001. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22ite mid%22:\[%22001-59885%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22ite mid%22:[%22001-59885%22]) (last accessed: 24.10.2023).
2. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-IV. Дата оновлення: 23.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення: 24.10.2023).
3. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 14 квітня 2022 р., судова справа № 308/9708/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064> (дата звернення: 24.10.2023).
4. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 травня 2022 р., судова справа № 635/6172/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104728593> (дата звернення: 24.10.2023).
5. European Convention on State immunity (ETS No. 074). Basle, 15 May, 1972. URL: <https://rm.coe.int/16800730b1> (last accessed: 24.10.2023).
6. United Nations Convention on Jurisdictional Immunities of States and Their Property, adopted by the General Assembly of the United Nations on 2 December 2004. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/4_1_2004.pdf (last accessed: 24.10.2023).
7. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII. Дата оновлення: 18.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> (дата звернення: 24.10.2023).
8. Моніторинговий звіт 2022 Директорату правосуддя та кримінальної юстиції Міністерства юстиції України: звіт / за ред. О.М. Олійника. Київ: Міністерство юстиції України, 2023. 646 с.
9. Russian Elites, Proxies, and Oligarchs Task Force Joint Statement of 29 June 2022. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_22_4232 (last accessed: 24.10.2023).

10. Конвенція про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах: Конвенція від 02.07.2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_001-19#Text (дата звернення: 24.10.2023).

11. Resolution of the General Assembly of the United Nations A/RES/ES-11/5 “Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine” of 14 November 2022. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3994481?ln=en> (last accessed: 24.10.2023).

12. Resolution CM/Res (2023)3 of the Committee of Ministers of the Council of Europe establishing the Enlarged Partial Agreement on the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation against Ukraine of 12 May 2023. URL: <https://rm.coe.int/0900001680ab2595> (last accessed: 24.10.2023).

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ**НАЗИМКО Є.С.**

доктор юридичних наук, професор,
перший проректор
(Донецький державний
університет внутрішніх справ)

КЛЕМПАРСЬКИЙ М.М.

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права
та права соціального забезпечення
факультету № 4
(Донецький державний
університет внутрішніх справ)

БУГА Г.С.

доктор юридичних наук, доцент,
начальник відділу організації наукової
роботи
(Донецький державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.5

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.38>**РОЛЬ КОНСУЛЬТАТИВНО-ДОРАДЧИХ ОРГАНІВ У ПРОВЕДЕННІ
ГРОМАДСЬКОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА ГРОМАДСЬКИХ ОБГОВОРЕНЬ В УКРАЇНІ**

Метою дослідження є визначення правових та організаційних аспектів участі консультативно-дорадчих органів у реалізації таких форм безпосередньої демократії як громадська експертиза та громадські обговорення. Консультативно-дорадчі органи призначені для представництва та захисту інтересів громадськості під час прийняття органами державної влади та місцевого самоврядування рішень. Особливо важливою є роль консультативно-дорадчих органів під час реалізації таких форм безпосередньої демократії як громадська експертиза та громадські обговорення. Саме ці дві форми партисипативної демократії дозволяють оцінити та внести свої пропозиції щодо прийняття рішення на етапі його проектування. Встановлення основних недоліків та визначення механізмів вдосконалення участі громадських рад під час проведення громадських обговорень та громадської експертизи дасть можливість ефективніше використовувати вищезазначені форми партисипативної демократії.

Встановлено, що законодавець наділив консультативно-дорадчі органи повноваженнями щодо організації та супроводу процесу проведення громадських обговорень та безпосереднє проведення громадську експертизу діяльності органу виконавчої влади та громадську антикорупційну експертизу нормативно-правових актів, проектів нормативно-правових актів, розроблених органом

виконавчої влади. Саме громадські ради при органах державної влади та місцевого самоврядування є тією інституцією, яка за належного нормативного та організаційного забезпечення і активності її членів дозволить ефективно використовувати такі форми безпосередньої демократії як громадська експертиза та громадські обговорення. Однак на сьогодні відзначається досить низька активність громадських рад, що викликана незацікавленістю самих членів таких рад та спричинена деякими нормативними недоліками, які потребують подальшого вдосконалення.

Ключові слова: громадські ради, консультативно-дорадчі органи, громадські ради, громадська експертиза, громадські обговорення.

Nazymko Ye.S., Klemparskyi M.M., Buha H.S. The role of advisory bodies in conducting public expertise and public discussions in Ukraine

The purpose of the study is to determine the legal and organizational aspects of the participation of consultative and advisory bodies in the implementation of such forms of direct democracy as public expertise and public discussion. Consultative and advisory bodies are intended to represent and protect the interests of the public during decision-making by state authorities and local self-government bodies. The role of consultative and advisory bodies is especially important during the implementation of such forms of direct democracy as public expertise and public discussions. It is these two forms of participatory democracy that allow you to evaluate and submit your suggestions for decision-making at the stage of its design. Establishing the main shortcomings and determining the mechanisms for improving the participation of public councils during public discussions and public expertise will make it possible to use the above-mentioned forms of participatory democracy more effectively.

It was established that the legislator empowered consultative and advisory bodies to organize and support the process of public discussions and direct public examination of the activities of the executive authority and public anti-corruption examination of normative legal acts, draft normative legal acts developed by the executive authority. It is public councils under state authorities and local self-government bodies that, with proper regulatory and organizational support and the activity of its members, will allow effective use of such forms of direct democracy as public expertise and public discussions. However, today the activity of public councils is quite low, which is caused by the lack of interest of the members of such councils and caused by some regulatory deficiencies that require further improvement.

Key words: public, consultative and advisory bodies, public councils, public expertise, public discussions

Постановка проблеми. Консультативно-дорадчі органи призначені для представництва та захисту інтересів громадськості під час прийняття органами державної влади та місцевого самоврядування рішень. Особливо важливою є роль консультативно-дорадчих органів під час реалізації таких форм безпосередньої демократії як громадська експертиза та громадські обговорення. Саме ці дві форми партисипативної демократії дозволяють оцінити та внести свої пропозиції щодо прийняття рішення на етапі його проектування. Встановлення основних недоліків та визначення механізмів вдосконалення участі громадських рад під час проведення громадських обговорень та громадської експертизи дасть можливість ефективніше використовувати вищезазначені форми партисипативної демократії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню особливостей діяльності консультативно-дорадчих органів приділяли увагу у своїх роботах Ковбас І.В., Крайній П. І., Лізаковська С. В., Торончук І. Ж., та інші науковці. Однак окремого наукового дослідження

потребує питання ролі консультативно-дорадчих органів у проведенні саме громадської експертизи та громадських обговорень в Україні.

Формування цілей. Метою дослідження є визначення правових та організаційних аспектів участі консультативно-дорадчих органів у реалізації таких форм безпосередньої демократії як громадська експертиза та громадські обговорення.

Виклад основного матеріалу. В останні роки українське законодавство характеризується змінами направлені на розроблення різних способів, форм, механізмів та інститутів, які спрямовані на забезпечення участі громадськості у вирішенні державних справ та прийнятті рішень органами місцевого самоврядування.

Однією із дієвих форм безпосередньої демократії є громадська експертиза, яка “передбачає проведення інститутами громадянського суспільства оцінки діяльності органів виконавчої влади, ефективності ухвалення і виконання такими органами рішень, підготовку пропозицій щодо розв’язання суспільно значущих проблем для їх урахування органами виконавчої влади у своїй роботі. Метою громадської експертизи завжди є покращення державної політики в певній сфері або якості адміністративних послуг, які надаються громадянам. Предметом громадської експертизи можуть бути: – проекти актів ОБВ із питань, що стосуються дотримання прав, свобод і законних інтересів громадян; – стан виконання ОБВ законодавства України; – стан виконання ОБВ державних та місцевих програм, що фінансуються за рахунок бюджетних коштів; – діяльність посадових осіб ОБВ щодо виконання ними своїх посадових обов’язків; – інша діяльність ОБВ та їх посадових осіб, пов’язана з виконанням функцій держави.” [3, с. 85].

Громадська експертиза є тією формою безпосередньої демократії, яка дає змогу здійснити перспективну та ретроспективну оцінку діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування та прийнятих ними рішень. Як влучно зазначив Чуб А. В. “процедура проведення громадських слухань дає можливість органам влади і громадянам досягти більшої взаємодовіри, уникнути непорозумінь, а також прийняти обґрунтоване рішення, що буде з розумінням сприйматися та виконуватися” [6, с. 151].

Не менш важливою формою партисипативної демократії є проведення консультацій з громадськістю (обговорень, слухань) з питань, які становлять значний суспільний інтерес. Як правило предметом громадських обговорень є проекти нормативно-правових актів, рішень органів державної влади та місцевого самоврядування, які безпосередньо впливають на права, свободи та законні інтереси громадськості.

Одним із інститутів, який забезпечує участь громадськості у вирішенні державних справ є консультативно-дорадчі органи, які створюються при органах державної влади та місцевого самоврядування. Такі консультативно-дорадчі органи спрямовані на представництво та захист суспільних інтересів громадськості під час роботи та при прийнятті рішень органами державної влади та місцевого самоврядування. Лізаковська С. В. громадські ради розглядає, “з одного боку, як елементи соціальної інфраструктури українського суспільства, головними завданнями яких є захист та реалізація прав і свобод, виявлення, задоволення й узгодження соціальних потреб та інтересів населення; з іншого – як специфічний вид громадського об’єднання, що займає проміжне положення між громадською структурою та формою безпосередньої участі громадян у державному управлінні” [3, с. 86].

Діяльність консультативно-дорадчих органів регулюють положеннями, які розробляються та затверджуються органами, при яких створюються такі консультативно-дорадчі інституції. Відповідні положення про громадські ради були розроблені і органами місцевого самоврядування, як правило громадські ради утворюють при головах територіальної громади або виконавчих комітетах місцевих ради. Положення про громадську раду при Луцькому міському голові визначає громадську раду як тимчасовий консультативно-дорадчий орган, утворений для сприяння участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики. Основними завданнями громадської ради є зокрема: сприяння реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами; сприяння міській раді у підготовці та проведенні громадських обговорень з питань, що відносяться

до його повноважень. Громадська рада відповідно до покладених на неї завдань: готує та подає міському голові орієнтовний план проведення консультацій з громадськістю; готує та подає міському голові пропозиції щодо організації консультацій з громадськістю; проводить відповідно до законодавства громадську експертизу діяльності виконавчих органів та громадську антикорупційну експертизу нормативно-правових актів та проектів нормативно-правових актів, які розробляють виконавчі органи; збирає, узагальнює та подає міському голові інформацію про пропозиції інститутів громадянського суспільства щодо вирішення питань, які мають важливе суспільне значення; організовує публічні заходи для обговорення актуальних питань розвитку м. Луцька [7].

Положення про громадську раду при Виконавчому комітеті Міської ради міста Кропивницького громадські ради наділяє правом: проводити відповідно до законодавства громадську експертизу діяльності Міської ради міста Кропивницького, її виконавчих органів та громадську антикорупційну експертизу нормативно-правових актів, проектів нормативно-правових актів, розроблених виконавчими органами Міської ради міста Кропивницького. Для попереднього опрацювання та підготовки окремих питань, що готуються на розгляд Громадської ради, а також для здійснення експертизи проектів актів та чинних актів виконавчих органів, у складі Громадської ради можуть утворюватися тимчасові робочі та експертні групи. Правління затверджує склад та голову тимчасової робочої, експертної групи, визначає їх завдання. Робочі групи утворюються, як правило, на певний період часу як тимчасові [4].

Постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 (далі – Постанова КМУ № 996) було затверджено Типове положення про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у м. Києві та Севастополі державній адміністрації. Зазначене положення громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у м. Києві та Севастополі держадміністрації визначає тимчасовим консультативно-дорадчим органом, утвореним для сприяння участі громадськості у формуванні та реалізації державної, регіональної політики [6].

Постанова КМУ № 996 основними завданнями громадської ради визначає: сприяння реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами; сприяння врахуванню органом виконавчої влади громадської думки під час формування та реалізації державної, регіональної політики; сприяння залученню представників заінтересованих сторін до проведення консультацій з громадськістю та моніторингу результатів формування та реалізації державної, регіональної політики; проведення відповідно до законодавства громадського моніторингу за діяльністю органу виконавчої влади; здійснення підготовки експертних пропозицій, висновків, аналітичних матеріалів з питань формування та реалізації державної, регіональної політики. Громадська рада відповідно до покладених на неї завдань: готує та подає органу виконавчої влади пропозиції до орієнтовного плану проведення консультацій з громадськістю; готує та подає органу виконавчої влади пропозиції щодо організації консультацій з громадськістю, у тому числі щодо залучення представників заінтересованих сторін та має право проводити відповідно до законодавства громадську експертизу діяльності органу виконавчої влади та громадську антикорупційну експертизу нормативно-правових актів, проектів нормативно-правових актів, розроблених органом виконавчої влади [6]. Із Типового положення вбачається, що законодавець наділив консультативно-дорадчі органи повноваженнями щодо організації та супроводу процесу проведення громадських обговорень та безпосереднє проведення громадську експертизу діяльності органу виконавчої влади та громадську антикорупційну експертизу нормативно-правових актів, проектів нормативно-правових актів, розроблених органом виконавчої влади.

Відповідно до вимог Постанови КМУ № 996 положення про громадську раду та зміни до нього розробляються органом виконавчої влади, при якому її утворено, разом

з громадською радою і затверджуються органом виконавчої влади [6]. На основі Типового положення рядом міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, місцевих органів виконавчої влади було затверджено власні положення про громадські ради, які або повністю дублюють зміст норм Типового положення, або мають незначні доповнення.

Заслугує на окрему увагу Положення про Громадську раду при Адміністрації Державної прикордонної служби України затверджене Головою Державної прикордонної служби України на засіданні Громадської ради при Адміністрації Державної прикордонної служби України від 29 березня 2017 року протокол № 2 (далі - Положення про Громадську раду при Адміністрації ДПСУ), яке деталізує повноваження громадської ради щодо проведення громадської експертизи та громадських обговорень. Громадська рада при Адміністрації ДПСУ відповідно до покладених на неї завдань організує публічні заходи для обговорення актуальних питань у сферах, віднесених до компетенції ДПСУ, із залученням її територіальних органів, має право ініціювати проведення громадського обговорення проектів законів, інших нормативно-правових актів з питань, що належать до компетенції ДПСУ, головним розробником яких є ДПСУ. Положення про Громадську раду при Адміністрації ДПСУ покладає на члена громадської ради обов'язок організувати публічні обговорення проектів нормативно-правових актів, пропозицій громадськості, які опрацьовуються Громадською радою, з членами інституту громадянського суспільства, який він представляє у Громадській раді [5].

В контексті забезпечення участі громадськості у реалізації такої форми партисипативної демократії як громадська експертиза Положення про Громадську раду при Адміністрації ДПСУ покладає на раду повноваження щодо проведення відповідно до законодавства громадської експертизи діяльності ДПСУ та громадську антикорупційну експертизу проектів нормативно-правових актів, які розробляє ДПСУ. Крім цього громадська рада має право: утворювати постійні та тимчасові робочі органи (правління, секретаріат, комітети/комісії, експертні групи тощо); залучати до роботи Громадської ради працівників ДПСУ, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, представників вітчизняних та міжнародних інститутів громадянського суспільства, експертних і наукових організацій, підприємств, установ та організацій (за згодою їх керівників), а також окремих фахівців (за згодою) [5].

Таким чином Положення про Громадську раду при Адміністрації ДПСУ наділяє раду повноваженнями щодо ініціювання, організації та проведення громадських обговорень проектів законів, інших нормативно-правових актів, з питань, віднесених до компетенції ДПСУ, та проведення громадської експертизи діяльності ДПСУ та громадської антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів, які розробляє ДПСУ. Однак реалізація таких можливостей громадської ради залежить від активності, ініціативності та зацікавленості самих членів ради.

Секретаріатом Кабінетом Міністрів було проаналізовано інформацію щодо 91 органу виконавчої влади (19 міністерств, 51 іншого центрального органу виконавчої влади, 20 обласних, Київської міської військових адміністрацій) про їх взаємодію протягом III кварталу 2023 року з громадськими радами, утвореними відповідно до Постанови КМУ № 996. Станом на кінець III кварталу 2023 р. громадські ради діяли при 65 органах виконавчої влади: 12 міністерствах; 32 інших центральних органів виконавчої влади; 20 обласних та Київській міській військових адміністраціях. У 26 органів виконавчої влади, не створені громадські ради, у тому числі ті, строк повноважень яких закінчився. У III кварталі 2023 року: 21 громадська рада провела по 1 засіданню; 1 громадська рада провела 2 засідання; 5 громадських рад провели по 3 і більше засідань; 31 громадська рада не проводила засідань протягом кварталу [1].

Щодо участі громадських рад в обговоренні проектів нормативно-правових актів, розроблених органами виконавчої влади, або питань, що стосуються діяльності цих органів, то 28 органів виконавчої влади залучили громадські ради до консультацій з громадськістю, надаючи їм для обговорення проекти нормативно-правових актів або питання щодо діяльності відповідних органів. Розглянули всі отримані проекти нормативно-правових актів або

питання 10 громадських рад. 4 громадські ради, які отримали для обговорення необхідні матеріали, розглянули їх частково. 10 громадських рад не розглядали отримані проекти нормативно-правових актів або питання та не подавали пропозицій щодо них. Пропозиції до всіх отриманих проектів нормативно-правових актів або питань надали 6 громадських рад. Пропозиції до деяких отриманих проектів нормативно-правових актів або питань надали 5 громадських рад. 5 громадських рад не надавали пропозицій щодо отриманих проектів нормативно-правових актів або питань, хоча і розглядали їх на своїх засіданнях [1].

Із аналітичної інформації наданої Кабінетом Міністрів України варто відзначити низьку активність громадських рад при органах державної виконавчої влади щодо проведення засідань (31 громадська рада з 65 не проводила засідання у III кварталі 2023 року взагалі) та розгляду проектів нормативно-правових актів (10 із 28 громадських рад не розглядали отримані проекти нормативно-правових актів розроблених органами виконавчої влади, або питань, що стосуються діяльності цих органів та не подавали пропозицій щодо них).

Така низька активність громадських рад може бути викликана як незацікавленістю самих членів рад так і може бути викликана неналежним нормативним регулюванням та організаційним забезпеченням участі громадських рад у реалізації різних форм безпосередньої демократії. Зокрема Семко М. О. наголошує на необхідності доопрацювати порядок врахування органами місцевого самоврядування рішень громадських слухань та вироблення механізму впровадження в життя пропозицій громадських слухань. [8, с. 50]. Окрім цього в чинному законодавстві відсутні кваліфікаційні вимоги до членів громадської ради, що у свою чергу впливає на якість та ефективність прийнятих громадською радою рішень. Слушно з цього приводу зазначають Ковбас І.В., Торончук І. Ж., та Крайній П. І., що окрім представників громадськості до громадських рад варто залучати науковців-правників, осіб, які здійснюють професійну практичну діяльність не в органах публічної влади та нормативному рівні закріпити обов'язкову участь у діяльності громадських рад науковців, юристів-практиків з питань організації належного публічного врядування [1, с. 155].

Висновки. Законодавець наділив консультативно-дорадчі органи повноваженнями щодо організації та супроводу процесу проведення громадських обговорень та безпосереднє проведення громадську експертизу діяльності органу виконавчої влади та громадську антикорупційну експертизу нормативно-правових актів, проектів нормативно-правових актів, розроблених органом виконавчої влади. Саме громадські ради при органах державної влади та місцевого самоврядування є тією інституцією, яка за належного нормативного та організаційного забезпечення і активності її членів дозволить ефективно використовувати такі форми безпосередньої демократії як громадська експертиза та громадські обговорення. Однак на сьогодні відзначається досить низька активність громадських рад, що викликана незацікавленістю самих членів таких рад та спричинена деякими нормативними недоліками, які потребують подальшого вдосконалення.

Список використаних джерел

1. Інформація про взаємодію органів виконавчої влади з громадськими радами протягом III кварталу 2023 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/gromadskosti/gromadyanskesuspilstvo-i-vlada/gromadski-radi/informacijno-analitichni-materiali>.
2. Ковбас І.В., Торончук І.Ж., Крайній П.І. Особливості взаємодії органів публічного врядування з консультативно-дорадчими органами. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. Вип. 4. С. 151-156.
3. Лізаковська С.В. Громадські ради як інструмент впливу громадськості на формування та реалізацію державної політики в Україні. *Публічне управління та регіональний розвиток*. 2019. № 3. С. 77–91.
4. Положення про Громадську раду при Виконавчому комітеті Міської ради міста Кропивницького затверджено Рішенням Виконавчого комітету Міської ради міста Кропивницького 15 жовтня 2020 року № 501. URL: <https://kr-rada.gov.ua/gromadska-rada/ustanovchidokumenti/>.

5. Положення про Громадську раду при Адміністрації Державної прикордонної служби України затвержене Головою Державної прикордонної служби України на засіданні Громадської ради при Адміністрації Державної прикордонної служби України від 29 березня 2017 року протокол № 2. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/1491480365-Polozhennya-pro-Gromadsku-radu-pri-Administracii-Derzhavnoi-prikordonnoi-sluzhbi-Ukraini/>.

6. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Постанова Кабінету Міністрів України № 996 від 3 листопада 2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text>.

7. Про Положення про громадську раду при Луцькому міському голові: Розпорядження Луцького міського голови від 23.10.2018 № 471 м. Луцьк. URL: <https://www.lutskrada.gov.ua/documents/pro-polozhennia-pro-hromadsku-radu-pry-lutskomu-miskomu-holovi>.

8. Семко М. О. Громадські ініціативи та громадські слухання в Україні на сучасному етапі. *Вісник Національного технічного університету "ХПІ". Сер. : Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. Bulletin of the National Technical University "KhPI". Ser. : Actual problems of Ukrainian society development* : зб. наук. пр. Харків : НТУ "ХПІ", 2022. № 2. С. 48-51.

9. Чуб А. В. Електронні консультації з громадськістю як форма реалізації суб'єктивних публічних прав. *Право і суспільство*. 2020. № 6-2. Ч. 2. С. 147–152.

ЖЕЛНОВАЧ Є.Г.

аспірант

(Одеський державний університет
внутрішніх справ)

ORCID ID: 0009-0006-3541-1792

УДК 316.774

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.39>

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті теоретично обґрунтовано актуальні напрями розвитку законів та закономірностей сучасних міжнародних відносин. Систематизовано емпіричний досвід зарубіжних країн західноєвропейського розташування етапів формування інформаційного суспільства його ролі у процесі становлення громадянського суспільства. З'ясовано, що розвинені країни світу нині мають нормативно затверджені національні стратегії побудови інформаційного суспільства, усіяко й системно сприяють подальшому розвитку його елементів, тоді як проблемою решти країн стає цифровий розрив (інформаційна нерівність) – відставання у даній галузі. Основна загроза цього відставання полягає у неминучому відсуванні такої країни на периферію світових процесів, гальмуванні її розвитку та перетворенні на залежного «донора» розвинених держав. Зроблено висновок, що для України ризик реалізації такого сценарію залишається актуальним. Насамперед тому, що вона, від початку перебуваючи не на передових позиціях світових рейтингів, хронічно відстає від глобальних темпів розвитку інформаційного суспільства.

У статті з'ясовано, що сучасна практика зарубіжних країн свідчить про те, що розвиток інформаційного суспільства є системним процесом, яке вже не можливе без широкого застосування інформаційних технологій і характеризується двома аспектами: техніко-технологічний аспект застосування інформаційних технологій, який пов'язаний з процесами комп'ютеризації та активного впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, і комунікативний, який полягає в тому, що впровадження інформаційно-комунікаційних технологій сприяє створенню прозорого інформаційного середовища, підвищенню відкритості влади, більш ефективній взаємодії влади і громадянського суспільства, становленню та зміцненню електронної демократії.

У статті доведено, що Україні необхідно зайняти гідне місце в системі міжнародних інформаційних відносин в контексті необхідності побудови та розвитку інформаційного суспільства. Державна влада в Україні, заручившись допомогою науковців, має визначити загальні теоретико-методологічні аспекти наукового розуміння інформаційної глобалізації, як світоглядної основи, а саме: усвідомлення та глибокого аналізу сучасних економічних, суспільних процесів, що відбуваються в українському суспільстві та у світі; дослідження ролі та місця інститутів інформаційного суспільства у процесі формування адміністративно-правових засад розвитку інформаційного суспільства, покращення якості державних послуг, підвищення іміджу держави.

Ключові слова: інформація, інформаційне суспільство, інформатизація, інформаційний простір, світові моделі, громадянське суспільство, інформаційно-комунікаційні технології.

Zhelnovach YE.H. Foreign experience in the formation of information society

The article theoretically focuses on current trends in the development of laws and regularities of modern international relations. The empirical experience of foreign countries of Western European location of the stages of formation of the information society and its role in the process of formation of civil society is systematized. It has been found that the developed countries of the world currently have normatively approved national strategies for building an information society, in every way and systematically contribute to the further development of its elements, while the problem of the rest of the countries is the digital gap (information inequality) – lagging behind in this field. The main threat of this backwardness lies in the inevitable relegation of such a country to the periphery of world processes, retarding its development and turning it into a dependent "donor" of developed countries. It was concluded that the risk of such a scenario remains relevant for Ukraine. First of all, because it, from the beginning, was not in the leading positions of the world rankings, it chronically lags behind the global pace of development of the information society.

The article found out that the modern practice of foreign countries shows that the development of the information society is a systemic process that is no longer possible without the widespread use of information technologies and is characterized by two aspects: the technical and technological aspect of the use of information technologies, which is associated with processes of computerization and active implementation of information and communication technologies, and communicative, which consists in the fact that the implementation of information and communication technologies contributes to the creation of a transparent information environment, increasing the openness of the government, more effective interaction between the government and civil society, the establishment and strengthening of electronic democracy.

The article proves that Ukraine needs to occupy a worthy place in the system of international information relations in the context of the need to build and develop an information society. The state authorities in Ukraine, having enlisted the help of scientists, should determine the general theoretical and methodological aspects of the scientific understanding of information globalization as a worldview basis, namely: awareness and in-depth analysis of modern economic and social processes taking place in Ukrainian society and in the world; study of the role and place of information society institutions in the process of forming the administrative and legal foundations of information society development, improving the quality of public services, improving the image of the state.

Key words: *information, information society, information space, world models, civil society, information and communication technologies.*

Актуальність. На сьогодні ІТ-сфера гармонійно поєднує телекомунікаційні й інформаційні послуги, виробництво засобів інформаційних технологій і телекомунікацій, програмних засобів, електронних інформаційних ресурсів, що робить її чимось більшим, ніж просто однією з галузей економіки. У сучасних умовах вона має розглядатись як системний, потужний чинник як політичної й суспільно-економічної модернізації, так і соціогуманітарного розвитку країни, створення конкурентоспроможної економіки, забезпечення оптимальних умов людського розвитку, запровадження ефективних демократичних процедур.

Разом з тим бурхливий розвиток і розповсюдження інформаційних технологій спричиняє й значні ризики, пов'язані передусім з інформаційною безпекою держави, а також з інформаційно-психологічною безпекою суспільства та громадян. Усі розвинені країни світу нині мають нормативно затвержені національні стратегії побудови інформаційного

суспільства, усіляко й системно сприяють подальшому розвитку його елементів, тоді як проблемою решти країн тією чи іншою мірою стає цифровий розрив (інформаційна нерівність) – відставання у даній галузі. Основна загроза цього відставання полягає у неминучому відсуванні такої країни на периферію світових процесів, гальмуванні її розвитку та перетворенні на залежного «донора» розвинених держав. Для України ризик реалізації такого сценарію залишається актуальним. Насамперед тому, що вона, від початку перебуваючи не на передових позиціях світових рейтингів, хронічно відстає від глобальних темпів розвитку інформаційного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інформаційне суспільство як новий етап в історії людства розглядали І. Арістова [1], В.О. Данильян [2], В.О. Ільганаєва [3], В.А. Ліпкан, В.А. Залізник [4] та ін. Інформаційне суспільство як явище, в якому кожна людина може отримувати, накопичувати та розповсюджувати інформацію, розглядали В.М. Бебик [5], В.С. Цимбалюк [6], К.Ю. Ісмаїлов [23] та ін. Науково-обґрунтоване визначення цього терміну дає В.М. Бебик [5, с. 54] («сучасне суспільство з високим рівнем розвитку інформаційної культури (створення, переробки та використання інформації»)). О.В. Пархоменко категорично не згоден ні з поняттям «інформаційне суспільство», ні з поняттям «суспільство знань», оскільки вважає, що найбільш точним визначенням є «інформаційно-знаннєве суспільство» [7, с. 4]. Про детермінованості соціальних процесів фактором інформатизації також писали Д. Белл, Е. Тіденс, М. Кастельс, О. Білорус. Представники цієї наукової традиції приділяли увагу інформаційному суспільству, яке вони трактували як постіндустріальне суспільство послуг, де інформація виступає базовим ресурсом для взаємодії між людьми і де рефлексивність приводить до розуміння зростання доступу до інформації, за яким потрібною є інтенсифікація розвитку ЗМІ й інформаційної супер магістралі. Так, праці західних (Н. Вінера, У. Ешбі) та українських (В. Глушков, М. Амосов) дослідників показали значення інформаційної ємності управлінської системи та можливість кібернетичного методу щодо соціальних систем [8].

Метою статті є дослідження зарубіжного досвіду формування інформаційного суспільства як основи для реалізації української національної моделі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведене дослідження Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) стосовно вивчення стану розвитку електронної участі (електронна взаємодія урядів з громадськістю) в країнах світу за 2022 р. показало, що у більшості з них найкраще було впроваджено тільки першу складову електронної участі – е-інформування. Хоча протягом 2014-2022 рр. і відбувся суттєвий прогрес у реалізації другого рівня електронної участі: кількість урядів, які проводять електронні консультації з громадськістю зросла майже вдвічі. Утім, потенціал залучення громадян до вироблення державної політики та прийняття рішень на рівні е-консультацій не використовується повною мірою. У багатьох країнах органи влади проводять електронні консультації нерегулярно, без чітко визначеної мети; результати он-лайн обговорень часто не оприлюднюються на офіційних веб-сайтах органів влади [9].

Також протягом 2014-2022 років Україна піднялась у рейтингу Local Online Service Index (LOSI) електронної участі ООН на 21 місце. При цьому ООН відмічає, що за цей період в країні відбувся суттєвий прогрес у розвитку таких складових електронної участі, як е-консультації та е-рішення [9].

Світове інформаційне суспільство в сучасних умовах набуває нових характеристик та рис, пов'язаних з використанням «громадських медіа». Так, у світі чисельність користувачів громадських медіа (громадських мереж) збільшується надзвичайно інтенсивно. Швидше за все, саме громадські мережі найближчими роками стануть основним джерелом інформації, розваг, спілкування та бізнес-середовищем для більшості користувачів мережі Інтернет.

Основною рисою громадських мереж є високий рівень залученості до їх використання всіх вікових верств населення, хоча вочевидь національні культурні особливості, обмеження технологічного розвитку та традиційні фактори низького рівня імплементації нововведень в життя широких верств суспільства все ще залишаються значимими факторами розвитку сегменту користувачів мережами.

З точки зору соціальної поведінки, важливою рисою громадських медіа стає значний рівень довіри до оприлюдненої в них інформації, обсягів охоплення аудиторії та динаміки зворотного зв'язку. Також громадські мережі створюють новий майданчик для проведення ефективних рекламних (інформаційних) компаній за допомогою: роботи з цільовими групами, відсутністю значних рекламних бюджетів, широкого охоплення аудиторії, можливість в оперативному режимі отримувати зворотній зв'язок, можливістю формування «віртуальних фокус-груп». Все це обумовлює зростання зацікавленості до даного середовища не лише з боку комерційних структур, але й державних інституцій.

Перманентно у світі зростає кількість державних послуг (сервісів), що орієнтовані, в першу чергу, на доступність через мобільні термінали усіх рівнів складності, тим самим забезпечуючи максимальне охоплення такими послугами населення країн. Більшість урядових порталів розвинутих держав поступово набувають рис або блогу, або у деяких випадках (більш інтенсивної адаптації) – розгалуженої громадської мережі. Зміни відбуваються не лише на рівні візуальних трансформацій, однак часто змінюючи лінгвістичну компоненту та семантику повідомлень. Відбувається перехід від традиційної мови «бюрократії» до більш легкої та простої (часто – публіцистичної) мови «громадських медіа» [10].

Прикладом вдалої взаємодії держави і суспільства, перш за все в розвинутих країнах світу, може слугувати е-урядування, яке вже давно стало однією із загально визнаних урядових ініціатив світу. У багатьох країнах засідання державних органів часто відбуваються в онлайн режимі. Пропозиції, зауваження висловлюються в електронній формі з подальшою можливістю відслідковувати їх долю. У такому ж самому режимі відбувається і головування під час прийняття урядових рішень, проекти яких погоджуються та схвалюються через Інтернет. І все це, безперечно, є запорукою ефективності роботи державних органів, усуває зайву бюрократизацію, економить час і ресурси, підвищує рівень довіри громадянського суспільства до влади.

З 1994 року пріоритетним напрямом державної інформаційної політики багатьох країн світу став курс на побудову інформаційного суспільства, зокрема на розвиток національних і глобальних інформаційних інфраструктур. Активізація цього процесу зумовлена проведенням спеціального Конгресу фахівців Міжнародного союзу електрозв'язку у Буенос-Айресі у березні 1994 р., зокрема з історичною промовою віце-президента США А. Гора, в якій було запропоновано план розвитку глобальної інформаційної інфраструктури, а також сформульовано її п'ять фундаментальних принципів: заохочення приватних інвестицій; сприяння розвитку конкуренції; створення рухомої регулюючої структури для підтримки темпів технологічного і ринкового розвитку; забезпечення відкритого доступу до мережі усіх провайдерів; створення універсальної служби та організація універсального обслуговування [11, с. 56]. Дані принципи було покладено в основу Буенос-Айреської декларації, прийнятої на конгресі. Вирішено, що глобальна інформаційна інфраструктура має складатися з місцевих, регіональних і національних мереж. Як «мережа мереж» вона буде сприяти глобальному використанню інформації, взаємозв'язку і комунікації, створюючи єдині глобальний інформаційний простір та інформаційну ринкову площу.

Зарубіжна практика регулювання інформаційної сфери суспільства спрямована на: заохочення конкуренції, боротьба з монополізмом (перед усім державний контроль за концентрацією засобів масової інформації); забезпечення права і технічних можливостей для доступу до інформації й інформаційних ресурсів для всього населення; дотримання свободи слова; захист інтересів національних меншин, підростаючого покоління в інформаційній сфері; захист національної культурної спадщини, мови, протистояння культурної експансії інших країн; забезпечення інформаційної безпеки; охорону інтелектуальної власності, боротьбу з піратством; боротьбу з комп'ютерними і злочинами, пов'язаними з високими технологіями; впровадження електронного уряду; правове регулювання мережі Інтернет [12, с. 14].

У зарубіжній практиці сформувалась тенденція злиття найбільших інформаційних компаній світу у великі об'єднання, які в подальшому контролюватимуть ринок створення

і поширення масової інформації. Ці перетворення є відповіддю провідних інформаційних компаній на можливості, створювані новими технологіями і змінами в системі регулювання інформаційної індустрії.

Міжнародний досвід усіх успішних реформ ХХ століття – наприклад, у США періоду «великої депресії», а також Західної Німеччини і Японії після Другої світової війни – демонструє одну й ту ж технологію в роки рішучих змін: національний уряд різко активізує свою PR-роботу, встановлюючи із суспільством діалог для «завоювання» суспільства, включення його до реформи. У США та Німеччині цю державну PR-роботу проводили перші особи – 32-й президент США Ф. Рузвельт та 2-й федеральний канцлер ФРН Л. Ерхард, виступаючи по радіо, зустрічаючись з журналістами та громадянами.

Практичний досвід розвинутих країн засвідчує, що з 1980-х рр. система державної служби все більше і більше проявляє себе, як ефективний PR-суб'єкт. Сьогодні в цих країнах міністерства і відомства функціонують багато в чому як PR-структури, маючи бюджети спеціально на проведення інформаційно-комунікаційної роботи.

У США, наприклад, цей напрямок роботи держапарату вирішує завдання: довгострокового планування PR-акцій; поширення «ідеї дня» за допомогою практично всього президентського апарату, коли вся президентська команда говорить «одним голосом», виключаючи такі, що суперечать один одному повідомлення; безпосереднього виходу президентського апарату на регіональну (в штатах) громадськість, що покликане демонструвати взаємну незалежність «вашингтонських» ЗМІ і федеральної адміністрації; підготовки повідомлень для різних ЗМІ; впливу на місцеву громадськість через організації різноманітних, в тому числі технологічно різноманітних (наприклад, за використанням супутникових технологій), PR-акцій.

США – найбільш передова в світі країна у сфері PR-роботи формування адміністративно-правових засад розвитку інформаційного суспільства. Про це говорить той факт, що «в даний час уряд США є одним з найбільших загальнонаціональних рекламодавців і щороку витрачає на рекламу понад 100 млн. дол. [13].

На сьогодні дослідники виділяють дві основні моделі відносин держави та ринку в інформаційній сфері: західну і східну.

Західною моделлю називають шлях, яким йдуть індустріально розвинені країни, в його рамках можна виділити модель континентальної Європи і англосаксонську модель. Англосаксонська модель визначається загальною концепцією соціально-економічного розвитку, яка передбачає превалювання приватного сектора над функціями держави в усіх напрямках розвитку суспільства.

Американський вплив у галузі комунікаційних технологій та інформаційної сфери відчутний у глобальних процесах, міжнародній політиці, світовій економіці. Ця модель передбачає інтенсивний розвиток електронних комунікацій для встановлення соціальних, політичних, культурних зв'язків у суспільстві.

Проблема розвитку універсальних послуг має важливе значення в США та Великій Британії, вона вирішується за допомогою стратегії поліпшення якості інформаційних послуг, соціальної орієнтації суспільства.

Специфічною рисою цієї моделі є вплив чинного законодавства на розвиток перспективних галузей економіки, права інтелектуальної власності, соціального захисту населення.

Пріоритетами регулювання інформаційної сфери в США є такі положення:

– підтримка досліджень і розробок у галузі інформації та комунікації; вплив на їхнє спрямування та заохочення до поширення технічних знань і можливостей в економіці; сприяння обміну технологіями між лабораторіями та фірмами, запровадження нововведень на ринках;

– побудова та вдосконалення інформаційної інфраструктури, контроль за її діяльністю, побудова глобальних систем комунікації і дослідження впливу систем на міжнародні, національні та приватні пріоритети;

– збереження порушеної новими технологіями рівноваги між чотирма основними інформаційними цінностями: конфіденційністю інформації, інформацією як суспільним

благом, інформацією як товаром, інформацією як невіддільним компонентом існування держави (необхідне відновлення цієї рівноваги і встановлення нових засобів контролю для нових інформаційних відносин);

– недоторканність приватного життя, конфіденційність інформації персонального характеру на різних рівнях у різних сферах державного управління і в приватному секторі;

– створення урядової політики в галузі інформації і комунікації.

У той же час, концепція національної інформаційної політики США ставить завдання розширення і вдосконалення інформаційного простору, посилення свого впливу в таких регіонах, як Латинська Америка, Центральна і Східна Європа, країни Арабського світу та Азійсько-Тихоокеанського регіону.

США запропонували доктрину «інформаційної парасольки» міжнародного співробітництва з широким колом країн різних регіонів світу, суть якої у превентивній комунікації на основі переміщення масивів інформації, що передається США державам-реципієнтам для забезпечення їх національних інтересів і, як наслідок, збереження лідерства США в політичній системі міжнародних відносин.

Удосконалення інформаційного простору є політичним та економічним факторами інформаційної монополії США в міжнародному інформаційному просторі: США – основний експортер не тільки програмного забезпечення, а й аудіовізуальних творів, телепрограм, кінострічок, музичної продукції, розважальної інформації та реклами. У той же час інформаційний простір США убезпечений від будь-якого втручання ззовні, що забезпечує політичні пріоритети у глобальних інформаційних відносинах.

Впровадження технологій електронного урядування дозволило підвищити ефективність формування адміністративно-правових засад розвитку інформаційного суспільства за наступними напрямками: економія фінансових ресурсів за рахунок заміни паперових носіїв електронними; економія часу, адже забезпечується доступ громадян до інформації про діяльність державних і муніципальних органів; населенню надається можливість безпосередньо брати участь в прийнятті управлінських рішень; поліпшується якість послуг, що надаються державними органами; підвищується рівень інформованості населення [14, с. 323].

В розвинутих країнах державні електронні послуги є невід'ємною частиною більш широкого поняття «електронна держава». Держави світу перебувають на різних етапах впровадження технологій «електронної держави» та «електронного урядування» і дуже диференційовано підходять до визначення цих понять. Електронна держава – це спосіб організації державної влади, який ґрунтується на інтернет-технологіях і інформаційній інфраструктурі і призначений для надання інформації та інформаційних послуг публічними органами влади різним суб'єктам, для того щоб підвищити прозорість роботи публічних структур і надати населенню можливість інтерактивної участі в прийнятті рішень. А електронний уряд може визначатися, як застосування інформаційних технологій в управлінні, як єдина соціально відповідальна та інформаційно відкрита організація влади, як особлива система організаційно-технічних засобів, що забезпечують взаємодію держави і громадян, бізнесу, інших органів влади, як застосування нових інформаційних технологій, в тому числі інтернет технологій під час формування адміністративно-правових засад розвитку інформаційного суспільства.

Так, в США ще у 2002 р. було прийнято Закон «Про електронну державу». Крім зазначеного Закону США, відповідні закони було прийнято в Данії, Італії, Греції, Фінляндії, в окремих кантонах Швейцарії. Не тільки в США, але і в інших розвинених країнах розроблені стратегічні інформаційно-комунікаційні (PR-) пріоритети реформування системи адміністративно-правових засад розвитку інформаційного суспільства.

В США накопичений досвід інформаційно-аналітичної діяльності знаходиться в тісному взаємозв'язку державних і громадських органів інформаційної аналітики. Дуже важливим результатом діяльності органів влади США щодо формування і реалізації інформаційної політики на території держави є створення національної інформаційної інфраструктури. Даний проект і сьогодні є пріоритетним напрямком державної діяльності.

Сутність концепції національної інформаційної інфраструктури США, узагальнюючи все різноманіття її аспектів, можна визначити у взаємодії телекомунікаційних технологій та інформаційних ресурсів з метою забезпечення потреби в інформації населення і, перш за все, органів влади для оперативного реагування, яке полягає в упередженому впливі на різні боки життя американського суспільства.

У Німеччині інформаційна політика будувалася на підтримці державою проведених нею соціальних реформ. Поступово інформаційна політика посідає чільне місце при формуванні внутрішньої і зовнішньої політики держави. Владні структури Німеччини при формуванні внутрішньої політики виходять з конституційного права кожного громадянина на отримання інформації про свою діяльність. Примітний і той факт, що Федеральне відомство друку Федерального уряду, що має розгалужену структуру, надаючи населенню широкий спектр інформаційних джерел про політику Уряду, одночасно є і великим інформаційним центром органів державної влади і управління, концентруючи свою громадську роботу на різних політичних темах і координуючи інформаційну діяльність в країні. Тим самим Федеральне відомство друку забезпечує органи державної влади і управління необхідною якісно обробленою інформацією будь-яких обсягів.

Федеральне відомство друку Німеччини є одним з центральних органів державної влади і управління Німеччини, діяльність якого охоплює всі сфери життєдіяльності суспільства, а також всі рівні державного і муніципального управління.

Практичний досвід зазначених країн в сфері регулювання інформаційної сфери життєдіяльності суспільства свідчить про важливість пошуку механізмів вдосконалення державної інформаційної політики, а також усвідомлення розвинутими країнами позитивних наслідків реалізації чіткої інформаційної політики. Загалом, в більшості розвинутих країн державна інформаційна політика є одним з дієвих методів зниження соціальної напруженості в ході проведення соціальних реформ. Також, державна інформаційна політика покликана створити і підтримувати потужну національну інформаційну інфраструктуру, яка в періоди форс-мажорних обставин була б здатна підвищувати імідж держави, працювати на її благо та благо суспільства.

У порівнянні з цим досвід України свідчить про наявність багатьох проблемних зон і недоліків в діях державної влади з розробки та формування інформаційної політики в країні. Можна стверджувати, що в Україні реалізується державна інформаційна політика, яка є за своєю суттю більшою мірою ситуаційною політикою, заснованою на виробленні термінових управлінських рішень в залежності від ситуації, що склалася.

Необхідно наголосити, що англійська модель державної інформаційної політики максимально наближена до американської: роль держави обмежується створенням умов для ринкової конкуренції в інформаційній сфері. Стратегія розвитку суспільства визначається як приватна ініціатива, лібералізація ринку телекомунікацій, створення мереж та інформаційних супермагістралей, захист нових структур на інформаційних ринках.

Можна констатувати, що концепція інформаційної політики в рамках англосаксонської моделі виходить зі становища в міжнародному інформаційному просторі, рівня розвитку інформаційних технологій і впровадження нових форм управління інформаційними потоками.

Актуальне для континентальної Європи питання про те, що розвивати спочатку – мережі або послуги, не стоїть перед США і Великобританією. Там домінує думка про те, що необхідно спочатку побудувати мережі для того, щоб розвивати послуги.

Європейська модель також вирізняється пошуками рівноваги між контролем держави та стихією ринку, динамічним поєднанням державних інтересів і прагнень приватного та корпоративного бізнесу.

Характерними рисами європейської моделі виступають варіативність і політична спрямованість програм регулювання інформаційної сфери для різних країн, обумовлених новою європейською геополітикою, становленням економіки знань, різними можливостями постіндустріального розвитку. У рамках європейської моделі українські дослідники

(Є. Макаренко, А. Колодюк) називають західноєвропейську, скандинавську, центральноєвропейську, східноєвропейську стратегії [15].

Західноєвропейський підхід до ролі держави у процесі переходу до інформаційного суспільства викладено в таких документах:

1. Резолюція Європейського Союзу «Біла Книга. Зростання, конкурентоспроможність, зайнятість: виклики та стратегії XXI століття», в якій підкреслюється важливість державного контролю в комунікаційній сфері (особливо над супермагістралями) з урахуванням переваг приватного сектора.

2. Директива Європейського Союзу «Зелена Книга. Життя і працевлаштування в інформаційному суспільстві».

3. Рекомендації «Інформаційна магістраль для глобального суспільства» (Brussels, 1996).

4. Програма «Europe i – 2020» [16].

Основне в політиці Європейського Союзу – пошук певного балансу між повним контролем з боку держави та вільним розвитком ринку, динамічне поєднання урядових і ринкових сил з урахуванням того, що роль кожної з них може змінюватися в часі. Цей підхід тим більше виправданий, тому що ключовим елементом програми європейської інтеграції є поняття «соціальна Європа», бо такими є самоідентифікація і самовизначення цього регіону. Саме в цій площині полягають основні відмінності між англосаксонською та європейською моделями регулювання.

Політика країн Європейського Союзу в інформаційній сфері базується на таких принципах:

– сприяння розширенню суспільного доступу до передових інформаційно-комунікаційних технологій шляхом створення локальних центрів доступу до них у бібліотеках, школах тощо;

– розширення деяких соціальних послуг, що надаються в електронній формі та підвищення рівня їх доступності;

– запровадження інформаційно-комунікаційних технологій у державну систему освіти та перепідготовки кадрів і допомога з боку держави в адаптації до нових можливостей;

– проведення досліджень у сфері соціальних наслідків, викликаних розповсюдженням інформаційно-комунікаційних технологій та у сфері можливостей адаптації усіх категорій громадян до нових умов життя;

– виконання просвітницько-демонстраційних функцій і підвищення рівня ознайомлення суспільства з можливостями інформаційно-комунікаційних технологій, що запроваджуються; при цьому державні органи влади повинні бути лідерами з використання інформаційно-комунікаційних технологій у своїй щоденній діяльності, стимулюючи цим прискорення інформаційного розвитку усього суспільства; крім того, роль лідерів повинна сприяти накопиченню критичної маси активних споживачів всередині державної адміністрації і всього державного сектора, а також і за його межами;

– сприяння процесу стандартизації технічних систем з метою забезпечення сумісності різноманітних мереж, а також мережаних послуг, що надаються; контроль за розробкою відповідного законодавства та дотриманням юридичних гарантій [17].

Провідною країною у сфері побудови інформаційного суспільства є Данія. Так, у 2020 р. Данія посіла перше місце у рейтингу ООН з розвитку е-урядування. Це одна з найбільш цифровізованих країн світу. Наприклад, у 2019 р. 91% усього населення Данії спілкувалися з державою через онлайн засоби – онлайн-послуги, електронну пошту тощо. У Данії переводять послуги в онлайн через державну систему електронної ідентифікації NemLog-In [18].

До основних напрямів подальшого розвитку інформаційного суспільства в Європейському Союзі є формування Єдиного цифрового ринку ЄС, що передбачає: спрощення он-лайн доступу до товарів і послуг; створення сприятливих умов для розвитку цифрових мереж та надання цифрових послуг; сприяння зростанню цифрової економіки тощо.

Аналізуючи європейську модель інформаційного суспільства в цілому, слід відзначити, що пошук певного балансу між повним контролем з боку держави і законами ринку, тобто, сполучення урядових і ринкових сил, виступає основною рисою інформаційної політики не тільки країн Північної Європи, але й інших країн Європейського Союзу. У той же час ЄС продовжує приділяти сьогодні велику увагу питанням приватизації і лібералізації ринку інформаційно-комунікаційних технологій [19, с. 95].

Характерними рисами сингапурської моделі є висока частка (58 %) високотехнологічної продукції в обсязі експорту (у США – 32 %, а у Фінляндії – 27 %), значний рівень розвитку електронної торгівлі, високу конкурентоздатність і ВВП на душу населення. При цьому важливими факторами є істотне розшарування суспільства за рівнем добробуту і практично повна відсутність демократичних механізмів, зокрема показник «свобода ЗМІ» (інтервал від 0 до 100) у Сингапурі дорівнює 68, що в чотири рази перевищує цей показник у США та Фінляндії і у три рази – показник розвинутих країн [14].

Важливою рисою сингапурської моделі інформаційного суспільства є увага до соціальної сфери. Так, ще у 2000 році була ухвалена державна програма «Електронний уряд Сингапуру», розгорнуті інтегровані портали держустанов «Урядовий портал» і сервіс-центр «Електронний громадянин», що надають інформаційні послуги у сфері офіційної державної політики, соціальної сфери, бізнесу, освіти, роботи, родини, здоров'я, відпочинку, спорту, транспорту, туризму тощо. Сайт розміщає пошукову систему і має зворотний зв'язок у вигляді розгорнутої електронної форми. Усі установи освіти, соціальної сфери, культури переведені в Інтернет, причому не як формальне формування, а з широким набором електронних послуг, таким чином, більша частина діяльності держустанов (відомств, шкіл, лікарень, бібліотек) здійснюється через Інтернет.

Успіх двох останніх моделей базується на втручанні держави в прийняття рішень у галузі великих вкладень приватного капіталу, на активній участі держави у створенні національної інформаційної інфраструктури [19].

На окрему увагу заслуговує інформаційна політика Казахстану, у відповідних концепції і законі якого визначаються першочергові завдання інформаційної політики і становлення демократичних інститутів: інтеграція інформаційного середовища країн в міжнародне інформаційне середовище; демонополізація інформаційних служб і структур; розвиток ринку інформаційних ресурсів разом з державним регулюванням інформаційної діяльності; створення умов для підприємництва в інформаційній сфері і захисту інформації; забезпечення конституційних гарантій свободи слова, вільного функціонування засобів масової інформації тощо.

Отже, національні особливості різних країн впливають на специфіку побудови і розвитку інформаційного суспільства, а, відповідно, й обумовлюють формування конкретної його моделі у тій чи іншій державі, в залежності від їх положення в міжнародному інформаційному просторі, рівня розвитку інформаційних технологій і впровадження нових форм управління інформаційними потоками.

Україна сьогодні не має достатніх засобів і виробничих можливостей для самостійного створення та розвитку національної інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури і змушена залучати для цього капітали, техніку і технології розвинених країн. Ситуація посилюється ще тим, що територія України постійно перебуває під ракетним обстрілом. Така ситуація вимагає розробки відповідальної державної інформаційної політики, орієнтованої на пріоритетний розвиток і захист інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури країни в умовах широкого впровадження нових інформаційних і телекомунікаційних технологій.

Узагальнення різних підходів дозволяє виявити такі інваріантні властивості, що виступають ядром будь-якої концепції регулювання інформаційної сфери. Як правило, використовується комплексний підхід, заснований на підтримці балансу інтересів держави, суспільства, підприємницьких кіл і окремої особистості. При цьому підкреслюється провідна координуюча роль держави як органу, здатного виразити і забезпечити захист інтересів усього суспільства. Крім цього, концепція регулювання повинна мати гуманістичну спрямованість, що не

допускає ситуацій, в яких хтось буде «виключений» з інформаційного суспільства. Третьою, основною складовою більшості концепцій регулювання є переконаність у величезній значущості інформації, знань і освіти в цілому. Успіх державного регулювання інформаційної сфери як ніколи залежить від плідної взаємодії держави, бізнесу і суспільства, хоча в кожному випадку співвідношення їх активності і ролі може бути різним [22].

На сьогодні не існує універсального підходу, або ж єдиної для всіх країн світу моделі регулювання інформаційної сфери. У кожному регіоні та країні існують свої внутрішні особливості, які згодом і визначають специфіку формування та функціонування цього процесу. Виявлено, що національні та регіональні особливості країн впливають на специфіку її побудови і розвитку, а відповідно і обумовлюють становлення конкретної моделі у відповідному регіоні, державі.

Висновки. Отже, сучасна практика зарубіжних країн свідчить, що розвиток інформаційного суспільства є системним процесом, яке вже не можливе без широкого застосування інформаційних технологій і характеризується двома аспектами: техніко-технологічний аспект застосування інформаційних технологій, який пов'язаний з процесами комп'ютеризації та активного впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, і комунікативний, який полягає в тому, що впровадження інформаційно-комунікаційних технологій сприяє створенню прозорого інформаційного середовища, підвищенню відкритості влади, більш ефективній взаємодії влади і громадянського суспільства, становленню та зміцненню електронної демократії.

Ефективність інформаційного суспільства значною мірою визначається впровадженням в роботу державних органів сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, що значно розширює їх можливості, закладає нові імпульси до його розвитку.

Світовий досвід показує, що всі намагання кардинально оновити суспільне життя були приречені на невдачу, якщо вони не підкріплювались активним залученням різних категорій громадян до вироблення рішень та їх втілення в життя. Тільки створюючи сприятливі умови для розкриття творчого потенціалу громадян і подолання їх соціальної інертності, суспільство одержує могутній імпульс саморозвитку шляхом залучення до демократичного процесу головної діючої сили та відповідно до ст. 5 Конституції України єдиного джерела влади – народу.

Україні необхідно зайняти гідне місце в системі міжнародних інформаційних відносин в контексті необхідності побудови та розвитку інформаційного суспільства. Саме тому державна влада в Україні, заручившись допомогою науковців, має визначити загальні теоретико-методологічні аспекти наукового розуміння інформаційної глобалізації, як світоглядної основи, а саме: усвідомлення та глибокого аналізу сучасних економічних, суспільних процесів, що відбуваються в українському суспільстві та у світі; дослідження ролі та місця інститутів інформаційного суспільства у процесі формування адміністративно-правових засад розвитку інформаційного суспільства, покращення якості державних послуг, підвищення іміджу держави.

Список використаних джерел:

1. Арістова І.В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти. За заг. ред. О.М. Бандурки. Харків: Ун-т внутрішніх справ, 2000. 386 с.
2. Данильян В.О. Інформаційне суспільство та перспективи його розвитку в Україні (соціально-філософський аналіз): монографія. Х. : Право, 2008. 184 с.
3. Ільганасва В.А. Соціальні комунікації (теорія, методологія, діяльність): словник-довідник. Х.: КП «Міська друкарня», 2009. 392 с.
4. Ліпкан В.А., Залізник В.А. Систематизація інформаційного законодавства України: монографія. К.: ФОП О. С. Ліпкан, 2012. 304 с.
5. Бебик В. М. Соціально-комунікаційна праксеологія: поняття і методології. *Інформація і право*. 2011. № 2. С. 53-60.
6. Цимбалюк В. С. Мас-медіа в інформаційному суспільстві. *Інформація і право*. 2011. № 1. С. 30-33.

7. Пархоменко О.В. Інформаційно-знаннєве суспільство: проблеми, особливості. *Науково-технічна інформація*. 2010. № 1. С. 3-6.
8. In The Name of National Security. New York, 2002. 116 p.
9. United Nations E-government Survey 2022. E-government for Sustainable Development. Nations, New York, 2022. URL: <https://desapublications.un.org/sites/default/files/publications/2022-09/Web%20version%20E-Government%202022.pdf>.
10. Куц Ю. О., Краснопорова С. В., Чаплигін О. К. та ін. Якісні управлінські послуги – головна умова підвищення довіри населення до влади: монографія. За заг. ред. Ю. О. Куца, С. В. Краснопорової. Харків: Магістр, 2006. 192 с.
11. Цикин В.О. Глобалізація: ноосферний підхід: монографія. Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2007, 284 с.
12. Мельтюхова Н. М., Корженко В. В., Дідок Ю. В. та ін. Зарубіжний досвід публічного адміністрування: метод. рек. К.: НАДУ, 2010. 28 с.
13. Кращі практики впровадження електронного урядування: зарубіжний досвід. Методичні матеріали до навчальної дисципліни: «Теоретико-методологічні, організаційні та інституційні основи електронного урядування». Авт. кол.: К. Синицький, Я. Олійник, М. Міхальова та ін.; за заг. ред. д.н.держ.упр.,проф. С.А. Чукут, к.н.держ.упр. О.В. Загвойської. К., 2010. 166 с.
14. Соломко Ю.І. Досвід розвинутих країн у впровадженні електронних послуг. *Проблеми розвитку публічного управління в Україні: матер. наук.-практ. конф. за міжнар. уч. до 100- річчя запровадження державної служби України (12-13 квітня 2018 р., м. Львів)*. За наук. ред. чл.-кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2018. С. 323–327.
15. Макаренко Є.А. Міжнародна інформаційна політика: структура, тенденції, перспективи: Дис... д-ра. політич. наук: 23.00.04 / Київ. націон. унт ім. Т. Шевченка. К., 2003. 475 с.
16. Декларація принципів «Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання у новому тисячолітті»: Декларація ООН 12 груд. 2003 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c57.
17. The European eGovernment Action Plan 2016-2020. Harnessing ICT to promote smart, sustainable & innovative Government. Brussels: European Commission, 2016. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52016DC0179>
18. Віце-прем'єр-міністр – Міністр цифрової трансформації на онлайнзустрічі з Послом Королівства Данії Оле Егбергом Міккельсеном обговорили напрямки подальшої співпраці у сфері електронного урядування, а також поділилися досвідом цифровізації країн. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/uspishni-keysi-tsifrovizatsii-krain-mikhaylo-fedorov-zustrivsyaz-poslom-daniiole-egbergom-mikkelsenom>.
19. Громико О.І. Пріоритети системи державного управління з урахуванням глобальних тенденцій розвитку світового співтовариства. Науково-практична конференція «Ноосферна парадигма в публічному управлінні: теорія, історія, сучасність»: Тез. доп. Харків, 2017. С. 94-96.
20. United Nations E-government Survey 2016. E-government for Sustainable Development. Nations, New York, 2016. URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey2016>.
21. Малиновський В. Я., Грицяк Н. В., Семенченко А. І. Електронне урядування та електронна демократія: навч. посіб.: у 15 ч. За заг. ред. А. І. Семенченка, В. М. Дрешпака. Київ, 2017. Ч. 1: Вступ до курсу. Концептуальні засади електронного урядування та електронної демократії. Київ: ФОП Москаленко О. М., 2017. 70 с.
22. Yeskov S., Zaiets O. Implementation of system analysis in a law enforcement organization, as a need for automation of processing a large database. *Юридичний вісник Національного авіаційного університету «Повітряне і космічне право»*. 2020. 1. С. 39-49.
23. Ісмайлов К.Ю., Бєлих Д.В. Інформаційний суверенітет та доктрина інформаційної безпеки України. *Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. 2019. № 1. С. 206-209.

БУЗНИЦЬКИЙ Д.М.

аспірант кафедри службового

та медичного права

*(Навчально-науковий інститут права**Київського національного університету**імені Тараса Шевченка)*

УДК 342.9:[3.08:[343.85:343.35]](477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.40>**МІСЦЕ І РОЛЬ ІНСТИТУТУ УПОВНОВАЖЕНИХ ПІДРОЗДІЛІВ
(УПОВНОВАЖЕНИХ ОСІБ) З ПИТАНЬ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЙНИМ
ТА ПОВ'ЯЗАНИМ З КОРУПЦІЄЮ ПРАВОПОРУШЕННЯМ**

Автор констатує, що уповноважені підрозділи (уповноважені особи) з питань запобігання та виявлення корупції наділяються повноваженнями щодо розробки, організації та контролю за проведенням заходів забезпечення виконання вимог антикорупційного законодавства, безпосередньо реалізуючи державну антикорупційну політику на відповідному рівні та слугуючи первинною ланкою національного механізму запобігання корупції. Разом з тим, звертається увага на те, що, незважаючи на значний обсяг повноважень уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції, а також на особливу важливість їх належного виконання для ефективності національного механізму запобігання корупції, основоположні елементи правового статусу антикорупційних уповноважених залишаються неурегульованими, а їх спроможність щодо виконання покладених на них функцій не забезпечується належним рівнем вимог до спеціального професійного досвіду та компетентності антикорупційних уповноважених, так само як й достатніми організаційними та фінансовими умовами їх діяльності. Обґрунтовується, що, щонайменше, має йтися про: 1) встановлення кваліфікаційних вимог до кандидатів на посади антикорупційних уповноважених, їх сертифікація за підсумками спеціального курсу від Національного агентства з питань запобігання корупції; 2) гарантування незалежності та умотивованості антикорупційних уповноважених за допомогою, насамперед, належного їх грошового забезпечення на рівні фахівця Національного агентства з питань запобігання корупції з відповідним колом службових обов'язків, встановлення неможливості або виняткового характеру суміщення їх посад з недопущенням при цьому конфлікту інтересів у самого антикорупційного уповноваженого; 3) розробка критеріїв та способів вимірювання ефективності уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції для їх заохочення та застосування до них дисциплінарних стягнень (з одночасним урахуванням заходів профілактики корупційних правопорушень та показників виявлення та повідомлення про них); 4) поставлення відповідальності керівника організації публічного сектору у залежність від обсягу та якості виконання його антикорупційним уповноваженим покладених на нього обов'язків.

Ключові слова: *вимоги до антикорупційних уповноважених, гарантії незалежності антикорупційних уповноважених, запобігання корупції, порядок діяльності антикорупційних уповноважених, функції уповноважених підрозділів (осіб) з питань запобігання та виявлення корупції.*

Buznytskyi D.M. Role and position of anti-corruption compliance units (officers) of public sector organizations

The author states that the anti-corruption compliance units (officers) of public sector organizations are empowered to develop, organize and control the implementation of measures ensuring the observance of anti-corruption legislation, directly carrying out the government anti-corruption policy at the appropriate level and serving as the primary link of the national mechanism for prevention of corruption. Nevertheless, attention is drawn to the fact that, despite the significant scope of the powers of anti-corruption compliance units (officers), as well as bearing in mind the particular significance of their proper implementation for the effectiveness of the national mechanism for the prevention of corruption, the fundamental elements of the legal status of anti-corruption units (officers) remain overlooked in relevant rules and regulations. Moreover, the ability of these units (officers) to perform the functions assigned to them is not ensured by the appropriate level of requirements for special professional experience and competence, as well as by sufficient organizational and financial conditions for their activities. In view of that, the article indicates that the following measures are to be taken: (1) establishing qualification requirements for candidates for the positions of anti-corruption officers, their certification based on completion of a special course by the National Agency for the Prevention of Corruption; (2) guaranteeing the independence and motivation of anti-corruption officers through, first of all, adequate salaries at the level of a specialist of the National Agency for the Prevention of Corruption with the appropriate scope of duties, establishing the impossibility or exceptional nature of combining their positions while preventing a conflict of interests in their activities; (3) introduction of criteria and methods of measuring the effectiveness of anti-corruption units (officers) in matters of prevention and detection of corruption in order to encourage them and apply disciplinary sanctions to them (while taking into account both corruption prevention measures and rates of corruption detection and reporting); (4) linking the responsibility of directors of public sector organizations for corruption offences committed by its employees to the scale and quality of performance of duties by its anti-corruption units (officers).

Key words: *functions of anti-corruption compliance officers, order of activities of anti-corruption compliance officers, prevention of corruption, requirements for anti-corruption compliance officers, safeguards of independence of anti-corruption compliance officers.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Формування та утвердження культури дотримання антикорупційного законодавства розпочинається з діяльності самостійних та функціонально незалежних структурних підрозділів (посадових осіб) у складі органів державної влади та місцевого самоврядування, а також підприємств, установ та організацій державного та комунального секторів економіки. Організація внутрішнього середовища цих публічних інституцій у дусі нетерпимості до корупційних зловживань та превентивний контроль дотримання антикорупційних обмежень визнаються первинною функціональною ланкою національного механізму запобігання корупції. Якісна законодавча регламентація діяльності антикорупційних уповноважених, так само як й забезпечення якомога більш сприятливих організаційних, фінансових умов виконання ними їх повноважень, є запорукою їх ефективності та профілактики й раннього виявлення проявів корупції. Однак, правова основа діяльності уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції залишається недосконалою та потребує докорінних змін у світлі місця та ролі антикорупційних уповноважених, яке також потребує конкретизації у світлі міжнародних стандартів та зарубіжного досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, на які спирається автор в яких розглядають цю проблему і підходи її розв'язання. Ознайомившись з науковою літературою, присвяченою місцю уповноважених підрозділів (уповноважені особи) з питань запобігання та виявлення корупції, а такою ключовим аспектам правового регулювання їх діяльності, зазначимо, що наукова спільнота досягла значного зрушення у встановленні ролі антикорупційних уповноважених у національному механізмі запобігання корупції та визначенні шляхів подальшого вдосконалення їх правового статусу та порядку діяльності. Слід окремо відзначити напрацювання О. Б. Піскунової, у яких зачіпаються деякі аспекти реалізації компетенції уповноваженого підрозділу (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції [1], а також праці Я. Ю. Цимбаленко, у яких розкривається шлях становлення інституту уповноважених осіб з питань запобігання та виявлення корупції в Україні [2]. На особливу увагу заслуговують висновки та рекомендації укладачів спеціальних аналітичних оглядів практики діяльності антикорупційних уповноважених [3]. Водночас, поглиблення потребують наукові знання про утверджене у зарубіжній науковій думці та міжнародних стандартах бачення місця інституту уповноважених осіб з питань запобігання та виявлення корупції. Також мають бути окреслені регуляторні шляхи наближення антикорупційних уповноважених до якомога більш повного втілення їх потенціалу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою цієї статті є визначення місця та ролі інституту уповноважених осіб з питань запобігання та виявлення корупції, а також основних перспектив вдосконалення законодавчих положень про їх правовий статус та порядок діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед, звернемось до присвячених уповноважені підрозділи (уповноважені особи) з питань запобігання та виявлення корупції положенням ст. 13-1 Закону України «Про запобігання корупції», якими встановлено, що з метою організації та здійснення заходів із запобігання та виявлення корупції, передбачених цим законом, утворюються (визначаються) уповноважені підрозділи (уповноважені особи) з питань запобігання та виявлення корупції. Зокрема, вони утворюються:

- у апаратах та територіальних органах міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, інших державних органів, юрисдикція яких поширюється на всю територію України;
- на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери управління державного органу, крім юридичних осіб, у яких затверджуються антикорупційні програми (ч. 2 ст. 13-1 Закону України «Про запобігання корупції») [4].

Визначаючи статус антикорупційних уповноважених, ч. 3 ст. 13-1 Закону України «Про запобігання корупції» передбачає, що керівник уповноваженого підрозділу (уповноважена особа) підзвітний і підконтрольний керівнику відповідного державного органу або органу місцевого самоврядування, який забезпечує гарантії його незалежності від впливу чи втручання у його роботу. Керівник уповноваженого підрозділу (уповноважена особа) державного органу, юрисдикція якого поширюється на всю територію України, може бути звільнений за ініціативою керівника, за умови надання згоди Національним агентством з питань запобігання корупції (НАЗК), яке перевіряє, чи є звільнення пов'язаним із повідомленням про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень законодавства про запобігання корупції (ч. 3 ст. 13-1 Закону України «Про запобігання корупції») [4].

Основними завданнями уповноважених підрозділів (уповноваженої особи) є:

- 1) розроблення, організація та контроль за проведенням заходів щодо запобігання корупційним правопорушенням та правопорушенням, пов'язаним з корупцією;
- 2) організація роботи з оцінки корупційних ризиків у діяльності відповідного органу, підготовки заходів щодо їх усунення, внесення керівнику такого органу відповідних пропозицій;
- 3) надання методичної та консультаційної допомоги з питань додержання законодавства щодо запобігання корупції;

4) здійснення заходів з виявлення конфлікту інтересів, сприяння його врегулюванню, інформування керівника відповідного органу та НАЗК про виявлення конфлікту інтересів та заходи, вжиті для його врегулювання;

5) перевірка факту подання суб'єктами декларування декларацій та повідомлення НАЗК про випадки неподання чи несвоєчасного подання таких декларацій;

6) здійснення контролю за дотриманням антикорупційного законодавства, у тому числі розгляд повідомлень про порушення його вимог, у тому числі на підвідомчих підприємствах, в установах та організаціях;

7) забезпечення захисту працівників, які повідомили про порушення вимог закону про запобігання корупції, від застосування негативних заходів впливу з боку керівника або роботодавця відповідно до законодавства щодо захисту викривачів;

8) інформування керівника відповідного органу, НАЗК або інших спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції про факти порушення законодавства у сфері запобігання і протидії корупції (ч. 6 ст. 13-1 Закону України «Про запобігання корупції») [4].

Забезпечуючи виконання антикорупційними уповноваженими покладених на них завдань, НАЗК, поруч із наданням згоди на звільнення керівника уповноваженого підрозділу (уповноваженої особи) у визначених законом випадках, встановлює обов'язкові вимоги до мінімальної штатної чисельності уповноваженого підрозділу в державних органах, а також затверджує типові положення про уповноважений підрозділ (уповноважену особу) з питань запобігання та виявлення корупції (ч. 5 ст. 13-1 Закону України «Про запобігання корупції») [4].

За змістом зазначеного нормативно-правового акту уповноважений підрозділ (уповноважена особа) відповідно до покладених на нього (неї) завдань, зокрема:

– розробляє проекти актів з питань запобігання та виявлення корупції у відповідному органі,

– візує проекти актів з основної діяльності, адміністративно-господарських питань, кадрових питань (особового складу) залежно від їх видів;

– організовує роботу з оцінки корупційних ризиків у діяльності відповідного органу, підготовки заходів щодо їх усунення, вносить керівнику відповідного органу пропозиції щодо таких заходів, залучається для виконання цих функцій до роботи комісії з оцінки корупційних ризиків;

– забезпечує підготовку антикорупційної програми відповідного органу (іншого документа за результатами оцінки корупційних ризиків та визначення заходів з їх усунення - для відповідного органу, який не має обов'язку затверджувати антикорупційну програму), змін до неї, подання її на погодження та моніторинг її виконання;

– здійснює підготовку звітів за результатами періодичного моніторингу та оцінки виконання антикорупційної програми, а також надає пропозиції щодо внесення змін до неї;

– вживає заходів з виявлення конфлікту інтересів та сприяє його врегулюванню, інформує керівника відповідного органу та Національне агентство про виявлення конфлікту інтересів та заходи, вжиті для його врегулювання;

– проводить перевірку факту подання суб'єктами декларування, які працюють у відповідному органі, декларацій та повідомляє НАЗК про випадки їх неподання чи несвоєчасного подання;

– організовує роботу внутрішніх каналів повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, отримує та організовує розгляд повідомленої через такі канали інформації;

– за результатами роботи за звітний рік надає до НАЗК інформацію щодо своєї діяльності до 10 лютого року, наступного за звітним, а також щопівроку надає НАЗК інформацію щодо виконання заходів, передбачених антикорупційною програмою;

– здійснює моніторинг Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення;

– у разі отримання офіційної інформації стосовно вчинення працівником відповідного органу корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією,

здійснює моніторинг офіційного веб-порталу «Судова влада України», Єдиного державного реєстру судових рішень з метою отримання інформації щодо результатів розгляду відповідної справи судом (п. 2 Типового положення про уповноважений підрозділ (уповноважену особу) з питань запобігання та виявлення корупції, затвердженого наказом Національного агентства з питань запобігання корупції від 27 травня 2021 р. № 277/21) [5].

Таким чином, уповноважені підрозділи (уповноважені особи) з питань запобігання та виявлення корупції наділяються повноваженнями щодо розробки, організації та контролю за проведенням заходів забезпечення виконання вимог антикорупційного законодавства, безпосередньо реалізуючи державну антикорупційну політику на відповідному рівні та слугуючи первинною ланкою національного механізму запобігання корупції. На антикорупційних уповноважених покладається: 1) превентивна діяльність, пов'язана із забезпеченням обізнаності працівників їх організації із вимогами законодавства про запобігання корупції та сприянні у їх виконанні, а також щодо оцінки корупційних ризиків їх організації та підготовки її антикорупційної програми; 2) координаційна діяльність під час інформаційного обміну із органом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику, а також у рамках взаємодії із іншими підрозділами їх організації, підвідомчими підприємствами, в установах та організаціями, так само як й з іншими антикорупційними уповноваженими; 3) моніторингова та контрольна діяльність – відстеження наявності та руху справ щодо вчинення працівником корупційного правопорушення, перевірка фактів подання декларацій, виявлення конфлікту інтересів та сприяння його врегулюванню, оцінка виконання антикорупційної програми тощо; 4) діяльність правотворчого та правозастосовного характеру, яка охоплює розробку проектів актів з питань запобігання та виявлення корупції та погодження документів з основних питань діяльності організацій (з основної діяльності, адміністративно-господарських питань тощо). Таким чином, за законодавством України функції уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції відповідають тим, які закріплені за НАЗК, за поодинокими винятками та з обмеженням зони відповідальності антикорупційних уповноважених внутрішнім середовищем їх організацій.

Подібне функціональне навантаження несуть підрозділи (уповноважені особи) з питань запобігання та виявлення корупції у більшості зарубіжних держав. Наприклад, як зазначено у керівництві французького антикорупційного агентства, антикорупційний уповноважений (відповідальний за антикорупційний комплаєнс) має розробляти антикорупційну програму та контролювати її виконання. Окрім своїх регулярних завдань, відповідальний за комплаєнс бере участь у реалізації стратегічних проектів та прийнятих рішень, що впливають на структуру організації, таких як підписання нових контрактів, злиття та поглинання, великі інвестиції, пошук або залучення до нових партнерств. Уповноважений координує процес оцінки та профілювання ризиків, а також у визначенні та впровадженні заходів з управління ризиками [6, р. 18-19].

У світлі вищевикладеного, правова основа діяльності антикорупційних уповноважених має бути якомога більш досконалою для втілення найбільшою мірою їх потенціалу. Однак, законодавство України не забезпечує належне регулювання їх правового статусу та регламентацію їх діяльності, що широко визнається на національному рівні.

Зокрема, за оцінкою, відображеною у антикорупційній стратегії, затвердженій Законом України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки», інститут уповноважених підрозділів (осіб) з питань запобігання корупції не повною мірою реалізує свій потенціал у зв'язку з недостатніми гарантіями автономності. За підсумками його реформування планується досягнення таких результатів

1) інститут уповноважених з питань запобігання корупції функціонує як добросесна, незалежна, лідерська мережа з урахуванням кращих світових і національних практик та отримує комплексну координаційну підтримку з боку Національного агентства;

2) уповноважені з питань запобігання корупції мають, поділяють і впроваджують зрозумілі та ефективні стандарти діяльності, які розроблені НАЗК спільно з іншими

заінтересованими сторонами та базуються на обґрунтованих кваліфікаційних вимогах, якісному доборі на ці посади, ресурсній достатності та захищеності від втручання;

3) пріоритетом у діяльності уповноважених з питань запобігання корупції визначено запобігання поширенню корупційних практик, залучення громадськості до аналізу та усунення корупційних ризиків у нормативно-правових актах органів державної влади та органів місцевого самоврядування [7].

Слушні зауваження викладаються й авторитетними командами експертів у рамках їх аналітичних досліджень питань правового регулювання та практики діяльності антикорупційних уповноважених.

Зокрема, фахівці Головного юридичного управління апарату Верховної Ради України вказали на те, що положення антикорупційного законодавства про уповноважених підрозділів (осіб) з питань запобігання та виявлення корупції, мають визначати вимоги до працівників відповідних підрозділів (осіб), їх статус, порядок призначення, повноваження, підстави та порядок звільнення тощо [8]. На основі узагальнення міжнародних стандартів та рекомендацій, а також відповідного зарубіжного досвіду, вчені констатують, що оптимальним рішенням є визначення в програмі антикорупційного комплаєнсу формальні вимоги до та основні функції, повноваження та відповідальність уповноваженого з антикорупційного комплаєнсу [9, с. 31].

Також, привертають увагу результати огляду ключових аспектів ефективності діяльності антикорупційних уповноважених, виконаного експертами НАЗК. Викладаючи аналітичні дані, виявлені тенденції та рекомендації щодо розвитку ефективності організації діяльності уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції, насамперед, урядові фахівці, зокрема, підкреслили важливість розуміння уповноваженими вразливих місць і поширених способів виникнення конфлікту інтересів та порушення інших антикорупційних обмежень у діяльності організації. Водночас, на тлі цього експерти висловили неохвалення покладення у деяких організаціях публічного сектору завдань антикорупційного уповноваженого на таких «вузьких» спеціалістів, як інженер з охорони праці, секретар-друкарка, завідувач господарством тощо, адже це ставить під сумнів якість антикорупційної роботи, яка вимагає досить специфічних та значних компетенцій щодо застосування антикорупційного законодавства [3, с. 29].

Так само, у практичних керівництвах неурядових антикорупційних організацій наголошується на тому, що спеціаліст з антикорупційного комплаєнсу повинен мати відповідну освіту та досвід. У відповідних законодавчих положеннях можуть бути визначені спеціальні вимоги до посади відповідального за антикорупційний комплаєнс. Вони можуть включати, але не обмежуватися певним ступенем вищої освіти, відсутністю судимостей, належною діловою репутацією, професійною сертифікацією, відповідним досвідом роботи [9, с. 30].

Більше того, американський досвід показує, що розроблення, організація та контроль за проведенням комплексних заходів щодо запобігання корупційним правопорушенням у організації відіграє важливу роль у пом'якшенні або, можливо, навіть відверненні корпоративної кримінальної відповідальності відповідно до Рекомендацій щодо винесення покарань США та Принципів федерального переслідування бізнес-організацій Міністерства юстиції США. Натомість, відсутність або неефективність комплаєнс-програми може бути обтяжуючим фактором у антикорупційному переслідуванні. Відповідно до мінімальних стандартів, установлених зазначеними принципами, уповноваженим особам рекомендовано визначити, чи є програма комплаєнсу компанії такою, що існує радше «на папері» чи програмою, яка «розроблена, виконується, контролюється та переглядається належним чином». Наприклад, якщо антикорупційні уповноважені мають достатні повноваження негайно спілкуватися з керівництвом їх організацій щодо потенційних правопорушень, а також повідомляти про статус виконання комплаєнс-програми принаймні раз на рік, організація, визнана винуватою у протиправних діях, все одно може отримати послаблення за наявність ефективної комплаєнс-програми, навіть якщо до вчинення правопорушення був причетний персонал високого рівня [10].

Висновки з дослідження. Уповноважені підрозділи (уповноважені особи) з питань запобігання та виявлення корупції наділяються повноваженнями щодо розробки, організації та контролю за проведенням заходів забезпечення виконання вимог антикорупційного законодавства, безпосередньо реалізуючи державну антикорупційну політику на відповідному рівні та слугуючи первинною ланкою національного механізму запобігання корупції. Незважаючи на значний обсяг повноважень уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції, а також з урахуванням особливої важливості їх належного виконання для ефективності національного механізму запобігання корупції, основоположні елементи правового статусу антикорупційних уповноважених залишаються неурегульованими, а їх спроможність щодо виконання покладених на них функцій не забезпечується належним рівнем вимог до спеціального професійного досвіду та компетентності антикорупційних уповноважених, так само як й достатніми організаційними та фінансовими умовами їх діяльності. Щонайменше, має йтися про: 1) встановлення кваліфікаційних вимог до кандидатів на посади антикорупційних уповноважених, їх сертифікація за підсумками спеціального курсу від НАЗК; 2) гарантування незалежності та умотивованості антикорупційних уповноважених за допомогою, насамперед, належного їх грошового забезпечення на рівні фахівця НАЗК з відповідним колом службових обов'язків, встановлення неможливості або виняткового характеру суміщення їх посад з недопущенням при цьому конфлікту інтересів у самого антикорупційного уповноваженого; 3) розробка критеріїв та способів вимірювання ефективності уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції для їх заохочення та застосування до них дисциплінарних стягнень (з одночасним урахуванням заходів профілактики корупційних правопорушень та показників виявлення та повідомлення про них); 4) поставлення відповідальності керівника організації публічного сектору у залежності від обсягу та якості виконання його антикорупційним уповноваженим покладених на нього обов'язків.

Список літератури:

1. Піскунова О. Б. Деякі аспекти реалізації компетенції уповноваженого підрозділу (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції. *Юридична наука*. 2020. № 4 (106). Том 2. С. 136-145. DOI: 10.32844/2222-5374-2020-106-4-2.17.
2. Цимбаленко Я. Ю. Генеза становлення інституту уповноважених осіб з питань запобігання та виявлення корупції в Україні. Збірник наукових праць. Право та державне управління. 2021. № 1. С. 271–278. DOI: 10.32840/pdu.2021.1.40.
3. Ефективність антикорупційних уповноважених у 2020 році. Аналітичний огляд / проф. А. Галай, С. Деркач, А. Федоренко. Київ, Національне агентство з питань запобігання корупції, 2021. 126 с. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2021/12/Efektyvnist-antikoruptsijnyh-upovnovazhenyh-u-2020-rotsi.pdf>.
4. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. Дата оновлення: 10 грудня 2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.
5. Типове положення про уповноважений підрозділ (уповноважену особу) з питань запобігання та виявлення корупції, затверджене наказом Національного агентства з питань запобігання корупції від 27 травня 2021 року № 277/21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0914-21#n14>.
6. Agence Française Anticorruption. The French Anti-Corruption Agency Guidelines. 2020. URL: [https://www.agence-francaise-anticorruption.gouv.fr/files/files/Pratical%20Guide%20The%20corporate%20anti-corruption%20compliance%20function_0\(2\).pdf](https://www.agence-francaise-anticorruption.gouv.fr/files/files/Pratical%20Guide%20The%20corporate%20anti-corruption%20compliance%20function_0(2).pdf).
7. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України від 20 червня 2022 року № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>.
8. Зауваження Головного юридичного управління апарату Верховної Ради України до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення ефективності інституційного механізму запобігання корупції» (реєстраційний № 1029). URL: w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=66259&pf35401=503086.

9. Ivanov E. Overview of Anti-Corruption Compliance Standards and Guidelines (2nd revised edition). 2022. URL: https://www.iaca.int/media/attachments/2022/08/01/overview-of-anti-corruption-compliance-standards-and-guidelines-practical-tool-2nd-edition_with_covers.pdf.

10. Meyer J., Devaney W., Tomczak P. Anti-Corruption in the United States. BakerMcKenzie. URL: <https://www.globalcompliancenews.com/anti-corruption/anti-corruption-in-the-united-states/>.

VOLKOVA YU. A.

Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department
of Administrative Law and Process
(Taras Shevchenko National University
of Kyiv,
Honorary Associate at the University
of Liverpool)
ORCID ID: 0000-0002-2799-3933

УДК 347.23

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.41>

FORMATION OF THE LATEST APPROACHES TO THE DOCTRINAL PROVISIONS OF CRIMINAL LAW POLICY ON COMBATING CRIMES AGAINST PROPERTY DURING MARTIAL LAW

The article examines the issues of forming the latest approaches to the doctrinal provisions of criminal law policy with regard to combating crimes against property during martial law. It is indicated that criminal law policy on crimes against property is a sphere of human and social life, the purpose of which is to guide social development by defining common goals and agreed areas of property protection by criminal law means. Unfortunately, today, in the context of the armed conflict, we have to reconsider approaches to the doctrinal provisions of the criminal law policy on combating crimes against property. However, it is worth noting that the legal doctrine of modern Ukraine had clearly defined concepts, structure, tasks, principles and levels of such policy even before the war.

It is stated that the few works of scholars devoted to this issue do not allow us to get a holistic view of this legal phenomenon. However, given that Ukraine has undertaken to adapt its legal system to the legal system of the European Union, this process, in our opinion, should begin first of all with the scientific and theoretical development of the relevant legal structures, and first of all, those which need to be improved within the national legal theory. The above explains the relevance and urgent need to develop doctrinal provisions of criminal law policy on crimes against property.

The author concludes that despite the increased liability for property crimes under martial law, there is still a tendency to commit property crimes, in particular, theft and robbery. Accordingly, the above again raises the issue of the expediency of revising the approaches to the doctrinal provisions of criminal law policy on combating crimes against property.

Key words: *crimes against property, theft, crime, criminal offence, martial law, armed conflict, counteraction, criminal law policy.*

Волкова Ю. А. Формування новітніх підходів до доктринальних положень кримінально-правової політики щодо протидії злочинам проти власності під час дії воєнного стану

У статті досліджено питання формування новітніх підходів до доктринальних положень кримінально-правової політики щодо протидії злочинам проти власності під час дії воєнного стану. Вказано, що кримінально-правова політика щодо злочинів проти власності – це сфера життєдіяльності людини і суспільства, мета якої – орієнтація суспільного розвитку шляхом визначення загальних цілей

і погоджених напрямів захисту власності кримінально-правовими засобами. Нажаль сьогодні в умовах збройного конфлікту ми маємо переглядати підходи до доктринальних положень кримінально-правової політики щодо протидії злочинам проти власності. Проте варто вказати, що у правовій доктрині сучасної України й до війни були відсутні чітко сформовані поняття, структура, завдання, принципи та рівні такої політики.

Констатовано, що поодинокі праці науковців, присвячені названій проблематиці, не дозволяють отримати цілісне уявлення про назване правове явище. Однак з огляду на те, що Україна узяла на себе зобов'язання адаптувати власну правову систему до правової системи Європейського Союзу цей процес, на нашу думку, має бути розпочатий насамперед з науково-теоретичної розробки відповідних правових конструкцій і передусім тих з них, які потребують удосконалення у межах вітчизняної правової теорії. Саме викладеним і пояснюється актуальність та нагальна необхідність розробки доктринальних положень кримінально-правової політики щодо злочинів проти власності.

Зроблено висновок, що незважаючи на посилення відповідальності за злочини проти власності в умовах воєнного стану продовжує мати місце тенденція до вчинення майнових злочинів, зокрема крадіжок та грабежів. Відповідно наведене знов актуалізує питання доцільності перегляду підходів до доктринальних положень кримінально-правової політики щодо протидії злочинам проти власності.

Ключові слова: злочини проти власності, крадіжка, злочин, кримінальне правопорушення, воєнний стан, збройний конфлікт, протидія, кримінально-правова політика.

Introduction. Let's start with the question of what the concept of politics includes. Most researchers note that the specificity of politics is related to the ability to ensure the integrity of society, coordinate different interest groups, and effectively regulate social relations. The content of the policy can be disclosed by formulating its essential features: 1) politics is the sphere of power relations, relations regarding power, its organization, distribution between different groups of interests, determination of the direction of activity of the state and its institutions; 2) politics is a way of organizing social life based on the integration of heterogeneous interests, their coordination on the basis of a common interest that unites all members of society; realization and dominance of the general interest as opposed to the private needs of individuals, groups, etc.; 3) Politics is the activity of elites and leaders to guide and manage the processes of social development at all levels with the help of state institutions [1].

Politics as a social phenomenon is a multifaceted, dynamic phenomenon that forms the main directions of development in the legal and other spheres of social existence of society and the state. The formation of such directions of development in the legal sphere allows to determine its main priorities, streamline law-making activities, and, accordingly, ensure the creation of an effective mechanism of legal regulation. This can be achieved through the formation of a legal policy, which is designed to balance and streamline legal life.

Legal policy is a multi-level legal formation that includes: 1) ideas, principles, goals, tasks that make up a certain conceptual basis of policy in the field of law, and their absence destroys the process of building a system; 2) legal and political conditions prevailing in a certain period of time; 3) strategies and tactics of legal development; 4) means of legal policy.

Task statement. The purpose of the article is to research the issue of the formation of the latest approaches to the doctrinal provisions of the criminal law policy regarding countering property crimes during martial law.

Research results. Improvement of legal policy should lead to changes and encourage the development of social reality. In turn, legal science should "not only describe, comment on and

systematize legal phenomena and processes, but also logically "calculate" the probabilities of improvement and transformation of legal reality, foresee the possibilities of its development". The main goal of the legal policy of the state is the stable effective development of the legal system.

An important component of legal policy is combating crime, which is designed to reduce its level and ensure a state that meets the needs of protecting society from crime [2]. State policy in the field of combating crime consists of types, the characteristic features of which are determined by the tasks, subject and methods of achieving the results necessary for society. Such types are: criminal law, criminal procedure, criminal executive and criminological policies.

The concept of "criminal law policy" is used and interpreted ambiguously in the specialized literature. In legal science, there are different views on the question of what the term itself should sound like: "criminal policy" or "criminal law policy". Most of the modern authors for the definition of policy related to the formation of a system of norms of substantive criminal law, the definition of the boundaries of criminal and non-criminal, the problems of the effectiveness of the application of substantive criminal law, etc., the term "criminal law policy" is used [3].

A stable, predictable, and effective criminal law policy of the state is reflected in the Criminal Code, fixing its directions, [4] which are formed on the basis of the grouping of objects of criminal encroachments (the criterion for such a division is the generic object of the crime) and are determined by the level of significance of the social relations regulated by them.

P.L. Fris singles out the directions according to the spheres of criminal law policy, among others highlighting the criminal law policy in the field of combating crimes against property [5]. We cannot fully agree with the above formulation, since any direction is in the sphere of a certain defined group of social relations. The direction of criminal law policy determines its purposeful action. The sphere of application of the policy characterizes the very circle of social relations through which the direction of criminal law policy passes. Criminal law policy on combating crimes against property is a direction of criminal law policy, the actions of which are in the field of public property relations and are aimed at protecting social relations inherent in property relations from socially dangerous encroachments by means of criminal law.

The model of criminal law policy on combating crimes against property, as the basis of its doctrine, should include the following components: object, subject, subjects, purpose, scope, vectors, and principles. Its development is due to the following factors: 1) today there is no unified systematic approach to property protection; 2) the requirements for improving the effectiveness of property protection are growing, considering its extension to individual objects of protection; 3) there is no algorithm for improving property protection in the context of globalization and virtualization of the world in the postmodern era.

Appreciating property as the highest value, and, accordingly, objects in need of criminal law protection, criminal law policy on combating crimes against property is designed to create a system of political and legal measures aimed at protecting property from socially dangerous encroachments. Criminal law policy on combating crimes against property should be perceived as a policy, the system of measures of which ensures the proper development, timely implementation, and effective implementation of the norms of substantive criminal law aimed at protecting property from socially dangerous encroachments.

The object of criminal law policy on combating crimes against property is the security of those social relations from socially dangerous encroachments, which are covered by the action of such policy. Of course, the scope of criminal law policy on combating crimes against property is not limited to social relations in the property sphere. The range of such relations is much wider.

Objects of property are in a state of continuous interaction with other objects and subjects, and such interaction is accompanied by the emergence of new forms and types of criminal encroachments. Therefore, the process of searching for and acquiring new knowledge about crimes in the property sphere and the most effective measures to ensure the protection of property by criminal law means is of great importance.

In order to develop or create a program of certain measures that meet the requirements of our time, first of all, it is necessary to understand the definitions. The correct definition of the essence of the concept of property is an important prerequisite for its successful and full-fledged existence.

In the legal literature, the interdisciplinary nature of the institution of property is recognized. Since property is an object not only of civil, but also of labor, administrative, financial, criminal legal relations, this category is general law, and, accordingly, its concept should be the same for the legal system. Unfortunately, today property, as an integral component of the domestic legal system, is torn apart by sectoral sciences and domestic legislation. In order to prevent the splitting of the integrity of this concept, it is necessary to strive for so that its content is interneural. Heterogeneous understanding of this category is the main obstacle to improving criminal law legislation aimed at protecting property, eliminating conflicts in criminal law and developing modern criminal law policy in the field of combating crimes against property.

Throughout history, the path to understanding the concept of property in law has been ambiguous. In prerevolutionary jurisprudence, the right of property was regarded as the complete domination of a person over a thing. The founders of the Soviet legal school were characterized by an economic view of property. It was generally recognized in the specialized literature that economic property relations, which acquired legal regulation, became property relations [6].

Pre-revolutionary criminal law focused not on the protection of the nature of property rights, but on the various ways of exploiting it. Having agreed on the objects of protection, pre-revolutionary criminal law adapted the institution of property to them. In the same way, the variety of subjects (owner, tenant, creditor, etc.) was simplified, each of which had an independent legal status and an individual relationship to property.

Thus, pre-revolutionary criminal law protected the rights of not the legal, but the actual owner, user and manager of property. This approach to property was the basis of the pre-revolutionary theory of crimes against property. In this theory, property (like the owner himself) was an abstract concept. As a result, the institution of ownership was simplified. Pre-revolutionary jurists identified the owner with the owner, and property with property. Possession replaced both the right of ownership and other property rights.

The system of Soviet criminal law preserved the uncertainty of the position of the institution of property. In the theories of Soviet criminal law, emphasis was placed on property. This was due to the fact that, from the point of view of Marxism, property is a certain form of social relations regarding the appropriation and possession of material goods.

With the development of economic turnover, relations regarding property have become much more complicated. There was a new look at acts that caused property damage, but did not fall under the category of "crimes against property", but the above did not lead to a revision of the basic definitions.

Modern domestic legal science still continues to feel the powerful influence of the Soviet legal ideology. Many of the legal concepts (including the concept of property protection) continue to live in Ukrainian legal science. We are convinced that these theories and concepts cannot find a place in the legal theory of the country, which has proclaimed itself a democratic, legal and social state, so the revision and formation of new modern approaches is extremely necessary.

In a state that proclaims the protection of property, the economic (property) and legal (property rights) content of property must not be separated. They exist in inseparable unity [7]. Today, most countries in the world adhere to this concept.

Confirmation of the above can be found in the French Civil Code in Art. 544, where the following definition is proposed: «La propriété est le droit de jouir et disposer des choses...» [8]. The term «*La propriété*» is translated as "property" and "ownership".

A similar approach is observed in the civil law of Spain. In Art. 348 of the Spanish Civil Code, the definition of property rights: «La propiedad es el derecho de gozar y disponer de una cosa...» [9]. The term «*La propiedad*» translates as "property" and as "right of ownership" [10].

In the Argentine Civil Code, the term "El dominio" is used to refer to property rights: «Art. 1882. El dominio es el derecho real que otorga todas facultades de usar, gozar

в disponer de una cosa...» [11]. The term «*El dominio*» translates as power, domination, possession [12].

A similar conclusion is given by the analysis of the relevant civil law norms of Italy. The third book of the Civil Code contains rules on the right of property [13]. The term «*la proprieta*» translates as property.

The civil laws of the State of California and the Province of Quebec also do not distinguish between property and ownership. According to Art. 654 of the California Civil Code, property rights are to be understood as follows: «The ownership of a thing is the right of one or more persons to possess and use it to the exclusion of others» [14]. A similar provision is contained in Art. 947 of the Quebec Civil Code: «Ownership is the right to use, enjoy and dispose of property fulli and freely...» [15]. The terms «ownership», «property» are translated as "property", "right of ownership", "property" [16] and do not coincide with the Ukrainian concept of property [17]. A similar approach can be found in the codes of Portugal (Art. 1305) and Switzerland (Art. 641).

Based on this, we can assume that in the civil law and legislation of many countries of the world there is no clear distinction between property and property rights. The European doctrine also includes the concept of "property rights" in the term "property", as if it presupposes an understanding of "property rights". Hence, property is understood in a broad sense.

Analyzing the practice of the European Court, in the context of the European Convention, the concept of "property" is constantly expanding. This, of course, is facilitated by the position of the European Court, which constantly repeats that "property" within the meaning of the Convention and its Protocol is an autonomous phenomenon that is in no way related to the national understanding and has an interpretation independent of the national one [18].

Today, Ukraine has come close to the need to adapt the current legislation to the norms of the European Union (EU). The development of criminal law policy and the harmonization of Ukrainian legislation, including criminal law policy on crimes against property, with the basic principles of EU law is a necessary element in this area. In addition, the above is actualized by the presence of an armed conflict, which also actualizes the above.

The modern domestic science of civil law considers property in two senses: in a narrow sense – as a set of things and in a broad sense – as a set of things, property rights and obligations. This approach has led to the fact that the legislator introduced an ambiguous approach to the concept of property with regard to Section 6 of the Special Part of the Criminal Code. In cases of understanding in a broad sense, this is directly enshrined in the dispositions of the articles (in Article 190 of the Criminal Code, not only property is called the subject, but also the right to it). In the dispositions of other articles (Articles 185, 186, 187 of the Criminal Code), the legislator does not give any instructions regarding an extended interpretation, so the concept of property should be used in a narrow sense. This causes the main problems of qualification.

Now, more than ever, there is an urgent need to revise, improve and form a new approach to the universal interintegral concept of property, which does not suppress existing and emerging relations, but is able to cover their diversity as widely as possible. When defining the concept of property, it is necessary to proceed from the peculiarities of the protection enjoyed by criminal law relations, etc. If absolute protection, resistance to encroachment by third parties can be recognized as primary, then the objects of property should be all objects that society wants and is able to protect by criminal law means. Consolidation of property as an object of protection from criminal encroachments allows to cover both a static state (refraining from illegal actions) and active behavior of subjects (use of rights, fulfillment of duties).

This in no way reduces the role of other elements (components). However, as in every system (and criminal law policy on combating crimes against property is an appropriate system characterized by all the features of the system), something must be the main, determining, so to speak, driving force. In this system, this function is performed by the concept of property.

The analysis of the concepts of understanding the concept and content of property allows us to draw several important conclusions. Property is an autonomous phenomenon that should be interpreted regardless of its national understanding [18] and include three components: the first is

every day (social) perception at the level of common sense, in which property is something (material) that belongs to anyone. The second is legal, in which property includes property, property rights, and property rights. The third is economic, or rather political, as a systemic category, where property is not a person's relation to any object, and relations between people regarding the appropriation (alienation) of this object. Moreover, appropriation and alienation are categories that express an objective contradiction between the two sides of the content of property, and therefore, with the liquidation of alienation, both appropriation and, accordingly, the property relations themselves are eliminated. All three components have criminal law features: in the first case, property acts as an object of criminal encroachment; the second and third are the object at which the crime is directed.

Based on a broad interpretation of the concept of property, the object of criminal law policy on combating crimes against property should be understood as social relations that form a state of security from:

- 1) socially dangerous encroachments on property;
- 2) socially dangerous encroachments on property rights;
- 3) socially dangerous encroachments on property rights.

These objects should be reflected in the provisions of Section VI of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, taking into account the trends in the development of modern public life, which necessitates the extension of the ownership regime to intangible objects as well.

Conclusions. With the beginning of the war, martial law was introduced, and later laws were adopted that amended the Criminal Code of Ukraine (hereinafter referred to as the Criminal Code of Ukraine), increasing criminal liability for a number of crimes under martial law.

In particular, from March 7, 2022, Law No. 2117-IX amended the Criminal Code of Ukraine to strengthen liability for crimes under Art. 185, 186, 187, 189, 191 of the Criminal Code of Ukraine, committed under martial law. These are the main property crimes that have always made up a significant part of all criminal statistics in Ukraine – theft, robbery, robbery, extortion, as well as embezzlement and seizure of property by abuse of office.

For example, theft – Part 1 of Art. 185 of the Criminal Code of Ukraine was previously considered not a crime, but a criminal offense, and it was punishable by a fine of 17 thousand hryvnias to restriction of liberty for up to 5 years. Only in the case of theft repeatedly or by prior conspiracy by a group of persons (Part 2 of Article 185 of the Criminal Code of Ukraine), with entry into a dwelling or other property (Part 3 of Article 185 of the Criminal Code of Ukraine) or on a large, especially large scale (Parts 4, 5 of Article 185 of the Criminal Code of Ukraine) – punishment in the form of imprisonment was provided.

Today, theft committed under martial law or a state of emergency is a particularly qualified crime. Committing theft under martial law is immediately qualified under Part 4 of Art. 185 of the Criminal Code of Ukraine, which is punishable by imprisonment from 5 to 8 years.

Similar changes on March 8, 2022 are provided for robbery, robbery, extortion, as well as embezzlement and seizure of property by abuse of office (corruption crime), which are committed under martial law or a state of emergency. All these crimes are qualified immediately under Part 4 of the relevant article (186, 187, 189, 191 of the Criminal Code of Ukraine) as especially qualified.

Despite the increased responsibility for crimes against property under martial law, there continues to be a tendency to commit property crimes, including theft and robbery. Accordingly, the above again actualizes the issue of the expediency of revising approaches to the doctrinal provisions of criminal law policy on combating crimes against property.

Список використаних джерел:

1. Новий тлумачний словник української мови: у 3 Т. / Уклад. В. Яровенко, О. Коліушко. К.: Аконт, 1998. Т. 3. С. 514-542., с. 514
2. Борисов В. І. Сучасна політика держави у сфері боротьби зі злочинністю та її кримінально-правовий напрям *Право України*. 2012. № 1–2. С. 232.
3. Борисов В.І., Фріс П.Л. Ефективність кримінально-правової політики *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2014, № 1(2). С. 1-18, с. 5

4. Тацій В. Боротьба зі злочинністю на початку ХХІ ст.– проблема сьогодення *Щорічник українського права: зб. наук. праць*. 2009. – № 1. С. 215–228., с. 217
5. Дорохіна Ю.А. Злочини проти власності: теоретико-правове дослідження. Монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. 744 с.
6. Червоний Б.С. Методологічні проблеми регулювання відносин власності в законодавстві України *Економіко-правові проблеми трансформації відносин власності в Україні*. К., 1997. С. 42-44.
7. Пацурківський Ю.П. Основні підходи до визначення поняття та природи власності в цивільних правовідносинах *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Випуск 682. Правознавство. С. 60-64
8. Code civil. Titre 11-De la propriete URL: <http://www.civilites.com/cctv/L2T2C1.htm>
9. Codice civil (espanol). Ed. Aranzadi. Pamplona, 1998. 162 с.
10. Іспансько-український, українсько-іспанський словник + граматики: 70000 слів. Автор-укладач: ОльгаМазура. Донецьк: ГлоріяТрейд, 2009. 410 с.
11. Proyecto de codigo civil de 1998 (de la Republica Argentina) URL: [rittp//alterini/org/civil.htm](http://alterini.org/civil.htm).
12. Латинсько–український словник. Мирослав Трофимук, Олександра Трофимук Львів: Вид-во ЛБА, 2001.225 с.
13. Codice Civile Italiano R. D. 16 marzo 1942, n. 262 Approvazione del testo del Codice Civile (Pubblicato nella edizione straordinaria della Gazzetta Ufficiale, n. 79 del 4 aprile 1942). P. 136
14. Civil code of California URL: <http://www.leginfo.ca.gov/cgi-bin/displeycode>.
15. Civil code of Quebec URL: www.lexum.umontreal.ca/ccq/en/14/t2/c1.
16. Англо-український словник – English-Ukrainian Dictionary. Близько 120000 слів: у 2-х томах / Уклад. М. І. Балла. Київ: Освіта, 1996. 788 с.
17. Шимон С. І. Майнові права в контексті сучасних концепцій права власності у цивілістиці *Часопис Київського університету права*. 2012. С. 192–195.
18. Мірошніченко О. А. Право власності у розумінні Європейського суду з прав людини (загальна характеристика) URL: file:///C:/Users/SZ740/Downloads/FP_index.htm_2013_2_57.pdf

МЕРДОВА О.М.

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри
адміністративно-правових
дисциплін факультету №2
(Донецький державний університет
внутрішніх справ)
ORCID ID: 0000-0003-0769-2364

УДК 342.951:351.741

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.42>

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ЮРИСДИКЦІЙНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРАЦІВНИКАМИ ПОЛІЦІЇ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ АБО ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН

Статтю присвячено з'ясуванню окремих проблемних аспектів реалізації адміністративно-юрисдикційних повноважень працівниками поліції у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів або психотропних речовин на сучасному етапі та виявлення шляхів подальшого реформування законодавства в цій сфері. Зроблено висновок про те, що найбільш проблемним є реалізація адміністративно-юрисдикційних повноважень працівниками поліції у справах про адміністративні правопорушення, передбачених ст. 44 КУпАП, зокрема у зв'язку із відсутністю законодавчо визначеного механізму призначення і проведення експертизи у зазначеній категорії справ, що ускладнює процес документування виявлених адміністративних правопорушень, а також відсутністю механізму прийняття рішення про знищення працівниками поліції наркотичних засобів або психотропних речовин, які є речовими доказами у справах про адміністративні правопорушення, передбачені названою статтею. На підставі аналізу положень чинного адміністративно-деліктного законодавства, що визначає правові підстави реалізації адміністративно-юрисдикційних повноважень працівниками поліції у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів або психотропних речовин, теоретико-методологічних розробок вчених у цій сфері, а також правозастосовної практики, доведено, що де-юре уповноважені на те посадові особи органів Національної поліції уповноважені на реалізацію таких повноважень, проте де-факто, наявність чисельних прогалин у законодавстві унеможливило їх. З огляду на це, автором наголошується на важливості внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та підзаконних відомчих нормативно-правових актів, що визначають порядок провадження у справах про адміністративні правопорушення, які сприятимуть підвищенню ефективності реалізації адміністративно-юрисдикційних повноважень працівниками поліції.

Ключові слова: поліція, адміністративно-юрисдикційні повноваження, провадження у справах про адміністративні правопорушення, незаконний обіг, наркотичні засоби, психотропні речовини

Merdova O.M. Separate problem aspects of the implementation of administrative and jurisdiction authorities by police employees in the field of combating illegal trafficking of narcotics or psychotropic substances

The article is devoted to elucidating certain problematic aspects of the implementation of administrative and jurisdictional powers by police officers in the field of countering

the illegal circulation of narcotic drugs or psychotropic substances at the current stage and identifying ways of further reforming the legislation in this area. It was concluded that the most problematic is the implementation of administrative and jurisdictional powers by police officers in cases of administrative offenses provided for in Art. 44 of the Code of Criminal Procedure, in particular due to the lack of a legally defined mechanism for appointing and conducting an examination in the specified category of cases, which complicates the process of documenting detected administrative offenses, as well as the lack of a decision-making mechanism for police officers to destroy narcotic drugs or psychotropic substances that are physical evidence in cases of administrative offenses provided for by the said article. On the basis of the analysis of the provisions of the current administrative-delict legislation, which determines the legal grounds for the exercise of administrative-jurisdictional powers by police officers in the field of combating the illegal circulation of narcotic drugs or psychotropic substances, theoretical and methodological developments of scientists in this field, as well as law enforcement practice, it has been proven that where - legally authorized officials of the National Police are authorized to exercise such powers, but de facto, the presence of numerous gaps in the legislation makes them impossible. In view of this, the author emphasizes the importance of making changes to the Code of Ukraine on Administrative Offenses and subordinate departmental normative legal acts, which determine the procedure for proceedings in cases on administrative offenses, which will contribute to increasing the effectiveness of the implementation of administrative and jurisdictional powers by police officers.

Key words: *police, administrative and jurisdictional powers, proceedings in cases of administrative offenses, illegal trafficking, narcotic drugs, psychotropic substances*

Постановка проблеми. Реалізація працівниками Національної поліції України адміністративно-юрисдикційних повноважень традиційно пов'язана з їх компетенцією у провадженнях у справах про адміністративні правопорушення, у провадженнях за зверненнями громадян та у дисциплінарному провадженні. В свою чергу, діяльність поліції у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів або психотропних речовин у адміністративно-правовому вимірі переважно розглядається в межах реалізації повноважень зазначених органів у провадженнях у справах про адміністративні правопорушення. Слід відзначити, що на сьогоднішній день зазначена діяльність Національної поліції України регламентується нормами ряду нормативно-правових актів, серед яких провідне місце займають положення Кодексу України про адміністративні правопорушення та Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції, затвердженої наказом МВС України від 06 листопада 2015 року №1376, проте аналіз правозастосовної практики поліцейських свідчить про наявні окремі проблемні аспекти реалізації адміністративно-юрисдикційних повноважень працівниками поліції у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів або психотропних речовин, обумовлені недосконалістю положень чинного законодавства, відсутністю чітких дієвих механізмів їх застосування і реалізації, що негативно позначається на правозастосовній діяльності поліцейських у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різних аспектів провадження в справах про адміністративні правопорушення, що посягають на правові відносини обігу наркотичних засобів та психотропних речовин було присвячено монографічне дослідження Н.І. Золоторьової та дисертаційне дослідження А.В. Галюка. Національна поліція України як суб'єкт реалізації адміністративних повноважень у сфері забезпечення протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів розглядалася в межах дисертаційного дослідження С.М. Павловича. В ряді наукових досліджень, серед яких роботи Є.Ю. Бараша, В.І. Ніндипової, О.М. Стрільціва, Є.А. Тараніча,

І.А. Теницької, Г.В. Шевчука та інших досліджувалися різні аспекти удосконалення інституту адміністративної відповідальності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів. Не дивлячись на наявність певних досліджень питань реалізації адміністративно-юрисдикційних повноважень працівниками поліції у сфері, що розглядається, окремі аспекти зазначеної проблематики залишаються сьогодні не розглянутими, а отже потребують наукового опрацювання, що ще раз підтверджує актуальність обраної для наукової статті тематики.

Мета статті. Метою статті є з'ясування окремих проблемних аспектів реалізації адміністративно-юрисдикційних повноважень працівниками поліції у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів або психотропних речовин на сучасному етапі та виявлення шляхів подальшого реформування законодавства в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. На думку О.М. Стрільціва, Є.Ю. Бараша, Г.В. Шевчука та Є.А. Тараніча до адміністративних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів слід віднести правопорушення, передбачені ст. 44, 44-1, 106-1, 106-2, 129, 130, 164 КУпАП [1, с. 79]. Частково погоджуємося з такою позицією вчених, оскільки вважаємо, що адміністративні правопорушення, передбачені ст. 129 та 130 КУпАП, слід відносити до категорії правопорушень у сфері зловживання наркотичними засобами, психотропними речовинами і прекурсорами. Зазначене також підтверджується і легальним визначенням поняття «незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» як діяння з: культивування рослин, включених до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, розроблення, виробництва, виготовлення, зберігання, перевезення, пересилання, придбання, збуту, ввезення на територію України, вивезення з території України, транзиту через територію України, використання, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, що здійснюються з порушенням законодавства про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори [2].

Аналіз положень Кодексу України про адміністративні правопорушення дозволяє констатувати, що адміністративно-юрисдикційні повноваження працівниками Національної поліції України у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів або психотропних речовин реалізуються при здійсненні провадження у справах про адміністративні правопорушення, передбачених статтями 44, 44-1, 106-1, 106-2, 164 КУпАП. При чому компетенція поліцейських щодо реалізації адміністративно-юрисдикційних повноважень у провадженнях за зазначеними складами адміністративних правопорушень є різною. Так, лише у провадженнях у справах про адміністративні правопорушення, передбачені ч. 1 ст. 44 КУпАП та ч. 2 ст. 106-1 КУпАП працівники поліції мають повноваження щодо розгляду справ і притягнення винних до адміністративної відповідальності, в інших випадках лише щодо документування адміністративних правопорушень.

Аналіз правозастосовної практики свідчить, що найбільш проблемним є реалізація адміністративно-юрисдикційних повноважень працівниками поліції у справах про адміністративні правопорушення, передбачених ст. 44 КУпАП. Так, на сьогоднішній день документування зазначеної категорії адміністративних правопорушень можливе лише через внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань з подальшим призначенням слідчим судової експертизи для виявлених речовин для вирішення питань віднесення речовини до наркотичної, певного виду(роду) рослин до нарковмісних та їх маси. У випадку встановлення невеликого розміру наркотичних засобів та психотропних речовин слідчим складається постанова про закриття кримінального провадження і направлення матеріалів для складання протоколу за ст. 44 КУпАП. Така ситуація, на нашу думку, повністю суперечить одному із головних принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення, які його характеризують, - принципу оперативності та економічності, і обумовлюється відсутністю в адміністративно-деліктному законодавстві дієвої процедури призначення і проведення експертизи.

В положеннях Кодексу України про адміністративні правопорушення наявна ст. 273, в якій зазначається, що експерт призначається органом (посадовою особою), у провадженні

якого перебуває справа про адміністративне правопорушення, у разі коли виникає потреба в спеціальних знаннях, у тому числі для визначення розміру майнової шкоди, заподіяної адміністративним правопорушенням, а також суми грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення, які підлягатимуть конфіскації [3]. Враховуючи те, що справа про адміністративне правопорушення перебуває у провадженні працівника Національної поліції України, як уповноваженої на те посадовою особою, теоретично він може призначити експертизу, проте фактично реалізація зазначених адміністративно-юрисдикційних повноважень є неможливою, оскільки відповідно до абз. 2 пп. 1 пункту 5 розділу I Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, підставою для проведення експертизи відповідно до чинного законодавства є процесуальний документ (постанова, ухвала) про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом) [4]. Однак, ані в положеннях чинного Кодексу про адміністративні правопорушення, ані в Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції, затвердженої наказом МВС України від 06 листопада 2015 року №1376 не передбачено винесення працівниками поліції адміністративно-процесуального документу (постанови, ухвали) про призначення експертизи.

Вирішення зазначеної проблеми повинно бути вирішено, безумовно, шляхом внесення змін до норм адміністративно-деліктного законодавства, проте у сучасній адміністративно-правовій доктрині відсутня єдина позиція щодо цього питання.

Так, О.М. Галкіна пропонує внести зміни до ст. 284 КУпАП, доповнивши її положення новим різновидом постанов по справі про адміністративне правопорушення – «про призначення експертизи» [5, с. 123]. Не заперечуючи, доцільності запровадження механізму винесення уповноваженим на те органом (посадовою особою) постанови про призначення експертизи, вважаємо хибною позицію авторки щодо його запровадження саме у ст. 284 КУпАП, оскільки її зміст стосується саме винесення постанов за результатами розгляду справ про адміністративне правопорушення, у нашому ж випадку необхідність проведення експертизи виникає на етапі порушення справи про адміністративне правопорушення і з'ясування обставин справи.

Професор О.М. Ключев наголошує на необхідності визначення поняття судової експертизи та виокремлення принципів судово-експертної діяльності в адміністративному процесі, доповнення КУпАП видами судової експертизи, чіткого визначення вимог до судового експерта та більш чіткого врегулюванні його прав та обов'язків [6, с. 145-146], при цьому не конкретизуючи в яких саме нормах повинні знайти своє відображення зазначені пропозиції.

А.М. Благодарний та О.В. Шкуратенюк вважають за доцільне закріпити в КУпАП порядок проведення експертизи подібний до порядку проведення експертизи, передбаченому кримінально-процесуальним законодавством [7, с. 25], також не конкретизуючи своєї позиції.

Зазначимо, що суб'єктами законодавчої ініціативи неодноразово робилися спроби розробки і прийняття змін до положень чинного Кодексу України про адміністративні правопорушення в частині визначення механізму призначення експертизи у провадженні у справах про адміністративні правопорушення. Наприклад, проєкт Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо проведення судово-психіатричної експертизи в адміністративному провадженні від 05 листопада 2020 року №4326 [8]; проєкт Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо удосконалення деяких положень, пов'язаних з порядком призначення та проведення експертизи від 19 листопада 2021 року №6285-1 [9], однак аналіз їх положень свідчить, що пропоновані ними законодавчі зміни не вирішують проблемних питань, що нами порушуються.

Під час панельної дискусії «Оновлення адміністративно-деліктного законодавства в Україні: актуальні ідеї та їх обговорення», яка відбулася в рамках VII Харківського міжнародного юридичного форуму заступником міністра юстиції України О.А. Банчуком було

презентовано проєкт Кодексу про адміністративні проступки [10], в якому у ст. 429 визначено новий механізм проведення експертизи в адміністративно-деліктному законодавстві, зокрема в ньому зазначається, що для з'ясування обставин (фактів) справи про адміністративний проступок та надання їм оцінки, що потребує спеціальних знань, адміністративний орган за власною ініціативою або за клопотанням особи або на підставі рішення адміністративного суду в разі відсутності згоди особи на проведення судово-психіатричної експертизи або судово-медичної експертизи, призначає експертизу із зазначенням питань, щодо яких необхідно підготувати висновки експерта, та особи (експертної установи), якій доручається провести експертизу. Як бачимо, таке формулювання дозволяє залучити експерта для проведення відповідного дослідження на будь-якій стадії провадження у справі про адміністративне правопорушення, проте на жаль не конкретизується порядок призначення проведення експертизи, адміністративно-правовий документ, яким вона призначається, що є, на нашу думку, суттєвим недоліком пропонованого проєкту нормативно-правового акту.

Узагальнюючи вищезазначене, вважаємо, що механізм проведення експертизи повинен бути чітко визначений у спеціалізованій статті, яка визначає процесуальний статус експерта, як суб'єкта адміністративно-деліктного провадження, з обов'язковим закріпленням норми про процесуальний документ, яким призначається експертиза у вигляді постанови. На нашу думку, до прийняття оновленого кодексу вирішення зазначеної проблеми можливе шляхом внесення змін до ст. 273 КУпАП та, враховуючи предмет нашого дослідження, до положень Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції, затвердженої наказом МВС України від 06 листопада 2015 року №1376.

Розглянемо ще одне проблемне питання реалізації працівниками поліції адміністративно-юрисдикційних повноважень у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів або психотропних речовин.

У положеннях чинного адміністративно-деліктного законодавства закріплено, що відповідно до ч. 1 ст. 222 КУпАП органи Національної поліції України розглядають справи про адміністративне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 44 КУпАП, яка передбачає настання відповідальності за незаконні виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах [3]. Слід, відзначити, що одночасно з Національною поліцією України зазначену категорію адміністративних правопорушень уповноважені розглядати також судді районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів. Натомість аналіз правозастосовної практики діяльності органів Національної поліції України свідчить про те, що їх адміністративно-юрисдикційні повноваження у зазначеній категорії справ про адміністративні правопорушення обмежуються лише складанням адміністративних матеріалів і направленням їх до суду для подальшого розгляду. Така ситуація склалася через наявні прогалини у законодавстві, обумовлені відсутністю механізму прийняття рішення про знищення працівниками поліції наркотичних засобів або психотропних речовин, які є речовими доказами у справах про адміністративні правопорушення, передбачені ч. 1 ст. 44 КУпАП.

Зазначимо, що на сьогоднішній день постановою Кабінету Міністрів України затверджено Порядок зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження (далі – Порядок). Зокрема, в абз. 2 п. 29 в ньому зазначено, що речові докази у вигляді предметів чи товарів, що належать до вилучених з обігу, а також якщо їх тривале зберігання небезпечне для життя чи здоров'я людей або довкілля, на підставі відповідного рішення слідчого судді, суду передаються для їх технологічної переробки або знищуються [11].

В законодавстві зазначено, що до предметів, вилучених з обігу належать:

- предмети, придбання і використання яких здійснюється за особливими дозволами і вичерпний перелік яких визначений законодавством України;
- предмети, виготовлення, придбання, зберігання, збут і розповсюдження яких забороняється законодавством;

- документи, визначені законодавством та іншими нормативними актами [12]. Як бачимо, наркотичні засоби і психотропні речовини є предметами, вилученими з обігу, а отже на них розповсюджується порядок їх знищення, передбачений абз. 2 п. 29 Порядку. Зазначимо, що положення названого нормативно-правового акту хоча і розповсюджуються на речові докази вилучені в рамках кримінального провадження, правозастосовна практика суддів свідчить про застосування його норм і у провадженнях у справах про адміністративні правопорушення, враховуючи відсутність спеціалізованого врегулювання зазначених питань в адміністративному законодавстві.

З урахуванням наявної ситуації у випадку, коли розгляд справи про адміністративне правопорушення, передбачений ч. 1 ст. 44 КУпАП, буде здійснюватися працівниками Національної поліції України, при винесенні постанови у справі виникає проблемна ситуація з визначенням подальших дій з речовими доказами у вигляді наркотичних засобів і прекурсорів, адже поліцейські відповідно до положення чинного законодавства не наділені повноваженнями щодо прийняття рішення про їх знищення. Крім того, зазначені питання не знайшли свого визначення і в Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції, затвердженої наказом МВС України від 06 листопада 2015 року №1376, яка визначає повноваження поліцейських під час розгляду справ про адміністративні правопорушення [13]. За таких умов на практиці складається така ситуація, коли при наявності нормативно визначених адміністративно-юрисдикційних повноважень працівники поліції фактично не мають можливості їх реалізації, що є, на нашу думку, неприпустимим.

З огляду на вищезазначене, для удосконалення правозастосовної діяльності при реалізації адміністративно-юрисдикційних повноважень працівниками Національної поліції України у справах про адміністративні правопорушення, передбачених ст. 44 КУпАП, вважаємо за доцільне внести зміни до Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції, затвердженої наказом МВС України від 06 листопада 2015 року №1376, і передбачити порядок поводження з речовими доказами.

Висновки. Узагальнюючи проаналізовані нами положення чинного адміністративно-деліктного законодавства, що визначає правові підстави реалізації адміністративно-юрисдикційних повноважень працівниками поліції у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів або психотропних речовин, теоретико-методологічні розробки вчених у цій сфері, а також правозастосовну практику, можна зробити висновок про те, що де-юре уповноважені на те посадові особи органів Національної поліції уповноважені на реалізацію таких повноважень, проте де-факто, наявність чисельних прогалин у законодавстві унеможлиблює їх. З огляду на це, вкрай важливим є внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та підзаконних відомчих нормативно-правових актів, що визначають порядок провадження у справах про адміністративні правопорушення. Сподіваємося, що запропоновані шляхи подолання наявних недоліків у законодавчому регулюванні сприятимуть підвищенню ефективності реалізації адміністративно-юрисдикційних повноважень працівниками поліції.

Список використаних джерел:

1. Адміністративно-правова протидія Національною поліцією незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів: монографія / О. М. Стрільців, Є. Ю. Бараш, Г. В. Шевчук, Є. А. Тараніч. Київ. нац. акад. внутр. справ, 2018. 133 с.
2. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними: Закон України від 15.02.1995 № 62/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 10. Ст. 62. (із змінами і доповненнями).
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07 грудня 1984 № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради України*. 1984. додаток до № 51. Ст.1122 (зі змінами і доповненнями)

4. Про затвердження Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України: наказ МВС України від 17 липня 2017 року №591. *Офіційний вісник України*. 2017. №73. Ст. 2254.

5. Галкіна О.М. Про призначення експертизи у процесі розгляду справ про адміністративні правопорушення, пов'язані з незаконним виробництвом, придбанням, зберіганням, перевезенням, пересиланням наркотичних засобів або психотропних речовин. *Світ наукових досліджень*: матеріали міжнар. мультимедіа. наук.-практ. конф. : Вип. 17. м. Тернопіль, 16-17 берез. 2023 р. Тернопіль, 2023. С. 121-124.

6. Ключев О.М. Правове регулювання судової експертизи в справах про адміністративні правопорушення: сучасний стан і перспективи розвитку. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2016. Вип. 16. С. 142-148

7. Благодарний А.М., Шкуратенюк О.В. Удосконалення адміністративно-юрисдикційної діяльності правоохоронних органів на стадії порушення справи про адміністративний проступок. *Правоохоронна діяльність: історія, сучасний стан, перспективи розвитку*: матеріали науково-теоретичної конференції, присвяченої пам'яті видатного науковця О.Ф. Граніна / Редкол.: А.М. Завальний, Н.В. Лазнюк, М.М. Пендюра, Д.О. Тихомиров. К.: НАВС, 2017. С. 24-25.

8. Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо проведення судово-психіатричної експертизи в адміністративному провадженні від 05 листопада 2020 року №4326. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70351

9. Проект Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо удосконалення деяких положень, пов'язаних з порядком призначення та проведення експертизи від 19 листопада 2021 року №6285-1. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73247

10. Олександр Банчук про оновлення адміністративно-деліктного законодавства / Офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/oleksandr-banchuk-pro-onovlennya-administrativno-deliktного-zakonodavstva>

11. Про затвердження Порядку зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження: постанова Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2012 р. № 1104. *Офіційний вісник України*. 2012. №91. Ст. 3697 (зі змінами і доповненнями).

12. Про затвердження та введення в дію Інструкції про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду (в новій редакції): наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної податкової адміністрації України, Служби безпеки України, Верховного Суду України, Державної судової адміністрації України від 27 серпня 2010 року № 51/401/649/471/23/125. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0051900-10#Text>.

13. Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції: наказ МВС України від 06 листопада 2015 №1376. *Офіційний вісник України*. 2015. №99. Ст. 3405 (зі змінами і доповненнями).

СКОРЕЙКО В.В.,

аспірант

*(Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича)*

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.43>**НЕДОПУСТИМІСТЬ ДОКАЗІВ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ДОКТРИНИ «ПЛОДІВ ОТРУЄНОГО ДЕРЕВА»**

Анотація. У статті аналізується питання недопустимості доказів в кримінальному судочинстві в контексті застосування правил класичної доктрини «плодів отруєного дерева». Розкрито зміст доктрини «плодів отруєного дерева», яка полягає у тому, що при будь-якому порушенні, допущеному при збиранні доказів, має застосовуватися правило про недопустимість використання його результатів у процесі доказування. Якщо первісна слідча дія проведена з порушенням закону і доказ визнано недопустимим, то й усі докази, отримані під час наступних слідчих дій, об'єктом яких є раніше отримані предмети, теж визнаються недопустимими.

Визначено доказування як складову комунікативної діяльності, яка носить яскраво виражений інтенційний характер, спрямований на те, щоби сформулювати внутрішнє переконання судді. Встановлено, що доказування – це аргументування доводами, використання засобів мовного впливу на розум та емоції слухачів з метою переконання, утвердження їх щодо визначеної думки.

Акцентовано увагу на тому, що визнання доказів недопустимими призводить до втрати ними юридичної сили, неможливості їх врахування та використання при прийнятті процесуальних рішень. Констатовано, що закріплюючи можливість визнання доказів недопустимими на основі доктрини «плодів отруєного дерева», вітчизняний законодавець, водночас, не встановив будь-яких винятків з правил цієї доктрини. Проаналізовано практику міжнародних судових інституцій, згідно якої доктрина «плодів отруєного дерева» не є абсолютною. Зроблено висновок, що гармонізація вітчизняного процесуального законодавства та практика його застосування мають здійснюватись в контексті запозичення позитивного світового досвіду дотримання доктрини «плодів отруєного дерева» як складової права на справедливий судовий розгляд, сприяючи становленню засад верховенства права у кримінальному провадженні та забезпечуючи охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального судочинства.

Ключові слова: докази, недопустимість доказів, доктрина «плодів отруєного дерева», судові доказування, оцінка доказів, судова аргументація, теорія прав людини, кримінальне судочинство.

Skoreiko V.V. Inadmissible evidence in criminal proceedings: some aspects of applying the "fruit of the poisonous tree" doctrine

The article analyzed the issue of inadmissibility of evidence in criminal proceedings in the context of applying the rules of the classic doctrine of «fruit of the poisoned tree». The content of the «fruit of the poisoned tree» doctrine is revealed, which consists in the fact that in case of any violation committed during the collection of evidence, the rule on the inadmissibility of using its results in process of proof should be applied. If the initial investigative action was conducted in violation of the law and the evidence is deemed inadmissible, then all evidence obtained during

subsequent investigative actions, the object of which are previously obtained items, is also deemed inadmissible.

Evidence is defined as a component of communicative activity, which has a pronounced intentional character, aimed at forming the inner conviction of the judge. It has been established that proof is argumentation with arguments, the use of means of linguistic influence on the mind and emotions of listeners for the purpose of persuasion, confirmation of a certain opinion.

Attention is focused on the fact that the recognition of evidence as inadmissible leads to their loss of legal force, the impossibility of their consideration and use when making procedural decisions. It was established that while establishing the possibility of recognizing evidence as inadmissible based on the doctrine «fruit of the poisoned tree», the domestic legislator, at the same time, did not establish any exceptions to the rules of this doctrine. The practice of international judicial institutions is analyzed, according to which the doctrine of «fruit of the poisoned tree» is not absolute. It was concluded that the harmonization of domestic procedural legislation and the practice of its application should be carried out in the context of borrowing the positive world experience of observing the doctrine of «fruit of the poisoned tree» as a component of the right to a fair trial, contributing to the establishment of the principles of the rule of law in criminal proceedings and ensuring the protection of rights, freedoms and legitimate interests of participants in criminal proceedings.

Key words: *evidence, inadmissibility of evidence, doctrine of «fruit of the poisoned tree», judicial evidence, evaluation of evidence, judicial argumentation, theory of human rights, criminal justice.*

Постановка проблеми. Питання недопустимості доказів традиційно викликають підвищений інтерес учених і практиків. Це зумовлено тим, що ст. 62 Конституції України установлює заборону використання доказів, отриманих із порушенням закону, тобто недопустимих доказів. Будь-яке порушення конституційних прав, що має не безпосередній, а лише опосередкований зв'язок із самим процесом виявлення, вилучення і фіксації доказів, зумовлює втрату останніми юридичної сили. Відповідно допустимість доказів розглядається як право людини на використання при здійсненні правосуддя доказів, отриманих згідно із законом і як конституційна гарантія реалізації інших її прав.

У зв'язку із тим, що результати слідчих дій, проведених із порушенням закону, не можуть бути використані як докази, незалежно від характеру допущених порушень, деякі юристи прагнуть до того, щоб процедура збору доказів була повністю дотримана з метою уникнення можливих порушень, і тим самим виключення застосування доктрини «плодів отруйного дерева».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення теоретичних та практичних аспектів щодо підстав, процесуального порядку та правових наслідків визнання доказів недопустимими у кримінальному судочинстві виступали об'єктом досліджень у працях багатьох науковців-процесуалістів. Значний внесок у розвиток цього наукового напрямку зробили такі вчені, як В. Дрозд, Н. Басай, І. Беспалко, В. Вапнярчук, Я. Верещак, М. Гузела, Я. Зейкан, Д. Кратко, А. Панова, О. Яновська та ін.

Постановка завдання. Питання з'ясування сутності недопустимості доказів у кримінальному судочинстві, процесуального порядку і наслідків їх визнання ускладнюється неоднозначністю науково-теоретичних концепцій у правовій доктрині та різноманітним підходом застосування у практичній площині. Саме тому метою цього дослідження є вивчення проблеми недопустимості доказів в кримінальному судочинстві в контексті застосування правил класичної доктрини «плодів отруєного дерева».

Виклад основного матеріалу. У процесуальній літературі традиційно зазначається, що питання про наслідки визнання доказів недопустимими пов'язане з доктриною «плодів

отруйного дерева», яка зародилася в надрах прецедентних рішень Верховного Суду США в 1920-ті рр. Натомість фраза «плід отруйного дерева» була придумана суддею, професором Феліксом Франкфуртером в його рішенні 1939 року по справі *Nardone v. United State*).

Доктрина «плодів отруйного дерева» була заснована у справі *Сільверторн Ламбер Ко. проти Сполучених Штатів (Silverthorne Lumber Co. V United State)*, де йшлося про пана Сільверторна, який намагався ухилитися від сплати податків. Федеральні агенти незаконно вилучили податкові книги у Сільверторна і зробили копії їх звітів. Питання в цьому випадку полягало в тому, чи допустимими були в суді докази, які були похідними від незаконних доказів. Рішення, винесене Олівером Венделлом Холмсом-молодшим, полягало в тому, що дозвіл на похідні докази спонукатиме поліцію обійти Четверту поправку до Конституції США щодо забезпечення недоторканності особи та її майна, заборони несанкціонованих обшуків. Тому незаконно скопійовані докази були визнані «гнилими» і недопустимими.

Автори цієї концепції виступили за безумовне визнання недопустимими доказами тих із них, які отримані з порушенням процесуального закону, незалежно від характеру й ступеня цих порушень. А це передбачає, що послідовний ланцюжок доказів утворює використання тільки тих предметів, процесуальний статус яких був закріплений відповідно до норми закону. Докази, здобуті на підставі незаконно отриманих доказів, є похідними від них, а отже, недопустимими.

Констатуючи сказане, суть доктрини «плодів отруєного дерева» полягає у тому, що при будь-якому порушенні, допущеному при збиранні доказів, має застосовуватися правило про недопустимість використання його результатів у процесі доказування. Якщо первісна слідча дія проведена з порушенням закону і доказ визнано недопустимим, то й усі докази, отримані під час наступних слідчих дій, об'єктом яких є раніше отримані предмети, теж визнаються недопустимими. Всі наступні відомості, отримані на основі недопустимого доказу, якщо вони не були виявлені без його допомоги, виключаються з розгляду.

Одним із найпоширеніших прикладів застосування цієї доктрини є матеріали кримінального провадження, коли суд визнає недопустимими докази, отримані в результаті незаконних слідчих дій, наприклад обшуку чи затримання. Як впливає з метафори, такими доказами є саме отруєне дерево. Однак в такого дерева можуть бути плоди, що також стають отруйними. Інакше кажучи, оскільки в результаті незаконних слідчих дій були створені похідні від цієї слідчої дії докази, то вони також стають недопустимими: якщо протокол огляду виявляється незаконним, недопустимим, то юридичну силу втрачає й усе, із ним пов'язане, зокрема, матеріали, які були зібрані на місці події, експертизи цих матеріалів, результати упізнання. Ще одним випадком порушення норм кримінально-процесуального законодавства у слідчій практиці може бути виключення з доказів висновку судово-медичного експерта, що ґрунтується на початковому висновку експерта, отриманому з порушенням закону. Висновок судово-медичного експерта визнано недопустимим доказом у зв'язку із тим, що експерт замість проведення дослідження в повному обсязі бере за основу попередній висновок експерта, який раніше був визнаний судом недопустимим доказом.

При судовому розгляді процесуальний порядок визнання доказів недопустимими за правилами доктрини «плодів отруйного дерева» може бути різним. Можна заявити клопотання про визнання недопустимим «доказу-стовбура». У разі якщо суд задовольнить це клопотання, то необхідно заявити додаткове клопотання про виключення всіх «доказів-плодів». Недолік такого різновиду вилучення доказів полягає в тому, що якщо суд відмовить у вилученні «доказу-стовбура», то підстав для додаткового клопотання про вилучення «доказів-плодів» уже немає.

Можна заявити клопотання і водночас просити суд про вилучення «доказу-стовбура» та «доказів-плодів». У клопотанні необхідно обґрунтувати, що «доказ-плід» похідний від основного доказу, отриманого з порушенням закону. Критерієм віднесення доказів до «плодів отруєного дерева» є наявність достатніх підстав вважати, що відповідні відомості не були б отримані за відсутності інформації, одержаної незаконним шляхом [1].

Зважаючи на те, що наукова доктрина «плодів отруйного дерева» в Україні вперше на рівні національного законодавства була формалізована не так давно – лише з 2012 року, з моменту її закріплення у Кримінальному процесуальному кодексі України, а стан наукових розробок недостатньо досліджений, то в сучасній практиці судів України одним із основних напрямів визнання доказів недопустимими є посилення на практику Верховного Суду України. Цікавий погляд Верховного Суду колегії суддів Третньої судової палати Касаційного кримінального суду на названу доктрину, який у постанові від 16.09.2020 р. у справі 623/5106/15-к зазначив: «Відповідно до концепції плодів отруйного дерева, якщо джерело доказів є неналежним, то всі докази, отримані з його допомогою, будуть такими ж. Докази, отримані в кримінальному провадженні з порушенням встановленого порядку, призводять до його несправедливості в цілому, незалежно від доказової сили таких доказів і від того, чи мало їх використання вирішальне значення для засудження обвинуваченого судом» [9].

Доктрина «плодів отруйного дерева» запобігає легалізації факту порушення законодавства, прихованого за іншими допустимими, належними, достовірними доказами, які були отримані внаслідок такого порушення. Якщо порушення значне, непоправне, що ставить під сумнів достовірність доказу, інші докази, отримані від недопустимого, також недопустимі. Це пов'язано з тим, що докази визнаються недопустимими, коли виникають сумніви, що в ході порушення процедурних правил інформація може бути спотворена, втрачена чи замінена [6, с. 187].

Оцінка допустимості повинна надаватися всьому ланцюжку доказів, що базуються один за одним, а не кожного окремого доказу автономно [15]. Іншими словами, зазначена доктрина передбачає оцінку не лише кожного засобу доказування автономно, а й усього ланцюга безпосередньо пов'язаних між собою доказів, з яких одні впливають з інших та є похідними від них. Цікаві в цьому ключі посилання на практику Європейського суду з прав людини щодо згаданої доктрини. Зокрема, у справі «Гефген проти Німеччини» судом було встановлено, що всі докази, отримані шляхом порушення прав і свобод людини, зокрема за допомогою катувань та нелюдського поводження, недопустимі. Відтак усі докази, одержані на їх основі, будуть аналогічними. При цьому оцінка допустимості всього ланцюжка доказів надається комплексно, а не автономно кожного з його складових елементів [13].

Доказування складає ту частину комунікативної діяльності, яка носить яскраво виражений інтенційний характер, спрямований на те, щоби сформулювати внутрішнє переконання судді. Доказування – це аргументування доводами, використання засобів мовного впливу на розум та емоції слухачів з метою переконання, утвердження їх щодо визначеної думки. Формування відповідного переконання в опонента, зрозуміло, непросте завдання. Задля його реалізації суб'єкт судової аргументації вдається до арсеналу риторичного мистецтва, а нерідко – і до емоційного забарвлення власних аргументів. Ця обставина й приводить до троїстого союзу логіки, психології й риторики, формує концепт доказування.

Засобом логіко-юридичного моніторингу стосовно доказів у справі виступає оцінний норматив усебічності. Кожний доказ, оскільки він має значення для справи, наділений відносною цінністю, самостійністю, беручи участь у відтворенні необхідної для вирішення справи їх сукупності. У понятті сукупності доказів імпліцитно присутнє їх розуміння як деякого органічного цілого. Сукупності доказів внутрішньо притаманні такі ознаки, як повнота й самодостатність, завершеність стану, системна впорядкованість. У зв'язку із цим важливо враховувати такі гносеологічні операції юридичної оцінки доказів у справі: суд оцінює допустимість кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності. Не всяке переконливе свідчення або логічний аргумент можуть бути прийняті судом як такі, що мають юридичну значимість, володіє необхідною юридичною якістю для вирішення справи. Тому результати оцінки доказів суд зобов'язаний відобразити у вирокі, де наводяться мотиви, згідно з якими одні докази прийняті як засоби обґрунтування висновків суду, а інші відхилені. У цьому ракурсі процес судового доказування постає своєрідним перцептивним полем, матерією сприйняття юридично значимих обставин справи, а їхня

оцінка (як фінальна складова такого процесу) – методологічним засобом визначення ціннісного нормативу всебічності судової аргументації.

Застосування доктрини «плодів отруєного дерева» вимагає здійснення логічних операцій щодо встановлення джерела походження інформації, завдяки якій здобуто кожен доказ, яким обґрунтовується судове рішення. Так, з огляду на положення ч. 1 ст. 94 КПК України, допустимість доказів є їх індивідуальною процесуальною властивістю та підлягає встановленню стосовно кожного окремо взятого доказу. В свою чергу, як вже було зауважено, специфіка застосування правила «плодів отруєного дерева» полягає у його використанні в ході оцінки допустимості сукупності взаємопов'язаних доказів.

Наслідком визнання доказу недопустимим може бути визнання недопустимими всього ланцюга доказів, що у свою чергу, на думку В. М. Кисельова, є гарантією того, що доцільність не стане перемагати над законністю та не призведе до слідчої або судової помилки і буде зумовлювати не легалізацію порушень закону, а вдосконалення в майбутньому роботи сторони обвинувачення [5, с. 127]. За такої позиції доктрина «плодів отруєного дерева» виступає додатковим засобом, який не дозволяє посадовим особам вчиняти процесуальні дії з порушенням норм, адже інакше це призведе до того, що докази будуть визнані недопустимими [1, с. 233]. У контексті сказаного заслуговує на увагу думка сформована у постанові Великої Палати Верховного Суду від 31.08.2022 р. у справі 756/10060/17: *«В основі встановлених кримінальним процесуальним законом правил допустимості доказів лежить концепція, відповідно до якої в центрі уваги суду повинні знаходитися права людини і виправданість втручання в них держави незалежно від того, яка саме посадова особа обмежує права»*.

За змістом доктрини «плодів отруєного дерева» при будь-якому порушенні порядку збирання доказів має застосовуватися правило про неприпустимість використання його результатів у процесі доказування. Виходячи з такого підходу, будь-яке порушення щодо доказів, виключає його з провадження по конкретній кримінальній справі. Відповідно, застосування положень такої доктрини здатне сприяти становленню засад верховенства права у кримінальному провадженні та забезпечити охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального судочинства.

При недопустимості одного доказу в єдиному ланцюжку, суд повинен в подібному випадку вирішити питання про справедливість судового розгляду в цілому. При цьому, як вже було зауважено, для визнання недопустимим кожний доказ має бути оцінений судом у сукупності з іншими доказами. Стосовно ж визнання доказу недопустимим за правилом «плодів отруєного дерева», то в рішенні суду має бути чітко доведено похідний характер інформації, яка стала фактичною підставою для проведення відповідної слідчої дії, від дій, якими були істотно порушені права та свободи людини [10]. У контексті зазначеного, на думку О. Г. Яновської, актуалізуючи позицію застосування доктрини «плодів отруєного дерева», *«відділяючи докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотних порушень прав і свобод людини, встановлених рішенням Європейського суду з прав людини, від доказів, отриманих із джерел, не пов'язаних ані прямо, ані опосередковано з такою інформацією, суд здійснює перевірку правильності правової оцінки обставин»* [16, с. 215].

У разі визнання доказів недопустимими, у тому числі у зв'язку із застосуванням доктрини «плодів отруєного дерева», суд повинен навести мотиви такого рішення. Визнання доказів недопустимими призводить до втрати ними юридичної сили, неможливості їх врахування та використання при прийнятті процесуальних рішень. Як наслідок – при визнанні доказу недопустимим за правилами доктрини «плодів отруєного дерева», у суду має бути наведене належне обґрунтування та мотиви, які би вказували на підставу визнання цього доказу недопустимим. Важливим наслідком визнання доказів недопустимими є виключення посилання на такий доказ у мотивувальній частині вироку суду. Згідно з вимогами п. 2 ч. 3 ст. 374 КПК України, мотивувальна частина вироку повинна містити докази на підтвердження встановлених судом обставин, а також мотиви неврахування окремих доказів.

Разом із тим, за справедливим зауваженням М. М. Стоянова, в судовій практиці непоодинокі випадки коли, приймаючи рішення, суди недостатньо їх мотивують, а конкретні доводи

спростовують загальними фразами, вдаються до штучного створення видимості достатньої сукупності доказів [14, с. 2]. Такий стан речей уявляється неприпустимим з огляду на необхідність формування впевненості в правильності та справедливості такого рішення серед учасників кримінального провадження. У плані обґрунтованості рішення, тобто його обґрунтованості досліджуваними доказами, суддя повинен розставити акценти, наголошуючи на тих доказах, які у своїй сукупності достовірно підтверджують необхідні для обґрунтування рішення факти. Суддя може зробити критичне посилення на недопустимі докази, які могли б посіяти сумніви щодо достовірності встановленого факту, вказавши на відсутність їх доказової сили.

Незважаючи на те, що сучасна слідча й судова практика рясніє прикладами застосування доктрини «плодів отруєного дерева», окремі проблемні питання зазначеної доктрини, зокрема винятків у її використанні, на сьогодні залишаються у правовій доктрині об'єктом гострих дискусій та є невирішеними. Так, деякі юристи висловлюють свої сумніви в ефективності правила «плодів отруєного дерева» в контексті вітчизняного кримінального судочинства. Їм видається, що сприйняття цієї доктрини у вітчизняному кримінальному провадженні є досить сумнівним. Формалістичний підхід, який вказує на неможливість жодних відступів від передбаченої законом процедури, може призвести до безглуздої втрати важливої доказової інформації при будь-якому порушенні кримінально-процесуального закону, в тому числі й незначному. Констатуючи таку неоднозначність проблеми визнання доказів недопустимими в теорії кримінального процесу, М. Гузела зауважує, що для опонентів доктрини «плодів отруєного дерева», вона необґрунтована ні теоретично, ні практично, «оскільки в судочинстві існує процесуальна форма, яка за всієї своєї важливості не є самоціллю. Процесуальна форма наділена глибоким змістом і призначенням, покликана забезпечити два важливі завдання: по-перше, максимально гарантувати достовірність отриманих фактичних даних і, по-друге, захистити права та законні інтереси особи» [3, с. 428]. На думку вченої, прийнятніша з концептуального, правового й практичного погляду позиція, що тлумачить вимогу допустимості доказів залежно від істотного або неістотного порушення кримінально-процесуального закону. Для обґрунтування своєї точки зору авторкою наведено диференційований (класифікаційний) підхід до наслідків порушень кримінально-процесуального закону під час збирання доказів шляхом поділу їх на безумовну недопустимість доказів (істотні) та можливість відновлення допустимості доказів (неістотні). До того ж такий підхід загалом відповідає положенням ч. 2 ст. 87 Кримінально-процесуального кодексу України 2012 р., де зазначається про діяння, які суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод.

Окреслюючи підстави визнання доказів недопустимими відповідно до кримінального законодавства, А. В. Панова до порушень, що призводять до визнання недопустимості доказів, зараховує: проведення слідчої дії за межами строків досудового розслідування, невідкриття матеріалів у порядку ст. 290 КПК, отримання фактичних даних шляхом провокування особи на вчинення кримінального правопорушення тощо [8, с. 10].

Дві додаткові підстави визнання доказів недопустимими закріплено у Законі України від 16.11.2017 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування»: недопустимими вважаються докази отримані під час виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи у зв'язку з недопущенням адвоката до цієї слідчої (розшукової) дії та виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи, якщо така ухвала винесена слідчим суддею без проведення повної технічної фіксації засідання [11].

Констатуючи відсутність чіткої систематизації правил визнання доказів недопустимими в Кримінально-процесуальному кодексі України, деякі вчені вважають неможливою деталізацію підстав недопустимості доказів та недоцільним розширення переліку підстав визнання недопустимості кожної процесуальної дії [7, с. 341]. Жорсткий формалізм доктрини «плодів отруєного дерева» та детальна регламентація підстав визнання доказів

недопустимими цілком логічно можуть не охопити всю різноманітність життєвих обставин, їх непередбачуваність. Таке абстрагування не дозволить з абсолютною точністю, «математично» вирішити будь-яку юридичну ситуацію й неминуче зіштовхнеться із труднощами реалізації при наявності нетипових, одиничних, неординарних обставин.

Враховуючи вищезазначене, цінним доповненням до доктрини «плодів отруєного дерева» і корисною для національної правозастосовної діяльності при визначенні допустимості доказів може бути практика «згасання» (пом'якшення) доктрини «плодів отруєного дерева», яка дістала розвиток у судовій діяльності США та передбачає, що, незважаючи на незаконність отримання доказів, вони можуть бути допустимими, якщо зв'язок між доказами та незаконним методом досить віддалений або послаблений. Для її застосування суди мають враховувати: по-перше, час між неконституційною поведінкою правоохоронця та виявленням доказів; по-друге, наявність проміжних обставин; по-третє, мету та грубість службових порушень. Основною справою, де надано роз'яснення позиції, згідно з якою отримані після незаконного арешту докази можуть бути застосовані, якщо зв'язок між протиправними діями поліції та доказами «став настільки послабленим, що розкладає отруту» є справа «Юта проти Стріффа» [17]. Відповідно до неї, поліцейські отримували анонімні відомості про діяльність з обігу наркотиків у будівлі. Співробітники спостерігали за місцем і бачили людей, які входили та виходили за короткі проміжки часу, що, як вони знали, є свідченням торгівлі наркотиками. Приблизно через тиждень поліцейські зупинили людину, яка вийшла з будинку. Вони не бачили, як підсудний заходив до нього. Співробітники вимагали від нього посвідчення особи, яке підсудний пред'явив. Поліцейський встановив особу й дізнався, що щодо неї є ордер на арешт за порушення правил дорожнього руху. За ним підсудний був заарештований і при обшуку в нього було виявлено метамфетамін та наркотичну атрибутику.

Підсудний подав клопотання про недопустимість доказів. Суд першої інстанції заперечив клопотання, оскільки ордер на арешт «загасив» («послабив») зв'язок між незаконною зупинкою та виявленням наркотиків. Верховний Суд штату Юта відмовив у перегляді. Верховний Суд США вирішив, що справа стосується застосування доктрини пом'якшення у випадках незаконних затримань, які призводять до виявлення дійсного ордера. Суд повторив, що для виконання Четвертої поправки (про недоторканність особи та вимоги чітко вказувати в ордері, що є об'єктом обшуків) суди іноді повинні виключати докази, отримані через неконституційну поведінку. Суд серед винятків визначив і про доктрину згасання, яка дозволяє допускати докази, коли зв'язок між неконституційними поліцейськими діями віддалений або перерваний унаслідок проміжних обставин настільки, що порушення не підпадає під недопустимість доказів. При цьому критерієм є зв'язок між протиправною дією правоохоронця та виявленням (часто без жодного спротиву) доказів. Суд розглянув три фактори: по-перше, час між неконституційною поведінкою та виявленням доказів. Зазвичай, чим менший проміжок, тим більша ймовірність недопустимості доказів; по-друге, наявність проміжних обставин. У цій справі такою обставиною стало виявлення дійсного ордера на арешт; по-третє, мета та грубість службових порушень. Недбалості, помилок у судженнях тощо недостатньо. Потрібні систематичні або повторювані неправомірні дії поліції. Суд визнав два останні фактори на користь уряду, і встановив, що після того, як поліцейський виявив ордер, він зобов'язаний заарештувати обвинуваченого та обшукати його. Незаконне зупинення було визнано поодиноким випадком, і Суд визнав, що офіцери допустили дві «добробовісні помилки»: перша – співробітники зупинили підозрюваного, не знаючи, як довго він перебував у будинку; й, друга – вимагали, щоб він говорив, а не просили про це.

Питання доцільності окреслення переліку обставин, що не зумовлюють автоматичного виключення доказів за ознакою недопустимості має неоднозначну оцінку серед юристів романо-германської правової системи. Визнаючи, що доказ, отриманий унаслідок незаконних процесуальних дій, не може бути використаний у суді, в питаннях допустимості доказів навіть Європейський суд з прав людини досить часто проявляє певну гнучкість, у бік зважування суспільного інтересу в розкритті злочину. Так, у рішенні у справі «Allan v.

United Kingdom» Європейський суд з прав людини визначив, що право не давати свідчення проти себе буде порушено, якщо доказ отриманий від підозрюваного шляхом обману, тиску, проти його волі та якщо він використаний проти нього в суді. Надалі Європейський суд з прав людини використовував доктрину «плодів отруєного дерева» у справі «Gafgen v. Germany», де підозрюваний викрав дитину з метою отримання викупу та був затриманий. Слідчий почав йому погрожувати тортурами з метою одержання інформації про дитину, після чого той зізнався у вбивстві дитини і вказав, де знаходиться труп.

На вимогу захисту виключити всі докази згідно з вимогами доктрини «плодів отруєного дерева», національний суд зазначив: «незаконність допиту не повинна в цій справі мати критичних наслідків». Національний суд здійснив «зважування інтересів»: політика протидії тортурам, з одного боку, і державний і суспільний інтерес у розслідуванні вбивства – з іншого. Згодом заявник надав показання в суді. Вирок ґрунтувався на показаннях обвинуваченого, наданих ним у суді, показаннях свідка, речових доказах та низці непрямих доказів. Отже, суд не врахував протоколи досудового розслідування, а свій вирок ґрунтував на матеріалах, досліджених у судовому засіданні [4, с. 47-48].

Виключення доказів, які можуть мати відношення до важливих фактів кримінального провадження як крайній захід, який має застосовуватися у разі, якщо іншими засобами неможливо усунути фактори, які перешкоджають забезпеченню виконання завдань кримінального судочинства: ухвалення законного, обґрунтованого, а головне – справедливого рішення відповідає позиції Європейського суду з прав людини.

Європейський суд з прав людини не бачить однозначного і логічного зв'язку між незаконними слідчими діями, похідними від них доказами, а також їх допустимістю. Стосовно як допустимості доказів у цілому, так і допустимості «отруєних» «доказів-плодів» зокрема. Європейський суд з прав людини означив принцип загальної справедливості судочинства, в результаті якого покладення недопустимих «плодів» в основу обвинувачення цілком може не порушувати принцип справедливого судового розгляду. У цьому ключі цікава також справа «Шенк проти Швейцарії» [13], в рамках якої суд указав, що незаконно отримані докази можуть бути допустимими в суді й, відповідно, покладені в основу обвинувачення. На думку Суду, важливо визначити, чи був судовий розгляд, де були використані такі недопустимі докази, в цілому справедливим. Що стосується фабули та обставин справи, то необхідно зазначити таке. Ш. вів шлюбозрозлучний процес зі своєю дружиною. Водночас деякі послуги Ш. надавав громадянин П. Взаємодіючи з Ш., він дізнався, що той готує замах на його дружину, що, до того ж, було записано на магнітофонну стрічку на прохання представників органів влади, про що неодмінно доповів їй. Цей запис, серед іншого, був покладений в основу обвинувачення й подальшого вироку Ш. Ш. звернувся в Європейський суд з прав людини, де, серед іншого, заявив про те, що недопустимий доказ було покладено в основу обвинувачення, і що ця обставина порушила право підсудного на судовий захист.

Суд першої інстанції зазначив таке: «в будь-якому разі зміст магнітофонного запису міг би бути включений в досьє або тому, що слідчий установив прослуховування телефонних розмов П., або тому, що достатньо було б отримати покази свідка П. відносно змісту цього запису», і що «прийняття доводів підсудного зробило би необхідним включити значну частину доказів із досьє кримінальних справ».

Висновки. Враховуючи вищесказане, можна констатувати, що закріплюючи можливість визнання доказів недопустимими на основі доктрини «плодів отруєного дерева» (недопустимими є будь-які докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини – ч. 1 ст. 87 Кримінального процесуального кодексу України), вітчизняний законодавець, водночас, не встановив будь-яких винятків з правил цієї доктрини. Проте, як свідчить практика міжнародних судових інституцій, зазначена доктрина все ж не є абсолютною. Саме тому гармонізація вітчизняного процесуального законодавства та практика його застосування мають здійснюватись в контексті запозичення позитивного світового досвіду дотримання доктрини «плодів отруєного дерева» як складової права на справедливий судовий розгляд, сприяючи становленню засад верховенства права

у кримінальному провадженні та забезпечуючи охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального судочинства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Беспалько І. Л., Верещака Я. В. Доктрина «плодів отруєного дерева» як гарантія забезпечення права на справедливий судовий розгляд. *Молодий вчений*. 2021. № 12. С. 30–234.
2. Гирман Д. О., Журавель Д. В., Ісакова І. В. Сутність доктрини «плодів отруєного дерева» крізь призму її застосування в рішеннях Європейського суду з прав людини та національних судових органів. *Європейські перспективи*. 2021. № 2. С. 150–155.
3. Гузела М. Проблема визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2015. Вип. 61. С. 423–434.
4. Зейкан Я. П. Про недопустимі докази. Харків : Фактор, 2019. 128 с.
5. Кисельов В.М. Доктрина «плодів отруєного дерева» та її застосування у кримінальних провадженнях. *Правова наука і державотворення в Україні в контексті інтеграційних процесів: матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 19-20 трав. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Сумська філія*. Суми, 2023. С. 127–129.
6. Кратко Д. М. Деякі концепції допустимості доказів у кримінальному процесі. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 1(26). Т. 4. С. 187–189.
7. Осетрова О. С., Сизоненко А. С., Брисковська О. М. Система підстав визнання доказів недопустимими в кримінальному провадженні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 340–351.
8. Панова А. В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні : автореф. дис... канд. юрид. наук. зі спеціальності 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Харків, 2016. 20 с.
9. Постанова Верховного Суду від 21 січня 2020 р. у справі № 381/2316/17. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87179214>
10. Постанова ККС ВС від 03 серпня 2022 р. у провадженні № 51-1535. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105637181>
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб прав охоронними органами під час здійснення досудового розслідування : Закон України від 16 листоп. 2017 р. № 2213-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2213-19#Text>
12. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Гефген проти Німеччини (заява №22978/05) від 29.11.2020 р. URL: <http://www.echr.europa.org/doc/5592512/5592512.htm>
13. Справа «Шенк проти Швейцарії» від 12 липня 1988 р. (скарга № 10862/84). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57572#%7B%22itemid%22%3A%20%5B%5C%22001-57572%22%5D%7D>
14. Стоянов М. М. Властивості доказів у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. зі спеціальності 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Одеса, 2010. 20 с.
15. Студенников С. Як ККС ВС застосовує доктрину ЄСПЛ «плід отруєного дерева». *Судово-юридична газета*. 2019. 21 жовтня. URL : <https://sud.ua/ru/news/publication/152870-yak-kks-vs-zastosovuye-doktrinu-yespl-plid-otruynogo-dereva>.
16. Яновська О. Г. Застосування доктрини «плодів отруєного дерева» при перегляді судових рішень за виключними обставинами. *Кримінальний процес і криміналістика: виклики часу*. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2020. С. 213–219.
17. Attenuation Doctrine. TDC, 2016. URL: <https://www.tdcorg.com/article/attenuation-doctrine/>

МАЦЕЛЮХ І. А.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри
службового та медичного права
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

ХОМЕНКО С. Г.,

здобувач другого року навчання другого
магістерського рівня здобуття освіти
(Інститут післядипломної освіти,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 340.125

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.44>

ЗАРОДЖЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ В США

У статті проаналізовано зародження концепції соціологічної юриспруденції в США, засновником якої був американський правник, декан юридичного факультету Гарвардської школи права Роско Паунд. Наведено його історіографічні здобутки та проаналізовано основні наукові праці.

Розкрито особливості професійного і творчого шляху професора, який тісно переплітався з Гарвардським університетом. Проаналізовано політико-правові думки вченого щодо концепції соціологічної юриспруденції, яка має враховувати суспільно-політичні зміни, потреби суспільства та сповідувала ідеї справедливості.

Проаналізовано причини активізації соціологічного руху в США, які, насамперед, були пов'язані із проблемами, що виникали в практичній юриспруденції. Розкрито теорію соціальних інтересів Р. Паунда, яку він почав розвивати щоб забезпечити узгодження та баланс між усіма учасниками суспільних відносин.

Констатовано, що праці Роско Паунд знайшли свою підтримку серед науковців, практиків, суддів. Розглянуто ініціативи судді Верховного суду США Бенжамін Кардозо, який запропонував підвищувати соціологічну освіту серед правничої спільноти шляхом підвищення кваліфікації упродовж усього життя.

Розглянуто судову практику Верховного суду США, а саме справу Мюллер проти Орегону 1908 р., в якій захисник штату Орегон, адвокат Луї Брендайс у своїй доповіді загалом посилався не на прецеденти, а на соціологічні дані, які свідчили про негативні фактори. Як результат, аргументи адвоката справили позитивний ефект на суддів Верховного суду США, які одногосно визнали закон штату Орегон про обмеження тривалості робочого дня для жінок, які працювали в пральнях, на фабриках, промислових заводах до 10 годин, конституційним.

Стверджується, що даний прецедент вплинув на адвокатську практику, яка активно почала використовувати для аргументації позиції сторони не судові рішення, а опис суспільних факторів та існуючих соціальних даних, які визначали мету позову чи захисту. Відзначено позитивний вплив соціологічного руху, особливо на розвиток соціального законодавства.

Відзначено, що початок ХХ століття ознаменувався зародженням нового напрямку, який отримав назву соціологічна юриспруденція. Його прихильники закликали усіх представників правової спільноти не механічно виконувати свою роботу, а здійснювати переосмислення своїх дій, висновків, виступів, рішень, актів, враховуючи усі соціальні аспекти, таким чином трансформуючи і саму правову систему, яка б враховувала суспільно-політичні зміни, потреби суспільства та сповідувала ідеї справедливості і соціального благополуччя.

Ключові слова: соціологічна юриспруденція, соціологія права, право, праворозуміння, політико-правові вчення, судова практика, права людини, США.

Matseliukh I. A., Khomenko S. H. The origin and evolution of sociological jurisprudence in the USA

The article analyzes the emergence of the concept of sociological jurisprudence in the USA, the founder of which was the American lawyer, dean of the Harvard Law School, Roscoe Pound. His historiographic achievements are presented and the main scientific works are analyzed.

The peculiarities of the professional and creative path of the professor, who was closely intertwined with Harvard University, are revealed. The political and legal opinions of the scientist regarding the concept of sociological jurisprudence, which should take into account socio-political changes, the needs of society and profess the ideas of justice, were analyzed.

The reasons for the activation of the sociological movement in the USA were analyzed, which were primarily related to the problems arising in practical jurisprudence. R. Pound's theory of social interests, which he began to develop in order to ensure agreement and balance between all participants in social relations, is revealed.

It was established that the works of Roscoe Pound found their support among scientists, practitioners, and judges. The initiatives of US Supreme Court judge Benjamin Cardozo, who proposed to increase sociological education among the legal community through lifelong professional development, are considered.

The jurisprudence of the Supreme Court of the United States is considered, namely the case *Mueller v. Oregon* of 1908, in which the defender of the state of Oregon, lawyer Louis Brandeis, in his report generally referred not to precedents, but to sociological data that testified to negative factors. As a result, the lawyer's arguments had a positive effect on the judges of the Supreme Court of the United States, who unanimously recognized the Oregon law limiting the length of the working day for women who worked in laundries, factories, and industrial plants to 10 hours as constitutional.

It is claimed that this precedent influenced the legal practice, which actively began to use not court decisions to argue the party's position, but a description of social factors and existing social data that determined the purpose of the lawsuit or defense. The positive influence of the sociological movement, especially on the development of social legislation, was noted.

It was noted that the beginning of the 20th century was marked by the birth of a new direction, which was called sociological jurisprudence. Its supporters called on all representatives of the legal community not to perform their work mechanically, but to rethink their actions, conclusions, speeches, decisions, acts, taking into account all social aspects, thus transforming the legal system itself, which would take into account socio-political changes, the needs of society and professed the ideas of justice and social well-being.

Keywords: sociological jurisprudence, sociology of law, law, legal understanding, political and legal teachings, judicial practice, human rights, USA.

Повномасштабне вторгнення з боку північного сусіда, порушення територіальної цілісності України, ракетні удари по усій території держави, загибелі мирних жителів, в тому числі дітей, змушує нас переосмислювати цінності, потреби і орієнтири. В тому числі зміст і сутність самого права, правознавства, юриспруденції. Важливим тут є і соціологічний аспект, адже він по новому дозволив поглянути на означені явища.

Дослідження соціологічної концепції права та соціологічної юриспруденції не були чужорідними як для зарубіжної наукової школи, так і для вітчизняних дослідників, серед яких С. Бобровник, В. Костицький, О. Кобан, Л. Луць, Н. Крестовська, В. Марчук, проте окремі аспекти все ж потребують переосмислення, відповідно до нових реалій суспільно-політичних відносин. Відтак, маємо на меті проаналізувати процес зародження та еволюцію політико-правових думок, що утворили напрям соціологічної юриспруденції у США на початку ХХ ст.

Родоначальником і палким прихильником означеної школи права в США став Роско Паунд (1870–1964) – американський правник, декан юридичного факультету Гарвардської школи права. Його послідовниками також були викладачі права Гарварду, судді, в тому числі Верховного суду, серед яких Олівер Венделл Холмс, Харлан Фіске Стон, Бенжамін Кардозо, Фелікс Франкфуртер [1].

Рух за соціологічну юриспруденцію виник в епоху змін та технологічного прогресу. Роско Паунд інтерпретував такий «рух за прагматизм як філософію права», метою якого було сприяння правовій реформі, зміни до існуючих концепцій вивчення, тлумачення та застосування права.

Соціологічний рух в США також став реакцією на тогочасні проблеми, що виникали в правовому полі та практичній юриспруденції. Вони пов'язані, насамперед, із недоліками американської правової системи, що мали місце на початку ХХ ст. Йдеться, насамперед, про застаріле законодавство та недовіра до нового. Так, судді не бажали послуговуватися законодавчими приписами, які захищали права робочого населення, тлумачили правові норми дуже вузько і, подекуди, неправильно її застосовували. Класичним прикладом цієї тенденції є рішення Верховного суду із застосуванням доктрини матеріально-правової процедури. Прихильники соціологічної юриспруденції критикували таку судову реакцію на соціальне законодавство, пояснюючи це кількома факторами. Одним з них була ізоляція вивчення права від соціологічної науки, а незнання соціальних реалій і потреб призводило до ухвалення несправедливих рішень. Такий факт визнавали і самі судді того часу. «Якщо ми не знаємо фактів, на основі яких могли діяти сторони, – зазначив суддя Верховного суду США у рішенні від 14 квітня 1924 р., – ми не можемо належним чином вирішити, чи були вони необґрунтованими, свавільними чи примхливими; знання є важливим для розуміння, а розуміння має передувати судженню» [2, с. 1 – 26].

Р. Паунд встановив ще один фактор, який на думку мислителя провокував ухвалення несправедливих судових рішень, які перешкоджали суспільному прогресу. Йдеться про механічну юриспруденцію або жорстке виведення рішень із встановлених принципів без урахування їхнього практичного впливу. Вчений наголошував на потребі проведення реформи соціологічної юриспруденції з метою «розвитку кращого фактичного розуміння практичних наслідків правових приписів та інститутів» [2, с. 1 – 26]. Відтак, Р. Паунд наголошував на важливості вивчення соціології права та відмовитися від механічної юриспруденція, яка призводить до автоматичних ухвалення жорстких рішень, де не враховані інші фактори.

Мислитель ідентифікував себе з «соціальним інженером», який покликаний переосмислити вивчення права та застосування закону заради панування справедливості. Під останньою вчений розумів «такий формат суспільних відносин і порядок поведінки, який завдає найменшої шкоди». Теорія соціальних інтересів, яку він почав розвивати ще в 1913 році, була розроблена для того, щоб забезпечити узгодженість необхідних політичних суджень, а також їх зважування та балансування. Вона стала серцевиною соціологічної юриспруденції Р. Паунда [2, с. 1 – 26].

Отже, Роско Паунд став родоначальником соціологічної концепції права в США та засновником соціологічної юриспруденції, яка в найближчому майбутньому отримає значну кількість прихильників серед науковців, практиків, суддів. Зокрема суддя Верховного суду США Бенжамін Кардозо запропонував Міністерство юстиції більш ретельно «спостерігати за законом у дії», а також з метою підвищення освіченості серед правничої спільноти здійснювати системну освіту та підвищення кваліфікації упродовж усього життя для юристів загалом і суддів зокрема. Вони мали обов'язково вивчати економіку, соціологію, політику, досліджувати проблеми сьогодення.

Заяви судді навіть вплинули на адвокатську практику, адже у цей час з'являються справи, де ключовим серед аргументації позиції сторони була не існуюча судова практика, а опис суспільних факторів та існуючих соціальних даних, які визначали мету позову чи захисту. До-прикладу, прецедент виник через те, що у 1903 році штат Орегон ухвалив закон, який обмежував тривалість робочого дня для жінок, які працювали в пральнях, на фабриках, промислових заводах, до 10 годин. Обґрунтування закону посилалося на «фізичні спроможності жінки, потребу виконувати материнські функції, здійснювати виховання дітей, утримувати дім» [3]. У зв'язку з цим виникло питання, чи є конституційним право штатів обмежувати тривалість робочого часу, впливати на приватні трудові договори.

Означена позиція також була гостро засуджена феміністським рухом у США, адже правовий статус тогочасної жінки прирівнювався до неповнолітньої особи, яка потребує захисту і такий захист гарантувався державою та здійснювався поліцією штату, «оскільки фізичне благополуччя жінок має першочергове значення для народження здорового потомства» [3].

Сторону штату Орегон у 1908 р. взявся захищати у Верховному суді США відомий адвокат Луї Брендайс. Він написав велику доповідь, в якій лише 2 сторінки відводились цитуванню прецедентів, інша частина промови демонструвала соціологічні дані, які свідчили про негативні фактори, що виникають через довгі робочі години для жінки. Означена доповідь стала відомою як «Бріф Брендайса» [4, с. 300 – 303]. Аргументи адвоката справили позитивний ефект на суддів Верховного суду США, які одногосно визнали закон штату Орегон конституційним.

Відтак, ідея відмови від механічної юриспруденції почала ширитися у межах правових шкіл США [5, с. 120]. Так, її також поділяв американський юрист, філософ права, суддя Верховного суду США Бенжамін Кардозо. «Закон є засобом досягнення мети – соціального добробуту або соціальної справедливості, – стверджував правник, – а тому судді повинні тлумачити загальні конституційні обмеження для досягнення цієї мети» [6].

Політико-правові ідеї мислителів щодо соціологічної юриспруденції не усіма сприймалися беззастережно. Окремі юристи вважали їх «перебільшенням в частині застосування суддями механічної юриспруденції та ігнорування ними суспільних проблем». Однак з часом було визнано позитивний вплив соціологічного руху, особливо на розвиток соціального законодавства. Окрім того, знання фактичних наслідків правових приписів та інститутів є важливим для їх об'єктивної оцінки, тому заклики соціологічної юриспруденції до вивчення цих явищ були прогресивними.

Не відкидали ідеї соціологічної юриспруденції і інші соціологи права, такі як Д. Фленк, К. Ллевеллін Д. Дью. «Право є діяльність, за допомогою якої можна здійснювати втручання в іншу сферу, – писав останній, – правові норми позбавлені активної ролі, вони лише клаптик паперу, що наповнюється змістом в кожному конкретному випадку за допомогою видання індивідуальних судових або адміністративних актів, тому останні мають враховувати усі соціологічні фактори» [7]. На управлінській діяльності зосереджував свою увагу К. Ллевеллін. За його твердженням «право – це не лише судова і законодавча практика, а й управлінська діяльність, яку виконують представники публічної влади, відтак останні також мають враховувати соціологічні дані» [7].

Таким чином, початок ХХ століття ознаменувався зародженням нового напрямку, який отримав назву соціологічна юриспруденція. Його прихильники закликали усіх

представників правової спільноти не механічно виконувати свою роботу, а здійснювати переосмислення своїх дій, висновків, виступів, рішень, актів, враховуючи усі соціальні аспекти, таким чином трансформуючи і саму правову систему, яка б враховувала суспільно-політичні зміни, потреби суспільства та сповідувала ідеї справедливості і соціального благополуччя. Наведені думки мислителів і нині мають зриму актуальність, адже врахування усіх соціологічних явищ при здійсненні правотворчої і правозастосовчої діяльності може запобігти виникненню соціальних проблем, протиріч, суспільно-політичних конфліктів, непорозумінь.

Список використаних джерел:

1. Wilfrid E. Rumble. Sociological Jurisprudence. *Sociological Jurisprudence. Encyclopedia of the American Constitution*. May 23 2018. URL: <https://www.encyclopedia.com/social-sciences-and-law/sociology-and-social-reform/sociology-general-terms-and-concepts/sociological-jurisprudence>
2. James A. Gardner. The Sociological Jurisprudence of Roscoe Pound (Part I). *Villanova Law Review*. 1961. Volume 7. No. 1. P. 1 – 26.
3. Muller v. Oregon, 208 U.S. 412. 28 S.Ct. 324. 52 IAEd. 551. 13 Ann. Cas. 957 (1908). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/208/412/>
4. Cushman Clare. The Supreme Court Justices: Illustrated Biographies, 1789 – 2012. SAGE Publications. 2013. P. 300 – 304.
5. John C. Knox, Forum Juridicum: Patterns of the Law, Old and New. 7 La. L. Rev. 1946. P. 116 – 122. URL: <https://digitalcommons.law.lsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1791&-context=lalrev>
6. Remm Gaius Mamhot. The Nature Of The Judicial Process by Cardozo. URL: https://www.academia.edu/37243494/The_Nature_Of_The_Judicial_Process_by_Cardozo
7. Холод Ю.А., Погрібний І.М., Волошенко О.В. Сучасні теорії права. Соціологічна юриспруденція. Текст лекцій. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків 2021. URL: <https://nm2.univd.edu.ua/download/124915>

БАБЕНКО В. В.ад'юнкт кафедри кримінального процесу
та стратегічних розслідувань
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.45>**ПОНЯТТЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СТОРОНОЮ ОБВИНУВАЧЕННЯ
СВОЇХ ПОВНОВАЖЕНЬ НА ДОСУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

У науковій статті досліджено наступні поняття: «повноваження», «компетенція», «реалізація повноважень», «сторона обвинувачення» та їх співвідношення між собою. Зроблено висновок, що «компетенція» є ширшим за значенням поняттям аніж «повноваження». Повноваження слід розуміти як сукупність прав і обов'язків. Поняття «компетенція» передбачає наявність уповноваженої особи, якій належить певне повноваження, забезпечене та передбачене чинним законодавством і, відповідно, воно повинно бути реалізоване. Під «реалізацією повноважень», слід розуміти виконання функцій і завдань конкретного органу державної влади його посадовими та службовими особами. Зазначено та проаналізовано основні нормативно-правові акти, якими регламентується діяльність суб'єктів сторони обвинувачення в межах кримінального процесу. Досліджено особливості реалізації повноважень кожного з представників сторони обвинувачення на досудовому провадженні. Зроблено висновок, що до переліку суб'єктів, які належать до сторони обвинувачення, слід відносити також співробітників оперативних підрозділів, тому що вони у передбачених законом випадках (під час виконання доручень слідчого) реалізують свої повноваження з боку обвинувачення, однак законодавцем про це зазначено виключно у нормі, яка регламентує статус та повноваження співробітників оперативних підрозділів. Визначено проблематику реалізації повноважень стороною обвинувачення своїх повноважень на досудовому провадженні в умовах воєнного стану. Констатовано, що основні повноваження проаналізованих суб'єктів суттєво не змінилися, окрім повноважень керівника відповідного органу прокуратури, якому делеговані окремі повноваження слідчого судді у разі відсутньої об'єктивної можливості виконання останнім своїх повноважень. Щодо повноважень інших учасників – зазнали змін їх повноваження для виконання окремих завдань досудового провадження в залежності від ситуації, яка склалася.

Ключові слова: сторона обвинувачення, реалізація повноважень, воєнний стан, досудове провадження, компетенція, оперативні співробітники.

Babenko V. V. The concept of the realization by the prosecution of its powers in pre-trial proceedings under martial law

The scientific article explores the following concepts: "powers," "competence," "exercise of powers," "prosecution" and their relationship with each other. It is concluded that "competence" is a broader concept than "authority." Powers should be understood as a set of rights and obligations. The concept of "competence" implies the presence of an authorized person who owns a certain authority provided and provided for by the current legislation and, accordingly, it must be implemented. Under the "implementation of powers," it should be understood the performance

of the functions and tasks of a particular public authority by its officials and officials. The main normative legal acts that regulate the activities of subjects of the prosecution within the criminal process are indicated and analyzed. The features of the realization of the powers of each of the representatives of the prosecution in the pre-trial proceedings. It is concluded that the list of subjects belonging to the prosecution should also include employees of operational units, because they, in cases prescribed by law (during the execution of the investigator's instructions), exercise their powers by the prosecution, but the legislator indicates this exclusively in the norm regulating the status and powers of employees of operational units. The problems of the realization of powers by the prosecution of their powers in pre-trial proceedings under martial law are determined. It is stated that the main powers of the analyzed subjects have not changed significantly, except for the powers of the head of the relevant prosecutor's office, to whom individual powers of the investigating judge are delegated in the absence of an objective possibility of the latter's exercising his powers. Regarding the powers of other participants – their powers have changed to perform certain tasks of pre-trial proceedings, depending on the current situation.

Key words: *prosecution, exercise of powers, martial law, pre-trial proceedings, competence, operational staff.*

Постановка проблеми. Запровадження правового режиму воєнного стану внесло чимало корективів у розвиток та функціонування правової системи. Окремі норми і положення кодифікованих законів різних галузей права оновилися або були повністю трансформовані під впливом нових викликів. Кримінальне процесуальне законодавство також зазнало змін з огляду на те, що воно регламентує порядок проведення досудового розслідування та відправлення кримінального судочинства як такої гілки судочинства, яка передбачає найбільш суворі обмеження прав і свобод людини та громадянина. Необхідно зауважити, що внесені зміни та доповнення досить вдало корелюються із сучасними реаліями, однак існують і проблемні аспекти. Слід зауважити, що вирішення будь-якої проблеми починається із з'ясування концептуальних питань. Саме тому нами досліджується поняття реалізації стороною обвинувачення своїх повноважень на досудовому провадженні в умовах воєнного стану як концептуальна категорія, яка потребує висвітлення для здійснення більш глибокого аналізу виявленої проблематики в подальшому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти розглядуваної проблеми привертали до себе певну увагу науковців: С. А. Альперта, Ю. М. Грошевого, В. Зеленецького, А. В. Іщенко, П. М. Каркач, М. В. Костицького, В. С. Кузьмічова, В. К. Лисиченка, О. Р. Михайленка, М. М. Міхеєнка, В. Т. Нора, А. Л. Рівліна, В. А. Рогатюва, І. В. Сербулова, З. Д. Смітійенка, М. С. Строговича, М. Є. Шумила, І. Я. Фойницького, О. Г. Яновської тощо.

Метою статті є дослідження поняття реалізації стороною обвинувачення своїх повноважень на досудовому провадженні в умовах воєнного стану, а також висвітлення правової основи діяльності суб'єктів сторони обвинувачення, відповідно до положень якої вони здійснюють реалізацію своїх повноважень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Юридична енциклопедія містить тлумачення поняття «повноваження», яке розглядають як сукупність прав і обов'язків державних органів і громадських організацій, а також посадових та інших осіб, закріплених за ними у встановленому законодавством порядку для реалізації покладених на них функцій [1]. Із цього випливає, що посадові та службові особи наділені певним комплексом прав і обов'язків, зокрема особи, які віднесені законодавцем до сторони обвинувачення в рамках кримінального процесуального законодавства. З метою більш глибокого і якісного обґрунтування поняття «повноваження» ми вирішили звернутися до думки науковців, які у своїх дослідженнях здійснювали спроби тлумачення означеного поняття. Так, Є. Кулакова розглядає повноваження як сукупність юридичних прав і юридичних обов'язків, покладених державою на

певний орган державної влади, місцевого самоврядування тощо. Дослідниця не ототожнює права та обов'язки, які передбачені чинним законодавством для певного органу, однак вона наголошує на тому, що за умови їх збігу, у своїй сукупності їх необхідно розглядати як повноваження, що в подальшому спрямовується на реалізацію чогось [2, с. 12].

Із усього переліченого вище можна вивести твердження про те, що повноваження – це, перш за все, сукупність прав і обов'язків. Крім цього, дослідники та енциклопедичні видання не випускають також належність повноважень до правового статусу органу влади як одного з його елементів [3, с.178]. При цьому слід зауважити, що деякі науковці дотримуються думки про те, що повноваження можна розглядати також як «право, надане кому-небудь для здійснення чогось, компетенція, доручення, повновасть» [4, с. 469]. Дана позиція також може бути актуальною в рамках дослідження, адже право – це можливість, тому посадові або службові особи наділені певними можливостями реалізувати функції, виконати завдання певного органу.

В багатьох теоретичних дослідженнях звертають увагу також на розкриття поняття «компетенція» разом із аналізом терміну «повноваження». Під «компетенцією» розуміють коло завдань і питань, вирішення яких покладається законом на конкретних посадових та службових осіб в момент виконання ними певної функції. Якщо ми розглядаємо тлумачення поняття «компетенція» в процесуальному аспекті, то слід наголосити на процесуальному характері цієї функції. Поняття «компетенція» насправді значно ширше за поняття «повноваження», адже воно передбачає наявність уповноваженої особи, якій належить певне повноваження, забезпечене та передбачене чинним законодавством і, відповідно, воно повинно бути реалізоване. Варто підкреслити, що компетенція, як і повноваження є вичерпним поняттям і кожен орган або посадова особа мають визначену компетенцію. Широта повноважень даного органу або посадової особи залежить від нормативно-правового акту, яким регламентується його діяльність [5].

В рамках нашого дослідження аналізу потребує також поняття «реалізація повноважень», адже обрана тематика вказує на необхідність дослідження саме реалізації повноважень стороною обвинувачення на досудовому провадженні.

Фактично під поняттям «реалізація повноважень» слід розуміти їх здійснення, виконання. Відповідно до словника іншомовних слів поняття «реалізація» розглядають як «здійснення наміченого плану, програми, проекту». Дане визначення є дотичним до терміну «реалізація повноважень», адже він означає виконання функцій і завдань конкретного органу державної влади його посадовими та службовими особами.

Дослідження будь-якого поняття слід розпочинати із елементів, які його складають, а значить виникає необхідність у розкритті і терміна «сторона обвинувачення» та переліку суб'єктів, які до неї належать. Найбільш інформативним у даному випадку буде не тільки звернення до положень чинного законодавства, але й до теоретичних досліджень науковців у цьому питанні. Відповідно до п. 19 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) «...сторони кримінального провадження – з боку обвинувачення: слідчий, дізнавач, керівник органу досудового розслідування, керівник органу дізнання, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник у випадках, установлених цим Кодексом...».

Разом із конкретизованим визначенням суб'єктів з боку обвинувачення їх належність до сторони обвинувачення підтверджується нормами КПК України, у яких розкриваються повноваження цих суб'єктів. Наприклад, у п.п. 1-3 ч. 2 ст. 40 КПК України зазначається, що «слідчий уповноважений розпочинати досудове розслідування; проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії; доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам...».

Відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 40-1 КПК України дізнавач уповноважений «починати дізнання за наявності відповідних підстав...».

Також до сторони обвинувачення законодавцем віднесено керівника органу досудового розслідування та керівника органу дізнання, повноваження яких щодо обвинувачення

зазначені у наведених вище підзаконних нормативно-правових актах, а також ст.ст. 39, 39-1 відповідно. Також в умовах воєнного стану внесено певні зміни до чинного кримінального процесуального законодавства, зокрема до повноважень керівника органу досудового розслідування: «керівник органу досудового розслідування під час дії воєнного стану має право своєю вмотивованою постановою, погодженою з керівниками відповідних органів досудового розслідування, утворювати міжвідомчі слідчі групи та визначати у їх складі старшого слідчого, який керуватиме діями інших слідчих». Дане повноваження розширює можливості прийняття рішень для керівника органу досудового розслідування та впливає на швидкість здійснення окремих проміжних дій [15].

На відміну від проаналізованих вище суб'єктів серед основних повноважень прокурора визначено підтримку державного обвинувачення в суді, відмову від підтримання державного обвинувачення, його зміни або висунення додаткового обвинувачення відповідно до п. 15 ч. 2 ст. 36 КПК України. Окрім того, повноваження прокурора в умовах воєнного стану суттєво було змінено. Так, пункт 2 ч. 1 ст. 615 КПК України передбачає делегування керівнику відповідного органу прокуратури окремих повноважень слідчого судді [15].

Цілком природньо, що до сторони обвинувачення законодавець також відносить потерпілого, його законного представника та представника, адже початково у визначенні поняття потерпілого закладено, що йому завдано моральної, фізичної або майнової шкоди в залежності від виду особи, яка постраждала (фізична або юридична особа) конфігурація видів шкоди також змінюється, однак це не важливо в рамках нашого дослідження. Слід нагадати, що до повноважень прокурора законодавцем віднесено також здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням.

Вивчивши існуючі норми, якими регламентується діяльність усіх учасників кримінального провадження, ми з'ясували, що законодавець не приділив необхідної уваги співробітникам оперативних підрозділів. Однак він досить конкретно визначив коло їх повноважень, визначивши при цьому приналежність до сторони обвинувачення. Так, відповідно до ч. 2 ст. 41 КПК України «Під час виконання доручень слідчого, дізнавача, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого», що фактично відносить його до сторони обвинувачення, адже відповідно до переліку, який міститься у КПК України, до сторони обвинувачення належить слідчий. Безперечно, дана норма не змінилася в КПК України навіть з введенням в Україні воєнного стану, однак дещо змінені повноваження слідчого при проведенні тих чи інших процесуальних дій або прийнятті процесуальних рішень. Інформацією про зміни або доповнення здійснення окремих процедур під час досудового провадження повинні володіти і оперативні співробітники, оскільки вони повинні не просто користуватися повноваженнями слідчого при виконанні його доручень, але й не порушувати вимог чинного законодавства. При цьому Інструкція з організації діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України від 06.07.2017 р. №570 визначає, що організація взаємодії слідчих підрозділів з органами і підрозділами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність... забезпечується шляхом: ефективного контролю за своєчасним та повним виконанням оперативними підрозділами доручень слідчих про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій...» [8]. Таким чином демонструється взаємодія слідчих підрозділів із оперативними та обґрунтовується наша позиція та позиція інших науковців (Бойко О.П., Рогальська В.В.) з приводу віднесення оперативних співробітників до сторони обвинувачення [14].

Висновки. Отже, нами було досліджено наступні поняття: «повноваження», «компетенція», «реалізація повноважень», «сторона обвинувачення» та їх співвідношення між собою. Проаналізовано особливості реалізації повноважень кожного з представників сторони обвинувачення на досудовому провадженні в умовах воєнного стану. Зроблено висновок, що до переліку суб'єктів, які належать до сторони обвинувачення, слід відносити також співробітників оперативних підрозділів, тому що вони у передбачених законом випадках (під час виконання доручень слідчого) реалізують свої повноваження з боку обвинувачення,

однак законодавцем про це зазначено виключно у нормі, яка регламентує статус та повноваження співробітників оперативних підрозділів. Констатовано, що основні повноваження проаналізованих суб'єктів суттєво не змінилися в умовах воєнного стану, окрім прокурора, однак зазнали змін їх повноваження для виконання окремих завдань досудового провадження в залежності від ситуації, яка склалася.

Список використаних джерел:

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / за редакцією акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. К. : ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2007. 992 с
2. Кулакова Є. Компетенція: поняття, суб'єкти, особливості. *Підприємство, господарство і право*. 2006. № 3. С. 10–15.
3. Приймаченко Д. В. Компетенція митних органів у сфері реалізації митної політики: сучасний стан. *Вісник Запорізького національного університету*. 2011. № 1. С. 126–130.
4. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. Т. 3 : Обє – Роб / уклад. : В. Яременко, О. Сліпушко. К. : Аконіт, 1998. 928 с.
5. Бандурка С.О. Реалізація органами досудового розслідування процесуальних повноважень: дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук; 12.00.09. Харків: ХНУВС. 2010.
6. Реалізація. Словник іншомовних слів Мельничука. *Словopedia*: офіційний веб-сайт. URL: <http://slovoedia.org.ua/42/53408/289048.html>
7. Кримінальний процесуальний кодекс: Закон України в редакції від 11.12.2022 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
8. Інструкція з організації діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України, затверджена Наказом МВС України від 06.07.2017 р. №570. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0919-17#Text>
9. Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції, затверджене Наказом МВС України від 20.05.2020 р. № 405. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-20#Text>
10. Про прокуратуру: Закон України в редакції від 07.05.2022 №1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>
11. Кримінальний процес України : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закладів освіти I за ред. Ю. М. Грошевого та В. М. Хотенця. Х. : Право, 2000. 494 с.
12. Рогатюк І. В. Обвинувачення у кримінальному процесі України: Монографія. К.: Атіка, 2007. 160 с.
13. Сорока С., Римарчук Р. Функція обвинувачення: зміст та етапи реалізації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. С. 266-270.
14. Бойко О.П., Рогальська В.В. Взаємодія слідчих Національної поліції України з підрозділами карного розшуку на досудовому провадженні. Монографія. Дніпро. Видавець Біла К.О, 2018. 382 с.
15. Глов'юк І., Дроздов О., Тетерятник Г., Фоміна Т., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України. Видання 4. Електронне видання (станом на 30 грудня 2022 р.). Дніпро-Львів-Одеса-Харків. 2023. 82 с. URL: https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/16123/_Osoblyvyi%20rezhym%20dosudovoho%20rozsliduvannia_4_2022.pdf?sequence=3&isAllowed=y

ІСЛАНКІН С. М.

старший викладач
кафедри кримінально-правових
дисциплін
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.46>

ВІДСТОРОНЕННЯ ВІД ПОСАДИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

У науковій статті ґрунтовно досліджено міжнародний та вітчизняний досвід застосування заходу забезпечення кримінального провадження у вигляді відсторонення від посади. Визначено найбільш вдалі для перейняття міжнародні правові механізми застосування відсторонення від посади. На підставі аналізу положень чинного законодавства окреслено основні проблемні питання, що виникають під час застосування заходу забезпечення кримінального провадження у вигляді відсторонення від посади. Зроблено висновки, що задля забезпечення дотримання принципу правової визначеності та з метою підвищення оперативності та ефективності здійснення досудового розслідування необхідним є внесення відповідних змін до Кримінального процесуального кодексу України (дали – КПК України), що регламентують процесуальний порядок застосування відсторонення від посади. Акцентовано увагу на недосконалості регламентації правових підстав для прийняття рішення про відсторонення від посади не лише за вчинення злочину, а й за вчинення кримінального проступку та наділення дізнавача, як суб'єкта здійснення дізнання по кримінальним проступкам додатковими повноваженнями щодо можливостей звернення до слідчого судді з клопотанням про відсторонення від посади, передбачення обов'язку для дізнавача, слідчого, прокурора за наявності підстав передбачених статтею 157 КПК України, звертатися до слідчого судді, суду з клопотанням про відсторонення від посади, у разі вчинення особою корупційного кримінального правопорушення; надання можливості слідчому звертатися до слідчого судді з клопотаннями: про відсторонення від посади, про продовження строку відсторонення від посади чи про його скасування без додаткового погодження з прокурором, передбачення обов'язку розгляду клопотання про відсторонення від посади слідчим суддею, судом в день його надходження до суду, передбачення обов'язку негайного вручення копії рішення про відсторонення від посади після його оголошення особі, яка звернулася з відповідним клопотанням, підозрюваному чи обвинуваченому, іншим заінтересованим особам та обов'язку щодо його негайного виконання в порядку, передбаченому для виконання судових рішень, а у разі відсутності дізнавача, слідчого, прокурора під час оголошення судового рішення – обов'язку надіслати копію судового рішення таким особам не пізніше наступного робочого дня.

Ключові слова: *відсторонення від посади, захід забезпечення кримінального провадження, підстави застосування, процесуальний порядок застосування, слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя.*

Islankin S. M. Removal from office in criminal proceedings: directions of improvement

The scientific article thoroughly examines the international and domestic experience of applying a measure to ensure criminal proceedings in the form of removal

from office. The most successful for adoption international legal mechanisms for the application of removal from office. Based on the analysis of the provisions of the current legislation, the main problematic issues arising during the application of the measure of ensuring criminal proceedings in the form of removal from office are outlined. It is concluded that in order to ensure compliance with the principle of legal certainty and in order to increase the efficiency and efficiency of the pre-trial investigation, it is necessary to make appropriate changes to the Criminal Procedure Code of Ukraine (the Code of Criminal Procedure of Ukraine), which regulate the procedural procedure for applying removal from office. Attention is focused on the imperfection of the regulation of legal grounds for making a decision on removal from office not only for committing a crime, and for committing a criminal offense and giving the inquirer, as the subject of the inquiry on criminal offenses, additional powers regarding the possibility of applying to the investigating judge with a petition for removal from office, foreseeing the obligation for the investigator, investigator, prosecutor in the presence of the grounds provided for by Article 157 of the CPC of Ukraine, apply to the investigating judge, the court with a petition for removal from office, in the event of a person committing a corruption criminal offense; enabling the investigator to appeal to the investigating judge with motions: on removal from office, on the extension of the term of removal from office or on its abolition without additional agreement with the prosecutor, providing for the obligation to consider the motion for removal from office by the investigating judge, the court on the day of its receipt in court, the provision of the obligation to immediately serve a copy of the decision on removal from office after its announcement to the person, who has made a relevant request, suspect or accused, to other persons concerned and has an obligation to comply immediately with the procedure, provided for the execution of court decisions, and in the absence of an investigator, investigator, prosecutor during the announcement of a court decision – the obligation to send a copy of the court decision to such persons no later than the next working day.

Key words: *removal from office, provision of criminal proceedings, grounds of application, procedural procedure of application, investigator, investigator, prosecutor, criminal judge.*

Постановка проблеми. З огляду на положення чинного законодавства та новітньої правозастосовної практики, яка має відповідати європейським стандартам захисту прав людини, виникає потреба перегляду та удосконаленню багатьох сталих підходів до розуміння регламентації державного примусу в кримінальному процесі, та впровадження сучасних механізмів застосування заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема і відсторонення від посади під час здійснення кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок у дослідженні теоретичних питань, пов'язаних з проблемами застосування відсторонення від посади зробили такі науковці як В.І. Фаринник, С.В. Завада, Р.Д. Арланова, Ю.М. Дьомін, Л.М. Лобойко, О.Ю. Татаров, В.Т. Нор, О.Г. Шило та ін. Незважаючи на наявність значної кількості наукових праць, питання вдосконалення інституту відсторонення від посади не втрачає свою актуальність, зокрема і питання щодо підстав та процесуального порядку застосування вищезначеного заходу забезпечення кримінального провадження.

Метою статті є новий науковий підхід щодо напрямів удосконалення застосування відсторонення від посади.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах розбудови правової держави в Україні проблема охорони прав, свобод та законних інтересів людини визначає основний напрямок розвитку державних процесів, спрямованих на гуманізацію і демократизацію життєдіяльності українського суспільства, що викликає необхідністю предметних змін

в законодавстві, його наближенню до європейських стандартів у галузі прав людини та здійснення правосуддя, створення належного правового забезпечення процесу інтеграції нашої держави до європейського простору.

Однією із умов забезпечення євроінтеграції України є адаптація національного кримінального процесуального законодавства до стандартів Європейського Союзу, відповідно до яких застосування будь-якого державного примусу і, має відповідати меті пропорційності та обґрунтованості втручання до сфери прав людини та необхідності в демократичному суспільстві.

Під «удосконаленням (вдосконаленням)» розуміють – робити досконалішим, кращим [1, с. 1506] або змінювати у бік поліпшення; результат такої зміни [2, с. 397]; або поліпшувати (робити кращим, досконалішим, більш задовільним тощо), покращувати [3, с. 785].

Пропонується розглянути напрями вдосконалення такого заходу забезпечення кримінального провадження як відсторонення від посади, під час застосування якого суттєво обмежуються конституційні права, зокрема ті, що регламентовані законодавцем в ст. 38 та ст. 43 Конституції України [4;5].

Системний аналіз наукової літератури та кримінального-процесуального законодавства дозволяє виокремити нормативно-правові та організаційні напрями вдосконалення застосування відсторонення від посади.

Задля підвищення загальної ефективності застосування вищезазначеного заходу забезпечення кримінального провадження вважаємо за доцільним зосередити увагу саме на нормативно-правових напрямках вдосконалення, оскільки необхідно визнати, що чинні нормативно-правові акти в частині регламентації застосування відсторонення особи від посади потребують певного доопрацювання та законодавчого врегулювання з метою усунення наявних протиріч. Удосконалення кримінального процесуального законодавства України щодо застосування зазначеного заходу забезпечення кримінального провадження підвищить його ефективність а також буде сприяти визначенню нових форм і напрямків у вирішенні завдань кримінального судочинства.

Відповідно до ч. 3 і 4 ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який гарантує деякі права і свободи, не передбачені в Конвенції та у Першому протоколі до неї від 16 вересня 1963 р., на здійснення цих прав не можуть бути встановлені жодні обмеження, крім тих, що передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної чи громадської безпеки, для підтримання публічного порядку, запобігання злочину, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб [6].

Відповідно до положень Конституції України життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю і першочерговими завданнями забезпечується державою. Таким чином, норми Основного закону вказують на непорушність прав і свобод людини, проте законом передбачені випадки, у яких людини може бути обмежена або повністю позбавлена гарантованих їй конституцією прав та свобод. Зокрема особа може бути обмежена або позбавлена певних прав та свобод в межах та порядку визначеному кримінальним процесуальним законодавством України. Оскільки кримінальне судочинство пов'язане із державно-владним примусом, що застосовується від імені держави уповноваженими на те суб'єктами з метою захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура

Під час розслідування кримінальних правопорушень, зокрема вчинених особами, із застосуванням своїх посадових повноважень, практичним працівникам нерідко доводиться

стикатися з тим, що зазначені особи, використовуючи своє становище, перешкоджають розслідуванню, знищують документи, речові докази, впливають на своїх підлеглих, не дозволяють їм давати показання, з метою перешкодження встановленню обставин, що мають значення для кримінального провадження й уникнення покарання. Для запобігання таким негативним проявам, кримінальним процесуальним законодавством передбачена можливість застосування до особи, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження, такого заходу забезпечення кримінального провадження як відсторонення від посади.

До прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», відсторонення від посади могло бути застосовано лише щодо особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину середньої тяжкості, тяжкого чи особливо тяжкого злочину. Однак відсторонення від посади як захід процесуального примусу у більшості випадків застосовується до осіб, щодо яких відкрито кримінальне провадження за вчинення ними кримінальних правопорушень у різних сферах, зокрема у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, а отже у разі доведеності вини підозрюваного, обвинуваченого йому призначається покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Значна кількість кримінальних правопорушень, зокрема некваліфікуючі частини статей Кримінального кодексу України відносяться до кримінальних проступків. Отже виникає потреба розширення можливостей застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження не лише за вчинення злочину, а й за вчинення кримінального проступку та наділення дізнавача, як суб'єкта здійснення дізнання по кримінальним проступкам додатковими повноваженнями щодо можливостей звернення до слідчого судді з клопотанням про відсторонення від посади.

Окрім цього залишається актуальною проблема взаємодії прокурора та слідчого є чи не найважливішим критерієм дотримання прав учасників процесу на етапі кримінального провадження. Так, глава 10 КПК України передбачає, що основними суб'єктами ініціювання та реалізації заходів забезпечення кримінального провадження є слідчий та прокурор. Більшість заходів вони можуть ініціювати на рівних, при цьому прокурор, як процесуальний керівник у кримінальному провадженні, має забезпечити дотримання процесуального законодавства слідчим також. Доцільно згадати й про проблему погодження прокурором клопотання про відсторонення від посади, оскільки відповідно до п. 10 ч. 2 ст. 36 КПК України прокурор має право погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій. Відповідно до пункту 5 листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 223-558/0/4-13 від 5 квітня 2013 року за відсутності згоди (погодження) прокурора слідчий не вправі звертатися до суду з клопотанням про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Водночас жодними нормами не визначено строків такого погодження, що створює певні проблеми в оперативності застосування заходів забезпечення кримінального провадження, в тому числі відсторонення від посади [7, с.167]

Відповідно до ст. ст. 40 та 40-1 КПК України слідчий, як і дізнавач несе відповідальність за законність та своєчасність здійснення процесуальних дій та здійснення досудового розслідування. Враховуючи особливості досудового розслідування кримінальних правопорушень щодо яких вирішується питання про застосування відсторонення від посади, а також з метою забезпечення швидкості та оперативності досудового розслідування виникає практична необхідність у самостійному зверненні як дізнавача так і слідчого із клопотанням про відсторонення від посади до слідчого судді без відповідного його погодження з прокурором. Таке звернення може забезпечити уникнення знищення чи підробки речей і документів, які мають суттєве значення для досудового розслідування, проявів незаконного впливу на свідків та інших учасників кримінального провадження або фактів протиправного перешкодження кримінальному провадженню іншим чином.

В даному контексті заслуговує на увагу досвід правової регламентації відсторонення від посади в Латвійській Республіці. Так в розділі 14 Кримінально процесуального кодексу Латвії визначено спеціальний порядок застосування відсторонення від посади, який іменується як «заборона на певні заняття», та відноситься до примусових заходів не пов'язаних з позбавленням волі. Відповідно до статті 254 КПК Латвії заборона на певні заняття є встановлена рішенням особи, яка здійснює провадження заборона підозрюваному або обвинуваченому тимчасово здійснювати займатись (виконувати дії) певного виду або виконувати конкретні посадові (трудова) обов'язки. Згідно статті 27 КПК Латвії під особою, яка здійснює провадження слід розуміти посадову особа або суд, які ведуть кримінальне провадження в конкретний момент. Чинним кримінально-процесуальним законодавством Латвії не закріплена необхідність винесення судового рішення для застосування вказаного заходу. Рішення виносяться, особою, яка здійснює розслідування справи та надсилається для виконання роботодавцю особи або іншій відповідній установі, та підлягає виконанню протягом трьох робочих днів з дня його отримання [8].

Такий досвід європейської країни є досить вдалим для підтвердження факту самостійності слідчого, дізнавача, прокурора під час прийняття рішення про відсторонення від посади та часткового перейняття національним законодавством, оскільки спрощення процедури прийняття рішення про застосування до особи вказаного заходу буде слугувати фактором забезпечення оперативності прийняття рішень під час досудового розслідування, а також уникнення негативних наслідків, пов'язаних із вчинення підозрюваним, обвинуваченим дій, спрямованих на перешкоджання досудового розслідування. В обґрунтування доцільності такого порядку слід також зазначити, що в практичному аспекті вирішальним завжди є час, адже протягом часу між зверненням слідчого за погодженням з прокурором клопотання про застосування заходу у формі відсторонення від посади та винесенням ухвали слідчим суддею, підозрюваний, обвинувачений може вчинити будь-які дії, що унеможливають або ускладняють хід досудового розслідування та притягнення винних до кримінальної відповідальності.

Окрім цього враховуючи обраний курс України на посилення боротьби з проявами корупції, виникає необхідність внесення змін до КПК України в частині встановлення вимоги щодо обов'язкового звернення дізнавача, слідчого, прокурора з клопотанням щодо відсторонення від посади у разі вчинення особою корупційного кримінального правопорушення за наявності підстав передбачених статтею 157 КПК України. Наявність регламентації в КПК України обов'язковості звернення дізнавача, слідчого, прокурора з клопотанням про відсторонення від посади до слідчого судді, суду – дозволить забезпечити дієвість кримінального провадження під час досудового розслідування вказаної категорії кримінальних правопорушень. Зазначений висновок узгоджується і з положенням частини п'ятої статті 65-1 Закону України «Про запобігання корупції», відповідно до якої особа, якій повідомлено про підозру у вчиненні нею кримінального правопорушення у сфері службової діяльності, підлягає відстороненню від виконання повноважень на посаді в порядку, визначеному законом [9].

Також, з метою підвищення оперативності та ефективності застосування відсторонення від посади вважаємо за доцільне передбачити обов'язок розгляду клопотання про відсторонення від посади слідчим суддею, судом в день його надходження до суду, а не протягом трьох днів, як це здійснюється наразі. Окрім того, передбачити обов'язок негайного вручення копії рішення про відсторонення від посади після його оголошення особі, яка звернулася з відповідним клопотанням, підозрюваному чи обвинуваченому, іншим заінтересованим особам та обов'язку щодо його негайного виконання в порядку, передбаченому для виконання судових рішень, а у разі відсутності дізнавача, слідчого, прокурора під час оголошення судового рішення – обов'язку надіслати копію судового рішення таким особам не пізніше наступного робочого дня. Саме внесення цих змін підвищить ефективність застосування відсторонення особи від посади та буде сприяти забезпеченню дієвості кримінального провадження.

Досить цікавим для порівняльного аналізу запропонованих змін є досвід кримінально-правової регламентації Федеративної Республіки Німеччини, оскільки кримінально-процесуальне право цієї держави є одним із найстабільніших у Європі. Кримінально-процесуальний кодекс ФРН, ухвалений у 1887 р., і нині діє в редакції від 7 квітня 1987 р. [10].

В § 112 КПК ФРН визначено перелік підстав, за наявності яких може бути застосоване відсторонення від посади, зокрема коли при оцінці обставин окремої справи існує ризик ухилення обвинуваченого від кримінального провадження; поведінка обвинуваченого виправдовує серйозні підозри, що він може: знищувати, змінювати, утилізувати, приховувати чи фальсифікувати докази; вплинути на інших обвинувачених, свідків чи експертів у несправедливий спосіб; спонукати інших так поводитися і за наявності ризику того, що встановлення істини буде ускладнено (небезпека змови) [11]. Тому суд встановивши наявність хоча б однієї із вище зазначених підстав, що підтверджується відповідними доказами може призначити особі примусовий захід у формі відсторонення від посади шляхом видання постанови про призначення запобіжного заходу, яка підлягає негайному виконанню. Такий строк виконання зумовлений існуванням високого ризику знищення чи спотворення доказів, неправомірного впливу на суб'єктів провадження, що матиме непоправні наслідки, які можуть виникнути внаслідок перебування обвинуваченого на певній посаді чи зайняття певною професійною діяльністю.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи, можна констатувати, що детальний аналіз міжнародного та національного законодавства, в яких регламентовано застосування відсторонення від посади а також проведене з цього приводу опитування практичних працівників (слідчих, дізнавачів, прокурорів, суддів, адвокатів) дозволило виокремити наступні групи змін до національного законодавства щодо відсторонення від посади, а саме: 1) розширення можливостей застосування відсторонення від посади не лише під час здійснення досудового розслідування злочинів, а і під час здійснення дізнання кримінальних проступків; 2) передбачення обов'язку для дізнавача, слідчого, прокурора за наявності підстав передбачених статтею 157 КПК України, звертатися до слідчого судді, суду з клопотанням про відсторонення від посади, у разі вчинення особою корупційного кримінального правопорушення; 3) надання можливості слідчому та дізнавачу звертатися до слідчого судді з клопотаннями: про відсторонення від посади, про продовження строку відсторонення від посади чи про його скасування без додаткового погодження з прокурором; 4) передбачення обов'язку розгляду клопотання про відсторонення від посади слідчим суддею, судом в день його надходження до суду; 5) передбачення обов'язку негайного вручення копії рішення про відсторонення від посади після його оголошення особі, яка звернулася з відповідним клопотанням, підозрюваному чи обвинуваченому, іншим заінтересованим особам та обов'язку щодо його негайного виконання в порядку, передбаченому для виконання судових рішень, а у разі відсутності дізнавача, слідчого, прокурора під час оголошення судового рішення – обов'язку надіслати копію судового рішення таким особам не пізніше наступного робочого дня.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь, 2004. 1440 с.
2. Словник української мови: в 11-и т. 1976. URL: <http://sum.in.ua>.
3. Бурячок А.А., Гнатюк Г.М., Головащук С.І. та ін. Словник синонімів української мови: в 2-х т. Київ: Наук, думка, 2001. Т. 2. : 0-Я. 2001. 960 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n384>
5. Конституція України: закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
6. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) : підписана 04 листоп. 1950 р. в Римі ; зі змін. та допов., внесеними

Протоколом No 14 від 13 трав. 2014 р.). Верховна Рада України : [сайт]. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

7. Фаринник В. І. Відсторонення від посади: кримінальний процесуальний аспект. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*. 2014. № 2(65). С. 162-171.

8. Кримінальний процесуальний кодекс Республіки Латвія. LATVIJAS REPUBLIKAS TIESĪBU AKTI : [сайт]. URL: <https://likumi.lv/ta/id/107820-kriminalprocesa-likums>.

9. Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n1769>.

10. Ісланкін С.М. Відсторонення від посади: міжнародний досвід регламентації. *Правова позиція*. 2022. № 4 (37). С. 271-274

11. Кримінальний процесуальний кодекс Федеративної Республіки Німеччина : прийнятий 12 верес. 1950 р. Gesetze im Internet : [сайт]. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/BJNR006290950.html#BJNR006290950BJNG001203311>.

ШЕВЧЕНКО І. О.

аспірант Київського університету
інтелектуальної власності та права
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)
ORCID ID: 0009-0000-2497-1897

УДК 343.13(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.47>

РОДОВИЙ ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 237 КК

У цій статті досліджуються концептуальні підходи до розуміння родового об'єкта кримінального правопорушення невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237 КК України). Автором для обґрунтування родового об'єкта цього діяння використовується концепція суспільних відносин. У роботі здійснюється аналіз чинного законодавства в цій сфері, з'ясовані погляди авторів стосовно родового об'єкта кримінальних правопорушень в сфері довкілля.

У статті під час дослідження використані наступні методи дослідження: системного аналізу; індуктивний та дедуктивний методи; логіко-правовий метод. Автор звертає увагу на те, що у законодавстві про кримінальну відповідальність на теренах України до 2001 року були відсутні кримінально-правові норми про відповідальність за невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення. Тому в теорії кримінального права і правозастосовній діяльності не склалося єдиного підходу до визначення як родового, так і безпосереднього об'єктів кримінального правопорушення невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення. Юридичний аналіз родового об'єкта кримінальних правопорушень проти навколишнього природного середовища, в тому числі і діяння, передбаченого ст. 237 КК України, відбувається з використанням традиційного підходу, що склався у вітчизняній науці кримінального права. Автором досліджуються найбільш поширені в науці кримінального права концепції і погляди на родовий об'єкт кримінальних правопорушень в сфері навколишнього природного середовища. В статті з'ясовується класифікація об'єктів «по вертикалі», де серед інших об'єктів має місце родовий об'єкт. Пропонується визначення родового об'єкта кримінального правопорушення як теоретичної конструкції, розглядаються та аналізуються погляди авторів стосовно розуміння родового об'єкта кримінальних правопорушень в сфері довкілля.

***Ключові слова :** родовий об'єкт кримінальних правопорушень, кримінальне правопорушення в сфері навколишнього природного середовища, невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення, класифікація об'єкта кримінального правопорушення «по вертикалі», концепція об'єкта як суспільних відносин.*

Shevchenko I. O. Generic object of a criminal offence under Article 237 of the Criminal Code

This article examines the conceptual approaches to understanding the generic object of the criminal offence of failure to take measures to eliminate the consequences of environmental pollution (Article 237 of the Criminal Code of Ukraine). The author

uses the concept of social relations to substantiate the generic object of this offence. The article analyses the current legislation in this area, and clarifies the authors' views on the generic object of criminal offences in the field of environment.

The article uses the following research methods: system analysis; inductive and deductive methods; logical and legal method. The author draws attention to the fact that until 2001, the legislation on criminal responsibility in Ukraine did not contain criminal law provisions on responsibility for failure to take measures to eliminate the consequences of environmental pollution. Therefore, in the theory of criminal law and law enforcement activities, there is no unified approach to defining both the generic and direct objects of the criminal offence of failure to take measures to eliminate the consequences of environmental pollution. The legal analysis of the generic object of criminal offences against the environment, including the offence under Article 237 of the CC of Ukraine, is carried out using the traditional approach established in the national criminal law science. The author examines the most common concepts and views on the generic object of criminal offences in the field of environmental protection in the science of criminal law. The article elucidates the classification of objects "vertically", where the generic object is included among other objects. The author proposes to define the generic object of a criminal offence as a theoretical construct, and considers and analyses the authors' views on understanding the generic object of criminal offences in the field of environment.

Key words: *generic object of criminal offences, criminal offence in the field of environment, failure to take measures to eliminate the consequences of environmental pollution, classification of the object of criminal offence "vertically", concept of the object as a social relationship.*

Постановка проблеми. Питання, що стосуються родового об'єкта кримінального правопорушення нежиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення, має істотне значення для теорії кримінального права та правозастосовної діяльності а також зокрема для сфери кримінальних правопорушень проти довкілля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами родового об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 237 КК України на фрагментарному рівні займалися такі вчені, як: М.М. Панов, М.І. Панов, В.К. Матвійчук, В.О. Навроцький, Н.О. Гуторова, І.О. Харь, В.Я. Тацій, С.Б. Гавриш, Н.О. Лопашенко, В.М. Присяжний, В.О. Навроцький та ін. Проте, до цього часу ці питання не знайшли свого належного вирішення.

Формулювання цілі статті. Цілі дослідження цієї статті можна визначити як такі:

- дослідити родовий об'єкт кримінального правопорушення нежиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237 КК України);
- провести критичний аналіз існуючих поглядів на родовий об'єкт кримінального правопорушення нежиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237 КК України).

Виклад основного матеріалу дослідження. У законодавстві про кримінальну відповідальність на теренах України до 2001 року були відсутні кримінально-правові норми про відповідальність за нежиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення [1, с. 88]. Тому в теорії кримінального права і правозастосовній діяльності не склалося єдиного підходу до визначення родового і безпосереднього об'єктів кримінального правопорушення, що нами розглядається. Проте з таким становищем не варто миритися і відкладати його на майбутній плін часу. Це зумовлюється тим, як переконливо стверджує В.К. Матвійчук, що «проблема об'єкта злочинів проти навколишнього природного середовища — одна з основних у науці кримінального права, від її вирішення залежить визначення суті злочинів, що посягають на навколишнє природне середовище, їх правильна кваліфікація і відмежування від суспільно небезпечних діянь. Із вирішенням цієї проблеми нерозривно пов'язано

питання побудови та вдосконалення системи «злочинів проти навколишнього природного середовища» [1, с. 129]. Крім того, в контексті зазначеного вище варто сприйняти позитивне висловлювання професора М.І. Панова, що «аналіз злочину, з точки зору системного підходу, встановлення його змісту, структурних і деталізуючих одиниць, виділення відповідних елементів і ознак складу є основою формування конкретного складу злочину (у нашому випадку кримінального правопорушення нежиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення), описаного і закріпленого в певній статті Особливої частини як юридичної конструкції, оскільки елементи і ознаки останніх конструюються і закріплюються як логіко-юридичні моделі не самі по собі, не довільно, а на підставі аналогічних структурних одиниць злочину певного виду як системного утворення...» [2, с. 14].

Використовуючи традиційний підхід, що склався у вітчизняній науці кримінального права, юридичний аналіз норм, передбачених ст. 237 КК України почнемо із з'ясування родового об'єкта, на який посягає і досліджуване нами діяння. Він же, на наше переконання, слугує відправним критерієм кваліфікації цього кримінального правопорушення. Цей посыл знаходить підтвердження в юридичній літературі, де зазначається, що «кожний злочин посягає на певний об'єкт, завдає йому істотної шкоди або ставить під загрозу завдання такої шкоди ці суспільні відносини» [3, с. 52]. Сприймаючи за основу зазначене нами вище, слід погодитися з думкою, яка має місце в юридичній літературі, що «будь-яке злочинне діяння неможливе без об'єкта, проти якого воно спрямоване» [4, с. 109].

Перед тим, як дослідити родовий об'єкт кримінальних правопорушень проти довкілля, потрібно звернути увагу на найбільш поширені концепції об'єкта кримінальних правопорушень. Нам імпонує узагальнення та обґрунтування найбільш поширених концепцій об'єкта кримінального правопорушення в теорії кримінального права, яке запропоноване професором В.К. Грищуком та формулюється наступним чином: «об'єкт злочину – охоронювані кримінальним законом суспільні відносини (В.Я. Тацій, М.Й. Коржанський, М.І. Бажанов, А.В. Савченко, Б.О. Кирись, В.К. Матвійчук, В.О. Навроцький, Н.О. Гуторова, Ю.Л. Шевцова та ін.); 2) об'єкт злочину – це соціальні блага (цінності), що охороняються кримінальним законом (П.С. Матишевський, Є.В. Фесенко та ін.); 3) об'єкт злочину – людина незалежно від віку, розумового розвитку, соціального статусу тощо (Г.П. Новосьолов); 4) об'єкт злочину – окремі особи або багато осіб (П.Я. Козаченко, З.А. Незнамова); 5) об'єкт злочину – охоронювані кримінальним законом соціально значущі цінності, інтереси, блага (А.В. Пашковська, А.В. Наумов); 6) об'єкт злочину – суспільні відносини, які є відповідним порядком, встановленим приписами правових норм, а також соціальні блага (Г.В. Чеботарьова); 7) об'єкт злочину двоякий – соціальна оболонка є завжди першим об'єктом, а всі інші об'єкти перебувають у середині цієї оболонки (В.М. Трубніков); 8) об'єкт злочину – охоронюваний кримінальним законом порядок суспільних відносин (О.М. Костенко, П.П. Андрушко, А.В. Ландіна); 9) об'єкт злочину – особливо цінні суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом» [5, с. 166]. Крім того, в теорії кримінального права існують ще й інші сучасні концепції поняття «об'єкт злочину», зокрема С.Я. Лихова стверджує, що «об'єктом злочину є правовідносини» [6, с. 79]. Натомість, С.Б. Гавриш наполягає на тому, що «концепцією об'єкта злочину є правове благо» [7, с. 78].

Найбільш поширеною в науці кримінального права є концепція об'єкта кримінального правопорушення, де таким об'єктом визнаються суспільні відносини, на які посягає те чи інше злочинне діяння, якої й ми дотримуємося. Маючи таке уподобання, ми не будемо характеризувати концепції об'єкта кримінального правопорушення, оскільки це має бути предметом окремого дисертаційного дослідження.

У доктрині кримінального права об'єкти кримінальних правопорушень поділяються на кілька видів залежно від різних критеріїв. Слід погодитися з твердженням М.І. Панова, що «існує класифікація об'єктів злочинів «за вертикаллю», що заснована на співвідношенні філософських категорій загального, особливого та одиничного. За цією триступеневою класифікацією виділяються три види об'єктів злочину — загальний, родовий і безпосередній» [8, с. 627]. Слід погодитися з думкою, яка має місце в юридичній літературі, що «поділ на

загальний, родовий і безпосередній об'єкти передбачає уточнення питання — проти яких саме суспільних відносин передусім спрямоване те чи інше злочинне посягання і, відповідно, яким саме суспільним відносинам воно заподіює або може заподіяти істотну шкоду» [9, с. 89-90].

Важливо погодитися з думкою, що «загальним об'єктом кримінального правопорушення слід розуміти усю сукупність суспільних відносин, які поставлені під охорону КК України» [9, с. 90]. У той же час слушною є позиція, що «це не означає, що кримінальне право охороняє усі без винятку суспільні відносини. Норми кримінального права направлені на захист лише тих суспільних відносин, спрямування шкоди яким здатне завдати істотної шкоди інтересам суспільства в цілому» [9, с. 90]. Натомість, під родовим об'єктом кримінального правопорушення «слід розуміти об'єкт, що охоплює групу, певне коло тотожних або однорідних за своєю соціально-політичною та економічною сутністю суспільних відносин, що поставлені під охорону КК України, які через це й охороняються єдиним комплексом взаємопов'язаних кримінально-правових норм» [10, с. 60]. У цьому контексті має сенс судження, яке має місце в існуючих юридичних джерелах, що «групування суспільних відносин в однорідну для них групу здійснюється не довільно, а на підставі об'єктивно існуючих критеріїв, що обумовлюють їхню тотожність або однорідність. Такими критеріями є різні елементи охоронюваних суспільних відносин (суб'єкти або предмети відносин, зміст і особливості соціального зв'язку і т. ін.). Основою ж такої класифікації суспільних відносин визнається та або інша сфера життєдіяльності суспільства чи держави» [10, с. 60].

Слід звернути увагу на те, що «класифікація «по горизонталі» здійснюється на рівні безпосереднього об'єкта. Тут виділяють три види об'єктів: основний безпосередній об'єкт; додатковий безпосередній об'єкт і факультативний безпосередній об'єкт» [9, с. 91]. Загальноприйнятим є положення, що під безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення слід розуміти конкретні суспільні відносини, поставлені законодавством під охорону певного закону про кримінальну відповідальність, яким заподіюється істотна шкода або загроза завдання такої шкоди суспільно-небезпечним діям.

Сприйнятливим є судження, що «як правило, кримінальне правопорушення має один безпосередній об'єкт, але буває іноді, що кримінальні правопорушення посягають відразу на два або навіть більше безпосередніх об'єктів (їх називають двооб'єктними або багатооб'єктними)» [9, с. 91]. Ми дотримуємося думки, яка має місце в юридичних джерелах, що «в КК України виділяють один, найбільш важливий той, котрий зрештою і визначає саму суспільну небезпеку певного кримінального правопорушення, структуру його складу і його місце у системі особливої частини КК — він має назву «основний безпосередній об'єкт» (це ті конкретні суспільні відносини, які насамперед прагнуть поставити під охорону законодавець)» [10, с. 91]. У той же час додатковий безпосередній об'єкт — це суспільні відносини, яким заподіюється або стосовно яких виникає загроза заподіяння такої шкоди, але поряд з основним об'єктом конкретного кримінального правопорушення. Слід погодитися з думкою, що має місце в існуючих публікаціях, що «додатковий безпосередній об'єкт є обов'язковою умовою кримінальної відповідальності за двооб'єктні або багатооб'єктні дії» [10, с. 60].

З приводу родового об'єкта кримінальних правопорушень, що посягають на відносини у сфері навколишнього природного середовища і, зокрема, передбаченого ст. 237 КК, є такі погляди: 1) «блага, що охороняються кримінальним правом, і сама природа, природні об'єкти, екологічна безпека як особливо важливі і неперехідні цінності» [7, с. 11-12]; 2) «природоохоронні відносини, спрямовані на захист навколишнього природного середовища людини, його покращення й оздоровлення, а також наукове обґрунтування, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, збереження нормального екологічного стану біосфери» [11, с. 286]; 3) суспільні відносини, що проявляються у використанні, збереженні і покращенні природного середовища в інтересах соціалістичного суспільства, куди входить і охорона радянського народного господарства, порядок управління, громадська безпека та інше в ролі складових, додаткових об'єктів» [12, с. 6-7]; 4) «під родовим

об'єктом злочинів проти довкілля варто визнати такий стан навколишнього природного середовища та його окремих компонентів, за якого відсутня небезпека для життя і здоров'я людей, забезпечується раціональне використання і відтворення природних ресурсів, дотримується належний екологічний стан біосфери» [13, с. 355-356]; 5) «під родовим об'єктом злочинів проти навколишнього природного середовища розуміють суспільні відносини з приводу умов, що забезпечують існування багатофункціональної збалансованої єдиної системи, до якої належить і людина (що утворює навколишнє природне середовище), її охорону, раціональне використання, оздоровлення і відтворення такої системи для теперішніх та майбутніх поколінь, яка гарантуватиме безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище» [1, с. 6-7]; 6) І.В. Берднік запевняє, що «до родового об'єкта злочину проти довкілля в науці кримінального права існує два підходи. Перший підхід будується на тому, що родовий об'єкт розділу VIII «Злочини проти довкілля» є однооб'єктним. Другий підхід будується на двооб'єктності родового об'єкта злочинів проти довкілля» [14, с. 109-110]. Крім того, ця науковиця стверджує, що «представники першого підходу родовим об'єктом злочинів проти довкілля визнають суспільні відносини, що забезпечують безпечне для існування навколишнє природне середовище, його охорону, раціональне використання; стан навколишнього природного середовища та його окремих чинників, за яких відсутня небезпека для життя і здоров'я людей, забезпечується охорона раціональне використання і відтворення природних ресурсів, дотримуються належний екологічний стан біосфери» [15, с. 105; 16, с. 69-99; 17, с. 270].

Представники другого підходу родовим об'єктом, на переконання І.В. Берднік, «вважають подвійну природу суспільних відносин у сфері охорони, використання, збереження і відтворення природних ресурсів та суспільні відносини у сфері забезпечення екологічної безпеки» [14, с. 110]. Прихильниками цього напряму є В.П. Самохін [18, с. 85] та С.Б. Гавриш [7, с. 169; 14, с. 110]; 7) на переконання Т.В. Корнякової, яка запевняє, що «віднесення норм про кримінальну відповідальність за злочини у сфері довкілля до розділу VIII «Злочини проти довкілля» з огляду на формування розділів особливої частини КК за ознаками родового об'єкта, свідчить про те, що саме довкілля, навколишнє природне середовище є родовим об'єктом цих злочинів» [19, с. 125].

Аналіз існуючих точок зору на родовий об'єкт кримінальних правопорушень стосовно розділу VIII Особливої частини КК України, в тому числі і кримінального правопорушення, передбаченого ст. 237 КК свідчить, що прихильники першої точки зору, зокрема С.Б. Гавриш, ототожнюють об'єкт цих кримінальних правопорушень з різними правовими благами, це також суперечить концепції об'єкта суспільних відносин. Це визначення не враховує структури родового об'єкта кримінальних правопорушень. Більш вдалим є визначення родового об'єкта цих кримінальних правопорушень, що запропонував В.Я. Тацій (автор другої точки зору), але і його визначення потребує уточнення, оскільки воно має бути спрямоване на охорону позитивних суспільних відносин. Слід зазначити, що потребує належного упорядкування позиція авторки третьої точки зору, зокрема, Г.З. Корчевої, оскільки її визначення є конгломератом значної кількості не зв'язаних між собою відносин.

Цікавою є спроба формулювання однооб'єктності і двооб'єктності розуміння родового об'єкта кримінальних правопорушень І.В. Берднік, але її позиція уподібнюється класифікації кримінальних правопорушень проти довкілля, а не структурі такого родового об'єкта. Крім того, є спроба поважною науковицею об'єднати різних авторів з різними формулюванням родового об'єкта кримінальних правопорушень під ці два підходи. Крім того, визначення родового об'єкта кримінальних правопорушень, передбачених розділом VIII «Кримінальні правопорушення проти довкілля» співпадає з предметом кримінальних правопорушень, що суперечить концепції об'єкта як суспільних відносин.

Нами сприймається визначення родового об'єкта кримінальних правопорушень сформульоване автором п'ятої точки зору (В.К. Матвійчуком), яке побудоване на аналізі структури відносин та на класифікації цих кримінальних правопорушень і на достатньо обґрунтованому дослідженні цієї проблеми.

Висновок. Таким чином, під родовим об'єктом злочинів проти навколишнього природного середовища розуміють суспільні відносини з приводу умов, що забезпечують існування багатофункціональної збалансованої єдиної системи, до якої належить і людина (що утворює навколишнє природне середовище), її охорону, раціональне використання, оздоровлення і відтворення такої системи для теперішніх та майбутніх поколінь, яка гарантуватиме безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище.

Список використаних джерел

1. Матвійчук В.К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища : проблеми законодавства, теорії та практики : дис. д-ра юрид. наук: спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2008. 511 с.
2. Панов М. Об'єкт і система злочинів у сфері господарської діяльності. *Юридична Україна*. 2010. № 5. С. 13-19.
3. Матвійчук В.К., Присяжний В.М. Забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів : відповідальність, досудове і судове слідство та запобігання : [монографія]. Київ : КНТ, 2007. 272 с.
4. Панов М.М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків : [монографія] / *Наук. ред. д-р юрид. наук, професор, акад. АПрН України В.І. Борисов*. Харків : Право, 2009. 184 с.
5. Гришук В.К. Кримінальне право України : Загальна частина [навч. посібник для студентів юрид. фак. вищ. навч. закл.]. Київ : Ін Юре, 2006. 586 с.
6. Лихова С.Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (Розділ V Особлива частина КК України) : [монографія]. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський Університет», 2006. 573 с.
7. Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства. Київ. 2002. 635 с.
8. Панов М.І. Об'єкт злочину. Велика юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 17. Кримінальне право / Редкол. : В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. : Нац. акад. прав. наук України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. Харків : Право, 2016. С. 627-631.
9. Кримінальне право України. Загальна частина. Практикум : Навч. посібник / Ю.В. Нікітін, В.А. Мисливий, В.К. Матвійчук т. ін. за ред. В.В. Топчія, Г.В. Дідківської, Е.В. Катеринчук. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. 932 с.
10. Гавриш С.Б. Основні питання відповідальності за злочини проти природного середовища : (проблеми теорії та розвитку кримінального законодавства України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук ; спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виправне право. Харків, 1994. 42 с.
11. Тацій В.Я. Злочини проти природних багатств СРСР. Кримінальне право УРСР: Особлива частина : Підручник / За ред. М.І. Бажанова та ін. К.: Вища школа. Головне вид-во, 1989. С. 285-305.
12. Корчева Г.З. Кримінально-правова охорона природи в УРСР: Навчальний посібник. Харків : Вища школа, 1975. 83 с.
13. Дудоров О.О., Комарницький В.М., Каменський Д.В. Злочини проти довкілля. Кримінальне право (Особлива частина) : [підручник] ; за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. [2-ге вид.]. Київ : «ВД» «Декор», 2013. С. 355-393.
14. Берднік І.В. Кримінально-правова охорона водних ресурсів : Дис. ... докт. юрид. наук ; спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Чернівці 2020. 612 с.
15. Матвійчук В.К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : Монографія. Київ : Азимут–Україна, 2005. 464 с.

16. Шульга А.М. Злочини проти довкілля. Питання кваліфікації : науково-практичне видання. Х. : НікаНова, 2012. 192 с.
17. Кримінальне право України : Особлива частина: підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2010. 608 с.
18. Самохін В.П. Злочини проти довкілля : проблеми визначення родового об'єкта. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. № 1. С. 84-88.
19. Корнякова Т.В. Об'єкт посягання та система злочинів у сфері навколишнього природного середовища. *Право України*. 2009. № 2. С. 121-134.

ВІХЛЯЄВ М. Ю.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
(Ужгородський національний
університет)
ORCID ID: 0000-0002-1906-5176

УДК 342.92

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.48>

СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНА ПРОБЛЕМАТИКА ПРИНЦИПУ СУБСИДІАРНОСТІ У ТЕОРЕТИЧНІЙ ТА ПРАКТИЧНІЙ ПЛОЩИНІ

У статті обґрунтовується, що субсидіарність у політико-правовому вимірі є принципом розподілу повноважень декількох рівнів системи публічного адміністрування у спільних зонах відповідальності із зосередженням їх на якомога більш низькому рівні, який має спроможність приймати найбільш якісні рішення (засади, правила та процедури) та є найбільш чутливим до наслідків їх реалізації. Одночасно з цим, субсидіарність зобов'язує посадових осіб та органи влади вищого рівня системи публічного адміністрування забезпечувати виконання цілей публічного адміністрування та нести відповідальність за правове регулювання та правозастосування у сферах, які охоплюються їх компетенцією та лежать у зоні їх спільних повноважень із нижчим рівнем, якщо його посадові особи та органи влади виявились неспроможними належним чином виконати їх владні управлінські функції. Як й будь-яке поняття, субсидіарність має охоплювати вичерпне коло явищ, які визначаються за сталими та конкретними критеріями. При тому, що субсидіарність має бути практичною та не ілюзорною, вона є концепцією виключно розподілу повноважень та не стосується забезпечення їх виконання відповідним обсягом ресурсів та інших явищ, які лежать за межами закріплення повноважень за тим чи іншим суб'єктом. Більше того, з урахуванням природи субсидіарності, її змішування із децентралізацією та іншими подібними йому політико-правовими явищами демократизації та децентралізації публічного адміністрування, дерегуляції та адекватності державного регулювання є безпідставним.

Констатовано, що принцип субсидіарності набуває все більшого поширення як правовий регулятор суспільних відносин. Водночас, необхідність виваженого нормативного наповнення пов'язана зі складністю та багатомірністю концепції субсидіарності та середовища її застосування як визначального принципу архітектури влади в умовах одночасного функціонування деяких її рівнів у сферах, що мають точки дотику. Потенційні ризики пов'язані із складністю узгодження субсидіарності із принципами рівності та функціонування держави як єдиного механізму, які передбачають рівність у встановлених законом правах та обов'язках, а також однакове правозастосування, незалежно від рівня публічного адміністрування.

Ключові слова: децентралізація, нормативне наповнення та закріплення принципу субсидіарності, розподіл владних повноважень, ризики принципу субсидіарності, субсидіарність.

Vikhliaiev M.Yu. Essence and the key problematic aspects of subsidiarity in the theoretical and practical dimension

The author maintains that subsidiarity in the political and legal dimension is the principle of distributing the powers between multiple levels of the public

administration system in common areas of responsibility with their concentration at the lowest possible level, which is able to deliver the highest quality decisions (principles, rules and procedures) and is the most sensitive to the consequences of implementation of these powers. At the same time, subsidiarity obliges officials and authorities of the higher level of the public administration system to ensure the fulfillment of the goals of public administration and to be responsible for legal regulation and legal protection in the areas that fall within their common purview with a lower level, if officials and authorities of this level appeared to be unable to properly perform their administrative functions.

It is stated that, along with any concept, subsidiarity should cover an exhaustive range of phenomena that is set according to fixed and concrete criteria. While subsidiarity should be practical and not illusory, it is a concept of the distribution of powers and does not provide for ensuring their implementation with the appropriate amount of resources and other phenomena that lie outside the fact of vesting a specific authority with particular powers. Moreover, bearing in mind the nature of subsidiarity, its mixing with decentralization and other similar political and legal phenomena of democratization and decentralization of public administration, deregulation and adequacy of government regulation is groundless.

The author concludes, that the principle of subsidiarity is becoming increasingly widespread as a legal regulator of social relations. At the same time, the complexity and multidimensionality of the concept of subsidiarity and the environment of its application dictates the need for a balanced approach to creating specific rules and regulations based on this principle. Potential risks of inadequate solutions of this matter originate from incompatibility of subsidiarity with the principles of equality and the functioning of the state as a single mechanism, which provide for equality in the rights and duties established by law, as well as the uniform application of law, regardless of the level of public administration on which it takes place.

Key words: *decentralization, regulatory content and consolidation of the principle of subsidiarity, distribution of power, risks of the principle of subsidiarity, subsidiarity.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Досягнення Україною значного зрушення у формалізації ціннісного та правового ядра правового регулювання виконання державою та органами місцевого самоврядування їх основоположних функцій, підпорядкувавши їх найбільш універсальним та прогресивним принципам, правилам та процедурам загальноправового та галузевого масштабу, є видатним результатом, який визначальним чином сприяє стійкому підвищенню якості правового поля на системному рівні. Нормативне оформлення та запровадження механізмів примусового забезпечення дотримання принципів правотворчої діяльності, регуляторної політики та адміністративної процедури є показниками, які виразно демонструють практичну відданість держави ідеалам верховенства права та євроінтеграційним прагненням її народу. На тлі цього процесу постає необхідність продовжити поступ до утвердження в українській правовій системі загальноновизнаних принципів правового регулювання та публічного адміністрування, якими держави-члени європейського співтовариства керуються для підтримки високого темпу економічного зростання та суспільного добробуту. Зокрема, йдеться про принцип субсидіарності, який відносно нещодавно розпочав свій шлях закріплення у національному праві та осмислення в українській науковій думці. Разом з тим, стан його наукового опрацювання залишається далеким від задовільного. Зокрема, про це свідчить той факт, що принцип субсидіарності у науковій літературі нерідко безпідставно змішується із подібними йому політико-правовими явищами демократизації та децентралізації публічного адміністрування, дерегуляції та адекватності

державного регулювання, що додатково підкреслює необхідність кристалізації розуміння сутності принципу субсидіарності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, на які спирається автор в яких розглядають цю проблему і підходи її розв'язання. Оглянувши наукові джерела, присвячені сутності та проявам принципу субсидіарності у національній правовій системі, зауважимо, що наукова спільнота доклала значних та результативних зусиль для формування якомога більш повного та правильного уявлення про ці явища. Зокрема, слід відзначити наукові праці С. А. Квітки, О. В. Мошак, Л. Р. Наливайко, Д. В. Сітара, О. Ф. Скакун. Однак, все більш актуальною в умовах посилення інтеграційних процесів є необхідність подальших досліджень ключових аспектів принципу субсидіарності для досягнення якомога більш високого рівня готовності держави та наукового співтовариства до практичного застосування цього принципу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою цієї статті є визначення сутності та окреслення проблематики принципу субсидіарності у теоретичній та практичній площині.

Виклад основного матеріалу дослідження. Традиційно розробником концепції субсидіарності як фундаментального принципу, спрямованого на стримування тяжіння держави до необмеженості її влади й, водночас, на підкреслення її обов'язку дбати про найбільш важливі категорії населення, вважається Папа Лев XIII у своїй «*Rerum Novarum*» 1891 р. Також, у витоків субсидіарності лежить праця Пія XI «*Quadragesimo Anno*», видана у 1931 р. на тлі становлення тоталітаризму у Європі та у якій викладено класичне формулювання «принципу субсидіарної функції» й вказано на те, що: «так само, як вкрай неправильно відбирати в окремих людей те, що вони можуть досягти завдяки власній ініціативі та продуктивності, та віддати це суспільству, тому також є несправедливістю і водночас великим злом і порушенням правильного суспільного порядку наділяти більшої і вищої соціальної інституції владою щодо тих заходів, які можуть виконувати менші та підпорядковані організації» [1].

У сучасних нормативно-правових документах, так само як й у науковій думці та аналітичних дослідженнях, послідовно відображається значною мірою таке саме розуміння субсидіарності. Зокрема, у аналітичних публікаціях вказується на те, що у найбільш загальному значенні субсидіарність розуміється як принцип, який регулює питання вибору виконавця заходів у ситуаціях, у яких потенційно декілька осіб мають можливість (повноваження) діяти [2]. Так само, у звіті Керівного комітету з місцевого та регіонального урядування Комітету міністрів Ради Європи зазначено, що перше значення слова «субсидіарний» пов'язаний із ідеєю заміни, ідеєю чогось другорядного, менш важливого. Це означає, що вища влада, насамперед держава, може втручатися лише в тій мірі, в якій нижча влада (або особа) показала чи довела свою неспроможність. Це перше значення є основою принципу невтручання уряду і, принаймні передбачає визначення умов, за яких його застосування може вважатися законним або бажаним. Друге ж значення пов'язане із ідеєю допомоги і має відтінок ідеї втручання. Тут мова йде про оцінку не того, чи має влада право втручатися, а чи має вона обов'язок це зробити. Таким чином, субсидіарність не означає чистого лібералізму, а є концепцією, яка добре підходить для сучасних суспільств, у яких існує безліч обов'язків. Водночас, йдеться про надання допомоги членам суспільства у їх розвитку, а не знищувати їх волевиявлення чи поглинути їх. Втручання держави, що ґрунтується на субсидіарності, за словами Мійон-Дельсоль, не має на меті надати рівну свободу дій, а скоріше переконати членів суспільства максимально розвивати свої можливості, хоча це може означати скерування їхніх цілей відповідними законами [3, с. 10-11].

Подібним чином, тобто як політико-правовий принцип, покликаний слугувати критерієм розмежування повноважень декількох рівнів системи публічного адміністрування у спільних зонах відповідальності, принцип субсидіарності сприймається й у науковій літературі.

Наприклад, Л. Р. Наливайко та Ю. В. Ковбаса визначили субсидіарність (від лат. *subsidiaries* – допоміжний) як організаційний і правовий принцип, згідно з яким завдання мають вирішуватися на нижчому, малому або віддаленому від центру рівні, де їх вирішення можливе й ефективне [4, с. 29].

Так само, за підсумками її ґрунтовного дослідження ключових аспектів субсидіарності, О. В. Мошак вказала на те, що слово латинського походження «субсидіарність» в українському перекладі означає «додатковість», «другорядність», «залишковість». Субсидіарність влади, таким чином, означає, що вищі ланки управління мають бути додатковими, або другорядними, при вирішенні задач, які виникають на нижніх ланках. Слід цілком погодитись із вченою у тому, що у демократичних державах принцип субсидіарності лежить в основі інституціональної організації влади й управління, і полягає в тому, що, по-перше, держава виконує лише функції, здійснення яких не під силу громадянам, їх об'єднанням і територіальним колективам, а, по-друге, що до компетенції органів самоврядування вищого рівня належить виконання лише тих завдань, які не можуть бути краще виконані на нижчому рівні. Водночас, важливим є зауваження О. В. Мошак щодо того, що розуміння субсидіарності також ґрунтується на тому, що місцеві умови та обставини не тільки різняться між собою, але й змінюються впродовж певного часу. Зважаючи на це, обсяг послуг, що надаються, так само як і обсяг функцій місцевих органів управління, повинен відповідати постійно змінюваним та оновленим потребам і умовам, враховуючи місцеві вимоги та побажання [5, с. 39-40].

Схиляючись до подібного бачення у контексті питань місцевого самоврядування, О. Ф. Скакун дійшла висновку про те, що побудова діяльності місцевого самоврядування на принципі субсидіарності вимагає від держави віддати повноваження територіальним громадам у тому обсязі, який вони можуть виконати, забезпечити їх матеріальну базу та наділити необхідними і достатніми правотворчими функціями; законодавчо забезпечити участь різних рівнів місцевого самоврядування у визначенні власних повноважень; чітко, на законодавчому рівні, встановити власну юрисдикцію органів (посадових осіб) місцевого самоврядування та загальмувати обсяг делегованої правотворчості адекватно зменшенню делегованих повноважень [6, с. 78].

У світлі цього, очевидним видається те, що позитивний вплив субсидіарності ґрунтується на її здатності сприяти врахуванню ідентичності націй та особливостей буття менших спільнот, забезпечувати їм якомога більшу свободу розсуду у впорядкуванні їх функціонування, посилювати демократичність врядування, додатково легітимізувати нормативно-правові акти та мінімізувати регуляторні обмеження [7].

Більш широкого підходу до визначення сфери застосовності принципу субсидіарності дотримується С. А. Квітка, зауважуючи у цьому зв'язку, що згідно з цим принципом, влада повинна бути якомога ближче до громадян. Держава має виявляти ініціативу тільки в тих питаннях, де можливостей незалежних приватних осіб і організацій виявляється недостатньо. Якщо завдання може бути вирішене на місцевому рівні так само ефективно, як і на національному рівні, доцільно віддати перевагу місцевому рівню. Принцип стосується не тільки урядів, а й узагалі всіх можновладців: партій, корпорацій, профспілок, лідерів політичних рухів, великих бізнесових і банківських структур [8, с. 29-30].

Деякі інші примітні точки зору, що ґрунтуються на широкому трактуванні субсидіарності та виділенні, поруч із вертикальною субсидіарністю, ще й її горизонтальний різновид, виклав Д. В. Сітар. Зокрема, вертикальна субсидіарність, як зауважив вчений за підсумками джерелознавчого аналізу, відображає правила розподілу повноважень, функцій і завдань з-поміж організаційно підпорядкованих суб'єктів або суб'єктів різних організаційних рівнів. Вертикальний принцип субсидіарності може бути втілений за умови, що організація суспільства повинна бути спрямована на наближення населення до владних структур, із залученням центральної влади тільки тоді, коли це необхідно (коли місцева влада не може вирішити проблему власними ресурсами або у разі небезпеки). Принцип субсидіарності у певному сенсі набуває позитивного змісту як обов'язок вищих організаційних рівнів брати на себе вирішення тих питань, які ефективно не можуть бути вирішені на інших рівнях, коли без допомоги неможливо досягти поставлених цілей. Натомість, горизонтальний вимір субсидіарності, за твердженням Д. В. Сітара, вказує на відносини між державою і громадянським суспільством, між публічним і приватним сектором, заохочуючи громадянське

суспільство до самоорганізації з ідейною умовою надати право громадянам і їхнім об'єднанням здійснювати публічні функції. Визначення горизонтальної субсидіарності часто подаються з переважанням негативних конотацій, оскільки акцентується увага на забороні втручання органів чи організацій, на тому, що в суспільстві та в економічній сфері держава не має права посягати на індивідуальну свободу та відповідальність [9, с. 107].

Осмысливши вищевикладене, можна дійти висновку про те, що субсидіарність у політико-правовому вимірі є принципом розподілу повноважень декількох рівнів системи публічного адміністрування у спільних зонах відповідальності із зосередженням їх на якомога більш низькому рівні, який має спроможність приймати найбільш якісні рішення (засади, правила та процедури) та є найбільш чутливим до наслідків їх реалізації. Одночасно з цим, субсидіарність зобов'язує посадових осіб та органи влади вищого рівня системи публічного адміністрування забезпечувати виконання цілей публічного адміністрування та нести відповідальність за правове регулювання та правозасосування у сферах, які охоплюються їх компетенцією та лежать у зоні їх спільних повноважень із нижчим рівнем, якщо його посадові особи та органи влади виявились неспроможними належним чином виконати їх владні управлінські функції. Важливо також зазначити, що як й будь-яке поняття, субсидіарність має охоплювати вичерпне коло явищ, які визначаються за сталими та конкретними критеріями. При тому, що субсидіарність має бути практичною та не ілюзорною, вона є концепцією виключно розподілу повноважень та не стосується забезпечення їх виконання відповідним обсягом ресурсів та інших явищ, які лежать за межами закріплення повноважень за тим чи іншим суб'єктом.

Звернувшись до наукових положень та висновків, що стосуються взаємозв'язку субсидіарності із суміжними принципами та іншими конструкціями, насамперед, викладемо міркування вчених щодо співвідношення субсидіарності та децентралізації.

Л. Р. Наливайко та Ю. В. Ковбаса у цьому зв'язку зауважили, що ідея субсидіарності споріднена децентралізації та є одним із основних механізмів стримування надмірної централізації [4, с. 29]. Розмірковуючи подібним чином, О. В. Мошак визнає децентралізацію влади однією з форм субсидіарності. За цією схемою верхні ланки отримують від нижніх обмежене коло функцій і діють, фактично, на одному з ними рівні. Інакше кажучи, вчена наголосила на тому, що принцип субсидіарності – це принцип децентралізації, згідно з яким соціальні проблеми мають вирішуватися на найнижчому і віддаленому від центра рівні [5, с. 39, 45]. Обміркувавши ці погляди, можемо лише частко з ними погодитись, визнавши субсидіарність концепцією, яка сприяє децентралізації за умови можливості нижчого рівня системи публічного адміністрування більш ефективно виконувати повноваження які їм надаються. Змішування принципу субсидіарності за його сутністю із децентралізацією та іншими подібними йому політико-правовими явищами демократизації та децентралізації публічного адміністрування, дерегуляції та адекватності державного регулювання є безпідставним.

Продовжуючи дослідження, підкреслимо, що субсидіарність можна трактувати в широкому сенсі як концепцію вирішення складних аспектів соціальної структури. Федеральні та деякі унітарні системи користуються варіаціями субсидіарності, коли йдеться про розподіл повноважень між різними рівнями влади. На міжнародному рівні існує дискурс про розподіл повноважень та функцій між національними державами та міжнародними організаціями. Водночас, за слушними зауваженнями Т. Мараухна та Д. Менгелера, субсидіарність не можна застосувати до структур управління в цілому без критичного осмислення та модифікації [10, с. 1].

Необхідність виваженого нормативного наповнення пов'язана зі складністю та багатомірністю концепції субсидіарності та середовища її застосування як визначального принципу архітектури влади в умовах одночасного функціонування деяких її рівнів у сферах, що мають точки дотику. Зокрема, С. Касесе звернула увагу на те, що лінія розмежування між рівнями публічного адміністрування нерідко буває розмитою, особливо державах унітарного устрою. Більше того, субсидіарність породжує питання рівності ставлення до осіб на

різних рівнях публічного адміністрування. Наприклад, як зазначає С. Касесе, як національний уряд та його громадян може влаштувати ситуація, коли право бути почутим захищалося в одних сферах, а не в інших, просто тому, що друге належить до виключної компетенції національних органів влади? Іншими словами, різні сектори та сфери в межах будь-якого національного правового порядку взаємопов'язані та взаємодіють один з одним; і громадяни завжди шукатимуть найкращий можливий захист [7].

Зважаючи на цю вроджену проблематику принципу субсидіарності, він повсюдно не утверджений у якості суто правового принципу.

Водночас, незважаючи на те, що принцип субсидіарності є, передусім, принципом обмеження влади, він не має нормативного характеру. Він залишає відкритими конкретні умови його застосування, і тому вони можуть змінюватися залежно від обставин часу та місця [3, с. 10]. Так само, О. В. Мошак зауважила, що намагання закласти у законодавчу базу принцип субсидіарності у багатьох випадках стикається з великими труднощами і не одержує логічного розвитку та являє серйозну проблему взаємодії існуючих рівнів управління в державі. Складність визначення правового змісту принципу субсидіарності позначається на законодавчому його закріпленні. Будь-яка система, яка передбачає розподіл повноважень, припускає, що самоврядні органи адміністративно-територіальних одиниць одного й того ж рівня необов'язково мають однакову правоздатність у здійсненні повноважень через залежність від об'єктивності розподілу фінансових і людських ресурсів між різними рівнями [5, с. 40].

Висновки з дослідження. Субсидіарність у політико-правовому вимірі є принципом розподілу повноважень декількох рівнів системи публічного адміністрування у спільних зонах відповідальності із зосередженням їх на якомога більш низькому рівні, який має спроможність приймати найбільш якісні рішення (засади, правила та процедури) та є найбільш чутливим до наслідків їх реалізації. Одночасно з цим, субсидіарність зобов'язує посадових осіб та органи влади вищого рівня системи публічного адміністрування забезпечувати виконання цілей публічного адміністрування та нести відповідальність за правове регулювання та правозастосування у сферах, які охоплюються їх компетенцією та лежать у зоні їх спільних повноважень із нижчим рівнем, якщо його посадові особи та органи влади виявились неспроможними належним чином виконати їх владні управлінські функції.

Як й будь-яке поняття, субсидіарність має охоплювати вичерпне коло явищ, які визнаються за сталими та конкретними критеріями. При тому, що субсидіарність має бути практичною та не ілюзорною, вона є концепцією виключно розподілу повноважень та не стосується забезпечення їх виконання відповідним обсягом ресурсів та інших явищ, які лежать за межами закріплення повноважень за тим чи іншим суб'єктом. Більше того, з урахуванням природи субсидіарності, її змішування із децентралізацією та іншими подібними йому політико-правовими явищами демократизації та децентралізації публічного адміністрування, дерегуляції та адекватності державного регулювання є безпідставним.

Принцип субсидіарності набуває все більшого поширення як правовий регулятор суспільних відносин. Водночас, необхідність виваженого нормативного наповнення пов'язана зі складністю та багатомірністю концепції субсидіарності та середовища її застосування як визначального принципу архітектури влади в умовах одночасного функціонування деяких її рівнів у сферах, що мають точки дотику. Потенційні ризики пов'язані із складністю узгодження субсидіарності із принципами рівності та функціонування держави як єдиного механізму, які передбачають рівність у встановлених законах правах та обов'язках, а також однакове правозастосування, незалежно від рівня публічного адміністрування.

Список літератури

1. Laffranque J. Subsidiarity: From Roots to Its Essence. Speech held to mark the opening of the judicial year of the European Court of Human Rights. 2016. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Speech_20150130_Seminar_Laffranque_2015_BIL.
2. United Kingdom Foreign and Commonwealth Office. Call for Evidence on the Government's Review of the Balance of Competences between the United Kingdom and the

European Union. Semester 4. Subsidiarity and Proportionality. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a7e0cbeed915d74e33efba7/Call_for_Evidence_Subsubsidiarity_and_Proportionality_FINAL_26_3_14.pdf.

3. Definition and limits of the principle of subsidiarity: report prepared for the Steering Committee on Local and Regional Authorities of the Committee of Ministers of the Council of Europe. 46 p. URL: <https://rm.coe.int/1680747fda>.

4. Наливайко Л. Р., Ковбаса Ю. В. Принцип субсидіарності як один із головних принципів діяльності органів місцевого самоврядування. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2015. Вип. 6 (1). С. 28-31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2015_6%281%29__8.

5. Мошак О. В. Правовий зміст принципу субсидіарності в умовах євроінтеграції України. *Lex portus*. 2017. № 3. С. 35-48.

6. Скакун О. Ф. Субсидіарність як принцип організації влади і управління в Україні і державах Європи: від Конституції Пилипа Орлика до Конституції 1996 р. і Європейської Брновської програми 2003 р. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2006. № 11, С. 69-78.

7. Cassese S. Ruling indirectly. Judicial subsidiarity in the ECtHR. Paper for the Seminar on 'Subsidiarity: a double sided coin? 1. The role of the Convention mechanism; 2. The role of the national authorities' (30 January 2015, Strasbourg). URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Speech_20150130_Seminar_Cassese_ENG.

8. Квітка С. А. Принцип субсидіарності та процеси децентралізації в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2015. Вип. № 4 (18). С. 28-35.

9. Сітар Д. В. Субсидіарність як принцип розподілу повноважень публічної адміністрації. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. Том 31 (70). Ч. 2. № 2. DOI: 10.32838/2707-0581/2020.2-2/20С. 105-109.

10. Marauhn T., Mengeler D. The Subsidiarity Principle at the Interface of Law and Politics. 2021. 6 p. URL: <https://www.e-ir.info/pdf/89538>.

КОЛОМОЄЦЬ Т.О.,

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
Заслужений юрист України,
декан юридичного факультету
(Запорізький національний університет)

КОЛПАКОВ В.К.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного
та адміністративного права
(Запорізький національний університет)

ШАРАЯ А.А.

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного
та адміністративного права
(Запорізький національний університет)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.49>**ПРИНЦИП ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ В СИСТЕМІ ПРИНЦИПІВ ДЕРЖАВНОЇ
СЛУЖБИ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

У статті проведено аналіз змісту і сутності принципу професіоналізму в системі принципів державної служби з урахуванням нормативно-правового аспекту. Метою роботи є з'ясування унікального ресурсу принципу професіоналізму в системі принципів державної служби, релевантність його нормативної дефініції вимогам реального часу. Методологічною основою дослідження є сукупність загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання, що дозволило працювати на різних рівнях такого дослідження. Проблематика принципів державної служби досліджувалася багатьма вченими-адміністративістами (наприклад, роботи С. Ківалова, Л. Біли-Тіунової, В. Колпакова, С. Федчишина, Ю. Битяка, А. Берлача та ін.), проте саме у контексті зосередження уваги на окремих принципах, нормативних моделях, в т.ч. й із акцентом на європейські нормативи, на жаль, таких робіт немає. Це є прогалиною, що потребує свого усунення. Зосереджено увагу на понятті «професіоналізм» з урахуванням словникових, довідникових, наукових джерел інформації. З урахуванням змісту нормативної дефініції професіоналізму як принципу державної служби, виокремлено його складові елементи, зокрема: компетентне, об'єктивне і неупереджене виконання посадових обов'язків; постійне підвищення державним службовцем рівня своєї професійної компетентності; вільне володіння державною мовою і, за потреби, регіональною мовою або мовою національних меншин, визначеною відповідно до закону. Проведено аналіз змісту таких елементів з урахуванням положень чинного законодавства. У контексті закріплення принципу професіоналізму, звернуто увагу на необхідність врахування євроінтеграційних прагнень України. Проаналізовано «принципи публічного управління» – комплексну систему стандартів, що відображає цінності та поведінку, яких громадяни

та підприємства очікують від сучасного державного управління. Вони були розроблені, щоб скеровувати відомства у справах розширення Європейського Союзу та політики сусідства в їхніх реформаторських зусиллях, спрямованих на усунення недоліків у публічному управлінні та виконання вимог Європейського Союзу щодо однієї з «основ» процесу вступу.

Ключові слова: державна служба, професіоналізм, принцип, компетентність, професійний розвиток, підвищення кваліфікації.

Kolomoiets T.O., Kolpakov V.K., Sharaya A.A. The principle of professionalism in the system of principles of the public service: regulatory and legal aspect

The article analyzes the content and essence of the principle of professionalism in the system of civil service principles, taking into account the normative and legal aspect. The purpose of the work is to clarify the unique resource of the principle of professionalism in the system of civil service principles, the relevance of its normative definition to the requirements of real time. The methodological basis of the research is a set of general scientific and special methods of scientific knowledge, which made it possible to work at different levels of such research. The problems of the principles of civil service were studied by many administrative scientists (for example, the works of S. Kivalov, L. Bila-Tiunova, V. Kolpakov, S. Fedchyshyn, Yu. Bytyak, A. Berlach, etc.), but precisely in the context of focusing attention on separate principles, regulatory models, including and with an emphasis on European standards, unfortunately, there are no such works. This is a gap that needs to be addressed. Attention is focused on the concept of "professionalism" taking into account dictionary, reference, and scientific sources of information. Taking into account the content of the normative definition of professionalism as a principle of public service, its constituent elements are singled out, in particular: competent, objective and impartial performance of official duties; constant improvement of the level of professional competence by the civil servant; fluent command of the state language and, if necessary, a regional language or the language of national minorities, determined in accordance with the law. An analysis of the content of such elements was carried out taking into account the provisions of the current legislation.

In the context of strengthening the principle of professionalism, attention was paid to the need to take into account Ukraine's European integration aspirations. The "Principles of Public Administration" – a complex system of standards reflecting the values and behavior that citizens and businesses expect from modern public administration – have been analyzed. They have been designed to guide the EU Enlargement and Neighborhood Policy departments in their reform efforts to address shortcomings in public administration and meet the EU's requirements for one of the "cores" of the accession process.

Key words: civil service, professionalism, principle, competence, professional development, professional development.

У сучасному демократичному суспільстві, в умовах розвитку правової, соціальної держави роль державної служби за своїм характером має прояв у служінні народу і державі. Роль і значення державної служби посилюється в умовах запровадженого в Україні воєнного стану, адже вагоме значення має ефективне та результативне виконання функцій держави. Функціонування сучасної державної служби в Україні ґрунтується на фундаментальних засадах, основних ідеях, які розроблені представниками наукової спільноти і закріплені у законодавстві як принципи державної служби. Слід вести мову про те, що принципи державної служби об'єктивно відображають сутність такого різновиду професійної

публічної діяльності, її найважливіші характеристики, спрямування і призначення. Чинним законодавством, що регулює питання державної служби, визначено перелік принципів (та їх зміст), із дотриманням яких вона здійснюється. Серед інших системоутворюючих засад державної служби закріплено принцип професіоналізму та викладено його зміст як «компетентне, об'єктивне і неупереджене виконання посадових обов'язків, постійне підвищення державним службовцем рівня своєї професійної компетентності, вільне володіння державною мовою і, за потреби, регіональною мовою або мовою національних меншин, визначеною відповідно до закону» [1]. Окрім того, у самому законодавчому визначенні державної служби як «публічної, професійної, політично неупередженої діяльності із практичного виконання завдань і функцій держави, зокрема щодо: 1) аналізу державної політики на загальнодержавному, галузевому і регіональному рівнях та підготовки пропозицій стосовно її формування, у тому числі розроблення та проведення експертизи проектів програм, концепцій, стратегій, проектів законів та інших нормативно-правових актів, проектів міжнародних договорів; 2) забезпечення реалізації державної політики, виконання загальнодержавних, галузевих і регіональних програм, виконання законів та інших нормативно-правових актів; 3) забезпечення надання доступних і якісних адміністративних послуг; 4) здійснення державного нагляду та контролю за дотриманням законодавства; 5) управління державними фінансовими ресурсами, майном та контролю за їх використанням; 6) управління персоналом державних органів; 7) реалізації інших повноважень державного органу, визначених законодавством» [1] також акцент зроблено на ознаці «професійності». Це вимагає дослідження сутності, особливостей, змісту принципу професіоналізму (ніяким чином не применшуючи ролі інших) в системі принципів державної служби з урахуванням нормативних положень задля демонстрації його наукового, нормативного та правозастосовчого потенціалу.

В юридичній літературі зазначається, що поняття «професіоналізм» як інтелектуальна цінність «являє собою глибоке та всебічне знання і володіння практичними навичками в певній галузі суспільно корисної діяльності» [2, с. 318]. Етимологічно «професіоналізм» – це «1) оволодіння основами й глибинами певної професії; 2) слово або зворот, властиві мовленню людей певної професії» [3, с. 332]. Цілком логічним є виокремлення і закріплення принципу професіоналізму державної служби з урахуванням етимологічного критерію, адже державна служба за своєю сутністю є особливою професією. На цьому наголошує і А.Б. Гришук, акцентуючи увагу, що «важливе значення має принцип професіоналізму, який є основою діяльності будь-якого службовця органу державної влади, оскільки є ключовим при виконанні службових обов'язків, через те, що сам термін «професія», тобто професія державного службовця вже у своєму змісті містить термін професіоналізм» [4, с. 230]. На думку І.І. Нинюк, професіоналізм державних службовців, як принцип державної служби, має такі основні риси: «здатність державного службовця оперативно, з урахуванням конкретних умов і практичних можливостей, знаходити найбільш ефективні шляхи та способи реалізації поставлених завдань у межах нормативно визначених повноважень; вміти аналізувати та прогнозувати розвиток ситуації, і на основі компетенції, наданою певною посадою, гармонізувати відносини влади і соціуму, що має сприяти розвитку як особистості державного службовця, так і громадянина, піднесенню авторитету державної влади» [5, с. 13]. Професіоналізм є вимогою, що пред'являються до будь-якого державного службовця, тобто це здатність професіонала виконувати свою діяльність компетентно та ефективно, найкращим чином використовуючи наявні та/або призначені ресурси. У той же час автори Науково-практичного коментаря до Закону України «Про державну службу» зауважують, що принцип професіоналізму «ґрунтується на європейському розумінні професійності державної служби, що полягає в об'єктивності, справедливості та неупередженості під час підготовки політичних та прийняття адміністративних рішень, незалежності професійної позиції державного службовця від впливу політичного чи приватного інтересу, відданості інтересам суспільства, лояльності до держави та її легітимного політичного керівництва» [6, с. 60-61]. Тобто, можна вести мову про те, що відстежується безпосередній взаємозв'язок між реалізацією принципу професіоналізму і ефективним виконанням функцій держави.

Враховуючи положення чинного законодавства про державну службу, можна виокремити такі елементи принципу професіоналізму державної служби:

- компетентне, об'єктивне і неупереджене виконання посадових обов'язків;
- постійне підвищення державним службовцем рівня своєї професійної компетентності;
- вільне володіння державною мовою і, за потреби, регіональною мовою або мовою національних меншин, визначеною відповідно до закону.

Варто більш детально зупинитись на характеристиці цих елементів.

По-перше, *компетентне, об'єктивне і неупереджене виконання посадових обов'язків* має декілька спрямувань. Зокрема, це визначення вимог до осіб, які претендують на вступ на державну службу (вимоги професійного спрямування). Наприклад, загальний стаж роботи не менше семи років (для посад категорії «А»); досвід роботи на посадах державної служби категорій «А» чи «Б» або на посадах не нижче керівників структурних підрозділів в органах місцевого самоврядування, або досвід роботи на керівних посадах у відповідній сфері не менш як три роки (для посад категорії «А»); досвід роботи на посадах державної служби категорій «Б» чи «В» або досвід служби в органах місцевого самоврядування, або досвід роботи на керівних посадах підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності не менше двох років (для посад категорії «Б» у державному органі, юрисдикція якого поширюється на всю територію України, та його апараті); досвід роботи на посадах державної служби категорій «Б» чи «В» або досвід служби в органах місцевого самоврядування, або досвід роботи на керівних посадах підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності не менше одного року (для посад категорії «Б» в іншому державному органі); наявність вищої освіти ступеня не нижче молодшого бакалавра або бакалавра за рішенням суб'єкта призначення (для посад категорії «В») тощо. До того ж, перелік основних обов'язків державного службовця визначені ст. 8 Закону України «Про державну службу», окрім яких державні службовці виконують також інші обов'язки, визначені у положеннях про структурні підрозділи державних органів та посадових інструкціях, затверджених керівниками державної служби в цих органах, та контракті про проходження державної служби (у разі укладення). Також нормативно визначено такі вимоги до виконання державним службовцем своїх посадових обов'язків як компетентність, об'єктивність і неупередженість. Компетентність корелюється із колом питань, у яких особа добре обізнана, має знання та досвід; це ті інтегровані здатності, які набуті у процесі навчання, що складаються із знань, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці; ступінь кваліфікації, яка дозволяє успішно вирішувати завдання. Слід брати до уваги і нормативне визначення «професійна компетентність» як здатність особи в межах визначених за посадою повноважень застосовувати спеціальні знання, уміння та навички, виявляти відповідні моральні та ділові якості для належного виконання встановлених завдань і обов'язків, навчання, професійного та особистісного розвитку (п. 5 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державну службу»). Вимоги до професійної компетентності кандидата на посаду зазначаються в оприлюдненому оголошенні про проведення конкурсу. Об'єктивність пов'язана із існуванням поза свідомістю і незалежно від неї; відсутністю залежності від волі, бажань особи; здатністю розглядати і вирішувати питання, що є предметом дискусії чи напрямком реалізації посадових обов'язків відсторонено, незважаючи на особисті уподобання чи вигоду. Неупередженість полягає у відсутності обманної, негативної, суперечливої, заздалегідь сформованої думки, упередження проти когось, чого-небудь; систематичного відхилення від приписів об'єктивних стандартів, таких як факти, логіка та раціональна поведінка чи приписні норми.

По-друге, *постійне підвищення державним службовцем рівня своєї професійної компетентності* також характеризує принцип професіоналізму державної служби. Принцип професіоналізму вимагає від державних службовців постійного вдосконалення своїх професійних здібностей, підвищення рівня своєї професійної компетентності. Правила щодо підвищення рівня професійної компетентності державних службовців визначені ст. 48 Закону

України «Про державну службу». Так, державним службовцям створюються умови для підвищення рівня професійної компетентності шляхом професійного навчання, яке проводиться постійно. Професійне навчання державних службовців проводиться за рахунок коштів державного бюджету та інших джерел, не заборонених законодавством, через систему підготовки, перепідготовки, спеціалізації та підвищення кваліфікації, зокрема у сфері публічного управління та адміністрування, у встановленому законодавством порядку в навчальних закладах, установах, організаціях незалежно від форми власності, які мають право надавати освітні послуги, у тому числі за кордоном. Організаційні засади функціонування системи професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад визначені Положенням про систему підготовки, перепідготовки, спеціалізації та підвищення кваліфікації державних службовців, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 06.02.2019 р. № 106 [7]. Науково-методичне забезпечення діяльності системи підготовки, перепідготовки, спеціалізації та підвищення кваліфікації державних службовців здійснює Національна академія державного управління при Президенті України – вищий навчальний заклад з особливими умовами навчання, які визначаються Кабінетом Міністрів України. Керівник державної служби у межах витрат, передбачених на утримання відповідного державного органу, забезпечує організацію професійного навчання державних службовців, підвищення кваліфікації державних службовців на робочому місці або в інших установах (організаціях), а також має право відповідно до закону закуповувати послуги, необхідні для забезпечення підвищення кваліфікації державних службовців, у підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, фізичних осіб. Підвищення рівня професійної компетентності державних службовців проводиться протягом проходження служби, а підвищення кваліфікації – не рідше одного разу на три роки. Необхідність професійного навчання державного службовця визначається його безпосереднім керівником та службою управління персоналом державного органу за результатами оцінювання службової діяльності. Керівник державної служби забезпечує професійне навчання державних службовців, вперше призначених на посаду державної служби, протягом року з дня їх призначення. На строк професійного навчання за державним службовцем зберігаються його посада та заробітна плата.

Учасники професійного навчання можуть реалізовувати своє право через:

– підготовку – успішне виконання учасниками професійного навчання відповідної освітньо-професійної програми, що є підставою для присудження ступеня вищої освіти за рівнем магістра за спеціальностями, необхідними для професійної діяльності на державній службі та службі в органах місцевого самоврядування, зокрема за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» галузі знань «Публічне управління та адміністрування»;

– підвищення кваліфікації – набуття учасниками професійного навчання нових та/або вдосконалення раніше набутих компетентностей у межах професійної діяльності або галузі знань;

– стажування – набуття учасниками професійного навчання практичного досвіду виконання завдань та обов'язків у професійній діяльності або галузі знань;

– самоосвіту – самоорганізоване здобуття учасниками професійного навчання певних компетентностей, зокрема під час повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю, дозволяям.

З метою підвищення рівня професійної компетентності державного службовця може проводитися його стажування з відривом від служби строком від одного до шести місяців на іншій посаді державної служби в іншому державному органі або за кордоном відповідно до законодавства. На строк стажування за державним службовцем зберігаються його посада та заробітна плата. У державних органах з метою ознайомлення з функціонуванням державної служби може здійснюватися стажування громадян з числа молоді, які не перебувають на посадах державної служби, строком до шести місяців у порядку, визначеному керівником державної служби. Порядок стажування державних службовців затверджений Наказом

Національного агентства України з питань державної служби від 03.03.2016 р. № 48 [8]. Окрім того, варто брати до уваги нормативні дефініції «професійний розвиток» – безперервний, свідомий, цілеспрямований процес особистісного та професійного зростання, що базується на інтеграції знань, умінь і компетентностей; та «професійне навчання» – набуття та вдосконалення професійних знань, умінь та навичок, що забезпечує відповідний рівень професійної кваліфікації державного службовця для його професійної діяльності. І. Г. Сурай наголошує на тому, що «для забезпечення принципу професіоналізму в державній службі в сучасних умовах важливим є не тільки формування системи раціональнішого використання можливостей професійного потенціалу державних службовців, а також збереження професійних кадрів» [9, с. 272]. Отже, принцип професіоналізму, базуючись на професійній компетентності кожного державного службовця, реалізується за допомогою постійного вдосконалення ними своїх професійних здібностей.

По-третє, *вільне володіння державною мовою і, за потреби, регіональною мовою або мовою національних меншин*, визначеною відповідно до закону, так само впливає на формування і дотримання принципу професіоналізму державної служби. Відповідно до чинного законодавства про державну службу, державна мова – українська мова, якій Конституцією України надано статус мови офіційного спілкування посадових осіб державних органів та органів місцевого самоврядування під час виконання посадових обов'язків, а також мови діловодства і документації цих органів та посадових осіб. Тим паче, серед основних обов'язків державного службовця визначено: «обов'язково використовувати державну мову під час виконання своїх посадових обов'язків, не допускати дискримінацію державної мови і протидіяти можливим спробам її дискримінації». У вимогах до осіб, які мають право на державну службу також увагу акцентовано на володінні державною мовою: право на державну службу мають повнолітні громадяни України, які володіють державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови. А в тому випадку, коли особа має бажання взяти участь у конкурсі на зайняття посад державної служби, повинна подати в установленому порядку до конкурсної комісії копію Державного сертифіката про рівень володіння державною мовою (витяг з реєстру Державних сертифікатів про рівень володіння державною мовою), що підтверджує рівень володіння державною мовою, визначений Національною комісією зі стандартів державної мови. Поняття «регіональна мова» та «мова національних меншин» ні в Законі України «Про державну службу», ні в Законі України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» не визначено. Окрім того, серед вимог до осіб, які претендують на вступ на державну службу для посад категорії «А», обов'язковим є володіння іноземною мовою, яка є однією з офіційних мов Ради Європи. Н.М. Колісніченко, досліджуючи іншомовну комунікацію публічних службовців, зауважує, що вона ефективно реагує на нові виклики вітчизняної і світової системи врядування, тому важливо розглядати іноземну мову як засіб формування професійної спрямованості майбутнього фахівця [10, с. 21].

У контексті закріплення принципу професіоналізму, також слід враховувати євроінтеграційні прагнення України. Варто звернути увагу на «Принципи державного управління» – комплексну систему стандартів, що відображає цінності та поведінку, яких громадяни та підприємства очікують від сучасного державного управління. Вони були розроблені, щоб скеровувати відомства у справах розширення Європейського Союзу (ЄС) та політики сусідства в їхніх реформаторських зусиллях, спрямованих на усунення недоліків у державному управлінні та виконання вимог ЄС щодо однієї з «основ» процесу вступу. Принципи були розроблені Програмою SIGMA, спільною ініціативою ЄС та ОЕСР, що фінансується ЄС, на запит Європейської Комісії (ЄК). Принципи ґрунтуються на чинних актах *acquis* ЄС, правових інструментах ОЕСР, інших міжнародних стандартах, а також на передовій практиці держав-членів ЄС та ОЕСР [11]. Ці принципи містять застереження, що «з метою підвищення узгодженості, ЄК координує свій підхід до діалогу щодо важливості якісного державного управління з державами-членами та країнами-кандидатами: «Комісія прагне забезпечити високий ступінь узгодженості свого політичного підходу, в тому числі після вступу, і тому продовжує наголошувати на важливості якісного державного управління та

забезпечує еквівалентну систему оцінювання якості органів державного управління. Це робиться з метою уникнення ситуації, коли «впроваджені величезними зусиллями» позитивні реформи, наприклад, в сфері професійної державної служби, що ґрунтується на заслугах, будуть повністю згорнуті після набуття державою членства в ЄС» [12]. Тому слід пам'ятати не лише про коректне нормативне закріплення принципу професіоналізму державної служби, а й про ефективне правозастосування.

Таким чином, *принцип професіоналізму державної служби* є самостійним, відокремленим елементом загальної системи всіх принципів державної служби із власним змістом, впливом і комплексом складових. До таких складових, із урахуванням нормативних положень, слід віднести: компетентне, об'єктивне і неупереджене виконання посадових обов'язків; постійне підвищення державним службовцем рівня своєї професійної компетентності; вільне володіння державною мовою і, за потреби, регіональною мовою або мовою національних меншин, визначеною відповідно до закону. Особливості реалізації цих складових визначені чинним законодавством і дозволяють за умови їх дотримання сформулювати комплекс вимог до професійної компетентності державних службовців.

Список використаних джерел:

1. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>.
2. Державне управління та державна служба : словник-довідник / уклад. О.Ю. Оболенський. К. : КНЕУ, 2005. 480 с.
3. Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970 – 1980. Т. 8 : Природа-Рягкливий / ред. тому: В. О. Винник [та ін.]. 1977. 927 с.
4. Гришук А.Б. Принцип професіоналізму в державній службі. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2021. Випуск 65. С. 227-232.
5. Нинюк І. І. Професіоналізм державних службовців: сутність, стан та особливості формування : Автореф. дис... канд. наук. з держ. упр. : 25.00.03 / І. І. Нинюк; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. К., 2005. 20 с.
6. Науково-практичний коментар до Закону України «Про державну службу» / Ред. кол.: К.О. Ващенко, І.Б. Коліушко, В.П. Тимошук, В.А. Дерезь (відп. ред.). К.: ФОП Москаленко О.М., 2017. 796 с.
7. Про затвердження Положення про систему підготовки, перепідготовки, спеціалізації та підвищення кваліфікації державних службовців: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.02.2019 р. № 106. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2019-%D0%BF#n14>.
8. Про затвердження Порядку стажування державних службовців: Наказ Національного агентства України з питань державної служби від 03.03.2016 р. № 48. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0439-16#n13>.
9. Сурай І.Г. Забезпечення принципу професіоналізму в контексті модернізації законодавства України про державну службу. *Теорія та практика державного управління* : зб. наук. пр. X : ХРІДУ НАДУ «Magistr», 2015. № 2 (49). С. 267-273. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2015-2/doc/4/02.pdf>
10. Колісниченко Н. М. Іншомовна комунікація у підготовці публічних службовців: європейський досвід та українські реалії: монографія. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2020. 216 с. URL: http://www.oridu.odessa.ua/9/buk/obl_mon.pdf.
11. OECD (2023), *The Principles of Public Administration*, OECD, Paris, <https://www.sigmaweb.org/publications/Principles-of-Public-Administration-2023-edition-UKR.pdf>.
12. EU (2021), *Supporting public administrations in EU Member States to deliver reforms and prepare for the future*, 29 April 2021, p 21, https://ec.europa.eu/info/departments/structural-reform-support/supporting-publicadministrations-eu-member-states-deliver-reforms-and-prepare-future_en.

ЗАМРИГА А.В.

доктор юридичних наук, кандидат
економічних наук, доцент,
професор кафедри публічного
та міжнародного права
(Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана)
ORCID ID: 0000-0001-8919-6633

ДІДЕНКО С.В.

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
директор
(Херсонський інститут
Міжрегіональної академії
управління персоналом)
ORCID ID: 0000-0002-3115-7524

СЕРДЮК Є.В.

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри
галузевого права
та загальноправових дисциплін
(Відкритий міжнародний університет
розвитку людини «Україна»)
ORCID ID: 0000-0002-5467-7207

УДК 346.58:623.4/.5](477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.50>

**ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ЕКСПОРТУ ТА ІМПОРТУ ТОВАРІВ ВІЙСЬКОВОГО ТА ПОДВІЙНОГО
ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ**

У статті розкрито господарсько-правові аспекти правового регулювання експорту та імпорту товарів військового та подвійного призначення в Україні. Особлива увага присвячена господарсько-правовим чинникам регулювання експорту та імпорту товарів військового призначення та специфіці проблем правового регулювання дозвільних відносин в окремих галузях державного регулювання господарської діяльності під час військового стану. Проаналізовано правові, організаційно-правові та організаційні інструменти, які застосовуються при правовому регулюванні експорту та імпорту товарів військового та подвійного призначення. Схарактеризовано механізм експорту та імпорту таких товарів та акцентовано увагу на потребі вдосконалення правового регулювання в господарській сфері на території України. Визначено способи здійснення зовнішньоекономічної діяльності у сфері військово-технічного

співробітництва. Досліджено низку законодавчих норм для спрощення ведення господарської діяльності та визначено основні документи, що регулюють зовнішньоекономічну діяльність під час воєнного стану. Розкрито принципи господарсько-правового регулювання експортно-імпортних операцій під час воєнного стану товарів військового та подвійного призначення. Визначено низку інструментів публічного адміністрування, які регулюють правове регулювання експорту та імпорту товарів військового та подвійного призначення. Проаналізовано модернізацію озброєння України експортно-імпортним шляхом. Досліджено європейський досвід правового регулювання експорту та імпорту товарів військового призначення та подвійного призначення, який може бути впровадженим в Україні, залучення міжнародної підтримки, спрощення імпортних процедур і запобігання порушенню міжнародних угод.

Ключові слова: випробування, військовий стан, Державна служба експортного контролю, дозвіл, забезпечення, експорт, зовнішньоекономічна діяльність, імпорт, інструменти публічного регулювання, митне оформлення, модернізація, національна безпека, норма права, озброєння, поставки зброї, правове регулювання, санкції, суб'єкти господарювання, товари подвійного призначення.

Zamryha A.V., Didenko S.V., Serdiuk Ye.V. Economic and legal aspects of legal regulation of export and import of military and dual purpose goods in Ukraine

The article discloses economic and legal aspects of the legal regulation of export and import of military and dual-purpose goods in Ukraine. Special attention is devoted to the process of economic and legal factors of regulation of export and import of military goods and the specifics of problems of legal regulation of licensing relations in certain branches of state regulation of economic activity during martial law. The legal, organizational, legal, and organizational tools used in the legal regulation of export and import of military and dual-purpose goods are analyzed. The mechanism of export and import of these goods is characterized, and attention is focused on the need to improve legal regulation in the economic sphere on the territory of Ukraine. Methods of foreign economic activity in the field of military-technical cooperation are defined. Several legislative norms to simplify the conduct of economic activity have been studied and the main documents regulating foreign economic activity during martial law have been identified. The principles of economic and legal regulation of export-import operations during martial law of military and dual-purpose goods are revealed. Several public administration tools have been identified that regulate the legal regulation of export and import of military and dual-purpose goods. The modernization of Ukraine's armaments through export-import was analyzed. The European experience of legal regulation of the export and import of military and dual-purpose goods, which can be implemented in Ukraine, attracting international support, simplifying import procedures, and preventing violations of international agreements, has been studied.

Keywords: armament, business entities, customs clearance, dual purpose goods, export, foreign economic activity, imports, legal regulation, martial law, modernization, National security, permission, provision, rule of law, sanctions, State Service of Export Control, tools of public regulation, trial, weapons supplies.

Вступ. 2014 року Україна зіштовхнулася з жорстким військовим конфліктом, спровокованим РФ, який переріс у повномасштабне вторгнення на нашу суверенну територію 24 лютого 2022 року і забрало життя вже тисяч цивільних осіб. Війна XXI століття – це війна технологій, високотехнологічної зброї та інших засобів ведення військових дій [1, с.129]. Під

час повномасштабного вторгнення російсько-терористичних військ в Україну забезпечення національної безпеки потребує нового погляду на виклики, які стоять перед нашою державою та суспільством. Забезпечення національної безпеки полягає в належному озброєнні та інших засобах ведення війни. Одним з основних викликів сьогодення є питання правового регулювання експорту й імпорту товарів військового призначення та подвійного призначення в Україні. В умовах повномасштабного вторгнення Україні потрібно бути забезпеченою якісною та технологічно ефективною й потужною зброєю. Для цього Україні потрібно мати відпрацьований дієвий механізм з відповідною правовою базою. Але, на жаль, це унеможливується через невідповідно суворі вимоги імпорту товарів військового призначення та зброї, і як наслідок може призвести до штучного дефіциту на фронті. Саме тому все вищенаведене й обґрунтовує актуальність цієї теми задля детальнішого дослідження й розкриття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблематики господарсько-правових аспектів правового регулювання експорту та імпорту товарів військового та подвійного призначення звертали свою увагу вчені-правники Є. Ярусевич, А. Колодій, В. Галуцько, О. Дем'янюк, С. Гусарев, Д. Денков, Н. Коваль, М. Кочеров, О. Коротун, Р. Мельник, Б. Мірошніченко, Н. Москаленко, О. Павліченко, О. Панфілов, І. Підберезних, А. Чомодурова, Ю. Швець та багато інших. Проте як у теорії, так і практиці виділяються нові не вирішені раніше складові загальної проблеми, яким присвячується означена стаття, що має за основну мету аналіз проблематики правового регулювання експорту та імпорту товарів військового та подвійного призначення, яка існує у війні, розв'язаній російською федерацією проти України.

Мета статті полягає в тому, щоб розкрити особливості господарсько-правового регулювання експорту та імпорту товарів військового й подвійного призначення, схарактеризувати механізм експорту та імпорту таких товарів і запропонувати шляхи вирішення й удосконалення цього процесу в правовому полі.

Виклад основного матеріалу. Господарська діяльність на території сучасної суверенної й демократичної України в умовах сьогодення зіштовхується з численними викликами та проблемами, що негативно впливають на її розвиток. Чимало суб'єктів господарювання стикаються з такими загрозами, як недосконале законодавство, нестабільний валютний курс, недобросовісна конкуренція, корупція та ін. Також слід уточнити, що життєво важливого значення для українського народу набули питання оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності [2, с.597]. Також це стосується й суспільних відносин, які виникають у сфері експорту й імпорту товарів військового та подвійного призначення в Україні, оскільки це є вагомим сферою стратегічної економіки, національної безпеки, яка має свою законодавчу та об'єктивну матеріальну базу.

Слід зазначити, що суб'єкти господарювання, які здійснюють експорт та імпорт товарів (виробів, послуг, робіт) військового призначення та подвійного використання в Україні, розвиваються на основі ринкової економіки.

Доречно зазначити, що в умовах воєнного стану та стрімкого розвитку подій, пов'язаних із вторгненням, важливо дотримуватися чітких та ефективних механізмів контролю за обігом військового обладнання, на що має бути спрямована робота органів державної влади, національної економіки, Збройних Сил України, сил цивільного захисту, підприємств, установ та різних державних органів, які потребують належного забезпечення правового регулювання здійснення господарської діяльності і є фундаментом формування національних оборонних спроможностей.

Правова система України, що належить до романо-германської правової сім'ї, правове регулювання здійснюється на основі певних основоположних засад, які в юридичній літературі часто схарактеризовують принципами права, має оперативно адаптуватися до нових умов і викликів, що виникають у зв'язку з розвитком ситуації на передовій. Безпосередньо це стосується експорту й імпорту товарів військового та подвійного призначення в Україні.

24 лютого 2022 року у зв'язку із вторгненням РФ на територію України Президентом України було підписано Указ «Про введення воєнного стану в Україні» № 64/2022 [3],

і відтак господарська діяльність на території України в умовах воєнного стану починає регулюватися загальним законодавством з урахуванням особливостей, установлених спеціальним законодавством, що сприяє покращенню норм права на тих територіях або в галузях економіки, де загальних норм права для цього не достатньо.

2014 року уряд України припинив військово-технічне співробітництво з росією, і від того часу експорт здійснювався переважно до європейських країн, Північної Америки та східно-тихоокеанського регіону. Державна політика в галузі експорту та імпорту регулюється такими нормативно-правовими актами, як Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [4], Закон України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» [5], постанова Кабінету Міністрів України від 08.06.1998 № 838 «Про затвердження Положення про порядок надання повноважень на право здійснення експорту, імпорту товарів військового призначення та товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю» [6], наказ Мінекономрозвитку від 23.01.2019 № 68 «Про затвердження Інструкції щодо заповнення заяви про отримання повноважень на право здійснення експорту, імпорту товарів військового призначення та товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю» [7].

Отже, виконання державної політики в галузі державного експортного контролю забезпечують центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного експортного контролю, а також міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, розвідувальні органи України, уповноважені згідно із законодавством здійснювати заходи в галузі державного експортного контролю. Зазначені органи виконавчої влади можуть також залучати до участі у здійсненні заходів державного експортного контролю інші центральні органи виконавчої влади, представництва України за кордоном та юридичних осіб, діяльність яких безпосередньо не пов'язана з державним експортним контролем, за згодою їх керівників [8].

Від початку повномасштабного вторгнення ворогом було знищено значну кількість інфраструктури, що негативно позначилося на економічному потенціалі держави. Незважаючи на це, державні підприємства та установи продовжували виробництво товарів на експорт і власні потреби. Зокрема основну частину експорту зброї України становили гвинтівки та карабіни Державний «Укроборонпром» за 2023 рік збільшив випуск озброєнь на 92%. Попри постійну ракетну загрозу, державні підприємства перевиконують виробничі плани. Почалося виробництво нових видів зброї – самохідної артилерії, боєприпасів, безпілотників-камікадзе [9].

При цьому ми маємо зазначити, що у воєнний час Уряд України запроваджує спрощений порядок митного оформлення товарів, зокрема транспортних засобів, які ввозяться на митну територію України, порядок передбачає, що митний контроль та митне оформлення товарів здійснюються без справляння митних платежів, зокрема податку на додану вартість, акцизного податку, ввізного мита.

Також варто звернути увагу на те, що за перше півріччя 2020 року спецекартерами Укроборонпрому («Спецтехноекспорт», «Укрспецекспорт», «Укрінмаш», «Прогрес», «Укроборонсервіс») було укладено 140 експортних контрактів із 36 країнами світу. Загалом обсяг експорту озброєння та військової техніки до іноземних країн підприємствами-спецекартерами за перше півріччя склав майже \$154 млн. [10].

Крім того варто звернути увагу на імпорту товарів військового та подвійного призначення. В умовах сьогодення це одне з найважливіших питань. Підтримка інших країн-партнерів, таких як Сполучені Штати Америки, Польща, Німеччина, Франція, Італія, Велика Британія, Чехія, Туреччина, є вагомим в імпортуванні товарів військового та подвійного призначення в Україну. Звичайно, після отримання незалежності 1991 року Україна могла виготовляти майже всі типи озброєння та мала неабияку продуктивність у військово-промисловому комплексі.

Але через терористичне вторгнення росії український оборонно-промисловий комплекс зазнав великої економічної кризи, що позначилося на виробництві такої продукції, як

авіаційні двигуни, турбореактивні двигуни для крилатих ракет, газотурбінні двигуни для кораблів, двигуни для бронетехніки, РЛС системи ППО; РЛС цілевказання для ЗРК і морських арткомплексів; РЛС артилерійської розвідки; РЛС контролю космічної обстановки, комплекси радіоконтролю стратегічного призначення; комплекси пасивної радіотехнічної розвідки, бойові кораблі різного класу, військово-транспортні літаки, бронетехніка різного призначення, бойові ракети малої, середньої та великої дальності (стратегічного призначення) [11].

З вищевикладеного можна зрозуміти, що саме імпортування товарів військового та подвійного призначення в Україну є необхідним. Також звернемо увагу на те, що значних змін в чинному законодавстві, яке регулює саме імпорт таких товарів, немає. Спрощення митного оформлення різних груп товарів україно необхідне для забезпечення додаткового військового спорядження й товарів подвійного призначення. Існують та діють положення, прописані в Порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення зі змінами від 10 березня 2022 р., затверджені постановою Кабінету Міністрів України № 247 [12].

Тут доречно врахувати постанову КМУ від 18 березня 2022 р. № 314 «Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану» [13], яка визначає саме механізм подання декларацій про провадження господарської діяльності або до Міністерства економіки України, або Міністерства внутрішніх справ України (залежно від господарської діяльності) під час воєнного стану.

Варто зазначити, що відповідно до положень для отримання дозволу чи висновку на право імпорту, тимчасового ввезення та реекспорту (реекспорт-експорт з країни товарів, привезених з-за кордону) [14] суб'єкт надсилає Держекспортконтролю лист, до якого додається заява. Та є певні особливості для отримання таких дозволів чи висновку суб'єкта господарської діяльності. Держекспортконтроль може вимагати від суб'єкта господарювання надання додаткових відомостей або документів із метою ухвалення відповідного рішення щодо надання відповідного дозволу чи висновку. Зокрема строк розгляду поданої заяви про надання дозволу чи висновку на право здійснення відповідного міжнародного передання товарів, якщо його надання не потребує додаткового міжвідомчого узгодження, встановлюється від дня надходження всіх необхідних документів: до 10 днів – щодо імпорту та транзиту товарів, а також тимчасового вивезення або ввезення товарів. Поряд із заявою про надання дозволу чи висновку на право експорту товарів подаються оригінали документів про зобов'язання та гарантії іноземного суб'єкта – кінцевого споживача стосовно імпортованих товарів; документ про походження товарів; засвідчені в установленому порядку копії всіх визначених законодавством документів [12].

Рішення про отримання повноважень на право здійснення імпорту Кабінету Міністрів України діє лише під час воєнного стану та поширюється виключно на суб'єктів господарювання України, які здійснюють або мають намір здійснювати імпорт товарів військового призначення для потреб правоохоронних органів; Збройних Сил України; інших військових формувань, утворених відповідно до законів України; інших суб'єктів, що здійснюють боротьбу з тероризмом відповідно до закону, проте спрощення не стосується зовнішньоекономічної діяльності (зокрема новостворених підприємств), у разі здійснення якої слід отримувати відповідні ліцензії для окремих її видів, як приклад – експорту певних категорій товарів.

Із проаналізованого можна стверджувати, що законодавчі зміни сприяють уникненню монополізму та лібералізують правові відносини у сфері імпорту зброї та інших засобів подвійного призначення. Також слід уточнити, що після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну суб'єкти господарювання без посередників та зайвої бюрократії передають товари військового й подвійного призначення після завезення в Україну в певний конкретний військовий чи цивільний підрозділ, що видає сертифікат кінцевого споживача, який підтверджує, що ці товари призначені безпосередньо для вирішення питань національної оборони. Тим самим кількість суб'єктів, які здійснюють імпорт товарів військового та

подвійного призначення в Україну, зросла майже до 440 [15]. Було б доречно зберегти саме такі тенденції імпорту та експорту зброї навіть після перемоги України над РФ.

Висновки. Підсумовуючи все вищенаведене в цьому дослідженні, маємо можливість сформулювати такі узагальнення: товари військового призначення та товари подвійного використання, обґрунтоване визначення яких наведено у спеціальному законі, є предметом правового регулювання експорту та імпорту товарів військового та подвійного призначення в Україні, а також складним і важливим компонентом адміністративної діяльності, спрямованої на забезпечення національної безпеки та відповідності міжнародним зобов'язанням. Ця діяльність включає в себе спеціальні й загальні суб'єкти публічної адміністрації, які діють на підставі законодавства, зокрема спеціального профільного закону та підзаконних нормативно-правових актів, видаючи дозволи та застосовуючи інші публічні інструменти. Спеціальні суб'єкти, такі як Державна служба експортного контролю, відіграють ключову роль у цьому процесі. Вони визначають перелік товарів, які підлягають контролю, установлюють процедури та вимоги для отримання ліцензій на експорт чи імпорт, а також виконують інші функції, спрямовані на забезпечення дотримання норм права та міжнародних вимог.

Суспільні відносини, що регулюються нормами права, є об'єктом правового регулювання експорту та імпорту товарів військового та подвійного призначення та потребують правового регулювання задля належного забезпечення захисту національних інтересів України й дотримання міжнародних зобов'язань щодо нерозповсюдження зброї масового знищення, засобів її доставки, обмеження передання звичайних видів озброєння, а також здійснення заходів щодо недопущення використання зазначених товарів у терористичних та інших протиправних цілях [5]. Спрощена адміністративна процедура отримання дозволів на імпорт зброї в Україну від Держекспортконтролю сприяє покращенню ситуації на фронті та є вагомим підтримкою національної безпеки завдяки країнам-партнерам США, Великої Британії, Литви, Польщі та інших демократичних держав.

Проаналізовано й схарактеризовано інструменти, які застосовуються у правовому регулюванні експорту товарів військового та подвійного призначення. Звернено увагу на недоліки самої процедури експорту й монополізацію від певних державних установ з вироблення та експортування товарів військового призначення, пов'язані з недосконалим чинним законодавством у сфері державного експортного контролю.

Список використаних джерел:

1. Долуда І. І. Поняття правового регулювання експорту та імпорту товарів військового призначення та подвійного призначення в Україні. *Юридичний бюлетень*. № 26. 2022. С. 127-134. URL: <http://lawbulletin.oduvs.od.ua/v26-2022>
2. Замрига А. В. Адміністративно-правове забезпечення господарської діяльності України в умовах воєнного стану і в післявоєнний період, враховуючи міжнародний (зарубіжний) досвід. *Виклики та загрози в умовах воєнного стану і в післявоєнний період та шляхи їх подолання*: наукова монографія / за загальною ред. О. В. Кузьменко. Київ: Видавничий центр «Кафедра», 2024. С. 597-625.
3. Про введення воєнного стану в Україні. Указ Президента України № 64. 2022. *Президент України Володимир Зеленський*. 2023. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
4. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 р. № 959-ХІІ. *Верховна Рада України*. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text>
5. Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання. Закон України від 20.02.2003р. № 549-ІV. *Верховна Рада України*. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-15#Text>
6. Положення про порядок надання повноважень на право здійснення експорту, імпорту товарів військового призначення та товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю. Постанова Кабінету Міністрів України від 08.06.1998 р. № 838. *Верховна Рада України*. 2023. URL: <https://zakononline.com.ua/documents/show/194931765516>

7. Про затвердження Інструкції щодо заповнення заяви про отримання повноважень на право здійснення експорту, імпорту товарів військового призначення та товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю». Наказ Мінекономрозвитку від 23.01.2019 р. № 68. *Ліга Закон*. 2023. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/re33145?an=1&ed=2019_01_23

8. Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання : Закон України від 20 лютого 2003 р. № 549-IV. *Верховна Рада України*. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-15#Text>

9. Україна може виробляти значно більше зброї. Що для цього потрібно? 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/12/28/708192/>

10. Експортери «Укроборонпрому» з початку 2020 року уклали контрактів на 154 млн доларів. 2020. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/08/14/eksportery-ukroboronpromu-z-pochatku-2020-roku-uklaly-kontraktiv-na-154-mln-dolariv/>

11. Як Україні виготовляти сучасну зброю? 2023. URL: il.in.ua/uk/blogs/yak-ukrayini-vygotovlyaty-suchasnu-zbroyu/

12. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань державного експортного контролю. Постанова Кабінет Міністрів України від 10.02.2022р. № 247. *Верховна Рада України*. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/247-2022-%D0%BF#n17>

13. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану : Постанова Кабінет Міністрів України від 18.03.2022 р. № 314. *Верховна рада України*. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-%D0%BF#Text>

14. Реекспорт. Словник української мови. 2022. URL: <https://sum.in.ua/s/reeksport>

15. Ярусевич Є. Адміністративно-правове регулювання державного експортного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання : дис. ... д-ра філософії : 081. Суми, 2021. 199 арк.

НАБОКОВА О.Г.здобувачка кафедри конституційного
та адміністративного права
(Запорізький національний університет)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.51>**КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ КЛАСИФІКАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ
НА ВТРУЧАЛЬНЕ, ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНЕ І СПРИЯЮЧЕ**

В статті здійснено критичний аналіз класифікації публічного адміністрування на втручальне, забезпечувальне і сприяюче. Наголошено на тому, що класифікації публічного адміністрування, які пропонуються в науковій та навчально-методичній літературі, віддалені як від потреб теорії, так і потреб практики, особливо, коли мова йде про правотворчу і правозастосовну діяльність. Звертається увага на термінологію, яка була використана в цій класифікації публічного адміністрування. Зроблено припущення, що терміни «втручальне», «забезпечувальне» і «сприяюче» публічне адміністрування виникли в результаті невдалого перекладу з німецької мови постулатів німецького державного права, автори класифікації посилаються при цьому на німецькомовне наукове джерело. З одного боку, це достатньо сміливий крок в умовах закостенілості доктрини адміністративного права, який повинен був сприяти бурхливим змінам у науковій свідомості українських адміністративістів, з іншого, це безвідповідальний крок, адже еволюція доктрини адміністративного права повинна відбуватись не за бажанням одного чи двох науковців, а на підставі наукової аргументації та доказування. Зроблено висновок, що класифікацію публічного адміністрування на «втручальне», «забезпечувальне» і «сприяюче» слід розглядати як наукову гіпотезу, яка потребує подальшого свого доведення на рівні комплексних праць на здобуття наукового ступеня доктора філософії і доктора права. З'ясовано, що дана класифікація взагалі не піддається критичному аналізу в науковій літературі, хоча наука адміністративного права для того і існує, щоб виявляти слабкі місця у запропонованих та існуючих теоріях, концепціях, ученнях і класифікаціях, інакше – вона не буде розвиватись. Доведено, що класифікація публічного адміністрування на три види – втручальне, сприяюче і забезпечувальне, має суттєві недоліки: а) сформульована у вигляді наукової гіпотези (є сирою за змістом), а тому потребує великих зусиль відносно наукового обґрунтування як критерію класифікації, так і видів публічного адміністрування; б) за змістом є неузгодженою, суперечливою і з великою кількістю «білих плям», тобто не відповідає на нагальні питання теорії адміністративного права (доводиться самостійно домислювати якісь висновки, які скоріш за все не співпадають із реальними судженнями авторів навчального посібника); в) позбавлена теоретичного і практичного значення.

Ключові слова: публічне адміністрування, доктрина адміністративного права, класифікація адміністративно-правових явищ, теоретичне та практичне значення класифікації, втручальне публічне адміністрування, забезпечувальне публічне адміністрування і сприяюче публічне адміністрування.

Nabokova O.H. Critical analysis of the classification of public administration into intervening, providing and facilitating

the article provides a critical analysis of the classification of public administration into intervening, providing and facilitating. It is emphasized that the classifications of public administration, which are proposed in the scientific and educational literature, are distant from both the needs of theory and the needs of practice, especially when it comes to law-making and law-enforcement activities. Attention is drawn to the terminology used in this classification of public administration. It is assumed that the terms "interventional", "supportive" and "facilitative" public administration arose as a result of an unsuccessful translation from German of the postulates of German state law, the authors of the classification refer to a German-language scientific source. On the one hand, this is a rather bold step in the conditions of the rigidity of the doctrine of administrative law, which should have contributed to rapid changes in the scientific consciousness of Ukrainian administrativeists, on the other hand, it is an irresponsible step, because the evolution of the doctrine of administrative law should not take place at the will of one or two scientists, but on the basis of scientific argumentation and proof. It was concluded that the classification of public administration into "interventional", "providing" and "facilitating" should be considered as a scientific hypothesis that needs to be further proven at the level of complex works for obtaining scientific degrees of Doctor of Philosophy and Doctor of Law. It was found that this classification does not lend itself to critical analysis in scientific literature, although the science of administrative law exists in order to identify weaknesses in proposed and existing theories, concepts, teachings and classifications, otherwise it will not develop. It has been proven that the classification of public administration into three types – interventional, facilitating and providing – has significant drawbacks: a) it is formulated in the form of a scientific hypothesis (it is crude in content), and therefore requires great efforts in relation to the scientific justification of both the classification criterion and the types of public administration; b) its content is inconsistent, contradictory and with a large number of "white spots", that is, it does not answer the urgent questions of the theory of administrative law (you have to come up with some conclusions on your own, which most likely do not coincide with the real judgments of the authors of the textbook); c) devoid of theoretical and practical significance.

Key words: *public administration, doctrine of administrative law, classification of administrative-legal phenomena, theoretical and practical significance of classification, intervening public administration, supportive public administration and facilitating public administration.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Більшість класифікацій публічного адміністрування, які представлені в наукових джерелах, мають суттєві вади: а) сформульовані у вигляді наукової гіпотези (окремої наукової думки-припущення), тобто позбавлені належного наукового обґрунтування; б) за змістом та набором елементів є неузгодженими і суперечливими, а також не охоплюють всього розмаїття проявів досліджуваного правового явища; в) є громіздкими за кількістю виділених елементів, що не завжди сприяє розкриттю загального змісту і сутності правового явища; г) не розкривають специфіку діяльності виконавчої влади в порівнянні із діяльністю, яку здійснюють інші гілки державної влади – законодавча (законодавча діяльність) та судова (правосуддя); ґ) позбавлені теоретичного і практичного значення.

У зв'язку із цим, виникає питання стосовно теоретичного та практичного значення класифікації публічного адміністрування, яка виділяє три його види – втручальне, забезпечувальне і сприяюче адміністрування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зміст поняття «публічне адміністрування» розкривається в чисельних наукових та навчально-методичних публікаціях з права, зокрема, цьому питанню присвятили свої праці такі вчені, як В.М. Бевзенко, Ю.П. Битяк, М.С. Ковтун, А.Л. Ліжевський, Н.П. Матюхіна, Р.С. Мельник, О.І. Миколенко, О.В. Сукманова і ін.

Разом з тим, класифікації публічного адміністрування, що пропонуються в науковій та навчально-методичній літературі, віддалені як від потреб теорії, так і потреб практики, особливо, коли мова йде про правотворчу і правозастосовну діяльність.

Постановка завдань. Основним завданням, розв'язанню якого присвячена дана стаття, є критичний аналіз класифікації публічного адміністрування на втручальне, забезпечувальне і сприяюче.

Виклад основного матеріалу. Класифікація, як науково-методологічний прийом, допомагає розкрити зміст будь-якого адміністративно-правового явища, в тому числі і публічного адміністрування.

Р.С. Мельник і В.М. Бевзенко були першими науковцями, які запропонували використовувати в навчально-методичній літературі з адміністративного права категорію «публічне адміністрування», та першими науковцями, які охарактеризували окремі види публічного адміністрування – втручальне, забезпечувальне і сприяюче [1, с. 43-44]. Дивно, що при цьому, автори не запропонували жодних критеріїв класифікації. Цю класифікацію пізніше почали дублювати в багатьох навчально-методичних джерелах [2, с. 11; 3, с. 15], але вже з вказівкою на критерій класифікації. Наприклад, розуміючи, що класифікація будь-якого адміністративно-правового явища без вказівки чітких критеріїв такої класифікації автоматично позбавляється науково-методологічного значення, автори навчального посібника «Основи публічного адміністрування» спробували надати цій класифікації додаткової аргументації і пояснили, що її критерієм є юридичні наслідки, які наступають в результаті використання публічного адміністрування [2, с. 11].

Хочемо звернути увагу на категорії, що були використані Р.С. Мельником і В.М. Бевзенко при визначенні видів публічного адміністрування – «втручальне», «забезпечувальне» і «сприяюче». Виникає питання – це невдалий переклад з іноземної мови чи намагання ввести у вжиток адміністративного права нові категорії?

Аргументація, яку надають у навчальному посібнику Р.С. Мельник і В.М. Бевзенко, є недостатньою для того, щоб запропоновані поняття сприймалися як категорії адміністративного права. Припускаємо, що це був невдалий переклад з німецької мови постулатів німецького державного права. Пояснюється наша позиція тим, що Р.С. Мельник і В.М. Бевзенко, обґрунтовуючи свою класифікацію публічного адміністрування, роблять посилання на німецькомовне наукове джерело. З одного боку, це достатньо сміливий крок в умовах закостенілості доктрини адміністративного права, який повинен був сприяти бурхливим змінам у науковій свідомості українських адміністративістів, з іншого, це безвідповідальний крок, адже еволюція доктрини адміністративного права повинна відбуватись не за бажанням одного чи двох науковців, а на підставі наукової аргументації та доказування. Класифікацію публічного адміністрування на «втручальне», «забезпечувальне» і «сприяюче», на нашу думку, слід розглядати як наукову гіпотезу, яка потребує подальшого свого доведення на рівні комплексних праць на здобуття наукового ступеня доктора філософії і доктора права.

Втім, запропонованої класифікації було достатньо, щоб вона була взята за основу в подальших дослідженнях органів виконавчої влади. Наприклад, А.Л. Ліжевський взяв цю класифікацію за основу при дослідженні публічного адміністрування у сфері соціального захисту [4, с. 75-76], а О.В. Сукманова – при дослідженні публічного адміністрування в сфері охорони права власності [5, с. 166-167]. При цьому, аргументація щодо поділу публічного адміністрування на «втручальне», «забезпечувальне» і «сприяюче» наводиться таж сама, що і у Р.С. Мельника та В.М. Бевзенка.

Це яскравий приклад, коли наукова гіпотеза (припущення) спочатку множиться, а потім з причин її масової повторюваності стає доктринальним положенням. Дивує і той

факт, що дана класифікація взагалі не піддається критичному аналізу в науковій літературі. Наука адміністративного права для того і існує, щоб виявляти слабкі місця у запропонованих та існуючих теоріях, концепціях, ученнях і класифікаціях, інакше – вона не буде розвиватись. Чому класифікація публічного адміністрування на «втручальне», «забезпечувальне» і «сприяюче» стала доктринальною, для нас залишається таємницею, адже більш прискіпливий погляд на неї одразу ж породжує безліч питань щодо її теоретичного та практичного значення.

По-перше, виникають питання до категоріального апарату, який було використано при визначенні видів публічного адміністрування. Термін «втручатися» має безліч відтінків, які негативно характеризують сам процес втручання. Наприклад, національне законодавство містить правові гарантії та заборони, що свідчать про негативне ставлення держави та суспільства до такого вчинку (акту) як «втручання»:

- ст. 32 Конституції України наголошує: «Ніхто не може зазнавати *втручання* в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України» [6, ст. 32];

- ст. 21 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» закріплює: «Кабінету Міністрів України забороняється *втручатися* в діяльність Національного антикорупційного бюро України» [7, ст. 21];

- ст. 44 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» фіксує: «*Втручання* у виконання міністерством визначених цією частиною повноважень забороняється» [7, ст. 44];

- ст. 3 Закону України «Про прокуратуру» наголошує: «Діяльність прокуратури ґрунтується на засадах недопустимості незаконного *втручання* прокуратури в діяльність органів законодавчої, виконавчої і судової влади» [8, ст. 3] і ін.

І таких прикладів в національному законодавстві безліч. У зв'язку із цим, не бачимо сенсу запроваджувати в адміністративне право термін «втручальне публічне адміністрування». Р.С. Мельник і В.М. Бевзенко самі стверджують, що «втручальне публічне адміністрування» полягає у обмеженні прав і свобод на підставах і в порядку, передбачених законом. Тому логічно було б назвати даний вид публічного адміністрування, наприклад, «обмежувальне адміністрування». Втім, в наукових джерелах відсутні будь-які пояснення щодо цього.

По-друге, між термінами «забезпечувати» і «сприяти» існує тонка межа, яка не завжди яскраво простежується в повсякденному житті, вже не кажучи про юридичні тексти та термінологію. На інтуїтивному рівні можна було б розмежувати зміст цих термінів між собою (що, на нашу думку, і зробили Р.С. Мельник та В.М. Бевзенко), але знову ж таки виникає питання – на скільки такі судження будуть мати теоретичне та практичне значення для адміністративного права? Такі судження позбавлені наукового обґрунтування і оформлені у вигляді «окремої авторської думки науковців».

По-третє, Р.С. Мельник і В.М. Бевзенко стверджують, що публічне адміністрування, яке обмежує права і свободи приватної особи та полягає у накладенні на таку особу обов'язків чи обтяжень, є втручальним [1, с. 43]. Якщо керуватися цією логікою, то нам доведеться до втручального публічного адміністрування віднести: а) діяльність органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування щодо здійснення зовнішнього контролю; б) юрисдикційну діяльність органів виконавчої влади та інших вповноважених на те суб'єктів (наприклад, органів місцевого самоврядування); в) діяльність органів виконавчої влади, яка спрямована на припинення протиправних діянь; г) профілактичну (попереджувальну) діяльність органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування і ін. Утім, така логіка суджень породжує безліч питань, на які немає у Р.С. Мельника і В.М. Бевзенка чіткої відповіді. Наприклад, оскарження в адміністративному порядку рішень, дій та бездіяльності публічно-владних суб'єктів буде відноситись до втручального публічного адміністрування чи «ні»? Це та подібні запитання обов'язково викликають дискусії, а чіткі відповіді на них в науковій літературі відсутні.

По-четверте, публічне адміністрування, на думку Р.С. Мельника і В.М. Бевзенка, є сприяльним, якщо сприяє приватним особам у реалізації їхніх прав та свобод [1, с. 44].

Якщо керуватися цією логікою, то до сприяльного публічного адміністрування відноситься, у всіх її проявах, публічно-сервісна діяльність органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, яка пов'язана із наданням адміністративних послуг. Якщо це так, то чому тоді було не назвати даний вид публічного адміністрування «сервісне публічне адміністрування»?

По-п'яте, Р.С. Мельник і В.М. Бевзенко вважають, що публічне адміністрування, яке забезпечує нормальне існування приватних осіб, є забезпечувальним [1, с. 44]. До такого виду публічного адміністрування вчені відносять комунальні послуги, послуги у сфері містобудування та ін. Якщо надання адміністративних послуг це, в першу чергу, право публічно-владного суб'єкта, і лише потім обов'язок (пояснюється це тим, що ініціатива виникнення таких правовідносин надходить від приватної особи), то із, так званим, «забезпечувальним адмініструванням» інша ситуація – воно, в першу чергу, є обов'язком публічно-владного суб'єкта (адже для виникнення таких правовідносин не потрібно ініціативи приватних осіб, вони виникають як даність, бо суб'єкт публічно-владних повноважень зобов'язаний забезпечити громадянам належні умови життя (існування, проживання і ін.)), і лише в другу чергу розглядається як його право. Тому логічно було б цей вид публічного адміністрування назвати «зобов'язане адміністрування». Запропонована нами термінологія теж не є ідеальною, але принаймні вона має логічне обґрунтування.

По-шосте, запропонована Р.С. Мельником і В.М. Бевзенко класифікація не пояснює, до якого виду публічного адміністрування відноситься правотворча діяльність органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Відповідь на це запитання вважаємо важливою, адже до інструментів публічного адміністрування вчені відносяться і нормативні акти публічної адміністрації [1, с. 253]. Якщо інструментами публічного адміністрування виступають нормативно-правові акти органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, то логічно було б визнати і їх правотворчу діяльність одним із видів публічного адміністрування. Р.С. Мельник і В.М. Бевзенко стосовно цього опосередковано підкреслюють:

- «до публічного адміністрування належать усі види діяльності, які здійснюються суб'єктами публічної адміністрації незалежно від матеріального змісту цієї діяльності» [1, с. 44];

- «публічним адмініструванням визнається діяльність, яка знаходиться за межами законотворчості, правосуддя та політичної діяльності» [1, с. 44].

Таким чином, можна припустити, що Р.С. Мельник і В.М. Бевзенко правотворчу діяльність органів виконавчої влади та місцевого самоврядування теж відносять до видів публічного адміністрування.

Отже, класифікація публічного адміністрування на три види – втручальне, сприяюче і забезпечувальне, яку вперше у 2014 році запропонували Р.С. Мельник та В.М. Бевзенко, має, на нашу думку, безліч суттєвих недоліків. Ця класифікація:

а) сформульована у вигляді наукової гіпотези (є сировою за змістом), а тому потребує великих зусиль відносно наукового обґрунтування як критерію класифікації, так і видів публічного адміністрування;

б) за змістом є неузгодженою, суперечливою і з великою кількістю «білих плям», тобто не відповідає на нагальні питання теорії адміністративного права (доводиться самотійно домислювати якісь висновки, які скоріш за все не співпадають із реальними судженнями авторів навчального посібника);

в) позбавлена теоретичного і практичного значення. Не дивлячись на те, що на цю класифікацію публічного адміністрування посилаються у сучасних наукових працях, вона так і не отримала в них вдосконалення і подальшого розвитку. Це свідчить про те, що суб'єкти дослідження її не зрозуміли, але, при цьому, побоюлися дискутувати із авторитетними науковцями-адміністративістами. Втім, це інша проблематика, яка стосується більше етики наукових досліджень в адміністративному праві, ніж проблем категоріального апарату адміністративного права.

Як виключення із попереднього висновку, можна навести класифікацію публічного адміністрування, яку наводить О.В. Сукманова. Вчена вважає, що публічне адміністрування

у сфері охорони права власності можна поділити на: «1) втручальне (обмеження прав, свобод або законних інтересів осіб для охорони права власності); 2) сприяльне (допомога публічної адміністрації в реалізації особами права власності); 3) забезпечувальне (створення додаткових елементів механізму публічного адміністрування для підвищення ефективності адміністративної охорони права власності); 4) захисне (охорона суб'єктами публічного адміністрування права власності як об'єкта)» [5, с. 185].

Тобто, втручальне, сприяльне і забезпечувальне публічне адміністрування вчена доповнила ще одним видом – захисне публічне адміністрування. Втім, наше ставлення до цієї класифікації публічного адміністрування залишається незмінним. Класифікація не пояснює всебічно та науково обґрунтовано види такого правового явища як публічне адміністрування.

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна зробити висновок, що класифікація публічного адміністрування на три види – втручальне, сприяюче і забезпечувальне, має суттєві недоліки: а) сформульована у вигляді наукової гіпотези (є сировою за змістом), а тому потребує великих зусиль відносно наукового обґрунтування як критерію класифікації, так і видів публічного адміністрування; б) за змістом є неузгодженою, суперечливою і з великою кількістю «білих плям», тобто не відповідає на нагальні питання теорії адміністративного права (доводиться самостійно домислювати якісь висновки, які скоріш за все не співпадають із реальними судженнями авторів навчального посібника); в) позбавлена теоретичного і практичного значення.

Список використаних джерел:

1. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право: Навчальний посібник / За заг. ред. Р.С. Мельника. К.: Ваіте, 2014. 376 с.
2. Основи публічного адміністрування: навч. посіб. / [Ю.П. Битяк, Н.П. Матюхіна, М.С. Ковтун та ін.] ; за заг. ред. Н.П. Матюхіної. Вид. 2-ге. Х.: Право, 2021. 238 с.
3. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Видання третє. Київ: Академія адміністративно-правових наук, 2020. 466 с.
4. Ліжевський А.Л. Публічне адміністрування у сфері соціального захисту: теорія та практика: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.07. – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2021. 200 с.
5. Сукманова О. В. Публічне адміністрування охорони права власності в Україні: дис. ...док-ра юрид. наук: 12.00.07. – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Науково-дослідний інститут публічного права. Сумський державний університет, Суми, 2019. 188 с.
6. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 р. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 13. Ст. 222.
8. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 2-3. Ст. 12.

МЕЛЬНИК О.О.

кандидат юридичних наук,
доцент, доцент кафедри
адміністративного права,
інтелектуальної власності
та цивільно-правових дисциплін
(Київський університет інтелектуальної
власності та права)
ORCID ID: 0000-0002-2088-630X

ШИШКА Р.Б.

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного
права, інтелектуальної власності
та цивільно-правових дисциплін
(Київський університет інтелектуальної
власності та права)
ORCID ID: 0000-0002-0532-1909

БОРОДІН І.Л.

доктор юридичних наук, професор
кафедри адміністративного права,
інтелектуальної власності
та цивільно-правових дисциплін
(Київський університет інтелектуальної
власності та права)
ORCID ID: 0000-0002-1874-3238

УДК 351:64

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.52>**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКСПОРТУ ТА ІМПОРТУ ТОВАРІВ
ВІЙСЬКОВОГО Й ПОДВІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ
ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЙСЬКИХ ВІЙСЬК В УКРАЇНУ**

У статті розкрито певні проблемні питання правового регулювання експорту та імпорту товарів військового й подвійного призначення в Україні в умовах повномасштабного вторгнення російських військ в Україну. Доведено, що в цих умовах правове регулювання експорту та імпорту товарів військового та подвійного призначення стає ключовою проблемою. Державна влада України активно впливає на її вирішення, зокрема через спрощення митного оформлення такого імпорту для потреб оборони. Одночасно важливими заходами є дотримання вітчизняних та міжнародних санкцій щодо країни-агресорки, уведення нових правил ліцензування та квотування експорту у воєнний час через значне їх посилення. Кабінет Міністрів України вживає заходів для спрощення процедур господарської діяльності, проте зовнішньоекономічна діяльність залишається ліцензованою, зокрема для експорту певних категорій товарів. Постанова від 27 грудня 2022 року № 1466 регулює

ліцензування та квотування експорту товарів у воєнний час. Уведення воєнного стану в Україні вплинуло на регулювання експорту товарів, зміни до переліку товарів, що підлягають ліцензуванню та квотуванню, спрямовані на забезпечення національної безпеки та військових потреб, а також на забезпечення ефективного функціонування економіки в умовах воєнного конфлікту. Зроблено узагальнення, що діяльність Уряду України в цій сфері є непослідовною – так, правильно задекларовані й розроблені та ухвалені в цій сфері нові більш ефективні норми права тривалий час практично не вводяться в дію стосовно подальшого спрощення митного оформлення імпорту товарів військового та подвійного призначення. Хоча загалом слід зазначити, що загальні заходи Кабінету Міністрів та Державної служби експортного контролю України є слушними щодо забезпечення Збройних сил, інших сил безпеки оборони України зброєю та товарами військового призначення, а суб'єкти господарювання військового сектору мають можливість завозити товари подвійного призначення для потреб виробництва. Усе це разом спрямовується на забезпечення національної безпеки та ефективного функціонування економіки України в умовах відбиття повномасштабного російського терористичного вторгнення.

Ключові слова: гуманітарна сфера, Державна служба експортного контролю, експорт та імпорт, ефективність, забезпечення, Кабінет Міністрів України, митне оформлення, національна безпека, норма права, правове регулювання, санкції, суб'єкти господарювання, товари військового та подвійного призначення.

Melnyk O.O., Shyshka R.B., Borodin I.L. Legal regulation of export and import of military and dual purpose goods in Ukraine in the conditions of a full-scale invasion of Russian troops into Ukraine

The article reveals some problematic issues of legal regulation of the export and import of military and dual-use goods to Ukraine in the context of a full-scale invasion of Russian troops into Ukraine. It has been proven that in these conditions, legal regulation of the export and import of military and dual-use goods becomes a key problem. The state authorities of Ukraine actively influence its decision by simplifying customs clearance of imports for military defense needs and destination goods. At the same time, important aspects of the measures are compliance with domestic and international sanctions against the aggressor country, the introduction of new licensing rules and export quotas in wartime by significantly referring to them. The Cabinet of Ministers of Ukraine is taking measures to simplify procedures for economic activity; however, foreign economic activity remains licensed for the export of certain categories of goods. Decree No. 1466 of December 27, 2022, regulates licensing and quotas for the export of goods in wartime. The introduction of martial law in Ukraine influenced the regulation of the export of goods, changes in the list of goods subject to licensing and quotas, aimed at ensuring national security and military needs, as well as ensuring the effective functioning of the economy in conditions of military conflict. It is generalized that the activities of the Government of Ukraine in this area are not consistent, since the new, more effective rules of law developed and adopted in this area for a long time have been correctly declared, but practically not put into effect regarding further simplification of customs clearance of imports of military and dual-use goods. Although in general it should be noted that the general measures of the Cabinet of Ministers and the State Export Control Service of Ukraine are correct regarding the provision of the Armed Forces and other defense security forces of Ukraine with weapons and military goods, and business entities in

the military sector could import dual-use goods for production needs. All this together strives to ensure national security and the effective functioning of the Ukrainian economy in the face of a full-scale Russian terrorist invasion.

Keywords: *business entities, Cabinet of Ministers of Ukraine, customs clearance, efficiency, export and import, humanitarian sphere, legal regulation, military and dual-use goods, National security, rule of law, sanctions, security, State Export Control Service.*

Вступ. Україна – правова демократично держава. Президент та Уряд України в умовах організації відбуття повномасштабного російського терористичного вторгнення намагаються дотримуватися всіх міжнародних зобов'язань. У зв'язку з цим роль правового регулювання експорту й імпорту товарів військового та подвійного призначення стає критичною для забезпечення національної безпеки та відстоювання суверенітету України. Це потребує вжиття ефективних заходів українськими владними структурами (насамперед Кабінетом Міністрів та Державною службою експортного контролю України) для забезпечення національної безпеки через виважене, прагматичне й ефективне вдосконалення правового регулювання експорту та імпорту товарів військового та подвійного призначення.

Умови російсько-української війни суттєво впливають на правове регулювання експорту та імпорту товарів військового та подвійного призначення. Зокрема у сфері імпорту можна спостерігати тенденцію до лібералізації, оскільки Україна намагається забезпечити себе необхідними товарами для оборони й безпеки в умовах війни. Це може включати спрощення митних процедур, зниження митних платежів та інші заходи, спрямовані на підтримку обороноздатності країни. З іншого боку, у сфері експорту спостерігається посилення контролю та правового регулювання, включно до його заборони. Як наслідок, адміністративні та правоохоронні органи, з метою запобігання вивозу за корон вітчизняної та західних партерів зброї посилюють контрольні заходи. Це може включати вимоги отримання спеціальних дозволів, обмеження на експорт деяких видів товарів або послуг, а також збільшення відповідальності за порушення законодавства щодо експорту таких товарів.

Загалом умови війни вимагають від державної влади України радикально змінювати підходи до правового регулювання зовнішньоекономічних відносин, зокрема у сфері експорту й імпорту товарів військового та подвійного призначення. У контексті забезпечення національної безпеки стає головним пріоритетом, а це вимагає відповідних змін у законодавстві.

Аналіз останніх досліджень. До певних аспектів правового регулювання експорту й імпорту товарів військового та подвійного призначення в Україні в умовах повномасштабного вторгнення російських військ в Україні звертали свою увагу вітчизняні вчені О. Бокій, С. Діденко, І. Долуда, О. Кіян, С. Параниця, В. Юсупов та ін. Однак за межами їх аналізу залишилися важливі аспекти предмета нашого дослідження в умовах повномасштабного вторгнення російських військ в Україну.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу теорії цивільного права, теорії адміністративного права, доктринальних підходів до цієї проблематики вчених-правників та чинного законодавства розкрити певні проблемні питання правового регулювання експорту та імпорту товарів військового та подвійного призначення в Україні в умовах повномасштабного вторгнення російських військ в Україну.

Виклад основного матеріалу. Війна росії проти України зумовила значну потребу в тому, щоб спростити митне оформлення різних груп товарів, украй необхідних як для забезпечення Збройних сил та інших сил оборони України додатковим захисним та військовим спорядженням, так і забезпечення цивільних їжею, ліками та іншою гуманітарною допомогою.

Експорт та імпорт товарів може здійснюватися суб'єктами підприємницької діяльності за наявності відповідного дозволу, що видається Державною службою експортного

контролю України [1]. Розгляд заяв суб'єктів щодо експорту товарів до держав, стосовно яких встановлено часткове ембарго або обмеження на експорт, виходячи з міжнародних зобов'язань України чи інтересів національної безпеки, здійснює Міжвідомча комісія з політики військово-технічного співробітництва та експортного контролю [2].

При цьому треба зазначити, що експорт та імпорт товарів військового й подвійного призначення в Україні є певним різновидом зовнішньоекономічної діяльності. В. Юсупов доводить, що в системі вітчизняної зовнішньоекономічної діяльності потрібно передбачити чітку внутрішню диференціацію: по-перше, за основними групами товарів, що експортуються або мають експортну перспективу згідно зі структурними особливостями національної економіки, по-друге, залежно від економічних та правових умов експорту товарів українського походження до основних іноземних товарних ринків, включаючи особливо ті, що об'єднані у митні союзи і проводять спільну політику щодо імпорту [3].

У публічному аспекті, на думку О. Кіян, зовнішньоекономічна діяльність як об'єкт адміністративно-правового регулювання характеризується такими особливостями: межі адміністративно-правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності описуються суспільними відносинами, які виникають між суб'єктами публічного управління (Кабінет Міністрів України, Національний банк України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Державна фіскальна служба, Антимонопольний комітет України, Міжвідомча комісія з міжнародної торгівлі) та суб'єктами здійснення зовнішньоекономічної діяльності; до матеріальних об'єктів адміністративно-правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності належать: імпорт і експорт; валютні ринки; іноземні інвестиції та інвестиційні інституції; вільні економічні зони; міжнародні фінансові організації; міжнародні товарні ринки (товарні біржі, товарні аукціони, торги, ярмарки, виставки); до діянь публічної адміністрації як об'єктів адміністративно-правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності належать: публічне регулювання експорту та імпорту товарів (підкреслено нами – авт.), капіталів і робочої сили (зокрема методи, види та форми операцій щодо їх здійснення); надання суб'єктами публічної адміністрації об'єктам зовнішньоекономічної діяльності України адміністративних послуг; публічне сприяння науковій, науково-технічній, науково-виробничій, виробничій, навчальній та іншій кооперації з іноземними суб'єктами господарської діяльності; створення умов для навчання та підготовки спеціалістів у цій сфері; встановлення публічною адміністрацією підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють міжнародні фінансові операції та операції з цінними паперами, кредитні та розрахункові операції між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності, операції з придбання, продажу та обміну валюти на валютних аукціонах, валютних біржах і на міжбанківському валютному ринку; діяльність публічної адміністрації, пов'язана з наданням ліцензій, патентів, ноу-хау, торговельних марок та інших нематеріальних об'єктів власності[4].

Отже, у зв'язку з повномасштабним вторгненням росії в Україну особливості засад правового регулювання експорту та імпорту товарів військового й подвійного призначення в Україні стали надзвичайно актуальними. Війна примусила українську державу звернути увагу на спрощення митного оформлення різних груп товарів, необхідних як для потреб Збройних сил та інших сил оборони, так і для забезпечення цивільного населення продуктами харчування, ліками й гуманітарною допомогою. Згідно з чинним законодавством експорт та імпорт товарів військового й подвійного призначення може здійснюватися суб'єктами підприємницької діяльності за умови наявності відповідного дозволу, який видаватиме Державна служба експортного контролю України. З метою розгляду заяв щодо експорту товарів до держав, на які накладено часткове ембарго або обмеження, утворюється Міжвідомча комісія з політики військово-технічного співробітництва та експортного контролю. Такий вид зовнішньоекономічної діяльності, як експорт та імпорт товарів військового та подвійного призначення, потребує диференціації за основними групами товарів й умовами їх експорту до основних зовнішніх ринків. Особливості правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності включають у себе регулювання експорту та імпорту товарів, валютні

ринки, міжнародні фінансові операції, надання адміністративних послуг, публічне сприяння міжнародній співпраці та інші аспекти. Ці засади й особливості правового регулювання стають критичними в умовах війни, коли необхідно ефективно забезпечувати військові потреби та гуманітарну допомогу, одночасно дотримуючись міжнародних зобов'язань і забезпечуючи національну безпеку.

В умовах повномасштабного російського терористичного вторгнення питання публічного регулювання експорту й імпорту товарів як специфічного різновиду зовнішньоекономічної діяльності потребують суттєвої корекції, адже збройні сили України та інші сили безпеки й оборони вимагають багато озброєння, вітчизняна економіка – товарів подвійного призначення для виробництва зброї. Що й було загалом здійснено державною владою України, адже це питання є актуальним та болючим, і законодавець запровадив низку нових норм, направлених на досягнення цієї мети, на які варто звернути увагу суб'єктам господарювання.

По-перше, постановою Кабінету Міністрів України від 18 березня 2022 р. № 314 «Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану» передбачено спрощення ведення господарської діяльності через зменшення кількості необхідних дозвільних документів у період воєнного стану. Це актуально саме для новостворених підприємств. Замість окремих дозвільних документів суб'єкти господарювання отримали можливість подавати декларацію про провадження господарської діяльності або до Міністерства економіки України, або Міністерства внутрішніх справ України (залежно від виду господарської діяльності). Однак таке спрощення не стосується зовнішньоекономічної діяльності (зокрема новостворених підприємств), у разі здійснення якої необхідно отримувати відповідні ліцензії для окремих її видів – наприклад, експорту певних категорій товарів [5].

Основним документом, який урегулює товари, що підлягають ліцензуванню та квотуванню під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності під час воєнного стану, є постанова від 27 грудня 2022 р. № 1466, яка затвердила переліків товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню, та квот на 2023 рік [6].

Уведення воєнного стану в Україні вплинуло передусім на ліцензування та квотування саме експорту товарів. Парламент уже кілька разів змінював перелік товарів, експорт яких підлягає ліцензуванню та/або квотуванню.

Отже, у контексті повномасштабного російського терористичного вторгнення в Україну питання регулювання експорту та імпорту товарів, особливо військового та подвійного призначення, набувають надзвичайної ваги. Умови війни змусили українську державу швидко адаптувати своє законодавство для забезпечення потреб Збройних сил та інших сил оборони України, а також гуманітарних потреб цивільного населення. На початку війни Кабінет Міністрів України ухвалив рішення спростити процедуру ведення господарської діяльності через скорочення кількості необхідних дозвільних документів, що особливо актуально для нових підприємств. Однак таке спрощення не зачіпає зовнішньоекономічну діяльність, де ліцензування є обов'язковим, зокрема для експорту певних категорій товарів. Основним документом, який регулює ліцензування та квотування експорту товарів у воєнний час, є постанова від 27 грудня 2022 року № 1466. Цей документ визначає перелік товарів, що підлягають ліцензуванню та квотуванню на певний період. Запровадження воєнного стану в Україні суттєво вплинуло на регулювання експорту товарів, а парламент низку разів вносив зміни до переліку товарів, що підлягають ліцензуванню та квотуванню. Ці заходи спрямовані на забезпечення національної безпеки та військових потреб, а також на забезпечення ефективного функціонування економіки в умовах воєнного конфлікту.

По-друге, постанова Кабінету Міністрів України від 9 березня 2022 р. № 236, яка затвердила «Деякі питання митного оформлення окремих товарів, що ввозяться на митну територію України у період дії воєнного стану», запровадила право всіх суб'єктів господарювання обирати спрощений порядок митного оформлення будь-яких товарів, оскільки в п. 1 зазначено: «...під час ввезення на митну територію України товарів їх декларування та митне оформлення відповідно до митного режиму імпорту може здійснюватися шляхом

подання попередньої митної декларації, яка містить всю необхідну інформацію для випуску товарів, без пред'явлення таких товарів митному органу...». Однак, з огляду на назву цієї постанови та на наявність додатку до неї з переліком товарів, щодо імпорту яких суб'єктам господарювання дозволено сплачувати митні платежі з відстрочкою, цілком імовірно, що законодавець передбачив такий спрощений порядок саме для товарів із вищезазначеного переліку [7].

На користь такого твердження свідчить також те, що Законом України від 24 березня 2022 № 2142 було внесено зміни до Митного кодексу України, відповідно до яких в п. 9-11 та п. 9-14 розділу XXI Митного Кодексу України передбачено спрощений порядок митного оформлення товарів для платників єдиного податку та суб'єктів господарювання, які здійснюють імпорт товарів, зазначених у пункті 41 підрозділу 5 розділу XX Податкового кодексу України, серед яких – бензин, газ, важкі дистилати та інші нафтопродукти [8].

По-третє, з ухваленням Закону України від 24 березня 2022 № 2142 мала б набути чинності постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 330 «Деякі питання здійснення митного контролю та митного оформлення товарів, зокрема транспортних засобів, в умовах воєнного стану» [9] з одночасною втратою чинності постанови від 9 березня 2022 р. № 236. Постанова № 330 саме й передбачає спрощення митного оформлення для всіх суб'єктів господарювання, які здійснюють імпорт товарів (за виключенням окремих підакцизних товарів) і транспортних засобів. Однак станом на сьогодні, відповідно до даних офіційного вебсайту Верховної Ради України, ця постанова не набрала чинності [10], а постанова № 236 її не втратила.

Відповідні зміни до постанови «Про перелік товарів, на міжнародні передачі (імпорт) яких не поширюється дія Закону України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» у період воєнного стану на території України» Уряд ухвалив з доопрацюванням на засіданні 30 березня 2023 року. 4 лютого 2023 року Уряд ухвалив рішення, яким спростив увезення в Україну товарів військового й подвійного призначення. Зокрема, в перелік товарів військового призначення та подвійного використання, які можуть імпортуватися фізичними та юридичними особами без дозволу Державної служби експортного контролю, додали безпілотні літальні апарати, їх комплектуючі, засоби керування, камери, прилади нічного та телевізійного бачення, оптичні приціли для зброї, глушники, з'ємні обойми, технології для розроблення, виробництва, ремонту виробів воєнного призначення і т. ін.

Відповідно до постанови Правління Національного банку України від 24 лютого 2022 року № 18 «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану» від 5 квітня 2022 року Національний банк України значно скоротив строки розрахунків в експортно-імпортних операціях з 365 днів до 90 днів, а від 8 червня 2022 р. – до 120 днів. При цьому експортні / імпортні операції, щодо яких розрахунки не були завершені до 05 квітня 2022 року, мають бути завершені у строк до 365 днів від дати їх здійснення [11].

Отже, постанова Кабінету Міністрів України від 9 березня 2022 р. № 236 зі спрощеними процедурами митного оформлення акцентує на товарах, що ввозяться на митну територію України під час воєнного стану. Зміни до Митного кодексу України впроваджують спрощений порядок митного оформлення для платників єдиного податку та суб'єктів господарювання, що імпортують товари, зокрема нафтопродукти. Нові документи та рішення, які ухвалює Уряд України, такі як постанови щодо спрощення митного оформлення та регулювання імпорту товарів військового призначення, свідчать про постійну адаптацію законодавства до складної ситуації. При цьому Національний банк України також уводить нові правила розрахунків в експортно-імпортних операціях, скорочуючи строки для спрощення фінансових процесів. Ці заходи спрямовані на забезпечення національної безпеки та ефективного функціонування економіки в умовах воєнного конфлікту.

Висновки. Усе вищенаведене дає можливість сформулювати певні узагальнення щодо проблемних питань правового регулювання експорту й імпорту товарів військового та подвійного призначення в умовах повномасштабного вторгнення росії в Україну:

– у зв'язку з повномасштабним вторгненням росії в Україну, особливості правового регулювання експорту та імпорту товарів військового та подвійного призначення набули великого значення в аспекті того, що державна влада України має об'єктивно зосередити увагу на спрощенні митного оформлення імпорту товарів для потреб оборони, військової промисловості та гуманітарних заходів, при цьому експорт таких товарів практично припинено;

– за загальним правилом, експорт та імпорт товарів військового та подвійного призначення має здійснюватися суб'єктами господарювання за наявності дозволу Державної служби експортного контролю. Міжвідомча комісія з політики військово-технічного співробітництва та експортного контролю відповідає за розгляд заяви щодо експорту товарів суб'єктів господарювання до держав, на яких накладено часткові міжнародні санкції;

– особливості правового регулювання експорту та імпорту товарів військового й подвійного призначення в умовах повномасштабного російського терористичного вторгнення включають питання імпорту таких товарів, дотримання вітчизняних і міжнародних фінансових санкцій щодо країни-агресорки та інші аспекти, що стають критичними в умовах війни, коли потрібно забезпечити військові потреби та гуманітарну допомогу, дотримуючись міжнародних зобов'язань і забезпечуючи національну безпеку України;

– Кабінет Міністрів України вживає заходів для спрощення процедур господарської діяльності, проте зовнішньоекономічна діяльність залишається ліцензованою, зокрема для експорту певних категорій товарів. Постанова від 27 грудня 2022 року № 1466 регулює ліцензування та квотування експорту товарів у воєнний час. Уведення воєнного стану в Україні вплинуло на регулювання експорту товарів, зміни до переліку товарів, що підлягають ліцензуванню та квотуванню, спрямовані на забезпечення національної безпеки та військових потреб, а також на забезпечення ефективного функціонування економіки в умовах воєнного конфлікту;

– урядові заходи, такі як спрощення процедур митного оформлення та регулювання імпорту товарів військового призначення, разом із введенням нових правил розрахунків в експортно-імпортних операціях Національним банком України свідчать про постійну адаптацію законодавства до складної ситуації в умовах воєнного конфлікту. Ці заходи спрямовані на забезпечення національної безпеки та ефективного функціонування економіки країни.

Отже, у контексті повномасштабного вторгнення росії в Україну правове регулювання експорту та імпорту товарів військового та подвійного призначення стає ключовою проблемою. Державна влада України активно впливає на її вирішення, зокрема через спрощення митного оформлення імпорту для потреб оборони товарів військового та подвійного призначення. Одночасно важливими аспектами є дотримання вітчизняних і міжнародних санкцій щодо країни-агресорки, введення нових правил ліцензування та квотування експорту у воєнний час через значне їх посилення. Проте в цій сфері діяльність Уряду України є непослідовною (правильно розроблені та ухвалені в цій сфері нові більш ефективні норми права тривалий час практично не вводяться в дію – стосовно подальшого спрощення митного оформлення імпорту товарів військового та подвійного призначення). Хоча загалом слід зазначити, що загальні заходи Кабінету Міністрів та Державної служби експортного контролю України є слухними стосовно забезпечення Збройних сил, інших сил безпеки оборони України зброєю та товарами військового призначення, а суб'єкти господарювання військового сектору мають можливість завозити товари подвійного призначення для потреб виробництва. Усе це разом спрямовується на забезпечення національної безпеки й ефективного функціонування економіки України в умовах відбиття повномасштабного російського терористичного вторгнення.

Список використаних джерел:

1. Державна служба експортного контролю України. 2023. URL : <https://www.dsecu.gov.ua/>
2. Положення про Міжвідомчу комісію з політики військово-технічного співробітництва та експортного контролю. Затверджено Указом Президента України від 5 березня 2007 року № 180. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/180/2007#Text>

3. Юсупов В. Господарсько-правове забезпечення зовнішньоекономічної політики держави: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.04. Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2009. 19 с.
4. Кіян О. Теоретико-правові засади адміністративно-правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Одеська юридична академія. 2017. URL : <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fdee5cc4-cb40-4195-bb3e-0f526060a9ce/content>
5. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану. Постанова Кабінету Міністрів України від 18 березня 2022 року № 314. *Верховна Рада України*. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-%D0%BF#Text>
6. Про затвердження переліків товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню, та квот на 2023 рік. Постанова від 27 грудня 2022 р. № 1466. *Верховна Рада України*. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1466-2022-%D0%BF#Text>
7. Деякі питання митного оформлення окремих товарів, що ввозяться на митну територію України у період дії воєнного стану. Постанова Кабінету Міністрів України від 9 березня 2022 р. № 236. 2024. *Ліга Закон*. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/kp220236?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress01
8. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану. Закон України від 24 березня 2022 року № 2142-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2142-20#Text>
9. Деякі питання здійснення митного контролю та митного оформлення товарів, зокрема транспортних засобів, в умовах воєнного стану. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 330. *Ліга Закон*. 2024. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/kp220330?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress01
10. Деякі питання здійснення митного контролю та митного оформлення товарів, зокрема транспортних засобів, в умовах воєнного стану. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 330. Документ 330-2022, не набрав чинності. *Верховна Рада України*. 2024. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/330-2022-%D0%BF#Text>
11. Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану. Постанова Правління Національного банку України від 24 лютого 2022 року № 18. 2024. *Ліга Закон*. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/PB22027?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress01

АНИСТРАТЕНКО Ю.І.доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри фінансового
та податкового права*(Державний податковий університет)*

ORCID ID: 0000-0003-2660-0568

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.53>**ОСОБЛИВОСТІ СТАДІЙ БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕСУ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

В статті проаналізовано поняття, сутність та особливості стадій бюджетного процесу під час запровадження воєнного стану та визначено коло джерел процесуальних норм бюджетного права. Акцентовано увагу на специфіці бюджетно-процесуальних правовідносин як форми реалізації бюджетно-процесуальних норм та визначенню ефективності реалізації процесуальних норм бюджетного права. Обґрунтовано місце процесуальних бюджетних норм у системі бюджетного права та бюджетного процесу, які регулюють діяльність державних органів та органів місцевого самоврядування щодо складання, розгляду проекту бюджету, затвердження та виконання бюджету, складання, розгляду і затвердження звіту про виконання бюджету, а також здійснення бюджетного контролю на всіх стадіях бюджетного процесу. Доведено, що за межами нормативного врегулювання залишаються питання відповідальності за порушення бюджетного законодавства, специфіки застосування саме фінансової відповідальності головних розпорядників бюджетних коштів.

Акцентовано увагу на тому, що бюджетний процес та його правове регулювання в умовах воєнного стану зазнав значних законодавчих змін, що видно через окремі ознаки та особливості, що запроваджені. Доведено, що законодавчий і бюджетний процес різні категорії і поняття, враховуючи особливості функціонування резервних коштів державного бюджету в сучасних умовах. Аргументовано, що забезпечення ефективного його функціонування має необхідне юридичне закріплення. Проблематика реалізації стадій бюджетного процесу викликана питаннями використанні резервного фонду та таємних видатків.

Доведено позицію про те, що ці питання і досі залишаються не вирішеними, оскільки запровадження воєнного стану викликало переформатування бюджетного процесу під умови і реалії.

Ключові слова: *бюджет, бюджетний процес, учасники бюджетного процесу, бюджетна система, доходи, видатки.*

Anistratenko Yu. I. Features of the stages of the budget process under the conditions of marital state

The article analyzes the concept, essence and features of the stages of the budget process and defines the range of sources of procedural norms of budget law. Attention is focused on the specificity of budgetary and procedural legal relations as a form of implementation of budgetary and procedural norms and determining the effectiveness of implementation of procedural norms of budgetary law.

The place of procedural budgetary norms in the system of budgetary law and the budgetary process, which regulate the activities of state bodies and local

self-government bodies in relation to the preparation, review of the draft budget, approval and implementation of the budget, preparation, review and approval of the report on the implementation of the budget, as well as implementation of budget control on at all stages of the budget process.

It has been proven that the issues of responsibility for violations of budget legislation, the specifics of the application of the financial responsibility of the main managers of budget funds remain beyond the scope of regulatory regulation.

It is noted that the leading subjects in the proceedings regarding the compilation draft budgets, implementation of budgets, as well as in control proceedings

there are bodies of state power and local self-government. It is emphasized that budgetary and procedural legal relations have a complex dynamic nature, which should be taken into account when developing budgetary and procedural norms. Except moreover, the sequence of arrangement of such procedural norms in the structure regulatory acts should reflect the sequence of development of legal relations, arising on their basis.

The main problems at the stage of budget implementation have been identified: significant deficit of budgets and their financing, significant level of public debt and the complexity of its maintenance, the uncertainty of the program-target method budget formation.

Attention is focused on the fact that the budget process and its legal regulation in the conditions of martial law has undergone significant legislative changes, which can be seen due to certain features and features that have been introduced. It has been proven that the legislative and budgetary process are different categories and concepts, taking into account the peculiarities of the functioning of the reserve funds of the state budget in modern conditions. It is argued that ensuring its effective functioning has the necessary legal consolidation. The problems of implementing the stages of the budget process are caused by the use of the reserve fund and secret expenditures.

The position is argued that these issues still remain unresolved, since the introduction of martial law caused reformatting of the budget process to the conditions and realities.

Key words: *budget, budget process, budget process participants, budget system.*

Постановка проблеми. Тенденція останніх років більшості держав надає підстави для ствердження про значні зрушення у правничій сфері щодо питань модернізації управління публічними фінансами. Нові підходи та вектори передбачають посилення уваги та контроль з боку державних органів до проведення відповідальної бюджетної політики та підвищення відповідальності за результати використання коштів платників податків. Нині у вітчизняній економіці відбуваються якісні перетворення, що знайшли відображення і у бюджетному законодавстві. Не тільки прийняття Бюджетного кодексу України (далі – БК України) [1], а й постійне внесення змін до нього, спричинили перехід до якісно нового етапу їх регулювання, вдосконалення бюджетного процесу та окремих його стадій. Проте події, що викликані агресією російської федерації змусили переформатувати всі сфери суспільного життя, запровадити воєнний стан, що особливо вплинув і на бюджетну сферу.

Стан опрацювання цієї проблематики. Категорію бюджетного права розглядали у своїх працях чимало вітчизняних та іноземних учених, зокрема Л.К. Воронова, Р. О. Гаврилюк, Д. О. Гетманцев, О. О. Головашевич, О. О. Дмитрик, Т. А. Латковська, О. А. Лукашев, О. П. Орлюк, П. С. Пацурківській, Н. Ю. Пришва, В. О. Рядінська, Н. Я. Якимчук та інших. Підґрунтям дослідження процесуальних норм слугували праці: Л. М. Касьяненко, М. П. Кучерявенка, А. А. Нечай, Л. А. Савченко, В. Д. Чернадчука та інших.

Метою наукової статті є аналіз сучасних аспектів реалізації всіх стадій бюджетного процесу в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день науковці визначають, що бюджетний процес поділяють на стадії бюджетного процесу, зокрема складання, розгляду, затвердження бюджету; виконання і завершення бюджету; складання і затвердження звіту про виконання бюджету, то інші його обмежують лише складанням бюджету, тобто його формуванням і затвердженням [2].

Стадії бюджетного процесу – сукупність пов’язаних між собою заходів, які мають початок і закінчення та мають на меті досягнення конкретних цілей [3].

Н. В. Сидорова вважає, що розглядати бюджет необхідно тільки після закінчення робіт щодо складання проєкту бюджету, оскільки на цій стадії вже складений проєкт повинен аналізуватися спеціальними комісіями, Кабінетом Міністрів України, Верховною Радою України і подається від імені органів виконавчої влади для затвердження [4, с. 178].

Стадія розгляду завершується схваленням правового акта – акта про схвалення висновків і пропозицій, яким оформляють повноваження державних органів. Остаточним результатом стадії розгляду є опрацьований, з внесеними поправками проєкт бюджету, що позитивно сприяє підвищенню відповідальності учасників бюджетного процесу за проєкт бюджету, що передається на затвердження [5].

Характерним є те, що ці стадії бюджетного процесу є взаємообумовленими та взаємопов’язаними за своїм змістом і діями. Усі стадії, регламентовані процесуальними нормами бюджетного права, покликані забезпечити ефективне планування бюджету і дотримання бюджетної дисципліни, що на практиці не спостерігається [1].

Заслужовує на увагу думка, що доцільно внести зміни до статті 19 Бюджетного кодексу України [1] щодо кількості стадій, а саме закріпити процедуру прийняття рішення щодо бюджету в окрему стадію, чітко визначивши як обов’язки, так і відповідальність учасників бюджетного процесу [6, с. 109-111].

Л. К. Воронова, Є. А. Ровінський виділяють п’ять стадій бюджетного процесу: складання, розгляд, затвердження, виконання бюджету, а також складання і затвердження звіту про його виконання.

Враховуючи останні зміни до БКУ [1] передбачена аналогічна кількість стадій. Проте, законодавець розподілив їх за п’ятьма пунктами, не роз’єднуючи стадію розгляду і затвердження (прийняття) бюджету, доповнивши вже існуючий перелік стадією складання та розгляду Бюджетної декларації (прогнозу місцевого бюджету) й прийняття рішення щодо них. Підтримуємо позицію законодавчого органу, оскільки затвердження державного бюджету є результатом його розгляду.

Проєкт бюджету повинен ґрунтуватися на об’єктивній статистичній економічній інформації, що відображає реалії господарського життя держави чи відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Крім того, на цій стадії визначаються соціально-економічні пріоритети держави на перспективу [1; 7, с. 44; 8].

Враховуючи викладене вище, вважаємо, що стадія бюджетного процесу – це сукупність визначених, законодавчо обґрунтованих дій учасників бюджетного процесу, під час яких бюджет переходить з одного якісного стану в інший.

Учасники бюджетного процесу не можуть встановлювати терміни стадій самостійно, оскільки вони визначені законодавством і не можуть змінюватись або призупинятися [7; 8].

Бюджетний процес в Україні характеризується циклічністю та періодичністю. Бюджетний цикл складає час від початку формування бюджету на плановий рік до затвердження звіту про його виконання, а бюджетний період дорівнює календарному року [7; 8].

Бюджетний цикл в Україні включає періоди:

- формування бюджету;
- затвердження бюджету;
- виконання бюджету;
- минулорічні асигнування за капітальними вкладеннями;
- звітності [1; 7; 8].

Отже, бюджетний процес складається з певних стадій, які реалізують повноваження державних органів, у результаті чого їх діяльність набуває нових якостей.

Відповідно до п. 1 ст. 19 БКУ : «стадіями бюджетного процесу є :

- «складання та розгляду Бюджетної декларації (прогнозу місцевого бюджету) і прийняття рішення щодо них;
- складання проєктів бюджетів;
- розгляд проєкту та прийняття закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);
- виконання бюджету, включаючи внесення змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);
- підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету та прийняття рішення щодо нього» [1].

Зазначені стадії характерні всім бюджетам бюджетної системи України: державному бюджету і місцевим бюджетам. Учасники бюджетного процесу щороку переглядають розміри доходів та видатків бюджету, оскільки формування бюджетів забезпечує національний дохід, який змінюється [1].

Усі стадії бюджетного процесу ретельно регламентовані процесуальними нормами бюджетного права, що забезпечує чітке планування та додержання бюджетної дисципліни. При цьому зазначені стадії слідує чітко послідовно, одна за одною та їх порядок не може бути змінений ні в якому разі [2, с.634].

Згідно БКУ : «перша стадія – це складання та розгляд Бюджетної декларації (прогнозу місцевого бюджету) і прийняття рішення щодо них» [1].

Законодавець у БКУ зазначає, що «друга стадія складання проєктів бюджетів, мета якої полягає у підготовці обґрунтованого та узгодженого проєкту бюджету для його подальшого внесення на розгляд та затвердження у законодавчий орган чи орган місцевого самоврядування. Проєкт бюджету повинен ґрунтуватися на об'єктивній статистичній економічній інформації, що відображає реалії господарського життя держави чи відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Крім того, на цій стадії визначаються соціально-економічні пріоритети держави на перспективу» [1].

Як зазначає законодавець, «рівень планування бюджету залежний від трьох ключових чинників:

- правильного формулювання завдань і кінцевої мети, які тотожні з інтересами держави;
- коректності та достовірності інформації, що використана під час планування;
- ефективності методів, застосовуваних при плануванні» [1].

Згідно БКУ : «Міністерство фінансів України визначає загальний рівень доходів, видатків і кредитування бюджету, дає оцінку обсягу фінансування бюджету для складання проєкту Державного бюджету України та індикативних прогнозних показників Державного бюджету України на наступні за плановим два бюджетні періоди. Основними матеріалами, що необхідні для цього є прогнозні показників економічного та соціального розвитку на плановий і наступні за плановим два бюджетні періоди та аналіз виконання бюджету за попередні та поточний бюджетні періоди» [1].

Відповідальним органом за складання проєкту закону про Державний бюджет є Міністерство фінансів, проте розробляє проєкт закону про Державний бюджет та подає його Верховній Раді України на розгляд - Кабінет Міністрів України [1].

Акцентовано увагу в БКУ на тому, що «третя стадія розгляд проєкту та прийняття закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет), є досить відповідальною, адже своєчасність прийняття закону про Державний бюджет України. Згідно Конституції Верховна рада займається розглядом проєкту закону про Державний бюджет України та його затвердженням»[1].

БКУ визначає, що «поданий Кабінетом Міністрів, проєкт закону про Державний бюджет України на наступний рік, необхідно надати народним депутатам та Рахунковій палаті не пізніше ніж за 4 дні до його представлення у Верховній Раді» [1].

Відповідальною особою за представлення проекту закону про Державний бюджет України на пленарному засіданні Верховної Ради є Міністр фінансів України. Термін представлення документу не пізніше ніж через 5 днів з дня подання його Кабінетом Міністрів України до Верховної Ради [1].

У випадку відхилення Верховною Радою проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік Кабінет Міністрів України зобов'язаний протягом семи днів з дня набрання чинності відповідного рішення подати до Верховної Ради оновлений проект закону про Державний бюджет України на наступний рік з урахування пропозицій ВРУ та обґрунтувати внесені зміни. В результаті терміни підготовки і розгляду проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік у першому та другому читаннях повинні збільшитися на 5 днів [1].

Щодо розгляду проекту в БКУ визначено, що «Верховна рада України розглядає проект закону про Державний бюджет на наступний рік у першому читанні не пізніше 20 жовтня року що передує плановому. Термін затвердження - до 20 листопада року, що передує планованому. **Четверта стадія це виконання бюджету, включаючи внесення змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет)» [1].**

Виконання бюджетів здійснюють Кабінет Міністрів України та відповідні місцеві органи державної виконавчої влади. В свою чергу на Міністерство фінансів покладені обов'язки забезпечити загальну організацію та управління виконанням Державного бюджету України, координувати діяльність учасників бюджетного процесу з питань виконання бюджету [1].

Згідно БКУ : «в основу виконання державного бюджету і місцевих бюджетів в нашій державі покладено казначейське обслуговування бюджетних коштів. Державна казначейська служба України, діяльність якої спрямовується і координується через Міністра фінансів України, використовуючи єдиний казначейський рахунок (СКР) забезпечує казначейське обслуговування бюджетних коштів» [1].

П'ятою стадією є підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього. Метою цієї стадії бюджетного процесу є зведення, складання та подання звітності про виконання бюджету. Учасниками бюджетного процесу на цій стадії є головні розпорядники та Державне казначейство України [1].

Звітність про виконання бюджетів є періодичною - тобто вона може бути річною (за наслідками виконання бюджету в межах бюджетного року), квартальною, місячною та оперативною (тобто, звіт про стан виконання бюджету на конкретну дату [1].

Річний звіт про виконання Закону про Державний бюджет України має бути підготовленим Кабінетом Міністрів у термін до 1 квітня року, наступного за звітним, та поданим до Верховної Ради. Протягом двох тижнів від дати подання звіту Рахункова палата має надати висновки щодо використання коштів Державного бюджету України. Після цієї процедури можливий подальший розгляд та затвердження його Верховною Радою України [1].

Річний звіт про виконання закону про Державний бюджет України подається Кабінетом Міністрів Верховній Раді України, Президенту та Рахунковій палаті не пізніше 1 квітня року, наступного за звітним [1].

БКУ визначає, що «річний звіт про виконання закону про Державний бюджет України складається з:

1. звіту про фінансовий стан Державного бюджету України;
2. звіту про виконання Державного бюджету України (включаючи звіти про виконання показників за формою додатків до закону про Державний бюджет України);
3. звіту про фінансові результати виконання Державного бюджету України;
4. звіту про рух грошових коштів;
5. звіту про власний капітал;
6. інформації про виконання захищених видатків Державного бюджету України;
7. звіту про бюджетну заборгованість;
8. звіту про використання коштів з резервного фонду державного бюджету;

9. звіту про використання коштів державного фонду регіонального розвитку;
10. звіту про стан державного боргу і гарантованого державою боргу;
11. звіту про прострочену заборгованість суб'єктів господарювання перед державою за кредитами (позиками), залученими під державні гарантії, в тому числі звіт про платежі з виконання державою гарантійних зобов'язань;
12. зведених показників звітів про виконання бюджетів;
13. інформації про виконання місцевих бюджетів, включаючи інформацію про стан місцевих боргів та гарантованих відповідно Автономною Республікою Крим, територіальними громадами боргів і про надані місцеві гарантії;
14. інформації про здійснені операції з управління державним боргом;
15. інформації про надані державні гарантії;
16. інформації про досягнення запланованої мети, завдань та результативних показників головними розпорядниками коштів державного бюджету в межах бюджетних програм;
17. інформації про виконання текстових статей закону про Державний бюджет України;
18. іншої інформації, визнаної Кабінетом Міністрів України необхідною для пояснення звіту» [1].

Подання річного звіту про виконання місцевого бюджету до Верховної Ради АРК, відповідних місцевих рад, перевірка поданих звітів за участю Рахункової палати АРК, комісії з питань бюджету відповідних рад, самих представницьких органів місцевої влади та місцевого самоврядування, та їх затвердження (або прийняття іншого рішення) відповідно до законодавства має бути реалізоване до 1 березня року наступного за звітним [1; 7; 8].

Висновки. Отже, поділ бюджетного процесу на стадії хоча і регламентований законодавством, проте, його можна вважати умовним, так як деякі стадії можуть проходити паралельно. Наприклад, в процесі виконання бюджету (4 стадія) може бути проведено складання проекту щодо внесення змін до нього (2 стадія) з наступним розглядом їх (3 стадія). Запровадження воєнного стану викликало ухвалення низки нормативно-правових актів, які стосуються окремих питань формування та виконання державного та місцевих бюджетів, а також ведення бюджетного процесу у період дії воєнного стану спрощують бюджетні процедури. Встановлено, що впродовж дії воєнного стану урядом України затверджено більше, ніж 90 змін до БКУ [1].

Список використаних джерел:

1. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
2. Бугай Т. В. Методичні підходи до оцінки ефективності бюджетного процесу в Україні. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=762>
3. Бюджетний менеджмент: підруч. за ред. В. Г. Дем'янишина, Г. Б. Погріщук. Тернопіль: Крок, 2015.
4. Сидорова Н. В. Теоретичні основи бюджетного права. Харків, Бізнес Інформ, 1998. С. 236.
5. Платформа реалізації ідей для покращення твого міста! URL : <https://lviv.pb.org.ua>
6. Касьяненко Л. М., Цимбалюк А. В., Фоменко Ю. О. Фінансове право України (альбом схем): навч. посіб. за заг. редакцією. Л.М. Касьяненко, Київ: Алерта, 2014. С. 270.
7. Фоменко Ю. О. Правове регулювання бюджетного процесу в Україні: дис..... к.ю.н.: 12.00.07 Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь, 2019. 237 с.
8. Проблеми бюджетного права та процесу. URL: <https://moodle.znu.edu.ua/mod/resource/view.php?id=244943&forceview=1>

РОВНИЙ В.В.

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри національної безпеки
(Інститут безпеки
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія
управління персоналом»)
ORCID ID: 0000-0001-8716-5358

КАРПОВА К.В.

кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри управління
фінансово-економічною безпекою
(Інститут безпеки
ПрАТ «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна
Академія управління персоналом»)
ORCID ID: 0009-0007-7705-8808

УДК 342.5:342.8:159.992

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.54>**ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА, ЯК ІНСТРУМЕНТУ ЗАПОБІГАННЯ
КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

Статтю присвячено дослідженню перспектив використання поліграфа як інструменту запобігання конфлікту інтересів, з точки зору адміністративного права. У процесі дослідження основну увагу акцентовано на особливостях застосування поліграфа в ході кадрового добору, як дієвого інструменту перевірки чесності особи. Враховано приклади застосування поліграфа у процесі кадрового добору до Національної поліції України та теоретичні напрацювання вітчизняних дослідників поліграфа і його застосування.

Акцентовано увагу на тому, що проблематика протидії корупції в цілому, і зокрема – уникнення конфлікту інтересів, є надзвичайно важливою для України. Проаналізовано особливості законодавчих визначень понять «приватний інтерес», «потенційний конфлікт інтересів», «реальний конфлікт інтересів». З огляду на відмінність між ними, визначено пріоритетним враховувати визначення «потенційний конфлікт інтересів» та «реальний конфлікт інтересів».

Зазначено, що застосування поліграфа, як технології психофізіологічного дослідження у рамках добро кадрів не порушує конституційних прав, оскільки претендент на посаду добровільно погоджується на усі види перевірок і тестувань. Наголошено на тому, що ключовим гальмом впровадження поліграфу у кадровий добір та як результат, його застосування для уникнення конфлікту інтересів в Україні виступає відсутність політичної волі до створення такого механізму.

Подальшої уваги заслуговує проблематика формування належної корпоративної культури поліграфологів, у тому числі – шляхом розробки узагальнених стандартів до їх підготовки. Адже саме особа поліграфолога лишається найбільш слабким місцем поліграфологічної перевірки.

Ключові слова: поліграф, організаційно-правове регулювання, органи публічного управління, корупція, протидія корупції, конфлікт інтересів,

адміністративно-правові відносини, психофізіологічні опитування, принципи перевірок, результативність перевірок.

Rovnyi V.V., Karpova K.V. Using the polygraph as a tool for preventing conflict of interests: organizational and legal aspect

The article is devoted to the study of the prospects of using the polygraph as a tool to prevent conflicts of interest from the point of view of administrative law. In the process of research, the main attention is focused on the features of using the polygraph in the course of personnel selection, as an effective tool for checking the integrity of a person. Examples of the use of the polygraph in the recruitment process for the National Police of Ukraine and the theoretical work of domestic polygraph researchers and its application are taken into account.

Attention is focused on the fact that the issue of countering corruption in general, and in particular – avoiding conflict of interests, is extremely important for Ukraine. The peculiarities of the legislative definitions of the concepts "private interest", "potential conflict of interests", "real conflict of interests" are analyzed. In view of the difference between them, it is decided to consider the definition of "potential conflict of interest" and "real conflict of interest" as a priority.

It is noted that the use of the polygraph as a psychophysiological research technology within the framework of personnel welfare does not violate constitutional rights, since the applicant for the position voluntarily agrees to all types of checks and tests. It is emphasized that the key obstacle to the introduction of the polygraph in personnel selection and, as a result, its use to avoid conflicts of interest in Ukraine is the lack of political will to create such a mechanism.

The problem of forming the proper corporate culture of polygraph experts deserves further attention, including through the development of generalized standards for their preparation. After all, it is the person of the polygraph examiner who remains the weakest point of the polygraph examination.

Key words: *polygraph, organizational and legal regulation, public administration bodies, corruption, anti-corruption, conflict of interests, administrative-legal relations, psychophysiological surveys, principles of inspections, effectiveness of inspections.*

Постановка проблеми в загальному вигляді. Проблематика формування дієвого державного механізму, стійкого до корупційних ризиків, є однією з нагальних для нашої держави. Незважаючи на воєнний стан, численні безпекові загрози, саме корупція вважається одним з найбільш впливових негативних явищ, які не лише завдають колосальних економічних та політичних збитків Україні, але й підривають довіру населення до органів державної влади в цілому. Протягом останніх десятиліть пропонувалося й застосовувалося чимало механізмів протидії корупції, були створені спеціалізовані антикорупційні органи, однак результативність цих зусиль лишається вельми сумнівною.

З точки зору природи корупції, одним з ключових її рушіїв виступає конфлікт інтересів. І оскільки це явище витікає з психологічних особливостей людської природи, виникає сподівання, що його можна виявляти за допомогою психологічного інструментарію, зокрема – шляхом проходження особою тих чи інших психологічних чи психофізіологічних перевірок. І одним з таких інструментів може слугувати поліграф, який уже зарекомендував себе в якості інструменту роботи з кадрами та проведення розслідувань, як у розвинених країнах світу в цілому, так і в окремих відомих корпораціях зокрема.

Зазначене й обумовлює актуальність дослідження організаційно-правових аспектів використання поліграфа, як інструменту запобігання конфлікту інтересів.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій тематики, що розглядається. Основоположні засади використання поліграфа для перевірки тих чи інших осіб, а також правового

регулювання такої діяльності, вже розглядали у своїх працях численні вітчизняні та зарубіжні науковці, зокрема: О. П. Ващук, В. В. Владиславська, Є. М. Корж, Д. В. Куценко, С. О. Лисенко, В. І. Мироненко, О. В. Литвиненко, А. М. Подоляка та ін.

Проте, питанню застосування поліграфа, як інструменту виявлення конфлікту інтересів при працевлаштуванні, вітчизняною науковою адміністративного права ще не було присвячено достатньо уваги.

Метою дослідження виступає з'ясування організаційно-правових підстав та перспектив використання поліграфа, як інструменту запобігання конфлікту інтересів

Виклад основного матеріалу. Найчастіше мова про конфлікт інтересів ведеться у галузях, де має місце економічна активність. Галузь економіки є однією з найбільш вразливих для виникнення конфліктів, оскільки економічні інтереси та кризові явища, що виникають в результаті зіткнення інтересів різних сторін, в основному пов'язані з правовими аспектами. І у такому випадку поняття «право» розглядається в широкому контексті – як можливість мати власну позицію та захищати свої інтереси, а також як правосуб'єктність, як певний обсяг господарсько-правових функцій та методи урегулювання економічних відносин [1]. При цьому, правовий конфлікт інтересів, що виникає на основі нормативно-правових колізій, є серйозним соціальним явищем, оскільки він спричиняє не лише недовіру між суб'єктами господарювання та окремими особами, а й сумніви у ефективності правових інститутів для вирішення конфліктних ситуацій. Це може призвести до ситуації, коли існуючі правові механізми не вважаються єдиними легальними засобами для знаходження оптимального рішення.

Безсумнівно, поняття конфлікту інтересів не може бути розглянуте як єдиний стан, що приводить до рушійної сили між зацікавленими сторонами. Конфлікт інтересів завжди пов'язаний з необхідністю досягнення балансу між інтересами протилежних сторін, що є логічним та завершальним етапом у вирішенні наявної суперечності [2]. І хоча протилежність може розглядатися як різнополярна позиція суб'єктів у їх поточному стані, вона виступає, водночас і початком процесу упорядкування інтересів для досягнення їх логічного збалансування.

Якщо ж вести мову про пошук раціональних шляхів уникнення конфлікту інтересів, як одного з основних корупціогенних факторів, варто, передусім, зупинитися на деталізації тлумачення дефініції «конфлікт інтересів».

З огляду на відсутність однозначного тлумачення не лише поняття «конфлікт інтересів», а і його складових «конфлікт» та «інтерес» у науковому середовищі (а деякі дослідники аргументовано відстоюють доволі суперечливі онтологічні підходи щодо цього), більш доречно зосередити увагу на законодавчому тлумаченні. Тим більш, законотворець за останнє десятиліття присвятив чимало уваги антикорупційній тематиці в цілому і особливостям конфлікту інтересів, зокрема.

В першу чергу, заслуговують уваги відповідні положення Законів України «Про запобігання корупції» [3] і «Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки» [4]. Не обмежуючи себе надмірним звуженням поля регулювання, законотворець наводить та деталізує відразу кілька термінів: «приватний інтерес», «потенційний конфлікт інтересів», «реальний конфлікт інтересів» [3]. Якесь із них є застосовним до нашого дослідження, тому всі вони заслуговують більш детального розгляду.

Приватний інтерес, на думку законотворця, є «будь-який майновим чи немайновим інтересом особи, у тому числі, зумовленим особистими, сімейними, дружніми чи іншими позаслужбовими стосунками з фізичними чи юридичними особами, у тому числі тими, що виникають у зв'язку з членством або діяльністю в громадських, політичних, релігійних чи інших організаціях» [3]. Дане явище може розглядатися в контексті наявності чи відсутності його у певної посадової особи у певний момент часу.

Потенційний конфлікт інтересів, відповідно до згаданого Закону, тлумачиться як «наявність у особи приватного інтересу у сфері, в якій вона виконує свої службові чи представницькі повноваження, що може вплинути на об'єктивність чи неупередженість

прийняття нею рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень» [3]. Порівняно з попереднім визначенням, дане є більш деталізованим, і тому більше підходить для виявлення у ході перевірки посадової особи. Натомість, «реальний конфлікт інтересів», законодавець тлумачить як «суперечність між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що впливає на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень» [3]. Відтак, очевидно, що практичний інтерес для перевірки на предмет потенціалу корупційного діяння, становить як потенціальний, так і реальний конфлікт інтересів.

Ключовою відмінністю ж виступатиме етап взаємодії роботодавця і особи, на якому доречно буде акцентувати основну увагу саме на потенційному, чи саме на реальному конфлікті інтересів.

Як уже акцентував увагу в попередніх дослідженнях один із авторів, при кадровому доборі в компанію, установу чи організацію, кандидат, що претендує на бажану посаду, не лише зобов'язаний відповідати ряду критеріїв відбору (як то – профільна освіта, досвід професійної діяльності, наявність тих чи інших навиків), але й пройти співбесіду, а часто – ще й відпрацювати кілька місяців «випробувального терміну», для того, щоб роботодавець переконався у його старанності, відповідальності й порядності [5]. При цьому, коло функціональних обов'язків різних співробітників є різним, а об'єкт і значущість такої перевірки відрізняється.

Вкрай вагомим критерієм для більшості посад є чесність і порядність претендента. І до ХХ століття чесність людини можна було перевірити лише не технічними засобами. Звісно ж, логічні та психологічні прийоми виявлення обману використовувалися давно. Талановиті, уважні та спеціально навчені досвідчені слідчі, приватні детективи, працівники спецслужб – це далеко не повний перелік фахівців, які були здатні з високою ймовірністю визначати правдивість особи. З високою, але недостатньою для відповідальних ситуацій [5]. І створення спеціалізованих приладів, орієнтованих на виявлення нещирості осіб, що піддаються перевірці, стало викликом часу.

Основою використання поліграфа є припущення, що будь-яке протиправне діяння, а також інформація про нього, відображається у рівні нервово-емоційного навантаження, що має вплив на різні психофізіологічні показники, такі як частота пульсу, характер дихання, кровонаповнення периферичних судин, артеріальний тиск та рухова активність. Ці показники можна зафіксувати за допомогою спеціальних датчиків [6]. І хоча, насамперед, на поліграф і його можливості звернули свою увагу правоохоронці, слідчі й розвідувальні та котррозвідувальні органи [7], з часом він привернув увагу й кадрових служб. Тим більше, що на відміну від правоохоронців, для яких доволі часто застосування поліграфа в рамках слідчого процесу неможливе, або ж, принаймні, ускладнене потребою підведення цієї дії під певні нормативні дозволи, працівникам кадрової галузі з цим значно простіше. Адже в ході кадрового добору мова йде про згоду кандидата на посаду проходити ті чи інші перевірки.

Варто зауважити, що ідея застосування поліграфа, як інструменту перевірки доброчесності при кадровому доборі – не нова. І мова навіть не про те, що на заході поліграф активно застосовують при доборі кадрів для великих і успішних корпорацій. Адже і в Україні його віднедавна почали застосовувати при доборі кадрів до правоохоронних органів.

Зокрема, у Законі України «Про національну поліцію» (ст. 50), йдеться про те, що «громадяни України, які виявили бажання вступити на службу в поліцію, за їхньою згодою проходять тестування на поліграфі» [8]. Це формулювання не суперечить конституційним правам претендентів, оскільки сам факт можливості відмови від проходження перевірки не порушує їхніх прав. У випадку ж з працівниками Національної поліції ні суспільство, ні громадські активісти не вбачають у цьому дискримінації. Крім того, В. І. Мироненко, досліджуючи застосування поліграфа при кадровому відборі, наголошує на тому, що з точки зору трудового законодавства проведення опитування на поліграфі може розглядатись як форма випробування при прийнятті на роботу, за умови наявності згоди кандидата пройти таке

опитування. Результати опитування можуть бути використані роботодавцем для пошуку компрометуючих аспектів біографії кандидата на посаду при проведенні конкурсного відбору. А умови проходження такого опитування в подальшому, його тематика, періодичність та інші нюанси можуть бути передбачені в трудовому договорі [9]. Зазначення згоди на перевірку в трудовому договорі, є дієвим методом усунення підстав для маніпуляції темою «незаконності вимагати проходження перевірки», «порушення конституційних прав», до чого часто апелюють особи, які прагнуть уникнути перевірки будь-яким шляхом. Зрештою – особа може не претендувати на посаду, яка вимагає проходження перевірки на поліграфі.

Парадокс ефективності застосування перевірки на поліграфі для уникнення конфлікту інтересів у посадових осіб (навіть незалежно від форми власності організації) полягає у тому, що самого факту допустимості такої перевірки може бути достатньо, для уникнення такого конфлікту, або мінімізації шкоди від нього. Тобто у даному випадку, допустимість ініціювання щодо посадової особи перевірки на поліграфі, задля виявлення конфлікту інтересів, виступає у якості превентивного заходу.

Знаючи про ймовірність майбутньої перевірки особа, що претендує на посаду буде схилитися або до уникнення конфлікту інтересів, або до ухилення від вибору даної посади. При цьому, навіть за відсутності примусу, відмову від такої перевірки роботодавець може тлумачити як підтвердження наявності потенційного, або реального конфлікту інтересів. І хоча у даному випадку комусь може здаватися, що йдеться про порушення презумпції невинності, варто пам'ятати, що особа не зобов'язана претендувати на ту чи іншу посаду, а отже, мова йде про її власну волю, і усвідомлення факту можливої перевірки дає їй свободу вибору.

Водночас, масове впровадження практики проходження публічного тестування, вимагає розробки належної процедури, що мінімізує суб'єктивний вплив на процес перевірки та усуває моменти, які можуть тлумачитися як неприпустимі у контексті етики, чи з'ясування обставин особистого життя особи, що проходить перевірку, інших порушень її прав.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Увага до перспектив виявлення конфлікту інтересів, як однієї з рушійних сил корупції, дедалі більше зростатиме. Одним з дієвих інструментів виявлення конфлікту інтересів ще на стадії кадрового добору може стати перевірка на поліграфі. При цьому, застосування поліграфа, як технології психофізіологічного дослідження у рамках кадрового добору, вимагає не так законодавчих змін, як політичної волі до створення такого механізму та його популяризації.

Парадокс ефективності застосування перевірки на поліграфі для уникнення конфлікту інтересів у посадових осіб (навіть незалежно від форми власності організації) полягає у тому, що самого факту допустимості такої перевірки може бути достатньо, для уникнення такого конфлікту, або мінімізації шкоди від нього. Тобто у даному випадку, допустимість ініціювання щодо посадової особи перевірки на поліграфі, задля виявлення конфлікту інтересів, виступає у якості превентивного заходу.

Окремої уваги дослідників заслуговує проблематика формування належної корпоративної культури поліграфологів, у тому числі – шляхом розробки узагальнених стандартів до їх підготовки. Саме особа поліграфолога лишається найбільш слабким місцем поліграфологічної перевірки. Адже, по-перше, саме поліграфолог тлумачить показники програмного комплексу, як в силу власного розуміння так і рівня фахової підготовки. По-друге, поліграфолог може стати об'єктом тиску (у тому числі – фінансово впливу), для цілеспрямованого зниження достовірності тестування.

Список використаних джерел:

1. Свиридюк Н. П. Філософсько-правові засади конфліктів у сфері професійної діяльності юриста: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 / Київ. нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2010. 17 с.
2. Серьогін С. Ю. Зловживання правом у сфері корпоративних відносин (порівняльно-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Київ, 2015. 220 с.

3. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. *Офіційний Веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
4. Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки від 20 червня 2022 р. № 2322-IX. *Офіційний Веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>
5. Ровний В. В. Адміністративно-правові засади використання поліграфа у виборчому процесі. *«Актуальні питання у сучасній науці» (Серія «Право»)*. 2023. № 8(14). С. 630-637. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-630-637](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-630-637)
6. Ващук О.П. Поліграфологічна та психофізіологічна діагностика особистості: навч.-метод. посібник. Одеса: «Юрид. літ.», 2016. 84 с.
7. В. Владишевська Нормативно-правове та інституційне упорядкування здійснення діяльності поліграфологів у рамках кримінального провадження. Зарубіжний досвід. *Юридичний вісник*. 2018. № 2. URL : <http://yuv.onua.edu.ua/index.php/yuv/article/view/470>
8. Про Національну поліцію: Закон України № 580-VIII від 02.07.2015. *Офіційний Веб-сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
9. Мироненко В.І. Нормативно-правова база застосування поліграфа при кадровому відборі. *Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа та спеціальних знань в юридичній практиці: Електронний журнал* / [редкол.: Назаров О. А. (голов. ред.) та ін.]. К., 2017. № 4 (17). Дата публікації: 30.12.2017. URL: <http://expert-nazarov.com/numera/844-2017-4-17>

МАНУКЯН А. А.,
аспірант кафедри податкового права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.55>

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ НОРМ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА: ПОНЯТТЯ Й ОЗНАКИ

У статті проаналізовано питання щодо аналізу механізмів забезпечення дотримання законодавства, зокрема у сфері податкового права, завдяки використанню юридичної відповідальності. Виходячи з аналогій у договірних відносинах, аргументовано демонструється важливість встановлення санкцій для забезпечення ефективного виконання обов'язків. Додатково, в статті детально розглядається відмінність між соціальною та юридичною відповідальністю, зокрема у контексті податкового права. Юридична відповідальність розглядається крізь призму її основних ознак та підходів науковців у сфері права. Визначено, що юридичній відповідальності притаманні особливі способи законодавчого закріплення, а також забезпечення механізмами публічно-правового примусу, які можуть бути застосовані до порушника відповідних норм, унікальний суб'єктний склад, обов'язковість та невідворотність настання негативних наслідків для особи, яка вчинила податкове правопорушення. Виокремлено іманентні риси юридичної відповідальності за податкові правопорушення. Встановлено, що в силу варіативності різновидів юридичної відповідальності, кожен із різновидів відповідальності за податкові правопорушення може характеризуватися власним набором специфічних рис, що обумовлюється галузевою специфікою.

Стверджується, що встановлення невідворотності відповідальності порушників податкового законодавства є ключовим для забезпечення дотримання норм, особливо в умовах розбудови правової держави. Дослідження також акцентує увагу на проблемі паралельного притягнення до різних видів відповідальності, яка може виникати в судовій практиці. Наводяться приклади та аргументується недопустимість такого підходу, показуючи його рудиментарність та недостатню обґрунтованість. У статті приділено увагу важливості системного розгляду цієї проблеми та необхідності удосконалення процедур, щоб уникнути формалістичного підходу та забезпечити об'єктивний розгляд податкових спорів. Визначено, що практика «паралельного» притягнення до фінансової відповідальності платника податків та особи, що відповідає за ведення бухгалтерського обліку, відображає ряд системних недоліків. Неоднаковість рівня спеціалізації місцевих судів загальної юрисдикції у вирішенні спорів цієї категорії породжує ризик поверхневого аналізу та недосконалості судової практики. Крім того, неспівмірність штрафів, визначених у Кодексі України про адміністративні правопорушення, породжує факт, що більшості обвинувачених вдається уникнути судових проваджень, що загрожує порушенням принципу справедливості. У свою чергу, це призводить до утворення преюдицій та ускладнює подальше вирішення податкових спорів. На додаток до сказаного, цей підхід створює додаткове навантаження на судову систему, яка повинна вирішувати спори, що вимагають спеціалізованого підходу.

Ключові слова: податкові правопорушення, юридична відповідальність, фінансова відповідальність, адміністративна відповідальність, кримінальна відповідальність, преюдиційність судової практики, податковий обов'язок, податки, правове регулювання.

Manukian A. A. Responsibility for violations of tax legislation: concept and characteristics.

The article analyzes the issue of ensuring compliance with legislation, particularly in the field of tax law, through the use of legal liability. Drawing on analogies in contractual relationships, the importance of establishing sanctions to ensure effective fulfillment of duties is argued and demonstrated. Additionally, the article examines in detail the distinction between social and legal responsibility, especially in the context of tax law. Legal liability is considered through the prism of its main characteristics and approaches of legal scholars. It is determined that legal liability is characterized by specific methods of legislative consolidation, as well as by mechanisms of public legal coercion that can be applied to violators of relevant norms, unique subject composition, obligatory nature, and inevitability of negative consequences for the individual who has committed a tax offense. The inherent features of legal liability for tax offenses are identified. It is asserted that establishing the inevitability of responsibility for violators of tax legislation is crucial for ensuring compliance with norms, especially in the conditions of building a rule of law state. The study also highlights the issue of parallel imposition of various types of responsibility, which may arise in judicial practice. Examples are provided and the inadmissibility of such an approach is argued, demonstrating its rudimentary nature and insufficient substantiation. The article pays attention to the importance of a systematic approach to this problem and the necessity of improving procedures to avoid a formalistic approach and ensure an objective consideration of tax disputes. It is determined that the practice of «parallel» imposition of financial responsibility on the taxpayer and the person responsible for accounting reflects a number of systemic deficiencies. The uneven level of specialization of local courts of general jurisdiction in resolving disputes of this category poses a risk of superficial analysis and imperfections in judicial practice. Additionally, the disparity in fines defined in the Code of Ukraine on Administrative Offenses leads to the fact that the majority of the accused manage to avoid court proceedings, which threatens the principle of justice. In turn, this leads to the formation of precedents and complicates further resolution of tax disputes. In addition to the above, this approach creates additional burden on the judicial system, which must resolve disputes requiring a specialized approach.

Key words: *tax violations, legal liability, financial liability, administrative liability, criminal liability, prejudicial nature of judicial practice, tax liability, taxes, legal regulation.*

Вступ. Один із гарантійних механізмів забезпечення дотримання положень чинного законодавства – це юридична відповідальність, яку можна застосовувати до порушників нормативних вимог. Юридична відповідальність відіграє ключову роль у забезпеченні порядку у суспільстві та безпеки в державі. У загальному розумінні, її мета полягає у збереженні наявного громадського порядку. Окрім цього, вона також спрямована на покарання осіб, які порушують правила, а також на запобігання подібних порушень у майбутньому. Таким чином, крім захисту суспільних відносин, вона слугує і як засіб загальної та спеціальної превенції правопорушень, і сфера податкових правовідносин не є виключенням. Юридичній відповідальності за податкові правопорушення притаманні власні іманентні риси, які дозволяють виокремити її як самостійний вид. Проте, в процедурі притягнення правопорушників до такого виду відповідальності, спостерігається ряд недоліків, котрі потребують ефективного вирішення задля удосконалення інституту правової держави.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд особливостей застосування юридичної відповідальності за податкові правопорушення, визначення іманентних рис юридичної відповідальності у сфері податкового права, розгляд проблем притягнення до даного виду відповідальності та окреслення шляхів їх подолання.

Результати дослідження. Одним із гарантійних механізмів дотримання положень діючого законодавства є юридична відповідальність, яка може бути застосована до порушника нормативних приписів. І це є цілком закономірним підходом, адже якими б соціально-визнаними стандарти поведінки не були, є велика міра ймовірності, що знайдуться ті, хто не дотримається вимог чинного законодавства.

Є два основні механізми забезпечення дотримання вимог законодавства – це заохочення та примус. Однією із механік реалізації примусу якраз і є притягнення порушника відповідного законодавства до юридичної відповідальності. Відповідно, щоб стримуючий ефект примусу був максимальним, то і притягнення до відповідальності порушника податкового законодавства повинно бути невідворотним. Невідворотність відповідальності є основою дотримання вимог чинного законодавства, зокрема у державах, де верховенство права та правова держава перебуває на етапі свого активного становлення.

Механіка відповідальності наочно підтверджує свою ефективність у договірних відносинах. Якщо сторона договірних відносин хоче забезпечити дотримання конкретних зобов'язань іншою стороною, то у такому випадку вона повинна встановити відповідальність за порушення такого зобов'язання. В протилежному випадку, зобов'язання, не забезпечене санкційним механізмом, залишатиметься простою декларацією, яка не зобов'язує жодну із сторін неухильно дотримуватися таких вимог. Чи можна екстраполювати такий досвід на публічні галузі/підгалузі права, однією із яких і є податкове право? На наше переконання – так. У податково-правовому регулюванні також малоімовірним є забезпечення неухильного дотримання законодавчих приписів, без конкретного санаційного механізму. У зв'язку із цим, при конструюванні податково-правових норм, що визначають правила притягнення порушників податкового законодавства до юридичної відповідальності, не можна допускати прогалин, які б робили можливим уникнення платником податків відповідальності за ті чи інші правопорушення.

Санкційний механізм у сфері податково-правового регулювання повинен бути наявний ще і в силу не зовсім сформованої та стабільної податково-правової культури у населення. Ефективним запобіжником вчинення тих чи інших правопорушень є норми соціальної моралі, які визначають недопустимими прояви суспільно-небезпечної чи суспільно-шкідливої поведінки. В аспекті податкових правопорушень, суспільний осуд не простежується настільки закономірно. Це радше пов'язано із поточним станом соціально-економічного розвитку суспільства. Проте, у питаннях дотримання вимог податкового законодавства, сподіватися на норми суспільної моралі не є раціональним.

Таким чином, ми резюмуємо необхідність забезпечення юридичної відповідальності за порушення податкового законодавства. І такі правила закріплені діючим законодавством України.

Проте, перед тим як перейти до аналізу юридичної відповідальності за порушення податкового законодавства, доцільно проаналізувати загальне поняття «юридична відповідальність».

В першу чергу, потрібно відмітити, що юридична відповідальність фактично є різновидом соціальної відповідальності, а отже співвідносяться ці поняття як родові поняття (коли мова йде про соціальну відповідальність) та видові поняття (коли мова йде про юридичну відповідальність) [1, с. 23]. З теоретичної точки зору так воно і є, але головною відмінністю соціальної відповідальності від юридичної відповідальності є:

- способи її закріплення;
- механізми примусу, які можуть бути застосовані до порушника відповідних норм;
- обов'язковість та невідворотність настання негативних наслідків для особи-порушника;
- суб'єктний склад відповідних відносин тощо.

В той же самий час, ми маємо зосередитися саме на понятті «юридична відповідальність», що є юридично значущою категорією, яка також має цілу варіативність її видової диференціації (в залежності від галузевої орієнтованості).

Л.В. Товкун визначає юридичну відповідальність як визначений нормативними приписами обов'язок учасника регламентованих правом суспільних відносин зазнати негативних наслідків у зв'язку із вчиненням в рамках таких правовідносин відповідного правопорушення [2, с. 84].

М.В. Цвік та О.В. Петришин зазначають, що юридична відповідальність являє собою встановлений приписами права та реалізовуваний в рамках спеціального процесуального законодавства вид публічно-владного примусу, що полягає у необхідності зазнати особою, яка допустила правопорушення втрат особистого, майнового та/або ж організаційного характеру, що визначається санкціями відповідних правових норм [3, с. 375].

Л.І. Каленіченко визначає юридичну відповідальність як забезпечені потенційною можливістю публічного примусу та встановлені санкціями правових норм заходи негативного характеру, які виявляються у позбавленнях майнового, особистого, організаційного характеру, що зазнаються особою-порушником у зв'язку із допущеним правопорушенням, у чітко визначеній законом процесуальній формі [6, с. 13].

Специфічне розуміння поняття «юридичної відповідальності» має Л.В. Коваль, який говорить, що термін «відповідальні» є релевантним до моменту притягнення особи до відповідальності, а саме виявляється в обов'язкових обтяженнях для такої особи. Вже після визнання особи винною, ми можемо говорити про покарання особи за вчинене правопорушення [4, с. 11].

Серед ознак поняття «юридична відповідальність» Т.Б. Грек визначає наступні іманентні риси:

- наявність конкретного факту поведінки, що і являє собою правопорушення;
- нормативна основа у вигляді відповідних правових приписів, що і визначають протиправність такої поведінки;
- конкретні суб'єкти притягнення до відповідальності – фізичні та/або юридичні особи;
- наявність елементів державного примусу, а відповідно елементів охорони публічного порядку;
- обов'язковість настання міри негативних наслідків для особи-правопорушника;
- спеціальна процесуальна форма притягнення порушника до відповідальності [5, с. 42].

Свою систему ознак юридичної відповідальності, щоправда більш теоретично концептуалізовану, наводить Л.І. Каленіченко. До таких ознак науковець відносить:

- публічно-правовий характер відповідальності;
- є інструментом впливу на суспільні відносини (має виховний, суспільно-орієнтований та психологічний вплив на поведінку учасників суспільних відносин);
- є способом правового регулювання, який отримує свою реалізацію при суспільно-неправомірній поведінці учасників таких відносин;
- має метою захист суспільних інтересів загалом, а також прав та інтересів окремо взятих осіб зокрема;
- застосовується на підставі та у порядку, визначеному спеціальними нормативно-правовими актами;
- отримує свою реалізацію у зв'язку із правозастосовною діяльністю уповноважених на це органів державної влади [6, с. 14].

Підсумовуючи все вище зазначене, ми можемо прийти до цілком закономірного висновку: юридична відповідальність – це міра негативних наслідків (особистих, майнових, організаційних тощо), яку зазнає особа-порушник нормативних приписів за результатами реалізації компетентними органами відповідних юрисдикційних процедур.

У подальшому потрібно перейти до аналізу відповідальності за порушення норм податкового законодавства.

Відповідальність за порушення норм податкового законодавства регламентується низкою нормативно-правових актів. При цьому, правові основи такої відповідальності

визначаються положеннями Глави 11 Податкового кодексу України («Відповідальність»). За порушення приписів податкового законодавства, контроль за дотриманням яких здійснюється контролюючими органами, до платника податків можуть бути застосовані наступні різновиди юридичної відповідальності:

- фінансова відповідальність (пп. 111.1.1 п. 111.1 ст. 111 Податкового кодексу України);
- адміністративна відповідальність (пп. 111.1.2 п. 111.1 ст. 111 Податкового кодексу України);
- кримінальна відповідальність (пп. 111.1.3 п. 111.1 ст. 111 Податкового кодексу України).

Одразу потрібно зауважити, що самого поняття «податкова відповідальність», як специфічного різновиду юридичної відповідальності, не існує. Натомість існує доволі комплексна та об'ємна терміносполука «відповідальність за вчинення податкових правопорушень та порушення іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи». З вищезазначеного формулювання вбачається, що контролюючі органи наділені повноваженнями притягати порушників до відповідальності за:

- А) вчинення власне податкових правопорушень;
- Б) вчинення порушень іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи.

В аспекті притягнення до фінансової відповідальності діє важливий принцип – принцип невиключності. Що він означає? Притягнення платника податків до фінансової відповідальності не звільняє такого платника податків від інших різновидів юридичної відповідальності. Так, платник податків, якого було притягнуто до фінансової відповідальності, може також бути притягнутий до адміністративної або ж кримінальної відповідальності за допущене ним податкове правопорушення.

В той же самий час, така невиключність відповідальності та свого роду можливість «паралельного» притягнення до юридичної відповідальності не завжди є обґрунтованою. Більше того, частими є випадки проявів рудаментарності в аспекті одночасного притягнення до фінансової відповідальності та інших різновидів юридичної відповідальності.

В контексті вищезазначеної тези можемо розглянути наступний кейс. Якщо за результатами перевірки контролюючий орган виявляє порушення з боку платника податків, що має своїм наслідком донарахування податкових зобов'язань платнику податків, то паралельно із притягненням такого платника податків до фінансової відповідальності за відповідною нормою Податкового кодексу України, посадові особи відповідальні за ведення бухгалтерського обліку платника податків також притягаються до відповідальності на підставі ч. 1 або ч. 2 ст. 164² Кодексу України про адміністративні правопорушення («Порушення законодавства з фінансових питань»). В рамках диспозиції відповідної статті визначається відповідальність за «... відсутність бухгалтерського обліку або ведення його з порушенням установленого порядку...» [7]. Фактично, вищезазначена норма має доволі узагальнений характер. Такого роду узагальненість нормативного припису робить можливим «адаптування» для цілей притягнення до юридичної відповідальності посадових осіб платника податків, будь-яке правопорушення власне податкового законодавства.

Так, безумовно, мова не йде про те, що притягається одна і та сама особа, адже в рамках фінансової відповідальності притягається саме платник податків, тоді як до адміністративної відповідальності особа, яка власне відповідальна за ведення бухгалтерського обліку такого платника податків.

Ми повинні констатувати певного роду рудаментарність такого «паралельного» притягнення до юридичної відповідальності: одночасно платника податків до фінансової відповідальності та особу відповідальну за ведення бухгалтерського обліку до адміністративної відповідальності. У чому полягає такий підхід? Спробуємо системно пояснити нижче.

За результатами перевірки складається акт (якщо виявлені порушення з боку платника податків), а вже потім приймаються податкові повідомлення-рішення, за якими і притягається платник податків до фінансової відповідальності. Такі податкові повідомлення-рішення

платник податків оскаржує в адміністративному порядку та/або в судовому порядку (в порядку адміністративного судочинства).

Що ж стосується адміністративної відповідальності за порушення правил ведення бухгалтерського обліку, то протокол про притягнення до такої відповідальності складає контролюючий орган, тоді як саме притягнення до юридичної відповідальності здійснюється місцевими судами загальної юрисдикції. При цьому, процедури притягнення до юридичної відповідальності особи, відповідальної за ведення бухгалтерського обліку, у часовому вимірі є набагато коротшими, аніж процедури притягнення до фінансової відповідальності. Відповідно, на практиці виходить ситуація, коли в аспекті притягнення до фінансової відповідальності ще навіть не звершилися процедури адміністративного оскарження рішень контролюючого органу (у порядку статті 56 Податкового кодексу України), тоді як в аспекті притягнення до адміністративної відповідальності вже завершилися всі судові провадження та прийняте відповідне рішення про притягнення до адміністративної відповідальності особу, відповідальну за ведення бухгалтерського обліку.

Ключовою у такій ситуації є ще і та проблема, що місцеві суди загальної юрисдикції не те, щоб спеціалізуються на розгляді податкових спорів. При цьому, в рамках притягнення особи до юридичної відповідальності за ч. 1 або ж ч. 2 ст. 164² КУпАП таким судам потрібно комплексно проаналізувати увесь фактичний склад, щоб встановити наявність такого податкового правопорушення. У силу відсутності належного рівня спеціалізації та об'єктивної обмеженості часових рамок, непоодинокими є випадки занадто формалістичного підходу місцевих судів до вирішення такої категорії спорів. Втім, формалізм у даній категорії спорів може мати суттєвий вплив на подальші процедури вирішення податкового спору, що розглядається адміністративними судами в рамках притягнення платника податків до фінансової відповідальності.

Мова йде про преюдиційність судової практики. Поняття «преюдиційність» походить від латинських слів «*praecedens*»/«*praecedens*», що означають: те, що має відношення до попередніх судових рішень. Як відмічає Я. О. Берназюк, преюдиція – це можливість прийняття судом як беззаперечних юридичних фактів та/або обставин, що були визначені іншими судами (в тому числі й судами інших юрисдикцій) в інших справах [8]. Преюдиція відіграє значну роль у належності реалізації судових проваджень. Згідно із приписами ч. 2 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» обов'язковість урахування (преюдиційність) судових рішень для інших судів визначається законом [9].

Кодекс адміністративного судочинства України також акцентує увагу на правилах преюдиційності. Мова йде про положення ч. 4 ст. 78 Кодексу адміністративного судочинства України, де зазначається наступне: «обставини, встановлені рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді іншої справи, у якій беруть участь ті самі особи або особа, стосовно якої встановлено ці обставини, якщо інше не встановлено законом» [10].

З вищезазначеного вбачається, що рішення, яке було прийнято в рамках розгляду адміністративної справи, щодо притягнення особи до відповідальності за ч. 1 ст. 164² Кодексу адміністративного судочинства України, може мати опосередкований чи безпосередній вплив на процедури із притягнення платника податків до фінансової відповідальності у порядку, передбаченому Кодексом адміністративного судочинства України. Це може мати місце, коли місцевий суд загальної юрисдикції вже прийняв рішення про притягнення до адміністративної відповідальності бухгалтера (або іншу посадову особу платника податків, що відповідальна за ведення бухгалтерського обліку), і цим самим нібито підтвердив, що порушення таки мало місце з боку платника податків, адже фактичний склад порушення місцевий суд також встановлює на підставі акту за результатами перевірки платника податків.

Непоодинокими є випадки нігілістичного ставлення платника податків до відповідних процедур (процедур притягнення до адміністративної відповідальності бухгалтерів), ще і незначний розмір штрафу, який може бути застосований на підставі приписів Кодексу України про адміністративні правопорушення:

- штраф у розмірі від 136 грн до 255 грн (за ч. 1 ст. 164² КУпАП); або
- штраф у розмірі від 170 грн до 340 грн (за ч. 2 ст. 164² КУпАП).

Положення абз. 2 п. 111.3 ст. 111 Податкового кодексу України не рятує ситуацію у вище описаній ситуації. Мова йде про наступне правило:

«Притягнення фізичної або юридичної особи до фінансової відповідальності за податкове правопорушення, що передбачає встановлення контролюючими органами вини особи, не передбачає презумпції наявності вини фізичної особи чи посадових (службових) осіб юридичної особи у випадках притягнення фізичної особи чи посадових (службових) осіб юридичної особи до юридичної відповідальності інших видів та не звільняє від обов'язку її доведення в порядку, передбаченому законом» [11].

Чому це правило не діє у нашому випадку? Це пов'язано насамперед із тим, що притягнення до адміністративної відповідальності особи, відповідальної за ведення бухгалтерського обліку, в темпоральному відношенні відбувається швидше, ніж притягнення платника податків до фінансової відповідальності.

Якщо підсумувати та систематизувати всі вищезазначені тези, то можна прийти до цілком закономірних висновків: «паралельне» притягнення платника податків до фінансової відповідальності та особи, відповідальної за ведення бухгалтерського обліку такого платника податків, до адміністративної відповідальності є рудиментарним та часто позбавленим об'єктивної процедурної логіки. Такий підхід обґрунтовується за посередництвом наступних аргументів:

- відсутність належного рівня спеціалізації місцевих судів загальної юрисдикції для вирішення відповідної категорії спорів, а отже, поверхневність формулювань судової практики та/або підходів до розгляду даної категорії справ;

- неспівмірність штрафу, за положенням ст. 164² Кодексу України про адміністративні правопорушення, «зацікавленості» особи, яку притягають до юридичної відповідальності, у послідовному вирішенні такого спору за правилами Кодексу України про адміністративні правопорушення. Відповідно, особі, що притягається до адміністративної відповідальності простіше сплатити суму штрафу, аніж брати участь у судових провадженнях задля послідовного та комплексного з'ясування всіх обставин у справі. Це у свою чергу призводить до порушення засадничих вимог принципів судочинства та формування суперечливої правозастосовної практики;

- формування преюдицій, які часто не відповідають об'єктивному стану справ і можуть ускладнити подальше вирішення податкового спору в рамках проваджень за правилами адміністративного судочинства;

- додаткове навантаження на судову систему, адже для місцевих судів загальної юрисдикції відповідна категорія спорів є не властива і їм доводиться переорієнтовувати значний ресурс на вирішення категорії спорів, які потребують фахову спеціалізацію.

Таким чином, «паралельні» провадження не завжди є об'єктивно обґрунтованими. І в кожному випадку потрібно аналізувати доцільність таких проваджень.

Повертаючись до загальних аспектів притягнення платника податків до юридичної відповідальності за порушення податкового законодавства, слід визначити ознаки притягнення до відповідної відповідальності:

- *процесуальна/процедурна обрамленість притягнення особи до юридичної відповідальності за податкові правопорушення*: мова йде про те, що особу не може бути притягнуто до юридичної відповідальності у позаюрисдикційному порядку. При цьому, притягання до відповідальності платник податків може в порядку адміністративних процедур та/або в рамках судових процедур;

- *поліваріативність різновидів відповідальності за порушення податкового законодавства*: за порушення податкового законодавства особу може бути притягнуто до таких різновидів юридичної відповідальності як фінансова, адміністративна та кримінальна відповідальність;

- *невиключність відповідальності*: якщо особу за порушення податкового законодавства притягнуто до фінансової відповідальності, то це не означає, що таку особу не може

бути притягнуто до інших різновидів юридичної відповідальності (адміністративної та кримінальної відповідальності);

- *підвищена міра відповідальності за повторне порушення податкового законодавства*: відповідне правило є релевантним як у відношенні до фінансової відповідальності, так й адміністративної та кримінальної відповідальності;

- *наявність вини*: незалежно від різновиду юридичної відповідальності, податкове правопорушення є підставою для притягнення особи до відповідальності тільки за умови наявності вини у діях/бездіяльності такої особи;

- *юрисдикційна варіативність*: за порушення податкового законодавства особа може притягатися до юридичної відповідальності за посередництвом реалізації судових процедур в рамках адміністративного судочинства, провадженнь із притягнення особи до адміністративної відповідальності, кримінальних провадженнь.

- *наявність обставин, що звільняють від відповідальності або ж пом'якшують її*: незважаючи на підвищену міру імперативності, яка властива регулюванню податкових відносин, за порушення податкового законодавства платник притягається до відповідальності з урахуванням обставин, які можуть пом'якшувати таку відповідальність або ж взагалі виключати таку відповідальність.

Вищезазначені ознаки можуть бути охарактеризовані як іманентні риси юридичної відповідальності за податкові правопорушення. У той же самий час, в силу варіативності різновидів юридичної відповідальності, кожен із різновидів відповідальності за податкові правопорушення може характеризуватися власним набором специфічних рис, що обумовлюється галузевою специфікою.

Отже, під поняттям «відповідальність за порушення норм податкового законодавства» потрібно розуміти визначену чинним законодавством міру негативних наслідків особистого, організаційного та/або майнового характеру, яку особа порушника може зазнати за результатом притягнення до фінансової, адміністративної або ж кримінальної відповідальності у зв'язку із порушенням такою особою приписів податкового законодавства.

Висновки. Виходячи із сукупності фактів, встановлених при дослідженні, можна прийти до висновку, що не можна заперечити необхідність забезпечення юридичної відповідальності за порушення податкового законодавства. Така відповідальність регламентується низкою нормативно-правових актів і застосовується контролюючими органами до платника податків, шляхом застосування таких різновидів юридичної відповідальності: фінансової відповідальності, адміністративної відповідальності та кримінальної відповідальності.

Важливим є зазначити, що в аспекті притягнення до фінансової відповідальності діє важливий принцип – принцип невиключності, що означає те, що притягнення платника податків до фінансової відповідальності не звільняє такого платника податків від інших різновидів юридичної відповідальності. Проте така невиключність відповідальності та свого роду можливість «паралельного» притягнення до юридичної відповідальності не завжди є обґрунтованою, оскільки можна стверджувати про випадки проявів рудаментарності. Це спричиняє низку проблем, пов'язаних із процедурою притягнення до юридичної відповідальності за податкові правопорушення, таких як: «адаптація» узагальнених нормативних приписів до будь-якого порушення податкового законодавства, відсутність належного рівня спеціалізації судів, що може спричинити занадто формалістичний підхід при вирішенні справ. Не можна оминати увагою і неспівмірність штрафних санкцій за порушення податкового законодавства, що призводить до порушення засадничих принципів судочинства. Також сукупність зазначених проблем сприяє формуванню преюдицій та створює додаткове навантаження на судову систему, через що справи не розглядаються належним чином.

Список використаних джерел:

1. Іванова О.І. Юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. Число 3 (25). С. 21–26.

2. Товкун Л. В. Відповідальність за порушення податкового законодавства як складова фінансової відповідальності. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право.* 2014. № 1106, Вип. 17. С. 84–86.
3. Загальна теорія держави і права: підруч. / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
4. Коваль Л. В. Адміністративне право: курс лекцій. Київ. Вентурі, 1996. 208 с.
5. Грек Т. Б. Правова природа юридичної відповідальності: поняття, принципи та види. *Адвокат.* 2010. № 10. С. 41–45.
6. Каленіченко Л. І. Юридична відповідальність: поняття, ознаки. *Держава та регіони. Серія: Право.* 2020. № 1 (67), т. 1. С. 12–17.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-Х. Дата оновлення: 20.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/ed20230820#Text> (дата звернення: 01.10.2023).
8. Берназюк Я. О. Преюдиційність судового рішення в адміністративному судочинстві: між принципами правової визначеності та обов'язковості з'ясування всіх обставин справи. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/Prezent_Preudic_2022_11_24.pdf (дата звернення: 01.10.2023).
9. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. Дата оновлення: 23.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/ed20221223#Text> (дата звернення: 01.10.2023).
10. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. Дата оновлення: 07.09.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20230907#Text> (дата звернення: 01.10.2023).
11. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. Дата оновлення: 03.09.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/ed20230903#Text> (дата звернення: 01.10.2023).

ЗМІСТ

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:**ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

АНДРУСЯК І. П. УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ ПІД ЧАС ВІЙНИ.....	3
ІВАНОВ В. П. ІСТОРИОГРАФІЯ РОЗВИТКУ КОНЦЕПЦІЇ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ.....	10
КАРПІНСЬКИЙ Б. А., КАРПІНСЬКА О. Б. ДЕРЖАВНА СТРАТЕГОЛОГІЯ: УПРАВЛІНСЬКО-ПРАВОВІ ПРІОРИТЕТИ Й ПРОЯВИ ДЕРЖАВОТВОРЧОГО ПАТРІОТИЗМУ НАЦІЇ ЗА ВОЄННОГО СТАНУ.....	17
СЬОХ К. Я. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ НОРМ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ: ДОСВІД ПОЛЬЩІ.....	27

ЦИВІЛІСТИКА

МОРОЗ О. В. ПОНЯТТЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА ТА ЙОГО ВИДИ.....	33
НАУМЕНКО М. В. ПОВНОВАЖЕННЯ СУБ'ЄКТІВ, ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА, ПРАВА НА ЗАХИСТ.....	40
ФЕДОСЕНКО Н. А. ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЦИВІЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ.....	45
ФЛЯЖНІКОВА Я. В. АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ: ПРОБЛЕМИ СЬОГОДЕННЯ.....	50
ЯКОВЕЦЬ І. С. ПАНДЕМІЯ COVID-19 ЯК КАТАЛІЗАТОР ПРОЦЕСІВ В СФЕРІ ДОСТУПУ ДО ЛІКУВАННЯ.....	54

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

БОГДАНЕЦЬ Б. В. ПРОБЛЕМИ САМОРЕГУЛЮВАННЯ АРХІТЕКТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....	59
ДУТКА В. В. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ АРБІТРАЖНОГО КЕРУЮЧОГО У СПРАВІ ПРО БАНКРУТСТВО.....	66
КІЩАК Д. С. ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИЗНАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ БАНКРУТОМ: ЄВРОПЕЙСЬКІ ВИКЛИКИ ЗА УМОВ ВОЄННОГО СТАНУ.....	72
ПЕТРУНЕНКО Я. В. ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ ПОДАТКОВИХ ТА МИТНИХ ШЛґ СУБ'ЄКТАМ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В АСПЕКТІ ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ.....	78

ЩЕРБИНА О. В. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ЩОДО ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКА ПІДПРИЄМНИЦТВА ЯК ЗАСОБУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ	87
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО	
БЕРЕНДСЄВА А. І., ШЕВЧУК В. В. ГЕНДЕРНО ЧУТЛИВИЙ КАДРОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ В ПОЛІЦІЇ.....	95
BESSONOV O. V. THE EVOLUTION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE FIELD OF LAW.....	101
ГОРБ В. В. НАЧАСНІ ЧИННИКИ ТЕХНІЧНОГО ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЇ В ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМАХ.....	107
МАГДАЛЮК В. І. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДЕПАРТАМЕНТУ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	115
МЕЛЬНИК К. І. ЩОДО АКТУАЛЬНОСТІ ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ.....	120
ПЕТЕШЕНКОВА М. Ю. ПРАВОВА ПРИРОДА ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ТА ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	128
ПИЛЮГА Л. В., МІЩЕНКО О. Я. АНАЛІЗ ПИТАНЬ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА У КОНТЕКСТІ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ В УКРАЇНІ.....	134
ПІПКО Ю. В. ПОНЯТТЯ ФІНАНСОВОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ: ПРОБЛЕМАТИКА НАУКОВОГО ПІДХОДУ.....	142
ПУСТОВІТ Ю. Ю. ГЕНЕЗА ПОНЯТТЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ.....	149
СВІТЛИЧНИЙ О. П., ЯРА О. С. МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ ІЗ ЄВРОПОЛОМ.....	157
ФІНАНСОВЕ ПРАВО	
ІВАНСЬКИЙ А. Й. ОПРИЛЮДНЕННЯ СУБ'ЄКТАМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ВИКОРИСТАННЯ ПУБЛІЧНИХ КОШТІВ В УКРАЇНІ ТА ДОСВІД ІНШИХ КРАЇН.....	163
ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА	
БІБЛЕНКО В. С. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕЗАКОННЕ ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДІВ НАД ЛЮДИНОЮ В СПОЛУЧЕНИХ ШТАТАХ АМЕРИКИ.....	170
ГРИТЕНКО О. А. ПОСИЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА СТ. 263 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО АБО НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ: АНАЛІЗ ОКРЕМИХ ЗАКОНОДАВЧИХ ПРОПОЗИЦІЙ.....	176

ДІОРДЦА І. В. ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОСОБНИЦТВО ДЕРЖАВІ, ВІД ЯКОЇ БЕЗПОСЕРЕДНЬО ВИНИКАЄ ЗАГРОЗА АГРЕСІЇ ПІД КУТОМ ЗОРУ НАЦІОНАЛЬНОГО БЕЗПЕКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....	182
КАРПУШИНА М. Г., ВЕРЕША Р. В. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ КЛІНІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	190
КОВАЛЕНКО В. В. ІНСТИТУТ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ – СВОЄРІДНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ СУСПІЛЬСТВА ВІД ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЛИ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ.....	202
КОЛОМІЙЧУК А. В. «ВЧИНЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ» ЯК ОЗНАКА, ЩО ВПЛИВАЄ НА КВАЛІФІКАЦІЮ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ: ПОШУК ШЛЯХІВ РОЗУМІННЯ.....	206
КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА	
БАБІЙ С. В. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ.....	212
ГУМІН О. М., НЕМЦЕВ А. І. ВЗАЄМОДІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА З СУМІЖНИМИ ГАЛУЗЯМИ ПРАВА.....	219
ІЛЬІНА О. В., ПУЧКО А. В. РЕАЛІЗАЦІЯ ІНСТИТУТУ ПРОБАЦІЇ В УКРАЇНІ.....	224
МОРГУН Н. С., БОНДАР С. В., СЕДАКОВА В. В. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СЛІДЧИМ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ЗА УЧАСТЮ СПЕЦІАЛІСТА.....	230
ХМЕЛЕВСЬКА Н. В. ЮВЕНАЛЬНА СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ ЯК НЕОБХІДНИЙ ЕЛЕМЕНТ РОЗВИТКУ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ.....	240
МІЖНАРОДНЕ ПРАВО	
ОТЕНКО П. В. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ ВНАСЛІДОК ПОВНОМАСШТАБНОЇ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ.....	249
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ	
НАЗИМКО Є.С., КЛЕМПАРСЬКИЙ М.М., БУГА Г.С. МІЖНАРОДНО- ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ ВНАСЛІДОК ПОВНОМАСШТАБНОЇ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ.....	256
ЖЕЛНОВАЧ Є.Г. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	263
БУЗНИЦЬКИЙ Д.М. МІСЦЕ І РОЛЬ ІНСТИТУТУ УПОВНОВАЖЕНИХ ПІДРОЗДІЛІВ (УПОВНОВАЖЕНИХ ОСІБ) З ПИТАНЬ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЙНИМ ТА ПОВ'ЯЗАНИМ З КОРУПЦІЄЮ ПРАВОПОРУШЕННЯМ.....	274

VOLKOVA YU. A. FORMATION OF THE LATEST APPROACHES TO THE DOCTRINAL PROVISIONS OF CRIMINAL LAW POLICY ON COMBATING CRIMES AGAINST PROPERTY DURING MARTIAL LAW.....	282
МЕРДОВА О. М. ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ЮРИСДИКЦІЙНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРАЦІВНИКАМИ ПОЛІЦІЇ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ АБО ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН.....	289
СКОРЕЙКО В. В. НЕДОПУСТИМІСТЬ ДОКАЗІВ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ДОКТРИНИ «ПЛОДІВ ОТРУСНОГО ДЕРЕВА».....	296
МАЦЕЛЮХ І. А., ХОМЕНКО С. Г. ЗАРОДЖЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ В США.....	305
БАБЕНКО В. В. ПОНЯТТЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СТОРОНОЮ ОБВИНУВАЧЕННЯ СВОЇХ ПОВНОВАЖЕНЬ НА ДОСУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	310
ІСЛАНКІН С. М. ВІДСТОРОНЕННЯ ВІД ПОСАДИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ.....	315
ШЕВЧЕНКО І. О. РОДОВИЙ ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 237 КК.....	322
ВІХЛЯЄВ М. Ю. СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНА ПРОБЛЕМАТИКА ПРИНЦИПУ СУБСІДІАРНОСТІ У ТЕОРЕТИЧНІЙ ТА ПРАКТИЧНІЙ ПЛОЩИНІ.....	329
КОЛОМОЄЦЬ Т.О., КОЛПАКОВ В.К., ШАРАЯ А.А. ПРИНЦИП ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ В СИСТЕМІ ПРИНЦИПІВ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	336
ЗАМРИГА А.В., ДІДЕНКО С.В., СЕРДЮК Є.В. ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКСПОРТУ ТА ІМПОРТУ ТОВАРІВ ВІЙСЬКОВОГО ТА ПОДВІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ.....	343
НАБΟКОВА О.Г. КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ КЛАСИФІКАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ НА ВТРУЧАЛЬНЕ, ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНЕ І СПРИЯЮЧЕ.....	350
МЕЛЬНИК О.О., ШИШКА Р.Б., БОРОДІН І.І. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКСПОРТУ ТА ІМПОРТУ ТОВАРІВ ВІЙСЬКОВОГО Й ПОДВІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЙСЬКИХ ВІЙСЬК В УКРАЇНУ.....	356
АНІСТРАТЕНКО Ю.І. ОСОБЛИВОСТІ СТАДІЙ БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	364
РОВНИЙ В.В., КАРПОВА К.В. ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА, ЯК ІНСТРУМЕНТУ ЗАПОБІГАННЯ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	370
МАНУКЯН А.А. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ НОРМ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА: ПОНЯТТЯ Й ОЗНАКИ.....	376

CONTENTS

DEVELOPMENT OF STATE AND LAW:

ISSUES OF THEORY AND CONSTITUTIONAL PRACTICE

ANDRUSIAK I. P. IMPROVING THE LEGAL REGULATION OF PREVENTION AND COUNTERMEASURES AGAINST DOMESTIC VIOLENCE DURING WARTIME.....3

IVANOV V. P. HISTORIOGRAPHY OF THE DEVELOPMENT OF CONCEPT OF THE ABUSE OF LAW.....10

KARPINSKY B. A., KARPINSKA O. B. STATE STRATEGIOLOGY: ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRIORITIES AND MANIFESTATIONS OF STATE-CREATING PATRIOTISM OF NATION DURING THE STATE OF MARTIAL.....17

SOKH K. YA. IMPLEMENTATION OF THE NORMS OF THE LAW OF THE EUROPEAN UNION IN THE NATIONAL LEGISLATION OF UKRAINE: THE EXPERIENCE OF POLAND.....27

CIVILISTICS

MOROZ O. V. CONCEPT OF PROCEDURAL REPRESENTATION AND ITS TYPES.....33

NAUMENKO M. V. POWERS OF VICTIMS OF DOMESTIC VIOLENCE, RIGHTS TO PROTECTION.....40

FEDOSENKO N. A. THE INFUSION OF INFORMATION TECHNOLOGIES INTO CIVIL LAW.....45

FLIAZHNIKOVA YA. V. ACADEMIC INTEGRITY: TODAY'S ISSUES.....50

IAKOVETS I. S. THE COVID-19 PANDEMIC AS A DRIVER FOR ACCESS TO TREATMENT.....54

ECONOMIC LAW AND PROCEDURE

BOHDANETS B. V. PROBLEMS OF SELF-REGULATION IN ARCHITECTURE IN UKRAINE.....59

DUTKA V. V. ACTUAL ISSUES OF LEGAL REGULATION OF THE STATUS OF THE BANKRUPTCY TRUSTEE IN THE CASE OF BANKRUPTCY 66

KISHCHAK D. S. PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF DECLARING A LEGAL ENTITY BANKRUPT: EUROPEAN CHALLENGES IN THE CONTEXT OF MARTIAL LAW.....72

PETRUNENKO YA. V. PECULIARITIES OF GRANTING TAX AND CUSTOMS BENEFITS TO ECONOMIC ENTITIES UNDER THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW IN THE ASPECT OF EFFECTIVE USE OF PUBLIC FUNDS.....78

SHCHERBYNA O. V. ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF UKRAINIAN LEGISLATION REGARDING STATE SUPPORT OF ENTREPRENEURSHIP AS A MEANS OF IMPLEMENTATION OF PUBLIC INTERESTS	87
<i>ADMINISTRATIVE LAW AND ADMINISTRATIVE PROCEDURE, INFORMATION LAW</i>	
BERENDIEIEVA A. I., SHEVCHUK V. V. GENDER SENSITIVE PERSONNEL MANAGEMENT IN THE POLICE.....	95
BESSONOV O. V. THE EVOLUTION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE FIELD OF LAW.....	101
HORB V. V. TIMELY FACTORS OF TECHNICAL PROTECTION OF INFORMATION IN INFORMATION SYSTEMS.....	107
MAHDALIUK V. I. GENERAL CHARACTERISTICS OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE DEPARTMENT OF MIGRATION POLICY OF THE NATIONAL POLICY OF UKRAINE.....	115
MELNYK K. I. REGARDING THE RELEVANCE OF CHANGES TO THE ADMINISTRATIVE LIABILITY OF MINORS.....	120
PETESHENKOVA M. YU. LEGAL NATURE OF ABUSE OF PROCEDURAL RIGHTS IN ADMINISTRATIVE AND CIVIL JUDICIARY.....	128
PYLIUHA L. V., MISHCHENKO O. YA. INFORMATION LAW IN THE CONTEXT OF THE LEGISLATION ON THE REGULATION OF CIRCULATION OF MEDICINAL PRODUCTS IN UKRAINE.....	134
PIPKO YU. V. CONCEPT OF FINANCIAL CRIME: PROBLEMS OF THE SCIENTIFIC APPROACH.....	142
PUSTOVIT YU. YU. GENESIS OF THE CONCEPT OF FOOD SECURITY.....	149
SVETLICHNY O. P., YARA O. S. INTERNATIONAL COOPERATION OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES OF UKRAINE WITH EUROPOL.....	157
<i>FINANCIAL LAW</i>	
IVANKSKYY A. YU. THE DISCLOSURE BY BUSINESS ENTITIES OF INFORMATION ON THE USE OF PUBLIC FUNDS IN UKRAINE AND THE EXPERIENCE OF OTHER COUNTRIES.....	163
<i>ISSUES OF CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, AND EXECUTIVE LAW</i>	
BIBLENKO V. S. LIABILITY FOR ILLEGAL HUMAN RESEARCH IN THE UNITED STATES OF AMERICA.....	170
HRYTENKO O. A. TOUGHER CRIMINAL LIABILITY UNDER ART. 263 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE IN CONDITIONS OF MARTIAL LAW OR A STATE OF EMERGENCY: ANALYSIS OF INDIVIDUAL LEGISLATIVE PROPOSALS.....	176

DIORDITSA I. V. PROSPECTS FOR INTRODUCING CRIMINAL LIABILITY FOR AIDING AND ABETTING A STATE THAT DIRECTLY POSES A THREAT OF AGGRESSION FROM THE PERSPECTIVE OF NATIONAL SECURITY LEGISLATION.....	182
KARPUSHYNA M. H., VERESHA R. V. GLOBALIZATION OF CLINICAL RESEARCH.....	190
KOVALENKO V. V. THE INSTITUTE OF DEPRIVATION OF LIBERTY IS A UNIQUE MECHANISM FOR THE PROTECTION OF SOCIETY AGAINST PERSONS WHO HAVE COMMITTED CRIMINAL OFFENSES.....	202
KOLOMIICHUK A. V. "ACTS UNDER THE CONDITIONS OF MARTIAL STATE" AS A SIGN THAT INFLUENCES THE QUALIFICATION OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST PROPERTY: THE SEARCH FOR WAYS OF UNDERSTANDING.....	206
 <i>CRIMINAL PROCEDURAL LAW AND FORENSIC SCIENCE</i>	
BABII S. V. PROBLEM ISSUES OF IMPLEMENTATION OF ENSURING THE RIGHT TO PROTECTION DURING THE APPLICATION OF PRECAUTIONARY MEASURE IN THE FORM OF DETENTION IN CUSTODY.....	212
HUMIN O. M., NIEMTSEV A. I. INTERACTION OF CRIMINAL LAW WITH CONSENTANTS OF LAW.....	219
ILINA O. V., PUCHKO A. V. IMPLEMENTATION OF THE PROBATION INSTITUTE IN UKRAINE.....	224
MORHUN N. S., BONDAR S. V., SIEDAKOVA V. V. FEATURES OF THE INVESTIGATOR'S USE OF SPECIAL KNOWLEDGE DURING INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS WITH THE PARTICIPATION OF A SPECIALIST.....	230
KHMELEVSKA N. V. JUVENILE SPECIALIZATION AS A NECESSARY ELEMENT OF THE DEVELOPMENT OF JUVENILE JUSTICE.....	240
 <i>INTERNATIONAL LAW</i>	
OTENKO P. V. INTERNATIONAL LEGAL ASPECT OF ENFORCEMENT OF COURT DECISIONS ON COMPENSATION FOR DAMAGES CAUSED BY THE FULL-SCALE ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION AGAINST UKRAINE.....	249
 <i>TOPICAL ISSUES OF JURIDICAL SCIENCE</i>	
NAZYMKO YE.S., KLEMPARSKYI M.M., BUHA H.S. THE ROLE OF ADVISORY BODIES IN CONDUCTING PUBLIC EXPERTISE AND PUBLIC DISCUSSIONS IN UKRAINE.....	256
ZHELNOVACH YE.H. FOREIGN EXPERIENCE IN THE FORMATION OF INFORMATION SOCIETY.....	263
BUZNYTSKYI D.M. ROLE AND POSITION OF ANTI-CORRUPTION COMPLIANCE UNITS (OFFICERS) OF PUBLIC SECTOR ORGANIZATIONS.....	274

VOLKOVA YU. A. FORMATION OF THE LATEST APPROACHES TO THE DOCTRINAL PROVISIONS OF CRIMINAL LAW POLICY ON COMBATING CRIMES AGAINST PROPERTY DURING MARTIAL LAW.....	282
MERDOVA O. M. SEPARATE PROBLEM ASPECTS OF THE IMPLEMENTATION OF ADMINISTRATIVE AND JURISDICTION AUTHORITIES BY POLICE EMPLOYEES IN THE FIELD OF COMBATING ILLEGAL TRAFFICKING OF NARCOTICS OR PSYCHOTROPIC SUBSTANCES.....	289
SKOREIKO V.V. INADMISSIBLE EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS: SOME ASPECTS OF APPLYING THE "FRUIT OF THE POISONOUS TREE" DOCTRINE.....	296
MATSELIUKH I. A., KHOMENKO S. H. THE ORIGIN AND EVOLUTION OF SOCIOLOGICAL JURISPRUDENCE IN THE USA.....	305
BABENKO V. V. THE CONCEPT OF THE REALIZATION BY THE PROSECUTION OF ITS POWERS IN PRE-TRIAL PROCEEDINGS UNDER MARTIAL LAW.....	310
ISLANKIN S. M. REMOVAL FROM OFFICE IN CRIMINAL PROCEEDINGS: DIRECTIONS OF IMPROVEMENT.....	315
SHEVCHENKO I. O. GENERIC OBJECT OF A CRIMINAL OFFENCE UNDER ARTICLE 237 OF THE CRIMINAL CODE.....	322
VIKHLIAIEV M. YU. ESSENCE AND THE KEY PROBLEMATIC ASPECTS OF SUBSIDIARITY IN THE THEORETICAL AND PRACTICAL DIMENSION.....	329
KOLOMOIETS T.O., KOLPAKOV V.K., SHARAYA A.A. THE PRINCIPLE OF PROFESSIONALISM IN THE SYSTEM OF PRINCIPLES OF THE PUBLIC SERVICE: REGULATORY AND LEGAL ASPECT.....	336
ZAMRYHA A.V., DIDENKO S.V., SERDIUK YE.V. ECONOMIC AND LEGAL ASPECTS OF LEGAL REGULATION OF EXPORT AND IMPORT OF MILITARY AND DUAL PURPOSE GOODS IN UKRAINE.....	343
NABOKOVA O.H. CRITICAL ANALYSIS OF THE CLASSIFICATION OF PUBLIC ADMINISTRATION INTO INTERVENTION, PROVIDING AND FACILITATING.....	350
MELNYK O.O., SHYSHKA R.B., BORODIN I.L. LEGAL REGULATION OF EXPORT AND IMPORT OF MILITARY AND DUAL PURPOSE GOODS IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF A FULL-SCALE INVASION OF RUSSIAN TROOPS INTO UKRAINE.....	356
ANISTRATENKO YU.I. FEATURES OF THE STAGES OF THE BUDGET PROCESS UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE.....	364
ROVNYI V.V., KARPOVA K.V. USING THE POLYGRAPH AS A TOOL FOR PREVENTING CONFLICT OF INTERESTS: ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECT.....	370
MANUKIAN A.A. RESPONSIBILITY FOR VIOLATIONS OF TAX LEGISLATION: CONCEPT AND CHARACTERISTICS.....	376

НОТАТКИ

ПРАВО 5 • 2023
І СУСПІЛЬСТВО

Науковий
журнал

Науковий журнал Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Підписано до друку 30.10.2023 р. Формат 70x100/16. Папір офсетний. Замовлення 1223/781.
Обл.-вид. арк. 23,01. Ум. друк. арк. 21,29. Наклад 300 прим. Ціна договірна.

ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»
49046, м. Дніпро, вул. Орловська, 1-Б, т. (056) 371-51-42

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.